

तैत्तिरीय
ब्राह्मणम्

Colophon

This document was typeset using X_YTeX, and uses the Sidhanta font extensively. It also uses several TeX macros designed by *H. L. Prasād*. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY

NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

अष्टकम् १	1
प्रथमः प्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	27
तृतीयः प्रश्नः	44
चतुर्थः प्रश्नः	65
पञ्चमः प्रश्नः	88
षष्ठमः प्रश्नः	109
सप्तमः प्रश्नः	134
अष्टमः प्रश्नः	156
अष्टकम् २	169
प्रथमः प्रश्नः	169
द्वितीयः प्रश्नः	188
तृतीयः प्रश्नः	212
चतुर्थः प्रश्नः	230
पञ्चमः प्रश्नः	256
षष्ठमः प्रश्नः	273
सप्तमः प्रश्नः	307

अष्टमः प्रश्नः	330
--------------------------	-----

अष्टकम् ३ 359

प्रथमः प्रश्नः	359
द्वितीयः प्रश्नः	383
तृतीयः प्रश्नः	412
चतुर्थः प्रश्नः	438
पञ्चमः प्रश्नः	444
षष्ठमः प्रश्नः	455
सप्तमः प्रश्नः	472
अष्टमः प्रश्नः	515
नवमः प्रश्नः	548

तैत्तिरीय आरण्यकम् 579

प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	579
द्वितीयः प्रश्नः	621
तृतीयः प्रश्नः	639
चतुर्थः प्रश्नः	656
पञ्चमः प्रश्नः	687
षष्ठः प्रश्नः	723

सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	740
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	747
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	753
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	759

कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्	804
प्रथमः प्रश्नः	804
द्वितीयः प्रश्नः	820
तृतीयः प्रश्नः	838

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्।
इषं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। ऊर्जं सन्धत्तं तां मे
जिन्वतम्। रयिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पुष्टिं सन्धत्तं तां
मे जिन्वतम्। प्रजां सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं
तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा शुक्रपाः
प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशौचिषा।
स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः
प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशौचिषा। सञ्जग्मानौ
दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं
तं मे जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्॥२॥

व्यानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मे
जिन्वतम्। श्रोत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं
तन्मे जिन्वतम्। वाचं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। आयुः स्थ

आयु॑र्मे ध॒त्तम्। आयु॑र्य॒ज्ञाय॑ ध॒त्तम्। आयु॑र्य॒ज्ञप॑तये ध॒त्तम्।
प्रा॒णः स्थः प्रा॒णं मे॑ ध॒त्तम्। प्रा॒णं य॒ज्ञाय॑ ध॒त्तम्॥३॥

प्रा॒णं य॒ज्ञप॑तये ध॒त्तम्। चक्षुः॑ स्थ॒श्चक्षु॑र्मे ध॒त्तम्। चक्षु॑र्य॒ज्ञाय॑
ध॒त्तम्। चक्षु॑र्य॒ज्ञप॑तये ध॒त्तम्। श्रोत्रं॑ स्थः श्रोत्रं॑ मे ध॒त्तम्। श्रोत्रं॑
य॒ज्ञाय॑ ध॒त्तम्। श्रोत्रं॑ य॒ज्ञप॑तये ध॒त्तम्। तौ दे॒वौ शु॒क्राम॑न्थिनौ।
क॒ल्पय॑तं दैवी॒र्विशः॑। क॒ल्पय॑तं मा॒नुषीः॑॥४॥

इष॑मूर्ज॒मस्मा॑सु ध॒त्तम्। प्रा॒णान्प॒शुषु॑। प्र॒जां मयि॑ च॒ यज॑माने
च। निर॑स्तः शण्डः॑। निर॑स्तो म॒र्कः। अप॑नु॒त्तौ श॑ण्डाम॒र्कौ
स॒हामु॑ना। शु॒क्रस्य॑ स॒मिद॑सि। म॒न्थिनः॑ स॒मिद॑सि। स प्र॑थ॒मः
सङ्कृ॑तिर्वि॒श्वक॑र्मा। स प्र॑थ॒मो मि॒त्रो वरु॑णो अ॒ग्निः। स प्र॑थ॒मो
बृह॑स्पतिश्चि॒कित्वा॑न्। तस्मा॒ इन्द्रा॑य सु॒तमा जु॑होमि॥५॥

नय॑न्त्व॒पान॑ स॒न्धत्तं॑ तं मे॑ जि॒न्वतं॑ प्रा॒णं य॒ज्ञाय॑ ध॒त्तं मा॒नुषी॑र॒ग्निद्वे॑ च॥ (ब्रह्म॑ क्ष॒त्रं तदिष॑मूर्जं
र॒यिं पुष्टि॑ प्र॒जां तां प॒शून्तान्त्स॒न्धत्तं॑ तत्प्रा॒णम॑पानं व्या॒नं तं चक्षुः॑ श्रोत्रं॑ म॒न॒स्तद्वाचं॑ ताम्।
इषादि॑पञ्चके वाचं॑ तां मे॑ प॒शून्त्स॒न्धत्तं॑ तान्मे॑ प्रा॒णादि॑त्रितये॒ तं मे॒ऽन्यत्र॑ तन्मे॑)॥—[१]

कृ॒त्तिका॑स्व॒ग्निमा॑दधीत। ए॒तद्वा अ॒ग्नेर्नक्ष॑त्रम्। यत्कृ॒त्तिकाः॑।
स्वाया॑मै॒वैनं॑ दे॒वता॑यामा॒धाय॑। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी भ॑वति। मुखं॑ वा
ए॒तन्नक्ष॑त्राणाम्। यत्कृ॒त्तिकाः॑। यः कृ॒त्तिका॑स्व॒ग्निमा॑ध॒त्ते। मुख्यं॑

ए॒व भ॑वति। अथो॒ खलु॑॥६॥

अ॒ग्नि॒नक्ष॑त्रमित्यप॑चायन्ति। गृ॒हान् ह॒ दाहु॑को भवति।
प्र॒जाप॑ती रोहि॒ण्याम॒ग्निम॑सृजत। तं दे॒वा रो॑हि॒ण्यामाद॑धत।
ततो॒ वै ते सर्वा॑न्त्रोहा॑नरोहन्। तद्रो॑हि॒ण्यै रो॑हि॒णित्व॑म्। यो
रोहि॒ण्याम॒ग्निमा॑धत्ते। ऋ॒ध्नोत्ये॒व। सर्वा॑न्त्रोहा॑न्त्रोहति। दे॒वा वै
भ॒द्राः सन्तो॒ऽग्निमा॑धि॒त्सन्त॑॥७॥

तेषा॒मना॑हितो॒ऽग्निरासी॑त्। अथै॒भ्यो वा॒मं व॒स्वपा॑क्रामत्।
ते पुन॑र्वस्वो॒राद॑धत। ततो॒ वै तान् वा॒मं व॒सूपा॑वर्तत। यः
पुरा॑ऽभ॒द्रः सन्पा॑पीया॒न्त्स्यात्। स पुन॑र्वस्वो॒र॒ग्निमा॑दधीत।
पुन॑रे॒वैनं॑ वा॒मं व॒सूपा॑वर्तते। भ॒द्रो भ॑वति। यः
का॒मये॑त् दानका॑मा मे प्र॒जाः स्यु॑रिति। स पू॒र्वयोः॑
फल्गु॑न्यो॒र॒ग्निमा॑दधीत॥८॥

अ॒र्य॒म्णो वा ए॒तन्नक्ष॑त्रम्। यत्पूर्वे॒ फल्गु॑नी। अ॒र्यमे॑ति॒ तमा॑हुर्यो
ददा॑ति। दान॑कामा अस्मै प्र॒जा भ॑वन्ति। यः का॒मये॑त् भ॒गी
स्या॑मिति। स उत्त॑रयोः फल्गु॑न्यो॒र॒ग्निमा॑दधीत। भग॑स्य॒ वा
ए॒तन्नक्ष॑त्रम्। यदुत्त॑रे॒ फल्गु॑नी। भ॒ग्यैव॑ भ॑वति। का॒ल॒क॒ञ्जा वै
नामा॑सुरा आसन्॥९॥

ते सुवर्गाय लोकायाग्निमचिन्वत। पुरुष इष्टकामुपादधात्-
पुरुष इष्टकाम्। स इन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण इष्टकामुपाधत्त।
एषा मे चित्रा नामेति। ते सुवर्गं लोकमा प्रारोहन्। स
इन्द्र इष्टकामावृहत्। तेऽवाकीर्यन्त। येऽवाकीर्यन्त। त
ऊर्णावभयोऽभवन्। द्वावुदपतताम्॥१०॥

तौ दिव्यौ श्वानावभवताम्। यो भ्रातृव्यवान्त्स्यात्। स
चित्रायामग्निमादधीत। अवकीर्यैव भ्रातृव्यान्। ओजो
बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मन्यन्ते। वसन्तो ब्राह्मणोऽग्निमादधीत।
वसन्तो वै ब्राह्मणस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। ब्रह्मवर्चसी
भवति। मुखं वा एतदृतूनाम्॥११॥

यद्वसन्तः। यो वसन्ताऽग्निमाधत्ते। मुख्य एव भवति। अथो
योनिमन्तमेवैनं प्रजातमाधत्ते। ग्रीष्मे राजन्य आदधीत।
ग्रीष्मो वै राजन्यस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। इन्द्रियावी
भवति। शरदि वैश्य आदधीत। शरद्वै वैश्यस्यर्तुः॥१२॥

स्व एवैनमृतावाधाय। पशुमान्भवति। न पूर्वयोः
फल्गुन्योरग्निमादधीत। एषा वै जघन्या रात्रिः संवत्सरस्य।
यत्पूर्वे फल्गुनी। पृष्टित एव संवत्सरस्याग्निमाधाय।

पार्पीयान्भवति। उत्तरयोरा दधीत। एषा वै प्रथमा
रात्रिः संवत्सरस्य। यदुत्तरे फल्गुनी। मुखत एव
संवत्सरस्याग्निमाधाय। वसीयान्भवति। अथो खलु। यदेवैनं
यज्ञ उपनमेत्। अथादधीत। सैवास्यर्द्धिः॥१३॥

खल्वाधित्सन्त फल्गुन्योरग्निमादधीतासन्नपततामृतानां वैश्यस्यर्तुरुत्तरे फल्गुनी षट्॥—[२]

उद्धन्ति। यदेवास्या अमेध्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवोक्षति
शान्त्यै। सिकता निवपति। एतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपम्।
रूपेणैव वैश्वानरमवरुन्धे। ऊषा निवपति। पुष्टिर्वा एषा
प्रजननम्। यदूषाः॥१४॥

पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निमाधत्ते। अथो संज्ञानं एव। संज्ञानं
ह्येतत्पशूनाम्। यदूषाः। द्यावापृथिवी सहास्ताम्। ते वियती
अब्रूताम्। अस्त्वेव नौ सह यज्ञियमिति। यदमुष्या
यज्ञियमासीत्। तदस्यामदधात्। त ऊषा अभवन्॥१५॥

यदस्या यज्ञियमासीत्। तदमुष्यामदधात्। तददश्चन्द्रमसि
कृष्णम्। ऊषान्निवपन्नदो ध्यायेत्। द्यावापृथिव्योरेव यज्ञिये-
ऽग्निमाधत्ते। अग्निदेवेभ्यो निलायत। आखू रूपं कृत्वा। स
पृथिवीं प्राविशत्। स ऊतीः कुर्वाणः पृथिवीमनु समचरत्।

तदाखुकरीषमभवत्॥१६॥

यदाखुकरीषं सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्।
तदेवावरुन्धे। ऊर्जं वा एतं रसं पृथिव्या उपदीका
उद्दिहन्ति। यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति।
ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं
ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः॥१७॥

अबधिरो भवति। य एवं वेद। प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तासामन्नमुपाक्षीयत। ताभ्यः सूदमुपप्राभिन्त। ततो वै
तासामन्नं नाक्षीयत। यस्य सूदः सम्भारो भवति। नास्य
गृहेऽन्नं क्षीयते। आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत्। तेन
प्रजापतिरश्राम्यत्॥१८॥

कथमिदं स्यादिति। सोऽपश्यत्पुष्करपर्णं तिष्ठत्।
सोऽमन्यत। अस्ति वै तत्। यस्मिन्निदमधि तिष्ठतीति। स
वराहो रूपं कृत्वोप न्यमञ्जत्। स पृथिवीमध आर्च्छत्। तस्यां
उपहत्योदमञ्जत्। तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयत्। यदप्रथयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्धूम्यै भूमित्वम्।
तां दिशोऽनु वातः समवहत्। तां शर्कराभिरदहत्। शं

वै नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां शर्करत्वम्। यद्वराहविहतं
सम्भारो भवति। अस्यामेवाच्छम्बद्वारमग्निमाधत्ते। शर्करा
भवन्ति धृत्यै॥ २० ॥

अथो शन्त्वायं। सरिता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो वरुणस्य
पत्न्य आसन्। ता अग्निरभ्यध्यायत्। ताः समभवत्। तस्य
रेतुः पराऽपतत्। तद्विरण्यमभवत्। यद्विरण्यमुपास्यति।
सरेतसमेवाग्निमाधत्ते। पुरुष इन्ध्रै स्वाद्रेतसो बीभत्सत
इत्याहुः॥ २१ ॥

उत्तरत उपास्यत्यर्बीभत्सायै। अति प्रयच्छति। आर्तिमेवाति
प्रयच्छति। अग्निदेवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं कृत्वा।
सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
यदाश्वत्थः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्।
तदेवावरुन्धे॥ २२ ॥

देवा वा ऊर्जं व्यभजन्त। तत उदुम्बर उदतिष्ठत्। ऊर्वा
उदुम्बरः। यदौदुम्बरः सम्भारो भवति। ऊर्जमेवावरुन्धे।
तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत्। तं गायत्र्याऽहरत्। तस्य
पूर्णमच्छिद्यत। तत्पूर्णोऽभवत्। तत्पूर्णस्य पर्णत्वम्॥ २३ ॥

यस्य॑ पर्ण॑मयः॑ सम्भारो॑ भव॑ति। सोम॑पी॒थमे॒वाव॑रुन्धे।
दे॒वा वै ब्रह्म॑न्नवदन्त। तत्पर्ण॑ उपा॑शृणोत्। सु॒श्रवा॑ वै
नाम॑। यत्पर्ण॑मयः॑ सम्भारो॑ भव॑ति। ब्रह्म॑वर्च॒समे॒वाव॑ रुन्धे।
प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत। सो॑ऽबिभेत्प्र मा॑ धक्ष्य॒तीति॑। त॒
श॒म्याऽश॑मयत्॥ २४॥

तच्छ॒म्यै श॑मि॒त्वम्। यच्छ॑मी॒मयः॑ सम्भारो॑ भव॑ति। शान्त्या॑
अप्र॑दाहाय। अ॒ग्नेः सृष्ट॑स्य॑ य॒तः। वि॒कङ्क॑तं॒ भा आ॑र्च्छ॒त्।
यद्वैक॑ङ्क॒तः सम्भारो॑ भव॑ति। भा ए॒वाव॑ रुन्धे। सह॑दयो-
ऽग्निरा॒धेय॑ इत्या॑हुः। म॒रुतो॑ऽद्विर॒ग्निम॑तमयन्। तस्य॑ ता॒न्तस्य॑
हृद॑य॒माच्छि॑न्दन्। साऽश॑नि॒रभव॑त्। यद॒शनि॑हतस्य॑ वृ॒क्षस्य॑
सम्भारो॑ भव॑ति। सह॑दयमे॒वाग्नि॑मा ध॑त्ते॥ २५॥

ऊषा॑ अभवन्नभवद्ब्रह्म॒मीको॑ऽश्राम्यदप्र॑थयद्धृत्यै बीभत्सत् इत्या॑हु रुन्धे पर्ण॑त्वम॑शमयदच्छिन्दु॒स्त्रीणि॑
च॥

[३]

द्वा॒द॒शसु॑ वि॒क्रामे॑ष्व॒ग्निमा॑ द॒धीत॑। द्वा॒द॒श मा॑साः॒ संव॑त्सरः।
स॒व॒त्स॒रादे॒वैन॑मव॒रुद्धा॑ ध॑त्ते। यद्वा॒द॒शसु॑ वि॒क्रामे॑ष्व॒ दधी॑त।
परि॑मित॒मव॑ रुन्धीत। चक्षु॑र्नि॒मित आ॑द॒धीत॑। इ॒यद्वा॒द॒श
वि॒क्रामा॑(३) इति॑। परि॑मितं चै॒वापरि॑मितं चाव॑ रुन्धे। अनृ॑तं
वै वा॒चा व॑दति। अनृ॑तं मन॑सा ध्यायति॥ २६॥

चक्षुर्वै सत्यम्। अद्रा(३)गित्याह। अदरशमिति।
तत्सत्यम्। यश्चक्षुर्निमितेऽग्निमाधत्ते। सत्य एवैनमा धत्ते।
तस्मादाहिताग्निर्नानृतं वदेत्। नास्य ब्राह्मणोऽनाश्वान्गृहे
वसेत्। सत्ये ह्यस्याग्निराहितः। आग्नेयी वै रात्रिः॥२७॥

आग्नेयाः पशवः। ऐन्द्रमहः। नक्तं गार्हपत्यमा दधाति।
पशूनेवाव रुन्धे। दिवाऽऽहवनीयम्। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।
अर्धोदिते सूर्य आहवनीयमा दधाति। एतस्मिन्वै लोके
प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते।
अथो भूतं चैव भविष्यच्चाव रुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकाशिन्यासीत्। साऽशृणोत्। असुरा
अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्। त आहवनीयमग्र आदधत्।
अथ गार्हपत्यम्। अथान्वाहार्यपचनम्। साऽब्रवीत्।
प्रतीच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा परां भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्रतीच्यस्य श्रीरेति। भद्रो भूत्वा
पराभवति। साऽशृणोत्। देवा अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्।
तैऽन्वाहार्यपचनमग्र आदधत्। अथ गार्हपत्यम्।
अथाऽऽहवनीयम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषां॑ श्रीर॑गात्। भ॒द्रा भू॒त्वा सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ष्यन्ति।
 प्र॒जां तु न वै॑त्स्यन्त॒ इति॑। यस्यै॒वम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। प्राच्य॑स्य
 श्रीरे॑ति। भ॒द्रो भू॒त्वा सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। प्र॒जां तु न वि॑न्दते।
 साऽब्र॑वी॒दिडा॒ मनु॑म्। तथा॒ वा अ॒हं तवा॒ग्निमाधा॑स्यामि।
 यथा॒ प्र प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जनिष्यसे॑॥ ३१॥

प्रत्य॑स्मिँल्लो॒के स्था॒स्यसि॑। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं जे॑ष्यसीति।
 गार्ह॑पत्य॒मग्र॒ आद॑धात्। गार्ह॑पत्यं॒ वा अनु॑ प्र॒जाः
 प॒शवः॑ प्रजायन्ते। गार्ह॑पत्येनै॒वास्मै॑ प्र॒जां प॒शून्प्राज॑नयत्।
 अथा॑न्वाहार्य॒पच॑नम्। तिर्य॑ङ्ङि॒व वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मिन्ने॒व
 तेन॑ लो॒के प्रत्य॑तिष्ठत्। अथा॑ऽऽह॒वनी॒यम्। तेनै॒व सु॒व॒र्गं
 लो॒कम॒भ्यज॑यत्॥ ३२॥

यस्यै॒वम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। प्र प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जायते।
 प्रत्य॑स्मिँल्लो॒के ति॑ष्ठति। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। यस्य॒
 वा अ॒यथा॑दे॒वतम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। आ दे॒वता॑भ्यो वृश्च्यते।
 पापी॑यान्भवति। यस्य॑ यथादे॒वतम्। न दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते।
 वसी॑यान्भवति॥ ३३॥

भृ॒गूणां॒ त्वाऽङ्गि॑रसां व्रतपते व्रतेनाद॑धामीति भृ॒ग्वङ्गि॑रसा-

मादध्यात्। आदित्यानां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधामी-
 त्यन्यासां ब्राह्मणीनां प्रजानाम्। वरुणस्य त्वा राज्ञो
 व्रतपते व्रतेनादधामीति राज्ञः। इन्द्रस्य त्वेन्द्रियेण व्रतपते
 व्रतेनादधामीति राजन्यस्य। मनोस्त्वा ग्रामण्यो व्रतपते
 व्रतेनादधामीति वैश्यस्य। ऋभूणां त्वा देवानां व्रतपते
 व्रतेनादधामीति रथकारस्य। यथादेवतमग्निरधीयते। न
 देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति॥ ३४॥

ध्यायति वै रात्रिश्चावरुन्धे भविष्यन्तीत्यब्रवीज्जनिष्यसेऽजयद्वसीयान्भवति नवं च॥—[४]

प्रजापतिर्वाचः सत्यमपश्यत्। तेनाग्निमाधत्त। तेन वै स
 आर्धोत्। भूर्भुवः सुवरित्याह। एतद्वै वाचः सत्यम्। य
 एतेनाग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। अथो सत्यप्राशूरेव भवति।
 अथो य एवं विद्वानभिचरति। स्तृणुत एवैनम्॥ ३५॥

भूरित्याह। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। भुव इत्याह।
 अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति। सुवरित्याह। सुवर्ग एव
 लोके प्रतितिष्ठति। त्रिभिरक्षरैर्गार्हपत्यमा दधाति। त्रयं
 इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमाधत्ते। सर्वैः
 पञ्चभिराहवनीयम्॥ ३६॥

सुवर्गाय वा एष लोकायाधीयते। यदाहवनीयः। सुवर्ग
 एवास्मै लोके वाचः सत्यं सर्वमाप्नोति। त्रिभिर्गार्हपत्यमा
 दधाति। पञ्चभिर्गाहवनीयम्। अष्टौ सम्पद्यन्ते। अष्टाक्षरा
 गायत्री। गायत्रौऽग्निः। यावानेवाग्निः। तमाधत्ते॥३७॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्।
 ताभ्यो ज्योतिरुदङ्गृह्णात्। तं ज्योतिः पश्यन्तीः प्रजा अभि
 समावर्तन्त। उपरीवाग्निमुद्गृहीयादुद्धरन्। ज्योतिरेव पश्यन्तीः
 प्रजा यजमानमभि समावर्तन्ते। प्रजापतेरक्ष्यंश्चयत्। तत्परा-
 ऽपतत्। तदश्वोऽभवत्। तदश्वस्याश्वत्वम्॥३८॥

एष वै प्रजापतिः। यदग्निः। प्राजापत्योऽश्वः। यदश्वं
 पुरस्तान्नयति। स्वमेव चक्षुः पश्यन्प्रजापतिरनूदेति।
 वज्री वा एषः। यदश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। जातानेव
 भ्रातृव्यान्प्रणुदते। पुनरा वर्तयति॥३९॥

जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। न्याहवनीयो गार्हपत्य-
 मकामयत। निगार्हपत्य आहवनीयम्। तौ विभाजं
 नाशक्रोत्। सोऽश्वः पूर्ववाङ्मत्वा। प्राञ्चं पूर्वमुदवहत्।
 तत्पूर्ववाहः पूर्ववाङ्मत्वा। यदश्वं पुरस्तान्नयति। विभक्ति-

रे॒वैन॑योः सा। अथो॒ नाना॑वीर्या॒वेवैनौ॑ कुरुते॥४०॥

यदु॒पर्यु॑परि॒ शिरो॒ हरे॑त्। प्रा॒णान् वि॒च्छि॑न्ध्यात्। अ॒धोऽधः॑
शिरो॑ ह॒रति॑। प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। इ॒यत्य॑ग्रे॒ ह॒रति॑।
अथे॒यत्य॑थेय॑ति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वेवैनं॑ लो॒केषु॑
प्रति॑ष्ठित॒माध॑त्ते। प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत। सौ॒ऽबिभे॑त्प्र मा
धक्ष्य॑तीति॥४१॥

तस्य॑ त्रे॒धा म॑हि॒मानं॑ व्यौहत्। शान्त्या॒ अप्र॑दाहाय।
यत्रे॒धाऽग्नि॑राधीयते॑। म॒हि॒मान॑मे॒वास्य॑ तद्व्यूह॑ति। शान्त्या॒
अप्र॑दाहाय। पुन॒रा वर्त॑यति। म॒हि॒मान॑मे॒वास्य॑ सन्द॑धाति।
प॒शुर्वा ए॒षः। यद॑श्वः। ए॒ष रु॒द्रः॥४२॥

यद॑ग्निः। यद॑श्वस्य प॒देऽग्नि॑मा॒दध्या॑त्। रु॒द्राय॑ प॒शून॑पि॒दध्या॑त्।
अ॒प॒शुर्य॑ज॒मानः॑ स्यात्। यन्ना॒क्रम॑येत्। अ॒न॒वरु॑द्धा अस्य
प॒शवः॑ स्युः। पा॒र्श्वत॑ आक्रमयेत्। यथाऽऽहि॑तस्या॒ग्नेरङ्गा॑रा
अभ्य॑ववर्ते॑रन्। अ॒व॒रु॒द्धा अस्य॑ प॒शवो॑ भव॑न्ति। न
रु॒द्राया॑पि॒दधा॑ति॥४३॥

त्रीणि॑ ह॒वीर॑षि॒ निर्व॑पति। वि॒राज॑ ए॒व वि॒क्रान्तं॑ यज॑मा॒नोऽनु॑
वि॒क्रम॑ते। अ॒ग्नये॑ पव॑मानाय। अ॒ग्नये॑ पाव॑काय। अ॒ग्नये॑

शुचये। यद्ग्नये पवमानाय निर्वपति। पुनात्येवैनम्। यद्ग्नये
पावकाय। पूत एवास्मिन्नुन्नाद्यं दधाति। यद्ग्नये शुचये।
ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्नुपरिष्ठादधाति॥४४॥

एनमाहुर्वनीयं धत्तेऽश्वत्वं वर्तयति कुरुत इति रुद्रो दधाति यद्ग्नये शुचये एकं च॥-[५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। अग्नौ
वामं वसु सं न्यदधत्। इदमुं नो भविष्यति। यदि नो
जेष्यन्तीति। तद्ग्निरनोत्सहंमशक्रोत्। तत् त्रेधा विन्यदधात्।
पशुषु तृतीयम्। अप्सु तृतीयम्। आदित्ये तृतीयम्॥४५॥

तद्देवा विजित्य। पुनरवारुरुत्सन्त। तेऽग्नये पवमानाय
पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपन्। पशवो वा अग्निः पवमानः।
यदेव पशुष्वासीत्। तत्तेनावारुन्धत्। तेऽग्नये पावकाय। आपो
वा अग्निः पावकः। यदेवाप्स्वासीत्। तत्तेनावारुन्धत्॥४६॥

तेऽग्नये शुचये। असौ वा आदित्योऽग्निः शुचिः। यदेवादित्य
आसीत्। तत्तेनावारुन्धत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। तनुवो वावैता
अग्न्याधेयस्य। आग्नेयो वा अष्टाकपालोऽग्न्याधेयमिति। यत्तं
निर्वपेत्। नैतानि। यथाऽऽत्मा स्यात्॥४७॥

नाङ्गानि। तादृगेव तत्। यदेतानि निर्वपेत्। न तम्।

यथाऽङ्गानि स्युः। नाऽऽत्मा। तादृगेव तत्। उभयानि सह
निरूप्याणि। यज्ञस्य सात्मत्वाय। उभयं वा एतस्यैन्द्रियं
वीर्यमाप्यते॥४८॥

योऽग्निमाधत्ते। ऐन्द्राग्रमेकादशकपालमनु निर्वपेत्। आदित्यं
चरुम्। इन्द्राग्नी वै देवानामयातयामानौ। ये एव देवते
अयातयाम्री। ताभ्यामेवास्मा इन्द्रियं वीर्यमव रुन्धे।
आदित्यो भवति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति।
धेन्वै वा एतद्रेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनडुहंस्तण्डुलाः। मिथुनमेवावरुन्धे। घृते भवति।
यज्ञस्यालूक्षान्तत्वाय। चत्वार आर्षेयाः प्राश्नन्ति। दिशामेव
ज्योतिषि जुहोति। पशवो वा एतानि हवींषि। एष रुद्रः।
यदग्निः॥५०॥

यत्सद्य एतानि हवींषि निर्वपेत्। रुद्राय पशूनपि दध्यात्।
अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नानुनिर्वपेत्। अनवरुद्धा अस्य
पशवः स्युः। द्वादशसु रात्रीष्वनु निर्वपेत्। संवत्सरप्रतिमा
वै द्वादश रात्रयः। संवत्सरेणैवास्मै रुद्रं शमयित्वा।
पशूनवरुन्धे। यदेकमेकमेतानि हवींषि निर्वपेत्॥५१॥

यथा त्रीण्यावपनानि पूरयेत्। तादृक्तत्। न प्रजनन-
मुच्छि॑षेत्। एकं॑ निरुप्य॑। उत्तरे॑ समस्येत्। तृतीयमेवास्मै
लोकमुच्छि॑षति प्रजननाय॑। तं प्रजया॑ पशुभिरनु
प्रजायते। अथो॑ यज्ञस्यैवैषाऽभिक्रान्तिः। रथचक्रं प्रवर्तयति।
मनुष्यरथेनैव देवरथं प्रत्यवरोहति॥५२॥

ब्रह्मवादिनो॑ वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्राँ(३) न होतव्या(३)
मिति॑। यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्।
यन्न जुहुयात्। अग्निः परा॑ भवेत्। तूष्णीमेव होतव्यम्।
यथापूर्वमाहुती जुहोति॑। नाग्निः परा॑भवति। अग्नीधे
ददाति॥५३॥

अग्निमुखानेवर्तून्प्रीणाति॑। उपबर्हणं ददाति॑। रूपाणामव-
रुद्धौ। अश्वं॑ ब्रह्मणै॑। इन्द्रियमेवावरुन्धे। धेनु॑ होत्रे॑।
आशिषं॑ एवावरुन्धे। अनङ्गाहमध्वर्यवे॑। वह्निर्वा अनङ्गान्।
वह्निरध्वर्युः॥५४॥

वह्निनैव वह्निं यज्ञस्यावरुन्धे। मिथुनौ गावौ ददाति॑।
मिथुनस्यावरुद्धौ। वासो॑ ददाति॑। सर्वदेवत्यं॑ वै वासः। सर्वा
एव देवताः॑ प्रीणाति॑। आ द्वादशभ्यो॑ ददाति॑। द्वादश मासाः॑

संवत्सरः। संवत्सर एव प्रतितिष्ठति। काममूर्ध्वं देयम्।
अपरिमितस्यावरुद्धौ॥५५॥

आदित्ये तृतीयमप्स्वासीत्तत्तेनावारुन्धत् स्यादाप्यते रेतोऽग्निरेकमेकमेतानि हवींषि
निर्वपेत्प्रत्यवरोहति ददात्यध्वर्युर्दयमेकं च॥ [६]

घर्मः शिरस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्। छुर्दिस्तोकाय
तनयाय यच्छ। वातः प्राणस्तदयमग्निः। सम्प्रियः
पशुभिर्भुवत्। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पंच। प्राचीमनु
प्रदिशं प्रेहिं विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह। विश्वा आशा
दीद्यानो विभाहि। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे॥५६॥

अर्कश्चक्षुस्तदसौ सूर्यस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्।
यत्ते शुक्रं शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः। शुक्रं ज्योतिरजस्रम्।
तेन मे दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने ब्रह्मणा। आनशे
व्यानशे सर्वमायुर्व्यानशे। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विराट्
स्वराट्। ते माविशतां ते मा जिन्वताम्॥५७॥

ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। सम्राट्वाभिभूश्च। ते माविशतां ते मा
जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विभूश्च परिभूश्च। ते मा
विशतां ते मा जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। प्रभ्वी

च प्रभूतिश्च। ते मा विशतां ते मा जिन्वताम्। यास्ते अग्रे
शिवास्तनुवः। ताभिस्त्वाऽऽदधे। यास्ते अग्रे घोरास्तनुवः।
ताभिरमुं गच्छ॥५८॥

चतुष्पदे जिन्वतां तनुवस्त्रीणि च॥ [७]

इमे वा एते लोका अग्रयः। ते यदव्यावृत्ता आधीयेरन्।
शौचयेयुर्यजमानम्। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमा दधाति।
वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्।
तेनैवैनान्व्यावर्तयति। तथा न शौचयन्ति यजमानम्।
रथन्तरमभिगायते गार्हपत्य आधीयमाने। रथन्तरो वा
अयं लोकः॥५९॥

अस्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमा धत्ते। वामदेव्यमभिगायत
उद्ध्रियमाणे। अन्तरिक्षं वै वामदेव्यम्। अन्तरिक्ष
एवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। अथो शान्तिर्वै वामदेव्यम्।
शान्तमेवैनं पशव्यमुद्धरते। बृहदभिगायत आहवनीय
आधीयमाने। बार्हतो वा असौ लोकः। अमुष्मिन्नेवैनं लोके
प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराडैत्। तं वारवन्तीयेनावारयत।

तद्द्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। श्यैतेन श्येती अंकुरुत।
तच्छ्रैतस्य श्यैतत्वम्। यद्द्वारवन्तीयमभि गायते।
वारयित्वैवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्यैतेन श्येती कुरुते।
घर्मः शिर इति गार्हपत्यमादधाति। सशीर्षाणमेवैनमा
धत्ते॥६१॥

उपैनमुत्तरो यज्ञो नमति। रुद्रो वा एषः। यदग्निः। स
आधीयमान ईश्वरो यजमानस्य पशून् हिंसितोः।
सम्प्रियः पशुभिर्भुवदित्याह। पशुभिरेवैनं सम्प्रियं
करोति। पशूनामहिंसायै। छुर्दिस्तोकाय तनयाय
यच्छेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। वातः प्राण
इत्यन्वाहार्यपचनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पचेत्याह।
अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहिं विद्वानित्याह।
विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावैवैनौ कुरुते। ऊर्जं
नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।
अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। अर्को वै देवानामन्नम्॥६३॥

अन्नमेवाव रुन्धे। तेन मे दीदिहीत्याह। समिन्ध एवैनम्।
आनशे व्यानश इति त्रिरुदिङ्गयति। त्रयं इमे लोकाः।

ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑ प्र॒ति॒ष्ठि॒त॒मा ध॑त्ते। तत्तथा॒ न का॒र्यम्॑।
 वी॒ङ्गि॒त॒मप्र॑ति॒ष्ठि॒त॒मा द॑धीत। उ॒द्धृत्यै॒वाधा॒याभि॑मन्त्रियः।
 अवी॒ङ्गि॒तमे॒वैनं॑ प्र॒ति॒ष्ठि॒त॒माध॑त्ते। वि॒राद्वै॒ स्व॒राद्वै॒ यास्ते॑
 अ॒ग्ने शि॒वास्त॒नुव॑स्ताभि॒स्त्वाऽऽद॑धु॒ इत्या॑ह। ए॒ता वा
 अ॒ग्नेः शि॒वास्त॒नुवः॑। ताभि॑रे॒वैन॑ꣳ स॒म॒र्ध॒यति॑। यास्ते॑ अ॒ग्ने
 घो॒रास्त॒नुव॑स्ताभि॒रमुं॑ ग॒च्छेति॑ ब्रू॒याद्यं॑ द्वि॒ष्यात्। ताभि॑रे॒वैनं॑
 परा॑भावयति॥६४॥

लो॒कोऽसृ॑जतैन॒माध॑त्तेऽन्वाहार्य॒पच॑नं दे॒वाना॑म॒न्नमे॑नं प्र॒ति॒ष्ठि॒त॒माध॑त्ते पञ्चं च॥—————[८]

श॒मी॒ग॒र्भाद॑ग्निं म॑न्थति। ए॒षा वा अ॒ग्रेर्य॑ज्ञि॒या त॒नूः।
 ता॒मे॒वास्मै॑ ज॒नय॑ति। अ॒दि॒तिः पु॒त्रका॑मा। सा॒ध्येभ्यो॑ दे॒वेभ्यो॑
 ब्र॒ह्मौद॑नम॑पचत्। तस्या॑ उ॒च्छे॒ष॒णम॑ददुः। तत्प्रा॑श्नात्।
 सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्यै॑ धा॒ता चा॑र्य॒मा चा॑जायेताम्। सा
 द्वि॒तीय॑मपचत्॥६५॥

तस्या॑ उ॒च्छे॒ष॒णम॑ददुः। तत्प्रा॑श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्यै॑
 मि॒त्रश्च॑ वरु॑णश्चाजायेताम्। सा तृ॒तीय॑मपचत्। तस्या॑
 उ॒च्छे॒ष॒णम॑ददुः। तत्प्रा॑श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्या॑ अ॒शश्च॑
 भग॑श्चाजायेताम्। सा चतु॑र्थम॑पचत्॥६६॥

तस्या॑ उ॒च्छे॒ष॒णम॑ददुः। तत्प्रा॑श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्या॑

इन्द्रश्च विवस्वाश्चाजायेताम्। ब्रह्मोदनं पचति। रेतं एव
तदधाति। प्राश्नन्ति ब्राह्मणा ओदनम्। यदाज्यमुच्छिष्यते।
तेन समिधोऽभ्यज्या दधाति। उच्छेषणाद्वा अदिती रेतो-
ऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यत्समिधः।
एतद्रेतः। यदाज्यम्। यदाज्येन समिधोऽभ्यज्यादधाति।
अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस्र आदधाति मिथुनत्वाय।
इयंतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयंतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयंतीर्भवन्ति। एतावद्वै
पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मिताः। आर्द्रा भवन्ति। आर्द्रमिव हि
रेतः सिच्यते। चित्रियस्याश्वत्थस्यादधाति। चित्रमेव भवति।
घृतवतीभिरा दधाति॥६९॥

एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम्। यद्घृतम्। प्रियेणैवेनं धाम्ना
समर्धयति। अथो तेजसा। गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्यादध्यात्।
गायत्रच्छन्दा वै ब्राह्मणः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय।
त्रिष्टुग्भी राजन्यस्य। त्रिष्टुच्छन्दा वै राजन्यः। स्वस्य
छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय॥७०॥

जगतीभिर्वैश्यस्य। जगतीछन्दा वै वैश्यः। स्वस्य छन्दसः
 प्रत्ययनस्त्वाय। त९ संवत्सरं गोपायेत्। संवत्सर९
 हि रेतो हितं वर्धते। यद्येन९ संवत्सरे नोपनमेत्।
 समिधः पुनरादध्यात्। रेत एव तद्धितं वर्धमानमेति। न
 मा९ समंश्जीयात्। न स्त्रियमुपेयात्॥ ७१॥

यन्मा९ समंश्जीयात्। यस्त्रियमुपेयात्। निर्वीर्यः स्यात्।
 नैनमग्निरुपनमेत्। श्व आधास्यमानो ब्रह्मौदनं पचति।
 आदित्या वा इत उत्तमाः सुवर्गं लोकमायन्। ते वा इतो
 यन्तं प्रतिनुदन्ते। एते खलु वावाऽऽदित्याः। यद्वाह्मणाः।
 तैरेव सन्त्वं गच्छति॥ ७२॥

नैनं प्रतिनुदन्ते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। क्वां सः।
 अग्निः कार्यः। योऽस्मै प्रजां पशून्प्रजनयतीति।
 शल्कैस्ता९ रात्रिमुग्निमिन्धीत। तस्मिन्नुपव्युषमरणी निष्टपेत्।
 यथर्षभाय वाशिता न्याविच्छायति। तादृगेव तत्। अपोदूह्य
 भस्माग्निं मन्थति॥ ७३॥

सैव साऽग्नेः सन्ततिः। तं मथित्वा प्राञ्चमुद्धरति। संवत्सरमेव
 तद्रेतो हितं प्रजनयति। अनाहितस्तस्याग्निरित्याहुः।

यः समिधोऽनाधायाग्निमाधत्त इति। ताः संवत्सरे
पुरस्तादादध्यात्। संवत्सरादेवैनमवरुध्याधत्ते। यदि
संवत्सरेऽनादध्यात्। द्वादश्यां पुरस्तादादध्यात्।
संवत्सरप्रतिमा वै द्वादश रात्रयः। संवत्सरमेवास्याहिता
भवन्ति। यदि द्वादश्यां नादध्यात्। त्र्यहे पुरस्तादादध्यात्।
आहिता एवास्य भवन्ति॥ ७४॥

द्वितीयमपचच्चतुर्थमपचददिती रेतोऽधत्त समिन्ता घृतवन्तीभिरादधाति राजन्यः स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वार्येयाद्रच्छति मन्थति रात्रयश्चत्वारि च॥ [९]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। स रिरिचानोऽमन्यत।
स तपोऽतप्यत। स आत्मन्वीर्यमपश्यत्। तदवर्धत।
तदस्मात्सहसोर्ध्वमसृज्यत। सा विराडभवत्। तां देवासुरा
व्यगृह्णत। सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम वा एषा॥ ७५॥

दोहा एव युष्माकमिति। सा ततः प्राच्युदक्रामत्।
तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथर्व पितुं मे गोपायेति। सा
द्वितीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। नर्य प्रजां मे
गोपायेति। सा तृतीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
शङ्स्य पशून्मे गोपायेति॥ ७६॥

सा चतुर्थमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथ सभां
 मे गोपायेति। सा पञ्चममुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
 अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेति। अग्नीन् वाव सा तान्व्यक्रमत।
 तान्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथो पङ्क्तिमेव। पङ्क्तिर्वा एषा ब्राह्मणे
 प्रविष्टा॥ ७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मिमीते। यदग्निराधीयते। तस्मादेतावन्तो-
 ऽग्नय आधीयन्ते। पाङ्क्तं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तेनैव पाङ्क्तं
 स्पृणोति। अथर्व पितुं मे गोपायेत्याह। अन्नमेवैतेन स्पृणोति।
 नर्यं प्रजां मे गोपायेत्याह। प्रजामेवैतेन स्पृणोति। शंस्यं
 पशून्मे गोपायेत्याह॥ ७८॥

पशूनेवैतेन स्पृणोति। सप्रथ सभां मे गोपायेत्याह।
 सभामेवैतेनैन्द्रियं स्पृणोति। अहे बुध्निय मन्त्रं
 मे गोपायेत्याह। मन्त्रमेवैतेन श्रियं स्पृणोति।
 यदान्वाहार्यपचनेऽन्वाहार्यं पचन्ति। तेन सोऽस्याभीष्टः
 प्रीतः। यद्गार्हपत्य आज्यमधिश्रयन्ति सम्पत्नीर्याजयन्ति।
 तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदाहवनीये जुह्वति॥ ७९॥

तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। यत्सभायां विजयन्ते। तेन
 सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। तेन
 सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। तथाऽस्य सर्वे प्रीता अभीष्टा
 आधीयन्ते। प्रवसथमेष्यन्नेवमुपतिष्ठेतैकमेकम्। यथा
 ब्राह्मणाय गृहेवासिने परिदाय गृहानेति। तादृगेव तत्।
 पुनरागत्योपतिष्ठते। सा भागेयमेवैषां तत्। सा तत्
 ऊर्ध्वारोहत्। सा रोहिण्यभवत्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्।
 रोहिण्यामग्निमादधीत। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठितमाधत्ते।
 ऋध्नोत्येनेन॥८०॥

एषा पशून् गोपायेति प्रविष्टा पशून् गोपायेत्याह जुह्वति तिष्ठते सप्त च॥—[१०]

ब्रह्म सन्धत्तं कृत्तिकासूद्धन्ति द्वादशसु प्रजापतिर्वाचो देवासुरास्तदग्निर्नोद्धर्मः शिर इमे वै
 शमीगर्भात्प्रजापतिः स रिंरिचानः स तपः स आत्मन्वीर्यं दश॥१०॥

ब्रह्म सन्धत्तं तौ दिव्यावथौ शन्त्वाय प्राच्येषां यदुपर्युपरि यत्सद्यः सोऽश्वोऽवारो भूत्वा
 जगतीभिरशीतिः॥८०॥

ब्रह्म सन्धत्तमृध्नोत्येनेन॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अप पाप्मानं यजमानस्य हन्तु।
 शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः। शं नो माता पृथिवी लोकसाता।
 शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु
 नः। वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्रसा। स्योनमा विशन्तु
 नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। सञ्ज्ञाने रोदसी सम्बभूवतुः।
 ऊषान्कृष्णमवतु कृष्णमूषाः। इहोभयोर्यज्ञियुमागमिष्ठाः।
 ऊतीः कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः। गुहाकारमाखुरूपं प्रतीत्य।
 तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जं
 पृथिव्या रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शरदः पुरूचीः॥२॥

वम्रीभिरनुवित्तं गुहासु। श्रोत्रं त उर्व्यबधिरा भवामः।
 प्रजापतिसृष्टानां प्रजानाम्। क्षुधोऽपहत्यै सुवित्तं नो अस्तु।
 उप प्रभिन्नमिषमूर्जं प्रजाभ्यः। सूदं गृहेभ्यो रसमाभरामि।
 यस्य रूपं बिभ्रदिमामविन्दत्। गुहा प्रविष्टां सरिरस्य
 मध्ये। तस्येदं विहतमाभरन्तः। अच्छम्बद्वारमस्यां विधेम॥३॥

यत्प॒र्यप॑श्यत्सरि॒रस्य॑ म॒ध्यै॑। उ॒र्वीम॑प॒श्य॒ज्जग॑तः प्र॒ति॒ष्ठाम्।
 तत्पु॒ष्कर॑स्या॒यत॑ना॒द्धि जा॒तम्। प॒र्णं पृ॑थि॒व्याः प्र॑थ॒नं ह॑रामि।
 याभि॒रदृ॑ह॒ज्जग॑तः प्र॒ति॒ष्ठाम्। उ॒र्वीमि॑मां वि॒श्वज॑न॒स्य भ॒र्त्रीम्।
 ता नः॑ शि॒वाः शर्कराः॑ सन्तु॒ सर्वाः॑। अ॒ग्ने रे॑त॒श्चन्द्र॑ हिर॒ण्यम्।
 अ॒द्भ्यः सम्भू॑तम॒मृतं॑ प्र॒जासु॑। तत्स॒म्भर॑न्नुत्त॒रतो॑ नि॒धाय॑॥४॥
 अ॒तिप्र॑यच्छुं दु॒रितिं॑ तरेयम्। अ॒श्वो रू॒पं कृ॒त्वा यद॑श्व॒त्ये-
 ऽति॑ष्ठः। स॒वत्स॑रं दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑। तत्ते न्य॑क्तमि॒ह स॒म्भर॑न्तः।
 श॒तं जी॑वेम श॒रदः॑ सर्वा॒राः। ऊ॒र्जः पृ॑थि॒व्या अ॒ध्युत्थि॑तोऽसि।
 वन॑स्पते श॒तव॑ल्शो विरो॑ह। त्वया॑ व॒यमिष॑मूर्जं म॒दन्तः॑।
 रा॒यस्पोषे॑ण॒ समि॑षा म॒देम॑। गा॒यत्रि॒या ह्यि॒मांण॑स्य॒ यत्ते॑॥५॥
 प॒र्णम॑प॒तत्तृ॒तीय॑स्यै दि॒वोऽधि॑। सोऽयं॑ प॒र्णः सो॑मप॒र्णाद्धि॑
 जा॒तः। ततो॑ ह॒रामि॑ सोमपी॒थस्याव॑रु॒द्धौ। दे॒वानां॑ ब्र॒ह्मवा॑दं
 व॒दतां॑ यत्। उ॒पाशृ॑णोः सु॒श्रवा॑ वै श्रु॒तोऽसि॑। ततो॑ मामावि॑शतु
 ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम्। तत्स॒म्भर॑स्त्व॒स्तदव॑रु॒न्धीय॑ सा॒क्षात्। यया॑ ते
 सृ॒ष्टस्या॒ग्नेः। हे॒तिम॑श॒मय॑त्प्र॒जाप॑तिः। तामि॒माम॑प्र॒दाहा॑य॥६॥
 श॒मीं शान्त्यै॑ ह॒राम्य॑हम्। यत्ते॑ सृ॒ष्टस्य॑ य॒तः। वि॒कङ्क॑तं
 भा॒ आ॑र्च्छ॒ज्जात॑वेदः। तया॑ भा॒सा सम्मि॑तः। उ॒रुं नो॑

लो॒कम॒नु प्रभा॑हि। यत्ते॑ ता॒न्तस्य॑ हृद॑य॒माच्छि॑न्द॒ञ्जात॑वेदः।
म॒रुतो॑ऽद्विस्त॑मयित्वा। ए॒तत्ते॑ तद॑श॒नेः सम्भ॑रामि। सा॒त्मा
अ॒ग्ने स॒हृद॑यो भवे॒ह। चि॒त्रि॒याद॑श्च॒त्थात्स॑म्भृ॒ता बृ॒हत्यः॑॥७॥

शरी॑रम॒भि स॑ङ्स्कृ॒ताः स्थ। प्र॒जाप॑तिना यज्ञ॒मुखे॑न
स॒मि॒ताः। ति॒स्रस्त्रि॒वृद्धि॑र्मिथु॒नाः प्रजा॑त्यै। अ॒श्वत्था॑द्धव्य॒-
वा॒हाद्धि॑ जा॒ताम्। अ॒ग्नेस्त॑नूं य॒ज्ञिया॑ः सम्भ॑रामि।
शा॒न्तयो॑निः श॒मीग॑र्भम्। अ॒ग्नये॑ प्रज॑नयित॒वै। यो अ॑श्व॒त्थः
श॒मीग॑र्भः। आ॒रु॒रोह॑ त्वे स॒चा। तं ते॑ ह॒रामि॑ ब्रह्म॑णा॥८॥

य॒ज्ञियैः॑ के॒तुभिः॑ स॒ह। यं त्वा॑ स॒मभ॑र॒ञ्जात॑वेदः। य॒थाश॑री॒रं
भू॒तेषु॑ न्य॒क्तम्। स॒ सम्भृ॑तः सीद॑ शि॒वः प्र॒जाभ्यः॑। उ॒रुं नो॑
लो॒कम॒नुने॑षि वि॒द्वान्। प्र॒वेध॑से॒ क॒वये॑ मे॒ध्याय॑। व॒चो व॑न्दारुं
वृष॑भाय॒ वृष्णो॑। यतो॑ भ॒यम॑भयं॒ तन्नो॑ अस्तु। अ॒व दे॒वान् य॑जे
हे॒ड्यान्। स॒मिधा॑ऽग्निं दु॒वस्य॑त॥९॥

घृ॒तैर्बो॑धय॒ताति॑थिम्। आ॒ऽस्मिन् ह॒व्या जु॑होत॒न। उ॒पं
त्वा॒ऽग्ने ह॒विष्म॑तीः। घृ॒ताची॑र्यन्तु ह॒र्यता॑। जुष॑स्व॒ स॒मिधो॑
मम॑। तं त्वा॑ स॒मिद्धि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ वर्ध॒याम॑सि। बृ॒हच्छो॑चा
य॒विष्ठा॑। स॒मि॒ध्यमा॑नः प्रथ॒मो नु॑ धर्मः। स॒म॒क्तुभि॑रज्यते

विश्ववारः॥१०॥

शोचिष्केशो घृतनिर्णिक्पावकः। सुयज्ञो अग्निर्यजथाय देवान्।
घृतप्रतीको घृतयोनिरग्निः। घृतैः समिद्धो घृतमस्यान्नम्।
घृतप्रुषस्त्वा सरितो वहन्ति। घृतं पिबन्त्सुयजा यक्षि देवान्।
आयुर्दा अग्ने हविषो जुषाणः। घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं
पीत्वा मधु चारु गव्यम्। पितेव पुत्रमभिरक्षतादिमम्॥११॥

त्वामग्ने समिधानं यविष्ठ। देवा दूतं चक्रिरे हव्यवाहम्।
उरुज्रयसं घृतयोनिमाहुतम्। त्वेषं चक्षुर्दधिरे चोदयन्वति।
त्वामग्ने प्रदिव आहुतं घृतेन। सुम्नायवः सुषमिधा समीधिरे।
स वावृधान ओषधीभिरुक्षितः। उरु ज्रयांसि पार्थिवा
वितिष्ठसे। घृतप्रतीकं व ऋतस्य धूरुषदम्। अग्निं मित्रं न
समिधान ऋञ्जते॥१२॥

इन्धानो अक्रो विदथेषु दीद्यत्। शुक्रवर्णामुदु नो यंसते
धियम्। प्रजा अग्ने संवासय। आशाश्च पशुभिः सह।
राष्ट्राण्यस्मा आधेहि। यान्यासन्त्सवितुः सवे। मही विशपत्नी
सदने ऋतस्य। अर्वाची एतं धरुणे रयीणाम्। अन्तर्वत्नी
जन्यं जातवेदसम्। अध्वराणां जनयथः पुरोगाम्॥१३॥

आरो॑हतं द॒शत॒ꣳ श॒क्ररी॑र्मम॒। ऋ॒तेना॑ग्न॒ आयु॑षा॒ वर्च॑सा स॒ह।
ज्यो॒ग्जीव॑न्त॒ उत्त॑रामुत्तरा॒ꣳ समा॑म्। दर्श॑म॒हं पूर्ण॑मा॒सं य॒ज्ञं
यथा॒ यजै॑। ऋ॒त्विय॑वती॒ स्थो अ॒ग्निरे॑तसौ। गर्भं॑ दधाथां॒ ते
वा॒म॒हं द॑दे। तत्स॒त्यं यद्वी॑रं बिभृथः। वी॒रं ज॑नयिष्यथः। ते
मत्प्रा॒तः प्रज॑निष्येथे। ते मा॒ प्रजा॑ते॒ प्रज॑नयिष्यथः॥१४॥
प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ सुव॒र्गे लो॒के। अनृ॑तात्स॒त्यमु॑पैमि।
मा॒नुषा॑देव्यमु॒पैमि॑। दैवीं॒ वाचं॑ यच्छामि। श॒ल्वैर॒ग्निमि॑न्धा॒नः।
उ॒भौ लो॒कौ स॑नेम॒हम्। उ॒भयो॑र्लो॒कयोर् ऋ॒ध्वा। अति॑ मृत्युं
त॑राम्य॒हम्। जा॒तवे॑दो॒ भुव॑नस्य॒ रेतः॑। इ॒ह सि॑ञ्च॒ तप॑सो॒
य॒ज्ञनि॑ष्यते॥१५॥

अ॒ग्निम॑श्च॒त्थादधि॑ ह॒व्यवा॑हम्। श॒मीग॒र्भाञ्जन॑यन्॒ यो म॑यो॒भूः।
अ॒यं ते॒ योनि॑र्ऋ॒त्वियः॑। यतो॑ जा॒तो अ॒रोच॑थाः। तं जा॒नन्न॑ग्न॒
आ॒रोह॑। अथा॑ नो॒ वर्ध॑या र॒यिम्। अपे॑त॒ वी॒त॒ वि च॑ सर्प॒तातः॑।
येऽत्र॒ स्थ पु॑रा॒णा ये च॒ नूत॑नाः। अदा॑दिदं॒ यमो॑ऽव॒सानं॑
पृथि॑व्याः। अ॒क्रन्नि॑मं पि॒तरो॑ लो॒कम॑स्मै॥१६॥

अ॒ग्नेर्भ॑स्मा॑स्य॒ग्नेः पु॒रीष॑मसि। सं॒ज्ञान॑मसि॒ काम॑ध॒रणम्। मयि॑
ते॒ काम॑ध॒रणं॑ भूयात्। संवः॑ सृ॒जामि॒ हृद॑यानि। सꣳसृ॑ष्टं

मनो अस्तु वः। सःसृष्टः प्राणो अस्तु वः। सं या वः
प्रियास्तनुवः। सं प्रिया हृदयानि वः। आत्मा वो अस्तु
सम्प्रियः। सम्प्रियास्तनुवो मम॥१७॥

कल्पेतां द्यावापृथिवी। कल्पन्तामाप् ओषधीः।
कल्पन्तामग्नयः पृथक्। मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः। येऽग्नयः
समनसः। अन्तरा द्यावापृथिवी। वासन्तिकावृतू अभि
कल्पमानाः। इन्द्रमिव देवा अभि सं विशन्तु। दिवस्त्वा
वीर्येण। पृथिव्यै महिम्ना॥१८॥

अन्तरिक्षस्य पोषेण। सर्वपशुमादधे। अजीजनन्नमृतं
मर्त्यासः। अस्त्रेमाणं तरणिं वीडुजम्भम्। दश स्वसारो
अग्रुवः समीचीः। पुमांसं जातमभि सःरभन्ताम्।
प्रजापतेस्त्वा प्राणेनाभि प्राणिमि। पूष्णः पोषेण मह्यम्।
दीर्घायुत्वाय शतशारदाय। शतं शरद्ध्य आयुषे वर्चसे॥१९॥
जीवात्वै पुण्याय। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममासि
योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे
लोककृज्जातवेदः। प्राणे त्वाऽमृतमादधामि। अन्नादमन्नाद्याय।
गोसारं गुप्त्यै। सुगारुहपत्यो विदहन्नरातीः। उषसः श्रेयसीः

श्रेयसीर्दधत्॥२०॥

अग्ने॑ स॒पत्ना॑ꣳ अ॒प॒ बाध॑मानः। रा॒यस्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑
धेहि। इ॒मा उ॒ मामुप॑तिष्ठन्तु रा॒यः। आ॒भिः प्र॒जाभि॑रिह
संव॑सेय। इ॒हो इ॒डा तिष्ठ॑तु वि॒श्वरू॑पी। मध्ये॑ वसो॑र्दीदिहि
जा॒तवे॑दः। ओज॑से॒ बला॑य॒ त्वोद्य॑च्छे। वृष॑णे शुष्मा॒यायु॑षे
वर्च॑से। स॒प॒त्न॒तूर॑सि वृ॒त्रतूः। यस्ते॑ दे॒वेषु॑ महि॒मा सु॑व॒र्गः॥२१॥

यस्त॑ आ॒त्मा प॒शुषु॑ प्रविष्टः। पु॒ष्टि॒र्या ते॑ मनु॒ष्येषु॑ पप्रथे।
तया॑ नो अग्ने जुष॑माण॒ एहि॑। दि॒वः पृ॑थि॒व्याः पर्य॑न्तरि॒क्षात्।
वाता॑त्प॒शुभ्यो॑ अ॒ध्योष॑धीभ्यः। यत्र॑ यत्र जा॒तवे॑दः सम्ब॒भूथ॑।
ततो॑ नो अग्ने जुष॑माण॒ एहि॑। प्राची॑मनु॒ प्रदि॑शं प्रेहि॑
वि॒द्वान्। अ॒ग्नेर॑ग्ने पु॒रो अ॑ग्निर्भवे॒ह। वि॒श्वा आ॒शा दी॒द्यानो॑ वि
भा॑हि॥२२॥

ऊ॒र्जं नो॑ धेहि द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पदे। अ॒न्व॒ग्निरु॑षसा॒मग्र॑मख्यत्।
अ॒न्वहा॑नि प्रथ॒मो जा॒तवे॑दाः। अनु॒ सूर्य॑स्य पु॒रु॒त्रा च॑
र॒श्मीन्। अनु॒ द्यावा॑पृथि॒वी आ॑त॒तान। वि॒क्र॑मस्व म॒हाꣳ
अ॑सि। वे॒दि॒षन्मा॑नु॒षेभ्यः॑। त्रि॒षु लो॒केषु॑ जागृ॒हि। यद्वि॑दं
दि॒वो यद॑दः पृथि॒व्याः। सं॒वि॒दाने॑ रोद॑सी सं बभू॒वतुः॥२३॥

तयोः पृष्ठे सीदतु जातवेदाः। शम्भूः प्रजाभ्यस्तनुवे स्योनः।
 प्राणं त्वाऽमृत आ दधामि। अन्नादमन्नाद्याय। गोप्तरं गुप्त्यै।
 यत्ते शुक्र शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः। शुक्रं ज्योतिरजस्रम्। तेन मे
 दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने ब्रह्मणा। आनशे व्यानशे
 सर्वमायुर्व्यानशे॥२४॥

नर्य प्रजां मे गोपाय। अमृतत्वाय जीवसे। जातां
 जनिष्यमाणां च। अमृते सत्ये प्रतिष्ठिताम्। अथर्व
 पितुं मे गोपाय। रसमन्नमिहायुषे। अदब्धायोऽशीततनो।
 अविषन्नः पितुं कृणु। शङ्स्य पशून्मे गोपाय। द्विपादो ये
 चतुष्पदः॥२५॥

अष्टाशफाश्च य इहाग्ने। ये चैकशफा आशुगाः। सप्रथ
 सभां मे गोपाय। ये च सभ्याः सभासदः। तानिन्द्रियावतः
 कुरु। सर्वमायुरुपासताम्। अहं बुध्निय मन्त्रं मे गोपाय।
 यमृषयस्त्रैविदा विदुः। ऋचः सामानि यजूंषि। सा हि
 श्रीरमृता सताम्॥२६॥

चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः। घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये।
 मर्मज्यमाना महते सौभगाय। मह्यं धुक्ष्व यजमानाय

कामान्। इहैव सन्तत्रं स॒तो वो॑ अ॒ग्नयः॑। प्रा॒णेन॑ वा॒चा
मन॑सा बिभर्मि। ति॒रो मा॒ सन्त॒मायु॑र्मा प्रहा॑सीत्।
ज्योति॑षा वो वैश्वान॒रेणोप॑तिष्ठे। प॒ञ्चधाऽग्नी॒न्व्य॑क्रामत्।
वि॒राद्वृ॑ष्टा प्र॒जाप॑तेः। ऊ॒र्ध्वाऽऽरो॑हद्रोहिणी। योनि॑र॒ग्नेः
प्रति॑ष्ठितिः॥ २७ ॥

वि॒शन्तु॒ नः॒ पुरु॑चीर्विधेम नि॒धाय॒ यत्तेऽप्र॑दाहाय बृ॒हत्यो॑ ब्रह्म॑णा दुवस्यत वि॒श्ववा॑र इ॒ममृ॑ञ्जते
पुरो॑गां प्रज॑नयिष्यथो॑ जनि॒ष्यते॑ऽस्मै॒ मम॑ महि॒म्ना वर्च॑से॒ दध॑त्सुव॒र्गो भा॑हि॒ सम्ब॑भूवतुरायुर्व्या॒नशे॒
चतु॑ष्पदः स॒तां प्र॒जाप॑तेर्द्वे च॥ [१]

नवै॒तान्य॑हा॒नि भव॑न्ति। न॒व वै सु॑व॒र्गा लो॒काः।
यदे॒तान्य॑हा॒न्युप॑यन्ति। न॒वस्वे॒व तत्सु॑व॒र्गेषु॑ लो॒केषु॑
स॒त्रिणः॑ प्र॒ति॒तिष्ठ॑न्तो यन्ति। अ॒ग्नि॒ष्टो॒माः परः॑ सा॒मानः॑
का॒र्या इ॒त्याहुः॑। अ॒ग्नि॒ष्टो॒मसं॑मितः सुव॒र्गो लो॒क इति॑।
द्वा॒द॒शाग्नि॑ष्टो॒मस्य॑ स्तो॒त्राणि॑। द्वा॒द॒श मा॑साः संवत्स॒रः। तत्तत्र॑
सू॒क्ष्मम्। उ॒क्थ्या॑ ए॒व स॑प्तद॒शाः परः॑ सा॒मानः॑ का॒र्याः॥ २८ ॥
प॒शवो॑ वा उ॒क्थानि॑। प॒शूना॑मव॒रुद्धौ॑। वि॒श्वजि॒दभि॒जिता॑-
व॒ग्नि॒ष्टो॒मौ। उ॒क्थ्याः॑ स॑प्तद॒शाः परः॑ सा॒मानः॑। ते स॒ंस्तु॑ता
वि॒राज॑न्म॒भि सम्प॑द्यन्ते। द्वे चर्चा॒वति॑रिच्येते। ए॒कया॑

गौरतिरिक्तः। एकयाऽऽयु॒रूनः। सु॒व॒र्गो वै लो॒को ज्योतिः॑।
ऊ॒र्ग्विराट्॥ २९॥

सु॒व॒र्गमे॒व तेन॑ लो॒कम॒भि ज॑यन्ति। यत्प॒रं रा॒थन्त॑रम्।
तत्प्र॑थ॒मेऽह॑न्का॒र्यम्। बृ॒हद्वि॒तीये॑। वैरू॒पं तृ॒तीये॑। वैरा॒जं च॑तु॒र्थे।
शा॒क्रं प॑ञ्च॒मे। रै॒वतं ष॑ष्ठे। तदु॑ पृ॒ष्ठेभ्यो॑ नय॑न्ति। स॒न्तन॑य
ए॒ते ग्र॑हा गृह्यन्ते॥ ३०॥

अ॒ति॒ग्रा॒ह्याः परः॑ साम॒सु। इ॒माने॒वैतैर्लो॒कान्त्सन्त॑न्वन्ति।
मि॒थुना॑ ए॒ते ग्र॑हा गृह्यन्ते। अ॒ति॒ग्रा॒ह्याः परः॑ साम॒सु।
मि॒थुनमे॒व तैर्य॑ज॒माना॑ अ॒वरु॑न्धते। बृ॒हत्पृ॑ष्ठं भ॒वति॑। बृ॒हद्वै
सु॒व॒र्गो लो॒कः। बृ॒हतै॒व सु॒व॒र्गं लो॒कं य॑न्ति। त्र॒यस्त्रिं॑शि
नाम॑ सामं। मा॒ध्यं दि॒ने प॑र्व॒माने॑ भवति॥ ३१॥

त्र॒यस्त्रिं॑शद्वै दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वाव॑रुन्धते। ये वा इ॒तः परा॑श्च
सं॒वत्स॑रमु॒पय॑न्ति। न है॒नं ते स्व॒स्ति स॑मंश्चुवते। अथ॒ ये-
ऽमु॒तोऽर्वा॑श्चमु॒पय॑न्ति। ते है॒नं स्व॒स्ति स॑मंश्चुवते। ए॒तद्वा
अ॒मु॒तोऽर्वा॑श्चमु॒पय॑न्ति। यदे॒वम्। यो ह॒ खलु॑ वाव प्र॒जाप॑तिः।
स उ॒वेवेन्द्रः॑। तदु॑ दे॒वेभ्यो॑ नय॑न्ति॥ ३२॥

का॒र्या वि॒राङ्म॑ह्यन्ते प॑र्व॒माने॑ भव॒तीन्द्र॑ एकं च॥ [२]

सन्ततिर्वा एते ग्रहाः। यत्परः सामानः। विषूवान्दिवाकीर्त्यम्।
यथा शालायै पक्षसी। एव९ संवत्सरस्य पक्षसी। यदेतेन
गृह्येरन्। विषूची संवत्सरस्य पक्षसी व्यवस्र९सेयाताम्।
आर्तिमाच्छेयुः। यदेते गृह्यन्ते। यथा शालायै पक्षसी मध्यमं
व९शमभि समायच्छति॥ ३३॥

एव९ संवत्सरस्य पक्षसी दिवाकीर्त्यमभि सं तन्वन्ति।
नार्तिमाच्छन्ति। एकवि९शमहर्भवति। शुक्राग्रा ग्रहा गृह्यन्ते।
प्रत्युत्तब्धै सयत्वाय। सौर्य एतदहः पशुरालभ्यते। सौर्यो-
ऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं
एवैष बलिर्हियते। सप्तैतदहरतिग्राह्या गृह्यन्ते॥ ३४॥

सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। असावादित्यः शिरः
प्रजानाम्। शीर्षन्नेव प्रजानां प्राणान्दधाति। तस्मात्सप्त
शीर्षन्प्राणाः। इन्द्रो वृत्र९ हत्वा। असुरान्पराभाव्य। स
इमाल्लोकान्भ्यजयत्। तस्यासौ लोकोऽनभिजित आसीत्।
तं विश्वकर्मा भूत्वाऽभ्यजयत्। यद्वैश्वकर्मणो गृह्यते॥ ३५॥

सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते।

ये वैश्वकर्मणं गृह्णते। आदित्यः श्वो गृह्यते। इयं वा
अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति। अन्योन्यो गृह्येते।
विश्वान्येवान्येन कर्माणि कुर्वाणा यन्ति। अस्यामन्येन प्रति
तिष्ठन्ति। तावाऽपराधात्संवत्सरस्यान्योन्यो गृह्येते। तावुभौ
सह महाव्रते गृह्येते। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। उभयोर्लोकयोः
प्रतितिष्ठन्ति। अर्क्यमुक्थं भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ॥३६॥

समायच्छत्यतिग्राह्यां गृह्यन्ते गृह्यते संवत्सरस्यान्योन्यो गृह्येते पञ्च च॥—————[३]

एकविंश एष भवति। एतेन वै देवा एकविंशेन।
आदित्यमित उत्तमं सुवर्गं लोकमारोहयन्। स वा एष
इत एकविंशः। तस्य दशावस्तादहानि। दशं परस्तात्।
स वा एष विराज्युभयतः प्रतितिष्ठितः। विराजि हि वा एष
उभयतः प्रतितिष्ठितः। तस्मादन्तरेमौ लोकौ यन्। सर्वेषु
सुवर्गेषु लोकेष्वभितपन्नेति॥३७॥

देवा वा आदित्यस्य सुवर्गस्य लोकस्य। पराचोऽतिपादा-
दबिभयुः। तं छन्दोभिरदृहं धृत्यै। देवा वा आदित्यस्य
सुवर्गस्य लोकस्य। अवाचोऽवपादादबिभयुः। तं पञ्चभीं
रश्मिभिरुदवयन्। तस्मादेकविंशेऽहन्पञ्च दिवाकीर्त्यानि

क्रियन्ते। रश्मयो वै दिवाकीर्त्यानि। ये गा॒य॒त्रे। ते
गा॒य॒त्रीषू॒त्तर॒योः प॒व॒मान॒योः॥३८॥

म॒हादि॒वाकी॒र्त्यः॑ होतुः पृ॒ष्ठम्। वि॒कर्णं॑ ब्र॒ह्मसा॒मम्।
भा॒सोऽग्नि॒ष्टोमः॑। अथै॒तानि॒ परा॑णि। परै॒र्वै दे॒वा आ॑दि॒त्यः॑
सु॒व॒र्गं लो॒कम॑पा॒रयन्। यदपा॑रयन्। तत्परा॑णां प॒र॒त्वम्।
पा॒रय॑न्त्ये॒नं परा॑णि। य ए॒वं वेद॑। अथै॒तानि॒ स्पर्श॑णि। स्पर्शै॒र्वै
दे॒वा आ॑दि॒त्यः॑ सु॒व॒र्गं लो॒कम॑स्पा॒रयन्। यदस्पा॑रयन्।
तत्स्पर्श॑णां स्पर्॒त्वम्। स्पा॒रय॑न्त्ये॒नं स्पर्श॑णि। य ए॒वं
वेद॑॥३९॥

ए॒ति प॒व॒मान॒योः स्पर्श॑णि पञ्च च॥—————[४]

अप्र॑तिष्ठां वा ए॒ते ग॑च्छन्ति। येषां॑ संवत्स॒रेऽना॒प्तेऽथ॑।
ए॒का॒द॒शि॒न्या॒प्यते॑। वैष्ण॒वं वा॑म॒नमा॑ल॒भन्ते। य॒ज्ञो वै वि॒ष्णुः।
य॒ज्ञमे॒वा॑ल॒भन्ते॑ प्र॒ति॑ष्ठित्यै। ऐ॒न्द्रा॒ग्नमा॑ल॒भन्ते। इ॒न्द्रा॒ग्नी
वै दे॒वाना॑म॒या॒तया॑मानौ। ये ए॒व दे॒वते॒ अया॑तयाम्नी। ते
ए॒वा॑ल॒भन्ते॑॥४०॥

वै॒श्वदे॒वमा॑ल॒भन्ते। दे॒वता॑ ए॒वाव॑रुन्धते। द्या॒वा॒पृ॒थि॒व्यां
धे॒नुमा॑ल॒भन्ते। द्या॒वा॒पृ॒थि॒व्यो॒रे॒व प्र॒ति॑ तिष्ठन्ति। वा॒य॒व्यं

वत्समालभन्ते। वायुरेवैभ्यो यथाऽऽयतनाद्देवता अवरुन्धे।
आदित्यामविं वशामालभन्ते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव
प्रति तिष्ठन्ति। मैत्रावरुणीमालभन्ते॥४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्टं शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्।
प्राजापत्यं तूपरं महाव्रत आलभन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यो
गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एवैष
बलिर्हियते। आग्नेयमा लभन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपेत्वान्
वा एते पूर्वैर्मासैरव रुन्धते। यदेते गुव्याः पशव आलभ्यन्ते।
उभयेषां पशूनामवरुद्धौ॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिनीमालभेरन्। अप्रियं भ्रातृव्यमभ्यति-
रिच्येत। यद्वौ द्वौ पशू समस्येयुः। कनीय आयुः
कुर्वीरन्। यदेते ब्राह्मणवन्तः पशव आलभ्यन्ते। नाप्रियं
भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते। न कनीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एवालभन्ते मैत्रावरुणीमालभन्तेऽवरुद्धौ सप्त च॥ [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानां
रसं तेजः सम्भृत्य। तेनैनमभिषज्यन्। महानववर्तीति।
तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महद्व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य

महाव्रतुत्वम्। मुहुतो व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतुत्वम्।
पञ्चविंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवत्सरः। यद्वा एतस्मिन्संवत्सरेऽधि-
प्राजायत। तदन्नं पञ्चविंशमभवत्। मध्यतः क्रियते। मध्यतो
ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्यत एव प्रजानामूर्ध्वीयते।
अथ यद्वा इदमन्ततः क्रियते। तस्मादुदन्ते प्रजाः समेधन्ते।
अन्ततः क्रियते प्रजननायैव। त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितः हि शिरः। लोमं छवीरस्थि। परांचा स्तुवन्ति।
तस्मात्तत्सदृगेव। न मेद्यतोऽनु मेद्यति। न कृश्यतोऽनु
कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति। सप्तदशोऽन्यः।
तस्माद्वयाऽस्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो हि
तद्वरीयः क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पशवो वरिष्ठाः।
एकविंशं पुच्छम्। द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण
सुह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनाऽऽत्मन्वी। सुहोत्पतन्ति।
एकैकामुच्छिषन्ति। आत्मन् ह्यङ्गानि बद्धानि। न वा एतेन
सर्वः पुरुषः॥४७॥

यदित इतो लोमानि दतो नखान्। परिमादः क्रियन्ते।
तान्येव तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो भवति।
ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
यस्य तल्पसद्यमनंभिजितुः स्यात्। स देवानां
साम्यक्षे। तल्पसद्यमभिजयानीति तल्पमारुह्योद्गायेत्।
तल्पसद्यमेवाभि जयति॥४८॥

यस्य तल्पसद्यमभिजितुः स्यात्। स देवानां साम्यक्षे।
तल्पसद्यं मा परांजेषीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। न तल्पसद्यं
परांजयते। प्लेङ्खे शंसति। महो वै प्लेङ्खः। महंस
एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। देवासुराः संयत्ता आसन्। त आदित्ये
व्यायच्छन्त। तं देवाः समजयन्॥४९॥

ब्राह्मणश्च शूद्रश्च चर्मकर्ते व्यायच्छेते। दैव्यो वै वर्णो ब्राह्मणः।
असुर्यः शूद्रः। इमेऽरात्सुरिमे सुभूतमक्रन्नित्यन्यतरो ब्रूयात्।
इम उद्वासीकारिणं इमे दुर्भूतमक्रन्नित्यन्यतरः। यदेवैषां
सुकृतं या राद्धिः। तदन्यतरोऽभि श्रीणाति। यदेवैषां दुष्कृतं
याऽराद्धिः। तदन्यतरोऽप हन्ति। ब्राह्मणः सं जयति।
अमुमेवादित्यं भ्रातृव्यस्य संविन्दन्ते॥५०॥

भवति भवति क्रियते पुरुषो जयत्यजयञ्जयत्येकं च॥ [६]

उद्धन्यमानं नवैतानि सन्ततिरेकविंश एषोऽप्रतिष्ठां प्रजापतिवृत्तः षट्॥६॥

उद्धन्यमानं शोचिष्केशोऽग्रे सपत्नानतिग्राह्यां वैश्वदेवमालभन्ते पञ्चाशत्॥५०॥

उद्धन्यमानं संविन्दन्ते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः।
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः सन्त्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो
भवि॑ष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्।
ते दे॒वा वि॒जित्य॑। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तै॑ऽग्निमन्व॑-
विन्दन्वृ॒तुषू॑त्सन्नम्। तस्य॑ विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नू-
रवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॑विन्दन्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्रहा॑ अभवन्। तद्ग्रहा॑णां ग्रह॑त्वम्। यस्यै॒वं
वि॒दुषो॑ ग्रहा॑ गृह्यन्ते। तस्य॑ त्वे॒व गृ॑हीताः। नाना॑ऽऽग्नेयं
पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। यदना॑ग्नेयं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृ॒द्धमे॒व
तत्॥२॥

अना॑ग्नेयं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यत्स॒मिध॑स्त॒नून॑पा॒तमि॒डो
ब॒र्हिर्य॑जति। उ॒भावा॑ग्नेयावाज्य॑भागौ स्याताम्। अना॑ज्यभागौ
भव॑त॒ इत्या॑हुः। यदु॒भावा॑ग्नेयाव॒न्वश्चा॒विति॑। अ॒ग्नये॑
पव॑माना॒योत्तरः॑ स्यात्। यत्पव॑मानाय। तेनाज्य॑भागः।

तेन॑ सौ॒म्यः। बुध॑न्वत्याग्ने॒यस्याज्य॑भागस्य पुरोऽनुवा॒क्या
भवति॥३॥

यथा॑ सु॒प्तं बो॒धय॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्निन्य॑क्ताः
पत्नी॑संया॒जाना॒मृचः॑ स्युः। तेन॒॑ग्नेय॑ सर्वं॑ भवति।
ए॒क॒धा ते॑ज॒स्विनी॑ दे॒वता॒मुपै॑तीत्याहुः। सैन॑मीश्व॒रा प्र॒दह॑
इति॑। नेति॑ ब्रूयात्। प्र॒जन॑नं वा अ॒ग्निः। प्र॒जन॑नमे॒वोपै॑तीति॑।
कृ॒तय॑जुः सम्भृ॑तसम्भा॒र इत्या॑हुः॥४॥

न स॒म्भृत्याः॑ सम्भा॒राः। न यजुः॑ का॒र्यमि॑ति। अथो॒ खलु॑।
स॒म्भृत्या॑ ए॒व स॒म्भा॒राः। का॒र्यं यजुः॑। पु॒नरा॒धेय॑स्य स॒मृद्धौ॑।
तेनो॑पा॒ंशु प्र॑चरति। एष्य॑ इ॒व वा ए॒षः। यत्पु॑नरा॒धेयः॑।
यथो॑पा॒ंशु न॒ष्टमि॑च्छति॥५॥

ता॒दृगे॒व तत्। उ॒च्चैः स्वि॑ष्ट॒कृत॒मुत्सृ॑जति। यथा॑ न॒ष्टं
वि॒त्त्वा प्रा॑हायमिति॑। ता॒दृगे॒व तत्। ए॒क॒धा ते॑ज॒स्विनी॑
दे॒वता॒मुपै॑तीत्याहुः। सैन॑मीश्व॒रा प्र॒दह॑ इति॑। तत्तथा॒ नोपै॑ति।
प्र॒या॒जा॒नूया॒जेष्वे॒व विभ॑क्तीः कुर्यात्। यथा॒पूर्व॑माज्य॑भागौ
स्याताम्। ए॒वं प॑त्नीसंया॒जाः॥६॥

तद्वै॑श्वान॒रव॑त्प्र॒जन॑नवत्तर॒मुपै॑तीति॑। तदा॑हुः। व्यृ॑द्धं वा ए॒तत्।

अनाग्नेयं वा एतत्क्रियत इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्। तेनाग्नेयम्। तेन समृद्धं क्रियत इति॥७॥

अरुन्धतैव तद्वति सम्भृतसम्भार इत्याहुरिच्छति पत्नीसंयाजा नवं च॥—————[१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्। ते सहैव सर्वे वाजपेयमपश्यन्। ते। अन्योऽन्यस्मै नातिष्ठन्त। अहमनेन यजा इति। तेऽब्रुवन्। आजिमस्य धावामेति॥८॥

तस्मिन्नाजिमधावन्। तं बृहस्पतिरुदजयत्। तेनायजत। स स्वाराज्यमगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्रवीत्। मामनेन याजयेति। तेनेन्द्रमयाजयत्। सोऽग्रं देवतानां पर्येत। अगच्छत्स्वाराज्यम्। अतिष्ठन्तास्मै ज्यैष्ठ्याय॥९॥

य एवं विद्वान् वाजपेयेन यजते। गच्छति स्वाराज्यम्। अग्रं समानानां पर्येति। तिष्ठन्तेऽस्मै ज्यैष्ठ्याय। स वा एष ब्राह्मणस्य चैव राजन्यस्य च यज्ञः। तं वा एतं वाजपेय इत्याहुः। वाजाप्यो वा एषः। वाजं ह्येतेन देवा ऐप्सन्। सोमो वै वाजपेयः। यो वै सोमं वाजपेयं वेद॥१०॥

वाज्येवैनं पीत्वा भवति। आऽस्य वाजी जायते। अन्नं वै वाजपेयः। य एवं वेद। अत्यन्नम्। आऽस्यान्नादो जायते। ब्रह्म वै वाजपेयः। य एवं वेद। अत्ति ब्रह्मणाऽन्नम्। आऽस्य ब्रह्मा जायते॥११॥

वाग्वै वाजस्य प्रसवः। य एवं वेद। करोति वाचा वीर्यम्। ऐनं वाचा गच्छति। अपिर्वतीं वाचं वदति। प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्वाजपेयमधत्त। तं देवा अब्रुवन्। एष वाव यज्ञः। यद्वाजपेयः॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एता उज्जितीः प्रायच्छत्। ता वा एता उज्जितयो व्याख्यायन्ते। यज्ञस्य सर्वत्वाय। देवतानामनिर्भागाय। देवा वै ब्रह्मणश्चान्नस्य च शमलमपाघ्नन्। यद्ब्रह्मणः शमलमासीत्। सा गाथा नाराशःस्यभवत्। यदन्नस्य। सा सुरा॥१३॥

तस्माद्वायतश्च मत्तस्य च न प्रतिगृह्यम्। यत्प्रतिगृहीयात्। शमलं प्रतिगृहीयात्। सर्वा वा एतस्य वाचोऽवरुद्धाः। यो वाजपेययाजी। या पृथिव्यां याऽग्नौ या रथन्तरे। याऽन्तरिक्षे या वायौ या वामदेव्ये। या दिवि

याऽऽदित्ये या बृहति। याऽप्सु यौषधीषु या वनस्पतिषु।
तस्माद्वाजपेययाज्यात्विजीनः। सर्वा ह्यस्य वाचो-
ऽवरुद्धाः॥१४॥

धावामेति ज्यैष्ठ्याय वेदं ब्रह्मा जायते वाजपेयः सुराऽऽत्विजीन एकं च॥—————[२]

देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावारुन्धत। तदतिग्राह्यैरतिगृह्या-
वारुन्धत। तदतिग्राह्याणामतिग्राह्यत्वम्। यदतिग्राह्या गृह्यन्ते।
यदेवान्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावरुन्धे। तदेव तैरतिगृह्यावरुन्धे। पञ्च
गृह्यन्ते। पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तमाप्त्वाऽवरुन्धे॥१५॥

सर्व एन्द्रा भवन्ति। एकधैव यजमान इन्द्रियं दधति।
सप्तदश प्राजापत्या ग्रहा गृह्यन्ते। सप्तदशः प्रजापतिः।
प्रजापतेराप्त्यै। एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं
दधाति। सोमग्रहाः३श्च सुराग्रहाः३श्च गृह्णाति। एतद्वै देवानां
परममन्नम्। यत्सोमः॥१६॥

एतन्मनुष्याणाम्। यत्सुरा। परमेणैवास्मा अन्नाद्येनावर-
मन्नाद्यमवरुन्धे। सोमग्रहान्गृह्णाति। ब्रह्मणो वा एतत्तेजः।
यत्सोमः। ब्रह्मण एव तेजसा तेजो यजमाने दधाति।
सुराग्रहान्गृह्णाति। अन्नस्य वा एतच्छमलम्। यत्सुरा॥१७॥

अन्नस्यैव शमलेन शमलं यजमानादपहन्ति। सोमग्रहाःश्च
 सुराग्रहाःश्च गृह्णाति। पुमान् वै सोमः। स्त्री सुरा।
 तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय।
 आत्मानमेव सोमग्रहैः स्पृणोति। जायाः सुराग्रहैः।
 तस्माद्वाजपेययाज्यमुष्मिल्लोके स्त्रियः सम्भवति।
 वाजपेयाभिजितः ह्यस्य॥१८॥

पूर्वं सोमग्रहा गृह्यन्ते। अपरे सुराग्रहाः। पुरोऽक्षः
 सोमग्रहान्त्सादयति। पश्चादक्षः सुराग्रहान्। पापवस्यसस्य
 विधृत्यै। एष वै यजमानः। यत्सोमः। अन्नः सुरा।
 सोमग्रहाःश्च सुराग्रहाःश्च व्यतिषजति। अन्नाद्यैर्नैवेनं
 व्यतिषजति॥१९॥

सम्पृचः स्थ सं मा भद्रेण पृङ्केत्याह। अन्नं वै भद्रम्।
 अन्नाद्यैर्नैवेनः सःसृजति। अन्नस्य वा एतच्छमलम्।
 यत्सुरा। पाप्मेव खलु वै शमलम्। पाप्मना वा
 एनमेतच्छमलेन व्यतिषजति। यत्सोमग्रहाःश्च सुराग्रहाःश्च
 व्यतिषजति। विपृचः स्थ वि मा पाप्मना पृङ्केत्याह।
 पाप्मनैर्नैवेनः शमलेन व्यावर्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययाजी पूतो मेध्यो दक्षिण्यः। प्राडुद्ववति
 सोमग्रहैः। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। प्रत्यङ्खसुराग्रहैः।
 इममेव तैर्लोकमभिजयति। प्रतिष्ठन्ति सोमग्रहैः। यावदेव
 सत्यम्। तेन सूयते। वाजसृद्धः सुराग्रहान् हरन्ति।
 अनृतेनैव विशꣳ सꣳसृजति। हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं
 ददाति। मध्व्योऽसानीति। एकधा ब्रह्मण उप हरति।
 एकधैव यजमान् आयुस्तेजो दधाति॥२१॥

आत्वाऽवरुन्धे सोमः शमलं यत्सुरा ह्यस्यैनं व्यतिषजति व्यावर्तयति सृजति चत्वारि च॥[३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्टोमो नोक्थ्यः। न षोडशी
 नातिरात्रः। अथ कस्माद्वाजपेये सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्त
 इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पशुमालभते। अग्निष्टोममेव
 तेनावरुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्। ऐन्द्रेण षोडशिनः स्तोत्रम्।
 सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥२२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः।
 तान्पशुभिरेवावरुन्धे। आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेन।
 प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यꣳ षोडशिनः स्तोत्रेण।
 वाचमतिरात्रेण। प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव
 लोकमभिजयत्यग्निष्टोमेन। अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥२३॥

सुवर्गं लोकं षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ
 आरोहत्यतिरात्रेण। नाकं रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेजं
 एवात्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।
 इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचं सारस्वत्या। उभावेव देवलोकं
 च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वश्या। सप्तदश
 प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥२४॥

प्रजापतेराष्ट्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव हि
 प्रजापतिः समृद्धौ। तान्पर्यग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो
 यज्ञमजिघांसन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत।
 तयैवैनानशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्त्संज्ञपयेत्। मरुतं
 एव शमयित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वपा जुहोति।
 एकदेवत्यां हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
 नैवारणं सप्तदशशरावेणैतर्हि प्रचरति। एतत्पुरोडाशा
 ह्येते। अथो पशूनामेव छिद्रमपि दधाति। सारस्वत्योत्तमया
 प्रचरति। वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो
 प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रजापतिर्हि वाक्।

अपन्नदती भवति। तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुक्थ्येन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति षट् च॥—————[४]

सावित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः।
यद्वाजपेयस्य पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं
कर्माणि करोति। सवनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव
तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां
पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्।
यच्चास्यामधि। तदेवावरुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभि-
षिच्यते। अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यश्वान्पल्पूलयति।
अप्सु वा अश्वस्य तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववप्लवते।
यदप्सु पल्पूलयति॥२८॥

यदेवास्याप्सु प्रविष्टम्। तदेवावरुन्धे। बहु वा अश्वोऽमेध्यमुप-
गच्छति। यदप्सु पल्पूलयति। मेध्यानेवैनान्करोति। वायुर्वा

त्वा॒ मनु॑र्वा॒ त्वेत्या॑ह। ए॒ता वा ए॒तं दे॒वता॒ अग्रे॑ अश्व॑मयुञ्जन्।
ताभि॑रे॒वैनान् यु॑नक्ति। स॒वस्यो॑ज्जित्यै। यजु॑षा यु॒नक्ति॑
व्यावृ॑त्त्यै॥२९॥

अपा॑न्नपादाशुहेम॒न्निति॑ सम्म॑र्ष्टि। मे॒ध्या॑ने॒वैनान्॑करोति।
अथो॑ स्तौत्ये॒वैनाना॑जिः॑ संरि॒ष्यतः। वि॒ष्णु॑क्र॒मान्क्रम॑ते।
वि॒ष्णुरे॒व भू॒त्वेमाँल्लो॒कान॒भिज॑यति। वै॒श्वदे॒वो वै रथः॑। अ॒ङ्गौ
न्य॒ङ्गाव॒भितो॑ रथं॒ यावि॑त्याह। या ए॒व दे॒वता॒ रथे॑ प्रवि॑ष्टाः।
ताभ्य॑ ए॒व नम॑स्करोति। आ॒त्मनो॑ऽना॒र्त्यै। अश॑मरथं
भा॒वुको॑ऽस्य॒ रथो॑ भवति। य ए॒वं वेद॑॥३०॥

स्व॒द॒यति॑ प॒त्न्यूल॑यति॒ व्यावृ॑त्त्या॒ अना॑र्त्यै द्वे च॥ [५]

दे॒वस्या॑हः॑ स॒वि॒तुः प्र॑स॒वे बृ॒ह॒स्पति॑ना वाज॒जिता॒ वाजं॑
जे॒षमि॑त्याह। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒व ब्र॒ह्म॑णा वाज॒मुञ्ज॑यति।
दे॒वस्या॑हः॑ स॒वि॒तुः प्र॑स॒वे बृ॒ह॒स्पति॑ना वाज॒जिता॒ वर्षि॑ष्ठं
नाकः॑ रुहे॒यमि॑त्याह। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒व ब्र॒ह्म॑णा वर्षि॑ष्ठं
नाकः॑ रोहति। चा॒त्वा॒ले रथ॑च॒क्रं नि॑र्मितः॑ रोहति। अतो॒ वा
अङ्गि॑रस उत्त॒माः सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। सा॒क्षादे॒व यज॑मानः
सुव॑र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒वे॑ष्टयति। वज्रो॒ वै रथः॑। वज्रे॑णै॒व
दि॒शोऽभि॑जयति॥३१॥

वा॒जिना॒ꣳ सा॒मं गा॒यते। अ॒न्नं वै वा॒जः। अ॒न्नमे॒वाव॑रुन्धे।
वा॒चो व॒र्ष्म दे॒वेभ्योऽपा॑क्रामत्। तद्व॒नस्प॑तीन्प्रावि॑शत्। सैषा
वा॒ग्वन॒स्पति॑षु वदति। या दु॒न्दुभौ। तस्मा॑द्दु॒न्दुभिः सर्वा॑ वाचो-
ऽति॑वदति। दु॒न्दुभीन्स॒माघ्न॑न्ति। प॒र॒मा वा ए॒षा वाक्॥ ३२॥
या दु॒न्दुभौ। प॒र॒मयै॒व वा॒चाऽव॑रां वाच॑मवरुन्धे। अथो॑ वा॒च
ए॒व व॒र्ष्म यज॑मानोऽव॑रुन्धे। इन्द्रा॑य॒ वाचं॑ वद॒तेन्द्रं॑ वाजं॑
जाप॑य॒तेन्द्रो॑ वाज॑मजयि॒दित्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर॑हीन्द्रः। यो
यज॑ते। यज॑मान ए॒व वाज॑मुज्जयति। स॒प्तद॑श प्रव्या॒धाना॒जिं
धा॑वन्ति। स॒प्तद॑शꣳ स्तो॒त्रं भ॑वति। स॒प्तद॑शसप्तदश
दी॒यन्ते॥ ३३॥

स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। अ॒र्वाऽसि॑ स॒प्तिर॑सि
वा॒ज्यंसी॒त्याह॑। अ॒ग्निर्वा॑ अ॒र्वा। वा॒युः स॒प्तिः। आ॒दि॒त्यो
वा॒जी। ए॒ताभि॑रे॒वास्मै॑ दे॒वता॑भिर्दे॒वर॑थं यु॒नक्ति॑। प्र॒ष्टि॒वा॒हि॒नं
यु॒नक्ति॑। प्र॒ष्टि॒वा॒ही वै दे॒वर॑थः। दे॒वर॑थमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑॥ ३४॥
वा॒जिनो॑ वाजं॑ धावत् का॒ष्ठां ग॑च्छ॒तेत्या॑ह। सु॒व॒र्गो वै लो॒कः
का॒ष्ठां। सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कं य॑न्ति। सु॒व॒र्गं वा ए॒ते लो॒कं
य॑न्ति। य आ॒जिं धा॑वन्ति। प्राश्चो॑ धावन्ति। प्राडि॑व॒ हि

सुव॒र्गो लो॒कः। च॒त॒सृभि॒रनु॑ मन्त्रयते। च॒त्वारि॑ छन्दा॑ंसि।
छन्दा॑भिरे॒वैनान्त॑सुव॒र्गं लो॒कं ग॑मयति॥ ३५॥

प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते। य आ॒जिं धा॑वन्ति। उदं च॑
आव॑र्तन्ते। अ॒स्मादे॒व तेन॑ लो॒कान्न॑यन्ति। र॒थवि॑मोच॒नीयं
जुहो॑ति प्र॒तिष्ठि॑त्यै। आ मा॒ वाज॑स्य प्रस॒वो ज॑गम्या॒दित्या॑ह।
अन्नं॑ वै वाजः। अन्नमे॒वाव॑रुन्धे। य॒था लो॒कं वा ए॒त उ॑ञ्जयन्ति।
य आ॒जिं धा॑वन्ति॥ ३६॥

कृ॒ष्णलं॑ कृ॒ष्णलं॑ वाज॒सृद्ध्यः॑ प्रयच्छति। यमे॒व ते वाजं॑
लो॒कमु॑ञ्जयन्ति। तं प॑रि॒क्रीया॑व॒रुन्धे। ए॒क॒धा ब्र॒ह्मण॑ उप॑हरति।
ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति। दे॒वा वा ओष॑धीष्वा॒जिम॑युः।
ता बृ॒ह॒स्पति॑रुद॑जयत्। स नी॒वारा॑न्नि॒रवृ॑णीत। तन्नी॒वारा॑णां
नी॒वार॑त्वम्। नै॒वार॑श्च॒रुर्भ॑वति॥ ३७॥

ए॒तद्वै दे॒वानां॑ प॒रम॑मन्नम्। यन्नी॒वाराः॑। प॒रमे॑णै॒वास्मा॑
अ॒न्नाद्ये॒नाव॑र॒मन्नाद्य॑मव॒रुन्धे। स॒प्तद॑शशरावो भवति।
स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रास्ये॑। क्षी॒रे भ॑वति।
रुच॑मे॒वास्मि॑न्दधाति। स॒र्पिष्वा॑न्भवति मे॒ध्य॒त्वाय॑।
बा॒र॒ह॒स्प॒त्यो वा ए॒ष दे॒वता॑या॥ ३८॥

यो वाजपेयेन यजते। बार्हस्पत्य एष चरुः।
 अश्वान्त्सरिष्यतः सुस्रुषश्चाव घ्रापयति। यमेव ते वाजं
 लोकमुञ्जयन्ति। तमेवावरुन्धे। अर्जीजिपत वनस्पतय इन्द्रं
 वाजं विमुच्यध्वमिति दुन्दुभीन् विमुञ्चति। यमेव ते वाजं
 लोकमिन्द्रियं दुन्दुभयं उञ्जयन्ति। तमेवावरुन्धे॥३९॥

अभिजयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य आजिं धावन्ति भवति देवतयाऽष्टौ
 च॥ _____ [६]

तार्ष्यं यजमानं परिधापयति। यज्ञो वै तार्ष्यम्।
 यज्ञेनैवेन९ समर्धयति। दर्भमयं परिधापयति। पवित्रं
 वै दर्भाः। पुनात्येवेनम्। वाजं वा एषोऽवरुरुत्सते। यो
 वाजपेयेन यजते। ओषधयः खलु वै वाजः। यदर्भमयं
 परिधापयति॥४०॥

वाजस्यावरुद्धौ। जाय एहि सुवो रोहावेत्याह। पत्निया एवैष
 यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै। सप्तदशारत्निर्यूपो भवति।
 सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। तूपरश्चतुरश्रिर्भवति।
 गौधूमं चषालम्। न वा एते व्रीहयो न यवाः। यद्गौधूमाः॥४१॥
 एवमिव हि प्रजापतिः समृद्धौ। अथो अमुमेवास्मै

लो॒कमन्न॑वन्तं करोति। वासो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै यज॑मानः।
 यद्यू॒पः। स॒र्वदे॒वत्य॑ वासः। सर्वा॑भिरे॒वैन॑ दे॒वता॑भिः सम॑र्धयति।
 अथो॑ आ॒क्रम॑णमे॒व तत्सेतुं॑ यज॑मानः कुरुते। सु॒व॒र्गस्य॑
 लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। द्वाद॑श वाजप्रस॒वीया॑नि जुहोति॥४२॥

द्वाद॑श मा॒साः संवत्स॑रः। सं॒वत्स॑रमे॒व प्री॑णाति। अथो॑
 संवत्स॑रमे॒वास्मा॑ उप॑दधाति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।
 द॒शभिः॑ कल्पै॑ रोहति। न॒व वै पु॑रुषे प्रा॒णाः। नाभि॑र्दश॒मी।
 प्रा॒णाने॒व यथा॑स्था॒नं क॑ल्पयित्वा। सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। ए॒ताव॑द्वै
 पु॑रुषस्य॒ स्वम्॥४३॥

याव॑त्प्रा॒णाः। याव॑दे॒वास्या॑स्ति। तेन॑ स॒ह सु॑व॒र्गं लो॒कमे॑ति।
 सु॒व॒र्दे॒वाꣳ अ॑ग॒न्मेत्या॑ह। सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कमे॑ति। अ॒मृता॑
 अ॒भूमेत्या॑ह। अ॒मृत॑मि॒व हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। प्र॒जाप॑तेः प्र॒जा
 अ॒भूमेत्या॑ह। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मादे॒व तेन॑
 लो॒कान्नै॑ति॥४४॥

सम॑हं प्र॒जया॑ सं मया॑ प्र॒जेत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते।
 आ॒स॒पुटै॑र्घ्नन्ति। अन्नं॑ वा इ॒यम्। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैन॑ꣳ सम॑र्धयन्ति।
 ऊ॒षैर्घ्न॑न्ति। ए॒ते हि सा॒क्षाद॑न्नम्। यदू॒षाः। सा॒क्षादे॒वैन॑म॒न्नाद्ये॑न॒

समर्धयन्ति। पुरस्तात्प्रत्यञ्चं घ्नन्ति॥४५॥

पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते। शीरुषतो घ्नन्ति। शीरुषतो
ह्यन्नमद्यते। दिग्भ्यो घ्नन्ति। दिग्भ्य एवास्मा अन्नाद्यमवरुन्धते।
ईश्वरो वा एष पराङ्मुदधः। यो यूपः रोहति।
हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतं
सुवर्गो लोकः॥४६॥

अमृतं एव सुवर्गे लोके प्रतितिष्ठति। शतमानं भवति।
शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
पुष्ट्यै वा एतद्रूपम्। यदजा। त्रिः संवत्सरस्यान्यान्पशून्परि
प्रजायते। बस्ताजिनमध्यवरोहति। पुष्ट्यामेव प्रजनने
प्रतितिष्ठति॥४७॥

परिधापयति गोधूमां जुहोति स्वं नैति प्रत्यञ्चं घ्नन्ति लोको नवं च॥—————[७]

सप्तान्नहोमाञ्जुहोति। सप्त वा अन्नानि। यावन्त्येवान्नानि।
तान्येवावरुन्धे। सप्त ग्राम्या ओषधयः। सप्तारण्याः।
उभयीषामवरुद्धौ। अन्नस्यान्नस्य जुहोति। अन्नस्यान्नस्या-
वरुद्धौ। यद्वाजपेययाज्यनवरुद्धस्याश्रीयात्॥४८॥

अवरुद्धेन व्युद्धेत। सर्वस्य समवदायं जुहोति।

अनवरुद्धस्यावरुद्धौ। औदुम्बरेण स्रुवेण जुहोति।
ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह। सवितृप्रसूत एवैनं
ब्रह्मणा देवताभिरभिषिञ्चति। अन्नस्यान्नस्याभिषिञ्चति।
अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ॥४९॥

पुरस्तात्प्रत्यश्चमभिषिञ्चति। पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते।
शीर्षतोऽभिषिञ्चति। शीर्षतो ह्यन्नमद्यते। आ मुखादन्वव-
स्त्रावयति। मुखत एवास्मा अन्नाद्यं दधाति। अग्नेस्त्वा
साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। एष वा अग्नेः सवः।
तेनैवैनमभिषिञ्चति। इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामी-
त्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभि-
षिञ्चामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनमभि-
षिञ्चति। सोमग्रहाऽश्वावदानीयानि चर्त्विग्भ्य उपहरन्ति।
अमुमेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाऽश्वानवदानीयानि
च वाजसृद्धः। इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो
उभयीष्वेवाभिषिञ्च्यते। विमाथं कुर्वते वाजसृतः॥५१॥

इन्द्रि॒यस्याव॑रुद्धौ। अनि॑रुक्ताभिः प्रातः सव॑ने स्तु॒वते।
 अनि॑रुक्तः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। वाज॑वतीभि॒र्माध्यं॑
 दिने। अन्नं॑ वै वाजः॑। अन्न॑मेवाव॑रुन्धे। शि॒पिविष्ट॑-
 व॒तीभिस्तृ॑तीयसव॑ने। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। प॒शवः॑ शि॒पिः। य॒ज्ञ
 ए॒व प॒शुषु॑ प्रति॑ तिष्ठति। बृ॒हद॑न्त्यं भवति। अन्त॑मे॒वैनं॑
 श्रियै॑ ग॑मयति॥५२॥

अ॒श्रीयादन्न॑स्यान्न॒स्यावरु॑द्धा इन्द्र॑स्य त्वा॒ साम्रा॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चामीत्या॑ह वाज॒सृतः॑ शि॒पिस्त्रीणि॑

च॥

[८]

नृ॒षदं॑ त्वेत्या॑ह। प्र॒जा वै नृन्। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सूयते।
 द्रु॒षद॑मित्या॑ह। वन॒स्पत॑यो॒ वै द्रु॒। वन॒स्पती॑नामे॒वैतेन॑ सूयते।
 भु॒व॒न॒सद॑मित्या॑ह। य॒दा वै व॑सी॒यान्भ॑वति। भु॒व॒न॒मग॑न्निति॒
 वै तमा॑हुः। भु॒व॒न॒मे॒वैतेन॑ गच्छति॥५३॥

अ॒प्सुष॑दं त्वा घृ॒त॒सद॑मित्या॑ह। अ॒पामे॒वैतेन॑ घृ॒तस्य॑
 सूयते। व्यो॒म॒सद॑मित्या॑ह। य॒दा वै व॑सी॒यान्भ॑वति।
 व्यो॒माग॑न्निति॒ वै तमा॑हुः। व्यो॒मे॒वैतेन॑ गच्छति। पृ॒थि॒वि॒षदं॑
 त्वाऽन्तरि॑क्ष॒सद॑मित्या॑ह। ए॒षामे॒वैतेन॑ लो॒कानां॑ सूयते।
 तस्मा॑द्वाज॒पेयया॑जी न कश्च॒न प्र॒त्यव॑रोहति। अ॒र्पी॒व हि

देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह। पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमित्याह। अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं समाभृतमित्याह सशुक्रत्वाय॥५५॥

गच्छति सूयते नव च॥—————[९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वेद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः। तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव पूर्वेद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वेद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः पूर्वेद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय यजमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम इत्याह। पितुरेवाधि सोमपीथमवरुन्धे। न हि पिता प्रमीयमाण आहृष सोमपीथ इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः। इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे।

तेनैन्द्रियेणं द्वितीयां जायामभ्यश्रुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते
द्वेद्वै जाये अभ्याक्षता। य एवं वेद। अभि द्वितीयां
जायामश्रुते। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह।
य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति। तिस्र आहुतीर्जुहोति।
त्रिर्निदधाति। षट्स्वम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति।
अस्ति वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः
पितरोऽनु प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति।
षट्स्वम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतूनेव देवान्पितृन्प्रीणाति।
तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं
बर्हिर्भवति। सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा
इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। पराडावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत उपास्ते। ऊष्मभागा हि
पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न प्राश्या (३)
मिति। यत्प्राश्रियात्। जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुकः स्यात्। यन्न

प्राश्रीयात्। अहविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्चेत। अवघ्रेयमेव। तन्नेव प्राशितं नेवाप्राशितम्।
वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति। वीरं वा ददति। दृशां
छिनत्ति। हरणभागा हि पितरः। पितृनेव निरवदयते। उत्तर
आयुषि लोमं छिन्दीत। पितृणां ह्येतरहि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितृणाम्। नमो वः पितरो
रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय।
नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवे। नमो वः
पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थ॥६३॥

युष्मांस्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके
स्थ। यूयं तेषां वसिष्ठो भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां
वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं
विद्वान्पितृभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके चरति।
यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा
पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह पुनरैति।
न प्रमायुको भवति। पितृलोके वा एतद्यजमानश्चरति।

यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावैनं
तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः। यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति।
प्रजापतिरेवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमाच्छति यजमानः॥६५॥

इत्यंश्रुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति

यत्पितृभ्यः करोति पञ्च च॥—————[१०]

देवासुरा अग्नीषोमयोर्देवा वै यथादर्शं देवा वै यदन्यैर्ग्रहेर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न सावित्रं
देवस्याहं तार्प्यं सप्तान्नहोमानृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हत्वा दशं॥१०॥

देवासुरा वाज्यैवैनं तस्माद्वाजपेययाजी देवस्याहं वाजस्यावरुद्धा इन्द्रियमेवास्मिन् हीका
हि पितरः पञ्चषष्टिः॥६५॥

देवासुरा यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यंसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान् शूनकरोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पवित्रेणापुनात्। तान्परस्तात्पवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेनं देवाः। यस्यैवं विदुष एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याऽऽहुतिः। यदुपांशुः। सोमेन देवांस्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपांशुं जुहोति। सोमेनैव तद्देवांस्तर्पयति। यद्ग्रहां जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवान्गच्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्रं आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्रं आसीत्। मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि दारुमयाणि पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति।

व्यावृ॒तमे॒व तैर्य॑ज॒मानो गच्छ॑ति। या॒नि दा॒रुम॑या॒णि पा॒त्राणि॑
भ॒वन्ति॑। अ॒मुमे॒व तैर्लो॑क॒मभिज॑यति। या॒नि मृ॒न्मया॑नि।
इ॒ममे॒व तैर्लो॑क॒मभिज॑यति। ब्र॒ह्म॒वादि॑नो॒ वद॑न्ति। काश्च॑त॒स्रः
स्था॒लीर्वा॒य॒व्याः सोम॑ग्र॒हणी॑रिति॒। दे॒वा वै पृ॒श्निम॑दुहन्॥४॥

तस्या॑ ए॒ते स्त॒ना आ॑सन्। इ॒यं वै पृ॒श्निः। ता॒मादि॑त्या
आ॒दित्य॑स्था॒ल्या च॑तु॒ष्पदः॑ प॒शून् दु॑हन्। यदा॑दित्य॒स्था॒ली
भ॒वन्ति॑। च॒तु॒ष्पद॑ ए॒व तया॑ प॒शून् यज॑मान इ॒मां दु॑हे।
तामिन्द्र॑ उ॒क्थ्य॑स्था॒ल्येन्द्रि॑यम॑दुहत्। यदु॑क्थ्य॒स्था॒ली भ॑वन्ति।
इन्द्रि॑यमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां वि॒श्वे दे॒वा
आ॑ग्र॒यण॑स्था॒ल्योर्ज॑मदुहन्। यदा॑ग्र॒यण॑स्था॒ली भ॑वन्ति॥५॥

ऊ॒र्जमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां म॑नु॒ष्या ध्रु॑वस्था॒ल्या-
ऽऽयु॑रदुहन्। यद्ध्रु॑वस्था॒ली भ॑वन्ति। आ॒युरे॒व तया॑ यज॑मान
इ॒मां दु॑हे। स्था॒ल्या गृ॑ह्णाति। वा॒य॒व्येन॑ जुहोति। तस्मा॑द॒न्येन॑
पा॒त्रेण॑ प॒शून् दु॑हन्ति। अ॒न्येन॑ प्र॒तिगृ॑ह्णन्ति। अथो॑ व्यावृ॒तमे॒व
तद्य॑ज॒मानो गच्छ॑ति॥६॥

ग्र॒हत्वं ग्र॒हो जु॒होत्य॑कुर्वतादुहन्नाग्र॒यण॑स्था॒ली भ॑वन्ति न॒वं च॥ ————— [१]

यु॒व२ सु॒राम॑मश्वि॒ना। नमु॑चा॒वासु॑रे स॒चा। वि॒पि॒पा॒ना

शुभस्पती। इन्द्रं कर्म स्वावतम्। पुत्रमिव पितरावश्विनोभा।
 इन्द्रावतं कर्मणा द॒सनाभिः। यत्सुरामं व्यपिबः शचीभिः।
 सरस्वती त्वा मघवन्नभीष्णात्। अहांव्यग्रे हविरास्येते।
 सुचीवं घृतं चमू इव सोमः॥७॥

वाज॒सनि॑ र॒यिम॒स्मे सु॒वीरम्। प्र॒शस्तं धे॑हि य॒शसं
 बृ॒हन्तम्। यस्मिन्नश्वा॑स ऋष॒भास उ॒क्षणः। व॒शा मे॒षा
 अ॒वसृ॑ष्टास॒ आहु॑ताः। की॒ला॒ल॒पे सोम॑पृष्ठाय वे॒धसै॑। हृ॒दा
 म॒तिं ज॑नय॒ चारु॑म॒ग्नये॑। नाना॒ हि वा॑ दे॒वहि॑त॒सदो॑ मि॒तम्।
 मा स॒सृ॑क्षाथां पर॒मे व्यो॑मन्। सुरा॒ त्वमसि॑ शु॒ष्मिणी॒ सोमं
 ए॒षः। मा मा॑ हि॒सीः स्वां योनि॑मावि॒शन्॥८॥

यदत्र शिष्टं र॒सिनः॑ सु॒तस्य॑। यदिन्द्रो अपिबच्छचीभिः। अ॒हं
 तद॑स्य॒ मन॑सा शि॒वेन॑। सोम॒स॒ राजा॑नमि॒ह भ॑क्षयामि। द्वे सु॒ती
 अ॑शृणवं पितॄणाम्। अ॒हं दे॒वाना॑मु॒त म॒र्त्याना॑म्। ताभ्यामि॒दं
 विश्वं॑ भुव॑न् स॒मेति॑। अ॒न्तरा॑ पूर्॒वमप॑रं च के॒तुम्। यस्ते॑ दे॒व
 वरु॑ण गाय॒त्रच्छ॑न्दाः पाशः। तं तं ए॒तेनाव॑ यजे॥९॥

यस्ते॑ दे॒व वरु॑ण त्रि॒ष्टुच्छ॑न्दाः पाशः। तं तं ए॒तेनाव॑ यजे। यस्ते॑
 दे॒व वरु॑ण जग॑तीछन्दाः पाशः। तं तं ए॒तेनाव॑ यजे। सोमो॒ वा

ए॒तस्य॑ रा॒ज्यमा॑दत्ते। यो राजा॑ स॒त्राज्यो॑ वा सोमै॑न॒ यज॑ते।
 दे॒वसु॑वा॒मे॒तानि॑ ह॒वीं॑षि॒ भव॑न्ति। ए॒ताव॑न्तो॒ वै दे॒वाना॑ः
 स॒वाः। त ए॒वास्मै॑ स॒वान्प्रय॑च्छन्ति। त ए॒नं पुनः॑ सुवन्ते
 रा॒ज्याय॑। दे॒वसू॑ राजा॑ भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥ [२]

उद॑स्थाद्दे॒व्यदि॑तिर्वि॒श्वरू॑पी। आ॒युर्य॑ज्ञप॑तावधात्। इन्द्रा॑य
 कृ॒ण्वती॑ भा॒गम्। मि॒त्राय॑ वरु॒णाय॑ च। इ॒यं वा
 अ॒ग्निहो॑त्री। इ॒यं वा ए॒तस्य॑ निषी॑दति। यस्या॑ग्निहो॒त्री
 नि॒षीद॑ति। तामु॒त्थाप॑येत्। उद॑स्थाद्दे॒व्यदि॑तिरिति॑। इ॒यं वै
 दे॒व्यदि॑तिः॥११॥

इ॒मामे॒वास्मा॑ उ॒त्थाप॑यति। आ॒युर्य॑ज्ञप॑तावधा॒दित्या॑ह।
 आ॒युरे॒वास्मि॑न्दधाति। इन्द्रा॑य कृ॒ण्वती॑ भा॒गं मि॒त्राय॑
 वरु॒णाय॑ चेत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। अ॒वर्ति॑ वा ए॒षैतस्य॑
 पा॒प्मानं॑ प्र॒तिख्या॑य निषी॑दति। यस्या॑ग्निहो॒त्र्युप॑सृष्टा
 नि॒षीद॑ति। तां दु॒ग्ध्वा ब्रा॑ह्म॒णाय॑ दद्यात्। यस्या॑न्नं॒ नाद्यात्।
 अ॒वर्ति॑मे॒वास्मि॑न्पा॒प्मानं॑ प्र॒तिमु॑ञ्चति॥१२॥

दु॒ग्ध्वा द॑दाति। न ह्यदृ॑ष्टा दक्षि॑णा दी॒यते॑। पृ॒थि॒वीं वा ए॒तस्य॑
 प॒यः प्र॑वि॒शति॑। यस्या॑ग्निहो॒त्रं दु॒ह्यमा॑न॒ः स्क॑न्दति। यद॒द्य

दुग्धं पृथिवीमसक्त। यदोषधीरप्यसंरुद्धदापः। पयो गृहेषु
पयो अघ्नियासु। पयो वत्सेषु पयो अस्तु तन्मयीत्याह।
पय एवात्मन्गृहेषु पशुषु धत्ते। अप उपसृजति॥१३॥

अद्भिरेवैनदाप्रोति। यो वै यज्ञस्यार्ते नानार्तः सः सृजति।
उभे वै ते तर्ह्यार्च्छतः। आर्च्छति खलु वा एतदग्निहोत्रम्।
यदुह्यमानः स्कन्दति। यदभिदुह्यात्। आर्ते नानार्तं यज्ञस्य
सः सृजेत्। तदेव यादृक्कीदृक्कं होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा
पुनरहोतव्यम्। अनर्तेनैवार्तं यज्ञस्य निष्करोति॥१४॥

यद्युद्धृतस्य स्कन्देत्। यत्ततोऽहुत्वा पुनरेयात्। यज्ञं
विच्छिन्द्यात्। यत्र स्कन्देत्। तन्निषद्य पुनर्गृह्णीयात्।
यत्रैव स्कन्दति। तत एवैनत्पुनर्गृह्णाति। तदेव यादृक्कीदृक्कं
होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा पुनरहोतव्यम्। अनर्तेनैवार्तं
यज्ञस्य निष्करोति॥१५॥

वि वा एतस्य यज्ञश्छिद्यते। यस्याग्निहोत्रेऽधिश्चिते श्वाऽन्तरा
धावति। रुद्रः खलु वा एषः। यदग्निः। यद्गामन्वत्या वर्तयेत्।
रुद्राय पशूनपि दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यदपो-
ऽन्वतिषिञ्चेत्। अनाद्यमग्नेरापः। अनाद्यमाभ्यामपि दध्यात्।

गार्हपत्याद्भस्मादाय। इदं विष्णुर्विचक्रम् इति वैष्णव्यर्चा-
ऽऽहवनीयाद्धृत्सयन्नुद्रवेत्। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञेनैव यज्ञः
सन्तनोति। भस्मना पदमपि वपति शान्त्यै॥१६॥

वै देव्यर्दितिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥—————[३]

नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। निगार्हपत्य
आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि निम्रोचति। दर्भेण
हिरण्यं प्रबद्धं पुरस्ताद्धरेत्। अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्।
यद्धिरण्यं पुरस्ताद्धरति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवैनं
पश्यन्नुद्धरति। यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्॥१७॥

भागधेयेनैवैनं प्रणयति। ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्।
ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः। सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति।
अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हृतमनु
म्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति। यस्ताम्यति।
अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि
निम्रोचति॥१८॥

पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति।
वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि

निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
 नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। नि
 गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति।
 चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा
 अग्नेः प्रियं धाम। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति।
 यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागधेयेनैवैनं प्रणयति।
 ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। पराची वा एतस्मै व्युच्छन्ती
 व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः केतुना
 जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम् स्वाहेति
 प्रत्यङ्घ्रिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै विवासयति।
 अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हतमनु म्रियते।
 अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं
 सूर्योऽभ्युदेति। पुनः समन्यं जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य
 निष्करोति। मित्रो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं

सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेत्॥ २२॥

यदाहवनीयमनुद्वाप्य गार्हपत्यं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु
रुद्रोऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्। वास्तव्यमग्निमुपासीत।
रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यं
मन्थेत्॥ २३॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः।
स गांयत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु
प्रजानन्निति। छन्दोभिरेवैनं स्वाद्योनेः प्रजनयति।
गार्हपत्यं मन्थति। गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप
तिष्ठन्ते। स यदुद्वायति। तदनु पशवोऽप क्रामन्ति। इषे
र्य्यै रमस्व॥ २४॥

सहसे द्युम्नाय। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः।
पशूनेवास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोत्सौ समिन्धातामित्याह।
ऋक्सामे वै सारस्वतावुत्सौ। ऋक्सामाभ्यामेवैनं
समिन्धे। सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्।

बृहद्विराट्॥ २५॥

ताभ्यामेवैनं॑ समिन्धे। वज्रो॑ वै चक्रम्। वज्रो॑ वा एतस्य॑
यज्ञं॑ विच्छिनत्ति। यस्यानो॑ वा रथो॑ वाऽन्तराऽग्नी॑ याति।
आहवनीयं॑ मुद्वाप्य। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने॑ पूर्वं प्रभृतं पदं॑
हि ते। सूर्यस्य॑ रश्मीनन्वाततानं। तत्र॑ रयिष्ठामनु॑ सं भरैतम्।
सं नः॑ सृज सुमत्या॑ वाजवत्येति॥ २६॥

पूर्वेणैवास्य॑ यज्ञेन॑ यज्ञमनु॑ सन्तनोति। त्वमग्ने॑ सप्रथा॑
असीत्याह। अग्निः॑ सर्वा देवताः॑। देवताभिरेव॑ यज्ञं॑
सन्तनोति। अग्नये॑ पथिकृते॑ पुरोडाशमष्टाकं॑पालं॑ निर्वपेत्।
अग्निमेव॑ पथिकृतं॑ स्वेन॑ भागधेयेनोपधावति। स एवैनं॑
यज्ञियं॑ पन्थामपि॑ नयति। अनङ्गान्दक्षिणा॑। वही॑ ह्येष
समुद्धौ॥ २७॥

हरत्याग्निहोत्रं॑ निम्रोचति॑ हरेद्देवतां॑ गच्छत्युद्वार्यैन्मन्थेद्रमस्व॑ बृहद्विराडिति॑ नवं च (नि वै
पूर्वं॑ त्रीणि॑ निम्रोचति॑ दर्भेण॑ यद्धिरण्यमग्निहोत्रं॑ पुनर्वरुणो॑ वारुणं॑ नि वा एतस्याभ्युदेति॑
चतुर्गृहीतमाज्यं॑ यदाज्यं॑ पराच्युषाः॑ पुनर्मित्रो॑ मैत्रं॑ यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते॑ गार्हपत्यो॑ यद्वे
मन्थेदुद्धरेत्॥)॥

[४]

यस्य॑ प्रातः॑ सवने॑ सोमोऽतिरिच्यते। माध्यं॑ दिनं॑ सवनं॑

कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौर्ययति मरुतामिति धयद्वतीषु
 कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यधीतम्। सन्धीव खलु वा
 एतत्। यत्सर्वनस्यातिरिच्यते। यद्धयद्वतीषु कुर्वन्ति। सन्धेः
 शान्त्यै। गायत्रे सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः
 सवनान्नयन्ति॥ २८॥

मरुत्वतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यं दिनात्सर्वनान्नयन्ति।
 होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु शंसति। मध्यत एव यज्ञं
 समादधाति। यस्य माध्यं दिने सर्वने सोमोऽतिरिच्यते।
 आदित्यं तृतीयसर्वनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौरिवीतं
 सामं भवति। अतिरिक्तं वै गौरिवीतम्। अतिरिक्तं
 यत्सर्वनस्यातिरिच्यते॥ २९॥

अतिरिक्तस्य शान्त्यै। बण्महां असि सूर्येति कुर्वन्ति।
 यस्यैवाऽऽदित्यस्य सर्वनस्य कामेनातिरिच्यते। तेनैवैनं
 कामेन समर्धयन्ति। गौरिवीतं सामं भवति। तेनैव
 माध्यं दिनात्सर्वनान्नयन्ति। सप्तदशः स्तोमः। तेनैव
 तृतीयसवनान्नयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु
 शंसति॥ ३०॥

मध्यत एव यज्ञः समादधाति। यस्य तृतीयसवने
 सोमोऽतिरिच्येत। उक्थ्यं कुर्वीत। यस्योक्थ्येऽतिरिच्येत।
 अतिरात्रं कुर्वीत। यस्यातिरात्रेऽतिरिच्येते। तत्त्वै दुष्प्रज्ञानम्।
 यजमानं वा एतत्पशवं आसाह्ययन्ति। बृहत्सामं भवति।
 बृहद्वा इमाँल्लोकान्दाधार। बारहताः पशवः। बृहतैवास्मै
 पशून्दाधार। शिपिविष्टवतीषु कुर्वन्ति। शिपिविष्टो वै
 देवानां पुष्टम्। पुष्ट्यैवैनं समर्धयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते।
 होताऽनुशंसति। मध्यत एव यज्ञः समादधाति॥ ३१॥

यन्ति सर्वनस्यातिरिच्यंते शंसति दाधाराष्टौ च॥ [५]

एकैको वै जनतायामिन्द्रः। एकं वा एताविन्द्रमभि
 ससुनुतः। यौ द्वौ ससुनुतः। प्रजापतिर्वा एष
 वितायते। यद्यज्ञः। तस्य ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं
 वा एते ससुन्वतोर्निर्बप्सति। पूर्वणोपसृत्या देवता
 इत्याहुः। पूर्वोपसृतस्य वै श्रेयान्भवति। एतिवन्त्याज्यानि
 भवन्त्यभिजित्यै॥ ३२॥

मरुत्वतीः प्रतिपदः। मरुतो वै देवानामपराजितमायतनम्।
 देवानामेवापराजित आयतने यतते। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः।
 इयं वाव रथन्तरम्। असौ बृहत्। आभ्यामेवैनमन्तरैति।

वाचश्च मनसश्च। प्राणाच्चापानाच्च। दिवश्च पृथिव्याश्च॥ ३३॥

सर्वस्माद्वित्ताद्वेद्यात्। अभिवर्तो ब्रह्मसामं भवति।
सुवर्गस्य लोकस्याभिवृत्यै। अभिजिद्भवति। सुवर्गस्य
लोकस्याभिजित्यै। विश्वजिद्भवति। विश्वस्य जित्यै। यस्य
भूयांसो यज्ञक्रतव इत्याहुः। स देवता वृद्ध इति।
यद्यग्निष्टोमः सोमः परस्तात्स्यात्॥ ३४॥

उक्थ्यं कुर्वीत। यद्युक्थः स्यात्। अतिरात्रं कुर्वीत।
यज्ञक्रतुभिरेवास्य देवता वृद्धे। यो वै छन्दोभिरभिभवति। स
संसुन्वतोर्भिभवति। संवेशाय त्वोपवेशाय त्वेत्याह।
छन्दांसि वै संवेश उपवेशः। छन्दोभिरेवास्य
छन्दांस्यभिभवति। इष्टर्गो वा ऋत्विजामध्वर्युः॥ ३५॥

इष्टर्गः खलु वै पूर्वोऽर्घुः क्षीयते। प्राणापानौ मृत्योर्मा
पातमित्याह। प्राणापानयोरेव श्रयते। प्राणापानौ मा
माहासिष्टमित्याह। नैनं पुराऽऽयुषः प्राणापानौ जहितः।
आर्तिं वा एते नियन्ति। येषां दीक्षितानां प्रमीयते। तं
यदववर्ज्युः। क्रूरकृतामिवैषां लोकः स्यात्। आहर दहेति
ब्रूयात्॥ ३६॥

तं दक्षिणतो वेद्यै निधाय। सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुयुः। इयं
वै सर्पतो राज्ञी। अस्या एवैनं परिददति। व्यृद्धं तदित्याहुः।
यत्स्तुतमननुशस्तमिति। होता प्रथमः प्राचीनावीती
मार्जालीयं परीयात्। यामीरनुब्रुवन्। सर्पराज्ञीनां कीर्तयेत्।
उभयोरेवैनं लोकयोः परिददति॥ ३७ ॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवासमै ह्रुवते। त्रिः परियन्ति। त्रयं
इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः पुनः परियन्ति।
षट्स्वम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं धुवते। अग्र आयूँषि
पवस इति प्रतिपदं कुर्वीरन्। रथन्तरसामैषाँ सोमः स्यात्।
आयुरेवात्मन्दधते। अथो पाप्मानमेव विजहतो यन्ति॥ ३८ ॥

अभिजित्यै पृथिव्याश्च स्यादध्वर्युर्ब्रूयाल्लोकयोः परिददति कुर्वीरुँस्त्रीणि च॥—————[६]

असुर्यं वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति।
यस्य यूपो विरोहति। त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत। त्वष्टा वै
रूपाणामीशे। य एव रूपाणामीशे। सोऽस्मिन्पशून् वीर्यं
यच्छति। नास्मात्पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। आर्तिं वा एते
नियन्ति। येषां दीक्षितानामग्निरुद्वायति॥ ३९ ॥

यदाहवनीयं उद्वायेत्। यत्तं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।
 भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यदाहवनीयं उद्वायेत्। आग्नीध्रादुद्धरेत्।
 यदाग्नीध्र उद्वायेत्। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यद्गार्हपत्य उद्वायेत्।
 अत एव पुनर्मन्थेत्॥४०॥

अत्र वाव स निलयते। यत्र खलु वै निलीनमुत्तमं पश्यन्ति।
 तदेनमिच्छन्ति। यस्माद्दारोरुद्वायेत्। तस्यारणीं कुर्यात्।
 क्रुमुकमपि कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यत्क्रुमुकः।
 प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयति। गार्हपत्यं मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्रेयोनिः। स्वादेवैनं योनेर्जनयति।
 नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। यस्य सोमं उपदस्येत्।
 सुवर्णं हिरण्यं द्वेधा विच्छिद्य। ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्।
 जुहुयादन्यत्। सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य
 वा अभिषूयमाणस्य प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तत्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यत्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति।
 प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयन्ति। यस्याक्रीतं सोममपहरेयुः।
 क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरेयुः।
 आदारांश्च फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। गायत्री यः

सोममाहरत्। तस्य योऽंशुः पुराऽपतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः परा-
ऽपतत्। तानि फाल्गुनान्यभवन्। पशवो वै फाल्गुनानि।
पशवः सोमो राजा। यदादारांश्च फाल्गुनानि चाभिषुणोति।
सोममेव राजानमभिषुणोति। शृतेन प्रातः सवने श्रीणीयात्।
दध्ना मध्यं दिने॥४४॥

नीतमिश्रेण तृतीयसवने। अग्निष्टोमः सोमः स्याद्रथन्तरसामा।
य एवर्त्विजो वृताः स्युः। त एनं याजयेयुः। एकां गां
दक्षिणां दद्यात्तेभ्य एव। पुनः सोमं क्रीणीयात्। यज्ञेनैव
तद्यज्ञमिच्छति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। सर्वाभ्यो वा एष
देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानमागुरते। यः सत्रायागुरते।
एतावान्खलु वै पुरुषः। यावदस्य वित्तम्। सर्ववेदसेनं यजेत।
सर्वपृष्ठोऽस्य सोमः स्यात्। सर्वाभ्य एव देवताभ्यः सर्वेभ्यः
पृष्ठेभ्य आत्मानं निष्क्रीणीते॥४५॥

उद्धारयति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पुराऽपतन्मध्यन्दिन आगुरते पञ्च च॥—————[७]

पवमानः सुवर्जनः। पवित्रेण विचर्षणिः। यः पोता स पुनातु
मा। पुनन्तु मा देवजनाः। पुनन्तु मनवो धिया। पुनन्तु विश्वं

आ॒यवः॑। जा॒तवे॑दः प॒वित्रं॑वत्। प॒वित्रे॑ण पु॒नाहि॑ मा। शु॒क्रेण॑
दे॒व दी॑द्यत्। अ॒ग्ने ऋ॒त्वा ऋ॒तूँ र॒नु॥४६॥

यत्ते॑ प॒वित्रं॑म॒र्चिषि॑। अ॒ग्ने वि॒त॑त॒मन्त॑रा। ब्र॒ह्म ते॑न॒ पुनी॑महे।
उ॒भाभ्या॑ दे॒व स॒वितः॑। प॒वित्रे॑ण स॒वेन॑ च। इ॒दं ब्र॒ह्म पु॒नीम॑हे।
वै॒श्वदे॒वी पु॑न॒ती दे॒व्यागा॑त्। य॒स्यै ब॒ह्वीस्त्नु॒वो वी॒तपृ॑ष्ठाः। तया॑
म॒दन्तः॑ स॒धमा॑द्येषु। व॒यँ स्या॑म॒ पत॑यो र॒यीणा॑म्॥४७॥

वै॒श्वान॒रो र॒श्मिभि॑र्मा पु॒नातु॑। वा॒तः प्रा॒णेने॑षि॒रो म॑यो॒भूः।
द्या॒वापृ॑थि॒वी प॒यसा॑ प॒योभिः॑। ऋ॒ताव॑री य॒ज्ञिये॑ मा पु॒नीता॑म्।
बृ॒हद्भिः॑ स॒वित॒स्तृभिः॑। व॒र्षिष्ठै॑र्दे॒व म॒न्मभिः॑। अ॒ग्ने दक्षैः॑ पु॒नाहि॑
मा। ये॑न॒ दे॒वा अपु॑नत। ये॒नाऽऽपो॑ दि॒व्यं क॑शः। ते॑न॒ दि॒व्येन॑
ब्र॒ह्मणा॑॥४८॥

इ॒दं ब्र॒ह्म पु॒नीम॑हे। यः पा॑वमा॒नीर॒ध्येति॑। ऋ॒षिभिः॑ सम्भृ॒तँ
र॒सम्। स॒र्वँ स॒ पू॒तम॑श्जाति। स्व॒दितं॑ मा॒तरि॑श्व॒ना।
पा॑वमा॒नीर्यो॑ अ॒ध्येति॑। ऋ॒षिभिः॑ सम्भृ॒तँ र॒सम्। तस्मै॑
सर॑स्वती दु॒हे। क्षी॒रँ सर्पि॑र्मधू॒दक॑म्। पा॑वमा॒नीः
स्व॒स्त्यय॑नीः॥४९॥

सु॒दुघा॑ हि प॒यस्व॑तीः। ऋ॒षिभिः॑ सम्भृ॒तो र॑सः। ब्रा॒ह्म॒णेष्व॑मृ॒तँ

हितम्। पाव॒मानी॑र्दि॒शन्तु॑ नः। इ॒मं लो॒कम॑थो अ॒मुम्।
 कामा॒न्त्सम॑र्धयन्तु॑ नः। दे॒वीर्दे॒वैः समा॑भृ॒ताः। पा॒वमा॑नीः
 स्व॒स्त्यय॑नीः। सु॒दुघा॑ हि घृ॒तश्चु॑तः। ऋषि॑भिः सम्भृ॑तो
 रसः॥५०॥

ब्रा॒ह्मणे॑ष्व॒मृत॑ हितम्। येन॑ दे॒वाः प॒वित्रे॑ण। आ॒त्मानं॑ पुन॒ते
 सदा॑। तेन॑ स॒हस्र॑धारेण। पा॒वमा॑न्यः पुन॒न्तु मा। प्रा॒जाप॑त्यं
 प॒वित्रम्। श॒तो॒द्याम॑ हिर॒ण्मय॑म्। तेन॑ ब्रह्म॒विदो॑ व॒यम्। पू॒तं
 ब्रह्म॑ पुनीमहे। इन्द्रः॑ सुनी॒ती स॒ह मा पुना॑तु। सोमः॑ स्व॒स्त्या
 वरु॑णः स॒मीच्या॑। य॒मो राजा॑ प्रमृ॒णाभिः॑ पुनातु मा। जा॒तवे॑दा
 मोर्ज॑यन्त्या पुनातु॥५१॥

अनु॑ रयीणां ब्रह्म॑णा स्व॒स्त्यय॑नीः सु॒दुघा॑ हि घृ॒तश्चु॑तः ऋषि॑भिः सम्भृ॑तो रसः पुनातु त्रीणि॑
 च॥

[८]

प्र॒जा वै स॒त्रमा॑सत॒ तप॑स्तप्य॒माना॑ अ॒जुह्व॑तीः। दे॒वा
 अप॑श्यश्चम॒सं घृ॑तस्य॒ पूर्णं॑ स्व॒धाम्। तमु॑पोदतिष्ठन्तम॒-
 जुह॑वुः। तेनार्ध॑मा॒स ऊ॒र्जम॑वारुन्धत। तस्मा॑दर्धमा॒से दे॒वा
 इ॒ज्यन्ते॑। पि॒तरो॑ऽपश्यश्चम॒सं घृ॑तस्य॒ पूर्णं॑ स्व॒धाम्।
 तमु॑पोदतिष्ठन्तम॒जुह॑वुः। तेन॑ मा॒स्यूर्ज॑मवारुन्धत।
 तस्मा॑न्मा॒सि पि॒तृभ्यः॑ क्रियते। म॒नुष्या॑ अपश्यश्चम॒सं

घृतस्य पूर्णं स्वधाम्॥५२॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन द्वयीमूर्जमवारुन्धत।
तस्माद्विरहो मनुष्येभ्य उपहियते। प्रातश्च सायं च।
पशवोऽपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्त-
मजुहवुः। तेन त्रयीमूर्जमवारुन्धत। तस्मात्रिरहः पशवः
प्रेरते। प्रातः सङ्गवे सायम्। असुरा अपश्यञ्चमसं घृतस्य
पूर्णं स्वधाम्॥५३॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन संवत्सर ऊर्जमवारुन्धत।
ते देवा अमन्यन्त। अमी वा इदमभूवन्। यद्वयं स्म
इति। त एतानि चातुर्मास्यान्यपश्यन्। तानि निरवपन्।
तैरेवैषान्तामूर्जमवृञ्जत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥५४॥

यद्यजते। यामेव देवा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे।
यत्पितृभ्यः करोति। यामेव पितर ऊर्जमवारुन्धत।
तान्तेनावरुन्धे। यदावसुथेऽन्नं हरन्ति। यामेव मनुष्या
ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे। यद्वक्षिणां ददाति॥५५॥

यामेव पशव ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे। यच्चातुर्मास्यैर-
यजते। यामेवासुरा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे।

भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑स्य॒ भ्रातृ॑व्यो भवति। वि॒राजो॑ वा
 ए॒षा वि॒क्रान्तिः॑। यच्चा॑तुर्मा॒स्यानि॑। वै॒श्वदे॒वेना॒स्मिँल्लो॒के
 प्रत्य॑तिष्ठत्। व॒रुण॒प्रघा॒सैर॒न्तरि॑क्षे। सा॒कमे॒धैर॒मुष्मिँ॑ल्लो॒के। ए॒ष
 ह॒ त्वावै॑तत्सर्वं भवति। य एवं वि॒द्वाऽश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑ज॒ते॥ ५६॥

मनुष्या अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा
 ददात्यतिष्ठच्चत्वारि च॥ [९]

अ॒ग्निर्वा॒व सं॑वत्स॒रः। आ॒दि॒त्यः प॑रिवत्स॒रः। च॒न्द्रमा॑
 इ॒दाव॑त्स॒रः। वा॒युर॑नुवत्स॒रः। यद्वै॑श्वदे॒वेन॒ यज॑ते। अ॒ग्निमे॒व
 तत्सं॑वत्स॒रमा॑प्नोति। तस्मा॑द्वैश्वदे॒वेन॒ यज॑मानः। सं॒वत्स॒रीणा॑ऽ
 स्व॒स्तिमा॑शा॒स्तु इ॒त्याशा॑सीत। यद्व॑रुणप्रघा॒सैर्य॑ज॒ते।
 आ॒दि॒त्यमे॒व तत्प॑रिवत्स॒रमा॑प्नोति॥ ५७॥

तस्मा॑द्वरुणप्रघा॒सैर्य॑ज॒मानः। प॒रिव॑त्स॒रीणा॑ऽ स्व॒स्तिमा॑शा॒स्तु
 इ॒त्याशा॑सीत। यत्सा॑कमे॒धैर्य॑ज॒ते। च॒न्द्रम॑समे॒व तदि॑दावत्स॒र-
 मा॑प्नोति। तस्मा॑त्साकमे॒धैर्य॑ज॒मानः। इ॒दाव॑त्स॒रीणा॑ऽ
 स्व॒स्तिमा॑शा॒स्तु इ॒त्याशा॑सीत। यत्पि॑तृय॒ज्ञेन॒ यज॑ते। दे॒वाने॒व
 तद॒न्वव॑स्यति। अथ॒वा अ॑स्य वा॒युश्चा॑नुवत्स॒रश्चाप्री॑ता-
 वुच्छि॑ष्येते। यच्छु॑नासी॒रीये॑ण॒ यज॑ते॥ ५८॥

वा॒युमे॒व तद॑नुवत्स॒रमा॑प्नोति। तस्मा॑च्छु॒नासी॒रीये॑ण
यज॑मानः। अ॒नुव॒त्सरी॑णां स्व॒स्तिमा॑शास्त॒ इत्या॑शासीत।
संव॒त्सरं॑ वा ए॒ष ईप्स॑तीत्याहुः। यश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्यज॑त॒ इति॑।
ए॒ष ह॒ त्वै सं॑वत्स॒रमा॑प्नोति। य ए॒वं वि॒द्वांश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्यज॑ते।
वि॒श्वे दे॒वाः सम॑यजन्त। ते॑ऽग्निमे॒वाय॑जन्त। त ए॒तं
लो॒कम॑जयन्॥ ५९ ॥

यस्मि॑न्न॒ग्निः। यद्वै॑श्वदे॒वेन॑ यज॑ते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति।
यस्मि॑न्न॒ग्निः। अ॒ग्नेरे॒व सायु॑ज्यमु॒पैति॑। य॒दा वै॑श्वदे॒वेन॑
यज॑ते। अथ॑ संवत्स॒रस्य॑ गृहप॑तिमाप्नोति। य॒दा सं॑वत्स॒रस्य॑
गृहप॑तिमाप्नोति। अथ॑ सह॒स्रया॑जिन॑माप्नोति। य॒दा
सह॒स्रया॑जिन॑माप्नोति॥ ६० ॥

अथ॑ गृहमे॒धिन॑माप्नोति। य॒दा गृहमे॒धिन॑माप्नोति।
अथा॒ग्निर्भ॑वति। य॒दाग्निर्भ॑वति। अथ॑ गो॒र्भव॑ति। ए॒षा
वै वै॑श्वदे॒वस्य॑ मा॒त्रा। ए॒तद्वा ए॒तेषा॑मव॒मम्। अतो॑तो॒ वा
उत्त॑राणि॒ श्रेया॑ंसि भवन्ति। यद्वि॒श्वे दे॒वाः सम॑यजन्त।
तद्वै॑श्वदे॒वस्य॑ वैश्वदे॒वत्व॑म्॥ ६१ ॥

अथा॑ऽऽदि॒त्यो वरु॑ण॒ं रा॑जानं वरुणप्र॒घासै॑र्यजत। स

ए॒तं लो॒कम॑जयत्। यस्मि॑न्नादि॒त्यः। यद्व॑रुणप्रघा॒सैर्य॑जते।
 ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑न्नादि॒त्यः। आ॒दि॒त्यस्यै॒व
 सायु॑ज्यमु॒पैति॑। यदा॑दि॒त्यो वरु॑ण॒ः राजा॑नं वरुणप्रघा॒सै-
 रय॑जत। तद्व॑रुणप्रघा॒सानां॑ वरुणप्रघा॒सत्वम्॑। अथ॒ सोमो॒
 राजा॒ छन्दा॑सि सा॒कमे॒धैर्य॑जत॥६२॥

स ए॒तं लो॒कम॑जयत्। यस्मि॑श्च॒न्द्रमा॑ वि॒भाति॑।
 यत्सा॑कमे॒धैर्य॑जते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑श्च॒न्द्रमा॑
 वि॒भाति॑। च॒न्द्रम॑स ए॒व सायु॑ज्यमु॒पैति॑। सोमो॒ वै
 च॒न्द्रमा॑ः। ए॒ष ह॒ त्वै सा॒क्षात्सोमं॑ भक्षयति। य ए॒वं
 वि॒द्वान्त्सा॑कमे॒धैर्य॑जते। यत्सोम॑श्च॒ राजा॒ छन्दा॑सि च
 स॒मैध॑न्त॥६३॥

तत्सा॑कमे॒धाना॑सि सा॒कमे॒धत्वम्॑। अथ॒ तव॑ः पि॒तरः॑ प्र॒जाप॑तिं
 पि॒तरं॑ पि॒तृय॒ज्ञेना॑यजन्त। त ए॒तं लो॒कम॑जयन्। यस्मि॑न्नृ॒तवः॑।
 यत्पि॑तृय॒ज्ञेन॑ यजते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑न्नृ॒तवः॑।
 ऋ॒तूनामे॒व सायु॑ज्यमु॒पैति॑। यदृ॒तवः॑ पि॒तरः॑ प्र॒जाप॑तिं पि॒तरं॑
 पि॒तृय॒ज्ञेना॑यजन्त। तत्पि॑तृय॒ज्ञस्य॑ पि॒तृय॒ज्ञत्वम्॑॥६४॥

अथौष॑धय इ॒मं दे॒वं त्र्य॑म्बकैरयजन्त॒ प्रथे॑म॒हीति॑। ततो॒ वै

ता अ॒प्रथ॑न्त। य ए॒वं वि॒द्वाꣳस्य॑म्ब॒कैर्य॑ज॒ते। प्रथ॑ते प्र॒जया॑
प॒शुभिः॑। अथ॑ वा॒युः प॑रमे॒ष्ठिनꣳ शु॒नासी॑रीये॒णाय॑जत। स
ए॒तं लो॒कम॑जयत्। यस्मि॑न्वा॒युः। यच्छु॑नासी॒रीये॑ण॒ यज॑ते।
ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑न्वा॒युः॥६५॥

वा॒योरे॒व सा॒युज्य॑मु॒पैति॑। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति। प्र
चा॒तुर्मा॑स्यया॒जी मी॑य॒ता (३) न प्र॑मी॒य॒ता (३) इति॑।
जीव॑न्वा ए॒ष ऋ॒तून॑प्येति। यदि॑ व॒सन्ता॑ प्र॒मीय॑ते। व॒सन्तो
भ॑वति। यदि॑ ग्री॒ष्मे ग्री॒ष्मः। यदि॑ व॒र्षासु॑ व॒र्षाः। यदि॑ श॒रदि॑
श॒रत्। यदि॑ हे॒मन् हे॒मन्तः॑। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॑वत्स॒रम॑प्येति।
सं॑वत्स॒रः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तिर्वैषः॥६६॥

प॒रिव॑त्स॒रमा॑प्नोति शु॒नासी॑रीये॒ण यज॑तेऽजय॑न्त्सहस्र॒याजि॑न॒माप्नोति॑ वै॒श्वदे॒वत्वꣳ सा॑कमे॒धेर॑यजत
स॒मेध॑न्त पितृ॒यज्ञ॑त्वं ज॑यति यस्मि॑न्वा॒युर॑हे॒मन्त॑स्त्रीणि च॥ [१०]

उ॒भये॑ यु॒वꣳ सु॒राम॑मुद॒स्थान्नि॑ वै यस्य॑ प्रातः स॒वन् ए॒कैको॑ऽसु॒र्यं प॑वंमानः प्र॒जा वै
स॒त्रमा॑सता॒ग्निर्वा॑व सं॒वत्स॒रो द॑श॥१०॥

उ॒भये॑ वा उद॒स्थात्स॒र्वाभि॑र्मध्यतोऽत्र॒ वाव॑ ब्रा॒ह्मणे॑ष्वथ॒ गृह॑मे॒धिन्ꣳ षट्॑र्थाष्टिः॥६६॥

उ॒भये॑ वा वैषः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

अग्नेः कृत्तिकाः। शुक्रं परस्ताज्योतिरवस्तात्। प्रजापते
 रोहिणी। आपः परस्तादोषधयोऽवस्तात्। सोमस्येन्वका
 विततानि। परस्ताद्वयन्तोऽवस्तात्। रुद्रस्य बाहू।
 मृगयवः परस्ताद्विक्षारोऽवस्तात्। अदित्यै पुनर्वसू।
 वार्तः परस्तादार्द्रमवस्तात्॥ १ ॥

बृहस्पतैस्तिष्यः। जुह्वतः परस्ताद्यजमाना अवस्तात्।
 सर्पाणामाश्रेषाः। अभ्यागच्छन्तः परस्तादभ्यानृत्यन्तो-
 ऽवस्तात्। पितृणां मृधाः। रुदन्तः परस्तादपभ्रंशोऽवस्तात्।
 अर्यम्णः पूर्वे फल्गुनी। जाया परस्तादृषभोऽवस्तात्।
 भगस्योत्तरे। बृहत्तवः परस्ताद्वहमाना अवस्तात्॥ २ ॥

देवस्य सवितुर्हस्तः। प्रसवः परस्तात्सन्निरवस्तात्।
 इन्द्रस्य चित्रा। ऋतं परस्तात्सत्यमवस्तात्। वायोर्निष्प्रा
 व्रततिः। परस्तादसिद्धिरवस्तात्। इन्द्राग्रियोर्विशाखे।
 युगानि परस्तात्कृषमाणा अवस्तात्। मित्रस्यानूराधाः।
 अभ्यारोहं परस्तादभ्यारूढमवस्तात्॥ ३ ॥

इन्द्रस्य रोहिणी। शृणत्पु॒रस्ता॑त्प्रतिशृणद्वस्ता॑त्। निर्ऋत्यै
मूलव॑रहणी। प्र॒तिभ॒ञ्जन्तः पु॒रस्ता॑त्प्रतिशृणन्तोऽवस्ता॑त्।
अ॒पां पूर्वा॑ अषा॒ढाः। वर्चः पु॒रस्ता॑त्समि॒तिर॒वस्ता॑त्। विश्वेषां
दे॒वाना॑मुत्त॑राः। अ॒भिज॑यत्पु॒रस्ता॑दभिजित॒म॒वस्ता॑त्। विष्णोः
श्रो॒णा पृ॒च्छमा॑नाः। पु॒रस्ता॑त्पन्था॑ अवस्ता॑त्॥४॥

वसू॑नां॒ श्रवि॑ष्ठाः। भू॒तं पु॒रस्ता॑द्भूतिर॒वस्ता॑त्। इन्द्रस्य
श॒तभि॑षक्। वि॒श्वव्य॑चाः पु॒रस्ता॑द्विश्वक्षि॒तिर॒वस्ता॑त्।
अ॒जस्यै॑कप॒दः पूर्वे॑ प्रोष्ठप॒दाः। वैश्वान॑रं पु॒रस्ता॑द्वैश्वावस॒वम॒-
वस्ता॑त्। अहे॑र्बुध्निय॒स्योत्त॑रे। अ॒भिषि॑ञ्चन्तः पु॒रस्ता॑दभि॒-
षु॒ण्वन्तोऽवस्ता॑त्। पू॒ष्णो रे॒वती॑। गा॒वंः पु॒रस्ता॑द्वत्सा
अ॒वस्ता॑त्। अ॒श्विनो॑रश्वयु॒जौ। ग्रामः पु॒रस्ता॑त्सेना॒वस्ता॑त्।
य॒मस्या॑प॒भर॑णीः। अ॒प॒कर्ष॑न्तः पु॒रस्ता॑दप॒वह॑न्तोऽवस्ता॑त्।
पू॒र्णा प॒श्चाद्य॑त्ते दे॒वा अद॑धुः॥५॥

आर्द्रम॒वस्ता॑द्वह॒माना अवस्ता॑दभ्यारूढम॒वस्ता॑त्पन्था॑ अवस्ता॑द्वत्सा अवस्ता॑त्पञ्च च॥—[१]

यत्पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम्। तद्वद्वु॑र्वीतोपव्युषम्। य॒दा वै सूर्य॑ उ॒देति॑।
अथ॑ नक्ष॑त्रं नैति॑। याव॑न्ति तत्र॒ सूर्यो॑ गच्छे॑त्। यत्र॑ जघ्न्यं
पश्ये॑त्। ताव॑न्ति कुर्वीत यत्का॒री स्यात्। पु॒ण्या॒ह ए॒व कुरु॑ते।

ए॒व॒ ह॒ वै य॒ज्ञेषु॑ च श॒तद्यु॑म्नं च मा॒त्स्यो नि॑रवसाय॒यां
च॑कार॥६॥

यो वै न॑क्ष॒त्रियं॑ प्र॒जाप॑तिं वेद॑। उ॒भयो॑रेनं लो॒कयो॑र्विदुः। ह॒स्तं
ए॒वास्य॑ ह॒स्तः। चि॒त्रा शि॑रः। नि॒ष्ट्या हृ॑दयम्। ऊ॒रू वि॑शाखे।
प्र॒तिष्ठा॑ऽनू॒राधाः॑। ए॒ष वै न॑क्ष॒त्रियः॑ प्र॒जाप॑तिः। य ए॒वं वेद॑।
उ॒भयो॑रेनं लो॒कयो॑र्विदुः॥७॥

अ॒स्मि॒श्चा॒मुष्मि॑श्च। यां का॒मये॑त दु॒हित॑रं प्रि॒या
स्या॒दिति॑। तां नि॒ष्ट्यायां॑ दद्यात्। प्रि॒यैव भ॑वति। ने॒व तु
पुन॑रागच्छति। अ॒भि॒जि॒न्नाम॑ नक्ष॒त्रम्। उ॒परि॑ष्टाद॒ष्टाढा॑नाम्।
अ॒वस्ता॑च्छ्रो॒णायै॑। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। ते
दे॒वास्त॑स्मि॒न्नक्ष॑त्रेऽभ्य॑जयन्॥८॥

यद॒भ्यज॑यन्। तद॒भि॒जितो॑ऽभि॒जित्त्व॑म्। यं का॒मये॑तानप॒-
ज॒य्यं ज॑येदिति॑। तमे॒तस्मि॒न्नक्ष॑त्रे यातयेत्। अ॒न॒प॒ज॒य्यमे॒व
ज॑यति। पा॒पप॑राजितमि॒व तु। प्र॒जाप॑तिः प॒शून्सृ॑जत।
ते नक्ष॑त्रं नक्ष॒त्रमु॑पा॒तिष्ठ॑न्त। ते स॒माव॑न्त ए॒वाभ॑वन्। ते
रे॒वती॑मु॒पा॒तिष्ठ॑न्त॥९॥

ते रे॒वत्यां॑ प्रा॒भवन्। तस्मा॑द्दे॒वत्यां॑ प॒शूनां॑ कुर्वीत।

यत्किं चा॑र्वाचीन्॒ सोमा॑त्। प्रैव भ॑वन्ति। सु॒लि॒लं वा
इ॒दम॑न्त॒रासी॑त्। यद॑तरन्। तत्तार॑काणां तारक॒त्वम्। यो
वा इ॒ह यज॑ते। अ॒मु॒ स लो॒कं न॑क्षते। तन्नक्ष॑त्राणां
नक्ष॑त्रत्वम्॥१०॥

दे॒व॒गृ॒हा वै नक्ष॑त्राणि। य ए॒वं वेद॑। गृ॒ह्यैव भ॑वति।
या॒नि वा इ॒मानि॑ पृथि॒व्याश्चि॑त्राणि। ता॒नि नक्ष॑त्राणि।
तस्मा॑दक्षी॒लना॑म॒श्चि॒त्रे। नाव॑स्ये॒न्न य॑जेत। यथा॑ पा॒पाहे
कु॑रुते। ता॒दृगे॒व तत्। दे॒व॒नक्ष॑त्राणि॒ वा अ॒न्यानि॑॥११॥

य॒म॒नक्ष॑त्राण्य॒न्यानि॑। कृ॒त्तिकाः प्रथ॑मम्। वि॒शा॒खे उत्त॑मम्।
ता॒नि दे॒व॒नक्ष॑त्राणि। अ॒नू॒रा॒धाः प्रथ॑मम्। अ॒प॒भर॑णीरुत्त॑मम्।
ता॒नि य॒म॒नक्ष॑त्राणि। या॒नि दे॒व॒नक्ष॑त्राणि। ता॒नि दक्षि॑णेन
परि॑यन्ति। या॒नि य॒म॒नक्ष॑त्राणि॥१२॥

ता॒न्युत्त॑रेण। अ॒न्वेषा॑म॒रात्स्मेति॑। तद॑नू॒रा॒धाः। ज्येष्ठ॑मेषा॒म॒-
वधि॑ष्मेति॑। तज्येष्ठ॑घ्नी। मू॒ल॑मेषा॒म॒वृक्षा॑मेति॑। तन्मू॒ल॒वर्ह॑णी।
यन्ना॑स॒हन्त॑। तद॑षा॒ढाः। यद॑श्लो॒णत्॥१३॥

तच्छ्रो॒णा। यद॑शृ॒णोत्। तच्छ्रु॑वि॒ष्टाः। यच्छ्रु॑तमभि॒षज्य॑न्।
तच्छ्रु॑तमि॒षक्। प्रोष्ठ॑प॒देषू॑दयच्छन्त। रे॒वत्या॑म॒रव॑न्त।
अ॒श्व॒युजो॑रयु॒ञ्जत॑। अ॒प॒भर॑णी॒ष्वपा॑वहन्। ता॒नि वा ए॒तानि॑

यमनक्षत्राणि। यान्येव दैवनक्षत्राणि। तेषु कुर्वीत यत्कारी
स्यात्। पुण्याह एव कुरुते॥१४॥

चकारैवं वेदोभयोरैनं लोकयोर्विदुरजयत्रेवतीमुपातिष्ठन् नक्षत्रत्वमन्यानि यानि यमनक्षत्राण्यश्लोणद्यम-
नक्षत्राणि त्रीणि च॥ [२]

देवस्य सवितुः प्रातः प्रसवः प्राणः। वरुणस्य सायमासवो-
ऽपानः। यत्प्रतीचीनं प्रातस्तनात्। प्राचीनं सङ्गवात्। ततो
देवा अग्निष्टोमं निरमिमत। तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। मित्रस्य
सङ्गवः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि पशवः समायन्ति।
यत्प्रतीचीनं सङ्गवात्॥१५॥

प्राचीनं मध्यं दिनात्। ततो देवा उक्थ्यं निरमिमत।
तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। बृहस्पतेर्मध्यं दिनः। तत्पुण्यं
तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि तेक्षिणं तपति। यत्प्रतीचीनं मध्यं
दिनात्। प्राचीनमपराह्णात्। ततो देवाः षोडशिनं निरमिमत।
तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः॥१६॥

भगस्यापराह्णः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मादपराह्णे कुमार्यो
भगमिच्छमानाश्चरन्ति। यत्प्रतीचीनमपराह्णात्। प्राचीनं
सायात्। ततो देवा अतिरात्रं निरमिमत। तत्तदात्तवीर्यं

निर्मा॒र्गः। वरु॑णस्य सा॒यम्। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॒त्तर्हि॑
नानृ॑तं वदेत्॥१७॥

ब्रा॒ह्म॒णो वा अ॑ष्टावि॒ंशो नक्ष॑त्राणाम्। स॒मा॒नस्या॑हः पञ्च
पु॒ण्या॒नि नक्ष॑त्राणि। च॒त्वार्य॑श्ची॒लानि॑। तानि॒ नव॑। यच्च
पर॑स्ता॒न्नक्ष॑त्राणां यच्चा॒वस्ता॑त्। तान्येका॑दश। ब्रा॒ह्म॒णो
द्वा॑दशः। य ए॒वं वि॒द्वान्त्स॑वत्स॒रं व्र॑तं चर॑ति। स॒ंवत्स॑रेणै॒वास्य॑
व्र॑तं गु॒प्तं भ॑वति। स॒मा॒नस्या॑हः पञ्च पु॒ण्या॒नि नक्ष॑त्राणि।
च॒त्वार्य॑श्ची॒लानि॑। तानि॒ नव॑। आ॒ग्नेयी॑ रात्रिः। ऐ॒न्द्रम॑हः।
तान्येका॑दश। आ॒दि॒त्यो द्वा॑दशः। य ए॒वं वि॒द्वान्त्स॑वत्स॒रं व्र॑तं
चर॑ति। स॒ंवत्स॑रेणै॒वास्य॑ व्र॑तं गु॒प्तं भ॑वति॥१८॥

सङ्ग॒वाथो॑ड्शि॒नं निर॑मिमत् तत्तदा॒त्तवीर्यं॑ निर्मा॒र्गो व॑देद्भवति स॒मा॒नस्या॑हः पञ्च पु॒ण्या॒नि
नक्ष॑त्राण्यु॒ष्टौ च॑॥

[३]

ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। कति॒ पात्रा॑णि य॒ज्ञं व॑ह॒न्तीति॑।
त्रयो॑द॒शेति॑ ब्रूयात्। स यद्वू॒यात्। कस्तानि॒ निर॑मिमी॒तेति॑।
प्र॒जाप॑तिरिति॒ ब्रूयात्। स यद्वू॒यात्। कुत॑स्ता॒नि
निर॑मिमी॒तेति॑। आ॒त्मन् इति॑। प्रा॒णापा॒नाभ्या॑मे॒वोपा॑ङ्-
श्चन्तर्या॒मौ निर॑मिमीत॥१९॥

व्यानादुपा॑श्शुसव॑नम्। वाच॑ ऐन्द्र॑वाय॒वम्। दक्ष॑ऋतु॒भ्यां
मैत्रा॑वरु॒णम्। श्रोत्रा॑दाश्वि॒नम्। चक्षु॑षः शुक्रा॒मन्थि॑नौ। आ॒त्मन॑
आग्र॒य॒णम्। अङ्गे॑भ्य उ॒क्थ्य॑म्। आयु॑षो ध्रु॒वम्। प्र॒ति॒ष्ठाया॑
ऋतु॒पात्रे॑। य॒ज्ञं वा॒व तं प्र॒जाप॑ति॒र्निर॑मिमीत। स निर्मि॑तो
नाद्वि॑यत॒ सम॑ह्वीयत। स ए॒तान्प्र॒जाप॑तिरपिवा॒पान॑पश्यत्।
तां निर॑वपत्। तैर्वै स य॒ज्ञम॑प्यवपत्। यदपि॑वा॒पा भव॑न्ति।
य॒ज्ञस्य॑ धृ॒त्या असं॑वृ॒याय॥ २० ॥

उपा॑श्श्वन्तर्या॒मौ निर॑मिमीतामिमीत॒ षट्॥ [४]

ऋ॒तमे॒व पर॑मे॒ष्टि। ऋ॒तं नात्ये॑ति॒ किञ्च॑न। ऋ॒ते सं॑मु॒द्र
आ॒हि॒तः। ऋ॒ते भूमि॑रिय॒श्श्रिता॑। अ॒ग्नि॒स्तिग्मे॑न॒ शोचि॑षौ।
तप॑ आक्रा॑न्तमु॒ष्णिहा॑। शि॒रस्त॑प॒स्याहि॑तम्। वैश्वान॑रस्य
तेज॑सा। ऋ॒तेना॑स्य॒ नि वर्त॑ये। स॒त्येन॑ परि॒ वर्त॑ये।
तप॑सा॒ऽस्यानु॑ वर्तये। शि॒वेना॑स्योप॒ वर्त॑ये। श॒ग्मेना॑स्या॒भि
वर्त॑ये। तद्व॒तं तत्स॒त्यम्। तद्व॒तं तच्छ॑केयम्। तेन॑ श॒केयं॑ तेन॑
रा॒ध्यास॑म्॥ २१ ॥

यद्घ॑र्मः प॒र्यव॑र्तयत्। अन्ता॑न्पृथि॒व्या दि॒वः। अ॒ग्निरी॑शान्
ओज॑सा। वरु॑णो धी॒तिभिः॑ स॒ह। इन्द्रो॑ म॒रुद्भिः॑ सखि॒भिः

स॒ह। अ॒ग्नि॒स्ति॒ग्मेन॑ शो॒चिषा॑। तप॒ आक्रा॑न्तमु॒ष्णिहा॑।
 शिर॒स्तप॑स्याहि॒तम्। वै॒श्वान॑रस्य॒ तेज॑सा। ऋ॒तेना॑स्य॒
 नि॒ वर्त॑ये। स॒त्येन॒ परि॑ वर्तये। तप॑सा॒ऽस्यानु॑ वर्तये।
 शि॒वेना॒स्योप॑ वर्तये। श॒ग्मेना॑स्या॒भि वर्त॑ये। तद्व॑तं तत्स॒त्यम्।
 तद्व॑तं तच्छ॒केयम्। तेन॑ श॒केयं॒ तेन॑ राध्यासम्॥२२॥

यो अ॒स्याः पृ॒थिव्या॑स्त्व॒चि। नि॒वर्त॑य॒त्योष॑धीः। अ॒ग्निरी॑शान्
 ओज॑सा। वरु॑णो धी॒तिभिः॑ सह। इन्द्रो॑ म॒रुद्भिः॑ स॒खिभिः॑
 सह। अ॒ग्नि॒स्ति॒ग्मेन॑ शो॒चिषा॑। तप॒ आक्रा॑न्तमु॒ष्णिहा॑।
 शिर॒स्तप॑स्याहि॒तम्। वै॒श्वान॑रस्य॒ तेज॑सा। ऋ॒तेना॑स्य॒
 नि॒ वर्त॑ये। स॒त्येन॒ परि॑ वर्तये। तप॑सा॒ऽस्यानु॑ वर्तये।
 शि॒वेना॒स्योप॑ वर्तये। श॒ग्मेना॑स्या॒भि वर्त॑ये। तद्व॑तं तत्स॒त्यम्।
 तद्व॑तं तच्छ॒केयम्। तेन॑ श॒केयं॒ तेन॑ राध्यासम्॥२३॥

एकं॑ मा॒समु॑द॒सृज॑त्। प॒रमे॒ष्टी प्र॒जाभ्यः॑। तेना॑भ्यो॒ मह॑
 आव॑हत्। अ॒मृतं॑ म॒र्त्याभ्यः॑। प्र॒जाम॑नु प्र जा॒यसे। तदु॑ ते
 म॒र्त्यामृ॑तम्। येन॒ मासा॑ अर्धमा॒साः। ऋ॒तवः॑ परि॒वत्स॑राः।
 येन॒ ते ते॑ प्रजाप॒ते। ई॒जान॑स्य॒ न्यव॑र्तयन्। तेना॒हम॑स्य
 ब्र॒ह्म॑णा। नि॒वर्त॑यामि जी॒वसे॑। अ॒ग्नि॒स्ति॒ग्मेन॑ शो॒चिषा॑।
 तप॒ आक्रा॑न्तमु॒ष्णिहा॑। शिर॒स्तप॑स्याहि॒तम्। वै॒श्वान॑रस्य॒

तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि
वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छक्रेयम्। तेन शक्रेयं तेन
राध्यासम्॥ २४॥

परिवर्तये सहाभिवर्तय उष्णिहां राध्यासं न्यवर्तयन्नुपवर्तये चत्वारिं च। (ऋतमेव षोडश।
यद्घर्मो यो अस्याः सप्तदशसप्तदश। एकं मासं चतुर्विंशतिः)॥ [५]

देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वता। तदसुरा अकुर्वता। तेऽसुरा ऊर्ध्वं
पृष्ठेभ्यो नापश्यन्। ते केशानग्रेऽवपन्ता। अथ श्मश्रूणि।
अथोपपक्षौ। ततस्तेऽवाञ्च आयन्। पराऽभवन्। यस्यैवं
वपन्ति। अवाङेति॥ २५॥

अथो परैव भवति। अथ देवा ऊर्ध्वं पृष्ठेभ्योऽपश्यन्। त
उपपक्षावग्रेऽवपन्ता। अथ श्मश्रूणि। अथ केशान्। ततस्ते-
ऽभवन्। सुवर्गं लोकमायन्। यस्यैवं वपन्ति। भवत्यात्मना।
अथो सुवर्गं लोकमेति॥ २६॥

अथैतन्मनुर्वत्रे मिथुनमपश्यत्। स श्मश्रूण्यग्रेऽवपत्।
अथोपपक्षौ। अथ केशान्। ततो वै स प्राजायत प्रजयां
पशुभिः। यस्यैवं वपन्ति। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते।

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्। ते सं॑वत्स॒रे व्याय॑च्छन्त।
ता॒न्दे॒वाश्चा॑तुर्मा॒स्यैरे॒वाभि प्रायु॑ञ्जत॥२७॥

वै॒श्वदे॒वेन॑ च॒तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जतेन्द्रा॒जानः॑। ता॒ञ्छी॒रुषं॑ नि
चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। व॒रुण॑प्र॒घासै॑श्च॒तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒
वरु॑णरा॒जानः॑। ता॒ञ्छी॒रुषं॑ नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च।
सा॒कमे॒धैश्च॒तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒ सोम॑रा॒जानः॑। ता॒ञ्छी॒रुषं॑
नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। या सं॑वत्स॒र उप॑जी॒वाऽऽसी॑त्।
तामे॑षामवृञ्जत। ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। परा॑ऽसु॒राः॥२८॥

य ए॒वं वि॒द्वाःश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑जते। भ्रातृ॑व्यस्यै॒व मा॒सो वृ॑क्त्वा।
शी॒रुषं॑ नि च॒ वर्त॑यते॒ परि॑ च। यैषा सं॑वत्स॒र उप॑जी॒वा।
वृ॒द्धे तां॑ भ्रातृ॑व्यस्य। क्षु॒धाऽस्य॑ भ्रातृ॑व्यः॒ परा॑ भवति।
लो॒हिता॒य॒सेन॑ नि वर्त॑यते। यद्वा इ॒माम॒ग्नि॒रऋ॒तावा॑गते
निव॑र्तयति। ए॒तदे॒वैना॑रूपं कृ॒त्वा निव॑र्तयति। सा ततः॒
श्वश्वो॑ भूय॑सी भव॑न्त्येति॥२९॥

प्र जा॑यते। य ए॒वं वि॒द्वाँल्लो॒हिता॒य॒सेन॑ निव॑र्तयते। ए॒तदे॒व रू॒पं
कृ॒त्वा नि वर्त॑यते। स ततः॒ श्वश्वो॑ भूया॒न्भव॑न्नेति। प्रै॒व जा॑यते।
त्रे॒ण्या श॑ल॒ल्या नि वर्त॑येत। त्री॒णि त्री॒णि वै दे॒वाना॑मृ॒द्धानि॑।

त्रीणि छन्दांसि। त्रीणि सर्वानि। त्रयं इमे लोकाः॥३०॥
 ऋध्यामेव तद्वीर्यं एषु लोकेषु प्रति तिष्ठति। यच्चातुर्मास्य-
 याज्यात्मनो नावद्येत्। देवेभ्य आवृश्चेत्। चतुषु चतुषु मासेषु
 नि वर्तयेत्। पुरोक्षमेव तद्देवेभ्य आत्मनोऽवद्यत्यनाव्रस्काय।
 देवानां वा एष आनीतः। यश्चातुर्मास्ययाजी। य एवं विद्वान्नि
 च वर्तयते परि च। देवता एवाप्येति। नास्य रुद्रः प्रजां
 पशूनभि मन्यते॥३१॥

एत्येत्युञ्जतासुरा एति लोका मन्यते॥ [६]

आयुषः प्राणं सन्तनु। प्राणादपानं सन्तनु। अपानाद्व्यानं
 सन्तनु। व्यानाच्चक्षुः सन्तनु। चक्षुषः श्रोत्रं सन्तनु।
 श्रोत्रान्मनः सन्तनु। मनसो वाचं सन्तनु। वाच आत्मानं
 सन्तनु। आत्मनः पृथिवीं सन्तनु। पृथिव्या अन्तरिक्षं
 सन्तनु। अन्तरिक्षादिवं सन्तनु। दिवः सुवः सन्तनु॥३२॥

अन्तरिक्षं सन्तनु द्वे च॥ [७]

इन्द्रो दधीचो अस्थभिः। वृत्राण्यप्रतिष्कृतः। जघान
 नवतीर्नवं। इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्रितम्।
 तद्विदच्छर्यणावति। अत्राह गोरमन्वत। नाम त्वष्टुरपीच्यम्।

इत्था चन्द्रमसो गृहे। इन्द्रमिद्राथिनो बृहत्॥३३॥

इन्द्रमर्केभिरर्किणः। इन्द्रं वाणीरनूषत। इन्द्र इद्धर्योः सचा।
सम्मिश्र आवचो युजा। इन्द्रो वज्री हिरण्ययः। इन्द्रो दीर्घाय
चक्षसे। आ सूर्यः रोहयद्विवि। वि गोभिरद्रिमैरयत्। इन्द्र
वाजेषु नो अवा। सहस्रप्रधनेषु च॥३४॥

उग्र उग्राभिरूतिभिः। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। इन्द्रः स दामने कृतः।
ओजिष्ठः स बलं हितः। द्युम्नी श्लोकी स सौम्यः। गिरा वज्रो
न सम्भृतः। सबलो अनपच्युतः। ववक्षुरुग्रो अस्तृतः॥३५॥

बृहच्चास्तृतः॥

[८]

देवासुराः संयत्ता आसन्। स प्रजापतिरिन्द्रं ज्येष्ठं पुत्रमप
न्यधत्त। नेदेनमसुरा बलीयाः सोऽहनन्निति। प्रह्लादो ह वै
कायाधवः। विरोचनः स्वं पुत्रमप न्यधत्त। नेदेनं देवा
अहनन्निति। ते देवाः प्रजापतिमुपसमेत्योचुः। नाराजकस्य
युद्धमस्ति। इन्द्रमन्विच्छामेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छन्॥३६॥
तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दन्। तमिष्टिभिरन्वैच्छन्। तमिष्टिभिरन्व-
विन्दन्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो ह वै नाम। ता इष्टय

इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। तस्मां
 एतमाग्नावैष्णवमेकादशकपालं दीक्षणीयं निरवपन्।
 तदपद्रुत्यातन्वत। तान्यन्नीसंयाजान्तु उपानयन्॥ ३७॥

ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। ते प्रायणीयमभि समारोहन्।
 तदपद्रुत्यातन्वत। ताञ्छुय्वन्तु उपानयन्। ते तदन्तमेव
 कृत्वोदद्रवन्। त आतिथ्यमभि समारोहन्। तदपद्रुत्यातन्वत।
 तानिडान्तु उपानयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। तस्मादेता
 एतदन्ता इष्टयः सन्तिष्ठन्ते॥ ३८॥

एव९ हि देवा अकुर्वत। इति देवा अकुर्वत। इत्यु वै मनुष्याः
 कुर्वते। ते देवा ऊचुः। यद्वा इदमुच्चैर्यज्ञेन चराम। तन्नोऽसुराः
 पाप्माऽनुविन्दन्ति। उपा९ शूपसदा चराम। तथा नोऽसुराः
 पाप्मा नानुवेत्स्यन्तीति। त उपा९ शूपसदमतन्वत। तिस्र एव
 सामिधेनीरनूच्य॥ ३९॥

स्रुवेणाधारमाधार्य। तिस्रः पराचीराहुतीरहुत्वा। स्रुवेणोपसदं
 जुह्वां चक्रुः। उग्रं वचो अपावधीन्त्वेषं वचो अपावधी९
 स्वाहेति। अशनयापिपासे ह वा उग्रं वचः। एनश्च वैरहत्यं
 च त्वेषं वचः। एत९ ह वाव तच्चतुर्धाविहितं पाप्मानं

दे॒वा अप॑जघ्निरे। तथो॑ ए॒वैतदे॑वंविद्यज॑मानः। ति॒स्र ए॒व
सा॑मिधेनीर॒नूच्य॑। सु॒वेणा॑घा॒रमा॒घार्य॑॥४०॥

ति॒स्रः परा॑चीराहु॑तीरु॒हत्वा। सु॒वेणो॑प॒सदं जु॑होति। उ॒ग्रं वचो॑
अपा॑वधीन्त्वे॒षं वचो॑ अपा॑वधी॒ऽस्व॒हेति॑। अ॒श॒न॒यापि॒पा॒से
ह॒ वा उ॒ग्रं वचः॑। ए॒नश्च॒ वैर॑ह॒त्यं च त्वे॒षं वचः॑। ए॒तमे॒व
तच्च॑तु॒र्धावि॒हितं पा॒प्मानं॑ यज॑मानोऽपं ह॒ते। तेऽभि॒नीये॒वाहः॑
प॒शुमाऽल॑भन्त। अहं॑ ए॒व तद्दे॒वा अव॑र्ति पा॒प्मानं॑
मृ॒त्युमप॑जघ्निरे। तेना॑भि॒नीये॒व रा॒त्रेः प्राच॑रन्। रात्रि॒या ए॒व
तद्दे॒वा अव॑र्ति पा॒प्मानं॑ मृ॒त्युमप॑जघ्निरे॥४१॥

तस्मा॑दभि॒नीये॒वाहः॑ प॒शुमा ल॑भेत। अहं॑ ए॒व तद्यज॑मानोऽव॑र्ति
पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्या॒नपं नु॑दते। तेना॑भि॒नीये॒व रा॒त्रेः प्रच॑रेत्।
रात्रि॒या ए॒व तद्यज॑मानोऽव॑र्ति पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्या॒नपं नु॑दते।
स ए॒ष उ॑पवस॒थीयेऽहं॑ द्विदे॒वत्यः॑ प॒शुरा ल॑भ्यते। द्वयं॑ वा
अ॒स्मिँल्लो॒के यज॑मानः। अ॒स्थिं च मा॒सं च॑। अ॒स्थिं चै॒व
तेन॑ मा॒सं च॑ यज॑मानः स॒ऽस्कु॑रुते। ता वा ए॒ताः पञ्च॑
दे॒वताः॑। अ॒ग्नीषो॑मा॒वग्नि॒र्मित्रा॒वरु॑णौ॥४२॥

प॒ञ्चप॒ञ्ची वै यज॑मानः। त्वङ्गा॒सं स्ना॒वाऽस्थि॑ म॒ज्जा।

ए॒तमे॒व तत्प॑ञ्चधाविहितमा॒त्मानं॑ वरुणपा॒शान्मु॑ञ्चति।
 भेष॒जता॑यै निर्वरुण॒त्वाय॑। त॒सप्त॑भिश्छन्दा॒भिः प्रा॒तर॑ह्वयन्।
 तस्मा॑त्सप्त च॒तुरु॑त्तराणि छन्दा॒सि प्रा॒तर॑नुवा॒केऽनू॑च्यन्ते।
 तमे॒तयो॑पस॒मेत्यो॑पासीदन्। उपा॑स्मै गायता नर॒ इति॑।
 तस्मा॑दे॒तया॑ बहिष्पवमान उ॒पस॒द्यः॥ ४३॥

ऐच्छन्ननय॑स्तिष्ठन्तेऽनूच्यानूच्यं स्रुवेणा॑धारमा॒धार्य॑ रात्रि॒या ए॒व तद्दे॒वा अ॒वर्ति॑ पा॒प्मानं॑
 मृत्युमप॑जघ्निरे मि॒त्रावरु॑णौ नव॑ च (दे॒वा यज॑मानो दे॒वा दे॒वा यज॑मानो यज॑मानः प्राच॑रं
 प्रच॑रे॒दाल॑भन्ताल॑भेत मृत्युमप॑जघ्निरे भ्रातृ॑व्यान्॥)॥ [९]

स सं॑मुद्र उ॒त्तर॒तः प्रा॒ज्वल॑द्भूम्यन्तेन॑। ए॒ष वा॒व स सं॑मुद्रः।
 यच्चा॒त्वा॒लः। ए॒ष उ॒वे॒व स भू॑म्यन्तः। यद्वै॒द्यन्तः॑। तदे॒तत्रि॑शलं
 त्रि॑पू॒रुष॑म्। तस्मा॒त्तं त्रि॑वित॒स्तं ख॑नन्ति। स सु॑वर्णरज॒ताभ्या॑
 कु॒शीभ्या॑ परिगृहीत आसीत्। तं यद॒स्या अ॒ध्य॒जन॑यन्।
 तस्मा॑दादित्यः॥ ४४॥

अथ॒ यत्सु॑वर्णरज॒ताभ्या॑ कु॒शीभ्या॑ परिगृहीत॒ आसी॑त्।
 साऽस्य॑ कौशिकता॑। तं त्रि॒वृता॒ऽभि प्रा॑स्तुवत। तं
 त्रि॒वृता॒ऽद॑दत। तं त्रि॒वृता॒ऽह॑रन्। याव॑ती त्रि॒वृतो॒ मात्रा॑।
 तं प॑ञ्चद॒शेना॒भि प्रा॑स्तुवत। तं प॑ञ्चद॒शेना॑द॒दत। तं

पञ्चदशेनाहरन्। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॥४५॥

त९ सप्तदशेनाभि प्रास्तुवत। त९ सप्तदशेनाददत।
त९ सप्तदशेनाहरन्। यावती सप्तदशस्य मात्रा। तस्य
सप्तदशेन ह्रियमाणस्य तेजो हरोऽपतत्। तमेकवि९शेनाभि
प्रास्तुवत। तमेकवि९शेनाददत। तमेकवि९शेनाहरन्।
यावत्येकवि९शस्य मात्रा। ते यत्रिवृता स्तुवते॥४६॥

त्रिवृतैव तद्यजमानमाददते। तं त्रिवृतैव हरन्ति। यावती
त्रिवृतो मात्रा। अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम
उदेत्यानु व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा। अग्नेरेवैनं तत्।
मात्रा९ सायुज्य९ सलोकतां गमयन्ति। अथ यत्पञ्चदशेन
स्तुवते। पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते॥४७॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा। चन्द्रमा
वै पञ्चदशः। एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते। पञ्चदश्यामापूर्यते।
चन्द्रमस एवैनं तत्। मात्रा९ सायुज्य९ सलोकतां गमयन्ति।
अथ यत्सप्तदशेन स्तुवते। सप्तदशेनैव तद्यजमानमाददते।
त९ सप्तदशेनैव हरन्ति॥४८॥

यावती सप्तदशस्य मात्रा। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतेरेवैनं

तत्। मात्रा९ सायुज्य९ सलोकतां गमयन्ति। अथ
यदेकविंशेन स्तुवते। एकविंशेनैव तद्यजमानमाददते।
तमेकविंशेनैव हरन्ति। यावत्येकविंशस्य मात्रा। असौ
वा आदित्य एकविंशः। आदित्यस्यैवेनं तत्॥४९॥

मात्रा९ सायुज्य९ सलोकतां गमयन्ति। ते कुशयौ।
व्यघ्नन्। ते अहोरात्रे अभवताम्। अहरेव सुवर्णाऽभवत्।
रज्जुता रात्रिः। स यदादित्य उदेति। एतामेव तत्सुवर्णां
कुशीमनु समेति। अथ यदस्तमेति। एतामेव तद्रज्जुतां
कुशीमनुसंविशति। प्रह्लादो ह वै कायाध्रुवः। विरोचनं
स्वं पुत्रमुदास्यत्। स प्रदरोऽभवत्। तस्मात्प्रदरादुदकं
नाचामेत्॥५०॥

आदित्यः पञ्चदशस्य मात्रां स्तुवते पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते सप्तदशेनैव हरन्त्यादित्यस्यैवेनं
तद्विंशति चत्वारि च॥

[१०]

ये वै चत्वारः स्तोमाः। कृतं तत्। अथ ये पञ्च। कलिः
सः। तस्माच्चतुष्टोमः। तच्चतुष्टोमस्य चतुष्टोमत्वम्। तदाहुः।
कृतमानि तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमा इति।
त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविंशः॥५१॥

ए॒तानि॒ वाव॒ तानि॒ ज्योती॑षि। य ए॒तस्य॒ स्तोमाः॑।
 सोऽब्र॑वीत्। स॒प्तद॒शेन॑ ह्रिय॒माणो॒ व्य॑लेशिषि। भिष॒ज्यत॑
 मेति॑। तम॒श्विनौ॑ धा॒नाभि॑रभिषज्यताम्। पू॒षा क॑र॒म्भेण॑।
 भार॑ती परिवा॒पेण॑। मि॒त्रावरु॑णौ पय॒स्यया॑। तदा॑हुः॥५२॥

यद॒श्विभ्यां॑ धा॒नाः। पू॒ष्णः क॑र॒म्भः। भार॑त्यै परिवा॒पः।
 मि॒त्रावरु॑णयोः पय॒स्याऽथ॑। कस्मा॑दे॒तेषां॑ ह॒विषा॒मिन्द्र॑मे॒व
 य॑ज॒न्तीति॑। ए॒ता ह्ये॒नं दे॒वता॒ इति॑ ब्रूयात्। ए॒तैर्ह॒विर्भि॑-
 रभिष॒ज्य॑ऽस्तस्मा॒दिति॑। तं वस॑वोऽष्टाक॑पालेन प्रातः
 सव॑नेऽभिषज्यन्। रु॒द्रा एका॑दशकपालेन॒ माध्यं॑ दिने॒ सव॑ने।
 विश्वे॑ दे॒वा द्वा॑दशकपालेन तृतीयसव॑ने॥५३॥

स यद॒ष्टाक॑पालान्प्रातः सव॑ने कुर्यात्। एका॑दशकपाला॒न्माध्यं॑
 दिने॒ सव॑ने। द्वा॑दशकपाला॒ऽस्तृतीय॑सव॑ने। विलो॑म
 तद्य॒ज्ञस्य॑ क्रियेत। एका॑दशकपालाने॒व प्रातः॑ सव॑ने कुर्यात्।
 एका॑दशकपाला॒न्माध्यं॑ दिने॒ सव॑ने। एका॑दशकपाला॒ऽ-
 स्तृतीय॑सव॑ने। य॒ज्ञस्य॑ सलो॑म॒त्वाय॑। तदा॑हुः। यद्व॑सूनां
 प्रातः सव॑नम्। रु॒द्राणां॑ माध्यं॑ दि॒नं सव॑नम्। विश्वे॑षां
 दे॒वानां॑ तृतीयसव॑नम्। अथ॒ कस्मा॑दे॒तेषां॑ ह॒विषा॒मिन्द्र॑मे॒व

यजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्। एतैर्हविर्भिरभि-
षज्यः स्तस्मादिति॥५४॥

एकविंश आहुस्तृतीयसवने प्रातः सवनं पञ्च च॥—————[११]

तस्यावाचोऽवपादादबिभयुः। तमेतेषु सप्तसु छन्दः
स्वश्रयन्। यदश्रयन्। तच्छ्रायन्तीयस्य श्रायन्तीयत्वम्।
यदवारयन्। तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। तस्यावाच
एवावपादादबिभयुः। तस्मा एतानि सप्त चतुरुत्तराणि
छन्दाः स्युपादधुः। तेषामति त्रीण्यरिच्यन्त। न त्रीण्युदभवन्॥५५॥
स बृहतीमेवास्पृशत्। द्वाभ्यामक्षराभ्याम्। अहोरात्राभ्यामेव।
तदाहुः। कतमा सा देवाक्षरा बृहती। यस्यान्तत्प्रत्यतिष्ठत्।
द्वादश पौर्णमास्यः। द्वादशाष्टकाः। द्वादशामावास्याः। एषा
वाव सा देवाक्षरा बृहती॥५६॥

यस्यान्तत्प्रत्यतिष्ठदिति। यानि च छन्दाः स्युत्यरिच्यन्त।
यानि च नोदभवन्। तानि निर्वीर्याणि हीनान्यमन्यन्त।
साऽब्रवीद्बृहती। मामेव भूत्वा। मामुप सः श्रयतेति।
चतुर्भिरक्षरैरनुष्टुग्बृहतीं नोदभवत्। चतुर्भिरक्षरैः पङ्क्तिर्बृहती-
मत्यरिच्यत। तस्यामेतानि चत्वार्यक्षराण्यपच्छिद्या-

दधात्॥५७॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। अष्टाभि-
रक्षरैरुष्णिग्बृहतीं नोदभवत्। अष्टाभिरक्षरैस्त्रिष्टुग्बृहतीमत्य-
रिच्यत। तस्यामेतान्यष्टावक्षराण्यपच्छिद्यादधात्। ते बृहती
एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। द्वादशभिरक्षरैर्गायत्री
बृहतीं नोदभवत्। द्वादशभिरक्षरैर्जगती बृहतीमत्यरिच्यत।
तस्यामेतानि द्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधात्॥५८॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्।
सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। छन्दांसि रथो मे भवत।
युष्माभिरहमेतमध्वानमनु सञ्चरणीति। तस्य गायत्री
च जगती च पक्षावभवताम्। उष्णिक् त्रिष्टुप् प्रष्ट्यौ।
अनुष्टुप् पङ्क्तिश्च धुर्यौ। बृहत्येवोद्धिरभवत्। स एतं
छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु समंचरत्। एतं ह
वै छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु सञ्चरति। येनैष
एतत्सञ्चरति। य एवं विद्वान्सोमेन यजते। य उ चैनमेवं
वेद॥५९॥

अभवन्वाव सा देवाक्षरा बृहत्यदधाद्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधादास्थाय पद्व॥—————[१२]

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिका॒ यत्पु॒ण्यं दे॒वस्य॑ सवि॒तुर्ब्र॑ह्मवा॒दिनः॒ कत्यु॑तमे॒व दे॒वा वा आ॑युषः प्रा॒णमिन्द्रो॑
दधी॒चो दे॒वासुराः॑ स प्र॒जाप॑तिः स सं॒मुद्रो॑ ये वै च॒त्वार॑स्तस्यावा॒चो द्वा॑द॒श॥१२॥

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिका॒ देव॑गृहा ऋ॒तमे॒वर्ध्या॑मे॒व तिस्रः॑ परा॒चीर्ये॑ वै च॒त्वारो॑ नव॑पञ्चा॒शत्॥५९॥

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिका॒ य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अनु॑मत्यै पुरो॒डाशं॑मु॒ष्टाकं॑पालं॒ निर्व॑पति। ये प्र॒त्यञ्चः॑ श॒म्याया॑
अव॒शीय॑न्ते। तन्नैर्ऋ॒तमेक॑कपालम्। इ॒यं वा अनु॑मतिः। इ॒यं
निर्ऋ॑तिः। नैर्ऋ॒तेन॒ पूर्वे॑ण॒ प्रच॑रति। पा॒प्मान॑मे॒व निर्ऋ॑तिं
पूर्वा॑ नि॒रव॑दयते। एक॑कपालो भवति। ए॒कधै॑व निर्ऋ॑तिं
नि॒रव॑दयते। यदहु॑त्वा॒ गार्ह॑पत्य ई॒युः॥१॥

रु॒द्रो भू॒त्वाऽग्नि॑रनु॒त्थाय॑। अ॒ध्वर्युं॑ च॒ यज॑मानं च ह॒न्यात्।
वी॒हि स्वा॒हाऽऽहु॑तिं जुषा॒ण इत्या॑ह। आहु॑त्यै॒वैनं॑ श॒मय॑ति।
ना॒र्तिमा॑र्च्छत्यध्व॒र्युर्न॒ यज॑मानः। ए॒कोल्मु॑केन॒ यन्ति॑। तद्धि
निर्ऋ॑त्यै भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं॒ यन्ति॑। ए॒षा वै निर्ऋ॑त्यै
दिक्। स्वा॒यामे॒व दि॒शि निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते॥२॥

स्व॒कृत॑ इ॒रिणे॑ जुहोति प्र॒दरे॑ वा॑। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्या आ॒यत॑नम्।
स्व ए॒वाय॑तने॒ निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। ए॒ष ते॑ निर्ऋ॑ते भा॒ग
इत्या॑ह। नि॒र्दि॑शत्यै॒वैनाना॑म्। भू॒ते ह॒विष्म॑त्य॒सीत्या॑ह।
भू॒तिमे॒वोपा॑वर्तते। मु॒ञ्चेम॑म॒हंस॑ इत्या॑ह। अ॒हंस॑ ए॒वैनं॑

मुञ्चति। अङ्गुष्ठाभ्यां जुहोति॥३॥

अन्तत एव निरृतिं निरवदयते। कृष्णं वासः कृष्णतूष्णं दक्षिणा। एतद्वै निरृत्यै रूपम्। रूपेणैव निरृतिं निरवदयते। अप्रतीक्षमायन्ति। निरृत्या अन्तर्हित्यै। स्वाहा नमो य इदं चकारेति पुनरेत्य गार्हपत्ये जुहोति। आहुत्यैव नमस्यन्तो गार्हपत्यमुपावर्तन्ते। आनुमतेन प्रचरति। इयं वा अनुमतिः॥४॥

इयमेवास्मै राज्यमनु मन्यते। धेनुर्दक्षिणा। इमामेव धेनुं कुरुते। आदित्यं चरुं निर्वपति। उभयींष्वेव प्रजास्वभिषिच्यते। दैवीषु च मानुषीषु च। वरो दक्षिणा। वरो हि राज्यं समृद्धौ। आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति। अग्निः सर्वा देवताः॥५॥

विष्णुर्यज्ञः। देवताश्चैव यज्ञं चाव रुन्धे। वामनो वही दक्षिणा। यद्वही। तेनाग्नेयः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ। अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति। अग्नीषोमाभ्यां वा इन्द्रो वृत्रमहन्ति। यदग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति॥६॥

वार्त्रघ्नमेव विजित्यै। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। इन्द्रो
 वृत्रं हत्वा। देवताभिश्चेन्द्रियेण च व्याध्यत। स
 एतमैन्द्राग्रमेकादशकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। तेन वै स
 देवताश्चेन्द्रियं चावारुन्ध। यदैन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपति।
 देवताश्चैव तेनैन्द्रियं च यजमानोऽवरुन्धे। ऋषभो वही
 दक्षिणा॥७॥

यद्वही। तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। आग्नेयमष्टाकपालं
 निर्वपति। ऐन्द्रं दधि। यदाग्नेयो भवति। अग्निर्वै यज्ञमुखम्।
 यज्ञमुखमेवर्द्धिं पुरस्ताद्धत्ते। यदैन्द्रं दधि॥८॥

इन्द्रियमेवावरुन्धे। ऋषभो वही दक्षिणा। यद्वही।
 तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। यावतीर्वै प्रजा
 ओषधीनामहुतानामाश्जन्। ताः पराऽभवन्। आग्रयणं
 भवति हुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय॥९॥

देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता इन्द्राग्नी उदजयताम्।
 तावेतमैन्द्राग्रं द्वादशकपालं निर्वृणाताम्। यदैन्द्राग्नौ
 भवत्युज्जित्यै। द्वादशकपालो भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः।
 संवत्सरेणैवास्मा अन्नमवरुन्धे। वैश्वदेवश्चरुर्भवति। वैश्वदेवं

वा अन्नम्। अन्नमेवास्मै स्वदयति॥१०॥

प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्धौ। सौम्यः श्यामाकं चरुं
निर्वपति। सोमो वा अकृष्टपच्यस्य राजा। अकृष्टपच्यमेवास्मै
स्वदयति। वासो दक्षिणा। सौम्यः हि देवतया वासः
समृद्धौ। सरस्वत्यै चरुं निर्वपति। सरस्वते चरुम्।
मिथुनमेवाव रुन्धे। मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्धौ। एति
वा एष यज्ञमुखादध्याः। योऽग्नेर्देवताया एति। अष्टावेतानि
हवीर्षि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रोऽग्निः। तेनैव
यज्ञमुखादध्या अग्नेर्देवतायै नैति॥११॥

ईयुर्निर्वदयतेऽङ्गुष्ठाभ्यां जुहोत्यनुमतिर्देवता निर्वपति वही दक्षिणा यद्वेन्द्रं दध्यपराभावाय
स्वदयति गावौ दक्षिणा समृद्धौ षट्॥ [१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न
प्राजायन्त। सोऽग्निरकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति।
स प्रजापतये शुचमदधात्। सोऽशौचत्प्रजामिच्छमानः।
तस्माद्यं च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शौचतः
प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निमप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥
सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजनयत्। सरस्वती

वाचंमदधात्। पूषाऽपोषयत्। ते वा एते त्रिः संवत्सरस्य
 प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवत्सरो वै प्रजापतिः।
 संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राज्जनयत्। ताः प्रजा जाता
 मरुतोऽघ्नन्। अस्मानपि न प्रायुक्षतेति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मरुतं सप्तकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्।
 ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मारुतो निरूप्यते।
 यज्ञस्य क्लृप्त्यै। प्रजानामघाताय। सप्तकपालो भवति।
 सप्तगणा वै मरुतः। गणश एवास्मै विशं कल्पयति। स
 प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः
 सृजेयेति। तस्य शुष्मं आण्डं भूतं निरवर्तत। तद्व्युदहरत्।
 तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा एतद्रूपम्।
 यदामिक्षा। यद्व्युद्धरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यजमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षा भवति।
 वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रज्जनयति।
 वाजिनमानयति। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति।
 द्यावापृथिव्यं एककपालो भवति। प्रजा एव प्रजाता

द्यावापृथिवीभ्यामुभयतः परि गृह्णाति। देवासुराः संयत्ता
आसन्। सोऽग्निर्ब्रवीत्॥१६॥

मामग्रे यजता। मया मुखेनासुराञ्जेष्यथेति। मां द्वितीयमिति
सोमोऽब्रवीत्। मया राज्ञा जेष्यथेति। मां तृतीयमिति
सविता। मया प्रसूता जेष्यथेति। मां चतुर्थीमिति सरस्वती।
इन्द्रियं वोऽहं धास्यामीति। मां पञ्चममिति पूषा। मया
प्रतिष्ठया जेष्यथेति॥१७॥

तैऽग्निना मुखेनासुरानजयन्। सोमेन राज्ञा। सवित्रा
प्रसूताः। सरस्वतीन्द्रियमदधात्। पूषा प्रतिष्ठाऽऽसीत्। ततो
वै देवा व्यजयन्त। यदेतानि हवींषि निरुप्यन्ते विजित्यै।
नोत्तरवेदिमुपवपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। अजाता इव
ह्यैतर्हि पशवः॥१८॥

ऐदित्यंशोचद्व्युद्धरंत्यब्रवीत्प्रतिष्ठया जेष्यथेत्यैतर्हि पशवः॥ [२]

त्रिवृद्धर्हिर्भवति। माता पिता पुत्रः। तदेव तन्मिथुनम्। उल्बं
गर्भो जरायुः। तदेव तन्मिथुनम्। त्रेधा बर्हिः सन्नद्धं भवति।
त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति। एकधा पुनः
सन्नद्धं भवति। एकं इव ह्ययं लोकः॥१९॥

अ॒स्मिन्ने॒व तेन॑ लो॒के प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑ । प्र॒सु॒वो भ॒वन्ति॑ ।
 प्र॒थ॒म॒जा॒मे॒व पु॒ष्टि॒मव॑रुन्धे । प्र॒थ॒म॒जो व॒त्सो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ ।
 पृ॒षदा॒ज्यं गृ॑ह्णाति । प॒शवो॑ वै पृ॒षदा॒ज्यम् । प॒शून्ने॒वाव॑ रुन्धे ।
 प॒ञ्च॒गृ॒हीतं॑ भ॒वति॑ । पा॒ङ्गा हि प॒शवः॑ । ब॒हुरू॒पं भ॑वति ॥ २० ॥

ब॒हुरू॒पा हि प॒शवः॑ समृ॑द्धौ । अ॒ग्निं म॑न्थन्ति । अ॒ग्नि॒मु॒खा
 वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत । यद॒ग्निं म॑न्थन्ति ।
 अ॒ग्नि॒मु॒खा ए॒व तत्प्र॒जा यज॑मानः सृजते । न॒वं प्र॒याजा॑
 इ॒ज्यन्ते॑ । न॒वानू॒याजाः॑ । अ॒ष्टौ ह॒वी॒ऽषि॑ । द्वा॒वा॒घा॒रौ ।
 द्वा॒वा॒ज्य॒भा॒गौ ॥ २१ ॥

त्रि॒॒ऽश॒त्स॒म्प॑द्यन्ते । त्रि॒॒ऽश॒दक्ष॑रा वि॒राट् । अ॒न्नं वि॒राट् ।
 वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॑रुन्धे । यज॑मानो वा ए॒क॒क॒पालः॑ । तेज॒
 आ॒ज्यम् । यदे॒क॒क॒पाल॑ आ॒ज्य॑मानय॑ति । यज॑मानमे॒व
 तेज॑सा॒ सम॑र्धयति । यज॑मानो वा ए॒क॒क॒पालः॑ । प॒शव॑
 आ॒ज्यम् ॥ २२ ॥

यदे॒क॒क॒पाल॑ आ॒ज्य॑मानय॑ति । यज॑मानमे॒व प॒शुभिः॑
 सम॑र्धयति । यद॒ल्प॑मानय॑त् । अ॒ल्पा ए॒नं प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑
 उ॒प॒ति॒ष्ठेरन् । यद्व॒ह्वा॒नय॑त् । ब॒हव॑ ए॒नं प॒शवो॑ऽभु॒ञ्जन्त॑

उप॑तिष्ठेरन्। ब॒ह्वा॑नीया॒विः पृ॑ष्ठं कुर्यात्। ब॒हव॑ ए॒वैनं॑
प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑ उप॑तिष्ठन्ते। यज॑मानो वा ए॒क॑कपालः।
यदे॒क॑कपालस्याव॒द्येत्॥ २३ ॥

यज॑मानस्याव॒द्येत्। उ॒द्धा मा॒द्येद्यज॑मानः। प्र वा॑ मीयेत।
स॒कृदे॒व हो॑त॒व्यः। स॒कृदि॒व हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। हु॒त्वाऽभि॑
जु॑होति। यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं ग॑मयित्वा। तेज॑सा
सम॑र्धयति। यज॑मानो वा ए॒क॑कपालः। सु॒व॒र्गो लो॒क
आ॑हवनीयः॥ २४ ॥

यदे॒क॑कपालमाहवनीये जु॑होति। यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं
ग॑मयति। यद्ध॒स्तेन॑ जुहुयात्। सु॒व॒र्गाल्लो॒काद्यज॑मानमव॒-
वि॒ध्येत्। स्रु॒चा जु॑होति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।
यत्प्रा॒ङ्घ॑येत्। दे॒वलो॒कम॒भिज॑येत्। यद्व॒क्षिणा॑ पि॒तृलो॒कम्।
यत्प्र॒त्यक्॥ २५ ॥

रक्षा॑सि य॒ज्ञं ह॑न्युः। यदु॒दङ्घ्रिः॑। म॒नुष्य॑लो॒कम॒भिज॑येत्।
प्रति॑ष्ठितो हो॒त॒व्यः। ए॒क॑कपालं वै प्रति॑तिष्ठन्तं द्यावा॑पृथि॒वी
अनु॑ प्रति॑तिष्ठतः। द्यावा॑पृथि॒वी ऋ॒तवः॑। ऋ॒तून् य॒ज्ञः। य॒ज्ञं
यज॑मानः। यज॑मानं प्र॒जाः। तस्मा॑त्प्रति॑ष्ठितो हो॒त॒व्यः॥ २६ ॥

वा॒जिनो॑ यजति। अ॒ग्निर्वा॒युः सूर्यः॑। ते वै वा॒जिनः॑। ताने॒व
तद्य॑जति। अथो॒ खल्वा॑हुः। छन्दा॑ंसि॒ वै वा॒जिन इति॑।
तान्ये॒व तद्य॑जति। ऋ॒क्सामे॒ वा इन्द्र॑स्य॒ हरी॑ सोम॒पानौ॑।
तयोः॑ परि॒धय॑ आ॒धानम्। वा॒जिनं॑ भा॒गधे॒यम्॥२७॥

यदप्र॑हृत्य परि॒धीं जु॑हुयात्। अ॒न्तरा॑धानाभ्यां घा॒सं प्रय॑च्छेत्।
प्र॒हृत्य॑ परि॒धीं जु॑होति। निरा॑धानाभ्यामे॒व घा॒सं प्रय॑च्छति।
ब॒र्हिषि॑ विषि॒ञ्चन्वा॒जिन॒मा न॑यति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। रेतो॑
वा॒जिनम्। प्र॒जास्वे॒व रेतो॑ दधाति। स॒मुप॒हूय॑ भक्षयन्ति।
ए॒तत्सो॑मपीथा ह्ये॒ते। अथो॑ आ॒त्मन्ने॒व रेतो॑ दधते। यज॑मान
उत्त॒मो भ॑क्षयति। प॒शवो॑ वै वा॒जिनम्। यज॑मान ए॒व
प॒शून्प्रति॑ष्ठापयन्ति॥२८॥

लो॒को ब॑हुरूपं भ॑वत्याज्यभागो प॒शव॑ आज्यमव॒द्येदा॑हव॒नीयः॑ प्र॒त्यक्त॑स्मात्प्रति॑ष्ठितो होत॒व्यो
भा॒गधे॒यमे॒ते च॒त्वारि॑ च॥

[३]

प्र॒जाप॑तिः सवि॒ता भू॒त्वा प्र॒जा अ॑सृजत। ता ए॒न॒मत्य॑मन्यन्त।
ता अ॑स्मा॒दपा॑क्रामन्। ता वरु॑णो भू॒त्वा प्र॒जा
वरु॑णेनाग्राहयत्। ताः प्र॒जा वरु॑णगृहीताः। प्र॒जाप॑तिं
पुन॒रुपा॑धावन्नाथमिच्छ॒मानाः। स ए॒तान्प्र॒जाप॑तिर्वरुण-

प्रघासानपश्यत्। तां निरवपत्। तैर्वै स प्रजा
वरुणपाशादमुञ्चत्। यद्वरुणप्रघासा निरुप्यन्ते॥२९॥

प्रजानामवरुणग्राहाय। तासां दक्षिणो बाहुर्न्यक्र आसीत्।
सव्यः प्रसृतः। स एतां द्वितीयान्दक्षिणतो वेदिमुदहन्। ततो
वै स प्रजानां दक्षिणं बाहुं प्रासारयत्। यद्वितीयान्दक्षिणतो
वेदिमुद्धन्ति। प्रजानामेव तद्यजमानो दक्षिणं बाहुं प्रसारयति।
तस्माच्चातुर्मास्ययाज्यमुष्मिल्लोक उभयाबाहुः। यज्ञाभिजितुः
ह्यस्य। पृथमात्राद्वेदी असम्भिन्ने भवतः॥३०॥

तस्मात्पृथमात्रं व्यसौ। उत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुप वपति।
पशवो वा उत्तरवेदिः। पशून्वेवावरुन्धे। अथो यज्ञपरुषो-
ऽनन्तरित्यै। एतद्वाह्मणान्येव पञ्च हवीर्षिः। अथैष ऐन्द्राग्नो
भवति। प्राणापानौ वा एतौ देवानाम्। यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो
भवति॥३१॥

प्राणापानावेवावरुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्।
यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति। ओजो बलमेवावरुन्धे।
मारुत्यामिक्षा भवति। वारुण्यामिक्षा। मेषी च मेषश्च
भवतः। मिथुना एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। लोमशौ

भवतो मेध्यत्वाय॥३२॥

शमीपुर्णान्युप वपति। घासमेवाभ्यामपि यच्छति।
प्रजापतिमन्नाद्यं नोपांनमत्। स एतेन शतेध्मेन हविषा-
ऽन्नाद्यमवारुन्धे। यत्परः शतानि शमीपर्णानि भवन्ति।
अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। सौम्यानि वै करीराणि। सौम्या खलु
वा आहुतिर्दिवो वृष्टिं च्यावयति। यत्करीराणि भवन्ति।
सौम्ययैवाहुत्या दिवो वृष्टिमवरुन्धे। काय एककपालो
भवति। प्रजानां कन्त्वाय। प्रतिपूरुषं करम्भपात्राणि भवन्ति।
जाता एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। एकमतिरिक्तम्।
जनिष्यमाणा एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति॥३३॥

निरूप्यन्ते भवतो भवन्ति मेध्यत्वाय रुन्धे षट्॥—————[४]

उत्तरस्यां वेद्यामन्यानि हवींषि सादयति। दक्षिणायां
मारुतीम्। अपधुरमेवैनां युनक्ति। अथो ओजं एवासांमव
हरति। तस्माद्ब्रह्मणश्च क्षत्राच्च विशोऽन्यतोऽपक्रमिणीः।
मारुत्या पूर्वया प्रचरति। अनृतमेवाव यजते। वारुण्योत्तरया।
अन्तत एव वरुणमव यजते। यदेवाध्वर्युः करोति॥३४॥

तत्प्रतिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छ्रेयान्करोति।

तत्पार्षीयान्करोति। पत्नीं वाचयति। मेध्यामेवैनं करोति।
 अथो तप एवैनमुप नयति। यज्ञारं सन्तन्न प्रब्रूयात्।
 प्रियं ज्ञातिं रुन्ध्यात्। असौ मे जार इति निर्दिशेत्।
 निर्दिश्यैवैनं वरुणपाशेन ग्राहयति॥३५॥

प्रघास्यान् हवामह इति पत्नीमुदानयति। अह्वतैवैनम्।
 यत्पत्नीं पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्।
 यजमानोऽन्वाह। आत्मन्नेव वीर्यं धत्ते। उभौ याज्यां
 सवीर्यत्वाय। यद्भामे यदरण्य इत्याह। यथोदितमेव वरुणमव
 यजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः॥३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं
 वरुणपाशेन ग्राहयेत्। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव
 वरुणपाशेन ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव वरुणमव
 यजते। शीर्षन्नधि निधाय जुहोति। शीर्षत एव वरुणमव
 यजते। प्रत्यङ्घ्रिं जुहोति॥३७॥

प्रत्यङ्घ्रिव वरुणपाशान्निर्मुच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत इत्याह।
 देवाऽनृणं निरवदाय। अनृणा गृहानुप प्रेतेति वावैतदाह।

वरुणगृहीतं वा एतद्यज्ञस्य। यद्यजुषा गृहीतस्यातिरिच्यते।
तुषाँश्च निष्कासश्च। तुषैँश्च निष्कासेन चावभृथमवैति।
वरुणगृहीतेनैव वरुणमवयजते। अपोऽवभृथमवैति॥ ३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रतियुतो
वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते।
अप्रतीक्षमा यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधोऽस्येधिषीमही-
त्याह। समिधैवाग्निन्नमस्यन्त उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो
मयि धेहीत्याह। तेज एवात्मन्धत्ते॥ ३९॥

कुरोति ग्राहयत्याहवनीयस्तिष्ठ जुहोत्यपोऽवभृथमवैति धत्ते॥ [५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्। ममेयमनीकवती
तनूः। तां प्रीणीत। अथासुरानभि भविष्यथेति। ते
देवा अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्।
सोऽग्निरनीकवान्त्स्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकान्य-
जनयत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥ ४०॥

यदग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपन्ति।
अग्निमेवानीकवन्तुः स्वेन भागधेयेन प्रीणाति।
सोऽग्निरनीकवान्त्स्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकानि

जनयते। असौ वा आदित्योऽग्निर्नीकवान्। तस्य रश्मयो-
 ऽनीकानि। साकं सूर्येणोद्यता निर्वपति। साक्षादेवास्मा
 अनीकानि जनयति। तेऽसुराः पराजिता यन्तः। द्यावापृथिवी
 उपाश्रयन्॥४१॥

ते देवा मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं निर्वपन्। तान्द्यावापृथिवी-
 भ्यामेवोभयतः समंतपन्। यन्मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं
 निर्वपति। द्यावापृथिवीभ्यामेव तदुभयतो यजमानो
 भ्रातृव्यान्त्सन्तपति। मध्यन्दिने निर्वपति। तर्हि हि
 तेक्षिणं तपति। चरुर्भवति। सर्वत एवैनान्त्सन्तपति। ते
 देवाः श्वोविजयिनः सन्तः। सर्वासान्दुग्धे गृहमेधीयं चरुं
 निर्वपन्॥४२॥

आशिता एवाद्योपवसाम। कस्य वाऽहेदम्। कस्य वा श्वो
 भवितेति। स शृतोऽभवत्। तस्याहुतस्य नाश्नन्। न हि
 देवा अहुतस्याश्नन्ति। तेऽब्रुवन्। कस्मा इमं हौष्याम्
 इति। मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्य इत्यब्रुवन्। तं मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यो-
 ऽजुहवुः॥४३॥

ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यस्यैवं विदुषो मरुद्भ्यो

गृहमेधिभ्यो गृहे जुह्वति। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो
भवति। यद्वै यज्ञस्य पाकत्रा क्रियते। पशव्यं तत्। पाकत्रा वा
एतत्क्रियते। यन्नेध्माबर्हिर्भवति। न सामिधेनीरन्वाहः॥४४॥
न प्रयाजा इज्यन्ते। नानूयाजाः। य एवं वेद। पशुमान्भवति।
आज्यभागौ यजति। यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरैति।
मरुतो गृहमेधिना यजति। भागधेयेनैवैनान्तसमर्धयति।
अग्निः स्विष्टकृतं यजति प्रतिष्ठित्यै। इडांतो भवति। पशवो
वा इडा। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रतितिष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रयन्गृहमेधीयं चरुं निरवपन्नजुहवुरन्वाहेडांतो भवति द्वे च॥—————[६]

यत्पत्नीं गृहमेधीयस्याश्जीयात्। गृहमेध्यैव स्यात्। वि त्वस्य
यज्ञ ऋध्येत। यन्नाश्जीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्य यज्ञो
व्यृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः। तस्याश्जीयात्। गृहमेध्यैव भवति।
नास्य यज्ञो व्यृद्ध्यते॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता अभवन्। आञ्जताभ्यञ्जता।
अनु वत्सानवासायन्। तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु
लोकमवित्वा। असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता
भवन्ति। आञ्जतेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनु॑ व॒त्सान् वा॑सयन्ति। भ्रातृ॑व्यायै॒व तद्य॑जमानः॒ क्षुधं॑
 प्रहि॑णोति। ते दे॒वा गृ॑हमे॒धीये॑नेष्ट्वा। इन्द्रा॑य निष्का॒सं
 न्य॑दधुः। अ॒स्माने॒व श्व इन्द्रो॑ निहि॑तभाग उपावर्ति॑तेति।
 तानिन्द्रो॑ निहि॑तभाग उ॒पाव॑र्तत। गृ॑हमे॒धीये॑नेष्ट्वा। इन्द्रा॑य
 निष्का॒सं निद॑ध्यात्। इन्द्र॑ ए॒वैनं॑ निहि॑तभाग उ॒पाव॑र्तते।
 गार्ह॑पत्ये जुहोति॥४८॥

भा॒ग॒धेये॑नै॒वैन॑ꣳ सम॑र्धयति। ऋ॒षभ॑माह॑यति। व॒षट्कार॑ ए॒वास्य॑
 सः। अथो॑ इन्द्रि॒यमे॒व तद्वी॒र्यं॑ यज॑मानो भ्रातृ॒व्यस्य॑ वृ॒द्धे।
 इन्द्रो॑ वृ॒त्रꣳ ह॒त्वा। परा॑ परा॒वत॑मगच्छत्। अपा॑राध॒मिति॑
 मन्य॑मानः। सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दं वे॑दिष्य॒तीति॑। तेऽब्रु॑वन्म॒रुतो॑
 वरं॑ वृणामहे॥४९॥

अथ॑ व॒यं वे॑दाम। अ॒स्मभ्य॑मे॒व प्र॑थ॒मꣳ ह॒विर्नि॑रुप्याता
 इति॑। त ए॒नम॑ध्य॒क्रीड॑न्। तत्क्री॒डिनां॑ क्री॒डित्व॑म्।
 यन्म॒रुद्भ्यः॑ क्री॒डिभ्यः॑ प्र॒थम॑ꣳ ह॒विर्नि॑रुप्यते विजि॑त्यै।
 सा॒कꣳ सूर्य॑णोद्य॒ता निर्व॑पति। ए॒तस्मि॒न्वे लो॒क इन्द्रो॑
 वृ॒त्रम॑ह॒न्त्समृ॑द्ध्यै। ए॒तद्वा॑ह्मणान्ये॒व पञ्च॑ ह॒वीꣳषि॑। ए॒तद्वा॑ह्मण
 ऐन्द्रा॑ग्रः। अथै॒ष ऐन्द्र॑श्चरु॒र्भव॑ति॥५०॥

उद्धारं वा एतमिन्द्र उदहरत। वृत्रं हत्वा। अन्यासु
 देवतास्वधि। यदेष ऐन्द्रश्चरुर्भवति। उद्धारमेव तं यजमान
 उद्धरते। अन्यासु प्रजास्वधि। वैश्वकर्मण एकंकपालो
 भवति। विश्वान्येव तेन कर्माणि यजमानोऽवरुन्धे॥५१॥

ऋद्धतेऽन्यञ्जते जुहोति वृणामहे भवत्यष्टौ च॥—————[७]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता वरुण-
 प्रघासैर्वरुणपाशादमुञ्चत्। साकमेधैः प्रत्यस्थापयत्। त्र्यम्बकै
 रुद्रं निरवादयत। पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकमगमयत्।
 यद्वैश्वदेवेन यजते। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। ता
 वरुणप्रघासैर्वरुणपाशान्मुञ्चति। साकमेधैः प्रतिष्ठापयति।
 त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयते॥५२॥

पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकं गमयति। दक्षिणतः प्राचीनावीती
 निर्वपति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। अनादृत्य तत्। उत्तरत
 एवोपवीय निर्वपेत्। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। अथो
 यदेव दक्षिणार्धेऽधि श्रयति। तेन दक्षिणावृत्। सोमाय
 पितृमते पुरोडाशं षट्कपालं निर्वपति। संवत्सरो वै सोमः
 पितृमान्॥५३॥

संवत्सरमेव प्रीणाति। पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः। मासा
 वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव प्रीणाति। यस्मिन्वा ऋतौ
 पुरुषः प्रमीयते। सोऽस्यामुष्मिल्लोके भवति। बहुरूपा धाना
 भवन्ति। अहोरात्राणामभिजित्यै। पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो
 मन्थम्। अर्धमासा वै पितरोऽग्निष्वात्ताः॥५४॥

अर्धमासानेव प्रीणाति। अभिवान्यायै दुग्धे भवति। सा हि
 पितृदेवत्यं दुहे। यत्पूर्णम्। तन्मनुष्याणाम्। उपर्यर्धो देवानाम्।
 अर्धः पितृणाम्। अर्ध उपमन्थति। अर्धो हि पितृणाम्।
 एकयोपमन्थति॥५५॥

एका हि पितृणाम्। दक्षिणोपमन्थति। दक्षिणावृद्धि
 पितृणाम्। अनारभ्योपमन्थति। तद्धि पितृन्गच्छति।
 इमान्दिशं वेदिमुद्धन्ति। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते।
 चतुः स्रक्तिर्भवति। सर्वा ह्यनु दिशः पितरः। अखाता
 भवति॥५६॥

खाता हि देवानाम्। मध्यतोऽग्निराधीयते। अन्ततो
 हि देवानामाधीयते। वर्षीयानिध्म इध्माद्भवति
 व्यावृत्त्यै। परिश्रयति। अन्तर्हितो हि पितृलोको

मनुष्यलोकात्। यत्परुषि दिनम्। तद्देवानाम्। यदन्तरा।
तन्मनुष्याणाम्॥५७॥

यत्समूलम्। तत्पितृणाम्। समूलं बर्हिर्भवति व्यावृत्त्यै।
दक्षिणा स्तृणाति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। त्रिः पर्येति।
तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। त्रिः पुनः
पर्येति। षट्स्वम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। यत्प्रस्तरं यजुषा गृहीयात्।
प्रमायुको यजमानः स्यात्। यन्न गृहीयात्। अनायतनः
स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुको भवति। नानायतनः।
यत्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥५९॥

मृत्युना यजमानं परिगृहीयात्। यन्न परिदध्यात्।
रक्षांसि यज्ञं हन्युः। द्वौ परिधी परिदधाति।
रक्षंसामपहत्यै। अथो मृत्योरेव यजमानमुत्सृजति।
यत्रीणि त्रीणि हवींष्युदाहरैयुः। त्रयस्त्रय एषां साकं
प्रमीयेरन्। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवैषामन्वञ्चः
प्रमीयते। कशिपुं कशिपव्याय। उपबर्हणमुपबर्हण्याय।
आञ्जनमाञ्जन्याय। अभ्यञ्जनमभ्यञ्जन्याय। यथाभागमे-

वैनान्प्रीणाति॥६०॥

निरवदयते पितृमानं प्रिष्वत्ता एकयोपं मन्थत्यखांता भवति मनुष्याणां पद्यन्ते परिदध्यान्मीयते

पञ्च च॥

[८]

अग्रये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानु ब्रूहीत्याह।
उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। एकामन्वाह। एका हि
पितृणाम्। त्रिरन्वाह। त्रिर्हि देवानाम्। आघारावाघारयति।
यज्ञपुरुषोरनन्तरित्यै। नार्षेयं वृणीते। न होतांरम्॥६१॥

यदार्षेयं वृणीत। यद्धोतांरम्। प्रमायुको यजमानः स्यात्।
प्रमायुको होता। तस्मान्न वृणीते। यजमानस्य होतुर्गोपीथाय।
अपं बर्हिषः प्रयाजान् यजति। प्रजा वै बर्हिः। प्रजा एव
मृत्योरुत्सृजति। आज्यभागौ यजति॥६२॥

यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरैति। प्राचीनावीती सोमं यजति।
पितृदेवत्या हि। एषाऽऽहुतिः। पञ्चकृत्वोऽव द्यति। पञ्च ह्येता
देवताः। द्वे पुरोऽनुवाक्ये। याज्या देवता वषट्कारः। ता एव
प्रीणाति। सन्ततमव द्यति॥६३॥

ऋतूनां सन्तत्यै। प्रैवैभ्यः पूर्वया पुरोऽनुवाक्ययाऽऽह।
प्रणयति द्वितीयया। गुमयति याज्यया। तृतीये वा

इतो लोके पितरः। अहं एवैनान्पूर्वया पुरोऽनुवाक्यया-
 ऽत्यानयति। रात्रियै द्वितीयया। ऐवैनान् याज्यया गमयति।
 दक्षिणतोऽवदाय। उदङ्मुक्तिं क्रामति व्यावृत्त्यै॥६४॥

आ स्वधेत्याश्रावयति। अस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति। स्वधा
 नम् इति वर्षद्वरोति। स्वधाकारो हि पितॄणाम्। सोममग्रे
 यजति। सोमप्रयाजा हि पितरः। सोमं पितृमन्तं यजति।
 संवत्सरो वै सोमः पितृमान्। संवत्सरमेव तद्यजति।
 पितृन्बर्हिषदो यजति॥६५॥

ये वै यज्वानः। ते पितरो बर्हिषदः। तानेव तद्यजति।
 पितृन्ग्निष्वात्तान् यजति। ये वा अयज्वानो गृहमेधिनः।
 ते पितरोऽग्निष्वात्ताः। तानेव तद्यजति। अग्निं कव्यवाहनं
 यजति। य एव पितॄणामग्निः। तमेव तद्यजति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजति। तादृगेव तत्। एतत्ते
 तत् ये च त्वामन्विति तिसृषु स्रक्तीषु निदधाति। तस्मादा
 तृतीयात्पुरुषान्नाम् न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र
 पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्याह। ह्रीका हि पितरः। उदञ्चो
 निष्क्रामन्ति। एषा वै मनुष्याणां दिक्। स्वामेव तद्दिशमनु

निष्क्रामन्ति॥६७॥

आहवनीयमुपतिष्ठन्ते। न्येवास्मै तद्धवते। यत्सत्याहवनीये।
अथान्यत्र चरन्ति। आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं
कृत्वा। पितृन्निरवदयन्ते। अन्तं वा एते प्राणानां गच्छन्ति।
य आतमितोरुपतिष्ठन्ते। सुसन्दृशं त्वा वयमित्याह॥६८॥

प्राणो वै सुसन्दृक्। प्राणमेवात्मन्दधते। योजा न्विन्द्र ते
हरी इत्याह। प्राणमेव पुनरयुक्त। अक्षन्नमीमदन्त हीति
गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते। अक्षन्नमीमदन्ताथ त्वोपतिष्ठामह इति
वावैतदाह। अमीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपद्यन्ते।
अमीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपद्यामह इति वावैतदाह।
अपः परिषिञ्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो तर्पयत्येव। तृप्यति प्रजयां पशुभिः। य एवं वेद।
अपं बर्हिषावनूयाजौ यजति। प्रजा वै बर्हिः। प्रजा एव
मृत्योरुत्सृजति। चतुरः प्रयाजान् यजति। द्वावनूयाजौ।
षट्स्वप्नद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। न पत्यन्वास्ते।
न संयाजयन्ति। यत्पत्यन्वासीत। यत्संयाजयेयुः।
प्रमायुका स्यात्। तस्मान्नान्वास्ते। न संयाजयन्ति। पत्न्यै

गोपी॒थाय॑॥ ७० ॥

होता॑र॒माज्य॑भागौ यजति॒ सन्त॑त॒मव॑द्यति॒ व्यावृ॑त्यै ब॒र्हिषदो॑ यजति॒ तमे॒व तद्य॑ज॒त्यनु॑
निष्क्रा॑मन्त्याहैनानृ॒तवो॑ नव॑ च॥ [९]

प्र॒ति॒पू॒रु॒षमे॑क॒कपा॒लां निर्व॑पति। जा॒ता ए॒व प्र॒जा
रु॒द्रान्नि॒रव॑दयते। ए॒क॒मति॑रि॒क्तम्। ज॒नि॒ष्यमा॑णा ए॒व
प्र॒जा रु॒द्रान्नि॒रव॑दयते। ए॒क॒कपा॒ला भव॑न्ति। ए॒क॒धै॒व रु॒द्रं
नि॒रव॑दयते। नाभि॑घा॒रय॑ति। यद॑भि॒घा॒रये॑त्। अ॒न्त॒र॒व॒चा॒रिण॑ः
रु॒द्रं कु॑र्यात्। ए॒को॒ल्मु॒केन॑ यन्ति॥ ७१ ॥

तद्धि॑ रु॒द्रस्य॑ भा॒ग॒धेय॑म्। इ॒मा॒न्दि॒शं य॑न्ति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑
दिक्। स्वा॒या॒मे॒व दि॒शि रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। रु॒द्रो वा अ॑प॒शुका॑या
आहु॑त्यै नाति॑ष्ठत। अ॒सौ ते॑ प॒शुरि॑ति॒ निर्दि॑शेद्यं द्वि॒ष्यात्।
यमे॒व द्वेष्टि॑। तम॑स्मै प॒शुं निर्दि॑शति। यदि॒ न द्वि॒ष्यात्।
आ॒खु॒स्ते प॒शुरि॑ति॒ ब्रू॑यात्॥ ७२ ॥

न ग्रा॒म्यान्प॒शून् हि॑नस्ति। ना॒र॒ण्यान्। च॒तु॒ष्प॒थे जु॑होति। ए॒ष
वा अ॑ग्नी॒नां प॒द्भी॒शो॒ नाम॑। अ॒ग्नि॒व॒त्ये॒व जु॑होति। म॒ध्य॒मेन॑
प॒र्णेन॑ जुहोति। सु॒ग॒ध्यै॒षा। अथो॒ खलु॑। अ॒न्त॒मे॒नै॒व हो॑त॒व्यम्।
अ॒न्त॒त ए॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते॥ ७३ ॥

ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒गः सु॒ह स्व॒स्त्राऽम्बि॑क॒येत्या॑ह। श॒रद्वा
अ॒स्याम्बि॑का॒ स्वसा॑। तया॒ वा ए॒ष हि॑न॒स्ति। य॒ः हि॑न॒स्ति।
तयै॒वैन॑ः सु॒ह श॑मयति। भे॒षज॑ङ्ग॒व इत्या॑ह। याव॑न्त
ए॒व ग्रा॒म्याः प॒शवः॑। तेभ्यो॑ भे॒षजं॑ क॒रोति। अवा॑म्ब
रु॒द्रम॑दिम॒हीत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते॥ ७४॥

त्र्य॑म्बकं यजाम॒ह इत्या॑ह। मृ॒त्योर्मु॑क्षीय॒ माऽमृ॑ता॒दिति॑
वावै॑तदा॒ह। उ॒त्कि॑रन्ति। भग॑स्य लीप्सन्ते। मू॒तेकृ॑त्वा-
ऽऽस॑जन्ति। यथा॒ जनं॑ य॒तेऽव॑सं क॒रोति॑। ता॒दृगे॒व तत्।
ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒ग इत्या॑ह नि॒रव॑न्त्यै। अ॒प्रती॑क्ष॒मा य॑न्ति। अ॒पः
परि॑षिञ्चति। रु॒द्रस्या॒न्तर्हि॑त्यै। प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते।
ये त्र्य॑म्बकै॒श्वर॑न्ति। आ॒दि॒त्यं च॒रुं पु॒नरे॒त्य नि॑र्वपति। इ॒यं
वा अ॑दि॒तिः। अ॒स्यामे॒व प्रति॑ तिष्ठन्ति॥ ७५॥

यन्ति ब्रूयान्निर्वदयते शास्ते सिञ्चति पदं॥ [१०]

अनु॑मत्यै वैश्वदेवे॒न ताः सृ॑ष्टास्त्रि॒वृत्प्र॒जाप॑तिः स॒वितो॑त्तर॒स्यान्दे॒वासुराः सो॑ऽग्नि॒र्यत्प॑त्नी॒ वैश्वदे॒वेन॑
ता व॑रुणप्रघा॒सैर॒ग्नये॑ दे॒वेभ्यः॑ प्रति॒पूरु॑षं दश॥ १०॥

अनु॑मत्यै प्रथम॒जो व॒त्सो ब॑हुरू॒पा हि प॒शव॑स्तस्मा॒त्पृथ॒मात्रं॑ यद॒ग्नये॑ऽनी॒कव॑त उ॒द्धारं॑ वा
अ॒ग्नये॑ दे॒वेभ्यः॑ प्रति॒पूरु॑षं पञ्च॑सप्ततिः॥ ७५॥

अनुमत्ये प्रतितिष्ठन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

एतद्ब्राह्मणान्येव पञ्च हवींषि। अथेन्द्राय शुनासीराय
 पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति। संवत्सरो वा
 इन्द्राशुनासीरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। वायुव्यं
 पयो भवति। वायुर्वै वृष्ट्यै प्रदापयिता। स एवास्मै
 वृष्टिं प्रदापयति। सौर्य एकंकपालो भवति। सूर्येण वा
 अमुष्मिल्लोके वृष्टिर्धृता। स एवास्मै वृष्टिं नियच्छति॥१॥

द्वादशगवः सीरं दक्षिणा समृद्धौ। देवासुराः संयन्ता आसन्।
 ते देवा अग्निमब्रुवन्। त्वया वीरेणासुरानभिभवामेति।
 सोऽब्रवीत्। त्रेधाऽहमात्मानं विकरिष्य इति। स त्रेधा-
 ऽऽत्मानं व्यकुरुत। अग्निं तृतीयम्। रुद्रं तृतीयम्। वरुणं
 तृतीयम्॥२॥

सोऽब्रवीत्। क इदं तुरीयमिति। अहमितीन्द्रोऽब्रवीत्। सन्तु
 सृजावहा इति। तौ समसृजेताम्। स इन्द्रस्तुरीयमभवत्।
 यदिन्द्रस्तुरीयमभवत्। तदिन्द्रस्तुरीयस्येन्द्रस्तुरीयत्वम्। ततो वै
 देवा व्यजयन्त। यदिन्द्रस्तुरीयं निरूप्यते विजित्यै॥३॥

व॒हिनीं धे॒नु॒र्दक्षि॑णा। यद्व॒हिनीं॑। तेन॑ग्रेयी। यद्गौः। तेन॑ रौ॒द्री।
यद्धे॒नुः। तेनै॒न्द्री। यत्स्त्री स॒ती दान्ता॑। तेन॑ वारु॒णी समृ॑द्धौ।
प्र॒जाप॑तिर्य॒ज्ञम॑सृजत॥ ४ ॥

त॑ सृष्ट॑ रक्षा॑स्यजिघा॑सन्। स ए॒ताः प्र॒जाप॑तिरा॒त्मनो॑
दे॒वता॑ निर॑मिमीत। ताभि॒र्वै स दि॒ग्भ्यो रक्षा॑सि प्राणु॑दत।
यत्प॑श्चाव॒त्तीयं॑ जुहोति। दि॒ग्भ्य ए॒व तद्य॑ज॒मानो॑ रक्षा॑सि
प्रणु॑दते। समू॒ढः रक्षः॑ सन्द॑ग्धः रक्ष॑ इत्या॑ह। रक्षा॑स्ये॒व
सन्द॑हति। अ॒ग्नये॑ रक्षो॒घ्ने स्वा॑हेत्या॑ह। दे॒वता॑भ्य ए॒व
वि॑जिग्या॒नाभ्यो॑ भाग॒धेयं॑ करोति। प्र॒ष्टिवा॒ही रथो॑ दक्षि॑णा
समृ॑द्धौ॥ ५ ॥

इन्द्रो॑ वृ॒त्रः ह॒त्वा। असु॑रान्परा॒भाव्यं। नमु॑चिमासुरं नाल॑भत।
त॑ श॒च्याऽगृ॑ह्णात्। तौ सम॑लभेताम्। सो॑ऽस्माद॒भि॒शुन॑तरो॒-
ऽभव॑त्। सो॑ऽब्रवीत्। स॒न्धाः सन्द॑धावहे। अथ॒ त्वाऽव॑
स्रक्ष्यामि। न मा॒ शुष्के॑ण॒ नार्द्रे॑ण॒ हनः॑॥ ६ ॥

न दि॒वा न नक्त॑मिति। स ए॒तमु॒पां फेन॑मसिञ्चत्। न वा ए॒ष
शुष्को॒ नार्द्रो॑ व्यु॒ष्टाऽऽसी॑त्। अनु॑दितः सूर्यः। न वा ए॒तद्वि॒वा
न नक्त॑म्। तस्यै॒तस्मिँ॑लो॒के। अ॒पां फेने॑न॒ शिर॒ उद॑वर्तयत्।

तदे॒न॒मन्व॑वर्तत। मि॒त्र॑द्रु॒गिति॑॥७॥

स ए॒तान॑पामार्गान॑जनयत्। तान॑जुहोत्। तैर्वै स
रक्षा॑ꣳस्यपा॑हत्। यद॑पामार्ग॑होमो भव॑ति। रक्ष॑साम॒प॑हत्यै।
एको॒ल्मु॒केन॑ यन्ति। तद्धि रक्ष॑सां भा॒ग॒धेय॑म्। इ॒मान्दि॑शं
यन्ति। ए॒षा वै रक्ष॑सां दिक्। स्वाया॑मे॒व दि॒शि रक्षा॑ꣳसि
हन्ति॥८॥

स्वकृ॑त् इ॒रि॒णे जु॑होति प्र॒दरे वा॑। ए॒तद्वै रक्ष॑सामा॒यत॑नम्।
स्व ए॒वाय॑त॒ने रक्षा॑ꣳसि हन्ति। पु॒र्ण॒मये॑न सु॒वेण॑ जुहोति।
ब्र॒ह्म वै पु॒र्णः। ब्र॒ह्म॑णै॒व रक्षा॑ꣳसि हन्ति। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑
प्र॑स॒व इत्या॑ह। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒व रक्षा॑ꣳसि हन्ति। हु॒तꣳ रक्षो॑-
ऽव॑धिष्म॒ रक्ष॑ इत्या॑ह। रक्ष॑साꣳ स्तृ॒त्यै। यद्व॑स्ते॒ तद्व॑क्षि॑णा
नि॒रव॑त्यै। अ॒प्र॒तीक्ष॑माय॑न्ति। रक्ष॑साम॒न्तर्हि॑त्यै॥९॥

यच्छ्रु॑ति वरु॑णं तृती॑यं विजि॑त्या असृ॒जत॑ समृ॒द्धौ ह॒नो मि॒त्र॑द्रु॒गिति॑ हन्ति स्तृ॒त्यै त्रीणि॑ च॥[१]

धा॒त्रे पु॑रो॒डाशं॑ द्वा॒द॒श॒क॒पालं॑ निर्व॑पति। स॒व॒त्स॒रो वै
धा॒ता। स॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मै॑ प्र॒जाः प्र॒ज॑नयति। अ॒न्वे॒वास्मा॑
अ॒नु॒म॒ति॒र्म॒न्यते। रा॒ते रा॒का। प्र सि॑नीवा॒ली ज॑नयति।
प्र॒जास्वे॒व प्र॒जा॑तासु कु॒ह्वा वाचं॑ दधाति। मि॒थु॒नौ गावौ॑

दक्षिणा॑ समृ॑द्धौ। आ॒ग्रा॒वैष्ण॒वमेका॑दशकपालं॒ निर्व॑पति।
ऐ॒न्द्रा॒वैष्ण॒वमेका॑दशकपालम्॥१०॥

वैष्ण॒वं त्रि॑कपा॒लम्। वी॒र्यं॑ वा अ॒ग्निः। वी॒र्यमिन्द्रः॑। वी॒र्यं विष्णुः॑।
प्र॒जा ए॒व प्रजा॑ता वी॒र्ये॑ प्र॒तिष्ठा॑पयति। तस्मा॑त्प्र॒जा वी॒र्या॑वतीः।
वा॒म॒न ऋ॑ष॒भो व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॒ही। तेना॑ग्ने॒यः। यदृ॑ष॒भः॥११॥

तेनै॒न्द्रः। यद्वा॑म॒नः। तेन॑ वैष्ण॒वः समृ॑द्धौ। अ॒ग्नी॒षोमी॒यमेका॑-
दशकपालं॒ निर्व॑पति। इन्द्रा॒सोमी॒यमेका॑दशकपालम्। सौ॒म्यं
च॒रुम्। सोमो॒ वै रेतो॑धाः। अ॒ग्निः प्र॒जानां॑ प्र॒जनयि॑ता।
वृ॒द्धाना॒मिन्द्रः॑ प्र॒दापयि॑ता। सोमं॑ ए॒वास्मै॒ रेतो॑ दधा॑ति॥१२॥

अ॒ग्निः प्र॒जां प्रज॑नयति। वृ॒द्धामिन्द्रः॑ प्रय॑च्छति। ब॒भ्रुर्दक्षि॑णा॒
समृ॑द्धौ। सो॒मा॒पौष्णं॑ च॒रुं निर्व॑पति। ऐ॒न्द्रा॒पौष्णं॑
च॒रुम्। सोमो॒ वै रेतो॑धाः। पू॒षा प॑शूनां प्र॒जनयि॑ता।
वृ॒द्धाना॒मिन्द्रः॑ प्र॒दापयि॑ता। सोमं॑ ए॒वास्मै॒ रेतो॑ दधा॑ति। पू॒षा
प॑शून्प्रज॑नयति॥१३॥

वृ॒द्धानिन्द्रः॑ प्रय॑च्छति। पौ॒ष्णश्च॒रुर्भव॑ति। इ॒यं वै पू॒षा।
अ॒स्यामे॒व प्र॒ति॑तिष्ठति। श्या॒मो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। ब॒हु वै

पुरुषो मेध्यमुपगच्छति। वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति।
 संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः। संवत्सरेणैवैनं स्वदयति।
 हिरण्यं दक्षिणा॥१४॥

पवित्रं वै हिरण्यम्। पुनात्येवैनम्। बहु वै राजन्योऽनृतं
 करोति। उप जाम्यै हरते। जिनाति ब्राह्मणम्। वदत्यनृतम्।
 अनृते खलु वै क्रियमाणे वरुणो गृह्णाति। वारुणं यवमयं चरुं
 निर्वपति। वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति। अश्वो दक्षिणा। वारुणो
 हि देवतयाऽश्वः समृद्धौ॥१५॥

ऐन्द्रावैष्णवमेकादशकपालं यदृषभो दधाति पूषा पशून्प्रजनयति हिरण्यं दक्षिणा दक्षिणैकं
 च॥

[२]

रत्निनामेतानि हवींषि भवन्ति। एते वै राष्ट्रस्य प्रदातारः।
 एतेऽपादातारः। य एव राष्ट्रस्य प्रदातारः। येऽपादातारः।
 त एवास्मै राष्ट्रं प्रयच्छन्ति। राष्ट्रमेव भवति। यत्समाहृत्य
 निर्वपेत्। अरत्निनः स्युः। यथायथं निर्वपति रत्नित्वाय॥१६॥
 यत्सद्यो निर्वपेत्। यावतीमेकेन हविषाऽऽशिषमव रुन्धे।
 तावतीमवरुन्धीत। अन्वहन्निर्वपति। भूयसीमेवाशिषमव

रुन्धे। भूयसो यज्ञक्रतूनुपैति। बारुहस्पत्यं चरुं निर्वपति
ब्रह्मणो गृहे। मुखत एवास्मै ब्रह्म सञ्श्यति। अथो ब्रह्मन्नेव
क्षत्रमन्वारम्भयति। शितिपृष्ठो दक्षिणा समृद्धौ॥१७॥

ऐन्द्रमेकादशकपालः राजन्यस्य गृहे। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।
ऋषभो दक्षिणा समृद्धौ। आदित्यं चरुं महिष्यै गृहे। इयं वा
अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। धेनुर्दक्षिणा समृद्धौ। भगाय
चरुं वावातायै गृहे। भगमेवास्मिन्दधाति। विचिन्तगर्भा पष्ठौही
दक्षिणा समृद्धौ॥१८॥

नैर्ऋतं चरुं परिवृत्तयै गृहे कृष्णानां व्रीहीणां नखनिर्भिन्नम्।
पाप्मानमेव निर्ऋतिं निरवदयते। कृष्णा कूटा दक्षिणा
समृद्धौ। आग्नेयमष्टाकपालः सेनान्यो गृहे। सेनामेवास्य
सञ्श्यति। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। वारुणं दशकपालः
सूतस्य गृहे। वरुणसवमेवाव रुन्धे। महानिरष्टो दक्षिणा
समृद्धौ। मारुतः सप्तकपालं ग्रामण्यो गृहे॥१९॥

अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। पृश्निर्दक्षिणा समृद्धौ।
सावित्रं द्वादशकपालं क्षत्तुर्गृहे प्रसूत्यै। उपध्वस्तो दक्षिणा
समृद्धौ। आश्विनं द्विकपालः सङ्गहीतुर्गृहे। अश्विनौ वै

देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। स्वात्यौ
दक्षिणा समृद्धौ। पौष्णं चरुं भागदुघस्य गृहे॥२०॥

अन्नं वै पूषा। अन्नमेवाव रुन्धे। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ।
रौद्रं गावीधुकं चरुमक्षावापस्य गृहे। अन्तत एव रुद्रं
निरवदयते। शबल उद्धारो दक्षिणा समृद्धौ। द्वादशैतानि
हवींषि भवन्ति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मै
राष्ट्रमवरुन्धे। राष्ट्रमेव भवति॥२१॥

यन्न प्रति निर्वपेत्। रत्निन आशिषोऽवरुन्धीरन्।
प्रतिनिर्वपति। इन्द्राय सुत्राम्णे पुरोडाशमेकादशकपालम्।
इन्द्रायां होमुचै। आशिष एवावरुन्धे। अयं नो राजा वृत्रहा
राजा भूत्वा वृत्रं वेध्यादित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।
मैत्राबारुहस्पत्यं भवति। श्वेतायै श्वेतवत्सायै दुग्धे॥२२॥

बारुहस्पत्ये मैत्रमपि दधाति। ब्रह्म चैवास्मै क्षत्रं च समीचीं
दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति। बारुहस्पत्येन
पूर्वेण प्रचरति। मुखत एवास्मै ब्रह्म सञ्श्यति। अथो
ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति। स्वयं कृता वेदिर्भवति। स्वयं
दिनं बरुहिः। स्वयं कृत इध्मः। अनभिजितस्याभिजित्यै।

तस्माद्राज्ञामरण्यमभिजितम्। सैव श्वेता श्वेतवत्सा दक्षिणा
समृद्धौ॥ २३॥

रत्नित्वाय समृद्धौ पशौही दक्षिणा समृद्धौ ग्रामण्यौ गृहे भांगदुग्धस्य गृहे भवति दुग्धेऽभिजित्यै
द्वे च॥ _____ [३]

देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां
सवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं सुवन्ते।
अग्निरेवैनं गृहपतीनां सुवते। सोमो वनस्पतीनाम्।
रुद्रः पशूनाम्। बृहस्पतिर्वाचाम्। इन्द्रो ज्येष्ठानाम्। मित्रः
सत्यानाम्॥ २४॥

वरुणो धर्मपतीनाम्। एतदेव सर्वं भवति। सविता त्वां
प्रसवानां सुवतामिति हस्तं गृह्णाति प्रसूत्यै। ये देवा
देवः सुवः स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्। महते क्षत्राय महत
आधिपत्याय महते जानराज्यायेत्याह। आशिषमेवैतामा
शास्ते। एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां
राजेत्याह। तस्मात्सोमराजानो ब्राह्मणाः। प्रति त्यन्नाम
राज्यमधायीत्याह॥ २५॥

राज्यमेवास्मिन्प्रतिदधाति। स्वां तनुवं वरुणो अशिश्रेदि-

त्याह। वरुणसवमेवावरुन्धे। शुचैर्मित्रस्य व्रत्यां
 अभूमेत्याह। शुचिमेवैनं व्रत्यं करोति। अमन्महि
 महत् ऋतस्य नामेत्याह। मनुत एवैनम्। सर्वे व्राता
 वरुणस्याभूवन्नित्याह। सर्वव्रातमेवैनं करोति। वि मित्र
 एवैररातिमतारीदित्याह॥२६॥

अरातिमेवैनं तारयति। असूषुदन्त यज्ञियां ऋतेनेत्याह।
 स्वदयत्येवैनम्। व्युं त्रितो जरिमाणं न आनडित्याह।
 आयुरेवास्मिन्दधाति। द्वाभ्यां विमृष्टे। द्विपाद्यजमानः
 प्रतिष्ठित्यै। अग्नीषोमीयस्य चैकादशकपालस्य देवसुवां च
 हविषामग्नये स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः
 परिगृह्णाति। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभि-
 जयति॥२७॥

सत्यानामधायीत्याहातारीदित्याह क्रमत एकं च॥—————[४]

अर्थतः स्थेति जुहोति। आहुत्यैवैनं निष्क्रीयं गृह्णाति।
 अथो हविष्कृतानामेवाभिघृतानां गृह्णाति। वहन्तीनां गृह्णाति।
 एता वा अपां राष्ट्रम्। राष्ट्रमेवास्मै गृह्णाति। अथो
 श्रियमेवैनमभिवहन्ति। अपां पतिरसीत्याह। मिथुनमेवाकः।

वृषाँऽस्यूर्मिरित्याह॥२८॥

ऊ॒र्मि॒मन्त॑मे॒वैनं॑ करोति। वृ॒ष॒से॒नो॑ऽसीत्याह। से॒ना॑मे॒वा॒स्य॒
स॒ऽश्य॑ति। ब्र॒ज॒क्षि॑तः स्थेत्याह। ए॒ता वा अ॒पां वि॑शः।
वि॑श॒मे॒वा॒स्मै पर्यू॑हति। म॒रु॒ता॒मो॒जः स्थेत्याह। अन्नं॑ वै
म॒रुतः॑। अन्न॑मे॒वाव॑रुन्धे। सूर्य॑वर्च॒सः स्थेत्याह॥२९॥

रा॒ष्ट्रमे॒व वर्च॑स्व्य॒कः। सूर्य॑त्वच॒सः स्थेत्याह। स॒त्यं वा ए॒तत्।
यद्व॑र्ष॒ति। अ॒नृतं॑ यदा॒तप॑ति॒ वर्ष॑ति। स॒त्या॒नृ॒ते ए॒वाव॑रुन्धे।
नैनं॑ स॒त्या॒नृ॒ते उ॒दिते॑ हि॒ऽस्तः। य ए॒वं वेद॑। मा॒न्दाः
स्थेत्याह। रा॒ष्ट्रमे॒व ब्र॑ह्मवर्च॒स्य॒कः॥३०॥

वा॒शाः स्थेत्याह। रा॒ष्ट्रमे॒व व॑श्य॒कः। श॒क्र॒रीः स्थेत्याह। प॒शवो॑
वै श॒क्र॒रीः। प॒शू॒ने॒वाव॑रुन्धे। वि॒श्व॒भृ॒तः स्थेत्याह। रा॒ष्ट्रमे॒व
प॑य॒स्व्य॒कः। ज॒न॒भृ॒तः स्थेत्याह। रा॒ष्ट्रमे॒वेन्द्रि॑या॒व्य॒कः।
अ॒ग्ने॒स्ते॒ज॒स्याः स्थेत्याह॥३१॥

रा॒ष्ट्रमे॒व ते॑ज॒स्व्य॒कः। अ॒पा॒मोष॑धी॒नाः र॒सः स्थेत्याह।
रा॒ष्ट्रमे॒व म॑ध॒व्य॒म॒कः। सा॒र॒स्व॒तं ग्र॑हं गृह्णाति। ए॒षा
वा अ॒पां पृ॑ष्ठम्। यत्स॑र॒स्व॒ती। पृ॑ष्ठमे॒वैनं॑ स॒मा॒ना॒नां
करोति। षोड॑शभिर्गृह्णाति। षोड॑श॒क॒लो वै पु॑रुषः।

यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। षोडशभिर्जुहोति
 षोडशभिर्गृह्णाति। द्वात्रिंशत्सम्पद्यन्ते। द्वात्रिंशदक्षरा-
 ऽनुष्टुक्। वागनुष्टुप्सर्वाणि छन्दांसि। वाचैवैनं
 सर्वेभिश्छन्दोभिरभिषिञ्चति॥ ३२॥

ऊर्मिरित्याहुः सूर्यवर्चसः स्थेत्याह ब्रह्मवर्चस्यकस्तेजस्याः स्थेत्याहैव पुरुषः पदं च॥—[५]

देवीरापः सं मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह।
 ब्रह्मणैवैनाः संसृजति। अनाधृष्टाः सीदतेत्याह। ब्रह्मणैवैनाः
 सादयति। अन्तरा होतुंश्च धिष्णियं ब्राह्मणाच्छसिनंश्च
 सादयति। आग्नेयो वै होता। ऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छसी। तेजसा
 चैवेन्द्रियेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति।
 आहुत्यै हि पवित्राभ्यामुत्पुनन्ति व्यावृत्त्यै॥ ३३॥

शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
 प्रतितिष्ठति। अनिभृष्टमसीत्याह। अनिभृष्टं ह्येतत्। वाचो
 बन्धुरित्याह। वाचो ह्येष बन्धुः। तपोजा इत्याह। तपोजा
 ह्येतत्। सोमस्य दात्रमसीत्याह॥ ३४॥

सोमस्य ह्येतद्दात्रम्। शुक्रा वः शुक्रेणोत्पुनामीत्याह। शुक्रा
 ह्यापः। शुक्रं हिरण्यम्। चन्द्राश्चन्द्रेणेत्याह। चन्द्रा ह्यापः।

चन्द्र९ हिरण्यम्। अमृतां अमृतेनेत्याह। अमृता ह्यापः।
अमृत९ हिरण्यम्॥ ३५॥

स्वाहा राजसूयायेत्याह। राजसूयाय ह्येना उत्पुनाति।
सधुमादौ द्युम्निनीरूर्ज एता इति वारुण्यर्चा गृह्णाति।
वरुणसवमेवावरुन्धे। एकया गृह्णाति। एकधैव यजमाने
वीर्यं दधाति। क्षत्रस्योल्बमसि क्षत्रस्य योनिरसीति ताप्यं
चोष्णीषं च प्रयच्छति सयोनित्वाय। एकशतेन दर्भपुञ्जीलैः
पवयति। शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः। आत्मैकशतः॥ ३६॥

यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। दध्याशयति।
इन्द्रियमेवावरुन्धे। उदुम्बरमाशयति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ।
शष्पाण्याशयति। सुराबलिमेवैनं करोति। आविद एता
भवन्ति। आविदमेवैनं गमयन्ति॥ ३७॥

अग्निरेवैनं गार्हपत्येनावति। इन्द्रं इन्द्रियेण। पूषा पशुभिः।
मित्रावरुणौ प्राणापानाभ्याम्। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्।
स दिवमलिखत्। सौर्यम्णः पन्थां अभवत्। स आविन्ने
द्यावापृथिवी धृतव्रते इति द्यावापृथिवी उपाधावत्। स
आभ्यामेव प्रसूत इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्। आविन्ने

द्यावापृथिवी धृतव्रते इति यदाह॥३८॥

आभ्यामेव प्रसूतो यजमानो वज्रं भ्रातृव्याय प्रहरति। आविन्ना
देव्यदितिर्विश्वरूपीत्याह। इयं वै देव्यदितिर्विश्वरूपी।
अस्यामेव प्रति तिष्ठति। आविन्नोऽयमसावामुष्यायणोऽस्यां
विश्यस्मिन्नाष्ट्र इत्याह। विशैवेन९ राष्ट्रेण समर्धयति।
महते क्षत्राय महत आधिपत्याय महते जानराज्यायेत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं
ब्राह्मणाना९ राजेत्याह। तस्मात्सोमराजानो ब्राह्मणाः॥३९॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति धनुः प्रयच्छति विजित्यै।
शत्रुबाधनाः स्थेतीषून्। शत्रून्नेवास्य बाधन्ते। पात मा प्रत्यश्च
पात मा तिर्यश्चमन्वश्च मा पातेत्याह। तिस्रो वै शरव्याः।
प्रतीची तिरश्चनूची। ताभ्य एवैनं पान्ति। दिग्भ्यो मा
पातेत्याह। दिग्भ्य एवैनं पान्ति। विश्वाभ्यो मा नाष्ट्राभ्यः
पातेत्याह। अपरिमितादेवैनं पान्ति। हिरण्यवर्णावुषसां
विरोक इति त्रिष्टुभा बाहू उद्गृह्णाति। इन्द्रियं वै वीर्यं
त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव वीर्यमुपरिष्ठादात्मन्धत्ते॥४०॥

व्यावृत्त्यै दात्रमसीत्याहामृत९ हिरण्यमेकशतो गमयन्त्याह ब्राह्मणा नाष्ट्राभ्यः पातेत्याह चत्वारि

च॥ _____ [६]

दिशो व्यास्थापयति। दिशामभिजित्यै। यदनु प्रक्रामेत्।
अभि दिशो जयेत्। उत्तु माद्येत्। मनसाऽनु प्रक्रामति।
अभि दिशो जयति। नोन्माद्यति। समिधमा तिष्ठेत्याह। तेजं
एवावरुन्धे॥ ४१॥

उग्रामा तिष्ठेत्याह। इन्द्रियमेवावरुन्धे। विराजमातिष्ठेत्याह।
अन्नाद्यमेवावरुन्धे। उदीचीमा तिष्ठेत्याह। पशून्मेवावरुन्धे।
ऊर्ध्वमातिष्ठेत्याह। सुवर्गमेव लोकमभिजयति। अनूजिहीते।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥ ४२॥

मारुत एष भवति। अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवावरुन्धे।
एकविंशतिकपालो भवति प्रतिष्ठित्यै। योऽरण्येऽनुवाक्यो
गुणः। तं मध्यत उपदधाति। ग्राम्यैरेव पशुभिरारण्यान्पशून्परि
गृह्णाति। तस्माद्ग्राम्यैः पशुभिरारण्याः पशवः परिगृहीताः।
पृथिवैन्यः। अभ्यषिच्यत॥ ४३॥

स राष्ट्रं नाभवत्। स एतानि पार्थान्यपश्यत्। तान्यंजुहोत्।
तैर्वै स राष्ट्रमभवत्। यत्पार्थानि जुहोति। राष्ट्रमेव भवति।
बारुहस्पत्यं पूर्वेषामुत्तमं भवति। ऐन्द्रमुत्तरेषां प्रथमम्।

ब्रह्मं चैवास्मै क्षत्रं च समीचीं दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं
प्रतिष्ठापयति॥ ४४॥

षट्पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति। षडुपरिष्ठात्। द्वादश
सम्पद्यन्ते। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरः खलु वै
देवानां पूः। देवानामेव पुरं मध्यतो व्यवसर्पति। तस्य न
कुतश्चनोपाव्याधो भवति। भूतानामवैष्टीर्जुहोति। अत्रात्र वै
मृत्युर्जायते। यत्रयत्रैव मृत्युर्जायते। तत एवैनमवयजते।
तस्माद्राजसूयैनेजानो नाभिचरितवै। प्रत्यगेनमभिचारः
स्तृणुते॥ ४५॥

रुन्धे समंष्ट्रा असिच्यत स्थापयति जायते पञ्च च॥ [७]

सोमस्य त्विषिरसि तवेव मे त्विषिर्भूयादिति शार्दूल-
चर्मोपस्तृणाति। यैव सोमे त्विषिः। या शार्दूले।
तामेवावरुन्धे। मृत्योर्वा एष वर्णः। यच्छार्दूलः। अमृतं
हिरण्यम्। अमृतमसि मृत्योर्मा पाहीति हिरण्यमुपास्यति।
अमृतमेव मृत्योरन्तर्धत्ते। शतमानं भवति॥ ४६॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति।

दिद्योन्मां पाहीत्युपरिष्ठादधि निदधाति। उभयत एवास्मै
 शर्म दधाति। अवैष्टा दन्दशूका इति क्लीबं सीसेन
 विध्यति। दन्दशूकानेवावयजते। तस्मात्क्लीबं दन्दशूका
 दंशुकाः। निरस्तं नमुचेः शिर इति लोहितायसं
 निरस्यति। पाप्मानमेव नमुचिं निरवदयते। प्राणा आत्मनः
 पूर्वेऽभिषिच्या इत्याहुः॥४७॥

सोमो राजा वरुणः। देवा धर्मसुवश्च ये। ते ते वाचं
 सुवन्तां ते तै प्राणं सुवन्तामित्याह। प्राणानेवाऽऽत्मनः
 पूर्वानभिषिञ्चति। यद्व्यात्। अग्नेस्त्वा तेजसाऽभिषिञ्चामीति।
 तेजस्व्येव स्यात्। दुश्चर्मा तु भवेत्। सोमस्य त्वा
 द्युम्नेनाभिषिञ्चामीत्याह। सौम्यो वै देवतया पुरुषः॥४८॥

स्वयैवैनं देवतयाऽभिषिञ्चति। अग्नेस्तेजसेत्याह। तेजं
 एवास्मिन्दधाति। सूर्यस्य वर्चसेत्याह। वर्च एवास्मिन्दधाति।
 इन्द्रस्येन्द्रियेणेत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। मित्रावरुण-
 योर्वीर्येणेत्याह। वीर्यमेवास्मिन्दधाति। मरुतामोजसेत्याह॥४९॥

ओजं एवास्मिन्दधाति। क्षत्राणां क्षत्रपतिरसीत्याह।
 क्षत्राणामेवैनं क्षत्रपतिं करोति। अतिं दिवस्पाहीत्याह।

अत्य॒न्यान्पा॒हीति॒ वावै॑तदा॒ह। स॒माव॑वृ॒त्रन्न॒धरा॒गुदी॑ची॒रित्या॑ह।
रा॒ष्ट्रमे॒वास्मि॑न्ध्रु॒वम॑कः। उ॒च्छे॒षणे॑न जुहोति। उ॒च्छे॒षण॑भागो
वै रु॒द्रः। भा॒गधे॒र्येनै॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते॥५०॥

उद॑ङ्घ॒रेत्या॒ग्नी॒द्धे जु॑होति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॒ दिक्। स्वा॒यामे॒व
दि॒शि रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। रु॒द्र यत्ते॒ क्रयी॑ परं॒ नामेत्या॑ह। यद्वा
अ॒स्य क्रयी॑ परं॒ नाम। तेन॒ वा ए॒ष हि॑नस्ति। य॒ः हि॑नस्ति।
तेनै॒वैन॑ः स॒ह श॑मयति। तस्मै॑ हु॒तम॑सि य॒मेष्ट॑म॒सीत्या॑ह।
य॒मादे॒वास्य॑ मृ॒त्युम॑व॒यज॑ते॥५१॥

प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॒न्य इति॒ तस्यै॑ गृ॒हे जु॑हयात्। यां
का॒मये॑त रा॒ष्ट्रम॑स्यै प्र॒जा स्या॒दिति॑। रा॒ष्ट्रमे॒वास्यै॑ प्र॒जा
भ॑वति। प॒र्णम॑ये॒नाध्व॑र्युर॒भिषि॑ञ्चति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वास्मि॑न्त्वि॒षिं
द॑धाति। औदु॑म्बरेण राज॒न्यः। ऊ॒र्जमे॒वास्मि॑न्न॒न्नाद्यं॑ दधाति।
आश्व॑त्थेन॒ वैश्यः॑। वि॒शमे॒वास्मि॑न्पु॒ष्टिं द॑धाति। नैय॑ग्रोधेन॒
ज॒न्यः। मि॒त्राण्ये॒वास्मै॑ कल्पयति। अथो॒ प्रति॑ष्ठित्यै॥५२॥

भव॒त्याहुः॑ पुरु॑ष ओज॒सेत्या॑ह नि॒रव॑दयते यज॑ते ज॒न्यो द्वे च॑॥—————[८]

इन्द्र॑स्य॒ वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्र॑घ्न॒ इति॒ रथ॑मु॒पाव॑हरति॒ विजि॑त्यै।
मि॒त्रावरु॑णयोस्त्वा प्रशा॒स्त्रोः प्र॒शिषा॑ युन॒ज्मीत्या॑ह। ब्र॒ह्मणे॑वैनं॑

दे॒वता॑भ्यां युनक्ति। प्र॒ष्टि॒वा॒हि॒नं॑ युनक्ति। प्र॒ष्टि॒वा॒ही॒ वै दे॒वर॑थः।
 दे॒वर॑थमे॒वास्मै॑ युनक्ति। त्रयोऽ॒श्वा भव॑न्ति। रथ॑श्चतुर्थः। द्वौ
 स॑व्येष्टसार॒थी। ष॒ट्प॒म्य॑द्यन्ते॥५३॥

ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वैनं॑ युनक्ति। वि॒ष्णु॒क्र॒मा॒न्क्र॑मते।
 वि॒ष्णुरे॒व भू॒त्वेमाँ॑ल्लो॒कान॒भिज॑यति। यः क्ष॒त्रियः॑ प्र॒ति॒हि॒तः।
 सोऽ॒न्वार॑भते। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति। त्रि॒ष्टुभा॒ऽन्वार॑भते। इ॒न्द्रि॒यं
 वै त्रि॒ष्टुक्। इ॒न्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति॥५४॥

म॒रुता॑ प्रस॒वे जे॑ष॒मित्या॑ह। म॒रुद्वि॑रे॒व प्रसू॑त उ॒ज्जय॑ति। आ॒प्तं
 मन॒ इत्या॑ह। यदे॒व मन॑सै॒प्सीत्। तदा॑पत्। रा॒ज॒न्यं जि॑नाति।
 अना॑क्रान्त ए॒वाक्र॑मते। वि वा ए॒ष इ॒न्द्रि॒येण॑ वी॒र्ये॑ण॒र्ध्यते॑। यो
 रा॒ज॒न्यं जि॑नाति। स॒म॒ह॒मिन्द्रि॒येण॑ वी॒र्ये॑णे॒त्याह॥५५॥

इ॒न्द्रि॒यमे॒व वी॒र्य॑मा॒त्मन्ध॑त्ते। प॒शूनां॑ म॒न्युर॑सि॒ तवे॑व मे
 म॒न्युर्भू॑या॒दिति॑ वारा॑ही उपा॒नहा॑वुप॑ मु॒ञ्चते॑। प॒शूनां॑ वा ए॒ष
 म॒न्युः। यद्व॑रा॒हः। तेनै॒व प॑शूनां म॒न्युमा॒त्मन्ध॑त्ते। अ॒भि वा
 इ॒य॑ꣳ सु॑षुवा॒णं का॑मयते। तस्यै॑श्व॒रेन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मादा॑तोः।
 वारा॑ही उपा॒नहा॑वुप॑मु॒ञ्चते॑। अ॒स्या ए॒वान्त॑र्धत्ते। इ॒न्द्रि॒यस्य॑

वीर्यस्याना॑त्यै॥५६॥

नमो॑ मा॒त्रे पृ॑थि॒व्या इत्या॒हाहि॑सायै। इय॑द॒स्यायु॑र॒स्यायु॑र्मे
धे॒हीत्या॑ह। आयु॑रे॒वात्म॑न्धत्ते। ऊ॒र्गस्यू॑र्ज मे धे॒हीत्या॑ह।
ऊ॒र्जमे॑वात्म॑न्धत्ते। यु॒ङ्क्षि॑सि॒ वर्चो॑ऽसि॒ वर्चो॑ मयि॑ धे॒हीत्या॑ह।
वर्च॑ ए॒वात्म॑न्धत्ते। ए॒कधा॑ ब्र॒ह्मण॑ उप॑हरति। ए॒कधै॑व
यज॑मान॒ आयु॑रू॒र्जं वर्चो॑ दधाति। र॒थवि॑मो॒चनी॑या जुहोति॒
प्रति॑ष्ठित्यै॥५७॥

त्रयो॑ऽश्वा भवन्ति। रथ॑श्चतु॒र्थः। तस्मा॑च्चतु॒र्जुहो॑ति। यदु॒भौ
स॒हाव॑तिष्ठेताम्। स॒मानं॑ लो॒कमि॑याताम्। स॒ह स॑ङ्ग॒हीत्रा
र॑थ॒वाह॑ने॒ रथ॑माद॑धाति। सु॒वर्गा॑दिवैनं॑ लो॒काद॑न्तर्द॑धाति।
ह॒सः शु॑चि॒षदि॑त्याद॑धाति। ब्र॒ह्मणै॑वैनं॑मुपाव॑हरति। ब्र॒ह्मणा॑-
ऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्दसा॑ऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्दा वै सर्वा॑णि॒
छ॒न्दासि॑। सर्वे॑भिरे॒वैनं॑ छ॒न्दोभि॑राद॑धाति। वर्ष्म॑ वा
ए॒षा छ॒न्दसाम्। यदति॑च्छ॒न्दाः। यदति॑च्छ॒न्दसा॑ दधाति।
वर्ष्मे॑वैनं॑ स॒मानाना॑ करोति॥५८॥

प॒द्यन्ते॑ द॒धाति॑ वी॒र्ये॑णेत्या॒हाना॑त्यै॒ प्रति॑ष्ठित्यै॒ ब्रह्म॑णाऽऽद॑धाति सप्त च॥ [९]

मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह। मैत्रं वा अहं। वारुणी रात्रिः।
 अहोरात्राभ्यामेवैनमुपावहरति। मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह।
 मैत्रो वै दक्षिणः। वारुणः सव्यः। वैश्वदेव्यामिक्षा। स्वमेवैनौ
 भागधेयमुपावहरति। समहं विश्वैर्देवैरित्याह॥५९॥

वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। ता एवाद्याः कुरुते। क्षत्रस्य नाभिरसि
 क्षत्रस्य योनिरसीत्यधीवासमास्तृणाति सयोनित्वाय।
 स्योनामा सीद सुषदामा सीदेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
 मा त्वा हिंसीन्मा मा हिंसीदित्याहाहिंसायै।
 निषंसाद धृतव्रतो वरुणः पुस्त्यास्वा साम्राज्याय
 सुक्रतुरित्याह। साम्राज्यमेवैनं सुक्रतुं करोति।
 ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासि सवितासि सत्यसंव
 इत्याह। सवितारमेवैनं सत्यसंव करोति॥६०॥

ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासीन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह।
 इन्द्रमेवैनं सत्यौजसं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं
 राजन्ब्रह्मासि मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। मित्रमेवैनं
 सुशेवं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासि वरुणोऽसि
 सत्यधर्मेत्याह। वरुणमेवैनं सत्यधर्माणं करोति।

स॒वि॒ताऽसि॑ स॒त्यस॑व॒ इत्या॑ह। गा॒य॒त्रीमे॒वैतेना॑भि
व्याह॑रति। इन्द्रो॑ऽसि स॒त्यौजा॑ इत्या॑ह। त्रि॒ष्टुभ॑मे॒वैतेना॑भि
व्याह॑रति॥६१॥

मि॒त्रो॑ऽसि सु॒शेव॑ इत्या॑ह। जग॑तीमे॒वैतेना॑भि व्याह॑रति।
स॒त्यमे॒ता दे॒वताः॑। स॒त्यमे॒तानि॑ छ॒न्दाँ॑सि। स॒त्यमे॒वाव॑रुन्धे।
वरु॑णोऽसि स॒त्यध॑र्मेत्या॑ह। अ॒नु॒ष्टुभ॑मे॒वैतेना॑भि व्याह॑रति।
स॒त्या॒नृ॒ते वा अ॑नु॒ष्टुप्। स॒त्या॒नृ॒ते वरु॑णः। स॒त्या॒नृ॒ते
ए॒वाव॑रुन्धे॥६२॥

नैनँ स॒त्या॒नृ॒ते उ॑दि॒ते हिँ॑स्तः। य ए॒वं वेद॑। इन्द्र॑स्य
वज्रो॑ऽसि वा॒र्त्रघ्न॑ इति॒ स्फ्यं॑ प्रयच्छति। वज्रो॒ वै स्फ्यः॑।
वज्रे॑णै॒वास्मा॑ अ॒वर॑प॒रँ र॑न्धयति। ए॒वँ हि तच्छे॑यः। यद॑स्मा
ए॒ते र॑ध्यै॒युः। दि॒शोऽभ्य॑यँ॒ राजा॑ऽभू॒दिति॑ पश्चा॒क्षान्प्रय॑च्छति।
ए॒ते वै स॑र्वेऽ॒याः॑। अ॒प॒रा॒जायि॑नमे॒वैनं॑ करोति॥६३॥

ओ॒दन॑मुद्धु॒वते। प॒रमे॒ष्ठी वा ए॒षः। यदो॑दनः। प॒रमा॑मे॒वैनँ॑
श्रियं॑ गमयति। सु॒हो॒काँ(४) सु॑म॒ङ्ग॒लाँ(४) स॒त्य॑रा॒जा(३)-
नित्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। शौ॒नः शे॒पमा॑ख्यापयते।
वरु॑णपा॒शादे॒वैनं॑ मु॒ञ्चति॑। प॒रः श॑तं भ॒वति॑। श॒तायुः॑

पुरुषः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्येवेन्द्रि॒ये प्रति॑ तिष्ठति। मा॒रु॒तस्य॑
 चैक॑विंश॒तिक॑पालस्य वैश्वदे॒व्यै चा॒मिक्षा॑या अ॒ग्नये॑
 स्विष्ट॑कृते॒ सम॑व॒द्यति॑। दे॒वता॑भिरे॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑ गृह्णाति।
 अ॒पान्न॑त्रे स्वा॒होर्जो॑ न॒त्रे स्वाहा॑ऽग्नये॑ गृह॑प॒तये॑ स्वाहेति॑
 तिस्र॑ आहु॒तीर्जु॑होति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वेव॑ लो॒केषु॑ प्रति॑
 तिष्ठति॥६४॥

दे॒वेरित्या॑ह स॒त्यसं॑व करोति त्रि॒ष्टुभ॑मे॒वैतेना॑भि॒ व्याह॑रति सत्यानृते ए॒वाव॑रुन्धे करोति श॒तेन्द्रि॑यः
 षट् च॥ [१०]

ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ धा॒त्रे र॒त्विना॑न्दे॒वसु॑वाम॒र्थे तो॑ दे॒वीर्दि॑शः सोम॒स्येन्द्र॑स्य मि॒त्रो दश॑॥१०॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ वैष्ण॒वं त्रि॑क॒पाल॑म॒न्नं वै पू॒षा वा॑शाः स्वे॒त्याह॑ दि॒शो व्या॑स्था॒पय॑त्युद॒ङ्घ्रेत्य॑
 ब्रह्मा(३)न्त्व९ रा॒ज॒ञ्चतु॑ष्पष्टिः॥६४॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ प्रति॑तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्।
 तत्सःसृद्धिरनु समसर्पत्। तत्सःसृपाः सःसृत्वम्।
 अग्निना देवेन प्रथमेऽहन्ननु प्रायुङ्क्त। सरस्वत्या वाचा
 द्वितीयै। सवित्रा प्रसवेन तृतीयै। पूष्णा पशुभिश्चतुर्थै।
 बृहस्पतिना ब्रह्मणा पञ्चमे। इन्द्रेण देवेन षष्ठे। वरुणेन
 स्वया देवतया सप्तमे॥१॥

सोमेन राज्ञाऽष्टमे। त्वष्टा रूपेण नवमे। विष्णुना
 यज्ञेनाप्रोत्। यत्सःसृपो भवन्ति। इन्द्रियमेव तद्वीर्यं
 यजमान आप्रोति। पूर्वापूर्वा वेदिर्भवति। इन्द्रियस्य
 वीर्यस्यावरुद्धै। पुरस्तादुपसदाः सौम्येन प्रचरति। सोमो
 वै रेतोधाः। रेत एव तद्धधाति। अन्तरा त्वाष्ट्रेण। रेत एव
 हितं त्वष्टा रूपाणि विकरोति। उपरिष्टाद्वैष्णवेन। यज्ञो वै
 विष्णुः। यज्ञ एवान्ततः प्रति तिष्ठति॥२॥

सप्तमे दधाति पञ्च च॥

[१]

जामि वा एतत्कुर्वन्ति। यत्सद्यो दीक्षयन्ति सद्यः सोमं

क्रीणन्ति। पुण्डरिस्रजां प्रयच्छत्यजामित्वाय। अङ्गिरसः
 सुवर्गं लोकं यन्तः। अप्सु दीक्षातपसी प्रावेशयन्।
 तत्पुण्डरीकमभवत्। यत्पुण्डरिस्रजां प्रयच्छति। साक्षादेव
 दीक्षातपसी अवरुन्धे। दशभिर्वत्सतुरैः सोमं क्रीणाति।
 दशाक्षरा विराट्॥३॥

अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। मुष्करा भवन्ति
 सेन्द्रत्वाय। दशपेयो भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ।
 शतं ब्राह्मणाः पिबन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः।
 आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। सप्तदशः स्तोत्रं भवति।
 सप्तदशः प्रजापतिः॥४॥

प्रजापतेराप्त्यै। प्राकाशावध्वर्यवे ददाति। प्रकाशमेवैनं
 गमयति। स्रजमुद्गात्रे। व्येवास्मै वासयति। रुक्मः होत्रे।
 आदित्यमेवास्मा उन्नयति। अश्वं प्रस्तोतृप्रतिहर्तृभ्याम्।
 प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतेराप्त्यै॥५॥

द्वादश पष्ठौहीर्ब्रह्मणे। आयुरेवावरुन्धे। वशां मैत्रावरुणाय।
 राष्ट्रमेव वश्यकः। ऋषभं ब्राह्मणाच्छः सिने। राष्ट्रमेवेन्द्रिया-
 व्यंकः। वाससी नेष्टापोतृभ्याम्। पवित्रे एवास्यैते। स्थूरि

यवाचितमच्छावाकायं। अन्त एव वरुणमव यजते॥६॥
 अनङ्वाहमग्नीधे। वह्निर्वा अनङ्वान्। वह्निर्ग्रीत्। वह्निर्नैव वह्नि
 यज्ञस्यावरुन्धे। इन्द्रस्य सुषुवाणस्य त्रेधेन्द्रियं वीर्यं परा-
 ऽपतत्। भृगुस्तृतीयमभवत्। श्रायन्तीयं तृतीयम्। सरस्वती
 तृतीयम्। भार्गवो होता भवति। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं
 भवति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्। सारस्वतीरपो गृह्णाति।
 इन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्धौ। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति।
 इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं श्रयति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्।
 इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं वारयति॥७॥

विराट्प्रजापतिरश्वः प्रजापतेरास्यै यजते ब्रह्मसामं भवति सप्त च॥ [२]

ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति।
 दिशामवेष्टयो भवन्ति। दिक्ष्वैव प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय।
 पञ्च देवता यजति। पञ्च दिशः। दिक्ष्वैव प्रति तिष्ठति।
 हविषो हविष इष्ट्वा बार्हस्पत्यमभिघारयति। यजमानदेवत्यो
 वै बृहस्पतिः। यजमानमेव तेजसा समर्धयति॥८॥

आदित्यां मल्हां गर्भिणीमा लभते। मारुतीं पृश्निं पष्ठौहीम्।
 विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आदित्यया पूर्वया

प्रचरति। मा॒रु॒त्योत्त॑रया। रा॒ष्ट्र ए॒व वि॒श॒मनु॑बध्नाति।
उ॒च्चैरा॑दि॒त्याया॒ आ॒श्राव॑यति। उ॒पा॒ंशु मा॒रु॒त्यै। तस्मा॑द्वा॒ष्ट्रं
वि॒श॒म॒तिव॑दति। गु॒र्भिण्या॑दि॒त्या भ॑वति॥९॥

इन्द्रि॒यं वै गर्भः॑। रा॒ष्ट्रमे॒वेन्द्रि॒याव्य॑कः। अ॒ग॒र्भा मा॒रु॒ती।
वि॒द्वै म॒रुतः॑। वि॒श॒मे॒व निरि॑न्द्रि॒याम॑कः। दे॒वा॒सुराः
संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा अ॒श्विनोः॑ पू॒षन्वा॒चः स॒त्यं
सन्नि॒धाय॑। अ॒नृ॒ते॒नासुरा॑न॒भ्य॑भवन्। तेऽ॒श्विभ्या॑ पू॒ष्णे
पु॒रोडा॑शं द्वा॒द॒शक॑पा॒लं निर॑वपन्। ततो॒ वै ते वा॒चः
स॒त्यमवा॑रुन्धत॥१०॥

यद॒श्विभ्या॑ पू॒ष्णे पु॒रोडा॑शं द्वा॒द॒शक॑पा॒लं निर्व॑प॒ति।
अ॒नृ॒ते॒नैव॑ भ्रातृ॒व्यान॑भिभूय। वा॒चः स॒त्यमवा॑रुन्धे। सर॑स्वते
स॒त्यवा॑चे च॒रुम्। पू॒र्वमे॒वोदि॑तम्। उत्त॑रेणा॒भि गृ॑णाति।
स॒वि॒त्रे स॒त्यप्र॑सवाय पु॒रोडा॑शं द्वा॒द॒शक॑पा॒लं प्रसू॑त्यै।
दू॒तान्प्रहि॑णोति। आ॒विद॑ ए॒ता भ॑वन्ति। आ॒विद॑मे॒वैनं॑
गम॑यन्ति। अथो॑ दू॒तेभ्य॑ ए॒व न छि॑द्यते। ति॒सृध॒न्व॑
शु॒ष्कदृ॒तिर्दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै॥११॥

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति। तस्माच्छिशिरे कुरुपञ्चालाः
 प्राञ्चो यान्ति। सौम्यं चरुम्। तस्माद्वसन्तं व्यवसायादयन्ति।
 सावित्रं द्वादशकपालम्। तस्मात्पुरस्ताद्यवानां सवित्रा
 विरुन्धते। बारुहस्पत्यं चरुम्। सवित्रैव विरुध्य। ब्रह्मणा
 यवानादधते। त्वाष्ट्रमष्टाकपालम्॥१२॥

रूपाण्येव तेन कुर्वते। वैश्वानरं द्वादशकपालम्। तस्माञ्जघन्ये
 नैदाघे प्रत्यञ्चः कुरुपञ्चाला यान्ति। सारस्वतं चरुं निर्वपति।
 तस्मात्प्रावृषि सर्वा वाचो वदन्ति। पौष्णेन व्यवस्यन्ति। मैत्रेण
 कृषन्ते। वारुणेन विधृता आसते। क्षैत्रपत्येन पाचयन्ते।
 आदित्येनादधते॥१३॥

मासिमास्येतानि हवींषि निरुप्याणीत्याहुः। तेनैवर्तून्प्रयुङ्क्तु
 इति। अथो खल्वाहुः। कः संवत्सरं जीविष्यतीति।
 षडेव पूर्वद्युर्निरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः। तेनैवर्तून्प्रयुङ्क्ते।
 दक्षिणो रथवाहनवाहः पूर्वेषां दक्षिणा। उत्तर उत्तरेषाम्।
 संवत्सरस्यैवान्तौ युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समंष्ट्यै॥१४॥

त्वाष्ट्रमष्टाकपालं दधते युनक्त्येकं च॥ [४]

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। स

यत्प्रथमं निरृणीवत्। तत्क्लमभवत्। यद्वितीयम्। तद्वदरम्।
यत्तृतीयम्। तत्कर्कन्धु। यन्नस्तः। स सि॒हः। यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स
सोमः। याऽवाची। सा सुरा। त्रयाः सक्तवो भवन्ति।
इन्द्रियस्यावरुद्धौ। त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवावरुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवावरुन्धे। नाम्ना
दशमी। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं
वीर्यम्। प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्धत्ते। सीसेन
क्लीबाच्छष्पाणि क्रीणाति। न वा एतदयो न हिरण्यम्॥१७॥

यत्सीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा।
यत्सौत्रामणी समृद्धौ। स्वाद्वीन्त्वा स्वादुनेत्याह। सोममेवैनं
करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय
सुत्राम्णे पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पच्यते।
तिस्रः स॒सृष्टा वसति॥१८॥

तिस्रो हि रात्रीः क्रीतः सोमो वसति। पुनातु ते परिस्नुतमिति
यजुषा पुनाति व्यावृत्त्यै। पवित्रेण पुनाति। पवित्रेण हि
सोमं पुनन्ति। वारेण शश्वता तनेत्याह। वारेण हि सोमं

पुनन्ति। वा॒युः पू॒तः पु॒वित्रे॒णेति॒ नैतया॑ पुनीयात्। व्यृ॒द्धा
ह्येषा॑। अ॒ति॒प॒वि॒त॒स्यै॒तया॑ पुनीयात्। कु॒वि॒द॒ङ्गे॒त्यनि॑रुक्तया
प्राजाप॒त्यया॑ गृह्णाति॥१९॥

अ॒नि॒रु॒क्तः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। ए॒क॒य॒र्चा गृ॑ह्णाति।
ए॒क॒धै॒व यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति। आ॒श्वि॒नं धू॒म्रमा॑ल॒भते॑।
अ॒श्वि॒नौ वै दे॒वानां॑ भि॒षजौ॑। ताभ्या॑मे॒वास्मै॑ भेष॒जं क॑रोति।
सा॒र॒स्व॒तं मे॒षम्। वा॒ग्वै सर॑स्वती। वा॒चै॒वैनं॑ भिषज्यति।
ऐ॒न्द्रमृ॑ष॒भ९ से॑न्द्र॒त्वाय॑॥२०॥

अक्ष्योर्लोमानि हिरण्यं वसति गृह्णाति भिषज्यत्येकं च॥—————[५]

यत्रि॒षु यू॒पेष्वाल॑भेत। ब॒हि॒र्धाऽस्मा॑दिन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑
दध्यात्। भ्रातृ॑व्यमस्मै॒ जन॑येत्। ए॒क॒यू॒प आ॑ल॒भते॑।
ए॒क॒धै॒वास्मि॑न्निन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ दधाति। नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यं॒ जन॑यति।
नैतेषां॑ पशूनां पु॒रोडा॑शा भवन्ति। ग्र॒हपु॑रोडाशा॒ ह्येते॑। यु॒व९
सु॒राम॑मश्वि॒नेति॑ सर्वदे॒वत्ये॑ याज्यानुवा॒क्ये भ॑वतः। सर्वा॑ ए॒व
दे॒वताः॑ प्रीणाति॥२१॥

ब्रा॒ह्म॒णं परि॑क्रीणीयादुच्छे॒षण॑स्य पा॒तार॑म्। ब्रा॒ह्म॒णो

ह्याहु॑त्या उ॒च्छे॑षणस्य पा॒ता। यदि॑ ब्राह्म॒णं न वि॒न्देत्।
 व॒ल्मीक॒वपा॒याम॒वं नयेत्। सै॒व ततः॑ प्रायश्चि॒त्तिः। यद्वै
 सौ॒त्राम॒ण्यै व्यृ॑द्धम्। तद॑स्यै॒ समृ॑द्धम्। ना॒ना॒दे॒व॒त्याः प॒शव॑श्च
 पु॒रो॒डाशा॑श्च भवन्ति॒ समृ॑द्धौ। ऐ॒न्द्रः प॑शूनामु॒त्त॒मो भ॑वति।
 ऐ॒न्द्रः पु॑रो॒डाशा॑नां प्रथ॒मः॥ २२॥

इ॒न्द्रि॒ये ए॒वास्मै॑ स॒मीची॑ दधाति। पु॒रस्ता॑दनू॒याजा॑नां
 पु॒रो॒डाशैः प्र॑चरति। प॒शवो॑ वै पु॒रो॒डाशाः॑। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे।
 ऐ॒न्द्रमे॒का॑दशकपालं॒ निर्व॑पति। इ॒न्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। सा॒वि॒त्रं
 द्वा॑दशकपालं॒ प्रसू॑त्यै। वा॒रु॒णं द॑शकपालम्। अ॒न्त॒त ए॒व
 व॑रु॒णम॒वं य॑जते। वड॑बा॒ दक्षि॑णा॥ २३॥

उ॒त वा ए॒षाऽश्व॑ꣳ सू॒ते। उ॒ताऽश्व॑त॒रम्। उ॒त सोमं॑ उ॒त सुरा॑।
 यत्सौ॒त्राम॒णी समृ॑द्धौ। बा॒रु॒ह॒स्प॒त्यं प॒शूश्च॑तु॒र्थम॑तिपवि॒तस्या॑
 ल॑भते। ब्रह्म॒ वै दे॒वानां॑ बृह॒स्पतिः॑। ब्रह्म॑णै॒व य॑ज्ञस्य
 व्यृ॑द्धमपि॑ वपति। पु॒रो॒डाश॑वाने॒ष प॒शुर्भ॑वति। न ह्ये॑तस्य
 ग्र॒हं गृ॑ह्णन्ति। सोम॑प्रती॒काः पि॒तर॑स्तृ॒ष्णुते॑ति॒ शता॑तृ॒ष्णाया॑ꣳ
 स॒म॒वं॒न॒यति॑॥ २४॥

श॒तायुः पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॑तिष्ठति।

दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै। हिरण्यमन्तरा
धारयति। पूतामेवैनं जुहोति। शतमानं भवति। शतायुः
पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। यत्रैव
शतातृणां धारयति॥२५॥

तन्निदधाति प्रतिष्ठित्यै। पितृन् वा एतस्येन्द्रियं वीर्यं गच्छति।
यः सोमोऽति पवते। पितृणां याज्यानुवाक्याभिरुपं तिष्ठते।
यदेवास्यं पितृनिन्द्रियं वीर्यं गच्छति। तदेवाव रुन्धे।
तिसृभिरुपं तिष्ठते। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव
प्रीणाति। अथो त्रीणि वै यज्ञस्येन्द्रियाणि। अध्वर्युर्होता
ब्रह्मा। त उपतिष्ठन्ते। यान्येव यज्ञस्येन्द्रियाणि। तैरेवास्मै
भेषजं करोति॥२६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा समवनयति धारयतीन्द्रियाणि चत्वारि च॥—————[६]

अग्निष्टोममग्र आहरति। यज्ञमुखं वा अग्निष्टोमः।
यज्ञमुखमेवारभ्यं सवमा क्रमते। अथैषोऽभिषेचनीयश्चतु-
स्त्रिंशपवमानो भवति। त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। ता
एवाप्नोति। प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशः। तमेवाप्नोति। सः शर एष
स्तोमानामयथापूर्वम्। यद्विषमाः स्तोमाः॥२७॥

ए॒तावा॒न् वै य॒ज्ञः। यावा॒न्यव॑मानाः। अ॒न्तः श्ले॒षणं॑ त्वा
अ॒न्यत्। यत्स॒माः प॑व॒मानाः। तेनाऽस॑रः। तेन॑ यथापूर्वम्।
आ॒त्मनै॒वाग्नि॑ष्टोमेन॒ध्नोति॑। आ॒त्मना॒ पुण्यो॑ भवति। प्र॒जा वा
उ॒क्थानि॑। प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्यो॑ भव॒त्यनु॑ सन्त॑त्यै॥ २८॥

स्तोमाः प॒शव॑ उ॒क्थान्येकं॑ च॥ [७]

उप॑ त्वा जा॒मयो॒ गिर॑ इति॑ प्रति॒पद्भव॑ति। वा॒ग्वै वा॒युः। वा॒च
ए॒वैषो॑ऽभिषे॒कः। सर्वा॑सा॒मेव॑ प्र॒जाना॑रू॒ सूय॑ते। सर्वा॑ ए॒नं प्र॒जा
राजे॑ति॒ वद॑न्ति। ए॒तमु॒ त्यन्द॑श् क्षिप॒ इत्या॑ह। आ॒दि॒त्या वै
प्र॒जाः। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सूय॑ते। यन्ति॒ वा ए॒ते य॑ज्ञमु॒खात्। ये
सं॒म्भार्या॑ अ॒क्रन्॑॥ २९॥

यदा॑ह॒ पव॑स्व वा॒चो अ॑ग्रि॒य इति॑। तेनै॒व य॑ज्ञमु॒खान्न॑यन्ति।
अ॒नुष्टु॒क्प्रथ॑मा भ॒वति॑। अ॒नुष्टु॒गुत्त॑मा। वा॒ग्वा अ॑नुष्टुक्। वा॒चैव॑
प्र॒यन्ति॑। वा॒चोद्य॑न्ति। उ॒द्वती॑र्भवन्ति। उ॒द्वद्वा अ॑नुष्टु॒भो रू॒पम्।
आ॒नुष्टु॒भो राज॑न्यः॥ ३०॥

तस्मा॑दु॒द्वती॑र्भवन्ति। सौ॒र्य॑नु॒ष्टुगु॑त्त॒मा भ॒वति॑। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ सन्त॑त्यै। यो वै स॒वादे॑ति॒ नैन॑रू॒ स॒व उप॑नमति।
यः सा॒मभ्य॑ ए॒ति। पा॒पी॒यान्त्सु॑षुवा॒णो भ॑वति। ए॒तानि॒ खलु॑

वै सामानि। यत्पृष्ठानि। यत्पृष्ठानि भवन्ति॥३१॥

तैरेव सुवान्नैति। यानि देवराजानां सामानि। तैरमुष्मिल्लोक
ऋध्नोति। यानि मनुष्यराजानां सामानि। तैरस्मिल्लोक
ऋध्नोति। उभयोरेव लोकयोर् ऋध्नोति। देवल्लोके च
मनुष्यलोके च। एकविंशोऽभिषेचनीयस्योत्तमो भवति।
एकविंशः केशवपनीयस्य प्रथमः। सप्तदशो दशपेयः॥३२॥

विद्वा एकविंशः। राष्ट्रं सप्तदशः। विश एवैतन्मध्यतो-
ऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशां प्रियः। विशो हि
मध्यतोऽभिषिच्यते। यद्वा एनमदो दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति।
तत्सुवर्णं लोकमभ्या रोहति। यदिमं लोकं न प्रत्यवरोहेत्।
अतिजनं वेयात्। उद्वा माद्येत्। यदेष प्रतीचीनः स्तोमो
भवति। इममेव तेन लोकं प्रत्यवरोहति। अथो अस्मिन्नेव
लोके प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय॥३३॥

अक्रत्राजुन्यो भवन्ति दशपेयो माद्येत्रीणि च॥ [८]

इयं वै रजता। असौ हरिणी। यद्रुकमौ भवतः।
आभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णाति। वरुणस्य वा
अभिषिच्यमानस्यापः। इन्द्रियं वीर्यं निरघ्नन्। तत्सुवर्णं

हिरण्यमभवत्। यद्रुक्ममन्तर्दधाति। इन्द्रियस्य वीर्यस्या-
 निर्घाताय। शतमानो भवति शतक्षरः। शतायुः पुरुषः
 शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। आयुर्वै हिरण्यम्।
 आयुष्या एवैनमभ्यति क्षरन्ति। तेजो वै हिरण्यम्।
 तेजस्या एवैनमभ्यति क्षरन्ति। वर्चो वै हिरण्यम्। वर्चस्या
 एवैनमभ्यति क्षरन्ति॥३४॥

शतक्षरोऽष्टौ च॥

[९]

अप्रतिष्ठितो वा एष इत्याहुः। यो राजसूयेन यजत
 इति। यदा वा एष एतेन द्विरात्रेण यजते। अथ प्रतिष्ठा।
 अथ संवत्सरमाप्नोति। यावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि।
 तावतीरेतस्य स्तोत्रीयाः। अहोरात्रेष्वेव प्रति तिष्ठति।
 अग्निष्टोमः पूर्वमहर्भवति। अतिरात्र उत्तरम्॥३५॥

नानैवाहोरात्रयोः प्रति तिष्ठति। पौर्णमास्यां पूर्वमहर्भवति।
 व्यष्टकायामुत्तरम्। नानैवार्धमासयोः प्रतितिष्ठति।
 अमावास्यायां पूर्वमहर्भवति। उद्दृष्ट उत्तरम्। नानैव
 मासयोः प्रतितिष्ठति। अथो खलु। ये एव समानपक्षे
 पुण्याहे स्याताम्। तयोः कार्यं प्रतिष्ठित्यै॥३६॥

अप॒श॒व्यो द्वि॒रात्र॒ इत्या॑हुः। द्वे ह्ये॒ते छन्द॑सी। गा॒य॒त्रं
च॒ त्रैष्टु॑भं च। जग॑तीम॒न्तर्य॑न्ति। न तेन॒ जग॑ती
कृ॒तेत्या॑हुः। यदे॒नान्तृ॑तीयस॒वने॑ कुर्व॒न्तीति॑। य॒दा वा
ए॒षाऽही॒नस्या॑ह॒र्भज॑ते। सा॒हस्य॑ वा स॒र्वन॑म्। अथै॒व जग॑ती
कृ॒ता। अथ॑ प॒शव्यः॑। व्यु॑ष्टि॒र्वा ए॒ष द्वि॒रात्रः॑। य ए॒वं
वि॒द्वान्द्वि॒रात्रेण॑ यज॑ते। व्ये॒वास्मा॑ उच्छ॒ति। अथो॒ तम॑ ए॒वाप॑
हते। अ॒ग्निष्टो॒मम॑न्त॒त आ ह॑रति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑।
दे॒वता॑स्वे॒व प्रति॑ तिष्ठति॥ ३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्यै पशव्यः सप्त च॥ [१०]

वरुणस्य जामि वा ईश्वर आग्नेयमिन्द्रस्य यत्रिष्वग्निष्टोममुप त्वेयं वै रजताऽप्रतिष्ठितो
दश॥ १०॥

वरुणस्य यदश्विभ्यां यत्रिषु तस्मादुद्वतीः सप्तत्रिंशत्॥ ३७॥

वरुणस्य प्रतितिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥ इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् २ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै सत्रमांसत। तेषां पृश्निर्धर्मधुगासीत्।
 सर्जीषेणाजीवत्। तैऽब्रुवन्। कस्मै नु सत्रमांस्महे। यैऽस्या
 ओषधीर्न जनयाम् इति। ते दिवो वृष्टिमसृजन्त। यावन्तः
 स्तोका अवापद्यन्त। तावन्तीरोषधयोऽजायन्त। ता जाताः
 पितरो विषेणालिम्पन्॥१॥

तासां जग्ध्वा रुप्यन्त्यैत्। तैऽब्रुवन्। क इदमित्थमकरिति।
 वयं भागधेयमिच्छमाना इति पितरोऽब्रुवन्। किं वो
 भागधेयमिति। अग्निहोत्र एव नोऽप्यस्त्वित्यब्रुवन्। तेभ्यं
 एतद्भागधेयं प्रायच्छन्। यद्धुत्वा निमार्ष्टि। ततो वै त
 ओषधीरस्वदयन्। य एवं वेद॥२॥

स्वदन्तेऽस्मा ओषधयः। ते वत्समुपावासृजन्। इदं नो
 हव्यं प्रदापयेति। सौऽब्रवीद्वरं वृणै। दश मा रात्रीर्जातं न
 दौहन्। आसङ्गवं मात्रा सह चराणीति। तस्माद्वत्सं जातं
 दश रात्रीर्न दुहन्ति। आसङ्गवं मात्रा सह चरति। वारंवृतः

ह्यस्य। तस्माद्वृत्सं संसृष्टधृयं रुद्रो घातुकः। अति हि
सन्धान्धयति॥ ३॥

अलिम्पन्वेद घातुकं एकं च॥ [१]

प्रजापतिरग्निमसृजत। तं प्रजा अन्वसृज्यन्त। तमभाग
उपास्त। सोऽस्य प्रजाभिरपाक्रामत्। तमवरुरुत्समानो-
ऽन्वैत्। तमवरुधं नाशक्रोत्। स तपोऽतप्यत।
सोऽग्निरुपांरमतातापि वै स्य प्रजापतिरिति। स
रराटादुदमृष्ट॥ ४॥

तदघृतमभवत्। तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टाः।
ताअ्यैष्ठलक्ष्मी प्राजापत्येत्याहुः। यद्रराटादुदमृष्ट। तस्माद्रराटे
केशा न सन्ति। तदग्नौ प्रागृह्णात्। तद्वचिकित्सत्।
जुह्वानी(३) मा हौषा(३)मिति। तद्वचिकित्सायै जन्म। य
एवं विद्वान् विचिकित्सति॥ ५॥

वसीय एव चेतयते। तं वाग्भ्यवदञ्जुह्वीति। सोऽब्रवीत्।
कस्त्वमसीति। स्वैव ते वागित्यब्रवीत्। सोऽजुहोत्स्वाहेति।
तत्स्वाहाकारस्य जन्म। य एवऽस्वाहाकारस्य जन्म वेद।
करोति स्वाहाकारेण वीर्यम्। यस्यैवं विदुषः स्वाहाकारेण
जुह्वति॥ ६॥

भोगायैवास्यं हुतं भवति। तस्या आहुत्यै पुरुषमसृजत।
द्वितीयमजुहोत्। सोऽश्वमसृजत। तृतीयमजुहोत्। स
गामसृजत। चतुर्थमजुहोत्। सोऽविमसृजत। पञ्चममजुहोत्।
सोऽजामसृजत॥ ७ ॥

सोऽग्निरबिभेत्। आहुतीभिर्वै माऽऽप्नोतीति। स प्रजापतिं
पुनः प्राविशत्। तं प्रजापतिरब्रवीत्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्।
किं भागधेयमभि जनिष्य इति। तुभ्यमेवेदं हूयात्
इत्यब्रवीत्। स एतद्भागधेयमभ्यजायत। यदग्निहोत्रम्॥ ८ ॥

तस्मादग्निहोत्रमुच्यते। तद्धूयमानमादित्योऽब्रवीत्। मा हौषीः।
उभयोर्वै नावेतदिति। सोऽग्निरब्रवीत्। कथं नौ होष्यन्तीति।
सायमेव तुभ्यं जुहवन्। प्रातर्मह्यमित्यब्रवीत्। तस्मादग्नये
सायं हूयते। सूर्याय प्रातः॥ ९ ॥

आग्नेयी वै रात्रिः। ऐन्द्रमहः। यदनुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्।
उभयमेवाग्नेयं स्यात्। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। तथाऽग्नये
सायं हूयते। सूर्याय प्रातः। रात्रिं वा अनु प्रजाः प्र जायन्ते।
अह्ना प्रति तिष्ठन्ति। यत्सायं जुहोति॥ १० ॥

प्रैव तेन जायते। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। प्रत्येव तेन तिष्ठति। प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतदग्निहोत्रं मिथुनमपश्यत्। तदुदिते सूर्येऽजुहोत्। यजुषाऽन्यत्। तूष्णीमन्यत्। ततो वै स प्राजायत। यस्यैवं विदुष उदिते सूर्येऽग्निहोत्रं जुहति॥११॥

प्रैव जायते। अथो यथा दिवा प्रजानन्नेति। तादृगेव तत्। अथो खल्वाहुः। यस्य वै द्वौ पुण्यौ गृहे वसतः। यस्तयोरन्यः राधयत्यन्यं न। उभौ वाव स तावृच्छतीति। अग्निं वावाऽऽदित्यः सायं प्र विंशति। तस्मादग्निर्दूरान्नक्तं ददृशे। उभे हि तेजसी सम्पद्येते॥१२॥

उद्यन्तं वावाऽऽदित्यमग्निरनु समारोहति। तस्माद्धूम एवाग्नेर्दिवा ददृशे। यदग्नये सायं जुहुयात्। आ सूर्याय वृश्चेत। यत्सूर्याय प्रातर्जुहुयात्। आऽग्नये वृश्चेत। देवताभ्यः समदं दध्यात्। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्येव सायं होतव्यम्। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति प्रातः। तथोभाभ्यां सायं हूयते॥१३॥

उ॒भाभ्यां॑ प्रा॒तः। न दे॒वता॑भ्यः सु॒मदं॑ दधाति। अ॒ग्निज्योति॑-
रित्या॑ह। अ॒ग्निर्वै रे॑तो॒धाः। प्र॒जा ज्योति॑रित्या॑ह। प्र॒जा ए॒वास्मै॑
प्र ज॑नयति। सूर्यो॑ ज्योति॑रित्या॑ह। प्र॒जास्वे॒व प्रजा॑तासु रे॒तो
दधा॑ति। ज्योति॑र॒ग्निः स्वा॑हेत्या॑ह। प्र॒जा ए॒व प्रजा॑ता अ॒स्यां
प्रति॑ष्ठापयति॥१४॥

तूष्णीमु॑त्तरा॒माहु॑तिं जु॒होति॑। मि॒थुन॒त्वाय॑ प्रजा॑त्यै।
यदु॑दिते॒ सूर्ये॑ प्रा॒तर्जु॑हुयात्। यथाऽति॑थये॒ प्रद्रु॑ताय
शू॒न्याया॑वस॒थाया॑हार्यं॑ ह॒रन्ति॑। ता॒दृगे॒व तत्। काऽऽह॑
तत॒स्तद्भव॑तीत्या॑हुः। यत्स न वेद॑। यस्मै॒ तद्ध॑रन्तीति॑।
तस्मा॒द्यदौष॑सं जु॒होति॑। तदे॒व स॑म्प्रति॑। अथो॒ यथा॑
प्रा॒र्थमौष॑सं प॑रि॒वेवै॑ष्टि। ता॒दृगे॒व तत्॥१५॥

अ॒मृष्टं वि॑चि॒कित्स॑न्ति जु॒ह्वत्य॑जाम॑सृजता॒ग्निहोत्रं॑ सूर्या॑य प्रा॒तर्जु॑होति जु॒ह्वति॑ स॒म्पद्ये॑ते हूयते
स्था॑पयति सम्प्रति॒ द्वे च॑॥ [२]

रु॒द्रो वा ए॒षः। यद॒ग्निः। पत्नी॑ स्था॒ली। यन्मध्ये॑ऽग्नेर॑धि॒श्रये॑त्।
रु॒द्राय॑ पत्नी॒मपि॑ दध्यात्। प्र॒मायु॑का स्यात्। उदी॒चो-
ऽङ्गा॑रान्नि॒रूह्या॑धि॒ श्रय॑ति। पत्नि॑यै गोपी॒थाय॑। व्य॑न्तान्करोति॑।
तथा॒ पत्य॑प्र॒मायु॑का भवति॥१६॥

घ॒र्मो वा ए॒षोऽशान्तः॑। अ॒हर॒हः प्र वृ॑ज्यते। यद॑ग्नि॒होत्र॑म्।
 प्र॒ति॒षि॒ञ्चेत्प॒शुका॑मस्य। शा॒न्तमि॑व हि प॒श॒व्यम्। न
 प्र॒ति॒षि॒ञ्चेद्ब्र॒ह्मव॑र्च॒सका॑मस्य। समि॑द्धमि॒व हि ब्र॑ह्मव॒र्चस॑म्।
 अथो॒ खलु॑। प्र॒ति॒षि॒च्यमे॒व। यत्प्र॑ति॒षि॒ञ्चति॑॥१७॥

तत्प॑श॒व्यम्। य॒ज्ञुहो॑ति। तद्ब्र॑ह्मव॒र्चसि॑। उ॒भय॑मे॒वाकः॑।
 प्र॒च्युतं॑ वा ए॒तद॒स्मालो॒कात्। अ॒गतं॑ दे॒वलोक॑म्। यच्छ्रु॑तः
 ह॒विरन॑भिघारितम्। अ॒भि द्यो॑तयति। अ॒भ्ये॒वैन॑द्धारयति।
 अथो॑ दे॒वत्रै॒वैन॑द्गमयति॥१८॥

पर्य॑ग्नि करोति। रक्ष॑साम॒प॒हत्यै॑। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति।
 त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्य॒त्वाय॑। यत्प्रा॒चीन॑मुद्वा॒सये॑त्।
 यज॑मानः शु॒चाऽर्प॑येत्। यद्दक्षि॑णा। पि॒तृदे॒वत्य॑ः स्यात्।
 यत्प्र॒त्यक्॑॥१९॥

पत्नी॑ः शु॒चाऽर्प॑येत्। उ॒दी॒चीन॑मुद्वा॒सय॑ति। ए॒षा वै
 दै॒वमनु॑ष्याणाः शान्ता॑ दिक्। तामे॒वैन॑दनूद्वा॒सय॑ति शान्त्यै॑।
 वर्त्म॑ करोति। य॒ज्ञस्य॑ सन्त॑त्यै। निष्ट॑पति। उपै॒व तत्सृ॑णाति।
 च॒तुरु॑न्नयति। चतु॑ष्पादः प॒शवः॑॥२०॥

प॒शूने॒वावरु॑न्धे। सर्वा॑न्पू॒र्णानु॑न्नयति। सर्वे॑ हि पु॒ण्या रा॒द्धाः।

अ॒नू॒च॒ उन्न॑यति। प्र॒जायां॑ अ॒नू॒ची॒न॒त्वाय॑। अ॒नू॒च्ये॒वा॒स्यं प्र॒जा॒
ऽर्धु॑का भवति। सम्मृ॑शति॒ व्यावृ॑त्त्यै। नाहो॑ष्यन्नुप॑ सादयेत्।
यदहो॑ष्यन्नुपसा॒दये॑त्। यथा॒ऽन्य॒स्मा॑ उपनि॒धाय॑॥ २१॥

अ॒न्य॒स्मै॑ प्र॒यच्छ॑ति। ता॒दृ॒गे॒व तत्। आ॒ऽस्मै॑ वृश्च्ये॒त।
यदे॒व गा॒र्ह॒प॒त्येऽधि॑ श्रय॑ति। तेन॒ गा॒र्ह॒प॒त्यं प्री॑णाति।
अ॒ग्नि॒र॒बि॒भेत्। आ॒हु॒तयो॑ मा॒ऽत्यै॑ष्यन्तीति॑। स ए॒तां
स॒मिध॑मपश्यत्। तामा॒ऽध॑त्त। ततो॒ वा अ॒ग्रा॒वा॒हु॒तयो॑
ऽध्रि॑यन्त॥ २२॥

यदे॒नं स॒मय॑च्छत्। तत्स॒मिधः॑ स॒मि॒त्वम्। स॒मिध॑मा
द॑धाति। स॒मे॒वैनं॑ यच्छति। आ॒हु॒ती॒नां धृ॒त्यै॑। अथो॑
अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒वेध्म॑वत्करोति। आ॒हु॒ती॒नां प्र॒ति॑ष्ठित्यै। ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो
वद॑न्ति। यदे॒कां स॒मिध॑मा॒धाय॑ द्वे आ॒हु॒ती जु॒होति॑। अथ॒
कस्या॑ स॒मिधि॑ द्वितीया॒माहु॑तिं जुहोतीति॑॥ २३॥

यद्वे स॒मिधा॑वा द॒ध्यात्। भ्रातृ॑व्यमस्मै॒ जन॑येत्। ए॒कां
स॒मिध॑मा॒धाय॑। यजु॑षा॒ऽन्या॒माहु॑तिं जुहोति। उ॒भे ए॒व
स॒मिद्व॑ती आ॒हु॒ती जु॒होति॑। ना॒स्मै॒ भ्रातृ॑व्यं॒ जन॑यति।
आदी॑प्तायां जुहोति। स॒मिद्ध॑मि॒व हि ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। अथो॑

यथाऽतिथिं ज्योतिष्कृत्वा परि वेवैष्टि। तादृगेव तत्।
चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो
द्विपद्येव चतुष्पदः प्रतिष्ठापयति॥ २४॥

भवति प्रतिषिञ्चति गमयति प्रत्यक्पशवं उपनिधायान्ध्रियन्तेति तच्चत्वारि च॥ ——— [३]

उत्तरावन्ती वै देवा आहुतिमजुहवुः। अवाचीमसुराः। ततो
देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं कामयेत् वसीयान्त्स्यादिति।
कनीयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं भूयो जुहुयात्। एषा वा
उत्तरावत्याहुतिः। तान्देवा अजुहवुः। ततस्तेऽभवन्॥ २५॥

यस्यैवं जुह्वति। भवत्येव। यं कामयेत् पापीयान्त्स्यादिति।
भूयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं कनीयो जुहुयात्। एषा वा
अवाच्याहुतिः। तामसुरा अजुहवुः। ततस्ते पराऽभवन्।
यस्यैवं जुह्वति। परैव भवति॥ २६॥

हुत्वोप सादयत्यजामित्वाय। अथो व्यावृत्त्यै। गार्हपत्यं
प्रतीक्षते। अननुध्यायिनमेवैनं करोति। अग्निहोत्रस्य वै
स्थाणुरस्ति। तं य ऋच्छेत्। यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। एष वा
अग्निहोत्रस्य स्थाणुः। यत्पूर्वाऽऽहुतिः। तां यदुत्तरयाऽभि
जुहुयात्॥ २७॥

य॒ज्ञ॒स्था॒णु॒मृच्छेत्। अ॒ति॒हा॒य॒ पूर्वा॒माहु॑तिं जुहोति।
 य॒ज्ञ॒स्था॒णु॒मे॒व परि॑ वृणक्ति। अथो॒ भ्रातृ॑व्यमे॒वास्वा॑ति
 क्रामति। अ॒वा॒चीन॑ः सा॒यमु॑प॒मार्ष्टि॑। रे॒तं ए॒व तद्व॑धाति।
 ऊ॒र्ध्वं प्रा॒तः। प्र ज॑नयत्ये॒व तत्। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति।
 च॒तुरु॑न्नयति॥२८॥

द्वि॒र्जु॑होति। अथ॒ कं द्वे॑ आहु॑ती भवत् इति। अ॒ग्नौ वै॑श्वान॒र
 इति॑ ब्रूयात्। ए॒ष वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। यद्वा॑ह्म॒णः। हु॒त्वा द्विः
 प्राश्ना॑ति। अ॒ग्नावे॒व वै॑श्वान॒रे द्वे॑ आहु॑ती जुहोति। द्वि॒र्जु॑होति।
 द्वि॒र्नि॒मा॑र्ष्टि। द्विः प्राश्ना॑ति॥२९॥

ष॒द्वम्प॑द्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॑तवः। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑
 वदन्ति। किं॒ दे॒वत्य॑म॒ग्निहो॑त्रमिति। वै॒श्वदे॒वमि॑ति
 ब्रूयात्। यद्य॒जुषा॑ जुहोति। तदै॒न्द्रा॒ग्नम्। यत्तू॑ष्णीम्।
 तत्प्रा॑जाप॒त्यम्॥३०॥

यन्नि॒मा॑र्ष्टि। तदोष॑धीनाम्। यद्वि॒तीय॑म्। तत्पि॑तृ॒णाम्।
 यत्प्राश्ना॑ति। तद्ग॒र्भा॑णाम्। तस्मा॒द्गर्भा॑ अन॑श्नन्तो वर्धन्ते।
 यदा॒चाम॑ति। तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। उद॑ङ्घ॒र्या॒वृत्या॑चामति॥३१॥

आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। निर्णे॑ने॒क्ति शु॒द्ध्यै॑। निष्ट॑पति स्व॒गाकृ॑त्यै।

उद्दिशति। सप्तर्षीनेव प्रीणाति। दक्षिणा पर्यावर्तते। स्वमेव
 वीर्यमनु पर्यावर्तते। तस्मादक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यावत्तरः।
 अथो आदित्यस्यैवावृतमनु पर्यावर्तते। हुत्वोप समिन्धे॥ ३२॥
 ब्रह्मवर्चसस्य समिद्धौ। न बर्हिरनु प्र हरेत्। असंस्थितो वा
 एष यज्ञः। यदग्निहोत्रम्। यदनु प्रहरेत्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्।
 तस्मान्नानु प्रहृत्यम्। यज्ञस्य सन्तत्यै। अपो नि नयति।
 अवभृथस्यैव रूपमकः॥ ३३॥

अभवन्भवति जुहुयात्रयति माष्टि द्विः प्राश्नाति प्राजापत्यमाचामतीन्धेऽकः॥ [४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। अग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः। किं
 प्रायणमग्निहोत्रमिति। वत्सो वा अग्निहोत्रस्य प्रायणम्।
 अग्निहोत्रं यज्ञानाम्। तस्य पृथिवी सदः। अन्तरिक्षमाग्नीद्धम्।
 द्यौरहविर्धानम्। दिव्या आपः प्रोक्षणयः। ओषधयो
 बर्हिः॥ ३४॥

वनस्पतय इध्मः। दिशः परिधयः। आदित्यो यूपः। यजमानः
 पशुः। समुद्रोऽवभृथः। संवत्सरः स्वंगाकारः। तस्मादाहिताग्नेः
 सर्वमेव बर्हिष्यं दत्तं भवति। यत्सायं जुहोति। रात्रिमेव तेन
 दक्षिण्यां कुरुते। यत्प्रातः॥ ३५॥

अहरेव तेन दक्षिण्यं कुरुते। यत्ततो ददाति। सा दक्षिणा।
यावन्तो वै देवा अहुतमादन्। ते पराऽभवन्। त एतदग्निहोत्रं
सर्वस्यैव समवदाया जुहवुः। तस्मादाहुः। अग्निहोत्रं वै देवा
गृहाणां निष्कृतिमपश्यन्निति। यत्सायं जुहोति। रात्रिया एव
तद्धुताद्याय॥ ३६॥

यजमानस्यापराभावाय। यत्प्रातः। अहं एव तद्धुताद्याय।
यजमानस्यापराभावाय। यत्ततोऽश्नाति। हुतमेव तत्। द्वयोः
पयसा जुहुयात्पशुकामस्य। एतद्वा अग्निहोत्रं मिथुनम्। य
एवं वेद। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते॥ ३७॥

इमामेव पूर्वया दुहे। अमूमुत्तरया। अधिश्रित्योत्तरमा
नयति। योनावेव तद्रेतः सिञ्चति प्रजनने। आज्येन
जुहुयात्तेजस्कामस्य। तेजो वा आज्यम्। तेजस्व्येव भवति।
पयसा पशुकामस्य। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैवास्मै
पशूनवरुन्धे॥ ३८॥

पशुमानेव भवति। दध्नेन्द्रियकामस्य। इन्द्रियं वै दधि।
इन्द्रियाव्येव भवति। यवाग्वां ग्रामकामस्यौषधा वै मनुष्याः।
भागधेयेनैवास्मै सजातानवरुन्धे। ग्राम्येव भवति। अयंज्ञो

वा ए॒षः। योऽसा॒मा॥३९॥

च॒तु॒रु॒न्नय॑ति। च॒तु॒रक्ष॑रं रथ॒न्त॒रम्। र॒थ॒न्त॒रस्यै॑ष वर्णः।
उ॒प॒री॒व ह॑रति। अ॒न्त॒रि॒क्षं वा॑मदे॒व्यम्। वा॒म॒दे॒व्यस्यै॑ष वर्णः।
द्वि॒र्जु॒होति॑। द्वा॒क्षरं॑ बृ॒हत्। बृ॒हत् ए॒ष वर्णः। अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒व
तत्सा॒मन्व॑त्करोति॥४०॥

यो वा अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्यो॑प॒सदो॑ वेदः। उपै॒नमु॑प॒सदो॑ नमन्ति।
वि॒न्दत॑ उप॒स॒त्ता॒रम्। उ॒न्नी॒योप॑ सादयति। पृ॒थि॒वीमे॒व
प्री॑णाति। हो॒ष्यन्नु॑प॒साद॑यति। अ॒न्त॒रि॒क्षमे॒व प्री॑णाति।
हु॒त्वोप॑ सादयति। दि॒वंमे॒व प्री॑णाति। ए॒ता वा
अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्यो॑प॒सदः॑॥४१॥

य ए॒वं वेदः॑। उपै॒नमु॑प॒सदो॑ नमन्ति। वि॒न्दत॑ उप॒स॒त्ता॒रम्।
यो वा अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्या॑श्रा॒वितं॑ प्र॒त्याश्रा॑वितुं॒ हो॒ता॒रं
ब्र॒ह्माणं॑ वष॒ट्कारं॑ वेदः। तस्य॒ त्वे॒व हु॒तम्। प्रा॒णो वा
अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्या॑श्रा॒वितम्। अ॒पा॒नः प्र॒त्याश्रा॑वितम्। म॒नो हो॒ता॑।
चक्षु॑र्ब्र॒ह्मा। नि॒मे॒षो व॑ष॒ट्कारः॑॥४२॥

य ए॒वं वेदः॑। तस्य॒ त्वे॒व हु॒तम्। सा॒यं या॒वा॒नश्च॒ वै दे॒वाः
प्रा॒त॒र्या॒वा॒णश्चा॒ग्नि॒हो॒त्रिणो॑ गृ॒हमा॑गच्छन्ति। तान् यन्न त॒र्पये॑त्।

प्र॒जयाँ॑ऽस्य प॒शुभिर्वि तिष्ठेरन्। यत्तर्पयेत्। तृ॒प्ता ए॑नं प्र॒जयाँ
प॒शुभिस्तर्पयेयुः। स॒जूर्दे॒वैः सा॒यं याव॑भिरिति सा॒यं
सम्मृ॑शति। स॒जूर्दे॒वैः प्रा॒तर्याव॑भिरिति प्रा॒तः। ये चै॒व दे॒वाः
सा॒यं यावा॑नो॒ ये च॑ प्रा॒तर्यावा॑णः॥४३॥

ताने॒वोभयाँ॑ऽस्तर्पयति। त ए॑नं तृ॒प्ताः प्र॒जयाँ प॒शुभिस्तर्प॑
यन्ति। अ॒रु॒णो ह॑ स्मा॒हौप॑वेशिः। अ॒ग्नि॒हो॒त्र ए॒वाह॑ सा॒यं
प्रा॒तर्व॑ज्रं भ्रातृ॒व्येभ्यः॑ प्र ह॑रामि। तस्मा॒न्मत्पा॑पीयाँसो
भ्रातृ॒व्या इति॑। च॒तुरु॑न्नयति। द्विर्जु॑होति। स॒मित्स॑प्तमी।
स॒प्तप॑दा श॒क्करी॑। शा॒क्करो॑ वज्रः। अ॒ग्नि॒हो॒त्र ए॒व तत्सा॑यं
प्रा॒तर्व॑ज्रं यज॑मानो॒ भ्रातृ॒व्याय॑ प्र ह॑रति। भव॑त्या॒त्मना॑।
पराँ॑ऽस्य भ्रातृ॒व्यो भव॑ति॥४४॥

ब॒र्हिः प्रा॒तर॒हुता॑द्याय जायते रुन्धेऽस॒मा क॑रोत्ये॒ता वा अ॑ग्निहोत्रस्यो॒पस॑दो वष॒ट्कारश्च॑

प्रा॒तर्यावा॑णो वज्र॒स्त्रीणि॑ च॥ [५]

प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यताऽऽत्म॒न्वन्मे॑ जाये॒तेति॑। सोऽजु॑होत्।
तस्याँ॑ऽऽत्म॒न्वद॑जायत। अ॒ग्निर्वा॒युरा॑दित्यः। तेँ॑ऽब्रुवन्।
प्र॒जाप॑तिर॒हौषी॑दात्म॒न्वन्मे॑ जाये॒तेति॑। तस्य॑ व॒यम॑जनिष्महि।
जाय॑तान्न आत्म॒न्वदिति॑ तेँ॑ऽजुहवुः। प्रा॒णाना॑म॒ग्निः। त॒नुवै॑
वा॒युः॥४५॥

चक्षुष आदित्यः। तेषां हुतादजायत गौरेव। तस्यै
 पयसि व्यायच्छन्त। मम हुतादजनि ममेति। ते
 प्रजापतिं प्रश्नमायन्। स आदित्योऽग्निमब्रवीत्। यतरो
 नौ जयात्। तन्नौ सहासदिति। कस्यै कोऽहौषीदिति
 प्रजापतिरब्रवीत्कस्यै क इति। प्राणानामहमित्यग्निः॥४६॥

तनुवा अहमिति वायुः। चक्षुषोऽहमित्यादित्यः। य एव
 प्राणानामहौषीत्। तस्य हुतादजनीति। अग्नेर्हुतादजनीति।
 तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वम्। गौर्वा अग्निहोत्रम्। य एवं
 वेद् गौरग्निहोत्रमिति। प्राणापानाभ्यामेवाग्निः समर्धयति।
 अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति॥४७॥

य एवं वेद। तौ वायुरब्रवीत्। अनु मा भजतमिति।
 यदेव गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्धवान्। तेन त्वां
 प्रीणानित्यब्रूताम्। तस्माद्यद्गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीय-
 मभ्युद्धवति। वायुमेव तेन प्रीणाति। प्रजापतिर्देवताः
 सृजमानः। अग्निमेव देवतानां प्रथममसृजत। सोऽन्यदा-
 लभ्यमवित्वा॥४८॥

प्रजापतिमभि पर्यावर्तत। स मृत्योरबिभेत्। सोऽमुमादित्य-

मात्मनो निरमिमीत। तं हुत्वा पराङ्मर्यावर्तत। ततो वै स
मृत्युमपाजयत्। अपं मृत्युं जयति। य एवं वेद। तस्माद्यस्यैवं
विदुषः। उतैकाहमुत द्यहं न जुह्वति। हुतमेवास्य भवति।
असौ ह्यादित्योऽग्निहोत्रम्॥४९॥

तनुवै वायुरग्निर्भवत्यवित्वा भवत्येकं च॥ [६]

रौद्रं गविं। वायव्यमुपसृष्टम्। आश्विनं दुह्यमानम्।
सौम्यं दुग्धम्। वारुणमधि श्रितम्। वैश्वदेवा भिन्दवः।
पौष्णमुदन्तम्। सारस्वतं विष्यन्दमानम्। मैत्रं शरः।
धातुरुद्वासितम्। बृहस्पतेरुन्नीतम्। सवितुः प्र क्रान्तम्।
द्यावापृथिव्यं ह्रियमाणम्। ऐन्द्राग्रमुपसन्नम्। अग्नेः पूर्वा-
ऽऽहुतिः। प्रजापतेरुत्तरा। ऐन्द्रं हुतम्॥५०॥

उद्वासितं सप्त च॥ [७]

दक्षिणत उप सृजति। पितृलोकमेव तेन जयति। प्राचीमा
वर्तयति। देवलोकमेव तेन जयति। उदीचीमावृत्य
दोग्धि। मनुष्यलोकमेव तेन जयति। पूर्वं दुह्याज्येष्ठस्य
ज्यैष्ठिनेयस्य। यो वा गतश्रीः स्यात्। अपरौ दुह्यात्कनिष्ठस्य
कानिष्ठिनेयस्य। यो वा बुभूषेत्॥५१॥

न सं मृशति। पा॒पव॒स्य॒सस्य॒ व्यावृ॑त्त्यै। वा॒यव्यं॒ वा
ए॒तदु॑प॒सृष्ट॑म्। आ॒श्विनं॒ दु॒ह्यमा॑नम्। मै॒त्रं दु॒ग्धम्। अ॒र्य॒म्ण
उ॒द्वा॒स्यमा॑नम्। त्वा॒ष्ट्रमु॑न्नीयमानम्। बृ॒ह॒स्प॒तेरु॑न्नीतम्। स॒वि॒तुः
प्र॒क्रा॑न्तम्। द्या॒वा॒पृ॒थि॒व्यः॑ ह्रियमाणम्॥५२॥

ऐ॒न्द्रा॒ग्नमु॑प॒ सा॒दि॒तम्। सर्वा॑भ्यो वा ए॒ष दे॒वता॑भ्यो जुहोति।
योऽ॒ग्नि॒हो॒त्रं जु॒होति॑। यथा॒ खलु॒ वै धे॒नुं ती॒र्थे त॑र्पयति।
ए॒वम॑ग्निहोत्री यज॑मानं तर्पयति। तृ॒प्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। प्र
सु॒व॒र्गं लो॒कं जा॑नाति। प॒श्य॑ति पु॒त्रम्। प॒श्य॑ति पौ॒त्रम्। प्र
प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जायते। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्निहोत्रं जुह॑ति।
य उ॑ चैन॒दे॒वं वेद॑॥५३॥

बुभूषेद्ध्रियमाणञ्जायते द्वे च॥ [८]

त्रयो॒ वै प्रै॒यमे॒धा आ॑सन्। तेषां॒ त्रि॒रेको॑ऽग्निहोत्रम॑जुहोत्।
द्वि॒रेकः॑। स॒कृदे॑कः। तेषां॒ यस्मि॑रजुहोत्। स ऋ॒चाऽजु॑होत्।
यो द्विः॑। स यजु॑षा। यः स॒कृत्। स तू॒ष्णीम्॥५४॥

यश्च॒ यजु॑षाऽजुहोद्यश्च॑ तू॒ष्णीम्। तावु॒भावा॑र्धुताम्।
तस्मा॒द्यजु॑षाऽऽहु॑तिः पूर्वा॑ होत॒व्या। तू॒ष्णीमु॑त्तरा। उ॒भे
ए॒वर्धा॑ अ॒वरु॑न्धे। अ॒ग्नि॒ज्योति॑र॒ज्योति॑र॒ग्निः स्वा॑हेति सा॒यं

जुहोति। रेत एव तदधाति। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः
स्वाहेति प्रातः। रेत एव हितं प्र जनयति। रेतो वा एतस्य
हितं न प्र जायते॥५५॥

यस्याग्निहोत्रमहुतं सूर्योऽभ्युदेति। यद्यन्ते स्यात्। उन्नीय
प्राङ्मुद्रावेत्। स उपसाद्यातमितोरासीत्। स यदा ताम्येत्।
अथ भूः स्वाहेति जुहुयात्। प्रजापतिर्वै भूतः। तमेवोपासरत्।
स एवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमार्च्छति यजमानः॥५६॥

तूर्ष्णीं जायते यजमानः॥ [९]

यदग्निमुद्धरति। वसवस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे
जुहति। वसुष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। निहितो
धूपायञ्छेते। रुद्रास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति।
रुद्रेष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। प्रथममिध्ममर्चिरा लभते।
आदित्यास्तर्ह्यग्निः॥५७॥

तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। आदित्येष्वेवास्याग्निहोत्रं
हुतं भवति। सर्व एव सर्वश इध्म आदीप्तो भवति। विश्वे
देवास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। विश्वेष्वेवास्य
देवेष्वग्निहोत्रं हुतं भवति। नितरामर्चिरुपावैति लोहिनीकेव

भवति। इन्द्रस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। इन्द्र एवास्यग्निहोत्रं हुतं भवति॥५८॥

अङ्गारा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गारेभ्योऽर्चिरुदैति। प्रजापतिस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। प्रजापतावेवास्यग्निहोत्रं हुतं भवति। शरोऽङ्गारा अध्यूहन्ते। ब्रह्म तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। ब्रह्मन्नेवास्यग्निहोत्रं हुतं भवति। वसुषु रुद्रेष्वादित्येषु विश्वेषु देवेषु। इन्द्रे प्रजापतौ ब्रह्मन्। अपरिवर्गमेवास्यैतासु देवतासु हुतं भवति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति। य उ चैनदेवं वेद॥५९॥

आदित्यास्तर्ह्यग्निरिन्द्र एवास्यग्निहोत्रं हुतं भवति देवेषु चत्वारि च (यदग्निनिहितः प्रथमं

सर्व एव नितरामङ्गाराः शरोऽङ्गारा ब्रह्म वसुष्वष्टौ॥)॥ [१०]

ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति सायं परिषिञ्चति। सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामीति प्रातः। अग्निर्वा ऋतम्। असावादित्यः सत्यम्। अग्निमेव तदादित्येन सायं परिषिञ्चति। अग्निनाऽऽदित्यं प्रातः सः। यावदहोरात्रे भवतः। तावदस्य लोकस्य। नार्तिर्न रिष्टिः। नान्तो न पर्यन्तोऽस्ति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं

जुह्वति। य उचैनदेवं वेद॥६०॥

अस्ति द्वे च॥ [११]

अङ्गिरसः प्रजापतिरग्निं रुद्र उत्तरावतीं ब्रह्मवादिनोऽग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः

प्रजापतिरकामयताऽऽत्मन्वद्रौद्रङ्गविं दक्षिणतस्त्रयो वै यदग्निमृतं त्वां सत्येनैकादश॥११॥

अङ्गिरसः प्रैव तेन पशून्वेव यन्निमार्ष्टि यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो दक्षिणतः षष्टिः॥६०॥

अङ्गिरसो य उचैनदेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः ॥

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति। स एतं दशहोतारम-
पश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बेऽजुहोत्। ततो वै स प्रजा
असृजत। ता अस्मात्सृष्टा अपाक्रामन्। ता ग्रहेणागृह्णात्।
तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। यः कामयेत् प्रजायेयेति। स दशहोतारं
मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बे जुहुयात्। प्रजापतिर्वै दशहोता॥१॥

प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। मनसा जुहोति। मन इव
हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। पूर्णया जुहोति। पूर्ण इव
हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। न्यूनया जुहोति। न्यूनाद्धि
प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै॥२॥

दर्भस्तम्बे जुहोति। एतस्माद्वै योनेः प्रजापतिः प्रजा
असृजत। यस्मादेव योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तस्मादेव योनेः प्रजायते। ब्राह्मणो दक्षिणत उपास्ते।
ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येव प्रजायते। ग्रहो
भवति। प्रजानां सृष्टानां धृत्यै। यं ब्राह्मणं विद्यां विद्वांसं
यशो नर्च्छेत्॥३॥

सोऽरण्यं पुरेत्य। दर्भस्तम्बमुद्रथ्य। ब्राह्मणं दक्षिणतो
निषाद्य। चतुर्होतृन्व्याचक्षीत। एतद्वै देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म।
यच्चतुर्होतारः। तदेव प्रकाशं गमयति। तदेनं प्रकाशं गतम्।
प्रकाशं प्रजानां गमयति। दर्भस्तम्बमुद्रथ्य व्याचष्टे॥४॥

अग्निवान् वै दर्भस्तम्बः। अग्निवत्येव व्याचष्टे। ब्राह्मणो
दक्षिणत उपास्ते। ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येवैनं
यशं ऋच्छति। ईश्वरन्तं यशोर्तो रित्याहुः। यस्यान्ते व्याचष्ट
इति। वरस्तस्मै देयः। यदेवैनं तत्रोपनमति। तदेवाव
रुन्धे॥५॥

अग्निमादधानो दशहोत्राऽरणिमव दध्यात्। प्रजातमेवैनमा
धत्ते। तेनैवोद्धृत्याग्निहोत्रं जुहुयात्। प्रजातमेवैनञ्जुहोति।
हविर्निर्वप्स्यं दशहोतारं व्याचक्षीत। प्रजातमेवैनं निर्वपति।
सामिधेनीरनुवक्ष्यं दशहोतारं व्याचक्षीत। सामिधेनीरेव
सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। अथो यज्ञो वै दशहोता। यज्ञमेव
तनुते॥६॥

अभिचरं दशहोतारं जुहुयात्। नव वै पुरुषे प्राणाः।
नाभिर्दशमी। सप्राणमेवैनमभि चरति। एतावद्वै पुरुषस्य

स्वम्। यावत्प्राणाः। यावद्देवास्यास्ति। तद्भि चरति। स्वकृत
इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वा अस्यै निर्ऋतिगृहीतम्।
निर्ऋतिगृहीत एवैनं निर्ऋत्या ग्राहयति। यद्वाचः
क्रूरम्। तेन वर्षद्वरोति। वाच एवैनं क्रूरेण प्र वृश्चति।
ताजगार्तिमार्च्छति॥ ७ ॥

दशहोता सृष्ट्या ऋच्छेद्याचष्टे रुन्ध एव तनुते निर्ऋतिगृहीतं पञ्च च॥ [१]

प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति। स एतं
चतुर्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्।
ततो वै स दर्शपूर्णमासावसृजत। तावस्मात्सृष्टावपा-
क्रामताम्। तौ ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्।
दर्शपूर्णमासावालभमानः। चतुर्होतारं मनसाऽनुद्रुत्या-
हवनीये जुहुयात्। दर्शपूर्णमासावेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते॥ ८ ॥

ग्रहो भवति। दर्शपूर्णमासयोः सृष्टयोर्धृत्यै। सौऽकामयत
चातुर्मास्यानि सृजेयेति। स एतं पञ्चहोतारमपश्यत्।
तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स
चातुर्मास्यान्यसृजत। तान्यस्मात्सृष्टान्यपाक्रामन्। तानि
ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। चातुर्मास्यान्यालभमानः॥ ९ ॥

पञ्चहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। चातुर्मास्या-
न्येव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। ग्रहो भवति। चातुर्मास्यानां
सृष्टानां धृत्यै। सोऽकामयत पशुबन्धं सृजेयेति। स एतं
षड्भोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्।
ततो वै स पशुबन्धमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं
ग्रहेणागृह्णात्॥१०॥

तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। पशुबन्धेन यक्ष्यमाणः। षड्भोतारं
मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। पशुबन्धमेव सृष्ट्वा-
ऽऽरभ्य प्र तनुते। ग्रहो भवति। पशुबन्धस्य सृष्टस्य
धृत्यै। सोऽकामयत सौम्यमध्वरं सृजेयेति। स एतं
सप्तहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्।
ततो वै स सौम्यमध्वरमसृजत॥११॥

सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य
ग्रहत्वम्। दीक्षिष्यमाणः। सप्तहोतारं मनसाऽनुद्रुत्या-
ऽऽहवनीये जुहुयात्। सौम्यमेवाध्वरं सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र
तनुते। ग्रहो भवति। सौम्यस्याध्वरस्य सृष्टस्य धृत्यै। देवेभ्यो
वै यज्ञो न प्राभवत्। तमेतावच्छः समभरन्॥१२॥

यत्संम्भाराः। ततो वै तेभ्यो यज्ञः प्राभवत्। यत्संम्भारा
भवन्ति। यज्ञस्य प्रभूत्यै। आतिथ्यमासाद्य व्याचष्टे। यज्ञमुखं
वा आतिथ्यम्। मुखत एव यज्ञं सम्भृत्य प्र तनुते। अयज्ञो
वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्नीर्व्याचष्टे।
यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। उपसत्सु व्याचष्टे। एतद्वै
पत्नीनामायतनम्। स्व एवैनां आयतनेऽवकल्पयति॥१३॥

तनुत आलभमानोऽगृह्णादसृजताभरञ्जायेरन्धृद्॥ [२]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स त्रिवृतं
स्तोममसृजत। तं पञ्चदशः स्तोमो मध्यत उदतृणत्। तौ
पूर्वपक्षश्चापरपक्षश्चाभवताम्। पूर्वपक्षं देवा अन्वसृज्यन्त।
अपरपक्षमन्वसुराः। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं
कामयेत् वसीयान्त्स्यादिति॥१४॥

तं पूर्वपक्षे याजयेत्। वसीयानेव भवति। यं कामयेत्
पापीयान्त्स्यादिति। तमपरपक्षे याजयेत्। पापीयानेव
भवति। तस्मात्पूर्वपक्षोऽपरपक्षात्करुण्यतरः। प्रजापतिर्वै
दशहोता। चतुर्होता पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता ऋतवः
संवत्सरः॥१५॥

प्रजाः पशव इमे लोकाः। य एवं प्रजापतिं बहोर्भूयांसं
वेद। बहोरेव भूयान्भवति। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स
इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति।
सोऽब्रवीत्। यथाऽहं युष्मास्तपसाऽसृक्षि। एवमिन्द्रं
जनयध्वमिति॥१६॥

ते तपोऽतप्यन्त। त आत्मन्निन्द्रमपश्यन्। तमब्रुवन्।
जायस्वेति। सोऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति।
ऋतून्संवत्सरम्। प्रजाः पशून्। इमाँल्लोकानित्यब्रुवन्। तं वै
माऽऽहुत्या प्र जनयतेत्यब्रवीत्॥१७॥

तश्चतुर्होत्रा प्राजनयन्। यः कामयेत वीरो म आजायेतेति।
स चतुर्होतारं जुहुयात्। प्रजापतिर्वै चतुर्होता। प्रजापतिरेव
भूत्वा प्रजायते। जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहेति ग्रहेण
जुहोति। आऽस्य वीरो जायते। वीरं हि देवा एतयाऽऽहुत्या
प्राजनयन्। आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। वयं
पूर्वं सुवर्गं लोकमियाम वयं पूर्वं इति॥१८॥

त आदित्या एतं पश्चहोतारमपश्यन्। तं पुरा
प्रातरनुवाकादाग्नीध्रेऽजुहवुः। ततो वै ते पूर्वं सुवर्गं

लो॒कमा॑यन्। यः सु॒व॒र्गका॑मः स्यात्। स पञ्च॑होतारं पु॒रा
प्रा॑तरनुवा॒कादा॑ग्नी॒ध्रे जु॑ह्यात्। सं॒व॒त्स॒रो वै पञ्च॑होता।
सं॒व॒त्स॒रः सु॒व॒र्गो लो॒कः। सं॒व॒त्स॒र ए॒वर्तु॑षु॒ प्रति॑ष्ठाय॑। सु॒व॒र्गं
लो॒कमे॑ति। ते॒ऽब्रु॒वन्न॑ङ्गि॒रस आ॑दित्यान्॥१९॥

क्व॑ स्थ। क्व॑ वः स॒द्भ्यो ह॒व्यं व॑क्ष्याम॒ इति॑। छन्दः॑ स्वि॒त्य॑ब्रुवन्।
गा॒य॒त्रि॒यात्रि॑ष्टुभि॒ जग॑त्या॒मिति॑। तस्मा॒च्छन्दः॑ सु॒ स॒द्भ्य
आ॑दि॒त्येभ्यः॑। आ॒ङ्गी॒र॒सीः प्र॒जा ह॒व्यं व॑हन्ति। व॒हन्त्य॑स्मै
प्र॒जा ब॒लिम्। ऐ॒न॒मप्र॑तिख्यातं गच्छति। य ए॒वं वेद॑।
द्वा॒द॒श मा॒साः पञ्च॑र्तवः। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒सावा॑दि॒त्य
ए॒कवि॑ंशः। ए॒तस्मि॒न्वा ए॒ष श्रि॑तः। ए॒तस्मि॒न्प्रति॑ष्ठितः। य
ए॒वमे॒त॒ऽश्रि॑तं प्रति॑ष्ठितं वेद॑। प्र॒त्ये॒व ति॑ष्ठति॥२०॥

स्यादिति॑ सं॒व॒त्स॒रो ज॑नयध्व॒मिती॒त्य॒ब्रवी॒त्पूर्वं॑ इत्या॑दि॒त्यानृ॒तवः॑ षट्॥ [३]

प्र॒जाप॑तिरकामयत् प्रजा॑ये॒येति॑। स ए॒तं द॑श॒हो॒तार॑मपश्यत्।
तेन॑ द॒शधा॑ऽऽत्मानं वि॒धाय॑। द॒श॒हो॒त्राऽत॑प्यत। तस्य॒ चित्तिः॑
स्रु॒गासी॑त्। चि॒त्तमा॑ज्यम्। तस्यै॒ताव॑त्ये॒व वा॒गासी॑त्। ए॒तावा॑न्
यज्ञ॑क॒तुः। स च॑तु॒र्हो॒तार॑मसृजत। सो॑ऽनन्दत्॥२१॥

असृ॑क्षि॒ वा इ॒ममि॑ति॑। तस्य॒ सोमो॑ ह॒विरासी॑त्। स

चतुर्होत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स भूरिति व्याहरत्।
 स भूमिमसृजत। अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ यजूंषि। स
 द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स भुव इति व्याहरत्॥२२॥

सोऽन्तरिक्षमसृजत। चातुर्मास्यानि सामानि। स
 तृतीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स सुवरिति व्याहरत्।
 स दिवमसृजत। अग्निष्टोममुक्थ्यमतिरात्रमृचः। एता वै
 व्याहृतय इमे लोकाः। इमान्खलु वै लोकाननु प्रजाः
 पशवश्छन्दांसि प्राजायन्त। य एवमेताः प्रजापतेः प्रथमा
 व्याहृतीः प्रजाता वेद॥२३॥

प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। स पञ्चहोतारमसृजत।
 स हविर्नाविन्दत। तस्मै सोमस्तनुवं प्रायच्छत्। एतत्तै
 हविरिति। स पञ्चहोत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स
 प्रत्यङ्बाधत। सोऽसुरानसृजत। तदस्याप्रियमासीत्॥२४॥

तद्दुर्वर्णं हिरण्यमभवत्। तद्दुर्वर्णस्य हिरण्यस्य जन्म।
 स द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स प्राङ्बाधत।
 स देवानसृजत। तदस्य प्रियमासीत्। तत्सुवर्णं
 हिरण्यमभवत्। तत्सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। य एव

सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म वेद॥ २५॥

सुवर्णं आत्मना भवति। दुर्वर्णोऽस्य भ्रातृव्यः। तस्मात्सुवर्णं
हिरण्यं भार्यम्। सुवर्णं एव भवति। ऐनं प्रियं गच्छति
नाप्रियम्। स सप्तहोतारमसृजत। स सप्तहोत्रैव सुवर्णं
लोकमैतत्। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदत।
त्रयस्त्रिंशेन प्रत्यतिष्ठत्। एकविंशेन रुचंमधत्त॥ २६॥

सप्तदशेन प्राजायत। य एवं विद्वान्सोमैः यजते।
सप्तहोत्रैव सुवर्णं लोकमैति। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्यो
भ्रातृव्यान्प्राणुदते। त्रयस्त्रिंशेन प्रतितिष्ठति। एकविंशेन
रुचं धत्ते। सप्तदशेन प्र जायते। तस्मात्सप्तदशः स्तोमो न
निर्हृत्यः। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतिमेव मध्यतो धत्ते
प्रजात्यै॥ २७॥

अनन्दद्भुव इति व्याहरद्वेदासीद्वेदाधत्त प्रजात्यै॥ [४]

देवा वै वरुणमयाजयन्। स यस्यैयस्यै देवतायै
दक्षिणामनयत्। तामंल्लीनात्। तेऽब्रुवन्। व्यावृत्य प्रति
गृह्णाम। तथा नो दक्षिणा न ह्येष्यतीति। ते व्यावृत्य
प्रत्यंगृह्णन्। ततो वै तान्दक्षिणां नाल्लीनात्। य एवं

विद्वान्व्यावृत्य दक्षिणां प्रतिगृह्णाति। नैनं दक्षिणा
व्रीणाति॥२८॥

राजां त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यमित्याह।
आग्नेयं वै हिरण्यम्। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति। सोमाय
वास इत्याह। सौम्यं वै वासः। स्वयैवैनं देवतया प्रति
गृह्णाति। रुद्राय गामित्याह। रौद्री वै गौः। स्वयैवैनं देवतया
प्रतिगृह्णाति। वरुणायाश्चमित्याह॥२९॥

वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। प्रजापतये
पुरुषमित्याह। प्राजापत्यो वै पुरुषः। स्वयैवैनं देवतया प्रति
गृह्णाति। मनवे तल्पमित्याह। मानवो वै तल्पः। स्वयैवैनं
देवतया प्रति गृह्णाति। उत्तानायांङ्गीरसायान इत्याह। इयं
वा उत्तान आङ्गीरसः॥३०॥

अनयैवैनं प्रति गृह्णाति। वैश्वानर्यर्चा रथं प्रति गृह्णाति।
वैश्वानरो वै देवतया रथः। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति।
तेनामृतत्वमंश्यामित्याह। अमृतमेवात्मन्धत्ते। वयो दात्र
इत्याह। वयं एवैनं कृत्वा। सुवर्गं लोकं गमयति। मयो
मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्र इत्याह॥३१॥

यद्वै शिवम्। तन्मयः। आत्मन एवैषा परीतिः। क इदं कस्मा
अदादित्याह। प्रजापतिर्वै कः। स प्रजापतये ददाति। कामः
कामायेत्याह। कामेन हि ददाति। कामेन प्रतिगृह्णाति। कामो
दाता कामः प्रतिग्रहीतेत्याह॥३२॥

कामो हि दाता। कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमाविशे-
त्याह। समुद्र इव हि कामः। नेव हि कामस्यान्तोऽस्ति।
न समुद्रस्य। कामेन त्वा प्रतिगृह्णामीत्याह। येन कामेन
प्रतिगृह्णाति। स एवैनमुष्मिल्लोके काम आगच्छति।
कामैतत्त एषा तै काम दक्षिणेत्याह। काम एव तद्यजमानो-
ऽमुष्मिल्लोके दक्षिणामिच्छति। न प्रतिग्रहीतरि। य एवं
विद्वान्दक्षिणां प्रतिगृह्णाति। अनृणामेवैनां प्रति गृह्णाति॥३३॥

द्वीनात्यश्रमित्याहाङ्गीरसः प्रतिग्रहीत्र इत्याह प्रतिग्रहीतेत्याह दक्षिणेत्याह चत्वारि च॥—[५]

अन्तो वा एष यज्ञस्य। यद्वशममहः। दशमेऽहन्त्सर्पराज्ञियां
ऋग्भिः स्तुवन्ति। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। अन्नाद्यमव रुन्धते।
तिसृभिः स्तुवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो-
ऽन्नाद्यमव रुन्धते। पृश्निवतीर्भवन्ति। अन्नं वै पृश्नि॥३४॥

अन्नमेवाव रुन्धते। मनसा प्रस्तौति। मनसोद्गायति। मनसा

प्रति॑ हरति। मन॑ इव॒ हि प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। दे॒वा वै
स॒र्पाः। तेषा॑मि॒यः राज्ञी॑। यत्स॑र्परा॒ज्ञिया॑ ऋ॒ग्भिः स्तु॑वन्ति।
अ॒स्यामे॒व प्रति॑ तिष्ठन्ति॥ ३५॥

चतु॑र्होतृन् होता॒ व्याच॑ष्टे। स्तु॒तमनु॑शंसति॒ शान्त्यै॑। अन्तो॒
वा ए॒ष य॒ज्ञस्य॑। यद॑श॒ममहः॑। ए॒तत्खलु॑ वै दे॒वानां॑ पर॒मं
गुह्यं॑ ब्रह्म॑। यच्चतु॑र्होतारः। द॒शमे॒ऽहंश्चतु॑र्होतृ॒न्य्याच॑ष्टे।
य॒ज्ञस्यै॒वान्तं॑ ग॒त्वा। पर॒मं दे॒वानां॑ गुह्यं॑ ब्रह्मा॒व रुन्धे॑। तदे॒व
प्र॒काशं॑ गमयति॥ ३६॥

तदे॑नं प्रका॒शं ग॒तम्। प्र॒का॒शं प्र॒जानां॑ गमयति। वाचं॑ यच्छति।
य॒ज्ञस्य॑ धृ॒त्यै। य॒ज॒मान॑दे॒वत्यं॑ वा अहः॑। भ्रातृ॒व्यदे॒वत्यां॑
रात्रिः॑। अह्ना॑ रात्रिं॒ ध्यायेत्। भ्रातृ॒व्यस्यै॒व तल्लो॒कं वृ॑ङ्क्ते।
यद्वि॒वा वाचं॑ वि॒सृजेत्। अह॑र्भ्रातृ॒व्यायोच्छि॑षेत्। यन्न॑क्तं
वि॒सृजेत्। रात्रिं॑ भ्रातृ॒व्यायोच्छि॑षेत्। अ॒धिवृ॒क्षसूर्ये॑
वाचं॑ वि॒सृजति॑। ए॒ताव॑न्तमे॒वास्मै॑ लो॒कमुच्छि॑षति।
याव॑दादित्यो॑ऽस्तमेति॥ ३७॥

पृश्निं तिष्ठन्ति गमयति शिषेत्पञ्च च॥ [६]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ताः सृ॒ष्टाः सम॑श्लिष्यन्। ता

रूपेणानुप्राविशत्। तस्मादाहुः। रूपं वै प्रजापतिरिति। तानाम्नाऽनु प्राविशत्। तस्मादाहुः। नाम वै प्रजापतिरिति। तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य। नाम्ना चेद्धयेते॥३८॥

मित्रमेव भवतः। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति। स आत्मन्निन्द्रमपश्यत्। तमसृजत। तं त्रिष्टुग्वीर्यं भूत्वाऽनु प्राविशत्। तस्य वज्रः पञ्चदशो हस्त आपद्यत। तेनोदय्यासुरानभ्यभवत्॥३९॥

य एवं वेद। अग्निं भ्रातृव्यान्भवति। ते देवा असुरैर्विजित्य। सुवर्गं लोकमायन्। तेऽमुष्मिँल्लोके व्यक्षुध्यन्। तेऽब्रुवन्। अमृतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधायायास्यम्। आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र कल्पयेति॥४०॥

तस्य वा इयं क्लृप्तिः। यदिदं किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै। स वा अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र सद्भ्यो देवेभ्यो हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। सोऽमन्यत। अग्निं वा इमेऽस्माल्लोकादमुं लोकं कमिष्यन्त

इति। स वाचस्पते हृदिति व्याहरत्। तस्मात्पुत्रो हृदयम्।
तस्मादस्माल्लोकादमुं लोकं नाभि कामयन्ते। पुत्रो हि
हृदयम्॥४१॥

हृयंते अभवत्कल्पयेतीति चत्वारि च॥ [७]

देवा वै चतुर्होतृभिर्यज्ञमतन्वत। ते वि पाप्मना
भ्रातृव्येणाजयन्त। अभि सुवर्गं लोकमजयन्। य एवं
विद्वांश्चतुर्होतृभिर्यज्ञं तनुते। वि पाप्मना भ्रातृव्येण जयते।
अभि सुवर्गं लोकं जयति। षड्वोत्रा प्रायणीयमा सादयति।
अमुष्मै वै लोकाय षड्वोता। घ्नन्ति खलु वा एतत्सोमम्।
यदभिषुण्वन्ति॥४२॥

ऋजुधैवैनमुं लोकं गमयति। चतुर्होत्राऽऽतिथ्यम्। यशो
वै चतुर्होता। यश एवात्मन्धत्ते। पञ्चहोत्रा पशुमुपसादयति।
सुवर्ग्यो वै पञ्चहोता। यजमानः पशुः। यजमानमेव सुवर्गं
लोकं गमयति। ग्रहान्गृहीत्वा सप्तहोतारं जुहोति। इन्द्रियं वै
सप्तहोता॥४३॥

इन्द्रियमेवात्मन्धत्ते। यो वै चतुर्होतृननुसवनं तर्पयति।
तृप्यति प्रजया पशुभिः। उपैनं सोमपीथो नमति।

ब॒हिष्प॒व॒मा॒ने द॒श॒हो॒ता॒रं व्याच॑क्षीत। मा॒ध्यं दि॒ने
प॒व॒मा॒ने च॒तु॒र्हो॒ता॒रम्। आ॒र्भ॒वे प॒व॒मा॒ने प॒ञ्च॒हो॒ता॒रम्।
पि॒तृ॒य॒ज्ञे ष॒ड्भो॒ता॒रम्। य॒ज्ञा॒य॒ज्ञि॒य॒स्य स्तो॒त्रे स॒प्त॒हो॒ता॒रम्।
अ॒नु॒स॒व॒न॒मे॒वैना॑ऽस्त॒र्प॒य॒ति॥४४॥

तृ॒प्य॒ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उ॒पै॒न॑ सोम॒पी॒थो न॑मति।
दे॒वा वै च॒तु॒र्हो॒तृभिः॑ स॒त्रमा॑सत। ऋ॒द्धि॒परि॑मितं
यश॑स्का॒माः। ते॑ऽब्रु॒वन्। यन्नः॑ प्रथ॒मं यश॑ ऋ॒च्छा॒त्।
सर्वे॑षा॒न्नस्तत्स॒हास॑दिति। सोम॒श्चतु॑र्हो॒त्रा। अ॒ग्निः प॒ञ्च॒हो॒त्रा।
धा॒ता ष॒ड्भो॒त्रा॥४५॥

इ॒न्द्रः स॒प्त॒हो॒त्रा। प्र॒जाप॑ति॒र्दश॑हो॒त्रा। तेषा॑ऽसोम॒ऽ
राजा॑नं॒ यश॑ आ॒र्च्छ॒त्। तन्न्य॑का॒मय॑त। तेना॒पा॑क्रामत्।
तेन॑ प्र॒लाय॑मचरत्। तं दे॒वाः प्रै॒षैः प्रैष॑मैच्छन्। तत्प्रे॒षाणां॑
प्रेष॑त्वम्। नि॒वि॒द्भिर्न्य॑वेदयन्। तन्नि॒वि॒दा॑न्नि॒वि॒त्वम्॥४६॥

आ॒प्री॒भि॒राप्नु॑वन्। तदा॒प्री॒णा॑मा॒प्रि॒त्वम्। तम॑घ्नन्। तस्य॒ यशो॑
व्य॑गृह्णत। ते ग्र॒हा॑ अभवन्। तद्ग्र॒हा॑णां ग्र॒ह॒त्वम्। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑
ग्र॒हा॑ गृह्यन्ते। तस्य॒ त्वे॒व गृ॑ही॒ताः। ते॑ऽब्रु॒वन्। यो वै नः॒ श्रेष्ठो॑-
ऽभू॑त्॥४७॥

तमवधिष्म। पुनरिम९ सुवामहा इति। तं छन्दोभिरसुवन्त।
 तच्छन्दसां छन्दस्त्वम्। साम्ना समानयन्। तत्साम्नः
 सामत्वम्। उक्थैरुदस्थापयन्। तदुक्थानामुक्थत्वम्। य एवं
 वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥४८॥

सर्वमायुरेति। सोमो वै यशः। य एवं विद्वान्तसोममागच्छति।
 यश एवैनमृच्छति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न। तावुभौ
 सोममागच्छतः। सोमो हि यशः। तं त्वाऽव यशं
 ऋच्छतीत्याहुः। यः सोमे सोमं प्राहेति। तस्मात्सोमे सोमः
 प्रोच्यः। यश एवैनमृच्छति॥४९॥

अभिषुण्वन्ति सप्तहोता तर्पयति षड्विंश निवित्त्वमभूतिष्ठति प्राहेति द्वे च॥—————[८]

इदं वा अग्रे नैव किं च नाऽऽसीत्। न द्यौरासीत्। न
 पृथिवी। नान्तरिक्षम्। तदसदेव सन्मनोऽकुरुत स्यामिति।
 तदतप्यत। तस्मात्तेपानाद्धूमोऽजायत। तद्भूयोऽतप्यत।
 तस्मात्तेपानादग्निरजायत। तद्भूयोऽतप्यत॥५०॥

तस्मात्तेपानाज्योतिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपाना-
 दूर्चिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपानान्मरीचयो-
 ऽजायन्त। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपानादुदारा अजायन्त।

तद्भूयोऽतप्यत। तद्भ्रमिव समहन्यत। तद्वस्तिमभिनत्॥५१॥
 स समुद्रोऽभवत्। तस्मात्समुद्रस्य न पिबन्ति। प्रजननमिव
 हि मन्यन्ते। तस्मात्पशोर्जायमानादापः पुरस्ताद्यन्ति।
 तद्वशहोताऽन्वसृज्यत। प्रजापतिर्वै दशहोता। य एवं
 तपसो वीर्यं विद्वांस्तप्यते। भवत्येव। तद्वा इदमापः
 सलिलमासीत्। सोऽरोदीत्प्रजापतिः॥५२॥

स कस्मा अज्ञि। यद्यस्या अप्रतिष्ठाया इति। यदप्स्ववापद्यत।
 सा पृथिव्यभवत्। यद्व्यमृष्ट। तदन्तरिक्षमभवत्।
 यदूर्ध्वमुदमृष्ट। सा द्यौरभवत्। यदरोदीत्। तदनयो
 रोदस्त्वम्॥५३॥

य एवं वेद। नास्य गृहे रुदन्ति। एतद्वा एषां लोकानां जन्म।
 य एवमेषां लोकानां जन्म वेद। नैषु लोकेष्वार्तिमाच्छति।
 स इमां प्रतिष्ठामविन्दत। स इमां प्रतिष्ठां वित्वाऽकामयत्
 प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
 जघनादसुरानसृजत॥५४॥

तेभ्यो मृन्मये पात्रेऽन्नमदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्।
 तामपाहत। सा तमिस्राऽभवत्। सोऽकामयत् प्रजायेयेति।

स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स प्रजननादेव
प्रजा असृजत। तस्मादिमा भूयिष्ठाः। प्रजननाद्धोना
असृजत॥५५॥

ताभ्यो दारुमये पात्रे पयोऽदुहत्। याऽस्य सा
तनूरासीत्। तामपाहत। सा जोत्स्नाऽभवत्। सोऽकामयत्
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
उपपक्षाभ्यामेवर्तूनसृजत। तेभ्यो रज्जते पात्रे घृतमदुहत्।
याऽस्य सा तनूरासीत्॥५६॥

तामपाहत। सोऽहोरात्रयोः सन्धिरभवत्। सोऽकामयत्
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
मुखाद्देवानसृजत। तेभ्यो हरिते पात्रे सोममदुहत्। याऽस्य
सा तनूरासीत्। तामपाहत। तदहरभवत्॥५७॥

एते वै प्रजापतेर्दोहाः। य एवं वेद। दुह एव प्रजाः। दिवा
वै नोऽभूदिति। तद्देवानां देवत्वम्। य एवं देवानां देवत्वं
वेद। देवानेव भवति। एतद्वा अहोरात्राणां जन्म। य
एवमहोरात्राणां जन्म वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति॥५८॥

असतोऽधि मनोऽसृज्यत। मनः प्रजापतिमसृजत।

प्रजापतिः प्रजा असृजत। तद्वा इदं मनस्येव परमं
प्रतिष्ठितम्। यदिदं किं च। तदेतच्छीवस्यसन्नाम् ब्रह्म।
व्युच्छन्तीव्युच्छन्त्यस्मै वस्यसीवस्यसी व्युच्छति। प्रजायते
प्रजया पशुभिः। प्र परमेष्ठिनो मात्रामाप्नोति। य एवं
वेद॥५९॥

अग्निंरजायत तद्भूयोऽतप्यतामिनदरोदीत्प्रजापतीरोदस्त्वमसृजतासृजत घृतमदुहृद्याऽस्य सा
तनूरासीदहरभवदृच्छति वेदं (इदं धूमोऽग्निर्ज्योतिरर्विमरीचय उदारास्तद्वन् स जघनात्सा
तमिस्रा स प्रजननात्सा जोत्सा स उपपक्षाभ्यां सोऽहोरात्रयोः सन्धिः स मुखात्तदहर्देववांन्मृन्मये
दारुमये रजते हरिते तेभ्यस्ताभ्यो द्वे तेऽन्नं पयो घृतं सोमम्॥) [९]

प्रजापतिरिन्द्रमसृजतानुजावरं देवानाम्। तं प्राहिणोत्।
परैहि। एतेषां देवानामधिपतिरेधीति। तं देवा अब्रुवन्।
कस्त्वमसि। वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति। सोऽब्रवीत्।
कस्त्वमसि। वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति मा देवा
अवोचन्निति। अथ वा इदं तर्हि प्रजापतौ हरं
आसीत्॥६०॥

यदस्मिन्नादित्ये। तदेनमब्रवीत्। एतन्मे प्रयच्छ। अथाहमेतेषां
देवानामधिपतिर्भविष्यामीति। कोऽहं स्यामित्यब्रवीत्।
एतत्प्रदायेति। एतत्स्या इत्यब्रवीत्। यदेतद्वीषीति। को ह

वै नामं प्रजापतिः। य एवं वेद॥६१॥

विदुरे॑नं नाम्ना॑। तद॑स्मै रु॒क्मं कृ॒त्वा प्रत्य॑मु॒श्चत्। ततो॒ वा इन्द्रो॑
दे॒वाना॑मधि॑पतिरभवत्। य एवं वेद। अधि॑पतिरे॒व संमा॑नानां
भवति। सोऽम॑न्यत। किं किं वा अ॑कर॒मिति॑। स च॒न्द्रं म॒
आह॑रेति॒ प्राल॑पत्। तच्च॒न्द्रम॑सश्चन्द्रम॒स्त्वम्। य एवं वेद॥६२॥

च॒न्द्रवा॑ने॒व भ॑वति। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्। सु॒वीर्यो॑ मर्या॒ यथा॑
गोपा॑यत् इति॑। तत्सूर्य॑स्य सूर्य॒त्वम्। य एवं वेद। नैनं
द॒भ्रोति॑। कश्च॒ नास्मि॒न्वा इ॒दमिन्द्रि॑यं प्रत्य॑स्था॒दिति॑।
तदिन्द्र॑स्येन्द्र॒त्वम्। य एवं वेद। इन्द्रि॑या॒व्येव॑ भ॑वति॥६३॥

अ॒यं वा इ॒दं प॑र॒मोऽभू॑दिति॑। तत्प॑रमे॒ष्ठिनः॑ परमे॒ष्ठित्व॑म्।
य एवं वेद। प॒र॒मा॒मे॒व का॑ष्ठां गच्छति॑। तं दे॒वाः संम॑न्तं
पर्य॑विशन्। वस॑वः पुर॒स्तात्। रु॒द्रा दक्षि॑णतः। आ॒दि॒त्याः
प॒श्चात्। वि॒श्वे दे॒वा उत्त॑रतः। अ॒ङ्गिर॑सः प्र॒त्यश्च॑म्॥६४॥

सा॒ध्याः परा॑श्चम्। य एवं वेद। उपै॑न॒ समा॑नाः
संवि॑शन्ति। स प्र॒जाप॑तिरे॒व भू॒त्वा प्र॒जा आ॑व॒यत्। ता
अ॑स्मै नाति॑ष्ठन्तान्नाद्या॑य। ता मुखं॑ पुर॒स्तात्पश्य॑न्तीः।

दक्षिणतः पर्यायन्। स दक्षिणतः पर्यवर्तयत। ता मुखं
पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिणतः॥६५॥

पश्चात्पर्यायन्। स पश्चात्पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः।
मुखं दक्षिणतः। मुखं पश्चात्। उत्तरतः पर्यायन्। स उत्तरतः
पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिणतः।
मुखं पश्चात्॥६६॥

मुखमुत्तरतः। ऊर्ध्वा उदायन्। स उपरिष्ठान्यवर्तयत।
ताः सर्वतोमुखो भूत्वाऽऽवयत्। ततो वै तस्मै प्रजा
अतिष्ठन्तान्नाद्याय। य एवं विद्वान्परि च वर्तयते नि
च। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा अंति। तिष्ठन्तेऽस्मै प्रजा
अन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति॥६७॥

आसीद्वेदं चन्द्रमस्त्वं य एवं वेदन्द्रियाव्येव भवति प्रत्यश्च मुखन्दक्षिणतो मुखं पश्चात्रव
च॥

[१०]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतं
दशहोतारमपश्यत्। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति बहोर्भूयान्भवत्।
यः कामयेत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स दशहोतारं प्रायुञ्जीत।
बहोरेव भूयान्भवति। सोऽकामयत वीरो म आजायेतेति।

स दशहोतुश्चतुर्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त॥६८॥

तस्य प्रयुक्तीन्द्रोऽजायत। यः कामयेत वीरो म आजायेतेति।
स चतुर्होतारं प्रयुञ्जीत। आऽस्य वीरो जायते। सोऽकामयत
पशुमान्त्स्यामिति। स चतुर्होतुः पञ्चहोतारं निरमिमीत।
तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति पशुमानभवत्। यः कामयेत
पशुमान्त्स्यामिति। स पञ्चहोतारं प्रयुञ्जीत॥६९॥

पशुमानेव भवति। सोऽकामयतर्तवो मे कल्पेरन्निति। स
पञ्चहोतुः षड्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्त्यृतवो-
ऽस्मा अकल्पन्त। यः कामयेतर्तवो मे कल्पेरन्निति। स
षड्होतारं प्रयुञ्जीत। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः। सोऽकामयत
सोमपः सोमयाजी स्याम्। आ मे सोमपः सोमयाजी
जायेतेति॥७०॥

स षड्होतुः सप्तहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य
प्रयुक्ति सोमपः सोमयाज्यभवत्। आऽस्य सोमपः
सोमयाज्यजायत। यः कामयेत सोमपः सोमयाजी स्याम्।
आ मे सोमपः सोमयाजी जायेतेति। स सप्तहोतारं प्रयुञ्जीत।
सोमप एव सोमयाजी भवति। आऽस्य सोमपः सोमयाजी

जायते। स वा ए॒ष प॒शुः पञ्च॒धा प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॥७१॥

प॒द्भि॒र्मुखे॑न। ते दे॒वाः प॒शून् वि॒त्वा। सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन्।
तै॑ऽमु॒ष्मि॑ल्लो॒के व्य॑क्षुध्यन्। तै॑ऽब्रुवन्। अ॒मु॒तः प्र॒दानं॑ वा
उप॑जिजीवि॒मेति॑। ते स॒प्तहो॑तारं य॒ज्ञं वि॒धाया॒यास्य॑म्।
आ॒ङ्गीर॒सं प्रा॑हि॒ण्वन्। ए॒तेना॒मु॒त्रं क॒ल्प॒येति॑। तस्य॒ वा इ॒यं
क्लृ॒प्तिः॥७२॥

यदि॒दं किं॑ च। य ए॒वं वेद॑। क॒ल्प॑तेऽस्मै। स वा
अ॒यं म॑नु॒ष्येषु॑ य॒ज्ञः स॒प्तहो॑ता। अ॒मु॒त्रं स॒द्भ्यो दे॒वेभ्यो॑
ह॒व्यं वह॑ति। य ए॒वं वेद॑। उपै॑नं य॒ज्ञो न॑मति। यो वै
चतु॑र्होत॒ृणां नि॒दानं॑ वेद॑। नि॒दान॑वान्भवति। अ॒ग्नि॒हो॒त्रं वै
दश॑होतुर्नि॒दान॑म्। द॒र्श॒पूर्ण॒मासौ॑ चतु॑र्होतुः। चा॒तु॒र्मा॒स्यानि॑
पञ्च॑होतुः। प॒शुब॑न्धः षड्द्वो॑तुः। सौ॒म्योऽध्व॑रः स॒प्तहो॑तुः। ए॒तद्वै
चतु॑र्होत॒ृणां नि॒दान॑म्। य ए॒वं वेद॑। नि॒दान॑वान्भवति॥७३॥

अ॒मि॒मीत॑ तं प्रायु॑ङ्क्त पञ्च॑होतारं प्र यु॑ञ्जीत जाये॒तेति॑ तिष्ठति॒ क्लृ॒प्तिर्दश॑होतुर्नि॒दानं॑ स॒प्त
च॑॥

[११]

प्र॒जाप॑तिरकामयत् प्र॒जाः सृ॑जे॒येति॑ प्र॒जाप॑तिरकामयत् द॒र्श॒पूर्ण॒मासौ॑ सृ॑जे॒येति॑
प्र॒जाप॑तिरकामयत् प्रजा॑ये॒येति॑ स तपः॑ स त्रि॒वृत्तं॑ प्र॒जाप॑तिरकामयत् दश॑होतारं तेन॑

दशधाऽऽत्मानं देवा वै वरुणमन्तो वै प्रजापतिस्ताः सृष्टाः समश्लिष्यं देवा वै
चतुर्होतृभिर्दिदं वा अग्नें प्रजापतिरिन्द्रं प्रजापतिरकामयत ब्रह्मर्भूयानेकादश॥११॥

प्रजापतिस्तद्वहंस्य प्रजापतिरकामयतानयैवैनत्तस्य वा इयं कृप्तिस्तस्मात्तेपानाज्योतिर्यदस्मिन्नादित
स षड्वैतुः सप्तहोतारत्रिसप्ततिः॥७३॥

प्रजापतिरकामयत निदानवान्भवति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वमिति।
यदेवैषु चतुर्धा होतारः। तेन चतुर्होतारः। तस्माच्चतुर्होतार
उच्यन्ते। तच्चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वम्। सोमो वै चतुर्होता।
अग्निः पञ्चहोता। धाता षड्होता। इन्द्रः सप्तहोता॥१॥

प्रजापतिर्दशहोता। य एवं चतुर्होतृणामृद्धिं वेद। ऋध्नोत्येव।
य एषामेवं बन्धुतां वेद। बन्धुमान्भवति। य एषामेवं क्लृप्तिं वेद।
कल्पतेऽस्मै। य एषामेवमायतनं वेद। आयतनवान्भवति। य
एषामेवं प्रतिष्ठां वेद॥२॥

प्रत्येव तिष्ठति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। दशहोता चतुर्होता।
पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। अथ कस्माच्चतुर्होतार उच्यन्त
इति। इन्द्रो वै चतुर्होता। इन्द्रः खलु वै श्रेष्ठो देवतानामुप-
देशनात्। य एवमिन्द्रः श्रेष्ठ देवतानामुपदेशनाद्वेद। वसिष्ठः
समानानां भवति। तस्माच्छ्रेष्ठमायन्तं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते।
अयमागन्। अयमवासादिति। कीर्तिरस्य पूर्वाऽऽगच्छति
जनतामायतः। अथो एनं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्।

अयमवासादिति॥३॥

सप्तहोता प्रतिष्ठां वेदं बुध्यन्ते षट्॥ [१]

दक्षिणां प्रतिग्रहीष्यन्त्सप्तदशकृत्वोऽपान्यात्। आत्मानमेव
समिन्धे। तेजसे वीर्याय। अथो प्रजापतिरेवेनां भूत्वा
प्रति गृह्णाति। आत्मनोऽनार्त्ये। यद्येनमात्विज्याद्धृतं सन्तं
निर्हरेरन्। आग्नीध्रे जुहुयादशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाज्येन।
पुरस्तात्प्रत्यङ्घ्निष्ठन्। प्रतिलोमं विग्राहम्॥४॥

प्राणानेवास्योप दासयति। यद्येनं पुनरुप शिक्षेयुः। आग्नीध्र
एव जुहुयादशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाज्येन। पश्चात्प्राडासीनः।
अनुलोममविग्राहम्। प्राणानेवास्मै कल्पयति। प्रायश्चित्ती
वाग्धोतेत्यृतुमुखऋतुमुखे जुहोति। ऋतूनेवास्मै कल्पयति।
कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः॥५॥

कृता अस्मा ऋतव आरयन्ति। षड्होता वै भूत्वा प्रजापतिरिदं
सर्वमसृजत। स मनोऽसृजत। मनसोऽधि गायत्रीमसृजत।
तद्गायत्रीं यश आर्च्छत्। तामाऽलभत। गायत्रिया अधि
छन्दांस्यसृजत। छन्दोभ्योऽधि सामं। तत्सामं यश
आर्च्छत्। तदाऽलभत॥६॥

साम्नोऽधि यजूंष्यसृजत। यजुर्भ्योऽधि विष्णुम्। तद्विष्णुं
यशं आर्च्छत्। तमाऽलभत। विष्णोरध्योषधीरसृजत।
ओषधीभ्योऽधि सोमम्। तत्सोमं यशं आर्च्छत्। तमाऽलभत।
सोमादधि पशूनसृजत। पशुभ्योऽधीन्द्रम्॥ ७ ॥

तदिन्द्रं यशं आर्च्छत्। तदेनन्नाति प्राच्यंवत। इन्द्रं इव
यशस्वी भवति। य एवं वेद। नैनं यशोऽति प्रच्यंवते।
यद्वा इदं किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाऽऽङ्गीरसः प्रत्यंगृह्णात्।
तदेनं प्रतिगृहीतं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृहीयात्।
तत्सर्वमुत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृहीयात्।
इयं वा उत्तान आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रति गृह्णाति। नैनं
हिनस्ति। बर्हिषा प्रतीयाद्वां वाऽश्वं वा। एतद्वै पशूनां प्रियं
धाम। प्रियेणैवैनं धाम्ना प्रत्येति॥ ८ ॥

विग्राहमृतवस्तदाऽलभतेन्द्रं गृह्णीयात्थद्वं॥ [२]

यो वा अविद्वान्निवर्तयते। विशीर्षा सपाप्माऽमुष्मिल्लोके
भवति। अथ यो विद्वान्निवर्तयते। सशीर्षा विपाप्मा-
ऽमुष्मिल्लोके भवति। देवता वै सप्त पुष्टिकामा न्यवर्तयन्त।
अग्निश्च पृथिवी च। वायुश्चान्तरिक्षं च। आदित्यश्च द्यौश्च

चन्द्रमाः। अग्निर्न्यवर्तयत। स साहस्रमपुष्यत्॥९॥

पृथिवी न्यवर्तयत। सौषधीभिर्वनस्पतिभिरपुष्यत्। वायुर्न्यवर्तयत। स मरीचीभिरपुष्यत्। अन्तरिक्षं न्यवर्तयत। तद्वयोभिरपुष्यत्। आदित्यो न्यवर्तयत। स रश्मिभिरपुष्यत्। द्यौर्न्यवर्तयत। सा नक्षत्रैरपुष्यत्। चन्द्रमा न्यवर्तयत। सोऽहोरात्रैरर्धमासैर्मासैर्ऋतुभिः संवत्सरेणापुष्यत्। तान्योषान्पुष्यति। याऽस्तेऽपुष्यन्। य एवं विद्वान्नि च वर्तयते परि च॥१०॥

अपुष्यन्नक्षत्रैरपुष्यत्पञ्च च॥ [३]

तस्य वा अग्नेर्हिरण्यं प्रतिजग्रहुषः। अर्धमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तदेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै सोऽर्धमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त। अर्धमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान् हिरण्यं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति गृह्णाति। अर्धमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै सोमस्य वासः प्रतिजग्रहुषः। तृतीयमिन्द्रियस्यापाक्रामत्॥११॥

तदेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै स तृतीयमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त। तृतीयमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान् वासः

प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति गृह्णाति। तृतीयमस्येन्द्रियस्याप
 क्रामति। तस्य वै रुद्रस्य गां प्रतिजग्रहुषः। चतुर्थमिन्द्रियस्याप
 तामेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै स चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त॥
 चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्गां प्रतिगृह्णाति।
 अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। चतुर्थमस्येन्द्रियस्याप क्रामति।
 तस्य वै वरुणस्याश्वं प्रतिजग्रहुषः। पञ्चममिन्द्रियस्यापक्रामत्।
 तमेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै स पञ्चममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त।
 पञ्चममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानश्वं प्रतिगृह्णाति॥ १३
 अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। पञ्चममस्येन्द्रियस्याप
 क्रामति। तस्य वै प्रजापतेः पुरुषं प्रतिजग्रहुषः।
 षष्ठमिन्द्रियस्यापक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै स
 षष्ठमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त। षष्ठमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य
 एवं विद्वान्पुरुषं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति।
 षष्ठमस्येन्द्रियस्याप क्रामति॥ १४॥

तस्य वै मनोस्तल्पं प्रतिजग्रहुषः। सप्तममिन्द्रियस्यापक्रामत्।
 तमेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै स सप्तममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त।
 सप्तममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्स्तल्पं प्रति

गृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति गृह्णाति। सप्तममस्येन्द्रियस्यापं
क्रामति। तस्य वा उत्तानस्याङ्गीरसस्याप्राणत्प्रतिजग्रुषः।
अष्टममिन्द्रियस्यापंक्रामत्॥१५॥

तदेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै सोऽष्टममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त।
अष्टममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानप्राणत्प्रतिगृह्णाति।
अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। अष्टममस्येन्द्रियस्यापं क्रामति।
यद्वा इदं किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाङ्गीरसः प्रत्यंगृह्णात्।
तदेनं प्रतिगृहीतन्नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृहीयात्।
तत्सर्वमुत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृहीयात्।
इयं वा उत्तान आङ्गीरसः। अनयैवैन्त्प्रति गृह्णाति। नैनं
हिनस्ति॥१६॥

तृतीयमिन्द्रियस्यापंक्रामच्चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ताश्च प्रतिगृह्णाति षष्ठमस्येन्द्रियस्यापंक्रामत्यष्टममिन्द्रिय
च (तस्य वा अग्नेरिहिरण्यं सोमस्य वासुस्तदेतेन रुद्रस्य गान्तामेतेन वरुणस्याश्वं प्रजापतेः
पुरुषं मनोस्तत्पुन्तमेतेनोत्तानस्य तदेतेनाप्राणद्यद्वे। अर्थं तृतीयमष्टमं तच्चतुर्थं तां पञ्चमं षष्ठं
सप्तमन्तम्। तदेतेन द्वे तामेतेनैकं तमेतेन त्रीणि तदेतेनैकम्॥)॥—————[४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यद्वशहोतारः सुत्रमासता। केन
ते गृहपतिनाऽऽर्ध्ववन्। केन प्रजा असृजन्तेति।

प्र॒जाप॑तिना॒ वै ते गृ॒हप॑तिनाऽऽर्ध्व॑वन्। तेन॑ प्र॒जा अ॑सृजन्त।
 यच्चतु॑र॒होतारः स॒त्रमा॑सन्त। केन॒ ते गृ॒हप॑तिनाऽऽर्ध्व॑वन्।
 केनौष॑धीरसृजन्तेति॑। सोमे॑न॒ वै ते गृ॒हप॑तिनाऽऽर्ध्व॑वन्॥१७॥
 तेनौष॑धीरसृजन्त। यत्पश्च॑होतारः स॒त्रमा॑सन्त। केन॒ ते
 गृ॒हप॑तिनाऽऽर्ध्व॑वन्। केनै॒भ्यो लो॒केभ्योऽसु॑रा॒न्प्राणु॑दन्त।
 केनै॒षां प॒शून्वृ॑ञ्जतेति॑। अ॒ग्निना॒ वै ते गृ॒हप॑तिनाऽऽर्ध्व॑वन्।
 तेनै॒भ्यो लो॒केभ्योऽसु॑रा॒न्प्राणु॑दन्त। तेनै॒षां प॒शून्वृ॑ञ्जत।
 यत्प॒ङ्क्तो॑तारः स॒त्रमा॑सन्त। केन॒ ते गृ॒हप॑तिनाऽऽर्ध्व॑वन्॥१८॥
 केन॒तून्क॑ल्पयन्तेति॑। धा॒त्रा वै ते गृ॒हप॑तिनाऽऽर्ध्व॑वन्।
 तेन॒तून्क॑ल्पयन्त। यत्स॒प्तहो॑तारः स॒त्रमा॑सन्त। केन॒ ते
 गृ॒हप॑तिनाऽऽर्ध्व॑वन्। केन॒ सुव॑रायन्। केने॒माँल्लो॒कान्त्सम॑तन्व॒न्निति॑
 अ॒र्य॒म्णा वै ते गृ॒हप॑तिनाऽऽर्ध्व॑वन्। तेन॒ सुव॑रायन्।
 तेने॒माँल्लो॒कान्त्सम॑तन्व॒न्निति॑॥१९॥

ए॒ते वै दे॒वा गृ॒हप॑तयः। तान् य ए॒वं वि॒द्वान्। अप्य॒न्यस्य॑
 गा॒र्हप॑ते दीक्ष॑ते। अ॒वा॒न्तर॑मे॒व स॒त्रिणा॑मृ॒ध्नोति॑। यो वा
 अ॒र्य॒मणं॑ वेद॑। दान॑कामा अस्मै प्र॒जा भ॑वन्ति। य॒ज्ञो
 वा अ॒र्य॒मा। आर्या॑वस॒तिरिति॑ वै तमा॑हु॒र्यं प्र॒शंस॑न्ति।

आर्यावस॒तिर्भव॑ति। य ए॒वं वेद॑॥२०॥

यद्वा इ॒दं किं॑ च। तत्सर्वं॑ चतु॒र्होतारः॑। चतु॒र्होतृ॑भ्योऽधि॑ य॒ज्ञो
निर्मि॑तः। स य ए॒वं वि॒द्वान् वि॒वदे॑त। अ॒हमे॒व भूयो॑ वेद।
यश्चतु॒र्होतृ॑न् वेदेति॑। स ह्ये॒व भूयो॑ वेद। यश्चतु॒र्होतृ॑न् वेद।
यो वै चतु॒र्होतृ॑णां॒ होतृ॑न् वेद। सर्वा॑सु प्र॒जास्वन्न॑मत्ति॥२१॥

सर्वा॑ दि॒शोऽभि॑ जंयति। प्र॒जाप॑तिर्वै दश॑होतृ॒णां॒ होता॑।
सोम॑श्चतु॒र्होतृ॑णां॒ होता॑। अ॒ग्निः प॒ञ्चहो॑तृ॒णां॒ होता॑।
धा॒ता ष॒ड्होतृ॑णां॒ होता॑। अ॒र्य॒मा स॒प्तहो॑तृ॒णां॒ होता॑। ए॒ते
वै चतु॒र्होतृ॑णां॒ होतारः॑। तान् य ए॒वं वेद॑। सर्वा॑सु
प्र॒जास्वन्न॑मत्ति। सर्वा॑ दि॒शोऽभि॑ जंयति॥२२॥

आ॒र्ध्व॒व॒न्ना॒र्ध्व॒व॒न्नित्ये॒वं वेदा॑न्ति सर्वा॑ दि॒शोऽभि॑ जंयति (वै तेन॑ स॒त्रङ्केन॑॥)॥—————[५]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जाः सृ॒ष्ट्वा व्य॑स्र॒सत॑। स हृद॑यं भूतो॑ऽशयत्।
आत्म॑न् हा ३ इत्य॑ह्वयत्। आपः॑ प्रत्य॑शृण्वन्। ता
अ॒ग्निहो॑त्रेणै॒व य॑ज्ञ॒क्रतु॑नोप॑ प॒र्याव॑र्तन्त। ताः कु॒सिन्धु॑मुपौहन्।
तस्मा॑द॒ग्निहो॑त्रस्य॑ य॒ज्ञक्र॑तोः। एकं॑ ऋ॒त्विक्। च॒तुष्कृ॑त्वो-
ऽह्व॑यत्। अ॒ग्निर्वा॒युरा॑दित्यश्चन्द्र॑माः॥२३॥

ते प्रत्य॑शृण्वन्। ते द॑र्शपूर्ण॑मा॒साभ्या॑मे॒व य॑ज्ञ॒क्रतु॑नोप॑

प॒र्याव॑र्तन्त। त उपौ॑ह॒ः श्र॒त्वार्य॑ङ्गा॒नि। तस्मा॑द्दर्शपूर्णमा॒सयो॑र्यज्ञः
च॒त्वार॑ ऋ॒त्विजः॑। प॒ञ्च॒कृत्वो॑ऽह्व॒यत्। प॒शवः॑ प्रत्य॑शृण्वन्। ते
चा॒तुर्मा॑स्यैरे॒व य॑ज्ञक्र॒तुनो॑प॒र्याव॑र्तन्त। त उपौ॑हं लोमं छु॒वीं
मा॒ऽसम॑स्थिं म॒ज्जान॑म्। तस्मा॑च्चातुर्मा॒स्याना॑ यज्ञक्र॒तोः॥ २४॥

प॒ञ्च॒त्विजः॑। ष॒ट्कृत्वो॑ऽह्व॒यत्। ऋ॒तवः॑ प्रत्य॑शृण्वन्। ते
प॑शुब॒न्धेनै॒व य॑ज्ञक्र॒तुनो॑प॒र्याव॑र्तन्त। त उपौ॑हन्त॒स्तना॑वा॒ण्डौ
शि॒शम॑वा॒ञ्च प्रा॑णम्। तस्मा॑त्पशुब॒न्धस्य॑ यज्ञक्र॒तोः।
ष॒ट्त्विजः॑। स॒प्त॒कृत्वो॑ऽह्व॒यत्। हो॒त्राः प्रत्य॑शृण्वन्। ताः
सौ॒म्येनै॒वाध्व॑रेण॒ यज्ञक्र॒तुनो॑प॒र्याव॑र्तन्त॥ २५॥

ता उपौ॑हन्त॒सप्त॑ शी॒र्ष॒ण्यान्प्रा॑णान्। तस्मा॑त्सौ॒म्यस्या॑ध्व॒रस्य॑
यज्ञक्र॒तोः। स॒प्त हो॒त्राः प्रा॒चीर्व॑ष॒द्गुर्व॑न्ति। द॒श॒कृत्वो॑ऽह्व॒यत्।
तपः॑ प्रत्य॑शृणोत्। तत्कर्म॑णै॒व सं॑वत्स॒रेण॒ सर्वै॑र्यज्ञक्र॒तुभि॑रुप॒
प॒र्याव॑र्तत। तत्सर्व॑मा॒त्मान॑म॒परि॑वर्गमु॒पौह॑त्। तस्मा॑त्सं॒वत्स॑रे
सर्वे॑ यज्ञक्र॒तवो॑ऽव॒रुध्य॑न्ते। तस्मा॑द्दश॑होता चतु॑र्होता।
प॒ञ्च॑होता ष॒ट्को॑ता स॒प्तहो॑ता। एक॑होत्रे ब॒लिः॑ ह॒रन्ति॑।
हर॑न्त्यस्मै प्र॒जा ब॒लिम्। ऐ॒नम॑प्रतिख्यातं गच्छ॑ति। य ए॒वं
वेद॑॥ २६॥

चन्द्रमाँश्चातुर्मास्यानाँ यज्ञक्रुतोरध्वरेण यज्ञक्रुतुनोपं पर्यावर्तन्त सप्तहोता चत्वारिं च॥—[६]

प्रजापतिः पुरुषमसृजत। सौँऽग्निरंब्रवीत्। ममायमन्नमस्त्विति।
सौँऽबिभेत्। सर्वं वै माँऽयं प्र धक्ष्यतीति। स
एताँश्चतुर्होतृनात्मस्पर्णानपश्यत्। तानँजुहोत्। तैर्वै
स आत्मानमस्पृणोत्। यदँग्निहोत्रं जुहोति। एकँहोतारमेव
तद्यँज्ञक्रुतुमाँप्रोत्यग्निहोत्रम्॥ २७ ॥

कुसिन्धश्चात्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं
गच्छति। चतुरुन्नयति। चतुर्होतारमेव तद्यँज्ञक्रुतुमाँप्रोति
दर्शपूर्णमासौ। चत्वारिँ चात्मनोँऽङ्गानि स्पृणोति।
आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। समित्पञ्चमी।
पञ्चहोतारमेव तद्यँज्ञक्रुतुमाँप्रोति चातुर्मास्यानिँ। लोमँ छवीं
माँसमस्थिँ मञ्जानम्॥ २८ ॥

तानिँ चात्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति।
चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। षड्होतारमेव तद्यँज्ञक्रुतुमाँप्रोति
पशुबन्धम्। स्तनाँवाण्डौ शिश्रमवाँश्च प्राणम्। तानिँ चात्मनः
स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति।
द्विर्जुहोति॥ २९ ॥

स॒मित्सं॑स॒मी। स॒प्तहो॑तारमेव तद्यज्ञक्र॒तुमा॑प्नोति सौ॒म्यम॑ध्वरम्।
 स॒प्त चा॒त्मनः॑ शी॒र्षण्या॑न्प्रा॒णान्त॑स्पृणोति। आ॒दि॒त्यस्य॑ च
 सायु॑ज्यं गच्छति। च॒तुरु॑न्नयति। द्विर्जु॑होति। द्वि॒र्निमा॑ष्टि।
 द्विः प्रा॑श्नोति। द॒शहो॑तारमेव तद्यज्ञक्र॒तुमा॑प्नोति संवत्स॒रम्।
 सर्वं॑ चा॒त्मान॒मप॑रिवर्गः स्पृ॒णोति। आ॒दि॒त्यस्य॑ च सायु॑ज्यं
 गच्छति॥ ३० ॥

अ॒ग्नि॒होत्रं॑ म॒ज्जान॒न्दि॒र्जुहो॑त्यप॑रिवर्गः स्पृ॒णोत्येकं॑ च॥ [७]

प्र॒जाप॑तिरकामयत॒ प्रजा॑येयेति। स तपो॑ऽतप्यत।
 सो॑ऽन्तर्वा॒नभ॑वत्। स हरि॑तः श्या॒वोऽभ॑वत्। तस्मा॒त्क्य॑न्तर्व॒त्नी।
 हरि॑णी स॒ती श्या॒वा भ॑वति। स वि॒जाय॑मानो गर्भे॑णाताम्यत्।
 स ता॒न्तः कृ॑ष्णः श्या॒वोऽभ॑वत्। तस्मा॑त्ता॒न्तः कृ॑ष्णः श्या॒वो
 भ॑वति। तस्यासु॑रे॒वार्जी॑वत्॥ ३१ ॥

तेनासु॑नाऽसु॑रानसृजत। तदसु॑राणामसु॒रत्व॑म्। य
 ए॒वमसु॑राणामसु॒रत्वं वेद॑। असु॑माने॒व भ॑वति। नैन॒मसु॑र्जहाति।
 सोऽसु॑रान्तसृ॒ष्ट्वा पि॒तेवा॑मन्यत। तदनु॑ पि॒तृन॑सृजत। तत्पि॑त॒ृणां
 पि॑तृत्वम्। य ए॒वं पि॑त॒ृणां पि॑तृत्वं वेद॑। पि॒तेवै॒व स्वाना॑
 भवति॥ ३२ ॥

यन्त्यस्य पितरो हवम्। स पितृन्सृष्ट्वाऽऽमनस्यत्।
 तदनु मनुष्यान्सृजत। तन्मनुष्याणां मनुष्यत्वम्। य
 एवं मनुष्याणां मनुष्यत्वं वेद। मनुष्यैव भवति। नैनं
 मनुर्जहाति। तस्मै मनुष्यान्सृजानाय। दिवा देवत्रा-
 ऽभवत्। तदनु देवान्सृजत। तद्देवानान्देवत्वम्। य एवं
 देवानां देवत्वं वेद। दिवा हैवास्य देवत्रा भवति। तानि वा
 एतानि चत्वार्यम्भांसि। देवा मनुष्याः पितरोऽसुराः। तेषु
 सर्वेष्वम्भो नभ इव भवति। य एवं वेद॥३३॥

अजीवत्स्वानां भवति देवान्सृजत सप्त च॥ [८]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यो वा इमं विद्यात्। यतोऽयं पवते।
 यदभि पवते। यदभि सम्पवते। सर्वमायुरियात्। न पुरा-
 ऽऽयुषः प्र मीयेत। पशुमान्त्स्यात्। विन्देत प्रजाम्। यो वा
 इमं वेद॥३४॥

यतोऽयं पवते। यदभि पवते। यदभि सम्पवते। सर्वमायुरेति।
 न पुराऽऽयुषः प्र मीयते। पशुमान्भवति। विन्देत प्रजाम्।
 अद्ध्यः पवते। अपोऽभि पवते। अपोऽभि सम्पवते॥३५॥
 अस्याः पवते। इमामभि पवते। इमामभि सम्पवते।

अग्नेः पंवते। अग्निमभि पंवते। अग्निमभि सं पंवते।
अन्तरिक्षात्पवते। अन्तरिक्षमभि पंवते। अन्तरिक्षमभि सं
पंवते। आदित्यात्पंवते॥३६॥

आदित्यमभि पंवते। आदित्यमभि सं पंवते। द्योः पंवते।
दिवमभि पंवते। दिवमभि सं पंवते। दिग्भ्यः पंवते। दिशोऽभि
पंवते। दिशोऽभि सम्पंवते। स यत्पुरस्ताद्वाति। प्राण एव
भूत्वा पुरस्ताद्वाति॥३७॥

तस्मात्पुरस्ताद्धान्तम्। सर्वा प्रजाः प्रति नन्दन्ति। प्राणो हि
प्रियः प्रजानाम्। प्राण इव प्रियः प्रजानां भवति। य एवं वेद।
स वा एष प्राण एव। अथ यदक्षिणतो वाति। मातरिश्वैव
भूत्वा दक्षिणतो वाति। तस्मादक्षिणतो वान्तं विद्यात्। सर्वा
दिश आ वाति॥३८॥

सर्वा दिशोऽनु वि वाति। सर्वा दिशोऽनु सं वातीति।
स वा एष मातरिश्वैव। अथ यत्पश्चाद्वाति। पवमान एव
भूत्वा पश्चाद्वाति। पूतमस्मा आहरन्ति। पूतमुपहरन्ति।
पूतमश्नाति। य एवं वेद। स वा एष पवमान एव॥३९॥

अथ यदुत्तरतो वाति। सवितैव भूत्वोत्तरतो वाति। सवितेव

स्वानां भवति। य एवं वेद। स वा एष संवितैव। ते य
 एनं पुरस्तादायन्तमुपवदन्ति। य एवास्य पुरस्तात्पाप्मानः।
 तांस्तेऽप घ्नन्ति। पुरस्तादितरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य
 एनन्दक्षिणत आयन्तमुपवदन्ति॥४०॥

य एवास्य दक्षिणतः पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति। दक्षिणत
 इतरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनं पश्चादायन्तमुप
 वदन्ति। य एवास्य पश्चात्पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति।
 पश्चादितरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनमुत्तरत आयन्तमुप
 वदन्ति। य एवास्योत्तरतः पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति॥४१॥

उत्तरत इतरान्पाप्मानः सचन्ते। तस्मादेवं विद्वान्। वीवं
 नृत्येत्। प्रेवं चलेत्। व्यस्येवाक्ष्यौ भाषेत। मण्टयेदिव।
 क्राथयेदिव। शृङ्गायेतेव। उत मोप वदेयुः। उत मे
 पाप्मानमप हन्युरिति। स यान्दिशं सनिमेष्यन्त्स्यात्।
 यदा तान्दिशं वातो वायात्। अथ प्रवेयात्। प्र वा धावयेत्।
 सातमेव रदितं व्यूढं गन्धमभि प्रच्यवते। आऽस्य तं जनपदं
 पूर्वा कीर्तिर्गच्छति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। य एवं
 वेद॥४२॥

वेद सं पवत आदित्यात्पवते वात्या वात्येष पवमान एव दक्षिणत आयन्तमुप वदन्त्युत्तरतः

पाप्मानस्तां स्तेषां घृन्तीत्यष्टौ च॥ [९]

प्रजापतिः सोमं राजानमसृजत। तत्रयो वेदा
अन्वसृज्यन्त। तान् हस्तैः कुरुत। अथ ह सीता
सावित्री। सोमं राजानञ्चकमे। श्रद्धामु स चकमे। साऽऽहं
पितरं प्रजापतिमुपससार। तं हौवाच। नमस्ते अस्तु
भगवः। उप त्वाऽयानि॥४३॥

प्र त्वा पद्ये। सोमं वै राजानङ्गमये। श्रद्धामु स कामयत
इति। तस्या उ ह स्थांगरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं
पुरस्ताद्वाख्याय। चतुर्होतारन्दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्।
षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च
मुखेऽलङ्कृत्य॥४४॥

आऽस्यार्धं वव्राज। तां होदीक्ष्यौवाच। उप मा वर्तस्वेति।
तं हौवाच। भोगन्तु म आचक्ष्व। एतन्म आचक्ष्व। यत्ते
पाणाविति। तस्या उ ह त्रीन् वेदान्प्रददौ। तस्मादुह स्त्रियो
भोगमैव हारयन्ते। स यः कामयेत प्रियः स्यामिति॥४५॥

यं वा कामयेत प्रियः स्यादिति। तस्मा एतं
स्थांगरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं पुरस्ताद्वाख्याय।

चतुर्होतारन्दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्। षड्होतारमुत्तरतः।
सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च मुखेऽलङ्कृत्य।
आस्यार्धं व्रजेत्। प्रियो हैव भवति॥४६॥

अयान्यलङ्कृत्य स्यामिति भवति॥ [१०]

ब्रह्मात्मन्वदसृजत। तदकामयत। समात्मना पद्येयेति।
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै दशमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
स दशहूतोऽभवत्। दशहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
दहूतं सन्तम्। दशहोतेत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया
इव हि देवाः॥४७॥

आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै सप्तमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
स सप्तहूतोऽभवत्। सप्तहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
सप्तहूतं सन्तम्। सप्तहोतेत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया
इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै षष्ठं हूतः
प्रत्यशृणोत्। स षड्हूतोऽभवत्॥४८॥

षड्हूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं षड्हूतं सन्तम्।
षड्होतेत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः।
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै पञ्चमं हूतः प्रत्यशृणोत्।

स पञ्चहूतोऽभवत्। पञ्चहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
पञ्चहूतं सन्तम्। पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण॥४९॥

पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत्। तस्मै
चतुर्थं हूतः प्रत्यशृणोत्। स चतुरहूतोऽभवत्। चतुरहूतो ह
वै नामैषः। तं वा एतश्चतुरहूतं सन्तम्। चतुर्होतेत्याचक्षते
पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। तमब्रवीत्। त्वं वै मे
नेदिष्ठं हूतः प्रत्यश्रौषीः। त्वयैनानाख्यातार इति। तस्मान्नु
हैनांश्चतुरहोतार इत्याचक्षते। तस्माच्छुश्रूषुः पुत्राणां
हृद्यतमः। नेदिष्ठो हृद्यतमः। नेदिष्ठो ब्रह्मणो भवति। य एवं
वेद॥५०॥

देवाः षड्भूतोऽभवत्पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेणाश्रौषीः षट्॥—————[११]

ब्रह्मवादिनः किं दक्षिणां यो वा अविद्वान्तस्य वै ब्रह्मवादिनो यद्वशहोतारः प्रजापतिर्व्यस्रं
प्रजापतिः पुरुषं प्रजापतिरकामयत् स तपः सोऽन्तर्वान्ब्रह्मवादिनो यो वा इमं
विद्यात्प्रजापतिः सोमं राजानं ब्रह्मात्मन्वदेकादश॥११॥

ब्रह्मवादिनस्तस्य वा अग्रेयद्वा इदं किं च प्रजापतिरकामयत् य एवास्यं दक्षिणतः
पञ्चाशत्॥५०॥

ब्रह्मवादिनो य एवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे। इमं नो यज्ञमुप याहि विद्वान्।
विश्वा अग्नेऽभियुजो विहत्य। शत्रूयतामा भरा भोजनानि।
अग्ने शर्धं महते सौभगाय। तव द्युमन्युत्तमानि सन्तु।
सञ्जास्पत्यं सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि तिष्ठा महांसि।
अग्ने यो नोऽभितो जनः। वृको वारो जिघांसति॥१॥
तांस्त्वं वृत्रहं जहि। वस्वस्मभ्यमा भरा। अग्ने यो नो-
ऽभिदासति। समानो यश्च निष्ठः। इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा
तस्योच्छेषि किञ्चन। त्वमिन्द्राभिभूरसि। देवो विज्ञातवीर्यः।
वृत्रहा पुरुचेतनः। अप प्राचं इन्द्र विश्वांसमित्रान्॥२॥
अपापांचो अभिभूते नुदस्व। अपोदींचो अपशूराधरा च ऊरौ।
यथा तव शर्मन्मदेम। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। युजे रथङ्गवेषणं हरिभ्याम्।
उप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः। विबाधिष्टास्य रोदसी महित्वा।
इन्द्रो वृत्राण्यप्रतीजघ्नवान्॥३॥
हव्यवाहमभिमातिषाहम्। रक्षोहणं पृतनासु जिष्णुम्।

ज्योतिष्मन्तन्दीद्यत्तं पुरन्धिम्। अग्निं स्विष्टकृतमा हुवेम।
स्विष्टमग्ने अभि तत्पृणाहि। विश्वां देव पृतना अभि ष्य।
उरुन्नः पन्थां प्रदिशन्विभाहि। ज्योतिष्मद्वेह्यजरन्न आयुः।
त्वामग्ने हविष्मन्तः। देवं मर्तास ईडते॥४॥

मन्ये त्वा जातवेदसम्। स हव्या वक्ष्यानुषक्। विश्वानि नो
दुर्गहा जातवेदः। सिन्धुं न नावा दुरिताऽति पर्षि। अग्ने
अत्रिवन्मनसा गृणानः। अस्माकं बोध्यविता तनूनाम्। पूषा
गा अन्वेतु नः। पूषा रक्षत्वर्वतः। पूषा वाजं सनोतु नः।
पूषेमा आशा अनुवेद सर्वाः॥५॥

सो अस्मां अभयतमेन नेषत्। स्वस्तिदा अघृणिः
सर्ववीरः। अप्रयुच्छन्पुर एतु प्रजानन्। त्वमग्ने सप्रथा असि।
जुष्टो होता वरेण्यः। त्वया यज्ञं वितन्वते। अग्नी रक्षांसि
सेधति। शुक्रशोचिरमर्त्यः। शुचिः पावक ईड्यः। अग्ने रक्षां
णो अहंसः॥६॥

प्रति ष्म देव रीषतः। तपिष्ठैरजरो दह। अग्ने हंसि
न्यत्रिणम्। दीद्यन्मर्त्येष्वा। स्वे क्षये शुचिव्रत। आ वात
वाहि भेषजम्। वि वात वाहि यद्रपः। त्वं हि विश्वभेषजः।

देवाना॑न्दू॒त ई॒य॑से। द्वावि॒मौ वा॒तौ वा॒तः॥७॥

आ सि॒न्धो॒रा प॑रा॒वतः॑। दक्षं॑ मे अ॒न्य आ॒वा॒तु। प॒रा॒न्यो वा॒तु
य॒द्रपः॑। य॒द॒दो वा॑त ते गृ॒हे। अ॒मृत॑स्य नि॒धिर्ह॑तः। ततो॑ नो
दे॒हि जी॒वसे॑। ततो॑ नो धे॒हि भे॒ष॒जम्। ततो॑ नो म॒ह आ॒व॒ह।
वा॒त आ॒वा॒तु भे॒ष॒जम्। श॒म्भूर्म॑यो॒भूर्नो॑ हृ॒दे॥८॥

प्र ण॒ आयू॑र॒षि ता॑रिषत्। त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑। अ॒या स॒न्मन॑सा
हि॒तः। अ॒या सन् ह॒व्यमू॑हिषे। अ॒या नो॑ धे॒हि भे॒ष॒जम्। इ॒ष्टो
अ॒ग्निरा॑हु॒तः। स्वा॒हाकृ॑तः पि॒प॒र्तु नः॑। स्व॒गा दे॒वेभ्य॑ इ॒दन्न॑मः।
का॒मो भू॑तस्य॒ भव्य॑स्य। स॒म्राडे॑को वि॒राज॑ति॥९॥

स इ॒दं प्र॑ति॒ पप्र॑थे। ऋ॒तूनु॑त्सृ॒जते॑ व॒शी। का॒म॒स्तद॑ग्रे
सम॑व॒र्तता॑धि। म॒न॒सो रे॑तः प्रथ॒मं य॑दासी॒त्। स॒तो
ब॒न्धुम॑संति॒ निर॑विन्दन्। हृ॒दि प्र॑ती॒ष्या क॒वयो॑ मनी॒षा।
त्वया॑ म॒न्यो स॒रथ॑मा॒रुज॑न्तः। ह॒र्षमा॑णा॒सो धृ॒ष॒ता म॑रु॒त्वः।
ति॒ग्मेष॑व॒ आयु॑धा स॒शिश॑नाः। उ॒प प्र॑य॒न्ति न॑रो
अ॒ग्निरू॑पाः॥१०॥

म॒न्युर्भ॑गो म॒न्युरे॒वास॑ दे॒वः। म॒न्युर्हो॒ता व॑रु॒णो वि॒श्ववे॑दाः।
म॒न्युं वि॒श ई॒डते॑ दे॒वय॑न्तीः। पा॒हि नो॑ म॒न्यो त॑प॒सा श्र॑मेण।

त्वमग्ने व्रतभृच्छुचिः। देवाः आसादया इह। अग्ने हव्याय
 वोढवे। व्रतानुबिभ्रद्व्रतपा अदाभ्यः। यजा नो देवाः अजरः
 सुवीरः। दधद्रत्नानि सुविदानो अग्ने। गोपाय नो जीवसे
 जातवेदः॥११॥

जिघांसत्यमित्राङ्घ्रन्वानीडते सर्वा अहंसो वातो हृदे राजत्यग्निरूपाः सुविदानो अग्न एकं
 च॥ [१]

चक्षुषो हेते मनसो हेते। वाचो हेते ब्रह्मणो हेते। यो मा-
 ऽघायुरभिदासति। तमग्ने मेन्या मेनिं कृणु। यो मा चक्षुषा
 यो मनसा। यो वाचा ब्रह्मणाऽघायुरभिदासति। तयाऽग्ने त्वं
 मेन्या। अमुममेनिं कृणु। यत्किञ्चासौ मनसा यच्च वाचा।
 यज्ञैर्जुहोति यजुषा हविर्भिः॥१२॥

तन्मृत्युर्निर्ऋत्या संविदानः। पुरादिष्टादाहुतीरस्य हन्तु।
 यातुधाना निर्ऋतिरादुरक्षः। ते अस्य घन्त्वन्तेन सत्यम्।
 इन्द्रेषिता आज्यमस्य मधन्तु। मा तत्समृद्धिं यदसौ
 करोति। हन्मि तेऽहं कृतः हविः। यो मे घोरमचीकृतः।
 अपाञ्चौ त उभौ बाहू। अपनह्याम्यास्यम्॥१३॥

अपं नह्यामि ते बाहू। अपं नह्याम्यास्यम्। अग्नेर्देवस्य

ब्रह्मणा। सर्वं तेऽवधिषं कृतम्। पुराऽमुष्यं वषट्कारात्। यज्ञं
देवेषु नस्कृधि। स्विष्टमस्माकं भूयात्। माऽस्मान्प्रापन्न-
रातयः। अन्ति दूरे सतो अग्ने। भ्रातृव्यस्याभिदासतः॥१४॥

वषट्कारेण वज्रेण। कृत्यां हन्मि कृतामहम्। यो मा नक्तं
दिवा सायम्। प्रातश्चाहो निपीयति। अद्या तमिन्द्र वज्रेण।
भ्रातृव्यं पादयामसि। इन्द्रस्य गृहोऽसि तन्त्वा। प्रपद्ये सगुः
साश्वः। सह यन्मे अस्ति तेन। ईडे अग्निं विपश्चितम्॥१५॥

गिरा यज्ञस्य साधनम्। श्रुष्टीवानन्धितावानम्। अग्ने शकेमं
ते वयम्। यमं देवस्य वाजिनः। अति द्वेषांसि तरेम।
अवतं मा समनसौ समोकसौ। सचेतसौ सरेतसौ। उभौ
मामवतजातवेदसौ। शिवौ भवतमद्य नः। स्वयं कृण्वानः
सुगमप्रयावम्॥१६॥

तिग्मशृङ्गो वृषभः शोशुचानः। प्रत्नं सधस्थमनु पश्यमानः।
आ तन्तुमग्निर्दिव्यन्ततान। त्वन्नस्तन्तुरुत सेतुरग्ने। त्वं पन्था
भवसि देव्यानः। त्वयाऽग्ने पृष्ठं वयमारुहेम। अथा देवैः
सधमादं मदेम। उदुत्तमं मुमुग्धि नः। वि पाशं मध्यमश्चूता।
अवाधमानि जीवसे॥१७॥

व॒यं॑ सोम॑ व्र॒ते तव॑। मन॑स्त॒नूषु॑ बिभ्र॑तः। प्र॒जाव॑न्तो
 अशी॑महि। इन्द्रा॑णी दे॒वी सु॒भगा॑ सु॒पत्नी॑। उद॑र॒शेन॑
 पति॑विद्ये॒ जिगा॑य। त्रि॒शद॑स्या ज॒घनं॑ यो॒ज॒नानि॑। उ॒पस्थ॑
 इन्द्र॑ः स्थवि॑रं बिभर्ति॑। सेना॑ ह॒ नाम॑ पृथि॒वी ध॑नञ्ज॒या।
 वि॒श्वव्य॑चा॒ अदि॑तिः सूर्य॑त्वक्। इन्द्रा॑णी दे॒वी प्रा॒सहा॑
 ददा॑ना॥१८॥

सा नो॑ दे॒वी सु॒हवा॑ शर्म॑ यच्छतु। आत्वा॑ऽहार्षम॒न्तर॑भूः।
 ध्रुव॑स्ति॒ष्ठावि॑चाचलिः। विश॑स्त्वा॒ सर्वा॑ वाञ्छन्तु। मा
 त्वद्रा॑ष्ट्रमधि॑ भ्रशत्। ध्रु॒वा द्यौर्ध्रु॑वा पृथि॒वी। ध्रु॒वं वि॒श्वमि॑दं
 जग॑त्। ध्रु॒वा ह॒ पर्व॑ता इ॒मे। ध्रु॒वो राजा॑ वि॒शाम॑यम्।
 इ॒हैवैधि॑ मा व्यथि॑ष्ठाः॥१९॥

पर्व॑त इ॒वावि॑चाचलिः। इन्द्र॑ इवे॒ह ध्रु॒वस्ति॑ष्ठ। इ॒ह रा॑ष्ट्रमुं
 धार॑य। अ॒भिति॑ष्ठ पृ॒तन्य॑तः। अध॑रे सन्तु शत्र॑वः। इन्द्र॑ इव
 वृ॒त्रहा॑ तिष्ठ। अ॒पः क्षे॒त्राणि॑ स॒ञ्जय॑न्। इन्द्र॑ एण॒मदी॑धरत्।
 ध्रु॒वन्ध्रु॒वेण॑ ह॒विषा॑। तस्मै॑ दे॒वा अधि॑ब्रवन्। अ॒यं च॒
 ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑॥२०॥

हविर्भिरास्यमभि दासतो विपश्चितमप्रयावञ्जीवसे ददाना व्यथिष्ठा ब्रवन्नेकं च॥—————[२]

जुष्टीं नरो ब्रह्मणा वः पितॄणाम्। अक्षमव्ययं न किलारिषाथ।
 यच्छक्करीषु बृहता रवेण। इन्द्रे शुष्ममदधाथा वसिष्ठाः।
 पावका नः सरस्वती। वाजैर्भिर्वाजिनीवती। यज्ञं वष्टु धिया
 वसुः। सरस्वत्यभिना नेषि वस्यः। मा पस्फरीः पर्यसा मा
 न आधक्। जुषस्व नः सख्या वेश्या च॥ २१॥

मा त्वक्षेत्राण्यरणानि गन्म। वृञ्जे हविर्नमसा बरुहिरग्नौ।
 अयामि सुगृह्यतवती सुवृक्तिः। अम्यक्षि सन्न सदने पृथिव्याः।
 अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः। इहार्वाश्चमति ह्वये। इन्द्रं जैत्राय
 जेतवे। अस्माकमस्तु केवलः। अर्वाश्चमिन्द्रममुतो हवामहे।
 यो गोजिद्धं न जिदंश्च जिद्यः॥ २२॥

इमं नो यज्ञं विह्वे जुषस्व। अस्य कुर्मो हरिवो
 मेदिनन्त्वा। असम्मृष्टो जायसे मातृवोः शुचिः। मन्द्रः
 कविरुदतिष्ठो विवस्वतः। घृतेन त्वा वर्धयन्नग्र आहुत।
 धूमस्ते केतुरभवद्विवि श्रितः। अग्निरग्रे प्रथमो देवतानाम्।
 संयातानामुत्तमो विष्णुरासीत्। यजमानाय परिगृह्य देवान्।
 दीक्षयेद५ हविरा गच्छतन्नः॥ २३॥

अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं महः। दीक्षापालेभ्योऽवनत५ हि
 शक्रा। विश्वैर्देवैर्यज्ञियैः संविदानौ। दीक्षामस्मै यजमानाय

धत्तम्। प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्याय। मृगो न भीमः कुचरो
गिरिष्ठाः। यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेषु। अधि क्षियन्ति भुवनानि
विश्वा। नूमर्तो दयते सनिष्यन् यः। विष्णाव उरुगायाय
दाशत्॥२४॥

प्र यः सुत्राचा मनसा यजातै। एतावन्तन्नर्यमा विवांसात्।
विचक्रमे पृथिवीमेष एताम्। क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन्।
ध्रुवासो अस्य कीरयो जनांसः। उरुक्षितिः सुजनिमा
चकार। त्रिदेवः पृथिवीमेष एताम्। विचक्रमे शतर्चसं
महित्वा। प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीयान्। त्वेषः ह्यस्य
स्थविरस्य नाम॥२५॥

होतारश्चित्ररथमध्वरस्य। यज्ञस्ययज्ञस्य केतुः रुशन्तम्।
प्रत्यर्धि देवस्यदेवस्य मूहा। श्रिया त्वग्निमतिथिं जनानाम्।
आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च
याहि। वरीवृजत्स्थविरेभिः सुशिप्र। अस्मे दधद्वृषणः
शुष्ममिन्द्र। इन्द्रः सुवर्षा जनयन्नहानि। जिगायोशिग्भिः
पृतना अभि श्रीः॥२६॥

प्रारोचयन्मनवे केतुमहाम्। अविन्दज्योतिर्बृहते रणाय।

अश्विनाववसे निह्वये वाम्। आ नूनं यात९ सुकृताय विप्रा।
 प्रातर्युक्तेन सुवृता रथेन। उपागच्छतमवसागतन्नः।
 अविष्टन्धीष्वश्विना न आसु। प्रजावद्रेतो अह्वयं
 नो अस्तु। आवा॑न्तो॒के तन॑ये तू॒तुजानाः॑। सुर॒त्वा॑सो
 दे॒ववी॑तिङ्गमेम॥ २७॥

त्व९ सोम॑ क्रतु॑भिः सु॒क्रतु॑र्भूः। त्वद॒न्दक्षैः॑ सु॒दक्षो॑ विश्ववे॒दाः।
 त्वं वृषा॑ वृष॒त्वेभि॑र्महित्वा। द्यु॒म्नेभि॑र्द्यु॒म्यभवो॑ नृचक्षाः॑। अषा॑ढं
 यु॒त्सु पृ॒त॑नासु प॒प्रिम्। सु॒व॒र॒षाम॒प्स्वां वृ॒ज॑नस्य गो॒पाम्।
 भ॒रेषु॑जा९ सु॒क्षिति॑९ सु॒श्रव॑सम्। जय॑न्त॒न्त्वाम॑नु॒मदे॑म सोम।
 भवा॑ मि॒त्रो न शे॒व्यो घृ॒तासु॑तिः। विभू॑तद्यु॒म्न ए॒व या उ॑
 स॒प्रथाः॑॥ २८॥

अधा॑ ते वि॒ष्णो वि॒दुषा॑ चि॒दृध्यः॑। स्तोमो॑ य॒ज्ञस्य॑ रा॒ध्यो
 ह॒विष्म॑तः। यः पू॒र्व्याय॑ वे॒धसे॑ नवी॑यसे। सु॒म॒ज्ज्ञान॑ये
 वि॒ष्णावे॑ ददा॑शति। यो जा॒तम॒स्य म॑ह॒तो म॒हि ब्रवा॑त्। सेदु॑
 श्रवो॑भिर्यु॒ज्यं चि॒द॒भ्यस॑त्। तमु॑ स्तो॒तारः पू॒र्व्यं यथा॑ वि॒द
 ऋ॒तस्य॑। गर्भ॑९ ह॒विषा॑ पिप॒र्त॑न। आऽस्य॑ जा॒न॒न्तो नाम॑
 चि॒द्वि॒वक्त॑न। बृ॒ह॒त्ते वि॒ष्णो सु॒म॒तिं भ॑जामहे॥ २९॥

इ॒मा धा॒ना घृ॒त॒स्रुवः॑ । ह॒रीं इ॒होप॑वक्षतः । इन्द्र॑ ५ सु॒खत॑मे रथे ।
 ए॒ष ब्र॒ह्मा प्र॑तेम॒हे । वि॒दथे॑ श॑ ५ सिष॑ ५ ह॒रीं । य ऋ॒त्वियः॑ प्र॑ते
 व॒न्वे । व॒नुषो॑ ह॒र्यत॑ म॒दम॑ । इन्द्रो॑ नाम॑ घृ॒तन्न॑यः । ह॒रिभि॑श्चा॒रु
 से॑च॒ते । श्रु॒तो गु॒ण आ त्वा॑ वि॒शन्तु॑ ॥ ३० ॥

ह॒रिर्व॑र्षस॒ङ्गिरः॑ । आच॑र्षणि॒प्रा वृ॑ष॒भो जना॑नाम् । राजा॑
 कृ॒ष्टीनां॑ पु॒रुहू॑त इन्द्रः । स्तु॒तश्र॑व॒स्यन्न॑व॒सोप॑म॒द्रिक् । यु॒क्ता
 ह॒री वृ॑ष॒णाया॑ह्य॒र्वाङ् । प्र य॑त्सिन्ध॒वः प्र॑स॒वं यदा॑यन् । आपः॑
 समु॒द्रः ५ र॒थ्ये॒व जग्मुः॑ । अत॑श्चि॒दिन्द्रः॑ स॒दसो॑ व॒रीया॑न् ।
 यदी॑ ५ सोमः॑ पृ॒णति॑ दु॒ग्धो अ॒ ५ शुः॑ । ह्य॒याम॑सि॒ त्वेन्द्र॑
 या॒ह्यर्वा॑ङ् ॥ ३१ ॥

अ॒रन्ते॒ सोम॑स्त॒नुवे॑ भ॒वाति॑ । शत॑क्रतो मा॒दय॑स्वा सु॒तेषु॑ ।
 प्रा॒स्मा ५ अ॒व पृ॑त॒नासु॑ प्र॒युत्सु॑ । इन्द्रा॑य॒ सोमाः॑ प्र॒दिवो॑
 वि॒दा॒नाः । ऋ॒भुर्ये॑भिर्वृष॑प॒र्वा वि॒हा॒याः । प्र॒य॒म्यमा॑णा॒न्प्रति॑ षू
 गृ॒भाय॑ । इन्द्र॒ पिब॑ वृष॑धू॒तस्य॑ वृ॒ष्णाः । अ॒हैड॑मा॒न उ॑प॒याहि॑
 य॒ज्ञम् । तुभ्य॑ प॒वन्त॑ इन्द्र॒वः सु॒तासः॑ । गा॒वो न व॑ज्रिन्त्स्व॒मोको॑
 अ॒च्छ॑ ॥ ३२ ॥

इन्द्रा॑ ग॒हि प्र॑थ॒मो य॒ज्ञिया॑नाम् । या ते॑ का॒कुत्सु॑कृ॒ता या

वरि॑ष्ठा। यया॑ शश्व॒त्पिब॑सि॒ मध्वं॑ ऊ॒र्मिम्। तया॑ पाहि॒ प्र ते॑
 अध्व॑र्युर॒स्थात्। सन्ते॑ वज्रो॑ वर्त॒तामिन्द्र॑ ग॒व्युः। प्रा॒तर्यु॑जा
 वि बो॑धय। अ॒श्विना॒वेह॑ ग॒च्छत॑म्। अ॒स्य सोम॑स्य पी॒तये॑।
 प्रा॒तर्यावा॑णा प्रथ॒मा य॑जध्वम्। पु॒रा गृ॒ध्रादर॑रुषः पिबाथः।
 प्रा॒तर॒हि य॒ज्ञम॒श्विना॒ दधा॑ते। प्रश॑सन्ति क॒वयः॑ पूर्॒वभाजः॑।
 प्रा॒तर्य॑जध्वम॒श्विना॑ हि॒नोत। न सा॒यम॑स्ति दे॒वया॑ अजु॑ष्टम्।
 उ॒तान्यो॑ अ॒स्मद्य॑जते॒ विचा॑यः। पूर्॒वः पूर्॒वो य॑ज॒मानो॒
 वनी॑यान्॥ ३३॥

चा॒श्वजि॒द्यो ग॑च्छतं नो दा॒शत्रा॒माभि॑श्रीर्गमे॒म स॒प्रथा॑ भ॒जामहे॑ वि॒शन्तु॒ याह्य॑र्वाडच्छं पिबाथः
 षट्॥ [३]

न॒क्तं जा॒ताऽस्यो॑षधे। रा॒मे कृ॒ष्णे अ॒सि॑क्रि च। इ॒दं
 र॑जनि रजय। कि॒लासं॑ प॒लितं॑ च॒ यत्। कि॒लासं॑श्च
 प॒लितं॑ च। नि॒रि॒तो ना॑शया॒ पृष॑त्। आ नः॒ स्वो अ॑श्नुतां
 वर्णः॑। परा॑ श्वे॒तानि॑ पातय। अ॒सि॑तन्ते नि॒लय॑नम्।
 आ॒स्थान॒मसि॑तन्तव॥ ३४॥

अ॒सि॑क्रियस्योषधे। नि॒रि॒तो ना॑शया॒ पृष॑त्। अ॒स्थि॒जस्य॑
 कि॒लासं॑स्य। त॒नूज॑स्य च॒ यत्त्व॑चि। कृ॒त्यया॑ कृतस्य॒ ब्रह्म॑णा।

लक्ष्मं श्वेतमनीनशम्। सरूपा नाम ते माता। सरूपो नाम
ते पिता। सरूपाऽस्योषधे सा। सरूपमिदं कृधि॥३५॥

शुन९ हुवेम मघवानमिन्द्रम्। अस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ।
शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु। घ्नन्तं वृत्राणि सञ्जितं धनानाम्।
धूनुथ द्यां पर्वतान्दाशुषे वसु। नि वो वना जिहते
यामं नो भिया। कोपयथ पृथिवीं पृश्निमातरः। युधे
यदुग्राः पृषतीरयुग्ध्वम्। प्रवेपयन्ति पर्वतान्। विविश्चन्ति
वनस्पतीन्॥३६॥

प्रोवारत मरुतो दुर्मदा इव। देवासुः सर्वया विशा। पुरुत्रा
हि सदृङ्ङुसि। विशो विश्वा अनु प्रभु। समत्सु त्वा हवामहे।
समत्स्वग्निमवसे। वाजयन्तो हवामहे। वाजेषु चित्रराधसम्।
सङ्गच्छ्व९ संवदध्वम्। सब्रौ मना९सि जानताम्॥३७॥

देवा भागं यथा पूर्वं। सञ्जानाना उपासत। समानो मन्त्रः
समितिः समानी। समानं मनः सह चित्तमेषाम्। समानङ्केतो
अभि स९ रभध्वम्। संज्ञानेन वो हविषा यजामः। समानी
व आकूतिः। समाना हृदयानि वः। समानमस्तु वो मनः।
यथा वः सुसहासति॥३८॥

संज्ञानन्नः स्वैः। संज्ञानुमरणैः। संज्ञानमश्विना युवम्।
 इहास्मासु नियच्छतम्। संज्ञानं मे बृहस्पतिः। संज्ञानं
 सविता करत्। संज्ञानमश्विना युवम्। इह मह्यं नि यच्छतम्।
 उपं च्छायामिव घृणैः। अगन्म शर्म ते वयम्॥३९॥

अग्ने हिरण्यसन्दृशः। अदब्धेभिः सवितः पायुभिर्ध्वम्।
 शिवेभिर्द्व परिपाहि नो गयम्। हिरण्यजिह्वः सुविताय
 नव्यसे। रक्षा माकिर्नो अघशंस ईशत। मदेमदे हि नो
 ददुः। यूथा गवामृजुक्रतुः। सङ्गभाय पुरुशता। उभया
 हस्त्या वसु। शिशीहि राय आ भर॥४०॥

शिप्रिन्वाजानां पते। शचीवस्तवं दंसना। आ तू नं
 इन्द्र भाजय। गोष्वश्वेषु शुभ्रुषु। सहस्रेषु तुवीमघ। यदेवा
 देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
 यूयम्। ऋतस्यर्तेन मुञ्चत। ऋतस्यर्तेनादित्याः॥४१॥

यजत्रा मुञ्चतेह मा। यज्ञैर्वो यज्ञवाहसः। आशिक्षन्तो
 न शेकिम। मेदस्वता यजमानाः। स्रुचाऽऽज्येन जुह्वतः।
 अकामा वो विश्वेदेवाः। शिक्षन्तो नोप शेकिम। यदि
 दिवा यदि नक्तम्। एनं एनस्योकरत्। भूतं मा तस्माद्भव्यं

च॥४२॥

द्रुपदादिव मुञ्चतु। द्रुपदादिवेन्मुमुचानः। स्विन्नः स्नात्वी
मलादिव। पूतं पवित्रेणेवाज्यम्। विश्वे मुञ्चन्तु मेनसः।
उद्वयन्तमसस्परि। पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवन्देवत्रा
सूर्यम्। अगन्म् ज्योतिरुत्तमम्॥४३॥

तवं कृधि वनस्पतीञ्जानतामसंति वयं भरादित्याश्च नवं च॥—————[४]

वृषासो अ॒शुः पवते ह॒विष्मा॒न्त्सोमः॑। इन्द्र॑स्य भा॒ग
ऋ॒त॒युः श॒तायुः॑। स मा॒ वृषा॑णं वृष॒भं कृ॑णोतु। प्रि॒यं
वि॒शा॒९ सर्व॑वीर॒९ सु॒वीरम्॑। कस्य॒ वृषा॑ सु॒ते सचा॑।
नि॒यु॒त्वा॑न्वृष॒भो र॑णत्। वृ॒त्र॒हा सोम॑पीतये। यस्ते॑ शृङ्ग
वृषो॑नपात्। प्रण॑पात्कुण्ड॒पाय्यः॑। न्य॑स्मिन्दध्र॒ आ मनः॑॥४४॥
त॒९ स॒ध्रीची॑रू॒तयो॒ वृष्णि॑यानि। पौ॒९स्या॑नि नि॒युतः॑
सश्चुरिन्द्र॑म्। स॒मु॒द्रं न सिन्ध॑व उ॒क्थशु॑ष्माः। उ॒रु॒व्यच॑स॒ङ्गिर॒
आ वि॑शन्ति। इन्द्रा॑य गिरो॒ अनि॑शितसर्गाः। अ॒पः
प्रैर॑यन्त्सगर॑स्य बु॒ध्रात्। यो अक्षे॑णेव च॒क्रिया॒ शची॑भिः।
विष्व॑क्त॒स्तम्भं॑ पृथि॒वीमु॑त द्याम्। अक्षौ॑दय॒च्छव॑सा
क्षाम॑बुध्रम्। वार्ण॑वा॒तस्त॑र्विषी॒भिरिन्द्रः॑॥४५॥

दृढान्यौघादुशमान् ओजः। अवाभिनत्कुभः पर्वतानाम्।
 आ नो अग्रे सुकेतुना। रयिं विश्वायुपोषसम्। मर्डीकन्धैहि
 जीवसे। त्व२ सोम महे भगम्। त्वं यून् ऋतायते।
 दक्षन्दधासि जीवसे। रथं युञ्जते मरुतः शुभे सुगम्। सूरौ
 न मित्रावरुणा गविष्टिषु॥४६॥

रजांसि चित्रा विचरन्ति तन्यवः। दिवः सम्राजा पयसा
 न उक्षतम्। वाच२ सुमित्रावरुणाविरावतीम्। पर्जन्यश्चित्रां
 वदति त्विषीमतीम्। अभ्रा वसत मरुतः सुमायया। द्यां
 वर्षयतमरुणामरेपसम्। अयुक्त सप्त शुन्युवः। सूरौ रथस्य
 नृप्रियः। ताभिर्याति स्वयुक्तिभिः। वहिष्ठेभिर्विहरन् यासि
 तन्तुम्॥४७॥

अवव्ययन्नसितन्देव वस्वः। दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य।
 चर्मैवावाधुस्तमो अप्स्वन्तः। पर्जन्याय प्र गायत। दिवस्पुत्राय
 मीदुषे। स नो यवसमिच्छतु। अच्छा वद तवसङ्गीर्भिराभिः।
 स्तुहि पर्जन्यन्नमसाऽऽविवास। कनिक्रदद्वृषभो जीरदानुः।
 रेतो दधात्वोषधीषु गर्भम्॥४८॥

यो गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः

पुरुषीणाम्। तस्मा इदास्ये हविः। जूहोता मधुमत्तमम्।
 इडा॑न्नः संयत॑ङ्करत्। तिस्रो यद॑ग्रे शरद॑स्त्वामित्। शुचिं घृतेन॑
 शुच॑यः सपर्यन्। नामा॑नि चिदधिरे य॒ज्ञिया॑नि। असू॑दयन्त
 तनु॑वः सुजा॑ताः॥४९॥

इन्द्र॑श्च नः शुना॑सीरौ। इमं य॒ज्ञं मि॑मिक्षतम्। गर्भ॑न्धत्तः
 स्व॒स्तये॑। ययो॑रिदं विश्वं॑ भुव॑नमा वि॒वेश। ययो॑रानन्दो
 निहि॑तो मह॑श्च। शुना॑सीरावृ॒तुभिः॑ संविदा॒नौ। इन्द्र॑वन्तौ
 ह॒विरि॑दं जु॒षेथाम्। आघा॑ये अ॒ग्निमि॑न्ध॒ते। स्तृण॑न्ति
 ब॒र्हि॒रा॒नुष॑क्। येषा॑मिन्द्रो॒ युवा॑ सखा॑। अग्र॒ इन्द्र॑श्च
 मे॒दिना॑। ह॒थो वृ॒त्राण्य॑प्रति। युव॑ः हि वृ॒त्रह॑न्त॒मा। याभ्या॑ः
 सुव॑रज॒यन्न॑ग्र ए॒व। यावा॑तस्थ॒तुर्भुव॑नस्य॒ मध्ये॑। प्रच॑र्ष॒णी
 वृष॑णा॒ वज्र॑बाहू। अ॒ग्नी इन्द्रा॑वृ॒त्रह॑णा॒ हुवे॑ वाम्॥५०॥

मन् इन्द्रो गवि॑ष्टिषु तन्तु॑ङ्ग॒र्भः॑ सुजा॑ताः सखा॑ सप्त च॑॥ [५]

उ॒त नः॑ प्रि॒या प्रि॒यासु॑। स॒प्तस्व॑सा सुजु॑ष्टा। सर॑स्वती॒ स्तोम्या॑-
 ऽभूत्। इ॒मा जुह्वा॑नायुष्मदा नमो॑भिः। प्रति॒ स्तोम॑ः सर॒स्वति
 जुष॑स्व। तव॒ शर्म॑न्प्रियत॑मे दधा॑नाः। उप॑स्थेयाम शर॒णन्न
 वृक्ष॑म्। त्रिणि॑ प॒दा विच॑क्रमे। विष्णु॑र्गोपा अदा॑भ्यः। ततो॒

धर्माणि धारयन्॥५१॥

तदस्य प्रियमभि पाथो अश्याम्। नरो यत्र देवयवो मदन्ति।
उरुक्रमस्य स हि बन्धुरित्था। विष्णोः पदे परमे मध्व उत्सः।
ऋत्वादा अस्थु श्रेष्ठः। अद्य त्वा वन्वन्त्सुरेक्णाः। मर्त आनाश
सुवृक्तिम्। इमा ब्रह्म ब्रह्मवाह। प्रिया त आ बरुहिः सीदा।
वीहि सूर पुरोडाशम्॥५२॥

उप नः सूनवो गिरः। शृण्वन्त्वमृतस्य ये। सुमृडीका भवन्तु
नः। अद्या नो देव सवितः। प्रजावत्सावीः सौभंगम्। परा
दुष्वप्रियः सुव। विश्वानि देव सवितः। दुरितानि परा सुव।
यद्भद्रन्तन्म् आ सुव। शुचिंमर्कैर्बृहस्पतिम्॥५३॥

अध्वरेषु नमस्यत। अनाम्योज आ चके। या धारयन्त देवा
सुदक्षा दक्षपितारा। असुर्याय प्रमहसा। स इत् क्षेति सुधित
ओकंसि स्वे। तस्मा इडा पिन्वते विश्वदानी। तस्मै विशः
स्वयमेवानमन्ति। यस्मिन्ब्रह्मा राजनि पूर्व एति। सकृतिमिन्द्र
सच्युतिम्। सच्युतिञ्घनच्युतिम्॥५४॥

कनात्काभान्न आ भर। प्रयप्स्यन्निव सुक्थ्यौ। वि न
इन्द्र मृधो जहि। कनीखुनदिव सापयन्। अभि नः

सुष्टुतिन्नय। प्रजापतिः स्त्रियां यशः। मुष्कयोरदधात्सपम्।
कामस्य तृप्तिमानन्दम्। तस्याग्ने भाजयेह मां। मोदः प्रमोद
आनन्दः॥५५॥

मुष्कयोर्निहितः सपः। सृत्वेव कामस्य तृप्याणि। दक्षिणानां
प्रतिग्रहे। मनसश्चित्तमाकूतिम्। वाचः सत्यमशीमहि।
पशूनां रूपमन्नस्य। यशः श्रीः श्रयतां मयि। यथाऽहमस्या
अतृपः स्त्रियै पुमान्। यथा स्त्री तृप्यति पुंसि प्रिये प्रिया।
एवं भगस्य तृप्याणि॥५६॥

यज्ञस्य काम्यः प्रियः। ददामीत्यग्निर्वदति। तथेति वायुराह
तत्। हन्तेति सत्यश्चन्द्रमाः। आदित्यः सत्यमोमिति।
आपस्तत्सत्यमा भरन्। यशो यज्ञस्य दक्षिणाम्। असौ
मे कामः समृद्धताम्। न हि स्पशमविदन्नन्यमस्मात्।
वैश्वानरात्पुंरएतारमग्नेः॥५७॥

अथेममन्थन्नमृतममूराः। वैश्वानरङ्घ्रिजित्याय देवाः।
येषामिमे पूर्वे अर्मास आसन्। अयूपाः सद्य विभृता पुरूणि।
वैश्वानर त्वया ते नुत्ताः। पृथिवीमन्यामभितस्थुर्जनांसः।
पृथिवीं मातरं महीम्। अन्तरिक्षमुपं ब्रुवे। बृहतीमृतये

दिवम्। विश्वं बिभर्ति पृथिवी॥५८॥

अन्तरिक्षं वि पंप्रथे। दुहे द्यौर्बृहती पयः। न ता नशन्ति न
दभाति तस्करः। नैनां अमित्रो व्यथिरादधर्षति। देवाश्च
याभिर्यजते ददाति च। ज्योगित्ताभिः सचते गोपतिः सह।
न ता अर्वा रेणुककाटो अश्नुते। न सःस्कृतत्रमुप यन्ति
ता अभि। उरुगायमभयं तस्य ता अनु। गावो मर्त्यस्य वि
चरन्ति यज्वनः॥५९॥

रात्री व्यख्यदायती। पुरुत्रा देव्यक्षभिः। विश्वा अधि
श्रियोऽधित। उप ते गा इवाकरम्। वृणीष्व दुहितर्दिवः।
रात्री स्तोमं न जिग्युषी। देवीं वाचमजनयन्त देवाः। तां
विश्वरूपाः पशवो वदन्ति। सा नो मन्द्रेषमूर्जन्दुहाना।
धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु॥६०॥

यद्वाग्वदन्त्यविचेतनानि। राष्ट्री देवानान्निषसाद मन्द्रा।
चतस्र ऊर्जन्दुदुहे पयांसि। क्व स्विदस्याः परमं जंगाम।
गौरी मिमाय सलिलानि तक्षती। एकपदी द्विपदी सा
चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी बभूवुषी। सहस्राक्षरा परमे
व्योमन्। तस्याः समुद्रा अधि विक्षरन्ति। तेन जीवन्ति

प्रदिशश्चतस्रः॥६१॥

ततः क्षरत्यक्षरम्। तद्विश्वमुप जीवति। इन्द्रासूरा
जनयन्विश्वकर्मा। मरुत्वाँ अस्तु गणवान्सजातवान्।
अस्य स्नुषा श्वशुरस्य प्रशिष्टिम्। सपत्ना वाचं मनसा
उपासताम्। इन्द्रः सूरौ अतरद्रजाँसि। स्नुषा सपत्ना
श्वशुरोऽयमस्तु। अयँ शत्रूञ्जयतु जर्हृषाणः। अयं
वा जयतु वाजंसातौ। अग्निः क्षत्रभृदनिभृष्टमोजः।
सहस्रियो दीप्यतामप्रयुच्छन्। विभ्राजमानः समिधान उग्रः।
आऽन्तरिक्षमरुहदगुन्द्याम्॥६२॥

धारयन्पुरोडाशं बृहस्पतिं जघनच्युतिमानन्दो भगंस्य तृप्याण्यग्नेः पृथिवी यज्वन एतु प्रदिशश्चतस्रो
वाजंसातौ चत्वारि च॥ [६]

वृषाँऽस्यँशुर्वृषभाय गृह्यसे। वृषाऽयमुग्रो नृचक्षसे। दिव्यः
कर्मण्यो हितो बृहन्नाम। वृषभस्य या ककुत्। विषूवान् विष्णो
भवतु। अयं यो मामको वृषा। अथो इन्द्र इव देवेभ्यः। वि
ब्रवीतु जनैभ्यः। आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तम्। अथो अधिपतिं
विशाम्॥६३॥

अस्याः पृथिव्या अध्यक्षम्। इममिन्द्र वृषभं कृणु। यः सुशृङ्गः

सुवृषभः। कल्याणो द्रोण आहितः। कार्षीवल प्रगाणेन।
वृषभेण यजामहे। वृषभेण यजमानाः। अक्रूरेणेव सर्पिषा।
मृधश्च सर्वा इन्द्रेण। पृतनाश्च जयामसि॥६४॥

यस्यायमृषभो हविः। इन्द्राय परिणीयते। जयाति
शत्रुमायन्तम्। अथो हन्ति पृतन्यतः। नृणामहं प्रणीरसत्।
अग्रं उद्भिन्दतामसत्। इन्द्र शुष्मं तनुवा मेरयस्व। नीचा
विश्वा अभितिष्ठाभिमातीः। नि शृणीह्याबाधं यो नो अस्ति।
उरुं नो लोकं कृणुहि जीरदानो॥६५॥

प्रेह्यभि प्रेहि प्र भरा सहस्व। मा विवेनो वि शृणुष्व। जनेषु।
उदीडितो वृषभ तिष्ठ शुष्मैः। इन्द्र शत्रून्पुरो अस्माकं युध्य।
अग्ने जेता त्वं जय। शत्रून्त्सहस्र ओजसा। वि शत्रून् विमृधो
नुद। एतन्ते स्तोमन्तुविजात विप्रः। रथं न धीरः स्वपा
अतक्षम्। यदीदग्ने प्रतित्वन्देव हर्याः॥६६॥

सुवर्वतीरूप एना जयेम। यो घृतेनाभिमानितः। इन्द्र जैत्राय
जज्ञिषे। स नः सङ्कासु पारय। पृतनासाह्येषु च। इन्द्रो
जिगाय पृथिवीम्। अन्तरिक्षं सुवर्महत्। वृत्रहा पुरुचेतनः।
इन्द्रो जिगाय सहसा सहासि। इन्द्रो जिगाय पृतनानि

विश्वा॥६७॥

इन्द्रो जातो वि पुरो रुरोज। स नः परस्पा वरिवः कृणोतु।
अयं कृतुरगृभीतः। विश्वजिदुद्धिदित्सोमः। ऋषिर्विप्रः
काव्येन। वायुरंग्रेगा यज्ञप्रीः। साकङ्गन्मनसा यज्ञम्। शिवो
नियुद्धिः शिवाभिः। वायो शुक्रो अयामि ते। मध्वो अग्रं
दिविष्टिषु॥६८॥

आ याहि सोम पीतये। स्वारुहो देव नियुत्वता। इममिन्द्र
वर्धय क्षत्रियाणाम्। अयं विशां विशपतिरस्तु राजा। अस्मा
इन्द्र महि वर्चांसि धेहि। अवर्चसङ्गणुहि शत्रुमस्य। इममा
भञ्ज ग्रामे अश्वेषु गोषु। निरमुं भञ्ज योऽमित्रो अस्य। वर्ष्मन्
क्षत्रस्य ककुभि श्रयस्व। ततो न उग्रो वि भञ्जा वसूनि॥६९॥
अस्मे द्यावापृथिवी भूरि वामम्। सन्दुहाथाङ्गर्मदुधैव
धेनुः। अयं राजा प्रिय इन्द्रस्य भूयात्। प्रियो
गवामोषधीनामुतापाम्। युनज्मिं त उत्तरावन्तमिन्द्रम्। येन
जयांसि न परा जयांसै। स त्वाऽकरेकवृषभं स्वानाम्।
अथो राजन्नुत्तमं मानवानाम्। उत्तरस्त्वमधरे ते सपत्न्याः।
एकवृषा इन्द्रसखा जिगीवान्॥७०॥

विश्वा आशाः पृतनाः सञ्जयं जयन्। अ॒भि तिष्ठ॑ शत्रूय॒तः
 सह॑स्व। तुभ्यं॑ भर॒न्ति क्षि॒तयो॑ यविष्ठ। ब॒लिम॑ग्रे अ॒न्तित॑
 ओत॑ दूरात्। आ भ॒न्दिष्ठ॑स्य सु॒मति॑श्चि॒किद्धि॑। बृ॒हत्ते
 अ॒ग्रे म॒हि शर्म॑ भ॒द्रम्। यो दे॒ह्यो अ॒न॒मय॑द्वध॒स्रैः। यो
 अ॒र्य॒पत्नीरु॑षसंश्च॒कार॑। स नि॒रुध्या॑ नहु॒षो य॒ह्यो अ॒ग्निः।
 वि॒शंश्च॑क्रे ब॒लि॒हतः॑ स॒होभिः॑॥७१॥

प्र स॒द्यो अ॒ग्रे अ॒त्ये॒ष्य॒न्यान्। आ॒वि॒र्य॑स्मै चा॒रु॒तरो॑ ब॒भूथ॑।
 ई॒डे॒न्यो॑ वपु॒ष्यो वि॒भावा॑। प्रि॒यो वि॒शाम॑ति॒धि॒र्मानु॑षीणाम्।
 ब्र॒ह्म॒ज्येष्ठा॑ वी॒र्या॑ सम्भृ॒तानि॑। ब्र॒ह्मा॒ग्रे ज्येष्ठं॑ दि॒वमा॑ त॒तान॑।
 ऋ॒तस्य॑ ब्र॒ह्म प्रथ॑मो॒त जं॑जे। तेना॑र॒हति॑ ब्र॒ह्मणा॑ स्पर्धि॒तुङ्कः॑।
 ब्र॒ह्म स्रु॑चो घृ॒तव॑तीः। ब्र॒ह्मणा॑ स्वर॑वो मि॒ताः॥७२॥

ब्र॒ह्म य॒ज्ञस्य॑ तन्त॑वः। ऋ॒त्वि॒जो ये ह॑वि॒ष्कृतः॑।
 शृ॒ङ्गा॒णीवे॒च्छृ॒ङ्गिणा॑ꣳ स॒न्द॒दृश्रि॑रे। च॒षाल॑वन्तः स्वर॑वः
 पृथि॒व्याम्। ते दे॒वासुः स्वर॑वस्त॒स्थि॒वाꣳसः॑। नमः॑ स॒खिभ्यः॑
 स॒न्ना॒न्माऽव॑गात। अ॒भिभूर॑ग्निर॒तर॑द्र॒जाꣳसि॑। स्पृ॒धौ वि॒हत्य॑
 पृत॑ना अ॒भि॒श्रीः। जुषा॑णो म॒ आहु॑तिं मा॒महि॑ष्ट। ह॒त्वा
 स॒पत्नान्॑ वरि॑वस्कर॒न्नः। ईशा॑नन्त्वा॒ भुव॑नानाम॒भि॒श्रिय॑म्।

स्तौम्यं॑ उरु॒कृतं॑ सु॒वीरम्॑। ह॒विर्जु॑षा॒णः स॒पत्न्या॑
अभि॒भूर॑सि। ज॒हि शत्रूँ॑ र॒प् मृ॒धो नुद॑स्व॥७३॥

वि॒शां ज॑यामसि जीरदानो हर्या विश्वा दिविष्टिषु वसूनि जिगीवान्त्सहोभिर्मिता नश्चत्वारि
च॥

[७]

स प्र॑ल॒वन्न॑वी॒यसा॑। अ॒ग्ने द्यु॒म्नेन॑ सं॒यता॑। बृ॒हत्त॑तन्थ भा॒नुना॑।
नव॒न्नु स्तोम॑म॒ग्रये॑। दि॒वः श्ये॒नाय॑ जी॒जनम्॑। वसोः॑
कु॒विद्व॑नाति॒ नः। स्वा॒रु॒हा यस्य॑ श्रियो॒ दृशे॑। र॒यिर्वी॒रव॑तो
यथा। अ॒ग्ने य॒ज्ञस्य॑ चे॒ततः॑। अ॒दाभ्यः॑ पु॒रए॒ता॥७४॥

अ॒ग्निर्वि॑शां मा॒नु॒षीणा॑म्। तूर्णी॑ रथः सदा॒ नवः॑। नव॑ सोमा॒य
वा॒जिने॑। आ॒ज्यं प॑य॒सोऽज॑नि। जुष्ट॑ शुचि॒तमं॑ वसु॒। नव॑
सोम जुषस्व नः। पी॒यूष॑स्येह तृ॒ष्णुहि॑। यस्ते॑ भा॒ग ऋ॒ता
व॒यम्। नव॑स्य सोम ते व॒यम्। आ सु॑म॒तिं वृ॑णीमहे॥७५॥

स नो॑ रास्व स॒ह॒स्त्रिणः॑। नव॑ ह॒विर्जु॑षस्व नः। ऋ॒तुभिः॑
सोम॑ भू॒तम॑म्। तद॒ङ्गं प्र॑ति॒हर्य॑ नः। राज॑न्त्सोम स्व॒स्तये॑।
नव॑ स्तोम॒न्नव॑ ह॒विः। इन्द्रा॑ग्निभ्यां नि वे॒दय॑। त॒ञ्जु॒षेता॑
सचे॑तसा। शुचि॒न्नु स्तोम॒न्नव॑जातम॒द्य। इन्द्रा॑ग्नी वृ॒त्रह॑णा
जु॒षेथा॑म्॥७६॥

उ॒भा हि वा॑ सु॒हवा॒ जोह॑वीमि। ता वाज॑ सु॒द्य उ॑श॒ते
 धे॒ष्ठा। अ॒ग्निरिन्द्रो॑ नव॑स्य नः। अ॒स्य ह॒व्यस्य॑ तृ॒प्यताम्।
 इ॒ह दे॒वो संह॑स्त्रिणौ। य॒ज्ञन्न॒ आ हि ग॑च्छ॒ताम्। वसु॑मन्त॑
 सुव॑र्विदम्। अ॒स्य ह॒व्यस्य॑ तृ॒प्यताम्। अ॒ग्निरिन्द्रो॑ नव॑स्य नः।
 विश्वा॑न्दे॒वाः स्त॑र्पयत॥ ७७ ॥

ह॒विषो॒ऽस्य नव॑स्य नः। सुव॑र्विदो॒ हि ज॑ज्ञिरे। ए॒दं ब॒रुहिः
 सु॒ष्टरी॑मा॒ नवे॑न। अ॒यं य॒ज्ञो यज॑मानस्य भा॒गः। अ॒यं
 ब॑भूव॒ भुव॑नस्य॒ गर्भः॑। वि॒श्वे दे॒वा इ॒दम॑द्यागमि॒ष्ठाः। इ॒मे नु
 द्यावा॑पृथि॒वी स॒मीची॑। त॒न्वा॒ने य॒ज्ञं पु॑रु॒पेश॑सन्धिया। आ॒ऽस्मै
 पृ॒णीतां॒ भुव॑नानि॒ विश्वा॑। प्र॒जां पु॒ष्टि॑म॒मृत॑न्नवे॑न॥ ७८ ॥

इ॒मे धे॒नू अ॒मृतं॑ ये दु॒हाते॑। पय॑स्वत्युत्तरामे॒तु पु॒ष्टिः। इ॒मं
 य॒ज्ञं जु॒षमा॑णे॒ नवे॑न। स॒मीची॑ द्यावा॑पृथि॒वी घृ॒ताची॑। यवि॑ष्ठो
 ह॒व्यवा॑हनः। चि॒त्रभा॑नुर्धु॒तासु॑तिः। नव॑जातो॒ वि रो॑चसे।
 अ॒ग्ने तत्ते॑ महि॒त्व॒नम्। त्वम॑ग्ने दे॒वता॑भ्यः। भा॒गे दे॒व न
 मी॑यसे॥ ७९ ॥

स ए॒ना वि॒द्वान् यक्ष्य॑सि। नव॑ः स्तोमं॑ जुषस्व नः।
 अ॒ग्निः प्र॑थ॒मः प्रा॑श्नातु। स हि वे॒द यथा॑ ह॒विः। शि॒वा

अ॒स्मभ्य॑मोष॑धीः। कृ॒णोतु॑ वि॒श्वच॑र्षणिः। भ॒द्रान्नः॑ श्रेयः॒
 सम॑नैष्ट दे॒वाः। त्वया॑ऽव॒सेन॒ सम॑शीमहि त्वा। स नो॑
 मयो॒भूः पि॑तो॒ आ वि॑शस्व। शन्तो॒काय॑ त॒नुवै॑ स्यो॒नः। ए॒तमु॒
 त्यं मधु॑ना॒ संयु॑तं॒ यवम्॑। सर॑स्वत्या॒ अधि॑म॒नाव॑चर्कृषुः।
 इन्द्र॑ आसीत्सीर॑पतिः श॒तक्र॑तुः। की॒नाशा॑ आसन्म॒रुतः॑
 सु॒दान॑वः॥८०॥

पु॒र॒ए॒ता वृ॑णीमहे जु॒पेथा॑न्तर्पयता॒मृत॑न्न॒वेन॑ मीयसे स्यो॒नश्च॑त्वारि॑ च॥ [८]

जुष्ट॒श्चक्षु॑षो जुष्टी॑नरो नक्त॒ज्जा॒ता वृषा॑स उ॒त नो॒ वृषा॑ऽस्य॒ःशुः स॒प्र॒ब॒व॒द॒ष्टौ॥८॥

जुष्टो॑ म॒न्युर्भ॑गो जुष्टी॑ नरो हरि॑वर्पस॒ङ्गिरः॑ शिप्रि॑न्वाजानामु॒त नः॑ प्रि॒या यद्वा॑ग्वद॑न्ती वि॒श्वा
 आशा॑ अशी॑तिः॥८०॥

जुष्टः॑ सु॒दान॑वः॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

प्रा॒णो र॑क्षति॒ विश्व॑मेज॑त्। इर्यो॑ भू॒त्वा बहु॑धा बहु॒नि। स
 इत्सर्वं॑ व्या॒नशे। यो दे॒वो दे॒वेषु॑ वि॒भूरन्तः॑। आवृ॑द्द॒दात्
 क्षे॒त्रिय॑ध्व॒गद्वृषा॑। तमि॒त्प्रा॒णं म॒न॒सोप॑ शिक्ष॒त। अ॒ग्रं
 दे॒वाना॑मि॒दम॑त्तु नो ह॒विः। म॒न॑स॒श्चित्ते॒दम्। भू॒तं भव्यं॑ च
 गु॒प्यते। तद्धि दे॒वेष्व॑ग्रि॒यम्॥१॥

आ न॑ ए॒तु पुर॑श्च॒रम्। स॒ह दे॒वैरि॒म॑ ह॒वम्। म॒नः
 श्रेय॑सि॒श्रेय॑सि। कर्म॑न् य॒ज्ञप॑ति॒न्दध॑त्। जु॒षता॑ मे वा॒ग्नि॒द॑
 ह॒विः। वि॒राड्दे॒वी पु॒रोहि॑ता। ह॒व्य॒वाड॑न॒पायि॑नी। यया॑ रू॒पाणि॑
 बहु॑धा वद॑न्ति। पे॒शा॑सि दे॒वाः प॑र॒मे ज॒नित्रे॑। सा नो॑
 वि॒राड॑न॒पस्फु॑रन्ती॥२॥

वाग्दे॒वी जु॑षतामि॒द॑ ह॒विः। चक्षु॑र्दे॒वाना॑ ज्योति॑र॒मृते॒ न्य॑क्तम्।
 अ॒स्य वि॒ज्ञाना॑य बहु॑धा निधी॑यते। तस्य॑ सु॒म्नम॑शीमहि। मा
 नो॑ हासीद्विचक्ष॑णम्। आयु॑रि॒न्नः प्रती॑र्यताम्। अन॑न्धाश्चक्षु॑षा
 व॒यम्। जी॒वा ज्योति॑रशीमहि। सुव॒ज्योति॑रु॒तामृ॑तम्। श्रोत्रे॑ण
 भ॒द्रमु॑त शृ॒ण्वन्ति स॒त्यम्। श्रोत्रे॑ण वाचं॑ बहु॒धोद्य॑मानाम्।

श्रोत्रेण॑ मोद॑श्च मह॑श्च श्रूय॑ते। श्रोत्रेण॑ सर्वा॑ दिश॑ आ शृ॑णोमि।
 येन॑ प्राच्या॑ उ॒त दक्षि॑णा। प्र॒तीच्यै॑ दि॒शः शृ॑ण्वन्त्यु॒त्तरा॑त्।
 तदिच्छो॑त्रं बहु॒धोद्य॑मानम्। अ॒रान्न ने॒मिः परि॒ सर्वं ब॑भूव॥३॥

अ॒ग्रिय॑मन॑पस्फुरन्ती स॒त्यः स॒प्त च॑॥ [१]

उ॒देहि॑ वाजि॒न्यो अ॑स्य॒प्स्वन्तः॑। इ॒दः रा॒ष्ट्रमा॑ वि॒श
 स॒नृता॑वत्। यो रोहि॑तो वि॒श्वमि॑दञ्ज॒जान॑। स नो॑ रा॒ष्ट्रेषु॑
 सु॒धिता॑न्दधातु। रोह॑रु॒रोह॑रु॒रोहि॑त आरु॑रोह। प्र॒जाभि॑र्वृद्धिं
 ज॒नुषा॑मुपस्थम्। ताभिः॑ स॒रब्धो॑ अवि॒दथ्य॑दुर्वीः। गा॒तुं
 प्र॒पश्य॑न्निह रा॒ष्ट्रमाऽहो॑। आऽहार्षी॑द्रा॒ष्ट्रमि॑ह रोहि॑तः। मृ॒धो
 व्या॑स्थ॒दभयं॑ नो अस्तु॥४॥

अ॒स्मभ्य॑ द्यावापृथि॒वी शक्न॑रीभिः। रा॒ष्ट्रन्दु॑हाथामि॒ह रे॒वती॑भिः।
 वि॒मम॑र॒श् रोहि॑तो वि॒श्वरू॑पः। स॒माच॑क्राणः प्र॒रुहो॑ रुह॑श्च।
 दि॒वं गु॒त्वाय॑ मह॒ता म॑हिम्ना। वि नो॑ रा॒ष्ट्रमु॑नत्तु पय॑सा
 स्वेन॑। यास्ते॒ विश॑स्तप॑सा सं ब॒भूवुः॑। गा॒य॒त्रं व॑त्समनु तास्तु
 आऽगुः॑। तास्त्वा वि॑शन्तु मह॑सा स्वेन॑। सं मा॑ता पु॒त्रो अ॒भ्येतु॑
 रोहि॑तः॥५॥

यू॒यमु॑ग्रा मरुतः पृ॒श्निमा॑तरः। इन्द्रे॑ण स॒युजा॑ प्रमृ॑णीथ

शत्रून्। आ वो रोहितो अशृणोदभिद्यवः। त्रिसंतासो
मरुतः स्वादुसम्मुदः। रोहितो द्यावापृथिवी जंजान।
तस्मिंस्तन्तुं परमेष्ठी तंतान। तस्मिंज्छि श्रिये अज
एकपात्। अदृहद्द्यावापृथिवी बलेन। रोहितो द्यावापृथिवी
अदृहत्। तेन सुवः स्तभितन्तेन नाकः॥६॥

सो अन्तरिक्षे रजसो विमानः। तेन देवाः सुवरन्वविन्दन्।
सुशेवन्त्वा भानवो दीदिवांसम्। समग्रासो जुहो जातवेदः।
उक्षन्ति त्वा वाजिनमा घृतेन। संसमग्रे युवसे भोजनानि।
अग्रे शर्धं महते सौभगाय। तवं द्युम्नान्युत्तमानि सन्तु।
सञ्जास्पत्यं सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि तिष्ठा
महांसि॥७॥

अस्त्वेतु रोहितो नाको महांसि॥ [२]

पुनर्न इन्द्रो मघवा ददातु। धनानि शक्रो धन्यः सुराधाः।
अर्वाचीनं कृणुतां याचितो मनः। श्रुष्टी नो अस्य हविषो
जुषाणः। यानि नोऽजिनन्धनानि। जुहर्थं शूर मन्युना।
इन्द्रानुविन्द नस्तानि। अनेन हविषा पुनः। इन्द्र आशाभ्यः
परि। सर्वाभ्योऽभयङ्करत्॥८॥

जेता॒ शत्रून्॒ विच॑र्षणिः। आकू॑त्यै त्वा॒ कामा॑य त्वा॒ समृ॑धे
त्वा। पुरो॑ द॒धे अ॒मृत॒त्वाय॑ जी॒वसे॑। आकू॑तिम॒स्याव॑से।
काम॑म॒स्य समृ॑द्धौ। इन्द्र॑स्य यु॒ञ्जते॒ धियः॑। आकू॑तिं दे॒वीं
मन॑सः पुरो॑ द॒धे। य॒ज्ञस्य॑ मा॒ता सु॒हवा॑ मे अस्तु। यदि॒च्छामि॒
मन॑सा॒ सका॑मः। वि॒देय॑मेन॒द्धृद॑ये॒ निवि॑ष्टम्॥९॥

सेद॒ग्निर॒ग्नीर॑त्यैत्य॒न्यान्। यत्र॑ वा॒जी तन॑यो वी॒डुपा॑णिः।
स॒हस्र॑पा॒था अ॒क्षरा॑ समेति॑। आशा॑नान्त्वाऽऽशा॑पा॒लेभ्यः॑।
च॒तुर्भ्यो॑ अ॒मृते॑भ्यः। इ॒दं भू॒तस्या॑ध्य॒क्षेभ्यः॑। वि॒धेम॑ ह॒विषा॑
व॒यम्। विश्वा॒ आशा॒ मधु॑ना॒ सꣳ सृ॑जामि। अ॒न॒मी॒वा आप॒
ओष॑धयो भवन्तु। अ॒यं यज॑मानो मृ॒धो व्य॑स्यताम्॥१०॥

अ॒गृभी॑ताः प॒शवः॑ सन्तु॒ सर्वे॑। अ॒ग्निः सोमो॑ वरु॒णो
मि॒त्र इन्द्रः॑। बृह॒स्पतिः॑ सवि॒ता यः स॑ह॒स्री। पू॒षा नो॑
गोभि॑रव॒सा सर॑स्वती। त्वष्टा॑ रू॒पाणि॑ सम॒नक्तु॑ य॒ज्ञैः। त्वष्टा॑
रू॒पाणि॑ दध॑ती सर॑स्वती। पू॒षा भग॑ꣳ सवि॒ता नो॑ ददातु।
बृह॒स्पति॑र्दद॒दिन्द्रः॑ स॒हस्र॑म्। मि॒त्रो दा॒ता वरु॑णः सोमो॑
अ॒ग्निः॥११॥

आ नो भरु भगमिन्द्र द्युमन्तम्। नि ते देष्णस्य धीमहि प्ररेके।
 उर्व इव पप्रथे कामो अस्मे। तमापृणा वसुपते वसूनाम्।
 इमङ्कामं मन्दया गोभिरश्वैः। चन्द्रवता राधसा पप्रथश्च।
 सुवर्यवो मतिभिस्तुभ्यं विप्राः। इन्द्राय वाहः कुशिकासो
 अक्रन्। इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचम्। यानि चकारं प्रथमानि
 वज्री॥१२॥

अहन्नहिमन्वपस्ततर्द। प्रवक्षणा अभिनत्पर्वतानाम्। अहन्नहिं
 पर्वते शिश्रियाणम्। त्वष्टाऽस्मै वज्रं स्वयन्ततक्ष। वाश्रा इव
 धेनवः स्यन्दमानाः। अञ्जः समुद्रमव जग्मुरापः। वृषायमाणो-
 ऽवृणीतु सोमम्। त्रिकद्रुकेष्वपिबत्सुतस्य। आ सायकं मघवा
 दत्त वज्रम्। अहन्नेनं प्रथमजा महीनाम्॥१३॥

यदिन्द्राहन्प्रथमजा महीनाम्। आन्मायिनाममिनाः प्रोत
 मायाः। आत्सूर्यं जनयन्द्यामुषासम्। तादीक्रा शत्रून्
 किलाविवित्से। अहन्वृत्रं वृत्रतरं व्यसम्। इन्द्रो वज्रेण
 महता वधेन। स्कन्धासीव कुलिशेनाविवृक्णा। अहिः
 शयत उपपृक्पृथिव्याम्। अयोध्येव दुर्मद आ हि जुह्वे।
 महावीरन्तुविबाधमृजीषम्॥१४॥

नाता॑रीरस्य॒ समृ॑तिं व॒धाना॑म्। स॒ रु॒जानाः॑ पिपि॒षु
इन्द्र॑शत्रुः। विश्वो॒ विहा॑या अर॒तिः। वसु॑र्दधे॒ हस्ते॒ दक्षि॑णे।
तर॑णिर्न शि॒श्रथत्। श्रव॑स्य॒या न शि॑श्रथत्। विश्व॑स्मा
इदि॑षुध्यसे। दे॒वत्रा॑ ह॒व्यमू॑हिषे। विश्व॑स्मा॒ इत्सु॑कृते
वार॑मृण्वति। अ॒ग्निर्द्वा॒रा व्य॑ण्वति॥१५॥

उदु॑ज्जिहा॑नो अ॒भि काम॑मीरयन्। प्र॒पृश्च॑न्विश्वा॒ भुव॑नानि
पूर्व॑था। आ के॒तुना॒ सुष॑मिद्धो॒ यजि॑ष्ठः। कामं॑ नो अ॒ग्ने
अ॒भिह॑र्य दिग्भ्यः। जुषा॑णो ह॒व्यम॑मृतेषु दूढ्यः। आ नो॑
र॒यिं बहु॑लाङ्गोम॑तीमिषम्। नि धे॑हि यक्ष॑दमृतेषु भूषन्।
अ॒श्विना॑ य॒ज्ञमा॑गतम्। दा॒शुषः॒ पुरु॑द॒ससा॑। पू॒षा र॑क्षतु नो
र॒यिम्॥१६॥

इ॒मं य॒ज्ञम॑श्विना॑ वर्धय॑न्ता। इ॒मौ र॒यिं यज॑मानाय धत्तम्।
इ॒मौ प॒शूत्र॑क्षतां वि॒श्वतो॑ नः। पू॒षा नः॑ पातु॒ सद॑मप्रयच्छन्।
प्रते॑ म॒हे सं॑रस्वति। सुभ॑गे वाजि॑नीवति। स॒त्यवा॑चे भरे
म॒तिम्। इ॒दं नो॑ ह॒व्यं घृ॑तवत्सरस्वति। स॒त्यवा॑चे प्रभ॑रेमा
ह॒वी॒षि। इ॒मानि॑ ते दुरि॒ता सौभ॑गानि। तेभि॑र्वय॒ सुभ॑गांसः
स्याम॥१७॥

वज्रहीनामृजीषं व्युण्वति रक्षतु नो रुयिः सौभंगान्येकं च॥—————[४]

य॒ज्ञो रा॒यो य॒ज्ञ ई॒शे वसू॑नाम्। य॒ज्ञः स॒स्याना॑मु॒त
सु॑क्षिती॒नाम्। य॒ज्ञ इ॒ष्टः पू॒र्वचि॑त्तिं दधातु। य॒ज्ञो ब्र॑ह्म॒ण्वाः
अ॒प्ये॒तु दे॒वान्। अ॒यं य॒ज्ञो वर्ध॑ता॒ङ्गोभि॒रश्वैः॑। इ॒यं वेदिः
स्व॒प॒त्या सु॒वीरा॑। इ॒दं ब॒रु॒हिरति॑ ब॒रु॒हीः ष्य॒न्या। इ॒मं य॒ज्ञं
वि॒श्वे अ॒वन्तु॑ दे॒वाः। भ॒ग ए॒व भ॒गवा॑ः अस्तु दे॒वाः। तेन॑
व॒यं भ॒गव॑न्तः स्याम॥१८॥

तन्त्वा॑ भ॒गु सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीमि। स नो॑ भ॒ग पु॒र॒ए॒ता भ॑वे॒ह। भ॒गु
प्र॒णे॒त॒र्भ॒गु स॒त्य॒रा॒धः। भ॒गे॒मा॒न्ध्रि॒यमु॒द॒व द॑दन्नः। भ॒गु प्र॒ णो॑
ज॒नय॑ गोभि॒रश्वैः॑। भ॒गु प्र॒ नृभि॑र्नृ॒वन्तः॑ स्याम। श॒श्व॒तीः स॒मा
उ॒प॒य॒न्ति लो॒काः। श॒श्व॒तीः स॒मा उ॒प॒य॒न्त्यापः॑। इ॒ष्टं पू॒र्तः
श॒श्व॒तीना॑ः स॒मा॒नाः शा॒श्व॒तेन॑। ह॒वि॒षे॒ष्वाऽन॑न्तं लो॒कं प॒र॒मा
रु॒रोह॑॥१९॥

इ॒यमे॒व सा॒ या प्र॑थ॒मा व्यौ॑च्छत्। सा रू॒पाणि॑ कुरु॒ते
प॒ञ्च दे॒वी। द्वे स्व॑सा॒रौ व॒यत॑स्तत्र॒मे॒तत्। स॒ना॒त॒नं वि॑त॒तः
ष॒ण्म॑यू॒खम्। अ॒वा॒न्याः स्त॒न्तून्कि॒रतो॑ ध॒त्तो अ॒न्यान्।
ना॒वपृ॑ज्या॒ते न ग॑मा॒ते अ॒न्तम्। आ वो॑ यन्तू॒दवा॒हासो॑

अ॒द्य। वृ॒ष्टिं ये वि॒श्वे म॒रुतो॑ जु॒नन्ति॑। अ॒यं यो अ॒ग्निर्म॑रुतः
समि॑द्धः। ए॒तं जु॑षध्वङ्क॒वयो यु॑वानः॥२०॥

धा॒रा॒व॒रा म॒रुतो॑ धृ॒ष्णुवो॑जसः। मृ॒गा न भी॒मास्त॑वि॒षेभि॑-
रू॒र्मिभिः॑। अ॒ग्नयो॑ न शु॒शुचा॑ना ऋ॒जी॒षिणः॑। भ्रुमि॒न्धम॑न्त
उप॒ गा अ॑वृण्वत। वि च॑क्रमे॒ त्रिर्दे॑वः। आ वे॒धस॑न्नील॑पृष्ठं
बृ॒हन्त॑म्। बृ॒हस्प॑तिः॒ स॒दने॑ सा॒दय॑ध्वम्। सा॒दद्यो॑नि॒न्दम॑
आ दी॑दि॒वा॒सम्। हि॑र॒ण्यव॑र्णमरु॒षः स॑पे॒म। स हि शु॑चिः
श॒तप॑त्रः स शु॒न्ध्यूः॥२१॥

हि॑र॒ण्यवा॑शीरि॒षिः सु॑व॒रूपाः॑। बृ॒हस्प॑तिः स स्वा॑वेश ऋ॒ष्याः।
पू॒रू सखि॑भ्य आ॒सुतिं॑ के॒रिष्ठः॑। पू॒षः स्त॑वं व्र॒ते व॑यम्।
नरि॑ष्येम क॒दाच॑न। स्तो॒तार॑स्त इ॒ह स्म॑सि। यास्ते॑ पू॒षन्ना
वो अ॒न्तः स॑मु॒द्रे। हि॑र॒ण्ययी॑र॒न्तरि॑क्षे चर॑न्ति। याभि॑र्यासि
दू॒त्या॒सूर्य॑स्य। का॒मेन॑ कृतश्र॒वं इ॒च्छ॒मानः॑॥२२॥

अ॒र॒ण्या॒न्यर॑ण्यान्य॒सौ। या प्रे॒व न॑श्यसि। क॒था ग्रा॑मं
न पृ॑च्छसि। न त्वा॒भीरि॑व वि॒न्दती॑ ३। वृ॒षा॒र॒वाय॑
वद॑ते। यदु॒पाव॑न्ति चि॒च्चि॒कः। आ॒घा॒टीभि॑रिव धा॒वय॑न्।
अ॒र॒ण्या॒निर्म॑हीयते। उ॒त गा॑वं इ॒वा॒दन्। उ॒तो वे॒शमे॑व

दृश्यते॥२३॥

उ॒तो अ॑र॒ण्या॒निः सा॒यम्। श॒क॒टीरि॑व स॒र्जति॑। गा॒म॒ङ्गैष॒
आ ह॑यति। दा॒र्व॒ङ्गैष॒ उ॒पो॒वधी॑त्। वस॑न्नर॒ण्या॒न्याः
सा॒यम्। अ॒क्रु॒क्ष॒दि॒तिं म॑न्यते। न वा अ॑र॒ण्या॒निर्ह॑न्ति।
अ॒न्यश्चे॒न्नाभि॑गच्छति। स्वा॒दोः फ॒ल॒स्य ज॒ग्ध्वा। यत्र॑ का॒मं
नि प॑द्यते। आ॒ञ्जन॑गन्धीः सु॒भीम्। ब॒हु॒न्नाम॑कृ॒षीव॑लाम्।
प्रा॒हं मृ॒गाणां॑ मा॒तरम्॑। अ॒र॒ण्या॒नीम॑शः॒सिष॑म्॥२४॥

स्याम् रुरोह युवानः शुन्यूरिच्छमानो दृश्यते निपद्यते चत्वारि च॥—————[५]

वा॒त्र॒ह॒त्याय॑ श॒व॒से। पृ॒त॒ना॒सा॒ह्याय॑ च। इन्द्र॒ त्वा व॑र्तयामसि।
सु॒ब्र॒ह्माणं॑ वी॒र॒व॒न्तं बृ॑हन्तम्। उ॒रुं ग॑भी॒रं पृ॑थुबु॒ध्रमि॑न्द्र।
श्रु॒त॒र्षि॑मु॒ग्रम॑भि॒माति॑षाहम्। अ॒स्मभ्यं॑ चि॒त्रं वृ॑ष॒णः र॒यिं
दाः। क्षे॒त्रि॒यै त्वा॒ नि॒र्ऋ॒त्यै त्वा॒। द्रु॒हो मु॑ञ्चामि वरु॒णस्य॑
पाशा॑त्। अ॒ना॒गसं॑ ब्रह्म॒णे त्वा॒ करो॑मि॥२५॥

शि॒वे ते॒ द्या॒वापृ॑थि॒वी उ॒भे इ॒मे। शं ते॑ अ॒ग्निः स॒हा॒द्विर॑स्तु। शं
द्या॒वापृ॑थि॒वी स॒होष॑धीभिः। श॒म॒न्त॒रि॑क्षः स॒ह वा॑तेन ते। शं ते
च॒त॒स्रः प्र॒दि॒शो भ॑वन्तु। या दै॒वीश्च॑त॒स्रः प्र॒दि॒शः। वा॒त॒प॒त्नीर॑भि
सू॒र्यो वि॑च॒ष्टे। तासा॑न्त्वा ज॒रस॑ आ द॒धामि॑। प्र य॒क्ष्म ए॒तु

निर्ऋतिं पराचैः। अमोचि यक्ष्मादुरितादवर्त्यै॥ २६॥

द्रुहः पाशान्निर्ऋत्यै चोदमोचि। अहा अवर्तिमविदत्स्योनम्।
अप्यभूद्भूद्रे सुकृतस्य लोके। सूर्यमृतं तमसो ग्राह्या यत्। देवा
अमुञ्चन्नुज्जन्व्येनसः। एवमहमिमं क्षेत्रियाञ्जामिश्रसात्।
द्रुहो मुञ्चामि वरुणस्य पाशात्। बृहस्पते युवमिन्द्रश्च
वस्वः। दिव्यस्येशाथे उत पार्थिवस्य। धत्तं रयिं स्तुवते
कीरयेचित्॥ २७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। देवायुधमिन्द्रमा जोहुवानाः।
विश्वावृधमभि ये रक्षमाणाः। येन हता दीर्घमध्वानमायन्।
अनन्तमर्थमनिवर्त्यमानाः। यत्ते सुजाते हिमवत्सु भेषजम्।
मयोभूः शन्तमा यद्धृदोसि। ततो नो देहि सीबले।
अदो गिरिभ्यो अधि यत्प्रधावसि। सशोभमाना कन्यैव
शुभ्रे॥ २८॥

तां त्वा मुद्गला हविषां वर्धयन्ति। सा नः सीबले रयिमा
भाजयेह। पूर्वं देवा अपरेणानुपश्यं जन्मभिः। जन्मान्यवरैः
पराणि। वेदानि देवा अयमस्मीति माम्। अहं हित्वा
शरीरं जरसः परस्तात्। प्राणापानौ चक्षुः श्रोत्रम्। वाचं

मनसि॑ सम्भृ॑ताम्। हि॒त्वा शरी॑रं ज॒रसः॑ प॒रस्ता॑त्। आ
भूति॑म्भूतिं व॒यम॑श्नवामहे। इ॒मा ए॒व ता उ॒षसो॑ याः प्रथ॑मा
व्यौच्छ॑न्। ता दे॒व्यः कुर्व॑ते प॒ञ्चरू॑पा। श॒श्वती॑र्नाव॒पृज्य॑न्ति।
न ग॑म॒न्त्यन्त॑म्॥२९॥

करोम्यवर्त्ये चिच्छुभ्रेऽश्नवामहे चत्वारि च॥ [६]

वसू॑नां त्वा॒ऽधी॑तेन। रु॒द्राणा॑मूर्म्या। आ॒दि॒त्यानां॑ तेज॑सा।
विश्वे॑षां दे॒वानां॑ क्रतु॑ना। म॒रुता॑मे॒घ्ना जु॑होमि स्वाहा॑।
अ॒भिभू॑तिर॒हमा॑गमम्। इन्द्र॑सखा स्वा॒युधः॑। आस्वाशा॑सु
दुष्प॑हः। इ॒दं वर्चो॑ अ॒ग्निना॑ द॒त्तमा॑गात्। यशो॑ भर्गः॒ सह
ओजो॑ बलं च॥३०॥

दी॒र्घायु॑त्वाय॑ श॒तशा॑रदाय। प्रति॑गृ॒भ्णामि॑ मह॒ते वी॒र्या॑य।
आयु॑रसि वि॒श्वायु॑रसि। स॒र्वायु॑रसि॒ सर्व॑मायु॑रसि। सर्व॑म्
आयु॑र्भूयात्। सर्व॑मायु॑र्गेषम्। भूर्भुवः॒ सुवः॑। अ॒ग्निर्ध॑र्मे॒णान्ना॑दः।
मृ॒त्युर्ध॑र्मे॒णान्न॑पतिः। ब्रह्म॑ क्ष॒त्रं स्वाहा॑॥३१॥

प्र॒जाप॑तिः प्रणे॒ता। बृह॑स्पतिः पुर॒ए॒ता। य॒मः प॒न्थाः॑। च॒न्द्रमा॑ः
पुन॑र॒सुः स्वाहा॑। अ॒ग्निर॑न्ना॒दोऽन्न॑पतिः। अ॒न्नाद्य॑म॒स्मिन्
य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑। सोमो॑ राजा॒ राज॑पतिः।

रा॒ज्यम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑। वरु॑णः
स॒म्राट्स॒म्राट्प॑तिः। साम्रा॑ज्यम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु
स्वाहा॑॥ ३२ ॥

मि॒त्रः क्ष॒त्रं क्ष॒त्रप॑तिः। क्ष॒त्रम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु
स्वाहा॑। इन्द्रो॑ बलं॒ बल॑पतिः। बल॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय
ददातु स्वाहा॑। बृह॒स्पति॑र्ब्रह्म॒ ब्रह्म॑पतिः। ब्रह्मा॒स्मिन् य॒ज्ञे
यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑। स॒वि॒ता रा॒ष्ट्रं रा॒ष्ट्रप॑तिः।
रा॒ष्ट्रम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑। पू॒षा वि॒शां
वि॒द्व॑तिः। वि॒शम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑।
सर॑स्वती॒ पु॒ष्टिः पु॒ष्टि॑पत्नी। पु॒ष्टिम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय
ददातु स्वाहा॑। त्वष्टा॑ पशूनां मि॒थु॒नानां॑ रू॒पकृ॑द्रूपपतिः।
रु॒पेणा॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय प॒शून् द॑दातु स्वाहा॑॥ ३३ ॥

च स्वाहा साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु
स्वाहा चत्वारि च (अग्निः सोमो वरुणो मित्र इन्द्रो बृहस्पतिः सविता पूषा सरस्वती त्वष्टा
दशः)॥

[७]

स ईं पाहि॑ य ऋ॒जी॒षी तरु॑त्रः। यः शि॒प्र॒वान्वृ॒षभो॒ यो
म॑तीनाम्। यो गौ॑त्रभि॒द्वज्र॒भृद्यो॒ हरि॑ष्ठाः। स इन्द्र॑ चि॒त्रां
अ॒भि तृ॑न्धि॒ वाजा॑न्। आ ते शु॒ष्मो वृ॒षभ ए॑तु प॒श्चात्।

ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ विश्वतो अभिसमैत्वर्वाङ्।
इन्द्रं द्युम्नं सुर्वर्वद्धेह्यस्मे। प्रोष्वस्मै पुरोरथम्। इन्द्राय
शूषमर्चत॥३४॥

अभीके चिदु लोककृत्। सङ्गे समत्सु वृत्रहा। अस्माकं बोधि
चोदिता। नभन्तामन्यकेषाम्। ज्याका अधि धन्वसु। इन्द्रं
वयं शुनासीरम्। अस्मिन् यज्ञे हवामहे। आ वाजैरुपं नो
गमत्। इन्द्राय शुनासीराय। स्नुचा जुहुत नो हविः॥३५॥

जुषतां प्रति मेधिरः। प्र हव्यानि घृतवन्त्यस्मै। हर्यश्वाय
भरता सजोषाः। इन्द्रर्तुभिर्ब्रह्मणा वावृधानः। शुनासीरी
हविरिदं जुषस्व। वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रम्। प्रियमेधा
ऋषयो नाधमानाः। अपं ध्वान्तमूर्णुहि पूरधि चक्षुः।
मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बद्धान्। बृहदिन्द्राय गायत॥३६॥

मरुतो वृत्रहन्तमम्। येन ज्योतिरजनयन्नृतावृधः। देवं
देवाय जागृवि। कामिहैकाः क इमे पतङ्गाः। मान्थालाः
कुलिपरिमापतन्ति। अनावृतैनान्प्रधमन्तु देवाः। सौपर्णं
चक्षुस्तनुवां विदेय। एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तम्।
नमस्याधीरममृतस्य गोपाम्। स नः शर्म त्रिवरूथं

वियं सत्॥ ३७ ॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। नाकै सुपर्णमुप यत्पतन्तम्।
हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतम्।
यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्। शं नो देवीरभिष्टये। आपो
भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु नः। ईशाना वार्याणाम्।
क्षयन्तीश्चर्षणीनाम्॥ ३८ ॥

अपो याचामि भेषजम्। अप्सु मे सोमो अब्रवीत्।
अन्तर्विश्वानि भेषजा। अग्निं च विश्वशम्भुवम्। आपश्च
विश्वभेषजीः। यदप्सु ते सरस्वति। गोष्वश्वेषु यन्मधु।
तेन मे वाजिनीवति। मुखमङ्घ्रि सरस्वति। या सरस्वती
वैशम्भल्या॥ ३९ ॥

तस्यां मे रास्व। तस्यांस्ते भक्षीय। तस्यांस्ते भूयिष्ठभाजो
भूयास्म। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममांसि
योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे
लोककृज्जातवेदः। इहैव सन्तत्र सन्त त्वाऽग्ने। प्राणेन वाचा
मनसा बिभर्मि। तिरो मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत्॥ ४० ॥

ज्योतिषा त्वा वैश्वानरेणोपतिष्ठे। अयं ते योनिर्ऋत्वियः।

यतो॑ जा॒तो अ॒रोच॑थाः। तं जा॒नन्न॑ग्र आ॒रोह॑। अथा॑ नो वर्धया
र॒यिम्। या ते॑ अ॒ग्रे य॒ज्ञिया॑ त॒नूस्त॑येह्यारो॒हात्माऽऽत्मा॑नम्।
अच्छा॑ वसू॒नि कृ॑ण्वन्न॒स्मे न॒र्या पु॒रूणि॑। य॒ज्ञो भू॒त्वा य॒ज्ञमा
सीद॑ स्वां योनिम्। जात॑वेदो भुव॒ आ जा॑यमानः सक्षय॒
एहि॑। उ॒पाव॑रोह जातवेदः पुन॒स्त्वम्॥४१॥

दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑ह नः प्रजा॒नन्। आयुः॑ प्र॒जा र॒यिम्स्मासु॑
धेहि॑। अज॑स्रो दीदिहि नो दुरो॒णे। तमिन्द्र॑ जोह॒वीमि
म॒घवा॑नमुग्रम्। स॒त्रा दधा॑नमप्रतिष्कुत॒ शवा॑सि।
म॒हिष्ठो गी॑र्भिरा च॑ य॒ज्ञियो॑ऽववर्तत्। रा॒ये नो॒ विश्वा॑ सुपथा॑
कृ॒णोतु॑ व॒ज्री। त्रि॒क॑द्रुकेषु म॒हिषो॑ यवा॑शिरं तुवि॒शुष्म॑स्तृपत्।
सोम॑मपिब॒द्विष्णु॑ना सु॒तं यथा॑ऽव॑शत्। स ई॑ ममाद॒ महि॑
कर्म॑ कर्त॒वे म॒हामु॑रुम्॥४२॥

सैन॑ स॒श्वदे॒वं दे॒वः स॒त्यमिन्द्रु॑ स॒त्य इन्द्रः॑। वि॒दद्यती॑
स॒रमा॑ रु॒ग्णम॑द्रैः। म॒हि पाथः॑ पू॒र्व्यं स॒द्विय॑क्कः। अ॒ग्रं
नय॑त्सुप॒द्यक्ष॑राणाम्। अच्छा॑ रव॑ प्रथ॒मा जा॑न॒तीगा॑त्।
वि॒दद्भव्य॑ स॒रमा॑ दृढमूर्वम्। येना॒नुकं॑ मा॒नुषी॑ भोज॑ते विद॒।
आ ये॑ विश्वाः॑ स्वप॒त्यानि॑ च॒क्रुः। कृ॒ण्वाना॑सो॑ अमृ॒तत्वा॑य

गा॒तुम्। त्वं नृभिर्नृ॑पते दे॒वहू॑तौ॥४३॥

भू॒री॑णि वृ॒त्वा ह॑र्यश्च ह॒सि। त्वन्नि॑द॒स्युश्चुमु॑रिम्। धुनिं॑
चास्वा॑पयो द॒भीत॑ये सु॒हन्तु॑। ए॒वा पा॑हि प्र॒त्नथा॑ मन्द॑तु
त्वा। श्रु॒धि ब्र॑ह्म वावृ॑धस्वो॒त गी॑र्भिः। आ॒विः सु॑र्यं कृ॒णुहि
पी॒पिही॑षः। ज॒हि शत्रूँ॑ र॒भि गा इन्द्र॑ तृ॒न्धि। अ॒ग्ने
बाध॑स्व॒ वि मृ॑धो॑ नुदस्व। अपा॑मी॒वा अप॒ रक्षाँ॑सि से॒धा।
अ॒स्मात्स॑मु॒द्राद्धू॑तौ दि॒वो नः॑॥४४॥

अ॒पां भू॑मान॒मुप॑ नः सृ॒जेह। यज्ञ॑ प्र॒ति॑तिष्ठ सु॒म॒तौ सु॑शे॒वा आ
त्वा॑। वसू॑नि पु॒रु॒धा वि॑शन्तु। दी॒र्घमा॑युर्यज॑मानाय कृ॒ण्वन्।
अ॒धामृ॑तेन ज॒रितार॑मङ्घ्रि॑। इन्द्रः॑ शु॒नाव॑द्वि॒तनो॑ति सी॒रम्।
स॒व॒त्स॒रस्य॑ प्र॒ति॒माण॑मे॒तत्। अ॒र्कस्य॑ ज्यो॒तिस्त॑दि॒दास॑
ज्येष्ठ॑म्। स॒व॒त्स॒रश्च॑ शु॒नव॑त्सी॒रमे॒तत्। इन्द्र॑स्य॒ राधः॑
प्र॒य॑तं पु॒रु॒ त्मना॑। तद॑र्करूपं वि॒मिमा॑नमेति। द्वा॒द॒शारे॑
प्र॒ति॑तिष्ठ॒तीदृ॑षा॑। अ॒श्वाय॑न्तो॒ ग॒व्यन्तो॑ वा॒जय॑न्तः। ह॒वा॒महे॑
त्वोप॑गन्त॒वा उ॑। आ॒भूष॑न्तस्त्वा सु॒म॒तौ न॑वा॒याम्। व॒यमिन्द्र॑
त्वा शु॒नश्च॑ हु॒वेम॑॥४५॥

अ॒र्च॒त॒ ह॒विर्गा॑यत य॒स्य॑ स॒च्चर॑षणी॒नां वै॑श॒म्भ॒ल्या हा॑सी॒त्वमु॑रुं दे॒वहू॑तौ न॒स्मना॑ ष॒ट्प॑॥—[८]

प्रा॒ण उ॒देहि॑ पुन॒रा नो॑ भर॒ य॒ज्ञो रा॒यो वा॒र्त्रह॑त्याय॒ वसू॑ना॒५ स ई॑ पा॒ह्यष्टौ॑॥८॥

प्रा॒णो र॑क्ष॒त्यगृ॑भीता धाराव॒रा म॒रुतो॑ दी॒र्घायु॑त्वाय॒ ज्योति॑षा त्वा॒ पञ्च॑चत्वारि॒५शत्॑॥४५॥

प्रा॒णः शुन॑५ हु॒वेम॑॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

स्वा॒र्द्धीं त्वा॑ स्वा॒दुना॑ । ती॒व्रां ती॒व्रेण॑ । अ॒मृता॑म॒मृते॑न । मधु॑मतीं
 मधु॑मता । सृ॒जामि॑ स॒ सोमे॑न । सोमो॑ऽस्य॒श्विभ्या॑ पच्यस्व ।
 सर॑स्वत्यै पच्यस्व । इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑ पच्यस्व । परी॒तो पि॑श्वता
 सु॒तम् । सोमो॑ य उ॒त्तम॑ ह॒विः ॥ १ ॥

द॒ध॒न्वा यो न॑र्यो अ॒प्स्वन्तरा॑ । सु॒षाव॒ सोम॑मद्रि॒भिः । पु॒नातु॑
 ते परि॒स्रुत॑म् । सोम॑ सूर्य॑स्य दुहि॒ता । वा॒रेण॑ शश्व॑ता तना॑ ।
 वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण । प्राङ्॒ख्सोमो॑ अति॑द्रुतः । इन्द्र॑स्य यु॒ज्यः
 सखा॑ । वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण । प्र॒त्यङ्॒ख्सोमो॑ अति॑द्रुतः ॥ २ ॥

इन्द्र॑स्य यु॒ज्यः सखा॑ । ब्रह्म॑ क्ष॒त्रं प॑वते तेज॑ इन्द्रि॒यम् । सुर॑या
 सोमः॑ सु॒त आसु॑तो मदा॑य । शु॒क्रेण॑ देव॒ देवताः॑ पिपृ॒ग्धि ।
 रसे॑नान्नं यज॑मानाय धेहि । कु॒विद॑ङ्ग यव॑मन्तो यव॑श्चित् । यथा॒
 दान्त्य॑नुपूर्व॑ वि॒यूय॑ । इहे॑हैषां कृणु॑त भो॒ज॒नानि॑ । ये ब॒र्हिषो॑
 नमो॑वृत्तिं न ज॒ग्मुः । उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽस्य॒श्विभ्या॑ त्वा जुष्टं॑
 गृह्णामि ॥ ३ ॥

सरस्वत्या॒ इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णो॑। ए॒ष ते॒ योनि॒स्तेज॑से त्वा। वी॒र्या॑य
त्वा॒ बला॑य त्वा। तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ मयि॑ धेहि। वी॒र्य॑मसि॒ वी॒र्य॑
मयि॑ धेहि। बल॑मसि॒ बलं॑ मयि॑ धेहि। नाना॒ हि वां दे॒वहि॑त॒ः
सदः॑ कृतम्। मा स॒ः सृ॒क्षाथां पर॑मे व्योमन्। सुरा॒ त्वमसि॑
शुष्मिणी॒ सोमं॑ ए॒षः। मा मां हि॒ः सीः॑ स्वां योनि॑मावि॒शन्॥ ४॥

उ॒प॒याम॑गृहीतोऽस्याश्विनं तेजः। सा॒र॒स्वतं॑ वी॒र्य॑म्। ऐ॒न्द्रं
बल॑म्। ए॒ष ते॒ योनि॒र्मोदा॑य त्वा। आ॒न॒न्दाय॑ त्वा मह॑से
त्वा। ओजो॑ऽस्योजो॒ मयि॑ धेहि। म॒न्युर॑सि॒ म॒न्युं मयि॑ धेहि।
महो॑ऽसि॒ महो॑ मयि॑ धेहि। सहो॑ऽसि॒ सहो॑ मयि॑ धेहि। या
व्या॒घ्रं वि॒षूचि॑का। उ॒भौ वृ॒कं च॒ रक्ष॑ति। श्ये॒नं प॑त॒त्रिण॑ः
सि॒ः ह॑म्। से॒मं पा॒त्वः ह॑सः। स॒म्पृचः॑ स्थ॒ सं मां भ॒द्रेण॑
पृ॒ङ्ग। वि॒पृचः॑ स्थ॒ वि मां पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्ग॥ ५॥

हृविः प्रत्यङ्खसोमो अतिद्रुतो गृह्णाम्याविशन्विषूचिका पञ्च च॥ [१]

सोमो॑ राजा॒ऽमृत॑ः सु॒तः। ऋ॒जी॒षेणा॑जहान्मृत्युम्। ऋ॒तेन॑
स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। वि॒पान॑ः शु॒क्रम॑न्ध॒सः। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒यम्।
इ॒दं पयो॑ऽमृतं॑ मधु॑। सोमं॑म॒द्ध्यो व्य॑पिबत्। छ॒न्दसा॑ ह॒ः सः
शु॒चि॒षत्। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। अ॒द्ध्यः क्षी॒रं व्य॑पिबत्॥ ६॥

क्रुड्ङ्गिर॒सो धि॒या। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। अन्ना॑त्परि॒स्रुतो॒
 रस॑म्। ब्रह्म॑णा व्य॒पिबत् क्ष॒त्रम्। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। रेतो॒
 मूत्रं॑ विज॒हाति। योनिं॑ प्रवि॒शदिन्द्रि॑यम्। गर्भो॑ ज॒रायु॒णा-
 ऽऽवृ॑तः। उल्बं॑ जहाति जन्म॑ना। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्॥७॥
 वेदे॑न रू॒पे व्य॑करोत्। सु॒तासु॒ती प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑
 स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। सोमे॑न सोमौ व्य॒पिबत्। सु॒तासु॒तौ
 प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। दृ॒ष्ट्वा रू॒पे व्या॑करोत्।
 सु॒त्यानृ॒ते प्र॒जाप॑तिः। अश्र॑द्धामनृतेऽद॑धात्। श्र॒द्धां स॒त्ये
 प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। दृ॒ष्ट्वा परि॒स्रुतो॒ रस॑म्।
 शु॒क्रेण॑ शु॒क्रं व्य॑पिबत्। पयः॑ सोमं प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑
 स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। वि॒पानं॑ शु॒क्रम॑न्ध॒सः। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒यम्। इ॒दं
 पयो॑ऽमृतं मधु॑॥८॥

अ॒द्ध्यः क्षी॑रं व्य॒पिब॑ज्जन्म॑न्तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यं श्र॒द्धां स॒त्ये प्र॒जाप॑तिर॒ष्टौ च॑॥—[२]

सुरा॑वन्तं ब॒र्हिष॑दं सु॒वीर॑म्। य॒ज्ञं हि॑न्वन्ति म॒हिषा
 नमो॑भिः। दधा॑नाः सोमं दि॒वि दे॒वता॑सु। मदे॑मेन्द्रं
 यज॑मानाः स्व॒र्काः। यस्ते॒ रसः॑ सम्भृ॑त ओष॑धीषु। सोम॑स्य
 शुष्मः॑ सुर॑या सु॒तस्य॑। तेन॑ जिन्व॒ यज॑मानं मदे॑न।

सरस्वतीम॒श्विना॒विन्द्रम॒ग्निम्। यम॒श्विना॒ नमु॑चेरासुरादधि।
सरस्व॒त्यस॑नोदिन्द्रि॒याय॑॥९॥

इ॒मन्त॑ꣳ शु॒क्रं मधु॑मन्त॒मिन्दु॑म्। सोम॒ꣳ राजा॑नमि॒ह
भक्ष॑यामि। यदत्र॑ रि॒प्तꣳ र॒सिनः॑ सु॒तस्य॑। यदिन्द्रो॒
अपि॑ब॒च्छची॑भिः। अ॒हन्त॑दस्य॒ मन॑सा शि॒वेन॑। सोम॒ꣳ
राजा॑नमि॒ह भक्ष॑यामि। पि॒तृभ्यः॑ स्व॒धावि॒भ्यः स्व॒धा नमः॑।
पि॒ताम॒हेभ्यः॑ स्व॒धावि॒भ्यः स्व॒धा नमः॑। प्रपि॑तामहे॒भ्यः
स्व॒धावि॒भ्यः स्व॒धा नमः॑। अक्ष॑न्पि॒तरः॑॥१०॥

अ॒मीम॑दन्त पि॒तरः॑। अ॒तीतृ॑पन्त पि॒तरः॑। अ॒मीमृ॑जन्त पि॒तरः॑।
पि॒तरः॑ शु॒न्यध्व॑म्। पु॒नन्तु॑ मा पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑। पु॒नन्तु॑ मा
पि॒ताम॒हाः। पु॒नन्तु॑ प्रपि॑तामहाः। प॒वित्रे॑ण श॒तायु॑षा। पु॒नन्तु॑
मा पि॒ताम॒हाः। पु॒नन्तु॑ प्रपि॑तामहाः॥११॥

प॒वित्रे॑ण श॒तायु॑षा। वि॒श्वमा॒युर्व्य॑ञ्जवै। अ॒ग्न आ॒यूꣳषि
प॒वसे॑ऽग्ने प॒वस्व। प॒वमा॑नः सु॒वर्जनः॑ पु॒नन्तु॑ मा दे॒वज॑नाः।
जात॑वेदः प॒वित्र॑व॒द्यत्ते॑ प॒वित्र॑म॒र्चिषि॑। उ॒भाभ्या॑न्दे॒व
स॒वित॑र्वैश्वदे॒वी पु॑न॒ती। ये स॑मा॒नाः स॑म॒नसः॑। पि॒तरौ
यम॑राज्ये॑। तेषां॑ लो॒कः स्व॒धा नमः॑। य॒ज्ञो दे॒वेषु॑

कल्पताम्॥१२॥

ये संजा॒ताः सम॑नसः। जी॒वा जी॒वेषु॑ मा॒मा॒काः। तेषा॒ञ्छ्री॒र्मयि॑ कल्पताम्। अ॒स्मिँल्लो॒के श॒त९ स॒माः। द्वे सु॒ती
अ॒शृण॑वं पि॒तृणा॑म्। अ॒हं दे॒वाना॑मु॒त म॒र्त्याना॑म्। या॒भ्यामि॒दं
वि॒श्वमे॒ज॒त्समै॑ति। यद॑न्त॒रा पि॒तरं॑ मा॒तरं॑ च। इ॒द९
ह॒विः प्र॒जन॑नं मे अस्तु। दश॑वीर९ स॒र्वग॑ण९ स्व॒स्तये॑।
आ॒त्म॒सनि॑ प्रजा॒सनि॑। प॒शुस॒न्य॑भय॒सनि॑ लो॒क॒सनि॑। अ॒ग्निः
प्र॒जां ब॑हु॒लां मे॑ करोतु। अन्नं॑ पयो॒ रेतो॑ अ॒स्मासु॑ धत्त।
रा॒य॒स्योष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑ दी॒धर॒त्स्वाहा॑॥१३॥

इन्द्रियाय पितरः शतायुषा पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः कल्पता९ स्वस्तये पञ्च
च॥

[३]

सी॒सेन॑ तन्नं॒ मन॑सा मनी॒षिणः॑। ऊ॒र्णासू॒त्रेण॑ क॒वयो॑ वयन्ति।
अ॒श्विना॑ य॒ज्ञ९ स॑वि॒ता सर॑स्वती। इन्द्र॑स्य रू॒पं वरु॑णो
भिष॑ज्यन्। तद॑स्य रू॒पम॒मृत९ श॒चीभिः॑। तिस्रो॑ऽद॒धुर्दे॒वताः॑
स॒र॒रा॒णाः। लो॒मा॒नि श॒ष्वैर्ब॑हु॒धा न तो॒क्त्रभिः॑। त्वग॑स्य
मा॒९सम॑भवन्न ला॒जाः। तद॑श्विना॑ भिष॒जा रु॒द्रव॑र्तनी।
सर॑स्वती वयति॒ पेशो॑ अन्त॑रः॥१४॥

अस्थिं मृज्जानं मासरैः। कारोतरेण दधतो गवान्त्वचि।
 सरस्वती मनसा पेशलं वसु। नासत्याभ्यां वयति दर्शतं
 वपुः। रसं परिस्तुता न रोहितम्। नृग्रहूर्ध्वीरस्तसरन्न
 वेमं। पयसा शुक्रमृतं जनित्रम्। सुरया मूत्राञ्जनयन्ति
 रेतः। अपामर्तिं दुर्मतिं बाधमानाः। ऊवध्यं वातं
 स्रुवन्तदारात्॥१५॥

इन्द्रः सुत्रामा हृदयेन सत्यम्। पुरोडाशेन सविता जजान।
 यकृत्क्लोमानं वरुणो भिषज्यन्। मतस्त्रे वायव्यैर्न मिनाति
 पित्तम्। आत्राणि स्थाली मधु पिन्वमाना। गुदा पात्राणि
 सुदुघा न धेनुः। श्येनस्य पत्रं न प्लीहा शर्चीभिः। आसन्दी
 नाभिरुदरं न माता। कुम्भो वनिष्ठुर्जनिता शर्चीभिः।
 यस्मिन्नग्रे योन्यां गर्भो अन्तः॥१६॥

प्लाशीर्व्यक्तः शतधार उत्सः। दुहे न कुम्भीः स्वधां पितृभ्यः।
 मुखं सदस्य शिर इत्सदेन। जिह्वा पवित्रमश्विना स
 सरस्वती। चप्पन्न पायुर्भिषगस्य वालः। वस्तिर्न शेषो हरसा
 तरस्वी। अश्विभ्यां चक्षुरमृतं ग्रहाभ्याम्। छागेन तेजो हविषा
 श्रुतेन। पक्ष्माणि गोधूमैः क्लैरुतानि। पेशो न शुक्रमसितं

वसाते॥१७॥

अविर्न मे॒षो न॒सि वी॒र्या॑य। प्रा॒णस्य॑ पन्था॑ अ॒मृतो॑ ग्रहा॑भ्याम्।
सर॑स्वत्युपवा॒कैर्व्या॑नम्। नस्या॑नि ब॒र्हिर्ब॒दरै॑र्ज॒जान॑। इन्द्र॑स्य
रूप॑मृष॒भो ब॒लाय॑। कर्णा॑भ्या॒ः श्रोत्र॑म॒मृतं॑ ग्रहा॑भ्याम्। यवा॑
न ब॒र्हिर्भ्रु॑वि के॒सरा॑णि। क॒र्कन्धु॑ जज्ञे॒ मधु॑ सा॒रघं॑
मुखा॑त्। आ॒त्मन्नु॒पस्थे॑ न वृ॒कस्य॑ लो॒मं। मुखे॑ श्मश्रू॒णि न
व्या॑घ्रलो॒मम्॥१८॥

केशा॑ न शी॒रूष॑न् यश॑से श्रि॒यै शि॒खा॑। सि॒ंहस्य॑
लो॒मं त्विषि॑रिन्द्रि॒याणि॑। अ॒ङ्गान्या॑त्मन्भि॒षजा॑ तद॒श्विना॑।
आ॒त्मान॑मङ्गैः॒ सम॑धात्सर॑स्वती। इन्द्र॑स्य रूप॑ः
श॒तमा॑न॒मायुः॑। च॒न्द्रेण॑ ज्योति॑र॒मृत॑न्दधा॒ना। सर॑स्वती
यो॒न्याङ्ग॑र्भम॒न्तः। अ॒श्विभ्यां॑ पत्नी॒ सुकृ॑तं बिभ॒र्ति। अ॒पाः
रसे॑न वरु॒णो न॑ सा॒म्रा॑। इन्द्र॑ः श्रि॒यै ज॒नय॑न्नप्सु रा॒जा॑।
तेजः॑ पशू॒नाः ह॒विरि॑न्द्रि॒याव॑त्। प॒रिस्रु॑ता प॒यसा॑ सा॒रघं॑
मधु॑। अ॒श्विभ्या॑न्दु॒ग्धं भि॒षजा॑ सर॑स्वत्या सु॒तासु॒ताभ्या॑म्।
अ॒मृतः॑ सो॒म इन्द्रुः॑॥१९॥

अन्तर आ॒राद॑न्तर्वसाते व्याघ्रलो॒मः राजा॑ च॒त्वारि॑ च॥ [४]

मि॒त्रो॑ऽसि॒ वरु॑णोऽसि। सम॒हं वि॒श्वैर्दे॑वैः। क्ष॒त्रस्य॑ नाभि॒रसि॑।
 क्ष॒त्रस्य॑ योनि॒रसि॑। स्यो॒नामा सी॑द। सु॒षदा॒मा सी॑द। मा
 त्वां हि॑सीत्। मा मां हि॑सीत्। निष॑साद धृ॒तव्र॑तो वरु॑णः।
 पु॒स्त्या॑स्वा॥ २०॥

साम्रा॑ज्याय सु॒क्रतुः॑। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे।
 अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॒स्ताभ्या॑म्। अ॒श्विनो॑र्भैष॑ज्येन।
 तेज॑से ब्र॒ह्मव॑र्चसाया॒भिषि॑ञ्चामि। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः
 प्र॑स॒वे। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॒स्ताभ्या॑म्। सर॑स्वत्यै
 भैष॑ज्येन॥ २१॥

वी॒र्या॑यान्नाद्या॒याभिषि॑ञ्चामि। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे।
 अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॒स्ताभ्या॑म्। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒येण॑।
 श्रि॒यै यश॑से ब॒लाया॑भिषि॑ञ्चामि। को॑ऽसि क॒तमो॑ऽसि। कस्मै॑
 त्वा का॒य त्वा। सु॒श्लोकाँ॑ (४) सु॒मङ्ग॒लाँ॑ (४) स॒त्यरा॒जा
 (३) न। शि॒रो मे॒ श्रीः॥ २२॥

यशो॑ मुखम्। त्विषिः॑ केशा॑श्च श्मश्रू॑णि। राजा॑ मे प्रा॒णो-
 ऽमृ॑तम्। सु॒म्राद्व॑क्षुः। वि॒राद्वो॒त्रम्। जि॒ह्वा मे॑ भ॒द्रम्। वाङ्म॑हः।
 मनो॑ म॒न्युः। स्व॒राङ्गामः॑। मोदाः॑ प्र॒मोदा॑ अ॒ङ्गुली॒रङ्गानि॑॥ २३॥

चित्तं मे सहः। बाहू मे बलमिन्द्रियम्। हस्तौ मे कर्म
वीर्यम्। आत्मा क्षत्रमुरो मम। पृथीर्मे राष्ट्रमुदरमसौ।
ग्रीवाश्च श्रोण्यौ। ऊरू अरली जानुनी। विशो मेऽङ्गानि
सर्वतः। नाभिर्मे चित्तं विज्ञानम्। पायुर्मेऽपचितिर्भसत्॥२४॥

आनन्दनन्दावाण्डौ मे। भगुः सौभाग्यं पसं। जङ्घाभ्यां
पद्भ्यां धर्मोऽस्मि। विशि राजा प्रतिष्ठितः। प्रति क्षत्रे
प्रतितिष्ठामि राष्ट्रे। प्रत्यश्वेषु प्रतितिष्ठामि गोषु। प्रत्यङ्गेषु
प्रतितिष्ठाम्यात्मन्। प्रति प्राणेषु प्रतितिष्ठामि पुष्टे। प्रति
द्यावापृथिव्योः। प्रतितिष्ठामि यज्ञे॥२५॥

त्रया देवा एकादश। त्रयस्त्रिंशः सुरार्धसः। बृहस्पतिपुरो-
हिताः। देवस्य सवितुः सवे। देवा देवैरवन्तु मा। प्रथमा
द्वितीयैः। द्वितीयास्तृतीयैः। तृतीयाः सत्येन। सत्यं यज्ञेन।
यज्ञो यजुर्भिः॥२६॥

यजूंषि सामंभिः। सामान्यृग्भिः। ऋचौ याज्याभिः।
याज्या वषट्कारैः। वषट्कारा आहुतिभिः। आहुतयो मे
कामान्तसमर्धयन्तु। भूः स्वाहा। लोमानि प्रयतिर्मम। त्वङ्म
आनतिरागतिः। मासं म उपनतिः। वस्वस्थि। मज्जा म

आन॑तिः॥२७॥

प॒स्त्या॑स्वा सर॑स्वत्यै भैष॑ज्येन॒ श्रीरङ्गा॑नि भ॒सद्य॑ज्ञे य॒ज्ञो यजु॑र्भिरुप॑नति॒र्द्धं च॥——[५]

यद्वै॑वा दे॒व॒हेड॑नम्। दे॒वा॒सश्च॑कृ॒मा व॒यम्। अ॒ग्नि॒र्मा
तस्मा॑दे॒न॑सः। वि॒श्वान्मु॑श्च॒त्व॒हंसः॑। य॒दि दि॒वा य॒दि
न॒क्तम्। ए॒ना॒सि च॑कृ॒मा व॒यम्। वा॒यु॒र्मा तस्मा॑दे॒न॑सः।
वि॒श्वान्मु॑श्च॒त्व॒हंसः॑। य॒दि जा॒ग्रद्य॑दि॒ स्वप्ने॑। ए॒ना॒सि
च॑कृ॒मा व॒यम्॥२८॥

सूर्यो॑ मा॒ तस्मा॑दे॒न॑सः। वि॒श्वान्मु॑श्च॒त्व॒हंसः॑। य॒द्वा॒मे य॒दर॑ण्ये।
य॒त्स॒भायां॑ य॒दिन्द्रि॑ये। य॒च्छू॒द्रे य॒दर्ये॑। ए॒नश्च॑कृ॒मा व॒यम्।
य॒दे॒क॒स्याधि॑ ध॒र्मणि॑। तस्या॑व॒यज॑नम॒सि। य॒दापो॑ अ॒घ्निया॑
व॒रु॒णेति॑ श॒पा॒महे। ततो॑ व॒रुण॑ नो मु॒ञ्च॥२९॥

अ॒व॒भृथ॑ नि॒चङ्कु॑ण नि॒चे॒रुर॑सि नि॒चङ्कु॑ण। अ॒व॒ दे॒वैर्दे॒वकृ॑त॒मेनो॑-
ऽया॒ट्। अ॒व॒ म॒र्त्यैर्म॒र्त्यकृ॑तम्। उ॒रोरा॑ नो॒ दे॒व रि॒षस्पा॑हि।
सु॒मि॒त्रा न॒ आप॒ ओष॑धयः स॒न्तु। दु॒र्मि॒त्रास्त॑स्मै भू॒यासुः॑।
यो॑ऽस्मा॒न्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। द्रु॒प॒दादि॒वेन्मु॑चा॒नः। स्वि॒त्रः
स्ना॒त्वी म॒ला॒दिव॑॥३०॥

पू॒तं प॒वित्रे॑णे॒वाज्य॑म्। आ॒पः शु॒न्यन्तु॑ मै॒न॑सः। उ॒द्वय॑न्त॒म॑स॒स्परि॑।

पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवन्दैवत्रा सूर्यम्। अगन्म
ज्योतिरुत्तमम्। प्रतियुतो वरुणस्य पाशः। प्रत्यस्तो
वरुणस्य पाशः। एधोऽस्येधिषीमहि। समिदसि॥३१॥

तेजोऽसि तेजो मयि धेहि। अपो अन्वचारिषम्। रसेन
समसृक्ष्महि। पयस्वा९ अग्र आगमम्। तं मा स९सृज
वर्चसा। प्रजया च धनेन च। समाववर्ति पृथिवी। समुषाः।
समु सूर्यः। समु विश्वमिदं जगत्। वैश्वानरज्योतिर्भूयासम्।
विभुङ्कामं व्यश्नवै। भूः स्वाहा॥३२॥

स्वप्न एना९सि चक्रमा वयं मुञ्च मलादिव समिदसि जगन्नीणि च॥—————[६]

होता यक्षत्समिधेन्द्रमिडस्पदे। नाभा पृथिव्या अधि। दिवो
वर्ष्मन्त्समिध्यते। ओजिष्ठश्चर्षणी सहान्। वेत्वाज्यस्य
होतर्यज। होता यक्षत्तनूनपातम्। ऊतिभिर्जेतारमपराजितम्।
इन्द्र देव९ सुवर्विदम्। पृथिभिर्मधुमत्तमैः। नराश९सेन
तेजसा॥३३॥

वेत्वाज्यस्य होतर्यज। होता यक्षदिडाभिरिन्द्रमीडितम्।
आजुह्वानममर्त्यम्। देवो देवैः सर्वार्यः। वज्रहस्तः पुरन्दरः।
वेत्वाज्यस्य होतर्यज। होतायक्षद्वरुहिषीन्द्रन्निषद्वरम्।

वृषभन्नर्यापसम्। वसुभीरुद्वैरादित्यैः। सयुग्भिर्बर्हि-
सदत्॥३४॥

वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदोजो न वीर्यम्। सहो
द्वार इन्द्रमवर्धयन्। सुप्रायणा विश्रयन्तामृतावृधः। द्वार
इन्द्राय मीढुषै। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदुषे
इन्द्रस्य धेनू। सुदुधे मातरौ मही। सवातरौ न तेजसी।
वत्समिन्द्रमवर्धताम्॥३५॥

वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतांरा। भिषजा
सखाया। हविषेन्द्रं भिषज्यतः। कवी देवौ प्रचेतसौ। इन्द्राय
धत्त इन्द्रियम्। वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तिस्त्रो
देवीः। त्रयस्त्रिधातवोपसः। इडा सरस्वती भारती॥३६॥

महीन्द्रपत्नीर्हविष्मतीः। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्वष्टारमिन्द्रं देवम्। भिषजं सुयजं हृतश्रियम्।
पुरु रूपं सुरेतसं मघोनिम्। इन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि।
वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिम्। शमितारं
शतक्रतुम्। धियो जोष्टारमिन्द्रियम्॥३७॥

मध्वा समञ्जन्पथिभिः सुगेभिः। स्वदाति हव्यं मधुना घृतेन।

वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदिन्द्रः स्वाहाऽऽज्यस्य।
स्वाहा मेदसः। स्वाहा स्तोकानाम्। स्वाहा स्वाहाकृतीनाम्।
स्वाहा हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवाः आज्यपान्। स्वाहेन्द्रः
होत्राञ्जुषाणाः। इन्द्र आज्यस्य वियन्तु। होतर्यजं॥३८॥

तेजसाऽऽसददवर्धतां भारतीन्द्रियं जुषाणा द्वे च (समिधेन्द्रन्तनूनपात्मिडाभिर्बर्हिष्योजं उपे दैव्या
तिस्रस्त्वष्टारं वनस्पतिमिन्द्रम्॥ समिधेन्द्रं चतुर्वेत्वेको वियन्तु द्विर्वीतामेको वियन्तु द्विर्वेत्वेको
वियन्तु होतर्यजं॥)।

[७]

समिद्ध इन्द्र उषसामनीके। पुरोरुचा पूर्वकृद्वावृधानः।
त्रिभिर्देवैस्त्रिंशता वज्रबाहुः। जुघानं वृत्रं वि दुरो ववार।
नराशंसः प्रतिशूरो मिमानः। तनूनपात्प्रति यज्ञस्य
धामं। गोभिर्वपावान्मधुना समञ्जन्। हिरण्यैश्चन्द्री यजति
प्रचेताः। ईडितो देवैर्हरिवाः अभिष्टिः। आजुह्वानो हविषा
शर्धमानः॥३९॥

पुरन्दरो मघवान् वज्रबाहुः। आयातु यज्ञमुपनो जुषाणः।
जुषाणो बर्हिर्हरिवान् इन्द्रः। प्राचीनः सीदत्प्रदिशा
पृथिव्याः। उरुव्यचाः प्रथमानः स्योनम्। आदित्यैरक्तं
वसुभिः सजोषाः। इन्द्रन्दुरः कवष्यो धावमानाः। वृषाणं
यन्तु जनयः सुपर्वाः। द्वारो देवीरभितो विश्रयन्ताम्। सुवीरा

वीरं प्रथमाना महौभिः॥४०॥

उपासानक्ता बृहती बृहन्तम्। पयस्वती सुदुघे शूरमिन्द्रम्।
पेशस्वती तन्तुना संव्ययन्ती। देवानां देवं यजतः सुरुक्मे।
दैव्या मिमाना मनसा पुरुत्रा। होतांराविन्द्रं प्रथमा सुवाचा।
मूर्धन् यज्ञस्य मधुना दधाना। प्राचीनं ज्योतिरहविषा वृधातः।
तिस्रो देवीर् हविषा वर्धमानाः। इन्द्रं जुषाणा वृषणं न
पत्नीः॥४१॥

अच्छिन्नन्तन्तुं पयसा सरस्वती। इडा देवी भारती
विश्वतूर्तिः। त्वष्टा दधदिन्द्राय शुष्मम्। अपाकोचिष्टुर्यशसे
पुरूणि। वृषा यजन्वृषणं भूरिरेताः। मूर्धन् यज्ञस्य समनक्तु
देवान्। वनस्पतिरवसृष्टो न पाशैः। तमन्या समञ्जच्छमिता
न देवः। इन्द्रस्य हव्यैर्जठरं पृणानः। स्वदाति हव्यं
मधुना घृतेन। स्तोकानामिन्दुं प्रति शूर इन्द्रः। वृषायमाणो
वृषभस्तुराषाट्। घृतप्रुषा मधुना हव्यमुन्दन्। मूर्धन् यज्ञस्य
जुषतां स्वाहा॥४२॥

शर्धमानो महौभिः पत्नीर्घृतेन चत्वारि च॥—————[८]

आचर्षणिप्रा विवेष यन्मा। तं सद्ग्रीचीः। सत्यमित्तन्न

त्वावा॑ अन्यो अस्ति॑। इन्द्र॑ दे॒वो न म॒र्त्यो ज्या॒यान्।
 अ॒हन्न॑हिं॒ परि॒शया॑न॒मर्णः॑। अवा॑सृजो॒ऽपो अ॒च्छा॑ समु॒द्रम्।
 प्र॒स॒साहि॑षे पुरु॒हूत॒ शत्रू॑न्। ज्येष्ठ॑स्ते शु॒ष्मं इ॒ह रा॒तिर॑स्तु।
 इन्द्रा॑ भ॒र दक्षि॑णेना॒ वसू॑नि। पतिः॑ सिन्धू॒नाम॑सि रे॒वती॑नाम्।
 स शेवृ॑ध॒मधि॑ धाद्यु॒ग्नम॒स्मे। म॒हि क्ष॒त्रं ज॒ना॒षाडि॑न्द्र॒ तव्य॑म्।
 रक्षा॑ च नो म॒घोनः॑ पा॒हि सू॒रीन्। रा॒ये च॑ नः स्वप॒त्या इ॒षे
 धाः॑॥४३॥

रेवतीनाञ्चत्वारि च॥ [९]

दे॒वं ब॒र्हिरि॑न्द्र॑ सु॒दे॒वं दे॒वैः। वी॒रव॑त्स्ती॒र्णं वे॒द्याम॑वर्धयत्।
 व॒स्तोर्वृ॑तं प्रा॒क्तोर्भू॑तम्। रा॒या ब॒र्हिष्म॒तोऽत्य॑गात्।
 व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वे॒तु य॑ज॑। दे॒वीर्द्वा॒र इन्द्र॑ सङ्घा॒ते।
 वि॒द्वीर्या॑म॒न्नव॑र्धयन्। आ व॒त्सेन॒ तरु॑णेन॒ कुमा॑रेण॑ चमी॒वि॒ता
 अ॒पार्वा॑णम्। रे॒णुक॑काट॒न्नुद॑न्ताम्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य
 वि॒यन्तु॑ य॑ज॑॥४४॥

दे॒वी उ॒षा॑सा॒नक्ता॑। इन्द्र॑ य॒ज्ञे प्र॑य॒त्य॒हेता॑म्। दै॒वीर्वि॑शः
 प्रा॒या॑सि॒ष्टाम्। सु॒प्री॑ते॒ सुधि॑ते॒ अभू॑ताम्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य
 वी॒तां य॑ज॑। दे॒वी जो॑ष्ट्री॒ वसु॑धि॒ती। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्।

अयाव्यन्याघा द्वेषांसि। आन्यावाक्षीद्वसु वार्याणि।
यजमानाय शिक्षिते॥४५॥

वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं। देवी ऊर्जाहुती दुधे
सुदुधे। पयसेन्द्रमवर्धताम्। इषमूर्जमन्याऽवाक्षीत्। सग्धिः
सपीतिमन्या। नवेन पूर्वन्दयमाने। पुराणेन नवम्।
अधातामूर्जमूर्जाहुती वसु वार्याणि। यजमानाय शिक्षिते।
वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं॥४६॥

देवा दैव्या होतांरा। देवमिन्द्रमवर्धताम्। हताघंशः सावाभाष्टी
वसुवार्याणि। यजमानाय शिक्षितौ। वसुवने वसुधेयस्य
वीतां यजं। देवीस्तिस्रस्तिस्रो देवीः। पतिमिन्द्रमवर्धयन्।
अस्पृक्षद्भारती दिवम्। रुद्रैर्यज्ञः सरस्वती। इडा वसुमती
गृहान्॥४७॥

वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देव इन्द्रो नराशंसः।
त्रिवरूथस्त्रिवन्धुरः। देवमिन्द्रमवर्धयत्। शतेन शितिपृष्ठानामाहि
सहस्रेण प्रवर्तते। मित्रावरुणेदस्य होत्रमर्हतः। बृहस्पतिः
स्तोत्रम्। अश्विनाऽऽध्वर्यवम्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु
यजं॥४८॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यवर्णो मधुशाखः सुपिप्पलः।
देवमिन्द्रमवर्धयत्। दिवमग्रेणाप्रात्। आऽन्तरिक्षं
पृथिवीमदृ०हीत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवं
बर्हिर्वारितीनाम्। देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्वासस्थमिन्द्रेणासन्नम्।
अन्या बर्ही०ष्यभ्यभूत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवो
अग्निः स्विष्टकृत्। देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्विष्टं कुर्वन्तिस्विष्टकृत्।
स्विष्टमद्य करोतु नः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज॥४९॥

वि॒यन्तु॒ यजं॑ शि॒क्षिते॑ शि॒क्षिते॑ वंसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वीता॒य्यजं॑ गृ॒हान् वे॑तु॒ यजा॑भू॒थ्यद्दं॑ (दे॒वं
ब॒र्हिर्दे॒वीर्द्वा॒रिणो॑ दे॒वी उ॒पासा॑न॒क्तां दे॒वी जो॒ष्टीं दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दे॒वा दै॒व्या हो॑ता॒रा शि॒क्षितौ॑
दे॒वीस्ति॒स्मस्ति॒स्मो दे॒वीर्दे॒व इन्द्रो॑ नरा॒श॒सो दे॒व इन्द्रो॑ वन॒स्पति॑र्दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीना॒न्दे॒वो
अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृद्दे॒वम्। वे॒तु वि॒यन्तु॒ च॒तुर्वा॑ता॒मेको॑ वि॒यन्तु॒ च॒तुर्वै॑त्वव॒र्धय॑दव॒र्धय॒न्नि॒रव॑र्धता॒मेको॑ऽ
व॒र्धय॑ꣳश्च॒तुर॑व॒र्धय॑त्। व॒स्तो॒रा व॒त्सेन॑ दे॒वीर॒यावी॑षꣳहृ॒ताऽस्पृ॑क्ष॒च्छुते॑न॒ दिव॑ꣳ स्वा॒स॒स्थꣳ स्वि॑ष्टꣳ
शि॒क्षिते॑ शि॒क्षिते॑ शि॒क्षितौ॑॥) ॥

होता यक्षत्समिधाऽग्निमिडस्पदे। अश्विनेन्द्रः सरस्वतीम्।
अजो धूम्रो न गोधूमैः क्लैर्भेषजम्। मधु शष्पैर्न तेजं
इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपात्सरस्वती। अविर्मेषो न भेषजम्।
पथा मधुमताभरन्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्॥५०॥

बदरैरुपवाकाभिर्भेषजन्तोक्मभिः। पयः सोमः परिस्नुतां
 घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षन्नराशंसं
 न नृग्रहम्। पतिः सुरायै भेषजम्। मेषः सरस्वती
 भिषक्। रथो न चन्द्रश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यम्।
 बदरैरुपवाकाभिर्भेषजन्तोक्मभिः। पयः सोमः परिस्नुतां घृतं
 मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं॥५१॥

होता यक्षदिडेडित आजुह्वानः सरस्वतीम्। इन्द्रं बलेन
 वर्धयन्। ऋषभेण गवेन्द्रियम्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्। यवैः
 कर्कन्धुभिः। मधु लाजैर्न मासरम्। पयः सोमः परिस्नुतां
 घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वरुहिः
 सुष्टरीमोर्णम्रदाः। भिषङ्गासत्या॥५२॥

भिषजाऽश्विनाऽश्वा शिशुमती। भिषग्धेनुः सरस्वती।
 भिषग्दुह इन्द्राय भेषजम्। पयः सोमः परिस्नुतां घृतं मधु।
 वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदुरो दिशः। कवर्ष्यो न
 व्यचस्वतीः। अश्विभ्यां न दुरो दिशः। इन्द्रो न रोदसी दुधौ।
 दुहे कामान्त्सरस्वती॥५३॥

अश्विनेन्द्राय भेषजम्। शुक्रं न ज्योतिरिन्द्रियम्। पयः

सोमः परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑
यक्षत्सुपेश॑सोषे॒ नक्तं॑ दिवा॑। अ॒श्विना॑ सञ्जाना॒ने। समं॑ जाते॒
सर॑स्वत्या। त्विषि॒मिन्द्रे॒ न भैष॑जम्। श्ये॒नो न रज॑सा हृ॒दा।
पयः॒ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑॥५४॥

वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒द्वैव्या॒ होता॑रा भि॒षजा॒-
ऽश्विना॑। इन्द्रं॑ न जागृ॑वी॒ दिवा॒ नक्तं॑ न भैष॑जैः। शूष॑ꣳ
सर॑स्वती भि॒षक्। सीसे॑न दुह॒ इन्द्रि॑यम्। पयः॒ सोमः॑ परि॒स्रुता॑
घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्षत्ति॒स्रो दे॒वीर्न
भैष॑जम्। त्रय॑स्त्रि॒धात॑वोऽप॒सः। रू॒पमि॒न्द्रे हिर॑ण्ययम्॥५५॥

अ॒श्विने॒डा न भा॑र॒ती। वा॒चा सर॑स्वती। मह॒ इन्द्रा॑य
दधुरि॒न्द्रिय॑म्। पयः॒ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒
होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒त्त्वष्टा॑रमिन्द्र॒मश्विना॑। भि॒षजं॑ न
सर॑स्वतीम्। ओजो॑ न जू॒तिरि॑न्द्रि॒यम्। वृ॒को न र॑भ॒सो
भि॒षक्। यशः॒ सुर॑या भैष॑जम्॥५६॥

श्रि॒या न मा॑सरम्। पयः॒ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑।
वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒द्वन॑स्पतिम्। श॒मि॒तार॑ꣳ
श॒तक्र॑तुम्। भी॒मं न म॑न्युꣳ रा॒जा॒नव्याँघ्र॑न्नम॑साऽश्विना॒
भा॒मम्। सर॑स्वती भि॒षक्। इन्द्रा॑य दुह॒ इन्द्रि॑यम्। पयः॒

सोमः परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑॥५७॥
 होता॑ यक्षद॒ग्निः॒ स्वाहाऽऽज्य॑स्य स्तो॒काना॑म्। स्वाहा मेद॑सां
 पृथ॑क्। स्वाहा छा॒गंम॒श्विभ्या॑म्। स्वाहा मेष॑ः सर॑स्वत्यै।
 स्वाह॑र्षभमिन्द्रा॒य सि॒ःहाय॑ सह॑सेन्द्रि॒यम्। स्वाहाऽग्निं॑ न
 भेष॑जम्। स्वाहा सोम॑मिन्द्रि॒यम्। स्वाहेन्द्र॑ः सु॒त्रामा॑णः
 सवि॑तारं वरु॑णं मि॒षजां॑ पति॑म्। स्वाहा वन॑स्पतिं प्रि॒यं
 पाथो॑ न भेष॑जम्। स्वाहा दे॒वाः औ॑ज्य॒पान्॥५८॥

स्वाहाऽग्निः॑ हो॒त्राञ्जुषा॑णो अ॒ग्निर्भेष॑जम्। पयः॑ सोमः परि॒स्रुता॑
 घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्षद॒श्विना॒
 सर॑स्वतीमिन्द्र॑ः सु॒त्रामा॑णम्। इ॒मे सोमाः॑ सु॒रामा॑णः। छा॒गैर्न
 मे॒षैर्ऋष॑भैः सु॒ताः। श॒ष्यैर्न॑ तो॒क्मभिः॑। ला॒जैर्मह॑स्वन्तः। मदा॑
 मास॑रेण परि॒ष्कृताः॑। शु॒क्राः पय॑स्वन्तोऽमृ॒ताः। प्र॒स्थिता॑ वो
 मधु॑श्चुतः। तान॒श्विना॒ सर॑स्वतीन्द्रः सु॒त्रामा॑ वृ॒त्रहा॑। जुष॑न्ताः
 सौ॒म्यं मधु॑। पिब॑न्तु मद॑न्तु वि॒यन्तु॑ सोमम्। होत॒र्यज॑॥५९॥

वी॒र्यं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑ नास॑त्या सर॑स्वती मधु॑ हि॒र्यय॑ भेष॑जं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य
 होत॒र्यजा॑ज्य॒पान॑मृ॒ताः पञ्च॑ च (स॒मिधा॑ऽग्निः॑ षट्। तनून॑पात्स॒प्त। नरा॑शः॒समृषिः॑। इ॒डेडि॑तो
 यवै॑रष्टौ। ब॒रहिः॑ स॒प्त। दुरो॑ऽश्विना नव॑। सु॒पेश॑सर॒षिः। दैव्या॑ होता॑रा सी॒सैन॑ रसः॑।

तिस्रस्त्वष्टारमृष्टावष्टौ। वनस्पतिमृषिः। अग्नित्रयोदश। अश्विना द्वादश त्रयोदश। समिधाऽग्निं
बदरैर्बदरैर्यवैरश्विना त्विषिमश्विना न भेषजं रूपमश्विना भीमं भामम्॥)——[११]

समिद्धो अग्निरश्विना। तप्तो घर्मो विराद्धुतः। दुहे धेनुः
सरस्वती। सोमं शुक्रमिहेन्द्रियम्। तनूपा भिषजा
सुते। अश्विनोभा सरस्वती। मध्वा रजासीन्द्रियम्।
इन्द्राय पृथिभिर्वहान्। इन्द्रायेन्दुं सरस्वती। नराशं सैन
नृग्रहं॥६०॥

अधातामश्विना मधु। भेषजं भिषजा सुते। आजुह्वाना
सरस्वती। इन्द्रायेन्द्रियाणि वीर्यम्। इडाभिरश्विनाविषम्।
समूर्जं स रयिन्दधुः। अश्विना नमुचेः सुतम्। सोमं शुक्रं
परिस्रुता। सरस्वती तमाभरत्। बरुहिषेन्द्राय पातवे॥६१॥

कवप्यो न व्यचंस्वतीः। अश्विभ्यां न दुरो दिशः। इन्द्रो न
रोदसी दुघे। दुहे कामान्त्सरस्वती। उषासा नक्तमश्विना।
दिवेन्द्रं सायमिन्द्रियैः। सज्जानाने सुपेशंसा। समं जाते
सरस्वत्या। पातं नो अश्विना दिवा। पाहि नक्तं
सरस्वति॥६२॥

दैव्यां होतारा भिषजा। पातमिन्द्रं सचा सुते। तिस्रस्त्रेधा

सरस्वती। अश्विना भारतीडा। तीव्रं परिस्नुता सोमम्।
 इन्द्राय सुषवुर्मदम्। अश्विना भेषजं मधु। भेषजन्नः
 सरस्वती। इन्द्रे त्वष्टा यशः श्रियम्। रूपं रूपमधुः सुते।
 ऋतुथेन्द्रो वनस्पतिः। शशमानः परिस्नुता। कीलालमश्विभ्यां
 मधु। दुहे धेनुः सरस्वती। गोभिर्न सोममश्विना। मासरेण
 परिष्कृता। समधातां सरस्वत्या। स्वाहेन्द्रे सुतं मधु॥६३॥

नग्रहुः पातवे सरस्वत्यधुः सुतेऽष्टौ च॥ [१२]

अश्विना हविरिन्द्रियम्। नमुचेर्धिया सरस्वती। आ
 शुक्रमासुराद्वसु। मधमिन्द्राय जग्निरे। यमश्विना सरस्वती।
 हविषेन्द्रमवर्धयन्। स बिम्बेद वलं मधम्। नमुचावासुरे
 सचा। तमिन्द्रं पशवः सचा। अश्विनोभा सरस्वती॥६४॥

दधाना अभ्यनूषत। हविषा यज्ञमिन्द्रियम्। य इन्द्र
 इन्द्रियन्दधुः। सविता वरुणो भगः। स सुत्रामा हविष्पतिः।
 यजमानाय सश्रत। सविता वरुणोऽदधत्। यजमानाय
 दाशुषे। आदत्त नमुचेर्वसु। सुत्रामा बलमिन्द्रियम्॥६५॥

वरुणः क्षत्रमिन्द्रियम्। भगेन सविता श्रियम्। सुत्रामा
 यशसा बलम्। दधाना यज्ञमाशत। अश्विना गोभिरिन्द्रियम्।

अश्वैभिर्वीर्यं बलम्। हविषेन्द्रं सरस्वती। यजमानमवर्धयन्।
ता नासत्या सुपेशसा। हिरण्यवर्तनी नरा। सरस्वती
हविष्मती। इन्द्र कर्मसु नोऽवता। ता भिषजा सुकर्मणा।
सा सुदुघा सरस्वती। स वृत्रहा शतक्रतुः। इन्द्राय
दधुरिन्द्रियम्॥६६॥

उभा सरस्वती बलमिन्द्रियत्ररा पद्व॥ [१३]

देवं बरुहिः सरस्वती। सुदेवमिन्द्रे अश्विना। तेजो न
चक्षुरक्ष्योः। बरुहिषा दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यज। देवीद्वारो अश्विना। भिषजेन्द्रे सरस्वती।
प्राणं न वीर्यन्नसि। द्वारो दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यज॥६७॥

देवी उषासावश्विना। भिषजेन्द्रे सरस्वती। बलं न
वाचमास्ये। उषाभ्यान्दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यज। देवी जोष्टी अश्विना। सुत्रामेन्द्रे सरस्वती।
श्रोत्रं न कर्णयोर्यशः। जोष्टीभ्यान्दधुरिन्द्रियम्। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यज॥६८॥

देवी ऊर्जाहुती दुधे सुदुधे। पयसेन्द्रं सरस्वत्यश्विना

भिषजावत। शुक्रं न ज्योतिः स्तनयोराहुती धत्त इन्द्रियम्।
 वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवा देवानां भिषजा।
 होतांराविन्द्रमश्विना। वषट्कारैः सरस्वती। त्विषिं न हृदये
 मतिम्। होतृभ्यान्दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
 यजं॥६९॥

देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीः। सरस्वत्यश्विना भारतीडा।
 शूषन्न मध्ये नाभ्याम्। इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देव इन्द्रो नराशंसः। त्रिवरूथः
 सरस्वत्याऽश्विभ्यामीयते रथः। रेतो न रूपममृतं जनित्रम्।
 इन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
 यजं॥७०॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यपर्णो अश्विभ्याम्। सरस्वत्याः
 सुपिप्पलः। इन्द्राय पच्यते मधु। ओजो न जूतिमृषभो
 न भामम्। वनस्पतिर्नो दधदिन्द्रियाणि। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवं बर्हिर्वारितीनाम्। अध्वरे
 स्तीर्णमश्विभ्याम्। ऊर्णम्रदाः सरस्वत्याः॥७१॥

स्योनमिन्द्र ते सदः। ईशायै मन्युः राजानं बर्हिषा

दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवो अग्निः
 स्विष्टकृत्। देवान् यक्षद्यथायथम्। होतां राविन्द्रमश्विनां।
 वाचा वाच॑ सरस्वतीम्। अग्नि॑ सोम॑ स्विष्टकृत्। स्विष्ट
 इन्द्रः सुत्रामां सविता वरुणो भिषक्। इष्टो देवो वनस्पतिः।
 स्विष्टा देवा आज्यपाः। इष्टो अग्निरग्निनां। होता होत्रे
 स्विष्टकृत्। यशो न दधदिन्द्रियम्। ऊर्जमपचिति॑ स्वधाम्।
 वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥ ७२॥

द्वारो दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं जोष्टीभ्यान्दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य
 वियन्तु यजं होतृभ्यान्दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजेन्द्रियाणि वसुवने वसुधेयस्य
 वियन्तु यजं सरस्वत्या वनस्पतिः षड् (देवं बर्हिर्देवीद्वारो देवी उपासांश्विनां देवी जोष्टी
 देवी ऊर्जाहुती देवा देवानां भिषजां वषट्कारैर्देवीस्तिस्तिस्तिस्तिस्ति देवीर्देव इन्द्रो नराशंसो
 देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवानां समिधाऽग्निं देवं बर्हिः
 सरस्वत्यश्विनां सर्वं वियन्तु। द्वारस्तिस्तिः सर्ववियन्तु। अज इन्द्रमोजोऽग्निं परः सरस्वतीम्।
 नक्तं पूर्वः सरस्वति। अन्यत्र सरस्वती। भिषक्पूर्वन्दुह इन्द्रियम्। अन्यत्र दधुरिन्द्रियम्।
 सौत्रामण्या॑ सुतासुती। अञ्जन्त्ययं यजमानः॥)॥ [१४]

अग्निमद्य होतां रमवृणीत। अयं सुतासुती यजमानः।
 पचन्पुक्तीः। पचन्पुरोडाशान्। गृह्णन्ग्रहान्। बध्नन्नश्विभ्याञ्छागं॑
 सरस्वत्या इन्द्राय। बध्नन्सरस्वत्यै मेषमिन्द्रायश्विभ्याम्।

ब॒ध्नन्निन्द्रा॑य॒र्षभ॑म॒श्विभ्या॑ꣳ सर॑स्वत्यै। सू॒प॒स्था अ॒द्य दे॒वो
 वन॒स्पति॑रभवत्। अ॒श्विभ्या॑ञ्छागे॑न् सर॑स्वत्या॒ इन्द्रा॑य॥ ७३॥
 सर॑स्वत्यै मे॒षेणेन्द्रा॑या॒श्विभ्या॑म्। इन्द्रा॑य॒र्षभे॑णा॒श्विभ्या॑ꣳ
 सर॑स्वत्यै। अक्ष॑ꣳस्तान्मे॒दस्तः॑ प्र॒तिप॑च॒ताग्र॑भीषुः। अ॒वीवृ॑धन्त॒
 ग्र॒हैः। अ॒पा॒ताम॑श्विना॒ सर॑स्वतीन्द्रैः सु॒त्रामा॑ वृ॒त्रहा॑।
 सोमा॑न्त्सुरा॒म्णाः। उ॒पो उ॒क्थाम॑दाः श्रौ॒द्विम॑दा॒ अद॑न्।
 अ॒वीवृ॑धन्ताङ्गू॒षैः। त्वाम॑द्य॒र्ष आ॒र्षेय॑र्षीणान्नपादवृणीत।
 अ॒यꣳ सु॑तासुती यज॑मानः। ब॒हुभ्य॑ आ सङ्ग॑तेभ्यः। ए॒ष मे॑
 दे॒वेषु॑ वसु॒ वार्या॑ यक्ष्यत॒ इति॑। ता या दे॒वा दे॒व॒दाना॑न्यदुः।
 तान्य॑स्मा॒ आ च॑ शास्व॒ आ च॑ गुरस्व। इ॒षि॒तश्च॑ हो॒त॒रसि॑
 भ॒द्र॒वाच्या॑य॒ प्रेषि॑तो॒ मानु॑षः। सू॒क्त॒वा॒काय॑ सू॒क्ता ब्रू॑हि॥ ७४॥

इन्द्राय॒ यज॑मानः सप्त च॥ [१५]

उ॒श॒न्तस्त्वा॑ हवाम॒ह आ नो॑ अ॒ग्ने सु॒के॒तुना॑। त्वꣳ सो॒म
 म॒हे भ॒ग॒न्त्वꣳ सो॒म प्र॒चि॑कितो मनी॒षा। त्वया॑ हि नः
 पि॒तरः॑ सो॒म पूर्वे॑ त्वꣳ सो॒म पि॒तृभिः॑ संवि॒दानः॑। ब॒र्हि॑षदः
 पि॒तर॑ आऽहं पि॒तृन्। उ॒प॒हू॒ताः पि॒तरोऽग्नि॑ष्वात्ताः पि॒तरः॑।
 अ॒ग्नि॑ष्वात्ता॒नृतु॑मतो॒ हवाम॑हे। नरा॒शꣳसे॑ सोमपी॒थं य आ॒शुः।

ते नो अर्वन्तः सुहवा भवन्तु। शं नो भवन्तु द्विपदे शञ्चतुष्पदे।
ये अग्निष्वात्ता येऽनग्निष्वात्ताः॥ ७५॥

अ॒होमुचः॑ पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑। परेऽवरेऽमृता॑सो भवन्तः।
अधि॑ ब्रुवन्तु ते अ॒वन्त्व॒स्मान्। वा॒न्या॒यै दु॒ग्धे जु॒षमा॑णाः
कर॑म्भम्। उ॒दीरा॑णा अवरे॒ परे॑ च। अ॒ग्निष्वा॒त्ता ऋ॒तुभिः॑
संवि॑दानाः। इन्द्र॑वन्तो ह॒विरि॑दं जुषन्ताम्। यद॑ग्रे कव्यवाहन॒
त्वम॑ग्न ईडि॒तो जा॑तवेदः। मात॑ली क॒व्यैः। ये ता॑तृपु॒र्देव॒त्रा
जेह॑मानाः। हो॒त्रावृ॒धः स्तोम॑तष्टासो अ॒र्केः। आ॒ग्ने
याहि॑ सुवि॒दत्रे॑भिर्वाङ्। स॒त्यैः क॒व्यैः पि॒तृभिर्ध॑र्मसद्भिः।
ह॒व्यवा॑ह॒मजरं॑ पुरुप्रियम्। अ॒ग्निं घृ॑तेन ह॒विषा॑ सप॒र्यन्।
उपा॑सदङ्क॒व्यवा॑हं पि॒तृणा॑म्। स नः॑ प्र॒जां वी॒रव॑ती॒
समृ॑ण्वतु॥ ७६॥

अनग्निष्वात्ता जेहमानाः सप्त च॥ [१६]

होता॑ यक्षदि॒डस्प॑दे। स॒मि॒धानं॑ म॒हद्य॑शः। सुष॑मिद्धं वरे॑ण्यम्।
अ॒ग्निमि॑न्द्रं वयो॒धस॑म्। गा॒य॒त्रीञ्छ॑न्द इन्द्रि॒यम्। त्र्यवि॑ङ्गां
वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य होत॒र्यज॑। होता॑ यक्षच्छुचि॒व्रत॑म्।
तनू॑नपा॒तमु॒द्भिद॑म्। यङ्ग॑र्भ॒मदि॑तिर्दधे॥ ७७॥

शुचि॒मिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। उ॒ष्णिह॑ञ्छन्द॒ इन्द्रि॒यम्। दि॒त्य॒वाह॑ङ्गां
 वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्षदी॒डेन्य॑म्।
 ई॒डितं॑ वृ॒त्रह॑न्त॒मम्। इडा॑भिरीड्य॒ सहः॑। सोम॒मिन्द्रं॑
 वयो॒धसम्॑। अ॒नुष्टु॑भ॒ञ्छन्द॒ इन्द्रि॒यम्। त्रि॒वत्स॑ङ्गां वयो॒
 दध॑त्॥ ७८॥

वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्षत्सुब॒र्हिष॑दम्।
 पू॒षण्व॑न्त॒मम॑र्त्यम्। सी॒दन्तं॑ ब॒र्हिषि॑ प्रि॒ये। अ॒मृतेन्द्रं॑
 वयो॒धसम्॑। बृ॒हती॑ञ्छन्द॒ इन्द्रि॒यम्। पञ्चा॑वि॒ङ्गां वयो॒ दध॑त्।
 वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑यक्षद्व्यच॒स्वतीः॑। सु॒प्राय॑णा
 ऋ॒तावृ॑धः॥ ७९॥

द्वा॒रो दे॒वीर्हि॑र॒ण्ययीः॑। ब्र॒ह्माण॑ इन्द्रं॒ वयो॒धसम्॑। प॒ङ्क्ति॑ञ्छन्द॒
 इहेन्द्रि॒यम्। तु॒र्य॒वाह॑ङ्गां वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑।
 होता॑ यक्षत्सुपे॒श॑से। सु॒शि॒ल्पे बृ॒हती॑ उ॒भे। न॒क्तो॒षासा॒ न
 द॑र्श॒ते। वि॒श्वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। त्रि॒ष्टुभ॑ञ्छन्द॒ इन्द्रि॒यम्॥ ८०॥
 प॒ष्ट॒वाह॑ङ्गां वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑
 यक्षत्प्रचै॒तसा॑। दे॒वाना॑मुत्त॒मं यशः॑। होता॑रा॒ दैव्या॑
 क॒वी। स॒युजेन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। जग॑ती॒ञ्छन्द॒ इहेन्द्रि॒यम्।

अ॒न॒द्वाह॒ङ्गां वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒ज॑। हो॒ता
यक्ष॑त्पेश॑स्वतीः॥८१॥

ति॒स्रो दे॒वीर्हि॑र॒ण्ययीः॑। भा॒र॑तीर्बृ॒हती॑र्म॒हीः। पति॑मिन्द्रं
वयो॒धस॑म्। वि॒राज॑ञ्छन्द॑ इ॒हेन्द्रि॑यम्। धे॒नुं गां न वयो॒
दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒ज॑। हो॒ता यक्ष॑त्सुरे॑त॒सम्।
त्वष्टा॑रं पुष्टि॑वर्धनम्। रू॒पाणि॑ बिभ्र॑तं पृथ॑क्। पुष्टि॑मिन्द्रं
वयो॒धस॑म्॥८२॥

द्वि॒पद॑ञ्छन्द॑ इ॒हेन्द्रि॑यम्। उ॒क्षाण॑ गां न वयो॒ दध॑त्।
वे॒त्वाज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒ज॑। हो॒ता यक्ष॑च्छ॒तक्र॑तुम्। हि॒र॑ण्यपर्णमु॒क्थि॒न
र॒श॒नां बिभ्र॑तं व॒शिम्। भग॑मिन्द्रं वयो॒धस॑म्। क॒कुभ॑ञ्छन्द॑
इ॒हेन्द्रि॑यम्। व॒शां वे॒हतं॑ गां न वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒
हो॒त॒र्य॒ज॑। हो॒ता यक्ष॑त्स्वाहा॑कृ॒तीः। अ॒ग्निं गृ॒हप॑तिं
पृथ॑क्। वरु॑णं भेष॒जङ्ग॑विम्। क्ष॒त्रमिन्द्रं॑ वयो॒धस॑म्।
अति॑च्छन्द॑स॒ञ्छन्द॑ इ॒न्द्रि॒यम्। बृ॒हद॑ष॒भङ्गां वयो॒ दध॑त्।
वे॒त्वाज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒ज॑॥८३॥

दधे दध॑दतावृधं इन्द्रियं पेश॑स्वतीर्वयो॒धसं वे॒त्वाज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒जं सप्त च॑ (इडस्पदै-

ऽग्निङ्गां यत्रीत्र्यविम्। शुचि॑व्रत॒५ शुचि॑मु॒णिह॑न्दित्य॒वाहम्। ईडे॒न्य॒५ सोम॑मनु॒ष्टुभ॑न्नि॒वत्स॑म्।

सुब॒र्हिष॑दंम॒मृतेन्द्रं॑ बृ॒हतीं॑ प॒ञ्चावि॑म्। व्य॒चंस्व॒तीः सु॒प्राय॑णा द्वा॒रौ ब्र॒ह्माणः॑ प॒ङ्क्तिमि॒ह तु॒र्य॒वाह॑म्।
सु॒पेशं॑से वि॒श्वमिन्द्रं॑ त्रि॒ष्टुभं॑ प॒ष्ठवा॑हम्। प्र॒चेत॑सा स॒युजेन्द्रं॑ जग॑तीमि॒हान॒द्वाह॑म्। पे॒शंस्व॒तीस्ति॒स्रः
पतिं॑ वि॒राजं॑मि॒ह धे॒नुत्र। सु॒रेत॑सन्त्वष्टा॑रं पु॒ष्टिमिन्द्रं॑ द्वि॒पदं॑मि॒होक्षा॑ण॒न्न। श॒तक॑तुं भ॒गमिन्द्रं॑ङ्कु॒र्भमि॑ह
व॒शान्न। स्वाहा॑कृ॒तीः क्ष॒त्रम॑तिच्छ॒न्दसं॑ बृ॒हद॑ष॒भङ्गां वयो॑ दधंदिन्द्रि॒यमृषिं॑ वसु॒ नव॑ द॒शेह॑न्द्रि॒यमष्टं॑
नव॑ द॒श गां न वयो॑ दधंदि॒डस्प॑दे सर्व॑ वेतु॥॥ [१७]

समि॑द्धो अ॒ग्निः स॒मिधा॑। सु॒षमि॑द्धो वरे॑ण्यः। गा॒य॒त्री छ॒न्द
इन्द्रि॒यम्। त्र्यवि॒र्गौर्वयो॑ दधुः। त॒नून॑पा॒च्छुचि॑व्रतः। त॒नूपा॑च्च
सर॑स्वती। उ॒ष्णिक्छ॒न्द इन्द्रि॒यम्। दि॒त्य॒वाङ्गौर्वयो॑ दधुः।
इडा॑भि॒रग्नि॒रीड्यः॑। सोमो॑ दे॒वो अम॑र्त्यः॥८४॥

अ॒नुष्टु॑प्छ॒न्द इन्द्रि॒यम्। त्रि॒व॒त्सो गौर्वयो॑ दधुः। सु॒ब॒र्हि॒र॒ग्निः
पू॒षण्वान्। स्ती॒र्णब॑र्हि॒रम॑र्त्यः। बृ॒हती॑ छ॒न्द इन्द्रि॒यम्।
प॒ञ्चावि॒र्गौर्वयो॑ दधुः। दुरो॑ दे॒वीर्दि॒शो म॒हीः। ब्र॒ह्मा दे॒वो
बृ॒हस्प॑तिः। प॒ङ्क्तिश्छ॒न्द इ॒हेन्द्रि॒यम्। तु॒र्य॒वाङ्गौर्वयो॑ दधुः॥८५॥
उ॒षे य॒ही सु॒पेशं॑सा। वि॒श्वे दे॒वा अम॑र्त्याः। त्रि॒ष्टुप्छ॒न्द
इन्द्रि॒यम्। प॒ष्ठ॒वाङ्गौर्वयो॑ दधुः। दै॒व्यां हो॑तारा भिष॒जा। इन्द्रे॑ण
स॒युजा॑ यु॒जा। जग॑ती॒ छ॒न्द इ॒हेन्द्रि॒यम्। अ॒न॒ङ्गान्गौर्वयो॑
दधुः। ति॒स्र इडा॑ सर॑स्वती। भा॒रती॑ म॒रुतो॑ वि॒शः॥८६॥

वि॒राट्ठ॒न्द इ॒हेन्द्रि॒यम्। धे॒नुगौ॑र्न वयो॑ दधुः। त्वष्टा॑ तुरी॒पो
अ॒द्भुतः॑। इ॒न्द्रा॒ग्नी पु॑ष्टि॒वर्ध॑ना। द्वि॒पाच्छ॒न्द इ॒हेन्द्रि॒यम्। उ॒क्षा
गौ॑र्न वयो॑ दधुः। श॒मि॒ता नो॒ वन॒स्पतिः॑। स॒वि॒ता प्र॑सुवन्भ॒गम्।
क॒कुच्छ॒न्द इ॒हेन्द्रि॒यम्। व॒शा वे॒हद्गौ॑र्न वयो॑ दधुः। स्वाहा॑ य॒ज्ञं
वरु॑णः। सु॒क्षत्रो॑ भैष॒जं के॑रत्। अति॑च्छ॒न्दाश्छ॒न्द इन्द्रि॒यम्।
बृ॒हदृ॑ष॒भो गौ॑र्वयो॑ दधुः॥८७॥

अमर्त्यस्तुर्याङ्गौर्वयो दधुर्विशो वशा वेहद्गौर्न वयो दधुश्चत्वारि च॥—————[१८]

व॒स॒न्तेन॒र्तुना॑ दे॒वाः। वस॑वस्त्रि॒वृता॑ स्तु॒तम्। र॒थ॒न्त॒रेण॑
तेज॑सा। ह॒वि॒रि॒न्द्रे वयो॑ दधुः। ग्री॒ष्मेण॑ दे॒वा ऋ॒तुना॑। रु॒द्राः
प॑ञ्चद॒शे स्तु॒तम्। बृ॒ह॒ता यश॑सा॒ बल॑म्। ह॒वि॒रि॒न्द्रे वयो॑ दधुः।
व॒र्षाभि॑र्ऋ॒तुना॑ऽऽदि॒त्याः। स्तोमे॑ सप्तद॒शे स्तु॒तम्॥८८॥

वै॒रू॒पेण॑ वि॒शौज॑सा। ह॒वि॒रि॒न्द्रे वयो॑ दधुः। शा॒र॒देन॒र्तुना॑ दे॒वाः।
ए॒क॒वि॒ंश ऋ॒भवं॑ स्तु॒तम्। वै॒रा॒जेन॑ श्रि॒या श्रि॒यम्। ह॒वि॒रि॒न्द्रे
वयो॑ दधुः। हे॒म॒न्तेन॒र्तुना॑ दे॒वाः। म॒रुत॑स्त्रि॒णवे॑ स्तु॒तम्। ब॒लेन॑
श॒क्र॒रीः सह॑ः। ह॒वि॒रि॒न्द्रे वयो॑ दधुः। शै॒शि॒रेण॑र्तुना॑ दे॒वाः।
त्र॒य॒स्त्रि॒ंशेऽमृ॑तः॑ स्तु॒तम्। स॒त्येन॑ रे॒वतीः॑ क्ष॒त्रम्। ह॒वि॒रि॒न्द्रे
वयो॑ दधुः॥८९॥

स्तोमे सप्तदशे स्तुत५ सहो हविरिन्द्रे वयो दधुश्चत्वारि च (वसुन्तेन ग्रीष्मेण वर्षाभिः शारदेन हेमन्तेन शैशिरेण पद॥)॥ [१९]

दे॒वं ब॒र्हिरिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वं दे॒वम॑वर्धयत्। गा॒य॒त्रिया॑
छन्द॑सेन्द्रियम्। तेज॒ इन्द्रे॑ वयो॒ दधत्। व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य
वेतु॒ यज॑। दे॒वीर्द्धारो॑ दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वीर्दे॒वम॑वर्धयन्।
उ॒ष्णिहा॑ छन्द॑सेन्द्रियम्। प्रा॒णमिन्द्रे॑ वयो॒ दधत्। व॒सुवने॑
वसुधेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑॥१०॥

दे॒वी दे॒वं व॑यो॒धसम्॑। उ॒षे इन्द्र॑मवर्धताम्। अ॒नुष्टु॒भा
छन्द॑सेन्द्रियम्। वाच॑मिन्द्रे॑ वयो॒ दधत्। व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य
वीतां॒ यज॑। दे॒वी जोष्टी॑ दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वी
दे॒वम॑वर्धताम्। बृ॒हत्या॑ छन्द॑सेन्द्रियम्। श्रो॒त्रमिन्द्रे॑ वयो॒
दधत्। व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य वीतां॒ यज॑॥११॥

दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वी दे॒वम॑वर्धताम्।
प॒ङ्क्त्या॑ छन्द॑सेन्द्रियम्। शु॒क्रमिन्द्रे॑ वयो॒ दधत्। व॒सुवने॑
वसुधेय॑स्य वीतां॒ यज॑। दे॒वा दै॒व्या होता॑रा दे॒वमिन्द्रं॑
वयो॒धसम्॑। दे॒वा दे॒वम॑वर्धताम्। त्रि॒ष्टुभा॑ छन्द॑सेन्द्रियम्।
त्वि॒षिमिन्द्रे॑ वयो॒ दधत्। व॒सुवने॑ वसुधेय॑स्य वीतां॒ यज॑॥१२॥

दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीर्वयो॒धसम्॑। पति॒मिन्द्र॑मवर्धयन्।
जग॑त्या॒ छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। बल॒मिन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्। व॒सुव॑ने
वसु॑धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑। दे॒वो नरा॑श॒सो दे॒वमिन्द्र॑
वयो॒धसम्॑। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्। वि॒राजा॒ छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। रे॒त
इन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वे॒तु यज॑॥९३॥

दे॒वो वन॑स्पति॒र्दे॒वमिन्द्र॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्। द्वि॒पदा॒
छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। भग॒मिन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य
वे॒तु यज॑। दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीनां॑ दे॒वमिन्द्र॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वं
दे॒वम॑वर्धयत्। क॒कुभा॒ छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। यश॑ इन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्।
व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वे॒तु यज॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृद्दे॒वमिन्द्र॑
वयो॒धसम्॑। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्। अति॑च्छन्द॒सा छन्द॑सेन्द्रि॒यम्।
क्ष॒त्रमिन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वे॒तु यज॑॥९४॥

वियन्तु॒ यज॑ वी॒तां यज॑ वी॒तां यज॑ वे॒तु यज॑ वे॒तु यज॑ पञ्च॑ च (दे॒वं ब॒र्हिर्गा॑य॒त्रिया
तेज॑ः। दे॒वीर्द्वारं॑ उ॒ष्णिहा॑ प्राणम्। दे॒वी दे॒वमु॑षे अ॒नुष्टु॑भा॒ वाच॑म्। दे॒वी जो॒ष्टीं बृ॑हत्या श्रोत्रम्।
दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती प॒ङ्गा शु॒क्रम्। दे॒वा दै॒व्या होता॑रा त्रि॒ष्टुभा॒ त्विषि॑म्। दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः
पति॑ जग॑त्या॒ बल॑म्। दे॒वो नरा॑श॒सो वि॒राजा॒ रे॒तः। दे॒वो वन॑स्पति॒र्द्वि॒पदा॒ भग॑म्। दे॒वं
ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीनाङ्क॑कुभा॒ यशः॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृदति॑च्छन्द॒सा क्ष॒त्रम्। वे॒तु वियन्तु॒ चतुर्वी॑ता॒मेको॑

वियन्तु चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयः श्रुतुरवर्धतामेकौऽवर्धयः श्रुतुरवर्धयत्॥)॥—————[२०]

स्वाद्वीन्त्वा सोमः सुरावन्तः सीसैन मित्रोऽसि यदेवा होता यक्षत्समिधेन्द्रः समिद्ध इन्द्र
आचरषणिप्रा देवं बर्हिर्होता यक्षत्समिधाऽग्निः समिद्धो अग्निरश्विनाऽश्विना हविरिन्द्रियं
देवं बर्हिः सरस्वत्यग्निमद्योशन्तो होता यक्षदिडस्पदे समिद्धो अग्निः समिधा वसन्तेनर्तुना
देवं बर्हिरिन्द्रं वयोधसं विशतिः॥२०॥

स्वाद्वीन्त्वाऽमीमदन्त पितरः साम्राज्याय पूतं पवित्रेणोपासानक्ता बदरैरधातां देव इन्द्रो
वनस्पतिः पष्ठवाहङ्गां देवी देवं वयोधसं चतुर्नवतिः॥१४॥

स्वाद्वीन्त्वा वेतु यज॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

त्रिवृत्स्तोमो भवति। ब्रह्मवर्चसं वै त्रिवृत्। ब्रह्मवर्चसमेवाव
 रुन्धे। अग्निष्टोमः सोमो भवति। ब्रह्मवर्चसं वा अग्निष्टोमः।
 ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। रथन्तरं सामं भवति। ब्रह्मवर्चसं वै
 रथन्तरम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। परिस्रज्जी होता भवति॥१॥

अरुणो मिर्मिरस्त्रिशुक्रः। एतद्वै ब्रह्मवर्चसस्य रूपम्। रूपेणैव
 ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे। बृहस्पतिरकामयत देवानां पुरोधां
 गच्छेयमिति। स एतं बृहस्पतिसवमपश्यत्। तमाऽहरत्।
 तेनायजत। ततो वै स देवानां पुरोधामगच्छत्। यः
 पुरोधाकामः स्यात्। स बृहस्पतिसवेन यजेत॥२॥

पुरोधामेव गच्छति। तस्य प्रातः सवने सन्नेषु नाराशं सेषु।
 एकादश दक्षिणा नीयन्ते। एकादश माध्यं दिने सवने सन्नेषु
 नाराशं सेषु। एकादश तृतीयसवने सन्नेषु नाराशं सेषु।
 त्रयस्त्रिंशत्सम्पद्यन्ते। त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। देवता
 एवावरुन्धे। अश्वश्चतुस्त्रिंशः। प्राजापत्यो वा अश्वः॥३॥

प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशो देवतानाम्। यावतीरेव देवताः।

ता ए॒वाव॑रुन्धे। कृ॒ष्णाजि॒नैऽभिषि॑ञ्चति। ब्रह्म॑णो
 वा ए॒तद्रू॒पम्। यत्कृ॒ष्णाजि॒नम्। ब्रह्म॑व॒र्चसे॒नैवैन॑
 सम॑र्धयति। आज्ये॑ना॒भिषि॑ञ्चति। तेजो॒ वा आज्य॑म्।
 तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति॥४॥

होता भवति यजेत वा अश्वो दधाति॥ [१]

यदा॑ग्ने॒यो भव॑ति। अ॒ग्निमु॑खा ह्यृ॒द्धिः। अथ॒ यत्पौ॒ष्णः। पु॒ष्टिर्वै
 पू॒षा। पु॒ष्टिर्वैश्य॑स्य। पु॒ष्टिमे॒वाव॑ रुन्धे। प्र॒स॒वाय॑ सावि॒त्रः।
 अथ॒ यत्त्वा॒ष्ट्रः। त्वष्टा॒ हि रू॒पाणि॑ वि॒करो॑ति। नि॒र्व॒रुण॑त्वाय॑
 वा॒रुणः॥५॥

अथो॒ य ए॒व कश्च॑ सन्त्सू॒यते॑। स हि वा॒रुणः॑। अथ॒
 यद्वै॑श्वदे॒वः। वै॒श्वदे॒वो हि वैश्यः॑। अथ॒ यन्मा॑रुतः। मा॒रुतो॑
 हि वैश्यः॑। स॒प्तैतानि॑ ह॒वींषि॑ भवन्ति। स॒प्तग॑णा वै
 म॒रुतः॑। पृ॒श्निः प॒ष्ठौही मा॑रुत्या ल॑भ्यते। वि॒द्वै म॒रुतः॑।
 वि॒श ए॒वैतन्म॑ध्यतो॑ऽभिषि॑च्यते। तस्मा॒द्वा ए॒ष वि॒शः प्रि॒यः।
 वि॒शो हि म॑ध्यतो॑ऽभिषि॑च्यते। ऋ॒षभ॑च॒र्मेऽध्य॑भिषि॑ञ्चति। स
 हि प्र॑जनयिता। द॒ध्राऽभिषि॑ञ्चति। ऊ॒र्वा अ॒न्नाद्यं॑ दधि।
 ऊ॒र्जैवैन॑म॒न्नाद्येन॑ सम॑र्धयति॥६॥

वारुणो विद्वै मरुतोऽष्टौ च॥ [२]

यदाग्नेयो भवति। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। अथ यत्सौम्यः। सौम्यो हि ब्राह्मणः। प्रसवायैव सावित्रः। अथ यद्वारुहस्पत्यः। एतद्वै ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। अथ यदग्नीषोमीयः। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। तौ यदा सङ्गच्छेते॥७॥

अथ वीर्यावत्तरो भवति। अथ यत्सारस्वतः। एतद्धि प्रत्यक्षं ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। निर्वरुणत्वायैव वारुणः। अथो य एव कश्च सन्त्सूयते। स हि वारुणः। अथ यद्वावापृथिव्यः। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। तं द्यावापृथिवी नान्वमन्येताम्। तमेतेनैव भागधेयेनान्वमन्येताम्॥८॥

वज्रस्य वा एषोऽनुमानाय। अनुमतवज्रः सूयाता इति। अष्टावेतानि हवींषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्री ब्रह्मवर्चसम्। गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमं रुन्धे। हिरण्येन घृतमुत्पुनाति। तेजस एव रुचे। कृष्णाजिनैऽभिषिञ्चति। ब्रह्मणो वा एतदृक्सामयो रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्। ब्रह्मन्नेवैनमृक्सामयोरध्यभिषिञ्चति। घृतेनाभिषिञ्चति। तथा वीर्यावत्तरो भवति॥९॥

सङ्गच्छेते भागधेयेनान्वमन्येतां रूपश्चत्वारि च॥ [३]

न वै सोमेन॒ सोम॑स्य सु॒वोऽस्ति॑। ह॒तो ह्ये॑षः। अ॒भिषु॑तो
 ह्ये॑षः। न हि ह॒तः सू॒यते॑। सौ॒मीः सू॒तव॑शा॒मा ल॑भते।
 सोमो॒ वै रे॑तो॒धाः। रे॒त ए॒व तद्व॑धाति। सौ॒म्यर्चा॑ऽभिषि॑श्चति।
 रे॒तो॒धा ह्ये॑षा। रे॒तः सोमः॑। रे॒त ए॒वास्मि॑न्दधाति। यत्किं च
 राज॒सूय॑मृते सोमम्। तत्सर्वं॑ भवति। अषा॑ढं यु॒त्सु पृ॑त॒नासु॑
 प॒प्रिम्। सु॒व॒र॒षाम॒प्स्वां वृ॑जन॑स्य गो॒पाम्। भ॒रेषु॑जाः
 सु॒क्षि॒तिः सु॒श्रव॑सम्। जय॑न्त॒न्त्वाम॑नु॒ मदे॑म सोम॥१०॥

रेतः सोमः सप्त च॥ _____ [४]

यो वै सोमे॑न सू॒यते॑। स दे॑वस॒वः। यः प॒शुना॑ सू॒यते॑। स
 दे॑वस॒वः। य इ॒ष्ट्या॑ सू॒यते॑। स म॑नुष्यस॒वः। ए॒तं वै पृ॑थ॒ये
 दे॒वाः प्राय॑च्छन्। ततो॒ वै सोऽप्या॑र॒ण्याना॑ प॒शूना॑मसू॒यत।
 याव॑तीः किय॑तीश्च प्र॒जा वाचं॑ वद॑न्ति। तासा॒ः सर्वा॑साः
 सू॒यते॑॥११॥

य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। ना॒रा॒शः॒स्यर्चा॑-
 ऽभिषि॑श्चति। म॒नुष्या॑ वै नरा॒शः॒सः। नि॒हुत्य॑ वावैतत्।
 अथा॒भिषि॑श्चति। यत्किं च॑ राज॒सूय॑मनु॒त्तर॑वे॒दीक॑म्। तत्सर्वं॑
 भवति। ये मे॑ पञ्चा॒शत॑न्द॒दुः। अ॒श्वाना॑ः स॒धस्तु॑तिः। द्यु॒मद॑ग्ने

महि श्रवः। बृहत्कृधि मघोनाम्। नृवदमृत नृणाम्॥१२॥

सूयते सधस्तुतिस्त्रीणि च॥—————[५]

ए॒ष गो॑स॒वः। ष॒द्वि॒ंश उ॒क्थ्यो बृ॒हत्सा॑मा। प॒वंमा॑ने
क॒ण्वर॑थन्त॒रं भ॑वति। यो वै वा॑ज॒पेयः॑। स स॑म्रा॒द्धवः॑। यो
रा॑ज॒सूयः॑। स व॑रुणस॒वः। प्र॒जाप॑तिः स्वा॒रा॑ज्यं परमे॒ष्ठी।
स्वा॒रा॑ज्य॒ङ्गैरे॒वा गौ॑रि॒व भ॑वति॥१३॥

य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। उ॒भे बृ॒हद्र॑थन्त॒रे भ॑वतः।
तद्धि स्वा॒रा॑ज्यम्। अ॒युतं॑ दक्षि॒णाः। तद्धि स्वा॒रा॑ज्यम्।
प्र॒तिधु॑षा॒ऽभिषि॑ञ्चति। तद्धि स्वा॒रा॑ज्यम्। अ॒नुद्ध॑ते वेद्यै
दक्षि॑णत आ॒हव॒नीय॑स्य बृ॒हत्ः स्तो॒त्रं प्र॒त्य॒भिषि॑ञ्चति। इ॒यं
वा॒व र॑थन्त॒रम्॥१४॥

अ॒सौ बृ॒हत्। अ॒नयो॑रे॒वैन॑मन॒न्तर्हि॑तम॒भिषि॑ञ्चति। प॒शुस्तो॑मो
वा ए॒षः। तेन॑ गो॒स॒वः। ष॒द्वि॒ंशः सर्वः॑। रे॒वञ्जा॑तः
सह॑सा वृ॒द्धः। क्ष॒त्राणां॑ क्ष॒त्रभृ॑त्त॒मो वयो॑धाः। म॒हान्म॑हित्वे
त॑स्त॒भानः॑। क्ष॒त्रे रा॒ष्ट्रे च॑ जागृ॒हि। प्र॒जाप॑तेस्त्वा परमे॒ष्ठिनः॑
स्वा॒रा॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चा॒मीत्या॑ह। स्वा॒रा॑ज्यमे॒वैनं॑ गमयति॥१५॥

इव भवति रथन्तरमाहैकं च॥—————[६]

सि॒हे व्याघ्र॑ उ॒त या पृ॒दा॑कौ। त्विषि॑र॒ग्नौ ब्रा॑ह्म॒णे सूर्ये॑
 या। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा
 संविदा॒ना। या रा॑ज॒न्ये दु॒न्दुभा॑वाय॒तायाम्। अश्व॑स्य॒ क्रन्दे॑
 पुरु॑षस्य मा॒यौ। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒
 आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना। या ह॒स्तिनि॑ द्वी॒पिनि॑ या हि॒रण्ये।
 त्विषि॑र॒श्वेषु॑ पुरु॑षेषु॒ गोषु॑॥१६॥

इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा
 संविदा॒ना। रथे॑ अ॒क्षेषु॑ वृष॒भस्य॑ वा॒जे। वाते॑ प॒र्जन्ये॑
 वरु॑णस्य शु॒ष्मे। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒
 आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना। रा॒डसि॑ वि॒राडसि॑। स॒म्राडसि॑
 स्व॒राडसि॑। इन्द्रा॑य त्वा॒ तेज॑स्वते॒ तेज॑स्वन्तः॑ श्री॒णामि॑।
 इन्द्रा॑य॒ त्वौज॑स्वत॒ ओज॑स्वन्तः॑ श्री॒णामि॑॥१७॥

इन्द्रा॑य त्वा॒ पय॑स्वते॒ पय॑स्वन्तः॑ श्री॒णामि॑। इन्द्रा॑य॒
 त्वाऽऽयु॑ष्मत॒ आयु॑ष्मन्तः॑ श्री॒णामि॑। तेजो॑ऽसि। तत्ते॒ प्र
 य॑च्छामि। तेज॑स्वदस्तु मे॒ मुख॑म्। तेज॑स्वच्छि॒रो अस्तु॑
 मे। तेज॑स्वान् वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यङ्। तेज॑सा॒ सम्पि॑पृ॒ग्धि मा॑।
 ओजो॑ऽसि। तत्ते॒ प्र य॑च्छामि॥१८॥

ओज॑स्वदस्तु मे॒ मुखम्॑। ओज॑स्वच्छि॒रो अस्तु मे।
 ओज॑स्वान् वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यङ्ङुः। ओज॑सा॒ सं पि॑पृ॒ग्धि मा।
 पयो॑ऽसि। तत्ते॒ प्र य॑च्छामि। पय॑स्वदस्तु मे॒ मुखम्॑।
 पय॑स्वच्छि॒रो अस्तु मे। पय॑स्वान् वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यङ्ङुः। पय॑सा॒
 सं पि॑पृ॒ग्धि मा॥१९॥

आयु॑रसि। तत्ते॒ प्र य॑च्छामि। आयु॑ष्मदस्तु मे॒ मुखम्॑।
 आयु॑ष्मच्छि॒रो अस्तु मे। आयु॑ष्मान् वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यङ्ङुः।
 आयु॑षा॒ सं पि॑पृ॒ग्धि मा। इ॒मम॑ग्र॒ आयु॑षे॒ वर्च॑से कृ॒धि।
 प्रि॒य९ रे॒तो वरु॑ण सोम राजन्। मा॒तेवा॑स्मा अदि॒ते शर्म॑
 यच्छ। वि॒श्वे दे॒वा जर॑दष्टि॒र्यथा॑ऽस॒त्॥२०॥

आयु॑रसि वि॒श्वायु॑रसि। स॒र्वायु॑रसि॒ सर्व॑मायु॑रसि। यतो॒ वातो॑
 मनो॑जवाः। यतः॒ क्षर॑न्ति॒ सिन्ध॑वः। तासां॑ त्वा॒ सर्वा॑सा९
 रु॒चा। अ॒भिषि॑ञ्चामि॒ वर्च॑सा। स॒मुद्र॑ इ॒वासि॑ गृ॒ह्मना॑। सोमं
 इ॒वा॒स्यदा॑भ्यः। अ॒ग्नि॒रिव॑ वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यङ्ङुः। सूर्य॑ इ॒व ज्योति॑षा
 वि॒भूः॥२१॥

अ॒पां यो द्र॑व॒णे रसः॑। तम॒हम॒स्मा आ॑मुष्याय॒णाय॑। तेज॑से
 ब्र॒ह्मव॑र्च॒साय॑ गृ॒ह्णामि॑। अ॒पां य ऊ॒र्मो रसः॑। तम॒हम॒स्मा

आमुष्यायुणाय। ओजसे वीर्याय गृह्णामि। अपां यो मध्यतो
 रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। पुष्ट्यै प्रजननाय गृह्णामि।
 अपां यो यज्ञियो रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। आयुषे
 दीर्घायुत्वाय गृह्णामि॥२२॥

गोष्वोजस्वन्तः श्रीणाम्योजोऽसि तत्ते प्रयच्छामि पयसा सम्पिपृग्धि माऽसद्विभूर्यज्ञियो रसो द्वे
 च॥

[७]

अभिप्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपत्नहा। आतिष्ठ मित्रवर्धनः।
 तुभ्यं देवा अधिब्रवन्। अङ्गौ न्यङ्गावभित् आतिष्ठ वृत्रहन्त्रथम्।
 आतिष्ठन्तं परि विश्वे अभूषन्। श्रियं वसानश्चरति स्वरोचाः।
 महत्तदस्यासुरस्य नाम। आ विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ।
 अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु बृहस्पतिः॥२३॥

अनु सोमो अन्वग्निरावीत्। अनु त्वा विश्वे देवा
 अवन्तु। अनु सप्त राजानो य उताभिषिक्ताः। अनु त्वा
 मित्रावरुणाविहावतम्। अनु द्यावापृथिवी विश्वशम्भू। सूर्यो
 अहोभिरनु त्वाऽवतु। चन्द्रमा नक्षत्रैरनु त्वाऽवतु। द्यौश्च
 त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो बृहदक्षिणा त्वा पिपर्तु।
 अनु स्वधा चिकिताः सोमो अग्निः। आऽयं पृणक्तु रजसी

उपस्थम्॥२४॥

बृहस्पतिः सोमो अग्निरेकं च॥ [८]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्।
स एतं प्रजापतिरोदनमपश्यत्। सोऽन्नं भूतोऽतिष्ठत्। ता
अन्यत्रान्नाद्यमवित्वा। प्रजापतिं प्रजा उपावर्तन्त। अन्नमेवैनं
भूतं पश्यन्तीः प्रजा उपावर्तन्ते। य एतेन यजते। य उ
चैनमेवं वेद। सर्वाण्यन्नानि भवन्ति॥२५॥

सर्वे पुरुषाः। सर्वाण्येवान्नान्यव रुन्धे। सर्वान्पुरुषान्। राडसि
विराडसीत्याह। स्वाराज्यमेवैनं गमयति। यद्विरण्यन्ददाति।
तेजस्तेनावरुन्धे। यत्तिसृधन्वम्। वीर्यन्तेन। यदष्ट्राम्॥२६॥
पुष्टिन्तेन। यत्कमण्डलुम्। आयुष्टेन। यद्विरण्यमा बध्नाति।
ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवास्मिन्दधाति। अथो तेजो वै
हिरण्यम्। तेज एवात्मन्धत्ते। यदोदनं प्राश्नाति। एतदेव
सर्वमवरुध्य॥२७॥

तदस्मिन्नेकधाऽधात्। रोहिण्याङ्कार्यः। यद्वाह्मण एव रोहिणी।
तस्मादेव। अथो वर्षमेवैनं समानानां करोति। उद्यता सूर्येण

कार्यः। उद्यन्तं वा एत९ सर्वाः प्रजाः प्रतिनन्दन्ति। दिदृक्षेण्यो
 दर्शनीयो भवति। य एवं वेद। ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥२८॥
 अवेत्योऽवभृथा ३ ना ३ इति। यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति।
 तत्स्विदेवावैति। तन्नावैति। त्रिभिः पवयति। त्रयं इमे लोकाः।
 एभिरेवैनं लोकैः पवयति। अथो अपां वा एतत्तेजो वर्चः।
 यद्दर्भाः। यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति। अपामेवैनन्तेजसा वर्चसा-
 ऽभिषिञ्चति॥२९॥

भवन्त्यष्टामवरुध्यं वदन्ति दर्भा यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयत्येकं च॥—————[९]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतं
 पञ्चशारदीयमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो
 वै स बहोर्भूयान्भवत्। यः कामयेत बहोर्भूयान्त्स्यामिति।
 स पञ्चशारदीयेन यजेत। बहोरेव भूयान्भवति। मरुत्स्तोमो
 वा एषः। मरुतो हि देवानां भूयिष्ठाः॥३०॥

बहुर्भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं वेद। पञ्चशारदीयो
 भवति। पञ्च वा ऋतवः संवत्सरः। ऋतुष्वेव संवत्सरे
 प्रतितिष्ठति। अथो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः। पाङ्क्तो यज्ञः। यज्ञमेवाव
 रुन्धे। सप्तदशः स्तोमा नाति यन्ति। सप्तदशः प्रजापतिः।

प्रजापतेरात्यै॥ ३१॥

भूयिष्ठा यन्ति द्वे च॥ [१०]

अगस्त्यो मरुद्भ्य उक्ष्णः प्रौक्षत्। तानिन्द्र आदत्त।
त एनं वज्रमुद्यत्याभ्यायन्त। तानगस्त्यश्चैवेन्द्रश्च
कयाशुभीयेनाशमयताम्। ताञ्छान्तानुपाह्वयत। यत्कयाशुभीयं
भवन्ति शान्त्यै। तस्मादेत ऐन्द्रामारुता उक्षाणः सवनीया
भवन्ति। त्रयः प्रथमेऽहन्ना लभ्यन्ते। एवं द्वितीयै। एवं
तृतीयै॥ ३२॥

एवं चतुर्थै। पञ्चोत्तमेऽहन्ना लभ्यन्ते। वर्षिष्ठमिव ह्येतदहः।
वर्षिष्ठः समानानां भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं
वेद। स्वाराज्यं वा एष यज्ञः। एतेन वा एकया वा कान्दमः
स्वाराज्यमगच्छत्। स्वाराज्यं गच्छति। य एतेन यजते॥ ३३॥
य उचैनमेवं वेद। मारुतो वा एष स्तोमः। एतेन वै मरुतो
देवानां भूयिष्ठा अभवन्। भूयिष्ठः समानानां भवति। य एतेन
यजते। य उचैनमेवं वेद। पञ्चशारदीयो वा एष यज्ञः।
आ पञ्चमात्पुरुषादन्नमत्ति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं
वेद। सप्तदशः स्तोमा नाति यन्ति। सप्तदशः प्रजापतिः।

प्रजापतेरेव नैति॥ ३४॥

तृतीयं गच्छति य एतेन यजतेऽति य एतेन यजते य उ चैनमेवं वेद त्रीणि च (अगस्त्यः
स्वाराज्यं मारुतः पञ्चशारदीयो वा एष यज्ञः संसदशं प्रजापतेरेव नैति॥)॥——[११]

अस्या जरांसो दमा मरित्राः। अर्चद्धूमासो अग्नयः पावकाः।
श्विचीचयः श्वात्रासो भुरण्यवः। वनरूषदो वायवो न सोमाः।
यजा नो मित्रावरुणा। यजा देवाः ऋतं बृहत्। अग्ने यक्षि
स्वन्दमम्। अश्विना पिबन्तः सुतम्। दीद्यग्नी शुचिव्रता।
ऋतुना यज्ञवाहसा॥ ३५॥

द्वे विरूपे चरतः स्वर्थे। अन्याऽन्या वत्समुप धापयेते।
हरिरन्यस्यां भवति स्वधावान्। शुक्रो अन्यस्यान्ददृशे
सुवर्चाः। पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परि
यातो अध्वरम्। विश्वान्यन्यो भुवनाऽभि चष्टे। ऋतूनन्यो
विदधञ्जायते पुनः। त्रीणि शता त्रीषहस्राण्यग्निम्। त्रिंशच्च
देवा नव चाऽसपर्यन्॥ ३६॥

औक्षन्धृतैरास्तृणन्बृहिरस्मै। आदिद्धोतारन्यषादयन्त।
अग्निनाऽग्निः समिध्यते। कविर्गृहपतिर्युवा। हव्यवाङ्मुह्यस्यः।
अग्निर्देवानां जठरम्। पूतदक्षः कविक्रतुः। देवो देवेभिरा

गमत्। अ॒ग्नि॒श्रियो॑ म॒रुतो॑ वि॒श्वकृ॑ष्टयः। आ त्वे॒षमु॒ग्रम॑व
ईमहे व॒यम्॥ ३७॥

ते स्वा॒निनो॑ रु॒द्रिया॑ व॒रुष॑निर्णिजः। सि॒॒हा न ह॑ेषक्र॒तवः॑
सु॒दान॑वः। यदु॒त्तमे॑ म॒रुतो॑ मध्य॒मे वा॑। यद्वा॑ऽव॒मे सु॑भगा॒सो
दि॒वि ष्ठा॑। ततो॑ नो रु॒द्रा उ॒त वा॒ऽन्वस्य॑। अ॒ग्ने वि॒त्ताद्ध॑विषो
यद्य॑जा॒मः। ईडे॑ अ॒ग्निः स्व॑व॒सन्न॑मो॒भिः। इ॒ह प्र॑स॒तो वि॑
च॑ यत्कृ॒तन्नः॑। रथै॑रिव॒ प्रभ॑रे वाज॒यद्धिः॑। प्र॒दक्षि॑णिन्म॒रुता॒ऽ
स्तोम॑मृ॒द्ध्याम्॥ ३८॥

श्रु॒धि श्रु॑त्कर्ण॒ वह्नि॑भिः। दे॒वैर॑ग्ने स॒याव॑भिः। आसी॑दन्तु
ब॒र्हिषि॑। मि॒त्रो वरु॑णो अर्य॒मा। प्रा॒तर्या॑वा॒णो अध्व॑रम्।
विश्वे॑षामदि॒तिर्य॑ज्ञिया॒नाम्। विश्वे॑षामति॒थिर्मा॑नु॒षाणाम्॑।
अ॒ग्निर्दे॒वाना॑म॒व आवृ॑णानः। सु॒मृडी॒को भव॑तु वि॒श्ववे॑दाः। त्वे
अ॒ग्ने सु॒मृतिं॑ भि॒क्षमा॑णाः॥ ३९॥

दि॒वि श्रवो॑ दधिरे य॒ज्ञिया॑सः। नक्ता॑ च च॒क्रुरु॑षसा
वि॒रूपे॑। कृ॒ष्णं च॒ वर्ण॑म॒रुणं॑ च॒ सन्धुः॑। त्वाम॑ग्र आ॒दित्या॑सं
आ॒स्यम्। त्वाञ्जि॑ह्वा॒ शुच॑यश्चक्रिरे कवे। त्वा॒ रा॑ति॒षाचो॑
अध्व॑रेषु॒ सश्चिरे॑। त्वे दे॒वा ह॒विर॑द॒न्त्याहु॑तम्। नि त्वा॑

य॒ज्ञस्य॒ साध॑नम्। अ॒ग्ने होता॑रमृ॒त्विज॑म्। व॒नुष्व॑दैव धीमहि
प्रचै॑तसम्। जी॒रन्द्वा॑तममर्त्यम्॥४०॥

य॒ज्ञवा॒हसा॒सप॑र्यन्वयमृ॒द्धां भि॑क्षमाणाः प्रचै॑तसमेकं च॥ [१२]

तिष्ठा॒ हरी॒ रथ॒ आ यु॒ज्यमा॑ना या॒हि। वा॒युर्न॒ नियु॑तो नो
अच्छ॑। पिबा॒स्यन्धो॑ अ॒भिसृ॑ष्टो अ॒स्मे। इन्द्रः॑ स्वाहा॑ ररि॒मा
ते॒ मदा॑य। कस्य॒ वृषा॑ सु॒ते सचा॑। नि॒युत्वा॑न्वृष॒भो र॑णत्।
वृ॒त्रहा॑ सोम॑पीतये। इन्द्रं॑ व॒यम्म॑हाध॒ने। इन्द्र॑मर्भे॑ हवामहे।
युजं॑ वृ॒त्रेषु॑ व॒ज्रिण॑म्॥४१॥

द्वि॒ता यो वृ॒त्रह॑न्तमः। वि॒द इन्द्रः॑ श॒तक्र॑तुः। उप॑ नो ह॒रिभिः॑
सु॒तम्। स॒ सूर॒ आज॑नयं॒ ज्योति॑रिन्द्रम्। अ॒या धि॒या
त॒रणि॑रद्वि॒र्बर्हाः॑। ऋ॒तेन॑ शु॒ष्मी न॑वमानो अ॒र्केः। व्यु॑स्त्रि॒धो
अ॒स्रो अ॒द्विर्बि॑भेद। उ॒तत्य॑दा॒श्वश्चि॑यम्। यदिन्द्र॑ नाहु॑षी॒ष्वा।
अ॒ग्ने वि॒क्षु प्र॑तीद॑यत्॥४२॥

भरे॑ष्विन्द्र॑ सु॒हव॑ सु॒होमु॑च सु॒कृत॑न्दैव्यं
जन॑म्। अ॒ग्नि॒मित्रं॑ वरु॒ण सा॑तये॒ भग॑म्। द्यावा॑पृथि॒वी
म॒रुतः॑ स्व॒स्तये॑। म॒हि क्षे॑त्रं पु॒रुश्च॑न्द्रं वि वि॒द्वान्।
आदि॑त्सखि॒भ्यश्च॑रथ॒ समै॑रत्। इन्द्रो॑ नृभि॑रजन॒द्दीद्या॑नः

साकम्। सूर्यमुषसङ्गातुमग्निम्। उरुं नो लोकमनु नेषि
विद्वान्। सुर्व्वज्योतिरभयः स्वस्ति॥४३॥

ऋष्या तं इन्द्र स्थविरस्य बाहू। उपस्थेयाम शरणा बृहन्तां।
आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि।
वरीवृजत्स्थविरेभिः सुशिप्र। अस्मे दधद्वृषणः शुष्ममिन्द्र।
इन्द्राय गावं आशिरम्। दुदुहे वज्रिणे मधु। यत्सीमुपह्वरे
विदत्। तास्ते वज्रिन्धेनवो जोजयुर्नः॥४४॥

गभस्तयो नियुतो विश्ववाराः। अहरहर्भूय इज्जोगुवानाः। पूर्णा
इन्द्र क्षुमतो भोजनस्य। इमान्ते धियं प्र भरे महो महीम्।
अस्य स्तोत्रे धिषणा यत्त आनुजे। तमुत्सवे च प्रसवे च
सासहिम्। इन्द्र देवासः शवसा मदन्ननु॥४५॥

वज्रिणमयत्स्वस्ति जोजयुर्नः सप्त च॥—————[१३]

प्रजापतिः पशूनसृजत। तैऽस्मात्सृष्टाः परां च आयन्।
तानग्निष्टोमेन नाप्रौत्। तानुक्थ्येन नाप्रौत्। तान्थोडशिना
नाप्रौत्। तान्नात्रिया नाप्रौत्। तान्त्सन्धिना नाप्रौत्।
सोऽग्निमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तान्गिस्त्रिवृता स्तोमेन
नाप्रौत्॥४६॥

स इन्द्रमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तानिन्द्रः पञ्चदशेन
 स्तोमेन नाप्रौत्। स विश्वान्देवानब्रवीत्। इमान्म ईप्सतेति।
 तान् विश्वेदेवाः सप्तदशेन स्तोमेन नाप्रुवन्। स विष्णुमब्रवीत्।
 इमान्म ईप्सेति। तान् विष्णुरेकविंशेन स्तोमेनाप्रौत्।
 वारवन्तीयेनावारयत॥४७॥

इदं विष्णुर्वि चक्रम् इति व्यक्रमत। यस्मात्पशवः प्रप्रेव
 भ्रंशेरन्। स एतेन यजेत। यदाप्रौत्। तदप्तोर्यामस्याप्तोर्यामत्वम्
 एतेन वै देवा जैत्वानि जित्वा। यङ्गाममकामयन्त तमाप्रुवन्।
 यङ्गामङ्गामयते। तमेतेनाप्रोति॥४८॥

स्तोमेन नाप्रौदवारयत् नव च॥—————[१४]

व्याघ्रोऽयमग्नौ चरति प्रविष्टः। ऋषीणां पुत्रो अभिशस्तिपा
 अयम्। नमस्कारेण नमसा ते जुहोमि। मा देवानां
 मिथुयाकर्म भागम्। सावीरुहि देव प्रसवाय पित्रे।
 वर्ष्माणमस्मै वरिमाणमस्मै। अथास्मभ्यं सवितः
 सर्वताता। दिवेदिव आ सुवा भूरि पश्वः। भूतो भूतेषु चरति
 प्रविष्टः। स भूतानामधिपतिर्बभूव॥४९॥

तस्य मृत्यौ चरति राजसूयम्। स राजा राज्यमनु

मन्यतामिदम्। येभिः शिल्पैः पप्रथानामदृहत्।
 येभिर्द्यामभ्यपि शत्रुजापतिः। येभिर्वाचं विश्वरूपां
 समव्ययत्। तेनेममग्न इह वर्चसा समञ्जि। येभिरादित्यस्तपति
 प्र केतुभिः। येभिः सूर्यो ददृशे चित्रभानुः। येभिर्वाचं
 पुष्कलेभिरव्ययत्। तेनेममग्न इह वर्चसा समञ्जि॥५०॥

आऽयं भातु शवसा पञ्च कृष्टीः। इन्द्र इव ज्येष्ठो
 भवतु प्रजावान्। अस्मा अस्तु पुष्कलश्चित्रभानु। आऽयं
 पृणक्तु रजसी उपस्थम्। यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत्।
 इन्द्रियावत्पुष्कलश्चित्रभानु। यस्मिन्सूर्या अर्पिताः सप्त
 साकम्। तस्मिन्नाजानमधि विश्रयेमम्। द्यौरसि पृथिव्यसि।
 व्याघ्रो वैयाघ्रेऽधि॥५१॥

विश्रयस्व दिशो महीः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा
 त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्। या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुः। या
 अन्तरिक्ष उत पार्थिवीर्याः। तासां त्वा सर्वासां रुचा।
 अभिषिञ्चामि वर्चसा। अभि त्वा वर्चसाऽसिचं दिव्येन।
 पयसा सह। यथासां राष्ट्रवर्धनः॥५२॥

तथा॑ त्वा सवि॒ता क॑रत्। इन्द्रं॑ वि॒श्वा अ॑वीवृधन्।
 स॒मु॒द्रव्य॑चस॒ङ्गिरः॑। र॒थीत॑म॒ रथी॑नाम्। वा॒जा॒ना॒॒
 सत्प॑तिं पतिम्। वस॑वस्त्वा पु॒रस्ता॑द॒भिषि॑श्चन्तु गाय॒त्रेण॑
 छन्द॑सा। रु॒द्रास्त्वा दक्षि॑णतो॒ऽभिषि॑श्चन्तु त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सा।
 आ॒दि॒त्यास्त्वा प॒श्चाद॑भिषि॑श्चन्तु जा॒गते॑न॒ छन्द॑सा।
 विश्वे॑ त्वा दे॒वा उत्तर॑तो॒ऽभिषि॑श्चन्त्वानु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सा।
 बृह॒स्पति॑स्त्वो॒परि॑ष्टाद॒भिषि॑श्चतु पा॒ङ्केन॑ छन्द॑सा॥५३॥

अ॒रुण॑न्त्वा वृ॒कमु॑ग्र॒ङ्गजङ्क॑रम्। रोच॑मानं म॒रुता॑म॒ग्रे अ॒र्चिषः॑।
 सूर्य॑वन्तं म॒घवा॑नं विषास॒हिम्। इन्द्र॑मु॒क्थेषु॑ नाम॒हूत॑म॒
 हुवे॑म। प्र बा॒हवा॑ सि॒सृत॑ञ्जीवसे॒ नः। आ नो॑ गव्यू॒तिमु॑क्षतं
 घृ॒तेन॑। आ नो॑ जने॒ श्रव॑यतं यु॒वाना॑। श्रु॒तं मे॑ मि॒त्राव॑रुणा॒
 हवे॑मा। इन्द्र॑स्य ते वी॒र्य॑कृतः। बा॒हू उ॒पाव॑ ह॒रामि॑॥५४॥

ब॒भूवा॑व्यय॒त्तेने॑मम॒ग्न इ॒ह वर्च॑सा॒ सम॑ङ्घि॒ वैया॑ग्ने॒ऽधि रा॑ष्ट्रव॒र्धनः॑ पा॒ङ्केन॑ छन्द॑सो॒पाव॑हरामि॥[१५]

अ॒भि प्रेहि॑ वी॒रय॑स्व। उ॒ग्रश्चे॑ता॒ सप॑त्न॒हा। आ॒तिष्ठ॑ वृ॒त्रह॑न्त॒मः।
 तुभ्य॑ दे॒वा अधि॑ब्रवन्। अ॒ङ्कौ न्य॑ङ्काव॒भितो॑ रथं॒ यौ। ध्वा॒न्तं
 वा॒ताग्र॑मनु॒ स॒श्वर॑न्तौ। दू॒रेहे॑तिरिन्द्रि॒यावा॑न्प॒त॒त्री। ते नो॑ऽग्र॒यः
 प॒प्रयः॑ पा॒रय॑न्तु। नम॑स्त ऋ॒षे ग॑द। अ॒व्यथा॑यै त्वा स्व॒धायै॑

त्वा॥५५॥

मा न इन्द्राभितस्त्वदृष्वारिष्ठासः। ए॒वा ब्र॑ह्मन्तवेद॑स्तु। ति॒ष्ठा
रथे॑ अधि॒ यद्वज्र॑हस्तः। आ र॒श्मीन्दे॑व युवसे॒ स्वश्वः॑। आ ति॒ष्ठ
वृ॒त्रह॑न्नाति॒ष्ठन्तं॑ परि॑। अनु॒ त्वेन्द्रो॑ मद॒त्वन्नु॑ त्वा मि॒त्रावरु॑णौ।
द्यौश्च॑ त्वा पृथि॒वी च॒ प्रचे॑तसा। शु॒क्रो बृ॒हक्षि॑णा त्वा पिप॑र्तु।
अनु॑ स्व॒धा चि॑किता॒ः सोमो॑ अ॒ग्निः। अनु॑ त्वाऽवतु सवि॒ता
सुवे॑न॥५६॥

इन्द्रं॑ वि॒श्वा अ॒वीवृ॑धन्। सु॒मुद्र॑व्य॒चस॑ङ्गिरः। र॒थीत॑म॒ः
रथी॑नाम्। वाजा॑ना॒ः सत्प॑तिं पतिम्। परि॑मा से॒न्या
घोषाः॑। ज्याना॑ वृ॒ञ्जन्तु॑ गृ॒ध्रवः॑। मे॒थिष्ठाः॑ पिन्व॑माना इ॒ह।
माङ्गो॑प॒तिम॑भि संवि॒शन्तु॑। तन्मेऽनु॑मति॒रनु॑ मन्यताम्।
तन्मा॒ता पृ॑थि॒वी तत्पि॒ता द्यौः॥५७॥

तद्वा॑वा॒णः सोम॑सुतो॒ मयो॑भुवः। तद॑श्विना शृणुत॒ः
सौभ॑गा यु॒वम्। अव॑ ते हे॒ड उ॒दुत्त॑मम्। ए॒ना व्या॒घ्रं
प॑रिषस्वजा॒नाः। सि॒ः ह॒ः हि॑न्वन्ति म॒हते॑ सौभ॑गाय।
स॒मुद्रं॑ न सु॒हव॑न्तस्ति॒वाः स॒मम्। म॒र्मृज्य॑न्ते॒ द्वीपि॑न॒मप्स्व॑न्तः।
उद॑सावे॒तु सूर्यः॑। उदि॑दं मा॒मकं॑ वचः। उदि॑हि देव सूर्य।

स॒ह व॒शुना॒ मम॑। अ॒हं वा॒चो वि॒वाच॑नम्। मयि॒ वाग॑स्तु
 धर्ण॑सिः। यन्तु॑ न॒दयो॒ वर्ष॑न्तु प॒र्जन्याः॑। सु॒पिप्प॒ला
 ओष॑धयो भवन्तु। अन्न॑वतामो॒दन॑वतामामि॒क्षव॑ताम्। ए॒षा ५
 राजा॑ भूयसाम्॥५८॥

स्व॒धायै॑ त्वा स॒वेन॒ द्यौः सूर्य॑ सप्त च॥ [१६]

ये के॒शिनः॑ प्रथ॒माः स॒त्रमा॑सन्त। येभि॒राभृ॑तं यदि॒दं वि॒रोच॑ते।
 तेभ्यो॑ जुहोमि बहु॒धा घृ॑तेन। रा॒यस्पोषे॑णे॒मं वर्च॑सा स५
 सृ॒जाथ। न॒र्ते ब्र॒ह्मण॑स्तप॑सो विमो॒कः। द्वि॒नाम्री॑ दी॒क्षा
 व॒शिनी॒ ह्यु॒ग्रा। प्र केशाः॑ सु॒वते॑ का॒ण्डिनो॑ भवन्ति। तेषां॑
 ब्र॒ह्मेदी॑शे॒ वप॑नस्य॒ नान्यः॑। आ रो॒ह प्रोष्ठं॑ विष॑हस्व॒ शत्रून्॑।
 अवा॑स्राग्दी॒क्षा व॒शिनी॒ ह्यु॒ग्रा॥५९॥

दे॒हि दक्षि॑णां॒ प्रति॑र॒स्वायुः॑। अथा॑मुच्यस्व॒ वरु॑णस्य॒ पाशा॑त्।
 येना॑व॒पत्स॒विता॒ क्षुरे॑ण। सोम॑स्य॒ राज्ञो॒ वरु॑णस्य वि॒द्वान्। तेन॑
 ब्र॒ह्माणो॑ वप॒तेद॒मस्यो॑र्जेमम्। र॒य्या वर्च॑सा स५ सृ॒जाथ। मा
 ते॒ केशा॑ननु॒ गा॒द्वर्च॑ ए॒तत्। तथा॑ धा॒ता क॑रोतु ते। तुभ्य॑मिन्द्रो
 बृ॒हस्प॑तिः। स॒विता॒ वर्च॑ आद॑धात्॥६०॥

तेभ्यो॑ नि॒धानं॑ बहु॒धा व्यैच्छ॑न्। अ॒न्तरा॑ द्यावा॑पृथि॒वी अ॒पः

सुवः। दुर्भस्तम्बे वीर्यकृते निधाय। पौ॒ऽस्ये॒नेमं॑ वर्चसा॒ स॒
 सृ॒जाथ। बल॑न्ते बाहु॒वोः स॒विता द॑धातु। सोम॑स्त्वाऽनक्तु
 पय॑सा घृतेन। स्त्रीषु॒ रूपम॑श्विनै॒तन्नि ध॑त्तम्। पौ॒ऽस्ये॒नेमं॑
 वर्चसा॒ स॒सृ॒जाथ। यत्सीम॑न्तुङ्कङ्क॒तस्ते लि॒लेख॑। यद्वा
 क्षुरः॑ प॒रिव॑वर्ज॒ वप॑ऽस्ते। स्त्रीषु॒ रूपम॑श्विनै॒तन्नि ध॑त्तम्।
 पौ॒ऽस्ये॒नेम॑ स॒सृ॒जाथो वी॒र्येण॑॥६१॥

अवा॑स्माग्दीक्षा व॒शिनी॒ ह्यु॒ग्राऽद॑धाद्ववर्ज॒ वप॑ऽस्ते द्वे च॑॥—————[१७]

इन्द्रं॑ वै स्वाविशो॑ म॒रुतो॑ नापा॑चायन्। सोऽन॑पचाय्यमान ए॒तं
 वि॒घ्नम॑पश्यत्। तमाऽह॑रत्। तेना॑यजत। तेनै॒वासा॒न्त स॑ऽ
 स्तम्भं॑ व्य॒हन्। यद्व्य॑हन्। तद्वि॒घ्नस्य॑ विघ्न॒त्वम्। वि पा॒प्मानं॑
 भ्रातृ॑व्य स॒ हते। य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥६२॥

य स॒ राजा॑नं॒ विशो॑ नाप॒चाये॑युः। यो वा॑ ब्राह्म॒णस्तम॑सा
 पा॒प्मना॒ प्रावृ॑तः स्यात्। स ए॒तेन॑ यजेत। वि॒घ्नेनै॒वैन॑द्वि॒हत्य॑।
 विशा॑माधि॒पत्यं॑ गच्छति। तस्य॒ द्वे द्वा॑द॒शे स्तो॒त्रे भव॑तः। द्वे
 चतु॑र्वि॒ंशे। औ॒द्भिद्य॑मे॒व तत्। ए॒तद्वै क्ष॒त्रस्यो॑द्भिद्यम्। यद॑स्मै
 स्वाविशो॑ ब॒लि स॒ हर॑न्ति॥६३॥

हर॑न्त्यस्मै॒ विशो॑ ब॒लिम्। ऐ॒नम॑प्रतिख्यातं गच्छति। य ए॒वं

वेदं। प्र॒बाहु॒ग्वा अ॒ग्रे क्ष॒त्राण्या॑ते॒पुः। तेषा॒मिन्द्रः॑ क्ष॒त्राण्या॑दत्त।
 न वा इ॒मानि॑ क्ष॒त्राण्य॑भू॒वन्निति॑। तन्नक्ष॑त्राणां नक्षत्र॒त्वम्। आ
 श्रेय॑सो भ्रातृ॒व्यस्य॑ तेजं इन्द्रि॒यन्दत्ते॑। य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ
 चैनमे॒वं वेद॑॥६४॥

तद्यथा॑ ह॒ वै संच॑क्रिणौ क॒प्लका॑वु॒पाव॑हितौ स्याता॑म्। ए॒वमे॒तौ
 यु॒ग्मन्तौ॑ स्तोमौ॑। अ॒युक्षु॑ स्तोमेषु क्रियेते। पा॒प्मनोऽप॑हत्यै।
 अप॑ पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्यं ह॑ते। य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ
 चैनमे॒वं वेद॑। तद्यथा॑ ह॒ वै सू॑त॒ग्राम॑ण्यः। ए॒वञ्छ॑न्दा॑सि।
 तेष्व॒सावा॑दित्यो बृ॒हती॒रभ्यू॑ढः॥६५॥

स॒तोबृ॑हतीषु स्तुवते स॒तो बृ॑हन्। प्र॒जया॑ प॒शुभि॑रसा॒नीत्ये॒व।
 व्यति॑षक्ताभिः स्तुवते। व्यति॑षक्तं वै क्ष॒त्रं वि॒शा। वि॒शैवैनं॑
 क्ष॒त्रेण॑ व्यति॑षजति। व्यति॑षक्ताभिः स्तुवते। व्यति॑षक्तो वै
 ग्रा॒म॒णीः संजा॑तैः। स॒जा॒तैरे॒वैनं॑ व्यति॑षजति। व्यति॑षक्ताभिः
 स्तुवते। व्यति॑षक्तो वै पु॒रुषः॑ पा॒प्मभिः॑। व्यति॑षक्ताभिरे॒वास्य॑
 पा॒प्मनो॑ नुदते॥६६॥

वेदं ह॑रन्त्येनमे॒वं वेदा॑भ्यूढः पा॒प्मभि॑रेकं च॥ [१८]

त्रि॒वृ॒द्यदा॑ग्रेयोऽग्नि॒मुखा॑ ह्य॒द्धिर्यदा॑ग्रेय अ॒ग्रेयो॑ न वै सोमै॒न॒ यो वै सोमै॑नैष गो॒स॒वः

सि॒॒हे॒ऽभि॒ प्रेहि॑ मि॒त्र॒व॒र्ध॒नः॑ प्र॒जाप॑ति॒स्ता ओ॒दनं॑ प्र॒जाप॑ति॒रका॒मय॑त ब॒हो॒र्भू॒यां॒गस्त्यो॒स्या
जरा॑स॒स्तिष्ठा॒ हरी॑ प्र॒जाप॑तिः प॒शून्व्या॒घ्नो॒ऽयम॑भि॒प्रेहि॑ वृ॒त्रह॑न्त॒मो ये के॒शिन् इन्द्रं॑ वा
अ॒ष्टाद॑श॥१८॥

त्रि॒वृ॒द्यो वै सोमे॒नायु॑र॒सि बहु॑र्भवति॒ तिष्ठा॒ हरी॑रथ॒ आयं॑ भा॒तु तेभ्यो॑ नि॒धान॒॒ षट्॒थ्षष्टिः॑॥६६॥
त्रि॒वृ॒त्पा॒प्मनो॑ नुदते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

पीवो॑न्ना॒ रयि॑वृधः सुमे॒धाः। श्वेतः॑ सि॒षक्ति॑ नि॒युता॑मभि॒श्रीः।
 ते वा॒यवे॑ सम॒नसो॑ वि॒तस्थुः॑। वि॒श्वेन्नरः॑ स्वप॒त्यानि॑ चक्रुः।
 रा॒येऽनु॑ य॒ञ्जतू॑ रोद॒सी उ॒भे। रा॒ये दे॒वी धि॒षणा॑ धाति दे॒वम्।
 अधा॑ वा॒युं नि॒युतः॑ सश्च॒त स्वाः॑। उ॒त श्वे॒तं वसु॑धिति॒न्निरे॒के।
 आ वा॑यो प्र याभिः॑। प्र वा॒युमच्छा॑ बृह॒ती म॑नी॒षा॥१॥

बृह॑द्र॒यिं वि॒श्ववा॑रा॒ रथ॑प्रा॒म्। द्यु॒तद्या॑मा नि॒युतः॑ प॒त्य॑मानः।
 क॒विः क॒विमि॑यक्ष॒सि प्र॑यज्यो। आ नो॑ नि॒युद्धिः॑
 श॒तिनी॑भि॒रध्व॑रम्। स॒हस्रि॑णी॒भिरु॑प॒ याहि॑ य॒ज्ञम्। वा॒यो
 अ॒स्मिन् ह॒विषि॑ मादयस्व। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः।
 प्रजा॑प॒ते न त्वदे॑तान्य॒न्यः। वि॒श्वा जा॒तानि॑ परि॒ ता ब॑भूव।
 यत्का॑मास्ते जुहु॒मस्तं॑ नो॑ अस्तु॥२॥

व॒यः स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। र॒यी॒णां पति॑ं यज॒तं बृ॑हन्त॒म्।
 अ॒स्मिन्भ॑रे नृ॒तम॑ वाज॒सातौ॑। प्रजा॑प॒तिं प्रथ॑म॒जामृ॑तस्य।
 यजा॑म दे॒वमधि॑ नो ब्रवीतु। प्रजा॑प॒ते त्वन्नि॑धि॒पाः पु॑रा॒णः।
 दे॒वानां॑ पि॒ता ज॑नि॒ता प्र॒जाना॑म्। पति॑र्वि॒श्वस्य॑ जग॑तः

पर॒स्पाः। ह॒विर्नो॑ दे॒व वि॒ह॒वे जु॑षस्व। तवे॒मे लो॒काः प्र॒दिशो॑
दि॒शश्च॥३॥

प॒रा॒वतो॑ नि॒वत॑ उ॒द्वत॑श्च। प्र॒जाप॑ते वि॒श्वसृ॒ज्जीव॑ध॒न्य इ॒दं
नो॑ दे॒व। प्र॒ति॒ह॒र्य ह॒व्यम्। प्र॒जाप॑तिं प्रथ॒मं य॒ज्ञिया॑नाम्।
दे॒वाना॑म॒ग्रे य॒ज॒तं य॑जध्वम्। स नो॑ द॒दातु॑ द्रवि॑ण॒ः सु॒वीर्य॑म्।
रा॒यस्पोषं॑ वि॒ष्य॑तु नाभि॑म॒स्मे। यो रा॒य ई॒शे श॑तदा॒य
उ॒क्थ्यः॑। यः प॑शूना॒ः र॑क्षि॒ता वि॑ष्ठि॒ताना॑म्। प्र॒जाप॑तिः
प्रथ॑म॒जा ऋ॒तस्य॑॥४॥

स॒हस्र॑धा॒मा जु॑षता॒ः ह॒विर्नः॑। सोमा॑पूषणे॒मौ दे॒वौ।
सोमा॑पूषणा॒ रज॑सो वि॒मान॑म्। स॒प्तच॑क्र॒ः रथ॑मवि॒श्वमि॑न्वम्।
वि॒ष्वृतं॑ म॒नसा॑ यु॒ज्यमा॑नम्। तज्जि॑न्वथो वृषणा॒
पञ्च॑र॒श्मिम्। दि॒व्य॒न्यः स॒दन॑श्च॒क्र उ॒च्चा। पृ॒थि॒व्याम॒न्यो
अध्य॑न्तरि॒क्षे। ताव॑स्मभ्यं॑ पु॒रुवा॑रं पु॒रुक्षु॑म्। रा॒यस्पोषं॑
वि॒ष्य॑तान्नाभि॑म॒स्मे॥५॥

धि॒यं पू॒षा जि॑न्वतु वि॒श्वमि॑न्वः। र॒यि॒ः सोमो॑ रयि॒पति॑र्दधातु।
अ॒व॒तु दे॒व्यदि॑तिरनु॒र्वा। बृ॒हद्व॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑।
वि॒श्वान्य॒न्यो भु॑व॒ना ज॒जान॑। वि॒श्वम॒न्यो अ॑भि॒चक्षा॑ण

एति। सोमा॑पूषणा॒वव॑त॒न्धियं॑ मे। यु॒वभ्यां॑ वि॒श्वाः पृ॑त॒ना
जये॑म। उ॒दु॒त्त॒मं व॑रु॒णास्त॑भ्रा॒द्याम्। य॒त्किञ्चे॒दङ्गि॑त॒वासः॑।
अ॒व॑ ते हे॒ड॒स्त॒त्त्वा॑ या॒मि। आ॒दि॒त्याना॑म॒व॑सा॒ न द॑क्षि॒णा।
धा॒रय॑न्त आ॒दि॒त्यास॑स्ति॒स्रो भू॑मी॒र्धार॑यन्। य॒ज्ञो दे॒वाना॑ ५
शुचि॑र॒पः॥ ६॥

म॒नी॒षाऽस्तु॑ च॒र्त॒स्या॒स्मे कि॑त॒वासं॑श्च॒त्वारि॑ च॥ ————— [१]

ते शु॒क्रासः॑ शुच॑यो रश्मि॒वन्तः॑। सी॒द॒न्नादि॑त्या अ॒धि
ब॒र्हिषि॑ प्रि॒ये। का॒मे॒न दे॒वाः स॒रथं॑ दि॒वो नः॑। आ या॑न्तु
य॒ज्ञमु॑प॒ नो जु॑षा॒णाः। ते स॒ून॒वो अ॑दि॒तेः पी॒व॒सामि॑षम्।
घृ॒तं पि॒न्व॒त्प्र॒ति॒ह॒र्य॑न्नु॒तेजाः॑। प्र य॒ज्ञिया॑ यज॑मानाय ये॒मुरे।
आ॒दि॒त्याः का॒मं पि॑तु॒मन्त॑म॒स्मे। आ नः॑ पु॒त्रा अ॑दि॒तेर्या॑न्तु
य॒ज्ञम्। आ॒दि॒त्यासः॑ प॒थिभि॑र्दे॒वया॑नैः॥ ७॥

अ॒स्मे का॒म॒न्दा॒शुषे॑ स॒न्नम॑न्तः। पुरो॒डाशं॑ घृ॒तव॑न्तं जुष॒न्ताम्।
स्व॒भा॒य॒त॒ नि॒र्ऋ॑तिः ५ से॒ध॒ताम॑तिम्। प्र र॒श्मिभि॑र्य॒त॑मा॒ना
अ॒मृ॒धाः। आ॒दि॒त्याः का॒म॒ प्र॒य॒तां व॑ष॒ट्कृ॑तिम्। जु॒ष॒ध्वं नो॑
ह॒व्यदा॑तिं यज॒त्राः। आ॒दि॒त्यान्का॒म॒म॒व॑से हु॒वेम॑। ये भू॒तानि॑
ज॒नय॑न्तो विचि॒ख्युः। सी॒द॒न्तु पु॒त्रा अ॑दि॒तेरु॒प॒स्थम्। स्ती॒र्णं

ब॒र्हिर॒ह॒विर॒द्याय॑ दे॒वाः॥८॥

स्ती॒र्णं ब॒र्हिः सी॑दता य॒ज्ञे अ॒स्मिन्। ध्रा॒जाः से॒धन्तो॒ अम॑तिं
दु॒रेवा॑म्। अ॒स्मभ्य॑ पु॒त्रा अदि॑तेः प्र य॑स॒त। आदि॑त्याः का॒मं
ह॒विषो॑ जुषा॒णाः। अ॒ग्ने न॑यं सु॒पथा॑ रा॒ये अ॒स्मान्। वि॒श्वानि॑
दे॒व व॒युना॑नि वि॒द्वान्। यु॒यो॒ध्य॑स्म॒ञ्जु॒हुरा॑णमे॒नः। भूयि॑ष्ठान्ते॒ नम॑
उ॒क्तिं वि॑धेम। प्र वः॑ शु॒क्राय॑ भा॒नवे॑ भर॒ध्वम्। ह॒व्यं म॒तिश्चा॒ग्नये॒
सु॒पू॒तम्॥९॥

यो दै॒व्यानि॑ मा॒नुषा॑ ज॒नू॑षि। अ॒न्तर्वि॒श्वानि॑ वि॒द्वाना॒
जिगा॑ति। अ॒च्छा गि॒रो म॒तयो॑ दे॒व॒यन्ती॑ः। अ॒ग्निं य॑न्ति
द्र॒विणं॑ भि॒क्षमा॑णाः। सु॒स॒न्द॒शं सु॒प्रती॑कं॒ स्व॒श्रम॑म्।
ह॒व्य॒वाह॑म॒रतिं॑ मा॒नुषा॑णाम्। अ॒ग्ने त्व॑म॒स्मद्यु॑यो॒ध्यमी॑वाः।
अ॒न॒ग्नि॒त्रा अ॒भ्य॑म॒न्त कृ॑ष्टीः। पु॒न॒र॒स्मभ्य॑ सु॒वि॒ताय॑ दे॒व।
क्षां वि॒श्वेभिर॑ज॒रैर्भि॑र्यज॒त्र॥१०॥

अ॒ग्ने त्वं पा॑रया॒ नव्यो॑ अ॒स्मान्। स्व॒स्तिभि॑रतिं दु॒र्गाणि॑
वि॒श्वो। पू॒श्च पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न॑ उ॒र्वी। भ॒वा तो॑काय॒ तन॑याय॒ शं
योः। प्र॒का॒र॒वो म॒न॒ना व॒च्यमा॑नाः। दे॒व॒द्रीची॑न्नयथ दे॒व॒यन्तः॑।
द॒क्षि॒णा॒वा॒ङ्मा॒जिनी॑ प्रा॒च्येति॑। ह॒विर्भ॑र॒न्त्य॒ग्नये॑ घृ॒ताची॑।

इन्द्रन्नरो युजे रथम्। जगृभ्णाते दक्षिणमिन्द्र हस्तम्॥११॥
 वसूयवो वसुपते वसूनाम्। विद्मा हि त्वा गोपतिः शूर
 गोनाम्। अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिन्दाः। तवेदं विश्वमभितः
 पशव्यम्। यत्पश्यसि चक्षसा सूर्यस्य। गवामसि गोपतिरेकं
 इन्द्र। भक्षीमहि ते प्रयतस्य वस्वः। समिन्द्र णो मनसा नेषि
 गोभिः। सः सूरिभिर्मघवन्त्सः स्वस्त्या। सं ब्रह्मणा देवकृतं
 यदस्ति॥१२॥

सं देवानां सुमत्या यज्ञियानाम्। आराच्छत्रुमपं
 बाधस्व दूरम्। उग्रो यः शम्बः पुरुहूत तेन। अस्मे
 धेहि यवमद्रोमदिन्द्र। कृधीधियं जरित्रे वाजरत्नाम्। आ
 वेधसः स हि शुचिः। बृहस्पतिः प्रथमआयमानः। महो
 ज्योतिषः परमे व्योमन्। सप्तास्यस्तुविजातो रवेण। वि
 सप्तरश्मिरधमत्तमांसि॥१३॥

बृहस्पतिः समंजयद्वसूनि। महो ब्रजान्गोमतो देव एषः।
 अपः सिषासन्त्सुवरप्रतीतः। बृहस्पतिरुहन्त्यमित्रमर्कः।
 बृहस्पते पर्येवा पित्रे। आ नो दिवः पार्वीरवी। इमा
 जुह्वाना यस्ते स्तनः। सरस्वत्यभि नो नेषि। इयः

शुष्मेभिर्बिसखा इवारुजत्। सानुं गिरीणान्तविषेभिरूमिभिः।
पारावदघ्नीमवसे सुवृत्तिभिः। सरस्वतीमा विवासेम
धीतिभिः॥१४॥

देवयानैर्देवाः सुपूतं यजत्र हस्तमस्ति तमाङ्गस्यूर्मिभिर्द्वे च॥ [२]

सोमो धेनुः सोमो अर्वन्तमाशुम्। सोमो वीरं कर्मण्यं
ददातु। सादन्यं विदथ्यं सभेयम्। पितुः श्रवणं यो
ददाशदस्मै। अषाढं युत्सु त्वं सोमं ऋतुभिः। या
ते धामानि हविषा यजन्ति। त्वमिमा ओषधीः सोम
विश्वः। त्वमपो अंजनयस्त्वङ्गाः। त्वमातंतन्थोर्वन्तरिक्षम्।
त्वञ्ज्योतिषा वि तमो ववर्थ॥१५॥

या ते धामानि दिवि या पृथिव्याम्। या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु।
तेभिर्नो विश्वैः सुमना अहेडन्। राजन्त्सोमं प्रति हव्या
गृभाय। विष्णोर्नुकन्तदस्य प्रियम्। प्र तद्विष्णुः। परो मात्रया
तनुवा वृधान। न ते महित्वमन्वश्नुवन्ति। उभे ते विद्म
रजंसी पृथिव्या विष्णो देव त्वम्। परमस्य वित्से॥१६॥

विचक्रमे त्रिर्देवः। आ ते महो यो जात एव। अभि
गोत्राणि। आभिः स्पृधो मिथतीररिषण्यन्। अमित्रस्य

व्यथया म॒न्युमिन्द्र। आभि॒र्विश्वा॑ अभि॒युजो॑ विषू॒चीः।
 आर्या॑य॒ विशो॑व॒तारी॑र्दासीः॑। अ॒य॑ꣳ शृ॒ण्वे अध॑ जय॑न्नु॒त
 घ्नन्। अ॒यमु॑त प्र कृ॑णुते यु॒धा गाः। य॒दा स॒त्यं कृ॑णुते
 म॒न्युमिन्द्रः॑॥१७॥

विश्व॑न्दृ॒ढं भ॑यत॒ एज॑दस्मात्। अनु॑ स्व॒धाम॑क्षर॒न्नापो॑ अस्य।
 अव॑र्धत॒ मध्य॑ आ ना॒व्याना॑म्। स॒ध्री॒चीने॑न॒ मन॑सा॒ तमिन्द्र॑
 ओजि॑ष्ठेन। ह॒न्म॑नाह॒न्नभि॑द्यून्। म॒रुत्वे॑न्तं वृष॒भं वा॑वृ॒धान॑म्।
 अक॑वारिं दि॒व्यꣳ शा॒समिन्द्र॑म्। वि॒श्वा॒साह॑मव॑से॒ नूत॑नाय।
 उ॒ग्रꣳ स॑हो॒दामि॑ह॒ तꣳ हु॑वेम। जनि॑ष्ठा उ॒ग्रः स॑ह॒से
 तुरा॑य॥१८॥

म॒न्द्र ओजि॑ष्ठो बहु॒लाभि॑मानः। अव॑र्ध॒न्निन्द्र॑ म॒रुत॑श्चि॒दत्र॑।
 मा॒ता यद्वी॑र॒न्दध॑न॒द्धनि॑ष्ठा। क॑स्यावो॑ मरुतः स्व॒धाऽऽसी॑त्।
 यन्मा॑मेकꣳ स॒मध॑त्ताहि॒हत्यै॑। अ॒हꣳ ह्यु॑ग्रस्त॒विष॑स्तुवि॒ष्मान्।
 विश्व॑स्य॒ शत्रो॑र॒नमं॑ वध॒स्त्रैः। वृ॒त्रस्य॑ त्वा श्व॒सथा॑ दी॒षमा॑णाः।
 विश्वे॑ दे॒वा अ॑ज॒हुर्ये॑ सखा॑यः। म॒रुद्भि॑रिन्द्र स॒ख्यन्ते॑
 अस्तु॑॥१९॥

अथे॒मा विश्वाः॑ पृ॒तना॑ जया॒सि। वर्ध॑ वृ॒त्रं म॑रुत इन्द्रि॒येण॑।

स्वेन॒ भामे॑न तवि॒षो ब॑भूवान्। अ॒हमे॑ता मन॑वे वि॒श्वश्च॑न्द्राः।
 सु॒गा अ॒पश्च॑कर॒ वज्र॑बाहुः। स यो वृषा॒ वृष्णि॑येभिः समो॑काः।
 म॒हो दि॒वः पृ॑थि॒व्याश्च॑ स॒म्राट्। स॒तीन॑सत्वा॒ हव्यो॑ भरे॑षु।
 म॒रुत्वा॑ नो भव॒त्विन्द्र॑ ऊ॒ती। इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑तरद्वृ॒त्रतू॑र्ये॥२०॥

अ॒नाधृ॑ष्यो म॒घवा॒ शूर॒ इन्द्रः॑। अ॒न्वेन॑ वि॒शो अ॑मदन्त
 पूर्वीः। अ॒य॑ राजा॒ जग॑तश्चर॒षणी॑नाम्। स ए॒व वी॒रः
 स उ॑ वी॒र्या॑वान्। स ए॒करा॑जो जग॑तः पर॒स्याः। य॒दा
 वृ॒त्रम॑तर॒च्छूर॒ इन्द्रः॑। अथा॑भवद्दमि॒ताभि॑क्र॒तूना॑म्। इन्द्रो॑ य॒ज्ञं
 वर्ध॑यन्वि॒श्ववे॑दाः। पु॒रोडा॑शस्य जुषता॑ ह॒विर्नः॑। वृ॒त्रन्ती॒र्त्वा
 दा॑न॒वं वज्र॑बाहुः॥२१॥

दि॒शोऽदृ॑हद्दृ॑हि॒ता दृ॑ह॒णेन॑। इ॒मं य॒ज्ञं वर्ध॑यन्वि॒श्ववे॑दाः।
 पु॒रोडा॑शं प्र॒ति गृ॑ष्णा॒त्विन्द्रः॑। य॒दा वृ॒त्रम॑तर॒च्छूर॒ इन्द्रः॑।
 अथै॑करा॒जो अ॑भव॒ज्जनाना॑म्। इन्द्रो॑ दे॒वाञ्छ॑म्बर॒हत्य॑
 आवत्। इन्द्रो॑ दे॒वाना॑मभवत्पु॒रोगाः॑। इन्द्रो॑ य॒ज्ञे ह॒विषा॑
 वावृ॑धा॒नः। वृ॒त्रतू॑र्नो अ॒भय॑ शर्म॒ य॑सत्। यः स॒प्त सि॒न्धू॑
 रद॑धात्पृथि॒व्याम्। यः स॒प्त लो॒कान॑कृ॒णोद्दि॑शश्च। इन्द्रो॑
 ह॒विष्मा॒न्त्सग॑णो म॒रुद्भिः॑। वृ॒त्रतू॑र्नो य॒ज्ञमि॒होप॑ यासत्॥२२॥

ववर्थं वित्स इन्द्रस्तुरायास्तु वृत्रतूर्ये वज्रबाहुः पृथिव्यान्नीणि च॥ ————— [३]

इन्द्रस्तरस्वानभिमातिहोग्रः। हिरण्यवाशीरिषिरः सुवर्षाः।
तस्य वयः सुमतौ यज्ञियस्य। अपि भद्रे सौमनसे स्याम।
हिरण्यवर्णो अभयं कृणोतु। अभिमातिहेन्द्रः पृतनासु जिष्णुः।
स नः शर्म त्रिवरूथं वि यः सत्। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा
नः। इन्द्रः स्तुहि वज्रिणः स्तोमपृष्ठम्। पुरोडाशस्य जुषता
हविर्नः॥ २३॥

हत्वाभिमातीः पृतनाः सहस्वान्। अथाभयं कृणुहि
विश्वतो नः। स्तुहि शूरं वज्रिणमप्रतीतम्। अभिमातिहनं
पुरुहूतमिन्द्रम्। य एक इच्छतपतिर्जनेषु। तस्मा इन्द्राय
हविरा जुहोत। इन्द्रो देवानामधिपाः पुरोहितः। दिशां
पतिरभवद्वाजिनीवान्। अभिमातिहा तविषस्तुविष्मान्।
अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिन्दात्॥ २४॥

य इमे द्यावापृथिवी महित्वा। बलेनादहदभिमातिहेन्द्रः।
स नो हविः प्रति गृभ्णातु रातये। देवानां देवो निधिपा
नो अव्यात्। अनवस्ते रथं वृष्णे यत्ते। इन्द्रस्य नु
वीर्याण्यहन्नहिम्। इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा। शमस्य च

शृङ्गिणो वज्रबाहुः। सेदु राजा क्षेति चर्षणीनाम्। अरान्न
नेमिः परि ता बभूव॥२५॥

अभि सिध्मो अजिगादस्य शत्रून्। वितिग्मेन वृषभेणा
पुरोभेत्। सं वज्रेणासृजद्वृत्रमिन्द्रः। प्र स्वां मतिमतिरच्छाशदानः
विष्णुं देवं वरुणमृतये भगम्। मेदसा देवा वपया यजध्वम्।
ता नो यज्ञमागतं विश्वधेना। प्रजावदस्मे द्रविणेह धत्तम्।
मेदसा देवा वपया यजध्वम्। विष्णुं च देवं वरुणं च
रातिम्॥२६॥

ता नो अमीवा अप बाधमानौ। इमं यज्ञं जुषमाणावुपेतम्।
विष्णूवरुणा युवमध्वराय नः। विशे जनाय महि शर्म
यच्छतम्। दीर्घप्रयञ्जू हविषा वृधाना। ज्योतिषा-
ऽरातीर्दहतन्तमांसि। ययोरोजसा स्कभिता रजांसि।
वीर्येभिर्वीरतामा शविष्ठा। याऽपत्ये ते अप्रतीत्ता सहोभिः।
विष्णू अगन्वरुणा पूर्वहूतौ॥२७॥

विष्णूवरुणावभिशस्तिपावाम्। देवा यजन्त हविषा घृतेन।
अपामीवांसं सेधतंसं रक्षसंश्च। अथाधत्तं यजमानाय शं
योः। अहोमुचा वृषभा सुप्रतूर्ती। देवानां देवतामा शचिष्ठा।

विष्णूवरुणा॒ प्रति॑हर्यतन्नः। इ॒दन्न॒रा प्र॑यंतमू॒तये॑ ह॒विः। म॒ही नु
 द्यावा॑पृथि॒वी इ॒ह ज्ये॑ष्ठे। रु॒चा भ॑वता॒ शुच॑यद्वि॒रकैः॥२८॥
 यत्सीं॑ वरि॑ष्ठे बृ॒हती वि॑मि॒न्वन्। नृ॒वज्यो॒क्षा प॑प्र॒थाने॒भिरे॑वैः।
 प्र॒पूर्व॑जे पि॒तरा॒ नव्य॑सीभिः। गी॒र्भिः कृ॑णुध्व॒ सं॒दने॑ ऋ॒तस्य॑।
 आ नो॑ द्यावापृथि॒वी दै॒व्येन॑। जने॑न या॒तं महि॑ वां व॒रूथ॑म्।
 स इ॒त्स्वपा॒ भुव॑नेष्वा॒स। य इ॒मे द्यावा॑पृथि॒वी ज॒जान॑। उ॒र्वी
 ग॒भीरे॑ रज॑सी सु॒मेकै॑। अ॒व॒शे धी॒रः श॒च्या॒ समै॑रत्॥२९॥

भूरि॒न्द्रे अ॑च॒रन्ती॒ चर॑न्तम्। प॒द्वन्त॒ङ्ग॒र्भम॑पदी॒दधा॑ते। नित्यं॒ न
 सूनुं॑ पि॒त्रोरु॒पस्थै॑। तं पि॑पृ॒त॒ रोद॑सी स॒त्यवा॑चम्। इ॒दं
 द्यावा॑पृथि॒वी स॒त्यम॑स्तु। पि॒त॒र्मा॒तर्य॑दि॒होप॑ ब्रु॒वे वा॑म्। भू॒तं
 दे॒वाना॑मव॒मे अवो॑भिः। वि॒द्यामे॒षं वृ॒जन॑ जी॒रदा॑नुम्। उ॒र्वी
 पृ॒थ्वी ब॑हु॒ले दू॒रे अ॑न्ते। उप॑ ब्रु॒वे नम॑सा य॒ज्ञे अ॒स्मिन्।
 दधा॑ते॒ ये सु॒भगे॑ सु॒प्रतू॑र्ती। द्यावा॒ रक्ष॑तं पृथि॒वी नो॒ अ॒भ्वा॑त्।
 या जा॒ता ओष॑ध॒योऽति॑ वि॒श्वोः परि॑ष्ठाः। या ओष॑धयः
 सोम॑रा॒ज्ञीर॑श्वाव॒ती॒ सोम॑व॒तीम्। ओष॑धी॒रिति॑ मा॒तरो॒ऽन्या
 वो॑ अ॒न्याम॑वतु॥३०॥

ह॒विर्नो॑ दा॒द्भूव॑ रा॒तिं पृ॒र्वहू॑ताव॒कैरै॑रद॒स्मिन्य॑ञ्च॥ [४]

शुचिन्नु स्तोमं ५ शजथद्वृत्रम्। उभा वामिन्द्राग्नी प्र चर्षणिभ्यः।
 आ वृत्रहणा गीर्भिर्विप्रैः। ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता। सूक्तस्य
 बोधि तनयं च जिन्वा विश्वन्तद्भुद्रं यदवन्ति देवाः। बृहद्वदेम
 विदथे सुवीराः। स ईं सत्येभिः सखिभिः शुचिर्भिः। गोधायसं
 विधनसैरतर्दत्। ब्रह्मणस्पतिर्वृषभिर्वराहैः॥ ३१॥

घर्मस्वेदेभिर्द्रविणं व्यानद्। ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशम्।
 सत्यो मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः। यो गा उदाजत्स दिवे
 वि चाभजत्। महीव रीतिः शवसा सरत्पृथक्। इन्धानो
 अग्निं वनवद्वनुष्यतः। कृतब्रह्मा शूशुवद्रातहव्य इत्। जातेन
 जातमतिसृत्प्र सृंसते। यं यं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः।
 ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहा॥ ३२॥

रायः स्याम रथ्यो विवस्वतः। वीरेषु वीरा ५ उपपृङ्क्षि नस्त्वम्।
 यदीशानो ब्रह्मणा वेषि मे हवम्। स इज्जनेन स विशा स
 जन्मना। स पुत्रैर्वाजं भरते धना नृभिः। देवानां यः पितरमा
 विवासति। श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिम्। यास्ते पूषन्नावो
 अन्तः। शुक्रन्तै अन्यत्पूषेमा आशाः। प्रपथे पथामजनिष्ट
 पूषा॥ ३३॥

प्रप॑थे दि॒वः प्रप॑थे पृथि॒व्याः। उ॒मे अ॒भि प्रि॒यत॑मे स॒धस्थे॑।
 आ च॒ परा॑ च चरति प्रजा॒नन्। पू॒षा सु॒बन्धु॑र्दिव आ
 पृथि॒व्याः। इ॒डस्पति॑र्म॒घवा॑ द॒स्मव॑र्चाः। तं दे॒वासो॑ अद॑दुः
 सूर्या॑यै। कामे॑न कृत॒न्तव॑स॒ऽस्वश्च॑म॒। अ॒जाऽश्वे॑ः पशु॒पा
 वाज॑बस्त्यः। धि॒यं जि॒न्वो वि॒श्वे भुव॑ने अर्पि॑तः। अष्ट्रा॑ प॒षा
 शि॑थिरामुद्वरीवृजत्॥ ३४॥

स॒ञ्चक्षा॑णो भुव॑ना दे॒व ई॑यते। शु॒ची॑ वो ह॒व्या म॑रुतः शु॒ची॑नाम्।
 शुचि॑ः हि॒नोम्य॑ध्वर॒ऽशुचि॑भ्यः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमृ॑तसाप॒ आयन्॑।
 शुचि॑जन्मानः शुच॑यः पाव॒काः। प्र चि॒त्रम॑र्कं गृ॒णते॑ तु॒राय॑।
 मा॒रुता॑य॒ स्वत॑वसे भरध्वम्। ये सहा॑ऽसि॒ सह॑सा॒ सह॑न्ते।
 रेज॑न्ते अ॒ग्ने पृथि॒वी म॒खेभ्यः॑। अ॒ऽसे॒ष्वा म॑रुतः खा॒दयो॑
 वः॥ ३५॥

वक्षः॑ सुरु॒क्मा उप॑ शिश्रि॒याणाः॑। वि वि॒द्युतो॑ न वृ॒ष्टिर्भी॑
 रुचा॑नाः। अनु॑ स्व॒धामा॑यु॒धैर्य॑च्छ॒मानाः॑। या वः॑ शर्म
 शश॑मा॒नाय॒ सन्ति॑। त्रि॒धातू॑नि दा॒शुषे॑ यच्छ॒ताधि॑।
 अ॒स्मभ्य॑न्तानि॑ मरुतो॒ विय॑न्त। र॒यिं नो॑ धत्त वृषणः
 सु॒वीर॑म्। इ॒मे तुर॑ं म॒रुतो॑ रामयन्ति। इ॒मे सह॑ः सह॑स॒ आ

नमन्ति। इमे शः संवनुष्यतो नि पान्ति॥३६॥

गुरुद्वेषो अरुरुषे दधन्ति। अरा इवेदचरमा अहेव। प्रप्र
जायन्ते अकवा महोभिः। पृश्नेः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः।
स्वया मत्या मरुतः सं मिमिक्षुः। अनु ते दायि मह इन्द्रियाय।
सत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्यै। अनु क्षत्रमनु सहो यजत्र। इन्द्र
देवेभिरनु ते नृष्यै। य इन्द्र शुष्मो मघवन्ते अस्ति॥३७॥

शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः। त्वः हि दृढा मघवन्विचेताः।
अपावृधि परिवृतिं न राधः। इन्द्रो राजा जगतश्चरषणीनाम्।
अधिक्षमि विषुरूपं यदस्ति। ततो ददातु दाशुषे वसूनि।
चोदद्राध उपस्तुतश्चिदवाक्। तमुष्टुहि यो अभिभूत्योजाः।
वन्वन्नवातः पुरुहूत इन्द्रः। अषाढमुग्रः सहमानमाभिः॥३८॥

गोर्भिर्वर्ध वृषभं चरषणीनाम्। स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशै।
तमुष्टवाम विदथेष्विन्द्रम्। यो वायुना जयति गोमतीषु। प्र
धृष्णुया नयति वस्यो अच्छै। आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चात्।
ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ विश्वतो अभिसमेत्वर्वाङ्। इन्द्र
द्युम्नः सुवर्वद्धेह्यस्मे॥३९॥

वराहैर्विश्वहाऽजनिष्ट पृषोद्वरीवृजत्खादयो वः पान्त्यस्त्याभिर्नवं च॥ [५]

आ दे॒वो या॑तु स॒वि॒ता सु॒रत्नः॑। अ॒न्त॒रि॒क्ष॒प्रा वह॑मानो
 अ॒श्वैः॑। ह॒स्ते द॑धा॒नो न॑र्या पु॒रू॒णि। नि॒वेश॑य च प्रसु॒वं
 च भू॑म। अ॒भीवृ॑तं कृ॒श॒नैर्वि॒श्वरू॑पम्। हि॒र॒ण्य॑श॒म्यं यज॑तो
 बृ॒ह॒न्त॒म्। आ॒स्था॒द्रथ॑ स॒वि॒ता चि॒त्रभा॑नुः। कृ॒ष्णा र॒जा
 सि॒ तवि॑षी॒न्दधा॑नः। स॒घा नो दे॒वः स॑वि॒ता स॒वाय॑। आ
 सा॒विष॑द्व॒सुप॑तिर्व॒सूनि॑॥४०॥

वि॒श्रय॑माणो अ॒म॑तिमु॒रूची॑म्। म॒र्त॒भो॒ज॒न॒म॒ध॒रा॒स॒तेन॑।
 वि॒ज॒नाञ्छ्वा॒वाः शि॑ति॒पादो॑ अ॒ख्यन्। रथ॑ हिर॒ण्य॑प्र॒उ॒गं
 वह॑न्तः। श॒श्व॒द्दि॒शः स॑वि॒तुर्दे॒व्य॑स्य। उ॒प॒स्थे वि॒श्वा भु॑व॒नानि॑
 त॒स्थुः। वि सु॑प॒र्णो अ॒न्त॒रि॒क्षा॒ण्य॒ख्यत्। ग॒भी॒र॒वे॒पा अ॑सु॒रः
 सु॒नी॒थः। क्वे॑दानी॒ सूर्यः॑ कश्चि॒के॒त। क॒त॒मा॒न्द्या र॒श्मि॒र॒स्या
 त॑तान॥४१॥

भ॒ग॒न्धि॑यं वा॒ज॒य॑न्तः पु॒र॒न्धि॑म्। न॒रा॒श॒सो ग्रा॑स्पति॒र्नो
 अ॒व्यात्। आ ये वा॒म॒स्य॑ स॒ङ्ग॒थे र॑यी॒णाम्। प्रि॒या दे॒व॒स्य॑
 स॒वि॒तुः स्या॑म। आ नो वि॒श्वे अ॑स्क्रा॒ग॒म॒न्तु दे॒वाः। मि॒त्रो
 अ॑र्य॒मा व॑रु॒णः स॒जोषा॑ः। भु॒वन् यथा॑ नो वि॒श्वे वृ॑धासः।
 क॒र॒न्त्सु॑षाहा वि॒थुरं॑ न श॒वः। शं नो दे॒वा वि॒श्वदे॒वा भ॑वन्तु।
 श॒ सर॑स्वती स॒ह धी॒भि॒र॑स्तु॥४२॥

शमभिषाचः शमु रातिषाचः। शं नो दिव्याः पार्थिवाः
 शं नो अप्याः। ये सवितुः सत्यसंवस्य विश्वे। मित्रस्य
 व्रते वरुणस्य देवाः। ते सौभगं वीरवद्भोमदप्रः। दधातनु
 द्रविणश्चित्रमस्मे। अग्ने याहि दृत्य वारिषेण्यः। देवाः
 अच्छा ब्रह्मकृतां गुणेन। सरस्वतीं मरुतो अश्विनापः। यक्षि
 देवान्रत्नधेयाय विश्वान्॥४३॥

द्यौः पितुः पृथिवि मातरधुक्। अग्ने भ्रातर्वसवो मृडतां
 नः। विश्व आदित्या अदिते सजोषाः। अस्मभ्यः शर्म
 बहुलं वि यन्त। विश्वे देवाः शृणुतेमः हवं मे। ये
 अन्तरिक्षे य उप द्यवि ष्ठा। ये अग्निजिह्वा उत वा यजत्राः।
 आसद्यास्मिन्बर्हिषि मादयध्वम्। आ वा मित्रावरुणा
 हव्यजुष्टिम्। नमसा देवाववसाववृत्याम्॥४४॥

अस्माकं ब्रह्म पृतनासु सहा अस्माकम्। वृष्टिर्दिव्या सुपारा।
 युवं वस्त्राणि पीवसा वसाथे। युवोरच्छिद्रा मन्तवो ह सर्गाः।
 अवातिरतमनृतानि विश्वा। ऋतेन मित्रावरुणा सचेथे। तत्सु
 वा मित्रावरुणा महित्वम्। ईर्मा तस्थुषीरहभिर्दुदुहे। विश्वाः
 पिन्वथ स्वसरस्य धेनाः। अनु वामेकः पविरा ववर्ति॥४५॥

यद्व॑र्हिष्ठ॒न्नाति॑ विदे॑ सुदानू। अच्छि॑द्र॒ः शर्म॑ भुव॑नस्य
 गोपा। ततो॑ नो मि॒त्रावरु॑णाववीष्टम्। सिषा॑सन्तो
 जी(जि?)गि॒वा॑सः स्याम। आ नो मि॒त्रावरु॑णा ह॒व्यदा॑तिम्।
 घृ॒तैर्गव्यू॑तिमुक्षत॒मिडा॑भिः। प्रति॑ वा॒मत्र॑ वर॒मा जना॑य।
 पृ॒णीत॑मुद्रो दि॒व्यस्य॑ चारोः॑। प्र बा॒हवा॑ सि॒सृत॑ञ्जीवसे॑ नः।
 आ नो॒ गव्यू॑तिमुक्षतं घृ॒तेन॑॥४६॥

आ नो॒ जने॑ श्रवयतं युवाना। श्रु॒तं मे॑ मि॒त्रावरु॑णा ह॒वेमा। इ॒मा
 रु॒द्राय॑ स्थि॒रध॑न्वने गिरः॑। क्षि॒प्रेष॑वे दे॒वाय॑ स्व॒धाम्ने॑। अषा॑ढाय
 सह॑मानाय मी॒ढुषे॑। ति॒ग्मायु॑धाय भर॒ता शृ॑णोत॑न। त्वाद॑त्तेभी
 रु॒द्र श॑न्त॑मेभिः। श॒त॑ हि॒मा अशी॑य भेष॒जेभिः॑। व्य॑स्मद्वेषो
 वि॒तरं॑ व्य॒हः। व्य॒मीवा॑श्चा॒तय॑स्वा वि॒षूचीः॑॥४७॥

अ॒र्हन्बि॑भर्षि॒ मा न॑स्तो॒के। आ ते॑ पि॒तर्म॑रुता॒ः सु॒म्रमे॑तु। मा
 नः॒ सूर्य॑स्य स॒न्दृशो॑ यु॒योथाः॑। अ॒भि नो॑ वी॒रो अ॑र्वति क्षमे॒त।
 प्र जा॑येमहि रु॒द्र प्र॒जाभिः॑। ए॒वा ब॑भ्रो वृष॒भ चे॒कितान॑।
 यथा॑ दे॒व न ह॑णी॒षे न ह॑सि॑। हा॒व॒न॒श्रू॒नो रु॒द्रेह॑ बो॒धि।
 बृ॒हद्व॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑। परि॑ णो रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः स्तु॑हि श्रु॒तम्।
 मी॒ढुष्ट॑मा॒र्हन्बि॑भर्षि। त्वम॑ग्रे रु॒द्र आ वो॒ राजा॑नम्॥४८॥

वसूनि ततानास्तु विश्वान् ववृत्त्यां ववर्ति घृतेन विषूचीः श्रुतन्द्वे च॥—————[६]

सूर्यो देवीमुषसः५ रोचमानामर्यः। न योषामभ्येति पश्चात्।
यत्रा नरो देवयन्तो युगानि। वितन्वते प्रति भद्राय भद्रम्।
भद्रा अश्वा हरितः सूर्यस्य। चित्रा एदग्वा अनुमाद्यासः।
नमस्यन्तो दिव आ पृष्ठमस्थुः। परि द्यावापृथिवी यन्ति
सद्यः। तत्सूर्यस्य देवत्वन्तन्महित्वम्। मध्या कर्तोर्विततः५
सञ्जभार॥४९॥

यदेदयुक्त हरितः सधस्थात्। आद्रात्री वासस्तनुते सिमस्मै।
तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे। सूर्यो रूपं कृणुते द्यौरुपस्थे।
अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः। कृष्णमन्यद्धरितः सं भरन्ति।
अद्या देवा उदिता सूर्यस्य। निरःहंसः पिपृतान्निरवद्यात्।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्ताम्। अदितिः सिन्धुः पृथिवी उत
द्यौः॥५०॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति। दूरे अर्थस्तरणिभ्राजमानः।
नूनञ्जनाः सूर्येण प्रसूताः। आयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि। शं
नो भव चक्षसा शं नो अह्ना। शं भानुना शः हिमा शं घृणेन।
यथा शमस्मै शमसद्गुरोणे। तत्सूर्य द्रविणन्धेहि चित्रम्। चित्रं

देवाना॒मुद॑गा॒दनी॑कम्। चक्षु॑र्मि॒त्रस्य॑ वरु॑णस्या॒ग्नेः॥५१॥

आप्रा॒ द्यावा॑पृथि॒वी अ॒न्तरि॑क्षम्। सूर्य॑ आ॒त्मा जग॑तस्त॒स्थुष॑श्च।
त्वष्टा॑ दध॒त्तन्न॑स्तु॒रीप॑म्। त्वष्टा॑ वी॒रं पि॒शङ्ग॑रूपः।
दशे॑मन्त्वष्टु॒र्जन॑यन्त॒ गर्भ॑म्। अत॑न्द्रासो युव॒तयो॑ बिभ॑र्त्रम्।
ति॒ग्मानी॑कः॒ स्वय॑शस॒ञ्जने॑षु। वि॒रोच॑मानं॒ परि॑षीन्नयन्ति।
आवि॑ष्टो॒ वर्ध॑ते॒ चारु॑रासु। जि॒ह्वाणा॑मूर्ध्वस्वय॑शा
उप॑स्थे॥५२॥

उ॒भे त्वष्टु॑र्बिभ्यतु॒र्जाय॑मानात्। प्र॒तीचीं॑ सि॒ंहं प्र॑तिजोषयेते।
मि॒त्रो जना॑न्प्र स मि॒त्रा। अ॒यं मि॒त्रो न॑म॒स्यः सु॑शेवः। राजा॑
सुक्ष॒त्रो अ॑जनिष्ट वे॒धाः। तस्य॑ व॒यं सु॑म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। अपि॑
भ॒द्रे सौ॑मन॒से स्या॑म। अ॒न॒मी॒वास॒ इड॑या म॒दन्तः॑। मि॒तज्म॑वो
वरि॑म॒न्ना पृ॑थि॒व्याः। आ॒दि॒त्यस्य॑ व्र॒तमु॑प॒क्ष्यन्तः॑॥५३॥

व॒यं मि॒त्रस्य॑ सु॒म॒तौ स्या॑म। मि॒त्रं न ई॑श॒ शि॒म्या गो॑षु
ग॒व्यव॑त्। स्वा॒धियो॑ वि॒दथे॑ अ॒प्स्वजी॑जनन्। अ॒रे॒जय॑ता॒श्व॑
रोद॑सी॒ पाज॑सा गि॒रा। प्र॑ति प्रि॒यं य॑ज॒तञ्ज॑नुषा॒मवः॑। म॒हा॒श्व॑
आ॒दि॒त्यो न॑म॒सोप॑सद्यः। या॒त॒यञ्जनो॑ गृण॒ते सु॑शेवः। तस्मा॑
ए॒तत्प॑न्य॒तमा॑य॒ जुष्ट॑म्। अ॒ग्नौ मि॒त्राय॑ ह॒विरा॑ जु॒होत॑। आ

वा॒९ रथो॒ रोद॑सी ब॒द्धधा॒नः॥५४॥

हि॒र॒ण्य॒यो वृ॑ष॒भि॒र्या॒त्व॒श्वैः। घृ॒तव॑र्त॒निः प॒वि॒र्भीरु॑चा॒नः।
 इ॒षा॒घ्नो॒ढा नृ॒पति॑र्वा॒जिनी॑वान्। स प॑प्र॒थानो॒ अ॒भि प॑ञ्च भू॒मः।
 त्रि॒व॒न्धुरो म॑न॒साया॑तु यु॒क्तः। वि॒शो ये॒न ग॑च्छ॒थो दे॒व॒यन्ती॑ः।
 कु॒त्रा चि॒द्वाम॑म॒श्विना॒ दधा॑ना। स्व॒श्वा य॒शसा॑ऽऽया॑तम॒र्वाक्।
 द॒स्रा नि॒धिं मधु॑मन्तं पि॒बाथः॑। वि वा॒९ रथो॑ व॒ध्वा
 याद॑मानः॥५५॥

अ॒न्तां दि॒वो बा॑धते वर्त॒निभ्या॑म्। यु॒वोः श्रि॒यं परि॒ योषा॑वृणीत।
 सू॒रो दु॒हिता परि॑त॒क्मिया॑याम्। यद्वै॒व॒यन्त॑मव॒थः श॒ची॑भिः।
 परि॑घ्न॒९ सवा॑ म॒नावा॑ व॒यो॒गाम्। यो ह॒स्यवा॑९ रथि॒राव॑स्तं
 उ॒स्राः। रथो॑ यु॒जानः॒ परि॑याति॒ वर्तिः॑। तेन॑ नः॒ शं यो॒रुष॑सो
 व्यु॑ष्टौ। न्य॑श्विना वह॒तं य॒ज्ञे अ॒स्मिन्। यु॒वं भु॒ज्युम॑व॒विद्ध॑९
 समु॒द्रे॥५६॥

उद॑ह॒थुर॑र्ण॒सो अ॒स्त्रि॒धानैः॑। प॒त॒त्रि॒भि॒र॒श्रमै॑र॒व्य॒थिभिः॑।
 द॒९स॒ना॑भि॒र॒श्विना॒ पा॒रय॑न्ता। अ॒ग्नी॒षोमा॒ यो अ॒द्य वा॑म्।
 इ॒दं वचः॑ स॒पर्य॑ति। तस्मै॑ ध॒त्त९ सु॒वीर्य॑म्। ग॒वां पोष॑९
 स्व॒श्वेय॑म्। यो अ॒ग्नी॒षोमा॑ ह॒विषा॑ स॒पर्या॑त्। दे॒व॒द्री॒चा म॑न॒सा

यो घृतेन। तस्य व्रतं रक्षतं पातमंहसः॥५७॥

विशे जनाय महि शर्म यच्छतम्। अग्नीषोमा य
आहुतिम्। यो वान्दाशाद्धविष्कृतिम्। स प्रजया सुवीर्यम्।
विश्वमायुर्व्यश्नवत्। अग्नीषोमा चेति तद्वीर्यं वाम्।
यदमुष्णीतमवसं पुणिङ्गोः। अवातिरतं प्रथयस्य शेषः।
अविन्दतं ज्योतिरेकं बहुभ्यः। अग्नीषोमाविमं सु
मेऽग्नीषोमा हविषः प्रस्थितस्य॥५८॥

जभार द्यौरग्रेरुपस्थं उपक्ष्यन्तो बद्धधानो वध्वा यादमानः समुद्रेऽंहसः प्रस्थितस्य॥—[७]

अहमस्मि प्रथमजा ऋतस्य। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य नाभिः।
यो मा ददाति स इदेव माऽऽवाः। अहमन्नमन्नमदन्तमग्नि।
पूर्वमग्नेरपि दहत्यन्नम्। यत्तौ हासाते अहमुत्तरेषु। व्यात्तमस्य
पशवः सुजम्भम्। पश्यन्ति धीराः प्रचरन्ति पाकाः।
जहाम्यन्यन्न जहाम्यन्यम्। अहमन्नं वशमिच्चरामि॥५९॥

समानमर्थं पर्येमि भुञ्जत्। को मामन्नं मनुष्यो दयेत। पराके
अन्नं निहितं लोक एतत्। विश्वेदेवैः पितृभिर्गुप्तमन्नम्।
यदद्यते लुप्यते यत्परोप्यते। शततमी सा तनूर्मे बभूव।

म॒हान्तौ च॒रू संकृ॑द्गु॒धेन॑ पप्रौ। दि॒वं च॒ पृ॒श्निं पृ॒थि॒वीं च॑
सा॒कम्। तत्स॒म्पिब॑न्तो न मि॒नन्ति॑ वे॒धसः॑। नैतद्भू॒यो भव॑ति
नो कनी॑यः॥६०॥

अन्नं॑ प्रा॒णमन्न॑मपा॒नमा॑हुः। अन्नं॑ मृ॒त्युं तमु॑ जी॒वातु॑माहुः।
अन्नं॑ ब्र॒ह्माणो॑ ज॒रसं॑ वदन्ति। अन्न॑माहुः प्र॒जन॑नं प्र॒जाना॑म्।
मोघ॑मन्नं विन्दते॒ अप्र॑चेताः। स॒त्यं ब्र॑वीमि व॒ध इ॒त्स तस्य॑।
ना॒र्यमणं॑ पु॒ष्यति॑ नो सखा॑यम्। के॒वला॑घो भवति के॒वला॑दी।
अ॒हं मे॒घः स्त॒नय॑न्वर्ष॑न्नस्मि। मा॒मद॑न्त्य॒हम॑द्य॒न्यान्॥६१॥

अ॒हः॑ स॒दमृ॑तो भवामि। मदा॑दित्या अधि॒ सर्वे॑ तपन्ति।
दे॒वीं वाच॑म॒जन॑यन्त॒ यद्वा॑ग्वद॑न्ती। अ॒न॒न्ताम॑न्ता॒दधि॑ निर्मि॑तां
म॒हीम्। यस्यां॑ दे॒वा अ॑दधु॒र्भोज॑नानि। एका॑क्षरां द्वि॒पदा॑ः
ष॒द॒दां च। वाचं॑ दे॒वा उप॑ जीवन्ति॒ विश्वे॑। वाचं॑ दे॒वा उप॑
जीवन्ति॒ विश्वे॑। वाचं॑ गन्ध॒र्वाः प॒शवो॑ मनु॒ष्याः। वा॒चीमा॑ विश्वा॒
भुव॑नान्यर्पि॑ता॥६२॥

सा नो॑ ह॒वं जु॑षता॒मिन्द्र॑पत्नी। वा॒ग॒क्षरं॑ प्रथ॒मजा॑ ऋ॒तस्य॑।
वेदा॑नां मा॒ताऽमृ॑तस्य॒ नाभिः॑। सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमा॑गात्।

अवन्ती देवी सुहवां मे अस्तु। यामृषयो मन्त्रकृतो
मनीषिणः। अन्वैच्छ देवास्तपसा श्रमेण। तान्देवीं वाचं
हविषा यजामहे। सा नो दधातु सुकृतस्य लोके। चत्वारि
वाक्परिमिता पदानि॥६३॥

तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः। गुहा त्रीणि निहिता
नेङ्गयन्ति। तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्ति। श्रद्धयाऽग्निः
समिध्यते। श्रद्धया विन्दते हविः। श्रद्धां भगस्य मूर्धनि।
वचसा वेदयामसि। प्रियं श्रद्धे ददतः। प्रियं श्रद्धे
दिदासतः। प्रियं भोजेषु यज्वंसु॥६४॥

इदं मं उदितं कृधि। यथा देवा असुरेषु। श्रद्धामुग्रेषु चक्रिरे।
एवं भोजेषु यज्वंसु। अस्माकमुदितं कृधि। श्रद्धां देवा
यजमानाः। वायुगोपा उपासते। श्रद्धां हृदय्ययाऽऽकूत्या।
श्रद्धया हूयते हविः। श्रद्धां प्रातरह्वामहे॥६५॥

श्रद्धां मध्यन्दिनं परि। श्रद्धां सूर्यस्य निमृचि। श्रद्धे
श्रद्धापयेह मां। श्रद्धा देवानधि वस्ते। श्रद्धा विश्वमिदं
जगत्। श्रद्धां कामस्य मातरम्। हविषा वर्धयामसि। ब्रह्म
जज्ञानं प्रथमं पुरस्तात्। वि सीमतः सुरुचो वेन आवः। स

बुध्नियां उप॒ मा अ॒स्य वि॒ष्ठाः॥६६॥

स॒तश्च॒ योनि॑मस॒तश्च॒ वि॒वः। पि॒ता वि॒राजा॑मृष॒भो र॑यी॒णाम्।
अ॒न्तरि॑क्षं वि॒श्वरूप॑ आ॒वि॒वेश। तम॒कैर॒भ्यर्च॑न्ति व॒त्सम्। ब्रह्म॑
सन्तं ब्रह्म॑णा व॒र्धय॑न्तः। ब्रह्म॑ दे॒वानं॑जनयत्। ब्रह्म॑ वि॒श्वमि॑दं
जग॑त्। ब्रह्म॑णः क्ष॒त्रं निर्मि॑तम्। ब्रह्म॑ ब्राह्म॒ण आ॒त्मना॑।
अ॒न्तर॑स्मिन्नि॒मे लो॒काः॥६७॥

अ॒न्तर्वि॑श्वमि॒दं जग॑त्। ब्रह्मै॒व भू॒तानां॑ ज्येष्ठम्। तेन॒ कोऽ॒र॒हति॑
स्पर्धि॑तुम्। ब्रह्म॑न्दे॒वास्त्रय॑स्त्रि॒ंशत्। ब्रह्म॑न्निन्द्रप्रजाप॒ती। ब्रह्म॑न्
ह॒ विश्वा॑ भू॒तानि॑। ना॒वीवा॒न्तः स॒माहि॑ता। च॒त॒स्र आशाः॑
प्रच॑रन्त्व॒ग्रयः॑। इ॒मं नो॑ य॒ज्ञं न॑यतु प्रजा॒नन्। घृ॒तं पि॒न्वन्न॒जर॑
सु॒वीरम्॑॥६८॥

ब्रह्म॑ स॒मिद्व॑व॒त्याहु॑तीनाम्। आ गा॒वो अ॒ग्नन्नु॑त भ॒द्रम॑क्रन्।
सीद॑न्तु गो॒ष्ठे र॒णय॑न्त्व॒स्मे। प्र॒जाव॑तीः पुरु॒रूपा॑ इ॒ह स्युः।
इन्द्रा॑य पूर्वीरुषसो दुहा॑नाः। इन्द्रो॑ यज्ज्व॑ने पृण॒ते च॑ शि॒क्षति॑।
उपे॑द॒दाति॑ न स्वं मु॒षाय॑ति। भूयो॑भूयो र॒यिमि॑दस्य व॒र्धय॑न्।
अभि॑न्ने खि॒ल्ले नि द॑धाति दे॒वयु॑म्। न ता न॑शन्ति॒ न ता
अ॒र्वा॑॥६९॥

गावो भगो गाव इन्द्रो मे अच्छात्। गावः सोमस्य प्रथमस्य
 भक्षः। इमा या गावः सजनास इन्द्रः। इच्छामीद्धृदा मनसा
 चिदिन्द्रम्। यूयं गावो मेदयथा कृशञ्चित्। अश्लीलञ्चित्कृणुथा
 सुप्रतीकम्। भद्रं गृहं कृणुथ भद्रवाचः। बृहद्वो वयं उच्यते
 सभासु। प्रजावतीः सूयवसं रिशन्तीः। शुद्धा अपः सुप्रपाणे
 पिबन्तीः। मा वः स्तेन ईशत् माऽघशंसः। परि वो हेती
 रुद्रस्य वृज्यात्। उपेदमुपपर्चनम्। आसु गोषूपपृच्यताम्।
 उपर्षभस्य रेतसि। उपेन्द्र तव वीर्ये॥७०॥

चरामि कनीयोऽन्यानर्पिता पदानि यज्वंसु हवामहे विष्ठा लोकाः सुवीरमर्वा पिबन्तीः षट्॥[८]
 ता सूर्याचन्द्रमसा विश्वभृत्तमा महत्। तेजो वसुमद्राजतो
 दिवि। सामात्माना चरतः सामचारिणा। ययोर्व्रतं न ममे जातु
 देवयोः। उभावन्तौ परि यात अमर्या। दिवो न रश्मीऽस्तनुतो
 व्यर्णवे। उभा भुवन्ती भुवना कविक्रतू। सूर्या न चन्द्रा
 चरतो हतामती। पती द्युमद्विश्वविदा उभा दिवः। सूर्या उभा
 चन्द्रमसा विचक्षणा॥७१॥

विश्ववारा वरिवोभा वरेण्या। ता नोऽवतं मतिमन्ता महिब्रता।
 विश्ववपरी प्रतरेणा तरन्ता। सुवर्विदा दृशये भूरिरश्मी।

सूर्या॑ हि च॒न्द्रा वसु॑ त्वेषद॑र्शता। म॒न॒स्विनो॒भानु॑चर॒तो नु॑
सन्दि॒वम्। अस्य॑ श्रवो॑ न॒द्यः सप्त॑ बिभ्रति। द्यावा॑ क्षामा॑ पृथि॒वी
दर्श॑तं वपुः॑। अ॒स्मे सूर्या॑चन्द्र॒मसा॑ऽभिचक्षे॑। श्र॒द्धेक॑मिन्द्र
चरतो॑ विचर्तु॑रम्॥ ७२॥

पूर्वा॑परं च॑रतो मा॒ययै॑तौ। शिशू॑ क्रीड॑न्तौ परि॑ यातो अध्व॒रम्।
विश्वा॑न्य॒न्यो भुव॑नाऽभि॒ चष्टे॑। ऋतू॑न्यो वि॒दध॑ञ्जायते पुनः॑।
हिर॑ण्यवर्णाः शुच॑यः पाव॒का यासा॑ऽ राजा॑। यासा॑ दे॒वाः
शिवे॑न मा॒ चक्षु॑षा पश्यत। आपो॑ भ॒द्रा आदि॑त्पश्यामि।
नास॑दासी॒न्नो सदा॑सीत्त॒दानी॑म्। नासी॑द्रजो॒ नो व्यो॑मा प॒रो
यत्। किमा॑व॒रीवः॒ कुह॑ कस्य॒ शर्म॑न्॥ ७३॥

अ॒म्भः किमा॑सी॒द्रह॑नं गभी॒रम्। न मृ॒त्युर॒मृतं॑ तर्हि॒ ना
रात्रि॑या अ॒हं आसी॑त्प्रके॒तः। आनी॑दवा॒तऽ स्व॒धया॑ तदेकम्।
तस्मा॑द्धान्यं न प॒रः किञ्च॑नास॑। तम॑ आसी॒त्तम॑सा गूढ॒मग्रे॑
प्रके॒तम्। स॒लि॒लऽ सर्व॑मा इ॒दम्। तुच्छे॑ना॒भ्वपि॑हितं
यदासी॑त्। तम॑स॒स्तन्म॑हि॒ना जा॑य॒तैकम्॑। का॒म॒स्तद॑ग्रे
सम॑वर्त॒ताधि॑॥ ७४॥

मन॑सो॒ रेतः॑ प्रथ॒मं यदासी॑त्। स॒तो ब॑न्धुमस॑ति॒ निर॑विन्दन्।

हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा। तिरश्चीनो विततो
 रश्मिरेषाम्। अधः स्विदासी(३)दुपरि स्विदासी(३)त्।
 रेतोधा आसन्महिमानं आसन्। स्वधा अवस्तात्प्रयतिः
 परस्तात्। को अद्धा वेदं क इह प्र वोचत्। कुत आज्ञाता
 कुत इयं विसृष्टिः। अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनाय॥ ७५॥

अथा को वेदं यतं आबभूव। इयं विसृष्टिर्यतं आबभूव।
 यदि वा दधे यदि वा न। यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्।
 सो अङ्ग वेदं यदि वा न वेद। किं स्विद्वनङ्ग उ स वृक्ष
 आसीत्। यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा
 पृच्छतेदुतत्। यदध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। ब्रह्म वनं ब्रह्म स
 वृक्ष आसीत्॥ ७६॥

यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा विब्रवीमि वः।
 ब्रह्माध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। प्रातरग्निं प्रातरिन्द्रं हवामहे।
 प्रातर्मित्रावरुणा प्रातरश्विना। प्रातर्भगं पूषणं ब्रह्मणस्पतिम्।
 प्रातः सोममुत रुद्रं हुवेम। प्रातर्जितं भगमुग्रं हुवेम। वयं
 पुत्रमदितेर्यो विधर्ता। आध्रश्चिद्यं मन्यमानस्तुरश्चित्॥ ७७॥

राजा चिद्यं भगं भक्षीत्याह। भग प्रणेतर्भग सत्यराधः। भगेमां

धियमुदव ददन्नः। भग प्र णो जनय गोभिरश्वैः। भग प्र
 नृभिर्नृवन्तः स्याम। उतेदानीं भगवन्तः स्याम। उत प्रपित्व
 उत मध्ये अह्नाम्। उतोदिता मघवन्त्सूर्यस्य। वयं देवानां
 सुमतौ स्याम। भग एव भगवां अस्तु देवाः॥७८॥

तेन वयं भगवन्तः स्याम। तं त्वां भग सर्व इज्जोहवीमि। स
 नो भग पुर एता भवेह। समध्वरायोषसो नमन्त। दधिक्रावेव
 शुचये पदाय। अर्वाचीनं वसुविदं भग नः। रथमिवाश्वा
 वजिन आवहन्तु। अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासः। वीरवतीः
 सदमुच्छन्तु भद्राः। घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीनाः। यूयं पात
 स्वस्तिभिः सदा नः॥७९॥

विचक्षणा विचर्तुरं शर्मन्नधि विसर्जनाय ब्रह्म वनं ब्रह्म स वृक्ष आसीत्तुरश्चिदेवाः प्रपीना
 एकं च॥—[९] पीवोन्नान्ते शुक्रासः सोमो धेनुमिन्द्रस्तरं स्वाञ्छुचिमा देवो यातु सूर्यो
 देवीमहमस्मि ता सूर्याचन्द्रमसा नव॥९॥

पीवोन्नामग्रे त्वं पारयानाधृष्यः शुचिन्नु विश्रयमाणो दिवो रुक्मोऽन्नं प्राणमन्नन्ता सूर्याचन्द्रमसा
 नवसप्ततिः॥७९॥

पीवोन्नार्य्युयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् ३ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्निर्नः॑ पा॒तु कृ॒त्तिकाः॑। नक्ष॑त्रं दे॒वमिन्द्रि॑यम्। इ॒दमा॑सां
विच॑क्ष॒णम्। ह॒विरा॒सं जु॑होत॒न। यस्य॑ भा॒न्ति र॒श्मयो॑ यस्य
के॒तवः॑। यस्ये॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि॒ सर्वा॑। स कृ॒त्तिका॑भि॒रभि
सं॒वसानः॑। अ॒ग्निर्नो॑ दे॒वः सु॒विते॑ द॒धातु॑। प्र॒जाप॑ते रोहि॒णी
वे॒तु पत्नी॑। वि॒श्वरू॑पा बृ॒हती चि॒त्रभा॑नुः॥१॥

सा नो॑ य॒ज्ञस्य॑ सु॒विते॑ द॒धातु॑। यथा जी॒वेम॑ श॒रदः॑ स॒र्वीराः॑।
रोहि॑णी दे॒व्युद॑गात्पु॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा रू॒पाणि॑ प्रति॒मोद॑माना।
प्र॒जाप॑तिः॒ ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्ती। प्रि॒या दे॒वाना॑मुप॑यातु य॒ज्ञम्।
सोमो॑ राजा॑ मृ॒गशी॑र्षेण॒ आग॑न्। शि॒वं नक्ष॑त्रं प्रि॒यम॑स्य॒ धाम॑।
आ॒प्याय॑मानो बहु॒धा जने॑षु। रे॒तः प्र॒जां यज॑माने दधातु॥२॥

यत्ते नक्ष॑त्रं मृ॒गशी॑र्षमस्ति। प्रि॒यः रा॑जन्प्रि॒यत॑मं प्रि॒याणा॑म्।
तस्मै॑ ते सोम॒ ह॒विषा॑ विधेम। शन्न॑ एधि द्वि॒पदे॑ श॒श्वतु॑ष्पदे।
आ॒र्द्रया॑ रु॒द्रः प्रथ॑मान एति। श्रेष्ठो॑ दे॒वानां॑ पति॑रघ्नियाना॑म्।

नक्षत्रमस्य हविषां विधेम। मा नः प्रजाः रीरिषन्मोत
वीरान्। हेती रुद्रस्य परि णो वृणक्तु। आर्द्रा नक्षत्रं जुषताः
हविर्नः॥३॥

प्रमुञ्चमानौ दुरितानि विश्वा। अपाघशः सन्नुदतामरातिम्।
पुनर्नो देव्यदितिः स्पृणोतु। पुनर्वसू नः पुनरेतां यज्ञम्। पुनर्नो
देवा अभियन्तु सर्वे। पुनः पुनर्वो हविषां यजामः। एवा
न देव्यदितिरनर्वा। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। पुनर्वसू
हविषां वर्धयन्ती। प्रियं देवानामप्येतु पाथः॥४॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः। तिष्यं नक्षत्रमभिसम्बभूव। श्रेष्ठो
देवानां पृतनासु जिष्णुः। दिशोऽनु सर्वा अभयं नो अस्तु।
तिष्यः पुरस्तादुत मध्यतो नः। बृहस्पतिर्नः परि पातु पश्चात्।
बाधेतान्द्वेषो अभयं कृणुताम्। सुवीर्यस्य पतयः स्याम। इदः
सर्पेभ्यो हविरस्तु जुष्टम्। आश्रेषा येषामनुयन्ति चेतः॥५॥
ये अन्तरिक्षं पृथिवीङ्घ्रियन्ति। ते नः सर्पासो हवमागमिष्ठाः।
ये रोचने सूर्यस्यापि सर्पाः। ये दिवं देवीमनु सञ्चरन्ति।
येषामाश्रेषा अनुयन्ति कामम्। तेभ्यः सर्पेभ्यो मधुमञ्जुहोमि।
उपहृताः पितरो ये मघासु। मनोजवसः सुकृतः सुकृत्याः। ते

नो नक्षत्रे हवमागमिष्ठाः। स्वधाभिर्यज्ञं प्रयतं जुषन्ताम्॥६॥
 ये अग्निदग्धा येऽनग्निदग्धाः। येऽमुं लोकं पितरः क्षियन्ति।
 याँश्च विद्म याँ उ च न प्रविद्म। मघासु यज्ञं सुकृतं
 जुषन्ताम्। गवां पतिः फल्गुनीनामसि त्वम्। तदर्यमन्वरुण
 मित्र चारु। तन्त्वा वयं सनितारं सनीनाम्। जीवा
 जीवन्तमुप संविशेम। येनेमा विश्वा भुवनानि सञ्जिता। यस्य
 देवा अनु सं यन्ति चेतः॥७॥

अर्यमा राजाऽजरस्तुविष्मान्। फल्गुनीनामृषभो रोरवीति।
 श्रेष्ठो देवानां भगवो भगासि। तत्त्वा विदुः फल्गुनीस्तस्य
 वित्तात्। अस्मभ्यं क्षत्रमजरं सुवीर्यम्। गोमदश्चवदुप
 सन्नुदेह। भगो ह दाता भग इत्प्रदाता। भगो देवीः
 फल्गुनीरा विवेश। भगस्येत्तं प्रसवं गमेम। यत्र देवैः
 संधमादं मदेम॥८॥

आयातु देवः संवितोपयातु। हिरण्ययेन सुवृता रथेन। वहन्
 हस्तं सुभगं विद्मनापंसम्। प्रयच्छन्तं पपुंरिं पुण्यमच्छं।
 हस्तः प्रयच्छत्वमृतं वसीयः। दक्षिणेन प्रतिगृणीम एनत्।
 दातारमद्य संविता विदेय। यो नो हस्ताय प्रसुवाति

य॒ज्ञम्। त्वष्टा॒ नक्ष॑त्रम॒भ्येति॑ चि॒त्राम्। सु॒भ॒५ सं॒सं यु॒वति॑५
रोच॑मानाम्॥९॥

नि॒वे॒शय॑न्न॒मृता॒न्मर्त्या॑ऽश्च। रू॒पाणि॑ पि॒५ श॒न्भुव॑नानि॒ विश्वा॑।
तन्न॒स्त्वष्टा॒ तदु॑ चि॒त्रा वि॒च॑ष्टाम्। तन्नक्ष॑त्रं भूरि॒दा अ॑स्तु
म॒ह्यम्। तन्नः॑ प्र॒जां वी॒रव॑ती५ स॒नोतु। गोभि॑र्नो॒ अश्वेः॑
सम॑नक्तु य॒ज्ञम्। वा॒युर्नक्ष॑त्रम॒भ्येति॑ नि॒ष्ट्याम्। ति॒ग्मशृ॑ङ्गो
वृष॑भो रोरु॑वाणः। स॒मी॒रय॑न्भुव॒ना मा॒तरि॑श्वा॑। अप॒ द्वे॒षा॑५सि
नुद॑तामरा॑तीः॥१०॥

तन्नो॑ वा॒युस्तदु॑ नि॒ष्ट्या शृ॑णोतु। तन्नक्ष॑त्रं भूरि॒दा अ॑स्तु
म॒ह्यम्। तन्नो॑ दे॒वासो॑ अ॒नु॒जान॑न्तु॒ काम॑म्। यथा॒
तरे॑म॒ दुरि॑तानि॒ विश्वा॑। दूर॑म॒स्मच्छ॑त्र॒वो य॑न्तु भी॒ताः।
तदिन्द्रा॒ग्नी कृ॑णुता॒न्तद्वि॑शा॒खे। तन्नो॑ दे॒वा अ॒नु॒मद॑न्तु य॒ज्ञम्।
प॒श्चात्पु॑रस्ता॒दभ॑यन्नो अस्तु। नक्ष॑त्राणा॒मधि॑पती॒ विशा॑खे।
श्रेष्ठा॑विन्द्रा॒ग्नी भुव॑नस्य गो॒पौ॥११॥

विषू॑चः शत्रू॑नप॒ बाध॑मानौ। अप॒ क्षुध॑न्नुदतामरा॑तिम्। पूर्णा॑
प॒श्चादु॑त पूर्णा॑ पुरस्ता॑त्। उ॒न्म॑ध्य॒तः पौ॑र्णमा॒सी जि॑गाय।
तस्या॑ दे॒वा अधि॑ सं॒वस॑न्तः। उ॒त्त॒मे नाकं॑ इ॒ह मा॑दयन्ताम्।

पृथ्वी सुवर्चा युवतिः सजोषाः। पौर्णमास्युदगाच्छोभमाना।
आप्याययन्ती दुरितानि विश्वा। उरुन्दुहां यजमानाय
यज्ञम्॥१२॥

चित्रभानुर्यजमाने दधातु हविर्नः पाथश्चेतो जुषन्ताश्चेतो मदेम रोचमानामरातीर्गोपौ यज्ञम्॥[१]

ऋद्ध्यास्मि हव्यैर्नमसोपसद्य। मित्रं देवं मित्रधेयं नो अस्तु।
अनूराधान् हविषा वर्धयन्तः। शतञ्जीवेम शरदः सर्वीराः।
चित्रं नक्षत्रमुदगात्पुरस्तात्। अनूराधास इति यद्वदन्ति।
तन्मित्र एति पृथिभिर्देवयानैः। हिरण्ययैर्विततैरन्तरिक्षे।
इन्द्रो ज्येष्ठामनु नक्षत्रमेति। यस्मिन्वृत्रं वृत्रतूर्यं ततारं॥१३॥
तस्मिन्वयममृतन्दुहांनाः। क्षुधन्तरेम दुरितिन्दुरिष्टिम्।
पुरन्दराय वृषभाय धृष्णवे। अषाढाय सहमानाय मीढुषे।
इन्द्राय ज्येष्ठा मधुमद्दुहांना। उरुं कृणोतु यजमानाय
लोकम्। मूलं प्रजां वीरवतीं विदेय। पराच्येतु निर्ऋतिः
पराचा। गोभिर्नक्षत्रं पशुभिः समक्तम्। अहर्भूयाद्यजमानाय
मह्यम्॥१४॥

अहर्नो अद्य सुविते दधातु। मूलं नक्षत्रमिति यद्वदन्ति। पराचीं
वाचा निर्ऋतिन्नुदामि। शिवं प्रजायै शिवमस्तु मह्यम्।

या दि॒व्या आ॒पः प॒यसा॑ सम्ब॒भूवुः। या अ॒न्तरि॑क्ष उ॒त
पा॒रि॒वीर्याः॑। यासा॑म॒षा॒ढा अ॑नु॒यन्ति॒ काम॑म्। ता न॒ आपः॑
शङ् स्यो॒ना भ॑वन्तु। याश्च॒ कू॒प्या याश्च॑ ना॒द्याः समु॑द्रि॒याः।
याश्च॑ वैश॒न्तीरु॑त प्रा॑स॒चीर्याः॑॥१५॥

यासा॑म॒षा॒ढा मधु॑ भ॒क्षय॑न्ति। ता न॒ आपः॑ शङ् स्यो॒ना भ॑वन्तु।
तन्नो॒ विश्वे॑ उ॒पं शृ॑ण्वन्तु दे॒वाः। तद॑षा॒ढा अ॒भिसं॑यन्तु य॒ज्ञम्।
तन्नक्ष॑त्रं प्रथ॒तां प॒शुभ्यः॑। कृ॒षिर्वृ॑ष्टि॒र्यज॑मानाय कल्प॒ताम्।
शु॒भ्राः क॒न्या यु॒वत॑यः सु॒पेश॑सः। क॒र्मकृ॑तः सु॒कृतो॑ वी॒र्या॑वतीः।
वि॒श्वा दे॒वान् ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्तीः। अ॒षा॒ढाः का॒ममु॑प॒ यान्तु॑
य॒ज्ञम्॥१६॥

यस्मि॑न्ब्रह्मा॒भ्यज॑य॒त्सर्व॑मे॒तत्। अ॒मुं च॑ लो॒कमि॑द॒मू च॒
सर्व॑म्। तन्नो॒ नक्ष॑त्रमभि॒जिद्वि॑जित्य। श्रिय॑न्दधा॒त्वह्णी॑यमानम्।
उ॒भौ लो॒कौ ब्र॒ह्मणा॑ सञ्जि॑ते॒मौ। तन्नो॒ नक्ष॑त्रमभि॒जिद्वि॑च॒ष्टाम्।
तस्मि॑न्व॒यं पृ॑त॒नाः सञ्ज॑येम। तन्नो॑ दे॒वासो॒ अनु॑जानन्तु
का॒मम्। शृ॑ण्वन्ति॒ श्रो॒णाम॑मृ॒तस्य॑ गो॒पाम्। पु॒ण्या॑मस्या॒
उ॒पशृ॑णोमि॒ वाच॑म्॥१७॥

म॒हीं दे॒वीं वि॑ष्णु॒पत्नी॑म॒जूर्या॑म्। प्र॒तीची॑मे॒ना५ ह॒विषा॑ य॒जामः॑।

त्रेधा विष्णुरु॒रुगा॒यो विच॑क्रमे। म॒हीं दि॒वं पृथि॑वीम॒न्तरि॑क्षम्।
 तच्छ्रो॒णैति॑ श्र॒वं इच्छ॑माना। पु॒ण्यं॒ श्लोकं॑ यज॑मानाय
 कृ॒ण्वती। अ॒ष्टौ दे॒वा वस॑वः सो॒म्यासः॑। चत॑स्रो दे॒वीर॒जराः॑
 श्र॒विष्ठाः॑। ते य॒ज्ञं पा॑न्तु रज॑सः प॒रस्ता॑त्। सं॒वत्स॒रीण॑म॒मृतं॑
 स्व॒स्ति॥१८॥

य॒ज्ञं नः॑ पा॒न्तु वस॑वः प॒रस्ता॑त्। द॒क्षिण॒तोऽभिय॑न्तु श्र॒विष्ठाः॑।
 पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम॒भि संवि॑शाम। मा नो अ॒राति॑र॒घशः॑ सा॒ऽगन्।
 क्ष॒त्रस्य॒ राजा॒ वरु॑णोऽधि॒राजः॑। नक्ष॑त्राणां श॒तभि॑ष॒ग्वसि॑ष्ठः।
 तौ दे॒वेभ्यः॑ कृ॒णुतो दी॒र्घमा॑युः। श॒तं स॒हस्रा॑ भेष॒जानि॑ धत्तः।
 य॒ज्ञं नो॒ राजा॒ वरु॑ण॒ उप॑यातु। तन्नो॒ विश्वे॑ अ॒भि संय॑न्तु
 दे॒वाः॥१९॥

तन्नो॒ नक्ष॑त्रं श॒तभि॑ष॒ग्वजु॑षाणम्। दी॒र्घमा॑युः प्र॒तिर॑द्भेष॒जानि॑।
 अ॒ज एक॑पा॒दुद॑गात्प॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा भू॑तानि॒ प्रति॑मोद॒मानः॑।
 तस्य॑ दे॒वाः प्र॑स॒वं य॑न्ति॒ सर्वे॑। प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒मृत॑स्य गो॒पाः।
 वि॒भ्राज॑मानः॒ समि॑धान॒ उग्रः॑। आ॒न्तरि॑क्षम॒रुह॑द॒गन्ध्या॑म्।
 तं सूर्य॑ दे॒वम॒जमेक॑पादम्। प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒नुय॑न्ति॒ सर्वे॑॥२०॥

अहिर्बुध्नियः प्रथमान एति। श्रेष्ठो देवानामुत मानुषाणाम्। तं
 ब्राह्मणाः सोमपाः सोम्यासः। प्रोष्ठपदासो अभि रक्षन्ति सर्वे।
 चत्वार एकमभिकर्म देवाः। प्रोष्ठपदास इति यान् वदन्ति।
 ते बुध्नियं परिषद्यः स्तुवन्तः। अहिः रक्षन्ति नमसोपसद्य।
 पूषा रेवत्यन्वेति पन्थाम्। पुष्टिपती पशुपा वाजबस्त्यौ॥२१॥
 इमानि हव्या प्रयता जुषाणा। सुगैर्नो यानैरुपयातां यज्ञम्।
 क्षुद्रान्पशून्क्षतु रेवती नः। गावो नो अश्वाः अन्वेतु
 पूषा। अन्नः रक्षन्तौ बहुधा विरूपम्। वाजः सनुतां
 यजमानाय यज्ञम्। तदश्विनावश्वयुजोपयाताम्। शुभङ्गमिष्टौ
 सुयमेभिरश्वैः। स्वं नक्षत्रं हविषा यजन्तौ। मध्वा सम्पृक्तौ
 यजुषा समक्तौ॥२२॥

यौ देवानां भिषजौ हव्यवाहौ। विश्वस्य दूतावमृतस्य
 गोपौ। तौ नक्षत्रं जुजुषाणोपयाताम्। नमोऽश्विभ्यां कृणुमो-
 ऽश्वयुग्भ्याम्। अपं पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। तद्यमो राजा
 भगवान् विचष्टाम्। लोकस्य राजा महतो महान् हि।
 सुगन्नः पन्थामभयं कृणोतु। यस्मिन्नक्षत्रे यम एति राजा।
 यस्मिन्नेनमभ्यर्षिश्चन्त देवाः। तदस्य चित्रं हविषा यजाम।

अपं पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। निवेशनी यत्ते देवा अदधुः॥२३॥

ततार मह्यं प्रासचीर्या यान्तु यज्ञं वाचं स्वस्ति देवा अनुयन्ति सर्वे वाजं बस्त्यौ समन्तौ
देवास्त्रीणि च॥ [२]

नवो नवो भवति जायमानो यमादित्या अशुमाप्याययन्ति।
ये विरूपे समनसा संव्ययन्ती। समानन्तन्तुं परितातना तै।
विभू प्रभू अनुभू विश्वतो हुवे। ते नो नक्षत्रे हवमागमेतम्।
वयं देवी ब्रह्मणा संविदानाः। सुरत्नासो देववीतिन्दधानाः।
अहोरात्रे हविषा वर्धयन्तः। अति पाप्मानमति मुक्त्या गमेम।
प्रत्युवदश्यायती॥२४॥

व्युच्छन्तीं दुहिता दिवः। अपो मही वृणुते चक्षुषा।
तमो ज्योतिष्कृणोति सूनरी। उदुस्त्रियाः सचते सूर्यः।
सचा उद्यन्नक्षत्रमर्चिमत्। तवेदुषो व्युषि सूर्यस्य च। सं
भुक्तेन गमेमहि। तन्नो नक्षत्रमर्चिमत्। भानुमत्तेज उच्चरत्।
उपयज्ञमिहागमत्॥२५॥

प्र नक्षत्राय देवाय। इन्द्रायेन्दुः हवामहे। सनः सविता
सुवत्सनिम्। पुष्टिदां वीरवत्तमम्। उदुत्यश्चित्रम्। अदितिर्न
उरुष्यतु महीम्। षु मातरम्। इदं विष्णुः प्रतद्विष्णुः।

अ॒ग्नि॒र्मूर्धा॑ भुवः॑। अनु॑नोऽद्यानु॑मति॒रन्वि॑दनुमते॒ त्वम्।
ह॒व्य॒वाह॑ः स्वि॒ष्टम्॥ २६॥

आ॒य॒त्यंग॑म॒त्स्वि॑ष्टम्॥

[३]

अ॒ग्नि॒र्वा अ॑कामयत। अ॒न्ना॒दो दे॒वाना॑ऽस्या॒मिति॑। स ए॒तम॒ग्नये॑
कृ॒त्तिका॑भ्यः पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। ततो॒ वै सौ॑-
ऽन्ना॒दो दे॒वाना॑मभवत्। अ॒ग्निर्वै दे॒वाना॑मन्ना॒दः। यथा॑ ह॒ वा
अ॒ग्निर्दे॒वाना॑मन्ना॒दः। ए॒व५ ह॒ वा ए॒ष म॑नु॒ष्याणां॑ भवति। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।
अ॒ग्नये॑ स्वाहा॒ कृत्ति॑काभ्यः स्वाहा॑। अ॒म्बायै॑ स्वाहा॑ दु॒लायै॑
स्वाहा॑। नि॒त॒त्यै स्वाहा॑ऽभ्रय॑न्त्यै स्वाहा॑। मे॒घय॑न्त्यै स्वाहा॑
व॒र्षय॑न्त्यै स्वाहा॑। चु॒पु॒णीका॑यै स्वाहेति॑॥ २७॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्।
तासा॑ऽरोहि॒णीम॒भ्य॑ध्यायत्। सौ॑ऽकामयत। उप॒ मा व॑र्तेत।
समे॑नया गच्छेयेति॑। स ए॒तं प्र॒जाप॑तये रोहि॒ण्यै च॑रुं
निर॑वपत्। ततो॒ वै सा तमु॑पावर्तत। समे॑नयागच्छत। उप॑ ह॒
वा ए॒नं प्रि॒यमा॑वर्तते। सं प्रि॒येण॑ गच्छते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
यज॑ते। य उ॑चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑
रोहि॒ण्यै स्वाहा॑। रोच॑मानायै स्वाहा॑ प्र॒जाभ्यः॑ स्वाहेति॑॥ २८॥

सोमो वा अकामयत। ओषधीनां राज्यमभिजयेयमिति। स एतं सोमाय मृगशीर्षाय श्यामाकं चरुं पयंसि निरवपत्। ततो वै स ओषधीनां राज्यमभ्यजयत्। समानानां ह वै राज्यमभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सोमाय स्वाहा मृगशीर्षाय स्वाहा। इन्वकाभ्यः स्वाहौषधीभ्यः स्वाहा। राज्याय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥२९॥

रुद्रो वा अकामयत। पशुमान्त्स्यामिति। स एतं रुद्रायाद्रायै प्रैय्यङ्ग्वं चरुं पयंसि निरवपत्। ततो वै स पशुमानभवत्। पशुमान् ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। रुद्राय स्वाहाऽद्रायै स्वाहा। पिन्वमानायै स्वाहा पशुभ्यः स्वाहेति॥३०॥

ऋक्षा वा इयमलोमकाऽऽसीत्। साऽकामयत। ओषधीभिर्वनस्पतिभिः प्रजायेयेति। सैतमदित्यै पुनर्वसुभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वा इयमोषधीभिर्वनस्पतिभिः प्राजायत। प्रजायते ह वै प्रजया पशुभिः। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अदित्यै स्वाहा पुनर्वसुभ्याम्। स्वाहा भूत्यै स्वाहा प्रजात्यै स्वाहेति॥३१॥

बृहस्पतिर्वा अकामयत्। ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतं
बृहस्पतये तिष्याय नैवारं चरुं पर्यसि निरवपत्। ततो वै स
ब्रह्मवर्चस्यभवत्। ब्रह्मवर्चसी ह वै भवति। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। बृहस्पतये
स्वाहा तिष्याय स्वाहा। ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥३२॥

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवाः सर्पेभ्य आश्रेषाम्य आज्ये
करम्भन्निरवपन्। तानेताभिरेव देवताभिरुपानयन्। एताभिर्ह
वै देवताभिर्द्विषन्तं भ्रातृव्यमुपनयति। य एतेन हविषा यजते।
य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सर्पेभ्यः स्वाहाऽऽश्रेषाम्यः
स्वाहा। दन्द्रशूकेभ्यः स्वाहेति॥३३॥

पितरो वा अकामयन्त। पितृलोक ऋध्रुयामेति। त एतं
पितृभ्यो मघाभ्यः पुरोडाशं षट्कपालं निरवपन्। ततो वै
ते पितृलोक आर्ध्रुवन्। पितृलोके ह वा ऋध्नोति। य एतेन
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। पितृभ्यः
स्वाहा मघाभ्यः। स्वाहाऽनघाभ्यः स्वाहागदाभ्यः। स्वाहा-
ऽरुन्धतीभ्यः स्वाहेति॥३४॥

अर्यमा वा अकामयत्। पशुमान्त्स्यामिति। स एतमर्यम्णे
फल्गुनीभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वै स पशुमानभवत्।

प॒शु॒मा॒न् ह॒ वै भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒र्य॒म्णे स्वा॑हा॒ फल्गु॑नी॒भ्या॒ꣳ स्वाहा॑।
प॒शु॒भ्यः स्वा॑हेति॥३५॥

भ॒गो वा अ॑कामयत। भ॒गी श्रे॑ष्ठी दे॒वाना॑ꣳस्या॒मिति॑। स ए॒तं भ॒गाय॑ फल्गु॑नी॒भ्यां च॒रुं नि॑र॒वप॑त्। ततो॒ वै स भ॒गी श्रे॑ष्ठी दे॒वाना॑मभवत्। भ॒गी ह॒ वै श्रे॑ष्ठी स॒माना॑ना॒ भवति॑। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। भ॒गाय॑ स्वा॒हा फल्गु॑नी॒भ्या॒ꣳ स्वाहा॑। श्रे॒ष्ठ्या॑य॒ स्वाहेति॑॥३६॥

स॒वि॒ता वा अ॑कामयत। श्र॒न्मै दे॒वा द॒धी॑रन्। स॒वि॒ता स्या॑मिति॑। स ए॒तꣳ स॑वि॒त्रे ह॑स्ता॒य पु॑रो॒डाशं॑ द्वा॒दश॑क॒पालं॑ नि॒र॒वप॑दाशूनां व्री॒ही॒णाम्। ततो॒ वै तस्मै॑ श्रद्धे॒वा अ॑द॒धत॑। स॒वि॒ताऽभ॑वत्। श्रद्ध॒वा अ॑स्मै मनु॒ष्या द॑धते। स॒वि॒ता स॒मा॒ना॒ना॒ भवति॑। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। स॒वि॒त्रे स्वा॑हा॒ हस्ता॑य। स्वाहा॑ द॒दते॑ स्वाहा॑ पृ॒णते॑। स्वाहा॑ प्र॒यच्छ॑ते॒ स्वाहा॑ प्रतिगृ॒भ्णते॑ स्वाहेति॥३७॥

त्वष्टा॒ वा अ॑कामयत। चि॒त्रं प्र॒जां वि॑न्दे॒येति॑। स ए॒तन्त्वष्टे॑

चित्रायै पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ततो वै स चित्रं
प्रजामविन्दत। चित्रं ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। त्वष्ट्रे स्वाहा
चित्रायै स्वाहा। चैत्राय स्वाहा प्रजायै स्वाहेति॥३८॥

वायुर्वा अकामयत्। कामचारमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति। स
एतद्वायवे निष्पायै गृष्ट्यै दुग्धं पयो निरवपत्। ततो वै
स कामचारमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। कामचारं ह वा एषु
लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद।
सोऽत्र जुहोति। वायवे स्वाहा निष्पायै स्वाहा। कामचाराय
स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥३९॥

इन्द्राग्नी वा अकामयेताम्। श्रेष्ठं देवानामभिजयेवेति।
तावेतमिन्द्राग्निभ्यां विशाखाभ्यां पुरोडाशमेकादशकपालं
निरवपताम्। ततो वै तौ श्रेष्ठं देवानामभ्यजयताम्।
श्रेष्ठं ह वै समानानामभि जयति। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राग्निभ्यां
स्वाहा विशाखाभ्यां स्वाहा। श्रेष्ठाय स्वाहाऽभिजित्यै
स्वाहेति॥४०॥

अथैतत्पौर्णमास्या आज्यं निर्वपति। कामो वै पौर्णमासी।
 काम आज्यम्। कामेनैव कामं समर्धयति। क्षिप्रमेनं
 सकाम उपनमति। येन कामेन यजते। सोऽत्र जुहोति।
 पौर्णमास्यै स्वाहा कामाय स्वाहाऽऽगत्यै स्वाहेति॥४१॥

अग्निः पञ्चदश प्रजापतिः षोडश सोम एकादश रुद्रो दशर्क्षेकादश बृहस्पतिर्दश देवासुरा नव
 पितर एकादशार्यमा भगो दश दश सविता चतुर्दश त्वष्टा वायुरिन्द्राग्नी दश दशाथैतत्पौर्णमास्या
 अष्टौ पञ्चदश॥ [४]

मित्रो वा अकामयत। मित्रधेयमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति।
 स एतं मित्रायानूराधेभ्यश्चरुं निर्वपत्। ततो वै स
 मित्रधेयमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। मित्रधेयं ह वा एषु
 लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं
 वेद। सोऽत्र जुहोति। मित्राय स्वाहाऽनूराधेभ्यः स्वाहा।
 मित्रधेयाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४२॥

इन्द्रो वा अकामयत। ज्यैष्ठ्यं देवानामभिजयेयमिति।
 स एतमिन्द्राय ज्यैष्ठ्याय पुरोडाशमेकादशकपालं
 निर्वपन्मुहूर्त्वाहीणाम्। ततो वै स ज्यैष्ठ्यं देवानामभ्यजयत्।
 ज्यैष्ठ्यं ह वा सैमानानामभिजयति। य एतेन हविषा

यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जुहो॑ति। इन्द्रा॑य॒ स्वाहा॑
ज्ये॒ष्ठाय॑ स्वाहा॑। ज्यै॒ष्ठाय॑ स्वाहा॒भिजि॑त्यै स्वाहेति॑॥४३॥

प्र॒जाप॑ति॒र्वा अ॑कामयत। मूलं॑ प्र॒जां वि॑न्देयेति॑। स ए॒तं
प्र॒जाप॑तये॒ मूला॑य च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स मूलं॑
प्र॒जाम॑विन्दत। मूल॑ ह॒ वै प्र॒जां वि॑न्दते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जुहो॑ति। प्र॒जाप॑तये॒
स्वाहा॑ मूला॑य॒ स्वाहा॑। प्र॒जायै॑ स्वाहेति॑॥४४॥

आपो॒ वा अ॑कामयन्त। स॒मुद्र॑ङ्काम॒मभिज॑येमेति॑।
ता ए॒तम॒द्भ्योऽषा॑ढाभ्य॑श्च॒रुं निर॑वपन्। ततो॒ वै ताः
स॒मुद्र॑ङ्काम॒मभ्य॑जयन्। स॒मुद्र॑ ह॒ वै काम॑म॒भिज॑यति। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जुहो॑ति।
अ॒द्भ्यः स्वाहा॑ऽषा॑ढाभ्यः स्वाहा॑। स॒मुद्रा॑य॒ स्वाहा॑ कामा॑य॒
स्वाहा॑। अ॒भिजि॑त्यै स्वाहेति॑॥४५॥

विश्वे॒ वै दे॒वा अ॑कामयन्त। अ॒न॒प॒ज॒य्यं ज॑येमेति॑। त
ए॒तं विश्वे॑भ्यो दे॒वेभ्योऽषा॑ढाभ्य॑श्च॒रुं निर॑वपन्। ततो॒ वै
तै॒ऽन॒प॒ज॒य्यम॑जयन्। अ॒न॒प॒ज॒य्य ह॒ वै ज॑यति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जुहो॑ति। विश्वे॑भ्यो

दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑ऽषा॒ढाभ्यः॑ स्वाहा॑॥ अ॒न॒प॒ज॒य्याय॑ स्वाहा॑
जित्यै॑ स्वाहेति॑॥४६॥

ब्रह्म॑ वा अ॑कामयत। ब्रह्म॑लो॒कम॑भिज॒येय॑मिति॑। तदे॒तं ब्रह्म॑णे-
ऽभि॒जिते॑ च॒रुं निर॑वपत्। ततो॑ वै तद्व॑ह्मलो॒कम॑भ्य॒जयत्॑।
ब्रह्म॑लो॒कं ह॒ वा अ॑भिज॒यति॑। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॒ते।
य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। ब्रह्म॑णे स्वाहा॑ऽभि॒जिते॑
स्वाहा॑॥ ब्रह्म॑लो॒काय॑ स्वाहा॑ऽभिजित्यै॑ स्वाहेति॑॥४७॥

विष्णु॑र्वा अ॑कामयत। पु॒ण्यं॑ श्लोकं॑ शृ॒ण्वीय॑। न मा॑
पा॒पी की॒र्तिराग॑च्छेदिति॑। स ए॒तं विष्ण॑वे श्रो॒णायै॑
पुरो॒डाश॑त्रिकपा॒लन्नि॑रवपत्। ततो॑ वै स पु॒ण्यं॑
श्लोक॑मशृणुत। नैनं॑ पा॒पी की॒र्तिराग॑च्छत्। पु॒ण्यं॑ ह॒
वै श्लोकं॑ शृणुते। नैनं॑ पा॒पी की॒र्तिराग॑च्छति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॒ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।
विष्ण॑वे स्वाहा॑ श्रो॒णायै॑ स्वाहा॑॥ श्लोका॑य॒ स्वाहा॑ श्रु॒ताय॑
स्वाहेति॑॥४८॥

वस॑वो वा अ॑कामयन्त। अग्रं॑ दे॒वता॑नां॒ परी॑यामेति॑। त ए॒तं
वसु॑भ्यः श्रवि॑ष्ठाभ्यः पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपन्। ततो॑ वै

तेऽग्रं देवतानां पर्यायन्। अग्रं ह वै समानानां पर्येति। य
 एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।
 वसुभ्यः स्वाहा श्रविष्ठाभ्यः स्वाहा। अग्राय स्वाहा परीत्यै
 स्वाहेति॥४९॥

इन्द्रो वा अंकामयत। दृढोऽशिथिलः स्यामिति। स
 एतं वरुणाय शतभिषजे भेषजेभ्यः पुरोडाशं दशकपालं
 निरवपत्कृष्णानां ब्रीहीणाम्। ततो वै स दृढोऽशिथिलो-
 भवत्। दृढो ह वा अशिथिलो भवति। य एतेन हविषा
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वरुणाय स्वाहा
 शतभिषजे स्वाहा। भेषजेभ्यः स्वाहेति॥५०॥

अजो वा एकपादकामयत। तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति।
 स एतमजायैकपदे प्रोष्ठपदेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स
 तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यभवत्। तेजस्वी ह वै ब्रह्मवर्चसी भवति।
 य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।
 अजायैकपदे स्वाहा प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा। तेजसे स्वाहा
 ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥५१॥

अहिर्वै बुध्नियोऽकामयत। इमां प्रतिष्ठां विन्देयेति। स

ए॒तम॑ह॒ये बु॒ध्रिया॑य प्रो॒ष्ठप॒देभ्यः॑ पु॒रोडा॑शं भू॒मिक॑पालं
नि॒र॑वत्। ततो॒ वै स इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठाम॑विन्दत। इ॒मां ह॒ वै
प्र॑ति॒ष्ठां वि॑न्दते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वे॑द।
सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ह॒ये बु॒ध्रिया॑य स्वाहा॑ प्रो॒ष्ठप॒देभ्यः॑ स्वाहा॑।
प्र॑ति॒ष्ठायै॑ स्वा॒हेति॑॥५२॥

पू॒षा वा अ॑कामयत। प॒शुमा॑न्त्स्यामि॒ति। स ए॒तं पू॒ष्णे रे॒वत्यै॑
च॒रुं नि॒र॑वपत्। ततो॒ वै स प॑शु॒मान॑भवत्। प॒शुमान् ह॒ वै
भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वे॑द। सोऽ॒त्र
जु॑होति। पू॒ष्णे स्वाहा॑ रे॒वत्यै॑ स्वाहा॑। प॒शुभ्यः॑ स्वा॒हेति॑॥५३॥

अ॒श्विनौ वा अ॑कामयेताम्। श्रो॒त्रस्वि॒नाव॑ब॒धिरो॒ स्या॒वेति॑।
तावे॒तम॑श्वि॒भ्याम॑श्व॒युग्भ्या॑ पु॒रोडा॑शं॒द्विक॑पालं नि॒र॑वपताम्।
ततो॒ वै तौ श्रो॑त्र॒स्वि॒नाव॑ब॒धिरा॑वभवताम्। श्रो॒त्रस्वी॑ ह॒ वा
अ॑ब॒धिरो॒ भव॑ति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वे॑द।
सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒श्विभ्या॑ः स्वाहा॑ऽश्व॒युग्भ्या॑ः स्वाहा॑।
श्रो॒त्राय॑ स्वाहा॑ श्रु॒त्यै स्वा॒हेति॑॥५४॥

य॒मो वा अ॑कामयत। पि॒तृणा॑ं रा॒ज्यम॑भिज॑येयमि॒ति। स
ए॒तं य॒माया॑प॒भर॑णीभ्यश्च॒रुं नि॒र॑वपत्। ततो॒ वै स पि॑तृणा॑ं
रा॒ज्यम॑भ्य॒जय॑त्। स॒मा॒नाना॑ं ह॒ वै रा॒ज्यम॑भि॒ज॑यति। य

ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
य॒माय॑ स्वाहा॑ऽप॒भर॑णीभ्यः स्वाहा॑। रा॒ज्याय॑ स्वाहा॑भिजि॒त्यै
स्वाहे॑ति॥५५॥

अथै॒तद॑मावा॒स्याया॑ आ॒ज्यं निर्व॑पति। कामो॑ वा अ॒मावा॒स्या।
काम॑ आ॒ज्यम्। कामे॑नै॒व काम॑ः॒ सम॑र्धयति। क्षि॒प्रमे॑न॒ः
स॒काम॑ उ॒प॒नम॑ति। येन॑ कामे॑न॒ यज॑ते। सोऽ॒त्र जु॑होति।
अ॒मावा॒स्यायै॑ स्वाहा॑ का॒माय॑ स्वाहा॑ऽऽग॑त्यै स्वाहे॑ति॥५६॥

मित्र॑ इन्द्रः प्र॒जाप॑तिर्दश॑ द॒शाप् एका॑दश॒ विश्वे॑ ब्रह्म॒ दश॑दश॒ विष्णु॑स्त्रयो॒दश॑ वस॑व इन्द्रोऽ॒जोऽहि॑र्वै
बु॒ध्नियः॑ पृ॒षाऽश्वि॑नौ य॒मो दश॑ द॒शायै॑तद॑मावा॒स्याया॑ अ॒ष्टौ पञ्च॑दश॥—————[५]

च॒न्द्रमा॑ वा अ॒काम॑यत। अ॒होरा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्सं॑-
वत्स॒रमा॑प्त्वा। च॒न्द्रम॑सः सायु॑ज्यः सलो॒कता॑माप्नुया॒मिति॑।
स ए॒तश्च॒न्द्रम॑से प्रती॒दृश्या॑यै पुरो॒डाशं॑ पञ्च॑दशकपालं
नि॒र॒वप॑त्। ततो॒ वै सोऽ॒होरा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्सं॑वत्स॒र-
मा॑प्त्वा। च॒न्द्रम॑सः सायु॑ज्यः सलो॒कता॑माप्नोत्। अ॒होरा॒त्रान्
ह॒ वा अ॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्सं॑वत्स॒रमा॑प्त्वा। च॒न्द्रम॑सः
सायु॑ज्यः सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑
चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। च॒न्द्रम॑से स्वाहा॑ प्रती॒दृश्या॑यै

स्वाहा॥ अ॒हो॒रा॒त्रेभ्यः॒ स्वाहा॑ऽर्धमा॒सेभ्यः॒ स्वाहा॑॥ मा॒सेभ्यः॒
स्वाह॑र्तुभ्यः॒ स्वाहा॑॥ सं॒वत्स॒राय॒ स्वाहेति॑॥५७॥

अ॒हो॒रा॒त्रे वा अ॑कामयेताम्। अत्य॑हो॒रा॒त्रे मु॑च्येवहि। न
ना॑वहो॒रा॒त्रे आ॑प्नुयाता॒मिति॑। ते ए॒तम॑हो॒रा॒त्राभ्यां॑ च॒रुं
नि॑रवपताम्। द्वा॒यानां॑ व्री॒हीणा॑म्। शु॒क्लानां॑ च कृ॒ष्णानां॑ च।
स॒वा॒त्योर्दु॑ग्धे। श्वे॒तायै॑ च कृ॒ष्णायै॑ च। ततो॒ वै ते अत्य॑हो॒रा॒त्रे
अ॑मुच्येते। नैनै॑ अहो॒रा॒त्रे आ॑प्नुताम्। अति॑ ह॒ वा अ॑हो॒रा॒त्रे
मु॑च्यते। नैन॑महो॒रा॒त्रे आ॑प्नुतः। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑
चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ह्ने स्वाहा॑ रा॒त्रियै॒ स्वाहा॑॥
अति॑मुक्त्यै॒ स्वाहेति॑॥५८॥

उ॒षा वा अ॑कामयत। प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑ सु॒भगा॑ स्या॒मिति॑।
सै॒तमु॒षसे॑ च॒रुं नि॑रवपत्। ततो॒ वै सा प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑
सु॒भगा॑ऽभवत्। प्रि॒यो ह॒ वै सं॑मा॒नानां॑ सु॒भगो॑ भवति। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।
उ॒षसे॒ स्वाहा॑ व्यु॒ष्ट्यै॒ स्वाहा॑॥ व्यू॒ष्यै॒ स्वाहा॑ व्यु॒च्छन्त्यै॒ स्वाहा॑॥
व्यु॒ष्टायै॒ स्वाहेति॑॥५९॥

अथै॒तस्मै॒ नक्ष॑त्राय च॒रुनि॑र्वपति। यथा॒ त्वं दे॒वाना॑मसि॑।

ए॒वम॒हं म॑नु॒ष्याणां॑ भू॒यास॒मिति॑। यथा॑ ह॒ वा ए॒तद्दे॒वाना॑म्।
 ए॒व॒ ह॒ वा ए॒ष म॑नु॒ष्याणां॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते।
 य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। नक्ष॑त्राय॒ स्वाहो॑दे॒ष्यते
 स्वाहा॑। उ॒द्य॒ते स्वा॒होदि॑ताय॒ स्वाहा॑। हर॑से॒ स्वाहा॑ भर॑से
 स्वाहा॑। भ्राज॑से॒ स्वाहा॑ तेज॑से॒ स्वाहा॑। तप॑से॒ स्वाहा॑
 ब्र॒ह्मव॑र्च॒साय॒ स्वाहे॑ति॥६०॥

सूर्यो॑ वा अ॒काम॑यत। नक्ष॑त्राणां प्र॒तिष्ठा॑ स्या॒मिति॑। स ए॒त॒
 सूर्या॑य॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स नक्ष॑त्राणां प्र॒तिष्ठा॑-
 ऽभ॑वत्। प्र॒तिष्ठा॑ ह॒ वै स॒मा॒नाना॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
 यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। सूर्या॑य॒ स्वाहा॑
 नक्ष॑त्रेभ्यः॒ स्वाहा॑। प्र॒तिष्ठा॑यै॒ स्वाहे॑ति॥६१॥

अथै॒तमदि॑त्यै च॒रुं निर्व॑पति। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्यामे॒व
 प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। अदि॑त्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒तिष्ठा॑यै॒
 स्वाहे॑ति॥६२॥

अथै॒तं वि॒ष्णवे॑ च॒रुं निर्व॑पति। य॒ज्ञो वै वि॒ष्णुः। य॒ज्ञ ए॒वान्तः॑
 प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। वि॒ष्णवे॒॑ स्वाहा॑ य॒ज्ञाय॒ स्वाहा॑।
 प्र॒तिष्ठा॑यै॒ स्वाहे॑ति॥६३॥

चन्द्रमाः पञ्चदशाहोरात्रे सप्तदशोपा एकादशाथैतस्मै नक्षत्राय त्रयोदश सूर्यो दशाथैतमदित्यै पञ्चाथैतं
विष्णवे षट्सप्त (सविताऽऽशूनां ब्रीहीणामिन्द्रो महार्रीहीणामिन्द्रः कृष्णानां ब्रीहीणामहोरात्रे द्वयानां
ब्रीहीणाम्। पितरः षट्कपालं सविता द्वादशकपालमिन्द्राग्नी एकादशकपालमिन्द्र एकादशकपालमिन्द्रो
दशकपालं विष्णुस्त्रिकपालमहिर्भूमिकपालमश्विनौ द्विकपालश्चन्द्रमाः पञ्चदशकपालमग्निस्त्वष्टा वसवो-
ऽष्टाकपालमन्यत्रं चरुम्। रुद्रोऽर्यमा पूषा पशुमान्तस्याः सोमो रुद्रो बृहस्पतिः पर्यसि वायुः
पर्यः सोमो वायुरिन्द्राग्नी मित्र इन्द्र आपो ब्रह्म यमोऽभिजित्यै त्वष्टा प्रजापतिः प्रजायै
पौर्णमास्या अमावास्याया अगत्यै विश्वे जित्या अश्विनौ श्रुत्यै। ब्रह्म तदेतं विष्णुः स एतं
वायुः स एतदापस्ताः। पितरो विश्वे वसवोऽकामयन्त मेति त एतन्निरवपन्। आपोऽकामयन्त
मेति ता एतन्निरवपन्। इन्द्राग्नी अश्विनावकामयेतां वेति तावेतन्निरवपताम्। अहोरात्रे वा
अकामयेतामिति ते एतन्निरवपताम्। अन्यत्राकामयतेति स एतन्निरवपत्। इन्द्राग्नी श्रेष्ठमिन्द्रो
ज्येष्ठमिन्द्रो दृढः। अहिः सूर्योऽदित्यै विष्णवे प्रतिष्ठायै। सोमो यमः समानानाम्। अग्निर्ना
रीरिषदन्यत्र रीरिषः॥

[६]

अग्निर्न ऋध्यास्म नवोनवोऽग्निर्मित्रश्चन्द्रमाः षट्॥६॥

अग्निर्नस्तन्नो वायुरहिर्बुध्नियं ऋक्षा वा इयमथैतत्पौर्णमास्या अजो वा
एकपात्सूर्यस्त्रिषष्टिः॥६३॥

अग्निर्नः पातु प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

तृतीयस्यामि॒तो दि॒वि सोमं॑ आसीत्। तङ्गा॑य॒त्र्या-
 ऽहर॑त्। तस्य॑ पु॒र्णम॑च्छिद्यत। तत्पु॒र्णोऽभ॑वत्। तत्पु॒र्णस्य॑
 पु॒र्णत्व॑म्। ब्र॒ह्म वै पु॒र्णः। यत्पु॒र्णशा॒ख्या व॑त्सान॑पाक॒रोति॑।
 ब्र॒ह्मणै॒वैना॑न॒पाक॑रोति। गा॒य॒त्रो वै पु॒र्णः। गा॒य॒त्राः प॒शवः॑॥१॥
 तस्मा॒त्रीणि॑त्रीणि पु॒र्णस्य॑ पला॒शानि॑। त्रि॒पदा॑ गा॒य॒त्री।
 यत्पु॒र्णशा॒ख्या गाः॑ प्रा॒र्पय॑ति। स्वयै॒वैना॑ दे॒वत॑या प्रा॒र्पय॑ति।
 यङ्का॒मये॑ताप॒शुः स्या॒दिति॑। अ॒पु॒र्णान्त॑स्मै शु॒ष्का॑ग्रा॒माह॑रेत्।
 अ॒प॒शुरे॒व भ॑वति। यङ्का॒मये॑त प॒शुमा॑न्त॒स्यादि॑ति।
 बहु॒पु॒र्णान्त॑स्मै बहु॒शा॒खामा॑ह॒रेत्। प॒शुम॑न्त॒मेवै॑नं करोति॥२॥
 यत्प्रा॒चीमा॑ ह॒रेत्। दे॒वल॑ोकम॒भि ज॑येत्। यदु॒दीचीं॑
 मनु॒ष्यल॑ोकम्। प्रा॒चीमु॒दीची॑मा ह॒रति॑। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑र॒भि-
 जि॑त्यै। इ॒षे त्वो॒र्जे त्वे॒त्याह॑। इ॒षमे॒वोर्जं॑ यज॑माने
 दधा॑ति। वा॒यवः॑ स्त्वे॒त्याह॑। वा॒युर्वा अ॒न्तरि॑क्ष॒स्याध्य॑क्षाः।
 अ॒न्तरि॑क्ष॒दे॒वत्याः॑ खलु॒ वै प॒शवः॑॥३॥

वा॒य॒व॑ ए॒वैना॒न्परि॑ ददाति। प्र वा ए॒नाने॑तदा करोति। यदाह॑।
 वा॒य॒वः स्थे॑त्युपा॒य॒वः स्थे॑त्याह। यज॑मानायै॒व प॒शूनुप॑
 ह्वयते। दे॒वो वः स॒विता प्रा॑र्पय॒त्वित्या॑ह प्रसू॑त्यै। श्रेष्ठ॑तमाय॒
 कर्म॑ण इत्या॑ह। य॒ज्ञो हि श्रेष्ठ॑तम॒ङ्कर्म॑। तस्मा॑दे॒वमा॑ह।
 आप्या॑यध्वम॒ग्नि॒या दे॒वभा॒गमित्या॑ह॥ ४॥

व॒त्सेभ्य॑श्च वा ए॒ताः पु॒रा म॑नुष्येभ्यश्चाप्या॑यन्त। दे॒वेभ्य॑ ए॒वैना॒
 इन्द्रा॑याप्या॑ययति। ऊ॒र्ज॑स्वतीः पय॑स्वतीरित्या॑ह। ऊ॒र्ज॑स्व॒ हि
 पयः॑ स॒म्भर॑न्ति। प्र॒जाव॑तीरनमी॒वा अ॑य॒क्ष्मा इत्या॑ह प्रजा॑त्यै।
 मा वः स्ते॒न ई॑शत॒ माऽघ॑श॒सु इत्या॑ह गु॒प्त्यै। रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः
 परि॑ वो वृ॒ण॒क्तित्या॑ह। रु॒द्रादे॒वैना॑स्त्रायते। ध्रु॒वा अ॒स्मिन्गोप॑तौ
 स्या॑त ब॒ह्वीरित्या॑ह। ध्रु॒वा ए॒वास्मि॑न्ब॒ह्वीः करो॑ति॥ ५॥

यज॑मानस्य प॒शून्पा॑हीत्या॑ह। प॒शूना॑ङ्गोपी॒थाय॑। तन्मा॑त्सा॒यं
 प॒शव॑ उप॑स॒माव॑र्तन्ते। अन॑धः सादयति। गर्भा॑णां धृ॒त्या
 अप्र॑पादाय। तस्मा॑द्गर्भाः प्र॒जाना॑मप्र॑पादुकाः। उ॒परी॑व
 निद॑धाति। उ॒परी॑व हि सु॒वर्गो लो॒कः। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑
 सम॑ष्ट्यै॥ ६॥

प॒शवः॑ करोति प॒शवो॑ दे॒वभा॒गमित्या॑ह करोति नव॑ च॥ ————— [१]

देवस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इत्य॑श्वप॒रु॒शुमाद॑त्ते प्रसू॒त्यै।
 अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनौ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू
 आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह॒ यत्यै॑। यो वा ओष॑धीः
 पर्व॑शो वेद॑। नैनाः स हि॑नस्ति। प्र॒जाप॑तिर्वा ओष॑धीः
 पर्व॑शो वेद॑। स ए॒ना न हि॑नस्ति। अ॒श्वप॒र्श्वा ब॒र्हिर॑च्छेति।
 प्रा॒जाप॑त्यो वा अश्वः सयो॒नित्वा॑य॥७॥

ओष॑धीना॒महि॑सायै। य॒ज्ञस्य॑ घोष॒दसी॑त्या॒ह। यज॑मान
 ए॒व र॒यिन्द॑धाति। प्रत्यु॑ष्टः रक्षः प्रत्यु॑ष्टा अरा॑तय॒ इत्या॑ह।
 रक्ष॑साम॒पहत्यै॑। प्रेयम॑गाद्धिषणा॑ ब॒र्हिर॑च्छेत्या॒ह। वि॒द्या
 वै धि॒षणा॑। वि॒द्ययै॑वैन॒दच्छे॑ति। मनु॑ना कृ॒ता स्व॒धया॒
 वित॑ष्टेत्या॒ह। मा॒न॒वी हि पर॑शुः स्व॒धाकृ॑ता॥८॥

त आव॑हन्ति क॒वयः॑ पु॒रस्ता॑दित्या॒ह। शुश्रु॑वाः सो॒ वै क॒वयः॑।
 य॒ज्ञः पु॒रस्ता॑त्। मुख॑त ए॒व य॒ज्ञमा र॑भते। अथो॒ यदे॑तदुक्ता
 यतः॑ कुत॑श्चा॒ हर॑ति। तत्प्रा॑च्या ए॒व दि॒शो भ॑वति। दे॒वेभ्यो॑
 जुष्ट॑मिह ब॒र्हिरा॑सद॒ इत्या॑ह। ब॒र्हिषः॑ समृ॒द्धौ। कर्म॑णो-
 ऽन॑पराधाय। दे॒वानां॑ परि॒षूत॑म॒सीत्या॑ह॥९॥

यद्वा इ॒दं किं च॑। तद्दे॒वानां॑ परि॒षूत॑म्। अथो॒ यथा॒ वस्य॑से

प्रतिप्रोच्याहेदं करिष्यामीति। एवमेव तदध्वर्युर्देवेभ्यः
प्रतिप्रोच्य बर्हिर्दाति। आत्मनोऽहिंसायै। यावतः
स्तम्बान्परिदिशेत्। यत्तेषामुच्छिष्यात्। अति तद्यज्ञस्य
रेचयेत्। एकं स्तम्बं परिदिशेत्। तं सर्वन्दायात्॥१०॥

यज्ञस्यानतिरेकाय। वरुषवृद्धमसीत्याह। वरुषवृद्धा वा
ओषधयः। देवबर्हिरित्याह। देवेभ्य एवैनत्करोति। मा त्वा-
ऽन्वङ्गा तिर्यगित्याहाहिंसायै। पर्व ते राध्यासमित्याहर्ध्वै।
आच्छेत्ता ते मा रिषमित्याह। नास्यात्मनो मीयते। य एवं
वेद॥११॥

देवबर्हिः शतवल्शं विरोहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः।
प्रजानां प्रजननाय। सहस्रवल्शा वि वयं रुहेमेत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। पृथिव्याः सम्पृचः पाहीत्याह।
प्रतिष्ठित्यै। अयुङ्गायुङ्गान्मुष्टील्लुनोति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।
सुसम्भृतां त्वा सम्भरामीत्याह। ब्रह्मणैवैनत्सम्भरति॥१२॥
अदित्यै रास्नाऽसीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या
एवैनद्रास्नां करोति। इन्द्राण्यै सन्नहनमित्याह। इन्द्राणी वा

अग्रे देवतानां॑ समनह्यता। साऽऽर्धोत्। ऋद्धौ सन्नह्यति।
प्रजा वै बर्हिः। प्रजानामपरावापाय। तस्मात्स्रावसन्तताः
प्रजा जायन्ते॥१३॥

पूषा ते ग्रन्थिं ग्रन्धात्वित्याह। पुष्टिमेव यजमाने दधाति।
स ते मास्थदित्याहाहिंसायै। पश्चात्प्राश्चमुपगूहति।
पश्चाद्वै प्राचीनं॑ रेतो धीयते। पश्चादेवास्मै॑ प्राचीनं॑ रेतो
दधाति। इन्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छु इत्याह। इन्द्रियमेव
यजमाने दधाति। बृहस्पतेर्मूर्ध्ना हंरामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां
बृहस्पतिः॥१४॥

ब्रह्मणैवैनद्धरति। उर्वन्तरिक्षमन्विहीत्याह गत्यै। देवङ्गममसीत्याह
देवानेवैनद्भमयति। अनधः सादयति। गर्भाणां धृत्या
अप्रपादाय। तस्माद्गर्भाः प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव नि
दधाति। उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै॥१५॥

स्योनिन्वायं स्वधाकृताऽसीत्याह दायद्वेदं भरति जायन्ते बृहस्पतिः समष्ट्यै॥———[२]

पूर्वेद्युरिध्माबर्हिः करोति। यज्ञमेवारभ्यं गृहीत्वोपवसति।
प्रजापतिर्यज्ञमसृजत। तस्योखे अस्त्रं॑ सेताम्। यज्ञो

वै प्रजापतिः। यत्सान्नाय्योखे भवतः। यज्ञस्यैव तदुखे
उपदधात्यप्रस्रसाय। शुन्धध्वन्दैव्याय कर्मणे देवयज्याया
इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। मातरिश्वनो
घर्मोऽसीत्याह॥१६॥

अन्तरिक्षं वै मातरिश्वनो घर्मः। एषां लोकानां विधृत्यै।
द्यौरसि पृथिव्यसीत्याह। दिवश्च ह्येषा पृथिव्याश्च सम्भृता।
यदुखा। तस्मादेवमाह। विश्वधाया असि परमेण धाम्नेत्याह।
वृष्टिर्वै विश्वधायाः। वृष्टिमेवावरुन्धे। दृहस्व मा ह्वारित्याह
धृत्यै॥१७॥

वसूनां पवित्रमसीत्याह। प्राणा वै वसवः। तेषां
वा एतद्भागधेयम्। यत्पवित्रम्। तेभ्य एवैनत्करोति।
शतधारः सहस्रधारमित्याह। प्राणेष्वेवायुर्दधाति सर्वत्वाय।
त्रिवृत्पलाशशाखायान्दर्भमयं भवति। त्रिवृद्वै प्राणः।
त्रिवृतमेव प्राणं मध्यतो यजमाने दधाति॥१८॥

सौम्यः पूर्णः संयोनित्वाय। साक्षात्पवित्रन्दर्भाः।
प्राख्सायमधिनि दधाति। तत्प्राणापानयो रूपम्। तिर्यक्प्रातः।
तद्दर्शस्य रूपम्। दार्श्यः ह्येतदहः। अन्नं वै चन्द्रमाः। अन्नं

प्राणाः। उभयमेवोपैत्यजामित्वाय॥१९॥

तस्मादयं सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रप्स
इत्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। न हि हुतं
स्वाहाकृतं स्कन्दति। दिवि नाको नामाग्निः। तस्य
विप्रुषो भागधेयम्। अग्नये बृहते नाकायेत्याह। नाकमेवाग्निं
भागधेयेन समर्धयति। स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामित्याह।
द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥२०॥

पवित्रवत्यानयति। अपाञ्चैवौषधीनां च रसं सृजति।
अथो ओषधीष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। अन्वारभ्य वाचं
यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। धारयन्नास्ते। धारयन्त इव हि
दुहन्ति। कामधुक्ष इत्याहातृतीयस्यै। त्रयं इमे लोकाः।
इमानेव लोकान्यजमानो दुहे॥२१॥

अमूमिति नाम गृह्णाति। भद्रमेवासाङ्कर्मा विष्करोति।
सा विश्वायुः सा विश्वव्यचाः सा विश्वकर्मेत्याह।
इयं वै विश्वायुः। अन्तरिक्षं विश्वव्यचाः। असौ
विश्वकर्मा। इमानेवैताभिर्लोकान् यथापूर्वन्दुहे। अथो
यथा प्रदात्रे पुण्यमाशास्तौ। एवमेवेना एतदुपस्तौति।

तस्मात्प्रादादित्युन्नीय वन्दमाना उपस्तुवन्तः पशून् दु-
हन्ति॥२२॥

बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हविरिति वाचं विसृजते।
यथादेवतमेव प्रसौति। दैव्यस्य च मानुषस्य च व्यावृत्यै।
त्रिराह। त्रिषत्या हि देवाः। अवाचं यमोऽनन्वारभ्योत्तराः।
अपरिमितमेवाव रुन्धे। न दारुपात्रेण दुह्यात्। अग्निवद्वै
दारुपात्रम्। यद्दारुपात्रेण दुह्यात्॥२३॥

यातयाम्ना हविषां यजेत। अथो खल्व्वाहुः। पुरोडाशमुखानि
वै हवींषि। नेत इतः पुरोडाशं हविषो यामोऽस्तीति।
काममेव दारुपात्रेण दुह्यात्। शूद्र एव न दुह्यात्। असतो
वा एष सम्भूतः। यच्छूद्रः। अहविरेव तदित्याहुः। यच्छूद्रो
दोग्धीति॥२४॥

अग्निहोत्रमेव न दुह्याच्छूद्रः। तद्धि नोत्पुनन्ति। यदा खलु वै
पवित्रमत्येति। अथ तद्धविरिति। सम्पृच्यध्वमृतावरीरित्याह।
अपाञ्चैवौषधीनां च रसं सृजति। तस्मादपाञ्चौषधीनां
च रसमुपजीवामः। मन्द्रा धनस्य सातय इत्याह। पुष्टिमेव
यजमाने दधाति। सोमेन त्वातन्चमीन्द्राय दधीत्याह॥२५॥

सोमं मे वै न त्करोति। यो वै सोमं भक्षयित्वा। संवत्सरं
 सोमं न पिबति। पुनर्भक्ष्योऽस्य सोमपीथो भवति। सोमः
 खलु वै सान्नाय्यम्। य एवं विद्वान्सान्नाय्यं पिबति।
 अपुनर्भक्ष्योऽस्य सामपीथो भवति। न मृन्मयेनापि दध्यात्।
 यन्मृन्मयोनापि दध्यात्। पितृदेवत्यं स्यात्॥ २६॥

अयस्पात्रेण वा दारुपात्रेण वाऽपि दधाति। तद्धि सदेवम्।
 उदन्वद्भवति। आपो वै रक्षोग्नीः। रक्षसामपहत्यै। अदस्तमसि
 विष्णवे त्वेत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञायैव न ददस्तं करोति।
 विष्णो हव्यं रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै। अनधः सादयति। गर्भाणां
 धृत्या अप्रपादाय। तस्माद्गर्भाः प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव
 निदधाति। उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
 समष्ट्यै॥ २७॥

असीत्याह धृत्यै यजमाने दधात्यजामित्वाय स्थापयति दुहे दुहन्ति दुह्यादोग्धीति दधीत्याह
 स्यात्सादयति पञ्च च॥ [३]

कर्मणे वां देवेभ्यः शकेयमित्याह शक्त्यै। यज्ञस्य वै
 सन्ततिमनु प्रजाः पशवो यजमानस्य सन्तायन्ते। यज्ञस्य
 विच्छित्तिमनु प्रजाः पशवो यजमानस्य विच्छिद्यन्ते। यज्ञस्य

सन्ततिरसि यज्ञस्य त्वा सन्तत्यै स्तृणामि सन्तत्यै त्वा
यज्ञस्येत्याहवनीयात्सन्तनोति। यजमानस्य प्रजायै पशूनां
सन्तत्यै। अपः प्रणयति। श्रद्धा वा आपः। श्रद्धामेवारभ्यं
प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। यज्ञो वा आपः॥२८॥

यज्ञमेवारभ्यं प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। वज्रो वा
आपः। वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहृत्य प्रणीय प्रचरति। अपः
प्रणयति। आपो वै रक्षोघ्नीः। रक्षसामपहत्यै। अपः प्रणयति।
आपो वै देवानां प्रियन्धामं। देवानामेव प्रियन्धामं प्रणीय
प्रचरति॥२९॥

अपः प्रणयति। आपो वै सर्वा देवताः। देवता एवारभ्यं प्रणीय
प्रचरति। वेषाय त्वेत्याह। वेषाय ह्येनदादत्ते। प्रत्युष्टं रक्षः
प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। धूरसीत्याह। एष
वै धुर्योऽग्निः। तं यदनुपस्पृश्यातीयात्॥३०॥

अध्वर्युं च यजमानं च प्रदहेत्। उपस्पृश्यात्येति। अध्वर्योश्च
यजमानस्य चाप्रदाहाय। धूर्व तं योऽस्मान्धूर्वति तं धूर्व यं वयं
धूर्वाम इत्याह। द्वौ वाव पुरुषौ। यश्चैव धूर्वति। यश्चैनन्धूर्वति।
तावुभौ शुचाऽर्पयति। त्वं देवानामसि सस्त्रितमं पप्रितमं

जुष्टं तमं वह्निं तमन्देव हूतममित्याह। यथा यजुरे वै तत्॥ ३१॥
 अहुतमसि हविर्धानमित्याहानात्यै। दृ० ह०स्व मा ह्वारित्याह
 धृत्यै। मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्ष इत्याह मित्रत्वाय। मा भर्मा
 संविक्था मा त्वा हि० सिषमित्याहा हि० सायै। यद्वै किं च
 वातो नाभि वाति। तत्सर्वं वरुणदेवत्यम्। उरु वातायेत्याह।
 अवारुणमेवैनत्करोति। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह
 प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह॥ ३२॥

अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह
 यत्यै। अग्नये जुष्टं निर्वपामीत्याह। अग्नय एवैनां जुष्टं
 निर्वपति। त्रिर्यजुषा। त्रय इमे लोकाः। एषां लोकानामात्यै।
 तूष्णीं चतुर्थम्। अपरिमितमेवावरुन्धे। स एवमेवानुपूर्व०
 हवी०षि निर्वपति॥ ३३॥

इदं देवानामिदमु नः सहेत्याह व्यावृत्यै। स्फात्यै त्वा
 नारात्या इत्याह गुप्त्यै। तमसीव वा एषोऽन्तश्चरति।
 यः परीणहि। सुवरेभि वि ख्येष वैश्वानरज्योतिरित्याह।
 सुवरेवाभि वि पश्यति वैश्वानरज्योतिः। द्यावापृथिवी हविषि
 गृहीत उदवेपेताम्। दृ० ह०न्तान्दुर्या द्यावापृथिव्योरित्याह।

गृहाणां द्यावापृथिव्योर्धृत्यै। उर्वन्तरिक्षमन्विहीत्याह गत्यै।
अदित्यास्त्वोपस्थे सादयामीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या
एवैनदुपस्थे सादयति। अग्रे हव्यः रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै॥ ३४॥

यज्ञो वा आपो धामं प्रणीय प्रचरत्यतीयादेतद्बाहुभ्यामित्याह हवींषि निर्वपति गत्यै चत्वारि
च॥

[४]

इन्द्रो वृत्रमहन्। सोऽपः। अभ्यग्मियत। तासां यन्मेध्यं
यज्ञियः सदेवमासीत्। तदपोदक्रामत्। ते दर्भा अभवन्।
यद्भैरुप उत्पुनाति। या एव मेध्या यज्ञियाः सदेवा आपः।
ताभिरेवैना उत्पुनाति। द्वाभ्यामुत्पुनाति॥ ३५॥

द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। देवो वः सवितोत्पुनात्वित्याह।
सवितृप्रसूत एवैना उत्पुनाति। अच्छिद्रेण पवित्रेणेत्याह।
असौ वा आदित्योऽच्छिद्रं पवित्रम्। तेनैवैना उत्पुनाति।
वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरित्याह। प्राणा वा आपः। प्राणा
वसवः। प्राणा रश्मयः॥ ३६॥

प्राणैरेव प्राणान्त्सं पृणक्ति। सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं
मे कर्मासदिति। सवितृप्रसूतमेवास्य कर्म भवति। पच्छो
गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। आपो देवीरग्रेपुवो अग्रेगुव

इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रं यज्ञपतिम्॥ ३७॥

युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यं इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह। तेनापः प्रोक्षिताः। अग्नये वो जुष्टं प्रोक्षाम्यग्नीषोमाभ्यामित्याह। यथादेवतमेवैनान्प्रोक्षति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥ ३८॥

अथो रक्षसामपंहत्यै। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अवधूतं रक्षोऽवधूता आरातय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह। इयं वा अदितिः॥ ३९॥

अस्या एवैनत्त्वचं करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वाय। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्वः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत। कृष्णो

रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरध्यवहन्ति। यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय॥४०॥

अधिषवणमसि वानस्पत्यमित्याह। अधिषवणमेवैनत्करोति। प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह सयत्वाय। अग्नेस्तनूरसीत्याह। अग्नेर्वा एषा तनूः। यदोषधयः। वाचो विसर्जनमित्याह। यदा हि प्रजा ओषधीनामृजन्ति। अथ वाचं विसृजन्ते। देववीतये त्वा गृह्णामीत्याह॥४१॥

देवताभिरेवैनत्समर्धयति। अद्रिरसि वानस्पत्य इत्याह। ग्रावाणमेवैनत्करोति। स इदं देवेभ्यो हव्यं सुशमिं शमिष्वेत्याह शान्त्यै। हविष्कृदेहीत्याह। य एव देवानां हविष्कृतः। तान् ह्वयति। त्रिह्वयति। त्रिषत्या हि देवाः। इषमावदोर्जमावदेत्याह॥४२॥

इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। द्युमद्वदत वयं सङ्घातं जेष्मेत्याह भ्रातृव्याभिभूत्यै। मनोः श्रद्धादेवस्य यजमानस्यासुरं वाक्। यज्ञायुधेषु प्रविष्टाऽसीत्। तेऽसुरा यावन्तो यज्ञायुधानामुद्वदतामुपाशृण्वन्। ते पराभवन्। तस्मात्स्वानां मध्येऽवसायं यजेत। यावन्तोऽस्य भ्रातृव्या यज्ञायुधानामुद्वदताम्

ते परां भवन्ति। उच्चैः सुमाहन्तु वा आह विजित्यै॥४३॥

वृङ्क्ष एषामिन्द्रियं वीर्यम्। श्रेष्ठं एषां भवति। वर्ष्पवृद्धमसि
प्रति त्वा वर्ष्पवृद्धं वेत्त्वित्याह। वर्ष्पवृद्धा वा ओषधयः।
वर्ष्पवृद्धा इषीकाः समृद्धौ। यज्ञः रक्षाः स्यनु प्राविशन्।
तान्यस्मा पशुभ्यो निरवादयन्त। तुषैरोषधीभ्यः। परापूतः
रक्षः परापूता अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै॥४४॥

रक्षसां भागोऽसीत्याह। तुषैरेव रक्षाः सि निरवदयते। अप
उपस्पृशति मेध्यत्वाय। वायुर्वो विविनक्तित्याह। पवित्रं वै
वायुः। पुनात्येवैनान्। अन्तरिक्षादिव वा एते प्रस्कन्दन्ति।
ये शूर्पात्। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह
प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। त्रिष्फलीकर्त्तुवा आह।
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय॥४५॥

द्वाभ्यामुत्पुनाति रश्मयो नयन्त्यग्ने यज्ञपतिं यज्ञोऽदितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह वदेत्याह विजित्या
अपहत्या अस्कन्दाय त्रीणि च॥

[५]

अवधूतः रक्षोऽवधूता अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै।
अदित्यास्त्वगसीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवै नत्त्वचं
करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह प्रतिष्ठित्यै।

पुरस्तात्प्रतीचीनंग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वाय।
तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा
मृगं ग्राहकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत॥४६॥

कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरधिपिनष्टि।
यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय। द्यावापृथिवी
सहास्ताम्। ते शम्यामात्रमेकमहर्व्येताः शम्यामात्रमेकमहः।
दिवः स्कम्भनिरसि प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह।
द्यावापृथिव्योर्वीत्यै। धिषणाऽसि पर्वत्या प्रति त्वा दिवः
स्कम्भनिर्वेत्त्वित्याह। द्यावापृथिव्योर्विधृत्यै॥४७॥

धिषणाऽसि पार्वतेयी प्रति त्वा पर्वतिर्वेत्त्वित्याह।
द्यावापृथिव्योर्धृत्यै। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह
प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। अधिवपामीत्याह।
यथादेवतमेवैनानधि वपति। धान्यमसि धिनुहि देवानित्याह।
एतस्य यजुषो वीर्येण॥४८॥

यावदेका देवता कामयते यावदेका। तावदाहुतिः प्रथते। न हि
तदस्ति। यत्तावदेव स्यात्। यावञ्जुहोति। प्राणाय त्वाऽपानाय

त्वेत्याह। प्राणानेव यजमाने दधाति। दीर्घामनु प्रसितिमायुषे
धामित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। अन्तरिक्षादिव वा एतानि
प्रस्कन्दन्ति। यानि दृषदः। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः
प्रतिगृह्णात्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। असंवपन्ती
पिंषाणूनि कुरुतादित्याह मेध्यत्वाय॥४९॥

निलायतु विधृत्यै वीर्येण स्कन्दन्ति चत्वारि च॥ [६]

धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छेत्याह धृत्यै। अपाग्नेऽग्निमामादं जहि
निष्क्रव्यादं सेधा देवयजं वहेत्याह। य एवामात्क्रव्यात्।
तमपहत्य। मेध्येऽग्नौ कपालमुपदधाति। निर्दग्धं
रक्षो निर्दग्धा अरातय इत्याह। रक्षांस्येव निर्दहति।
अग्निवत्युपदधाति। अस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते। अङ्गारमधि
वर्तयति॥५०॥

अन्तरिक्ष एव ज्योतिर्धत्ते। आदित्यमेवामुष्मिल्लोके
ज्योतिर्धत्ते। ज्योतिष्मन्तोऽस्मा इमे लोका भवन्ति। य एवं
वेदं ध्रुवमसि पृथिवीं दृष्ट्वेत्याह। पृथिवीमेवैतेन दृष्ट्वेति।
धूर्त्रमस्यन्तरिक्षं दृष्ट्वेत्याह। अन्तरिक्षमेवैतेन दृष्ट्वेति।
धरुणमसि दिवं दृष्ट्वेत्याह। दिवमेवैतेन दृष्ट्वेति॥५१॥

धर्मासि दिशो दृ॒हेत्या॑ह। दिशं ए॒वैतेन॑ दृ॒हति॑।
 इ॒माने॑वैतैर्लो॒कान्दृ॑हति। दृ॒हन्तेऽस्मा॑ इ॒मे लो॒काः प्र॒जया॑
 प॒शुभिः॑। य ए॒वं वेद॑। त्री॒ण्यग्रे॑ क॒पाला॒न्युप॑दधाति। त्रयं इ॒मे
 लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑। ए॒कम॒ग्रे क॒पाल॒मुप॑ दधाति।
 ए॒कं वा अ॒ग्रे क॒पालं॒ पुरु॑षस्य स॒म्भव॑ति॥५२॥

अथ॒ द्वे। अथ॒ त्रीणि॑। अथ॒ चत्वारि॑। अथाष्टौ।
 तस्मा॑द॒ष्टाक॑पालं॒ पुरु॑षस्य॒ शिरः॑। यदे॒वं क॒पाला॒न्युप॑दधाति।
 य॒ज्ञो वै प्र॒जाप॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑तिः॒ सः स्क्व॑रोति।
 आ॒त्मानं॑मे॒व तत्सः॑ स्क्व॑रोति। तः॒ सः स्क्व॑र॒तमा॒त्मानम्॑॥५३॥

अ॒मुष्मि॑ल्लो॒केऽनु॒ परै॑ति। यद॒ष्टावु॑प॒दधा॑ति। गा॒य॒त्रिया॑
 तत्स॒म्मित॑म्। यन्न॒व। त्रि॒वृता॒ तत्। यद्व॑शं। वि॒राजा॒ तत्।
 यदे॒काद॑श। त्रि॒ष्टुभा॒ तत्। यद्वा॑दश॥५४॥

जग॑त्या॒ तत्। छ॒न्दः स॒म्मितानि॑ स उ॒प॒दध॑त्क॒पाला॑नि।
 इ॒माँल्लो॒कान॑नुपूर्वं दिशो विधृत्यै दृ॒हति॑। अथायुः
 प्रा॒णान्प्र॒जां प॒शून् यज॑माने दधाति। स॒जा॒तान॑स्मा
 अ॒भितो॑ बहु॒लान्क्व॑रोति। चि॒तः स्थे॑त्या॑ह। य॒थाय॑जु॒रेवै॑तत्।
 भृ॒गूणा॒मङ्गि॑र॒सान्त॑प॒सा तप्य॑ध्व॒मित्या॑ह। दे॒वता॑नामे॒वैना॑नि

तपसा तपति। तानि ततः सङ्स्थिते। यानि घर्मे
कपालान्युपचिन्वन्ति वेधस इति चतुष्पदयर्चा वि मुञ्चति।
चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति॥५५॥

वर्तयति दिवमेवैतेन दृहति सम्भवति त९ सङ्स्कृतमात्मानं द्वादश सङ्स्थिते त्रीणि
च॥ [७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्य
अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह
यत्यै। सं वपामीत्याह। यथादेवतमेवैनानि संवपति।
समापो अद्विरग्मत समोषधयो रसेनेत्याह। आपो वा
ओषधीर्जिन्वन्ति। ओषधयोऽपो जिन्वन्ति। अन्या वा
एतासामन्या जिन्वन्ति॥५६॥

तस्मादेवमाह। स९ रेवतीर्जगतीभिर्मधुमतीर्मधुमतीभिः
सृज्यध्वमित्याह। आपो वै रेवतीः। पशवो जगतीः।
ओषधयो मधुमतीः। आप ओषधीः पशून्। तानेवास्मा
एकधा स९सृज्य। मधुमतः करोति। अद्भ्यः परि प्रजाताः
स्थ समद्भिः पृच्यध्वमिति पर्याप्तावयति। यथा सुवृष्ट
इमामनुविसृत्य॥५७॥

आप ओषधीर्महयन्ति। तादृगेव तत्। जनयत्यै

त्वा संयौमीत्याह। प्रजा एवैतेन दाधार। अग्नये
 त्वाऽग्नीषोमभ्यामित्याह व्यावृत्तये। मुखस्य शिरो-
 ऽसीत्याह। यज्ञो वै मुखः। तस्यैतच्छिरः। यत्पुरोडाशः।
 तस्मादेवमाह॥५८॥

घर्मोऽसि विश्वायुरित्याह। विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति।
 उरु प्रथस्वोरु ते यज्ञपतिः प्रथतामित्याह। यजमानमेव
 प्रजया पशुभिः प्रथयति। त्वचं गृह्णीष्वेत्याह। सर्वमेवैनं
 सतनुं करोति। अथाप आनीय परिमार्ष्टि। मांस एव
 तत्त्वचं दधाति। तस्मात्त्वचा मांसं छुन्नम्। घर्मो वा
 एषोऽशान्तः॥५९॥

अर्धमासेऽर्धमासे प्रवृज्यते। यत्पुरोडाशः। स ईश्वरो
 यजमानं शुचा प्रदहः। पर्यग्निं करोति। पशुमेवैनमकः।
 शान्त्या अप्रदाहाय। त्रिः पर्यग्निं करोति। त्र्यावृद्धिं यज्ञः।
 अथो रक्षसामपहत्यै। अन्तरितं रक्षोऽन्तरिता अरातय
 इत्याह॥६०॥

रक्षसामन्तरहित्यै। पुरोडाशं वा अधिश्रितं रक्षांस्यजिघांस
 दिवि नाको नामाग्नी रक्षोहा। स एवास्माद्रक्षांस्यपाहन्।

देवस्त्वां सविता श्रपयत्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैनं
 श्रपयति। वर्षिष्ठे अधि नाक इत्याह। रक्षसामपहत्यै।
 अग्निस्ते तनुवं माऽतिधागित्याहाऽन्तिदाहाय। अग्रे हव्यं
 रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै॥६१॥

अविदहन्तः श्रपयतेति वाचं विसृजते। यज्ञमेव
 हवींष्यभिव्याहृत्य प्रतनुते। पुरोरुचमविदाहाय श्रुत्यै
 करोति। मस्तिष्को वै पुरोडाशः। तं यन्नाभिं वासयैत्।
 आविर्मस्तिष्कः स्यात्। अभिवासयति। तस्माद्गुहां
 मस्तिष्कः। भस्मनाऽभिवासयति। तस्मान्मांसेनास्थिं
 छुन्नम्॥६२॥

वेदेनाभिवासयति। तस्मात्केशैः शिरश्छुन्नम्। अखलतिभावुको
 भवति। य एवं वेदा पशोर्वै प्रतिमा पुरोडाशः। स
 नायजुष्कमभिवास्यः। वृथैव स्यात्। ईश्वरा यजमानस्य
 पशवः प्रमेतोः। सं ब्रह्मणा पृच्यस्वेत्याह। प्राणा वै
 ब्रह्म॥६३॥

प्राणाः पशवः। प्राणैरेव पशून्सम्पृणक्ति। न प्रमायुका
 भवन्ति। यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा पशवः पुरीषम्।
 यदेवमभिघारयति। यजमानमेव प्रजयां पशुभिः समर्धयति।

दे॒वा वै ह॒विर्भृ॑त्वाऽब्रु॒वन्। कस्मि॑न्नि॒दं म्र॑क्ष्याम॒ह इति॑।
सोऽ॒ग्नि॑रब्रवीत्॥६४॥

मयि॑ त॒नूः सं निध॑ध्वम्। अ॒हं व॒स्तं ज॑नयिष्यामि।
यस्मि॑न्म्रक्ष्यध्व॒ इति॑। ते दे॒वा अ॒ग्नौ त॒नूः स॒न्य॑दधत।
तस्मा॑दाहुः। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वता॒ इति॑। सोऽङ्गा॑रेणा॒पः।
अ॒भ्य॑पातयत्। तत॑ ए॒कतो॑ऽजायत। स द्वितीय॑म॒भ्य॑पातयत्॥६५॥
ततो॑ द्वि॒तोऽजा॑यत। स तृतीय॑म॒भ्य॑पातयत्। तत॑स्त्रि॒तो-
ऽजा॑यत। यद॒द्भ्योऽजा॑यन्त। तदा॒प्याना॑माप्य॒त्वम्।
यदा॒त्म॒भ्योऽजा॑यन्त। तदा॒त्म्याना॑मात्म्य॒त्वम्। ते दे॒वा
आ॒प्येष्व॑मृजत। आ॒प्या अ॑मृजत॒ सूर्या॑भ्युदिते। सूर्या॑भ्युदितः
सूर्या॑भिनिमृक्ते॥६६॥

सूर्या॑भिनिमृक्तः कु॒न॒खिनि॑। कु॒न॒खी श्या॑वदति।
श्या॑वदन्न॒ग्रदिधि॑षौ। अ॒ग्र॒दिधि॑षुः प॑रिवित्ते। प॑रि॒वित्तो
वी॒र॒हणि॑। वी॒र॒हा ब्र॑ह्म॒हणि॑। तद्ब्र॑ह्म॒हणं॑ नात्य॑च्यवत।
अ॒न्तर्वे॑दि नि॒नय॑त्यवरु॒द्धौ। उ॒ल्मु॑केना॒भि गृ॑ह्णाति श्रु॒त॒त्वाय॑।
श्रु॒तका॑मा इव॒ हि दे॒वाः॥६७॥

अ॒न्या जि॑न्वन्त्यनु वि॒सृ॒त्यैव॑मा॒हाशा॑न्त आ॒हु गु॒प्त्यै छु॒न्नं ब्र॑ह्माब्रवीद्वितीयम॒भ्य॑पातयत्सूर्याभिनिमृक्ते

देवाः॥ _____ [८]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति स्प्यमादत्ते प्रसूत्यै।
 अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
 आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आदद इन्द्रस्य
 बाहुरसि दक्षिण इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति।
 सहस्रभृष्टिः शततेजा इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं
 व्याचष्टे। वायुरसि तिग्मतेजा इत्याह। तेजो वै वायुः॥६८॥
 तेज एवास्मिन्दधाति। विषाद्वै नामासुर आसीत्। सोऽबिभेत्।
 यज्ञेन मा देवा अभिभविष्यन्तीति। स पृथिवीमभ्यवमीत्।
 सा मेध्याऽभवत्। अथो यदिन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य
 लोहितं पृथिवीमनु व्यधावत्। सा मेध्याऽभवत्। पृथिवि
 देवयजनीत्याह॥६९॥

मेध्यामेवैनां देवयजनीं करोति। ओषध्यास्ते मूलं मा
 हिंसिषमित्याह। ओषधीनामहिंसायै। व्रजं गच्छ
 गोस्थानमित्याह। छन्दांसि वै व्रजो गोस्थानः।
 छन्दांस्येवास्मै व्रजं गोस्थानं करोति। वर्षतु ते
 द्यौरित्याह। वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव रुन्धे। बधान देव
 सवितः परमस्यां परावतीत्याह॥७०॥

द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव द्वेष्टि। यश्चैनं द्वेष्टि। तावुभौ बंध्राति
 परमस्यां परावति शतेन पाशैः। योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं
 द्विष्मस्तमतो मा मौगित्याहानिमुत्तये। अरुरुर्वे नामांसुर
 आसीत्। स पृथिव्यामुपमुतोऽशयत्। तं देवा अपहृतोऽरुरुः
 पृथिव्या इति पृथिव्या अपाघ्नन्। भ्रातृव्यो वा अरुरुः।
 अपहृतोऽरुरुः पृथिव्या इति यदाह॥ ७१॥

भ्रातृव्यमेव पृथिव्या अपहन्ति। तैऽमन्यन्त। दिवं वा
 अयमितः पतिष्यतीति। तमरुरुस्ते दिवं माऽस्कानिति दिवः
 पर्यबाधन्त। भ्रातृव्यो वा अरुरुः। अरुरुस्ते दिवं मा स्कानिति
 यदाह। भ्रातृव्यमेव दिवः परिबाधते। स्तम्बयजुर्हरति।
 पृथिव्या एव भ्रातृव्यमपहन्ति। द्वितीयः हरति॥ ७२॥

अन्तरिक्षादेवैनमपहन्ति। तृतीयः हरति। दिव
 एवैनमपहन्ति। तूष्णीं चतुर्थः हरति। अपरिमितादेवैनमपहन्ति।
 असुराणां वा इयमग्र आसीत्। यावदासीनः परापश्यति।
 तावद्देवानाम्। ते देवा अब्रुवन्। अस्त्वेव नो-
 ऽस्यामपीति॥ ७३॥

क्यन्नो दास्यथेति। यावत्स्वयं परिगृह्णीथेति। ते

वसवस्त्वेति दक्षिणतः पर्यगृह्णन्। रुद्रास्त्वेति पश्चात्।
आदित्यास्त्वेत्युत्तरतः। तैऽग्निना प्राञ्चोऽजयन्। वसुभिर्दक्षिणा।
रुद्रैः प्रत्यञ्चः। आदित्यैरुदञ्चः। यस्यैवं विदुषो वेदिं
परिगृह्णन्ति॥ ७४॥

भवंत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। देवस्य सवितुः
सुव इत्याह प्रसूतैः। कर्म कृण्वन्ति वेधसु इत्याह। इषितं
हि कर्म क्रियते। पृथिव्यै मेध्यं चामेध्यं च व्युदक्रामताम्।
प्राचीनमुदीचीनं मेध्यम्। प्रतीचीनं दक्षिणाऽमेध्यम्।
प्राचीमुदीचीं प्रवृणां करोति। मेध्यामेवैनां देवयजनीं
करोति॥ ७५॥

प्राञ्चो वेद्यं सावुन्नयति। आहवनीयस्य परिगृहीत्यै। प्रतीची
श्रोणी। गार्हपत्यस्य परिगृहीत्यै। अथो मिथुनत्वाय। उद्धन्ति।
यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहन्ति। उद्धन्ति। तस्मादोषधयः
पराभवन्ति॥ ७६॥

मूलं छिनत्ति। भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति। मूलं वा
अतितिष्ठद्रक्षास्यनूत्पिपते। यद्धस्तेन छिन्द्यात्। कुन्खिनीः
प्रजाः स्युः। स्येन छिनत्ति। वज्रो वै स्यः। वज्रैणैव

यज्ञाद्रक्षा॑स्यप॑हन्ति। पितॄ॑दे॒व॒त्याऽति॑खाता। इय॑तीं
खन॑ति॥ ७७ ॥

प्र॒जाप॑तिना यज्ञ॒मुखे॑न॒ सम्मि॑ताम्। वेदि॑र्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त।
तां च॑तुरङ्गु॒लेऽन्व॑विन्दन्। तस्मा॑च्चतुरङ्गु॒लं खेया॑। च॒तुर॒ङ्गु॒लं
खन॑ति। च॒तुर॒ङ्गु॒ले ह्योष॑धयः प्र॒ति॒तिष्ठ॑न्ति। आ प्र॑ति॒ष्ठायै॑
खन॑ति। यज॑मानमे॒व प्र॑ति॒ष्ठां ग॑मयति। दक्षि॑ण॒तो वर्षी॑यसीं
करो॑ति। दे॒व॒य॒जन॑स्यै॒व रू॒पम॑कः॥ ७८ ॥

पु॒री॑षवतीं करोति। प्र॒जा वै प॒शवः॑ पु॒री॑षम्। प्र॒जयै॑वैनं
प॒शुभिः॑ पु॒री॑षवन्तं करोति। उत्त॑रं परि॒ग्राहं॑ परि॒गृह्णा॑ति।
ए॒ताव॑ती॒ वै पृ॑थि॒वी। याव॑ती॒ वेदिः॑। तस्या॑ ए॒ताव॑त ए॒व
भ्रातृ॑व्यं निर्भ॒ज्य। आ॒त्मन॑ उत्त॑रं परि॒ग्राहं॑ परि॒गृह्णा॑ति।
ऋ॒तम॑स्यृ॒तस॑दनमस्यृ॒तश्री॑र॒सीत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैत॑त्॥ ७९ ॥

ऋ॒रमि॑व॒ वा ए॒तत्क॑रोति। यद्वेदि॑ क॒रोति॑। धा अ॑सि
स्व॒धा अ॒सीति॑ योयु॒प्यते॑ शान्त्यै॑। उ॒र्वी चा॑सि॒ वस्वी॑
चा॒सीत्या॑ह। उ॒र्वीमे॒वैनां॑ वस्वी॑ करोति। पु॒रा ऋ॒रस्य॑
वि॒सृपो॑ वि॒रष्णि॑न्नित्या॑ह मेध्य॒त्वाय॑। उ॒दा॒दाय॑ पृथि॒वीं
जी॒रदा॑नुर्यामै॒रय॑श्च॒न्द्रम॑सि स्व॒धाभि॑रित्या॑ह। यदे॒वास्या॑

अमेध्यम्। तदपहृत्य। मेध्यां देवयजनीं कृत्वा॥८०॥

यददश्चन्द्रमसि मेध्यम्। तदस्यामेरयति। तां धीरांसो
अनुदृश्यं यजन्त इत्याहानुख्यात्यै। प्रोक्षणीरा सादय।
इध्माब्रहिरुपसादय। स्रुवं च स्रुचंश्च सम्मृद्धि। पत्नीः
सन्नह्य। आज्येनोदेहीत्याहानुपूर्वतायै। प्रोक्षणीरा सादयति।
आपो वै रक्षोघ्नीः॥८१॥

रक्षसामपहत्यै। स्प्यस्य वर्त्मन्त्सादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै।
उवाच हासितो दैवलः। एतावतीर्वा अमुष्मिल्लोक आपं
आसन्। यावतीः प्रोक्षणीरिति। तस्माद्वह्नीरासाद्याः।
स्प्यमुदस्यन्। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्। शुचैवैनमर्पयति॥८२॥

वै वायुराह परावतीत्याहाहं द्वितीयः हस्तीति परिगृह्णन्ति देवयजनीं करोति भवन्ति
खनत्यकरोतत्कृत्वा रक्षोघ्नीरर्पयति॥ [९]

वज्रो वै स्प्यः। यदन्वश्च धारयेत्। वज्रेऽध्वर्युः क्षण्वीत।
पुरस्तात्तिर्यश्च धारयति। वज्रो वै स्प्यः। वज्रेणैव यज्ञस्य
दक्षिणतो रक्षाः स्प्यपहन्ति। अग्निभ्यां प्राचंश्च प्रतीचंश्च।
स्प्येनोदीचश्चाधराचंश्च। स्प्येन वा एष वज्रेणास्यै पाप्मानं
भ्रातृव्यमपहत्य। उत्क्रेऽधि प्रवृश्चति॥८३॥

यथोप॒धाय॑ वृ॒श्चन्त्ये॒वम्। हस्ता॒वव॑ नेनित्ते। आ॒त्मान॑मे॒व
प॑वयते। स्प्यं प्रक्षा॒लयति॑ मेध्य॒त्वाय॑। अथो॑ पा॒प्मन॑ ए॒व
भ्रातृ॑व्यस्य न्य॒ङ्गं छि॑नत्ति। इ॒ध्माब॑र्हिरुप॑सादयति॒ युत्त॑र्यै।
य॒ज्ञस्य॑ मिथुन॒त्वाय॑। अथो॑ पुरो॒रुच॑मे॒वैतां द॑धाति। उत्त॑रस्य॒
कर्म॑णोऽनु॒ख्यात्यै॑। न पुरस्ता॑त्प्रत्यगुप॑सादयेत्॥८४॥

यत्पुरस्ता॑त्प्रत्यगुप॑सादयेत्। अन्यत्रा॑हुतिप॒थादि॒ध्मं
प्रति॑पादयेत्। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। अप॑राध्रुयाद्ब॒र्हिषा॑
प्र॒जाना॑ प्र॒जन॑नम्। प॒श्चात्प्रा॑गुप॑सादयति। आ॒हुति॑प॒थेने॒ध्मं
प्रति॑पादयति। स॒म्प्रत्ये॑व ब॒र्हिषा॑ प्र॒जाना॑ प्र॒जन॑नमुपैति।
दक्षि॑णमि॒ध्मम्। उत्त॑रं ब॒र्हिः। आ॒त्मा वा इ॒ध्मः।
प्र॒जा ब॒र्हिः। प्र॒जा ह्या॑त्मन॒ उत्त॑रतरा ती॒र्थे। ततो॑
मेध॑मुपनीय। यथा॑दे॒वतमे॒वैन॑त्प्रति॑ष्ठापयति। प्रति॑तिष्ठति
प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्यज॑मानः॥८५॥

वृश्चति सादयेदिध्मः पञ्च च॥ [१०]

तृतीयस्यां देवस्याश्वपर्शुं यो वै पूर्वद्युः कर्मणे वामिन्द्रो वृत्रमहन्त्सोऽपोऽवधूतं
धृष्टिर्देवस्येत्याह सं वंपामि देवस्य स्प्यमा ददे वज्रो वै स्यो दश॥१०॥

तृतीयस्यां यज्ञस्यानतिरेकाय पवित्रवत्यध्वर्युं चाधिषवणमस्यन्तरिक्ष एव रक्षंसामन्तरहित्यै

द्वौ वाव पुरुषौ यददश्चन्द्रमसि मेध्यं पञ्चाशीतिः॥८५॥

तृतीयस्यां यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्ये।
अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपामीत्याह मेध्यत्वाय। सुचः
सम्मूर्ष्टि। सुवमग्रे। पुमां समेवाभ्यः सः श्यति मिथुनत्वाय।
अथ जुहम्। अथोपभृतम्। अथ ध्रुवाम्। असौ वै जुहूः॥१॥
अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। इमे वै लोकाः सुचः। वृष्टिः
सम्मार्जनानि। वृष्टिर्वा इमाँल्लोकाननुपूर्वं कल्पयति। ते ततः
क्लृप्ताः समेधन्ते। समेधन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजया पशुभिः।
य एवं वेद। यदि कामयेत वर्षुकः पर्जन्यः स्यादिति।
अग्रतः सम्मृज्यात्॥२॥

वृष्टिमेव नि यच्छति। अवाचीनां ग्रा हि वृष्टिः। यदि
कामयेतावर्षुकः स्यादिति। मूलतः सम्मृज्यात्।
वृष्टिमेवोद्यच्छति। तदु वा आहुः। अग्रत एवोपरिष्ठात्सम्मृज्यात्।
मूलतोऽधस्तात्। तदनुपूर्वं कल्पते। वर्षुको भवतीति॥३॥
प्राचीमभ्याकारम्। अग्रैरन्तरतः। एवमिव ह्यन्नमद्यते।

अथो अग्राद्वा ओषधीनामूर्जं प्रजा उपजीवन्ति। ऊर्जं
 एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। अधस्तात्प्रतीचीम्। दण्डमुत्तमतः।
 मूलेन मूलं प्रतिष्ठित्यै। तस्मादरत्नौ प्राञ्च्युपरिष्ठालोमानि।
 प्रत्यञ्च्यधस्तात्॥४॥

स्रुग्ध्येषा। प्राणो वै स्रुवः। जुहूर्दक्षिणो हस्तः। उपभृत्स्रुव्यः।
 आत्मा ध्रुवा। अन्नं सम्मार्जनानि। मुखतो वै प्राणोऽपानो
 भूत्वा। आत्मानमन्नं प्रविश्य। बाह्यतस्तनुवः शुभयति।
 तस्मात्स्रुवमेवाग्रे सम्मार्ष्टि। मुखतो हि प्राणोऽपानो
 भूत्वा। आत्मानमन्नमाविशति। तौ प्राणापानौ। अव्यर्धुकः
 प्राणापानाभ्यां भवति। य एवं वेद॥५॥

जुहूर्मृज्याद्भवतीति प्रत्यञ्च्यधस्तान्मार्ष्टि पञ्च च॥ [१]

दिवः शिल्पमवततम्। पृथिव्याः ककुभिं श्रितम्।
 तेन वयः सहस्रवल्शेन। सपत्नं नाशयामसि
 स्वाहेति स्रुक्सम्मार्जनान्यग्नौ प्र हरति। आपो वै
 दर्भाः। रूपमेवैषामेतन्महिमानं व्याचष्टे। अनुष्टुभर्चा।
 आनुष्टुभः प्रजापतिः। प्राजापत्यो वेदः। वेदस्याग्रं
 स्रुक्सम्मार्जनानि॥६॥

स्वेनै॒वैनानि॑ छन्द॑सा। स्वया॑ दे॒वतया॑ सम॑र्धयति। अथो॒
 ऋग्वा॑व योषा॑। द॒र्भो वृषा॑। तन्मि॑थुनम्। मि॒थुनमे॒वास्य॑
 तद्य॒ज्ञे क॑रोति प्र॒जन॑नाय। प्रजा॑यते प्र॒जया॑ प॒शुभिर्य॑ज॒मानः।
 तान्ये॒के वृ॒थैवापा॑स्यन्ति। तत्तथा॑ न का॒र्यम्। आर॑ब्धस्य
 य॒ज्ञिय॑स्य॒ कर्म॑णः सवि॑दोहः॥७॥

यद्ये॒नानि॑ प॒शवो॑ऽभि॒ तिष्ठे॑युः। न तत्प॒शुभ्यः॑ कम्।
 अ॒द्भिर्मा॑र्जयित्वा॒त्क॒रे न्य॑स्येत्। यद्वै य॒ज्ञिय॑स्य॒ कर्म॑णो-
 ऽन्य॒त्राहु॑तीभ्यः स॒न्तिष्ठ॑ते। उ॒त्क॒रो वाव॑ तस्य॑ प्रति॒ष्ठा। ए॒ताः
 हि तस्मै॑ प्रति॒ष्ठां दे॒वाः स॒मभ॑रन्। यद॒द्भिर्मा॑र्जय॒ति। तेन॑
 शा॒न्तम्। यदु॑त्क॒रे न्य॑स्यति। प्र॒ति॒ष्ठामे॒वैनानि॑ तद्ग॑मयति॥८॥
 प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्य॑ज॒मानः। अथो॑ स्त॒म्बस्य॑ वा
 ए॒तद्रूप॑म्। यत्स्रु॑ख्स॒म्मार्ज॑नानि। स्त॒म्बशो॑ वा ओष॑धयः।
 तासां॑ जरत्क॒क्षे प॒शवो॑ न र॑मन्ते। अप्रि॑यो ह्ये॒षां जर॑त्क॒क्षः।
 याव॑दप्रि॒यो ह॒ वै ज॑रत्क॒क्षः प॑शूनाम्। ताव॑दप्रि॒यः प॑शूनां
 भ॑वति। यस्यै॒तान्य॒न्यत्रा॑ग्नेर्दध॑ति। न॒व॒दाव्या॑सु वा ओष॑धीषु
 प॒शवो॑ रमन्ते॥९॥

न॒व॒दा॒वो ह्ये॒षां प्रि॒यः। याव॑त्प्रि॒यो ह॒ वै न॑वदा॒वः प॑शूनाम्।

तावत्प्रियः पशूनां भवति। यस्यैतान्यग्नौ प्रहरन्ति।
 तस्मादेतान्यग्नावेव प्रहरेत्। यतरस्मिन्त्सम्मृज्यात्। पशूनां
 धृत्यै। यो भूतानामधिपतिः। रुद्रस्तन्तिचरो वृषा। पशूनस्माकं
 मा हिंसीः। एतदस्तु हुतं तव स्वाहेत्यग्निसम्मार्जन्यग्नौ
 प्रहरति। एषा वा एतेषां योनिः। एषा प्रतिष्ठा। स्वामेवैनानि
 योनिम्। स्वां प्रतिष्ठां गमयति। प्रतितिष्ठति प्रजयां
 पशुभिर्यजमानः॥१०॥

वेदस्याग्रं सुखसम्मार्जनानि विदोहो गमयति पशवो रमन्ते हिंसीः षट् च॥—[२]

अयंज्ञो वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्।
 पत्यन्वास्ते। यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। यत्तिष्ठन्ती
 सन्नह्येत। प्रियं ज्ञातिं रुन्ध्यात्। आसीना सन्नह्यते।
 आसीना ह्येषा वीर्यं करोति॥११॥

यत्पश्चात्प्राच्यन्वासीत। अनया समदन्दधीत। देवानां
 पत्न्या समदन्दधीत। देशाद्वक्षिणत उदीच्यन्वास्ते। आत्मनो
 गोपीथार्य। आशासाना सौमनसमित्याह। मेध्यामेवैनाङ्गेवलीं
 कृत्वा। आशिषा समर्धयति। अग्नेरनुव्रता भूत्वा सन्नह्ये
 सुकृताय कमित्याह। एतद्वै पत्न्यै व्रतोपनयनम्॥१२॥

तेनैवैनां व्रतमुपनयति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न।
योऽक्रमेव युते। यमन्वास्ते। तस्यामुष्मिँल्लोके भवतीति
योऽक्रमेण। यद्योऽक्रमं। स योगः। यदास्ते। स क्षेमः॥१३॥

योगक्षेमस्य क्लृप्त्यै। युक्तङ्गियाता आशीः कामे युज्याता
इति। आशिषः समृद्धौ। ग्रन्थिं ग्रन्थाति। आशिषं एवास्यां
परि गृह्णाति। पुमान् वै ग्रन्थिः। स्त्री पत्नी। तन्मिथुनम्।
मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्र जायते प्रजया
पशुभिर्यजमानः॥१४॥

अथो अर्धो वा एष आत्मनः। यत्पत्नी। यज्ञस्य
धृत्या अशिथिलम्भावाय। सुप्रजसंस्त्वा वयं सुपत्नीरुपं
सेदिमेत्याह। यज्ञमेव तन्मिथुनीकरोति। ऊनेऽतिरिक्तन्धीयाता
इति प्रजात्यै। महीनां पयोऽस्योषधीनां रस इत्याह।
रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। तस्य तेऽक्षीयमाणस्य
निर्वपामि देवयज्याया इत्याह। आशिषमेवैतामा
शास्ते॥१५॥

करोति व्रतोपनयनं क्षेमो यजमानः शास्ते॥ [३]

घृतं च वै मधु च प्रजापतिरासीत्। यतो मध्वासीत्।

ततः प्रजा असृजत। तस्मान्मधुषि प्रजननमिवास्ति।
 तस्मान्मधुषा न प्रचरन्ति। यातयाम् हि। आज्येन प्रचरन्ति।
 यज्ञो वा आज्यम्। यज्ञेनैव यज्ञं प्रचरन्त्ययातयामत्वाय।
 पत्यवेक्षते॥१६॥

मिथुनत्वाय प्रजात्यै। यद्वै पत्नीं यज्ञस्य करोति। मिथुनं
 तत्। अथो पत्न्या एवैष यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै।
 अमेध्यं वा एतत्करोति। यत्पत्यवेक्षते। गार्हपत्येऽधि
 श्रयति मेध्यत्वाय। आहुवनीयमभ्युद्धवति। यज्ञस्य सन्तत्यै।
 तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहीत्याह॥१७॥

तेजो वा अग्निः। तेज आज्यम्। तेजसैव तेजः
 समर्धयति। अग्निस्ते तेजो मा विनैदित्याहाहिंसायै।
 स्यस्य वर्त्मन्त्सादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै। अग्नेर्जिह्वाऽसि
 सुभूर्देवानामित्याह। यथायजुरेवैतत्। धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो
 यजुषेयजुषे भवेत्याह। आशिषमेवैतामा शांस्ते॥१८॥

तद्वा अतः पवित्राभ्यामेवोत्पुनाति। यजमानो वा आज्यम्।
 प्राणापानौ पवित्रौ। यजमान एव प्राणापानौ दधाति।
 पुनराहारम्। एवमिव हि प्राणापानौ सञ्चरतः। शुक्रमसि
 ज्योतिरसि तेजोऽसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे।

त्रिर्यजुषा। त्रयं इमे लोकाः॥१९॥

एषां लोकानामाप्त्यै। त्रिः। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय।
अथाज्यवतीभ्यामपः। रूपमेवासांमेतद्वर्णं दधाति। अपि
वा उताहुः। यथा ह वै योषां सुवर्णं५ हिरण्यं पेशलं
बिभ्रती रूपाण्यास्ते। एवमेता एतर्हीति। आपो वै सर्वा
देवताः॥२०॥

एषा हि विश्वेषां देवानां तनूः। यदाज्यम्। तत्रोभयोर्मामा५सा।
जामि स्यात्। यद्यजुषाऽऽज्यं यजुषाऽप उत्पुनीयात्।
छन्दसाऽप उत्पुनात्यजामित्वाय। अथो मिथुनत्वाय।
सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं मे कर्मासदिति। सवितृप्रसूतमेवास्या
कर्म भवति। पृच्छो गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। अद्भिरेवौषधीः
सं नयति। ओषधीभिः पशून्। पशुभिर्यजमानम्। शुक्रं
त्वा शुक्रायां ज्योतिस्त्वा ज्योतिष्यर्चिस्त्वाऽर्चिषीत्याह
सर्वत्वाय। पर्यास्या अनन्तरायाय॥२१॥

ईक्षत आहु शास्ते लोका देवता भवति षट् च॥—————[४]

देवासुराः संयन्ता आसन्। स एतमिन्द्र आज्यस्यावकाशमपश्यत्
तेनावैक्षत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। य

ए॒वं वि॒द्वाना॒ज्यम॒वेक्ष॑ते। भ॒व॑त्या॒त्मना॑॥ परा॑ऽस्य
भ्रातृ॑व्यो भ॒वति॑। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति। यदा॒ज्येना॒न्यानि॑
ह॒वीऽप्य॑भिघा॒रय॑ति॥ २२॥

अथ॒ केना॒ज्यमि॑ति। स॒त्येने॑ति ब्रूयात्। चक्षु॑र्वै स॒त्यम्।
स॒त्येनै॒वैन॑द॒भि घा॑रयति। ई॒श्वरो॒ वा ए॒षोऽन्धो॑ भवि॑तोः।
यश्चक्षु॑षाऽऽज्य॑म॒वेक्ष॑ते। नि॒मील्या॑वे॒क्षेत॑। दा॒धारा॒त्मश्चक्षुः॑।
अ॒भ्याज्य॑ङ्घारयति। आ॒ज्यं गृ॑ह्णाति॥ २३॥

छ॒न्दाऽ॑सि॒ वा आ॒ज्यम्॑॥ छ॒न्दाऽ॑स्ये॒व प्री॑णाति। च॒तुर्जु॑ह्वां
गृ॑ह्णाति। चतु॑ष्पादः प॒शवः॑। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे। अ॒ष्टावु॑प॒भृति॑।
अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गा॒य॒त्रः प्रा॒णः। प्रा॒णमे॒व प॒शुषु॑ दधाति।
च॒तुर्ध्रु॑वायाम्॥ २४॥

चतु॑ष्पादः प॒शवः॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्टात्प्रति॑ तिष्ठति।
यज॑मान॒देव॑त्या॒ वै जु॒हूः। भ्रातृ॑व्य॒देव॑त्योप॒भृत्। च॒तुर्जु॑ह्वां
गृ॒ह्ण॒भूयो॑ गृ॒ह्णीयात्॑। अ॒ष्टावु॑प॒भृति॑ गृ॒ह्ण॒न्कनी॑यः। यज॑मानायै॒व
भ्रातृ॑व्यमुप॑स्तिं करोति। गौर्वै सु॒चः। च॒तुर्जु॑ह्वां गृ॑ह्णाति।
तस्मा॒च्चतु॑ष्पदी॥ २५॥

अ॒ष्टावु॑प॒भृति॑। तस्मा॑द॒ष्टाश॑फा। च॒तुर्ध्रु॑वायाम्। तस्मा॒च्चतुः॑

स्तना। गामेव तत्सङ्स्करोति। सास्मै सङ्स्कृतेषुमूर्जन्दुहे।
 यज्जुहां गृह्णाति। प्रयाजेभ्यस्तत्। यदुपभृति। प्रयाजानूयाजेभ्यस्त
 सर्वस्मै वा एतद्यज्ञाय गृह्यते। यद्धुवायामाज्यम्॥२६॥

अभिघारयति गृह्णाति धुवायाञ्चतुष्पदी प्रयाजानूयाजेभ्यस्तद्वे च॥—————[५]

आपो देवीरग्रेषुवो अग्रेषुव इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं
 व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञन्नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव
 यज्ञन्नयन्ति। अग्रे यज्ञपतिम्। युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्ये
 यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्य इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र
 आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं
 व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह॥२७॥

तेनापः प्रोक्षिताः। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं
 कृत्वा। स वनस्पतीन्प्राविशत्। कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्नये त्वा
 स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं जुष्टं करोति। अथो अग्रेरेव
 मेधमव रुन्धे। वेदिरसि बर्हिषे त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै
 बर्हिः। पृथिवी वेदिः॥२८॥

प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। बर्हिरसि सुग्भ्यस्त्वा
 स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। यजमानः सुचः। यजमानमेव

प्रजासु प्रतिष्ठापयति। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति
 बर्हिःसाद्य प्रोक्षति। एभ्य एवैनल्लोकेभ्यः प्रोक्षति। अथ ततः
 सह स्रुचा पुरस्तात्प्रत्यश्च ग्रन्थिं प्रत्युक्षति। प्रजा वै बर्हिः।
 यथा सूर्यैः काल आपः पुरस्ताद्यन्ति॥२९॥

तादृगेव तत्। स्वधा पितृभ्य इत्याह। स्वधाकारो हि
 पितॄणाम्। ऊर्ध्वं बर्हिषद् इति दक्षिणायै श्रोणेरोत्तरस्यै
 निनयति सन्तत्यै। मासा वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव
 प्रीणाति। मासा वा ओषधीर्वर्धयन्ति। मासाः पचन्ति समृद्धौ।
 अनतिस्कन्दन् ह पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतदेवङ्क्रियते॥३०॥

ऊर्जा पृथिवीं गच्छतेत्याह। पृथिव्यामेवोर्जं दधाति।
 तस्मात्पृथिव्या ऊर्जा भुञ्जते। ग्रन्थिं वि स्रंसयति।
 प्रजनयत्येव तत्। ऊर्ध्वं प्राश्चमुद्गूढं प्रत्यश्चमा यच्छति।
 तस्मात्प्राचीनं रेतो धीयते। प्रतीचीः प्रजा जायन्ते। विष्णोः
 स्तूपोऽसीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः॥३१॥

यज्ञस्य धृत्यै। पुरस्तात्प्रस्तरं गृह्णाति। मुख्यमेवैनं करोति।
 इयन्तं गृह्णाति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयन्तं
 गृह्णाति। यज्ञपरुषा सम्मितम्। इयन्तं गृह्णाति। एतावद्वै पुरुषे

वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥३२॥

अपरिमितं गृह्णाति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। तस्मिन्पवित्रे
अपि सृजति। यजमानो वै प्रस्तरः। प्राणापानौ पवित्रौ।
यजमान एव प्राणापानौ दधाति। ऊर्णाम्रदसन्त्वा
स्तृणामीत्याह। यथायजुरेवैतत्। स्वासस्थं देवेभ्य इत्याह।
देवेभ्य एवैनत्स्वासस्थं करोति॥३३॥

बर्हिः स्तृणाति। प्रजा वै बर्हिः। पृथिवी वेदिः। प्रजा एव
पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। अनतिदृश्जं स्तृणाति। प्रजयैवैनं
पशुभिरनतिदृश्जं करोति। धारयन्प्रस्तरं परिधीन्परि दधाति।
यजमानो वै प्रस्तरः। यजमान एव तत्स्वयं परिधीन्परि
दधाति। गन्धर्वोऽसि विश्वावसुरित्याह॥३४॥

विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण
इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। मित्रावरुणौ
त्वोत्तरतः परिधत्तामित्याह। प्राणापानौ मित्रावरुणौ।
प्राणापानावेवास्मिन्दधाति। सूर्यस्त्वा पुरस्तात् पात्वित्याह।
रक्षसामपहत्यै। कस्यांश्चिदभिषस्त्या इत्याह। अपरिमितादेवैनं
पाति॥३५॥

वीतिहोत्रन्त्वा कव इत्याह। अग्निमेव होत्रेण समर्धयति।
 द्युमन्तः समिधीमहीत्याह समिद्धौ। अग्ने बृहन्तमध्वर
 इत्याह वृद्धौ। विशो यन्त्रे स्थ इत्याह। विशां
 यत्यै। उदीचीनाग्ने नि दधाति प्रतिष्ठित्यै। वसूनां
 रुद्राणामादित्यानां सदसि सीदेत्याह। देवतानामेव सद्ने
 प्रस्तरं सादयति। जुहूरसि घृताची नाम्नेत्याह॥३६॥

असौ वै जुहूः। अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। तासामेतदेव
 प्रियन्नाम। यद्घृताचीति। यद्घृताचीत्याह। प्रियेणैवैना नाम्नां
 सादयति। एता असदन्त्सुकृतस्य लोक इत्याह। सत्यं वै
 सुकृतस्य लोकः। सत्य एवैनाः सुकृतस्य लोके सादयति।
 ता विष्णो पाहीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञस्य धृत्यै।
 पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिं पाहि मां यज्ञनियमित्याह। यज्ञाय
 यजमानायात्मनै। तेभ्य एवाशिषमाशास्तेऽनात्यै॥३७॥

स्थेत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीणुर्वीर्यसम्मितं करोत्याह पाति नाम्नेत्याह लोके सादयति

पद च॥

[६]

अग्निना वै होत्रा। देवा असुरानभ्यभवन्। अग्नये
 समिध्यमानायानुब्रूहीत्याह भ्रातृव्याभिभूत्यै। एकविंशतिमिध्म
 भवन्ति। एकविंशो वै पुरुषः। पुरुषस्यात्यै। पञ्चदशेध्मदारूण्य

दधाति। पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासः
संवत्सर आप्यते। त्रीनपरिधीनपरि दधाति॥३८॥

ऊर्ध्वं समिधावा दधाति। अनूयाजेभ्यः समिधमतिं शिनष्टि।
षट्स्वम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। वेदेनोप
वाजयति। प्राजापत्यो वै वेदः। प्राजापत्यः प्राणः। यजमान
आहवनीयः। यजमान एव प्राणन्दधाति॥३९॥

त्रिरुपं वाजयति। त्रयो वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति।
वेदेनोपयत्यं स्रुवेण प्राजापत्यमाधारमा धारयति। यज्ञो
वै प्रजापतिः। यज्ञमेव प्रजापतिं मुखत आरभते। अथो
प्रजापतिः सर्वा देवताः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति।
अग्निमग्नीत्रिस्त्रिः सं मृड्ढीत्याह। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। परिधीन्त्सं माँष्टि। पुनात्येवैनान्।
त्रिस्त्रिः सं माँष्टि। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अथो
एते वै देवाश्वाः। देवाश्वानेव तत्सं माँष्टि। सुवर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै। आसीनोऽन्यमाधारमा धारयति॥४१॥

तिष्ठन्नन्यम्। यथाऽनो वा रथं वा युज्यात्। एवमेव
तदध्वर्युर्यज्ञं युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्याभ्यूढौ। वहन्त्येनं

ग्राम्याः प॒शवः। य ए॒वं वेद॑। भुव॑नमसि॒ वि प्र॑थ॒स्वेत्या॑ह।
य॒ज्ञो वै भुव॑नम्। य॒ज्ञ ए॒व यज॑मानं प्र॒जया॑ प॒शुभिः
प्रथय॑ति। अ॒ग्ने यष्ट॑रि॒दन्नम् इत्या॑ह॥ ४२॥

अ॒ग्निर्वै दे॒वानां॑ यष्टा॑। य ए॒व दे॒वानां॑ यष्टा॑। तस्मा॑ ए॒व
नम॑स्करोति। जु॒ह्वेह्य॒ग्निस्त्वा॑ ह्वय॑ति देवय॒ज्याया॑ उप॑भृदेहि
दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता ह्व॑यति देवय॒ज्याया॑ इत्या॑ह। आ॒ग्नेयी॑ वै
जु॒हूः। सा॒वि॒त्र्युप॑भृत्। ताभ्या॑मे॒वैने॒ प्रसू॑त आद॑त्ते। अ॒ग्नाविष्णू॑
मा वा॒मव॑ क्रमिष॒मित्या॑ह। अ॒ग्निः पु॒रस्ता॑त्। विष्णु॑र्य॒ज्ञः
प॒श्चात्॥ ४३॥

ताभ्या॑मे॒व प्र॑ति॒प्रोच्या॑त्या क्रा॑मति। विजि॑हाथां॒ मा
मा स॒न्ता॑प्त॒मित्या॑हाहि॑सायै। लो॒कं मे॑ लो॒ककृ॑तौ
कृ॒णु॒त॒मित्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। विष्णोः
स्था॑न॒मसी॑त्याह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। ए॒तत्ख॑लु वै
दे॒वाना॑मप॑राजितमा॒यत॑नम्। यद्य॒ज्ञः। दे॒वाना॑मे॒वाप॑राजित
आ॒यत॑ने तिष्ठति। इ॒त इन्द्रो॑ अ॒कृ॒णोद्वी॑र्याणीत्या॑ह॥ ४४॥

इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति। स॒मा॒र॒भ्योर्ध्वो॑ अ॒ध्वरो
दि॒वि॒स्पृश॑मित्या॑ह वृ॒द्धौ। आ॒घा॒रमा॑घा॒र्यमा॑णमनु॒ समा॑र॒भ्य।
ए॒तस्मि॑न्का॒ले दे॒वाः सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। सा॒क्षादे॒व यज॑मानः

सुवर्गं लोकमेति। अथो समृद्धेनैव यज्ञेन यजमानः
 सुवर्गं लोकमेति। अहुतो यज्ञो यज्ञपतेरित्याहानात्यै।
 इन्द्रावान्त्स्वाहेत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। बृहद्वा
 इत्याह॥४५॥

सुवर्गो वै लोको बृहद्वाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
 यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। प्राण
 आधारः। यत्सङ्स्पर्शयैत्। भ्रातृव्येऽस्य प्राणन्दध्यात्।
 असङ्स्पर्शयन्नत्या क्रामति। यजमान एव प्राणन्दधाति।
 पाहि माऽग्ने दुश्चरितादा मा सुचरिते भजेत्याह॥४६॥

अग्निर्वाव पवित्रम्। वृजिनमनृतन्दुश्चरितम्। ऋजुकर्म
 सत्यं सुचरितम्। अग्निरेवैनं वृजिनादनृताद्दुश्चरितात्पाति।
 ऋजुकर्मे सत्ये सुचरिते भजति। तस्मादेवमा शास्ते।
 आत्मनो गोपीथाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यदाधारः।
 आत्मा ध्रुवा॥४७॥

आधारमाधार्य ध्रुवां समनक्ति। आत्मन्नेव यज्ञस्य शिरः
 प्रति दधाति। द्विः समनक्ति। द्वौ हि प्राणापानौ। तदाहुः।
 त्रिरेव समञ्ज्यात्। त्रिधातु हि शिर इति। शिर इवैतद्यज्ञस्य।

अथो त्रयो वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। मुखस्य शिरोऽसि सञ्ज्योतिषा ज्योतिरङ्गमित्याह। ज्योतिरेवास्मा उपरिष्ठादधाति। सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै॥४८॥

परिदधाति प्राणन्दधाति हि यज्ञो धारयति नम इत्याह पश्चाद्वीर्याणीत्याह भा इत्याह भजेत्याह

ध्रुवेवास्मिन्दधाति त्रीणि च॥ [७]

धिष्ण्या वा एते न्युप्यन्ते। यद्वह्मा। यद्धोता। यदध्वर्युः। यदग्नीत्। यद्यजमानः। तान् यदन्तरेयात्। यजमानस्य प्राणान्त्सङ्कर्षेत्। प्रमायुकः स्यात्। पुरोडाशमपगृह्य सञ्चरत्यध्वर्युः॥४९॥

यजमानायैव तल्लोकः शिषति। नास्य प्राणान्त्सङ्कर्षति। न प्रमायुको भवति। पुरस्तात् प्रत्यङ्मासीनः। इडाया इडाया दधाति। हस्त्याः होत्रे। पशवो वा इडा। पशवः पुरुषः। पशुष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। इडायै वा एषा प्रजातिः॥५०॥

तां प्रजातिं यजमानोऽनु प्र जायते। द्विरङ्गुलावनक्ति पर्वणोः। द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। सकृदुप स्तृणाति। द्विरा दधाति। सकृदभि धारयति। चतुः सम्पद्यते। चत्वारि वै पशोः प्रतिष्ठानानि। यावानेव पशुः। तमुपह्वयते॥५१॥

मुखमिव प्रत्युपह्वयेत। सम्मुखानेव पशूनुप ह्वयते। पशवो
वा इडां। तस्मात्साऽन्वारभ्यां। अध्वर्युणां च यजमानेन च।
उपहूतः पशुमानं सानीत्याह। उप ह्येनौ ह्वयते होतां। इडां ये
देवतानामुपह्वे। उपहूतः पशुमान्भवति। य एवं वेद॥५२॥

यां वै हस्त्यामिडां मादधाति। वाचः सा भागधेयम्।
यामुपह्वयते। प्राणानां सा। वाचं चैव प्राणांश्चाव रुन्धे।
अथ वा एतर्ह्युपहूतायामिडायाम्। पुरोडाशस्यैव बर्हिषदो
मीमांसा। यजमानं देवा अब्रुवन्। हविर्नो निर्वपेति।
नाहमभागो निर्वप्स्यामीत्यब्रवीत्॥५३॥

न मयाऽभागयाऽनुवक्ष्यथेति वागब्रवीत्। नाहमभागा
पुरोनुवाक्या भविष्यामीति पुरोनुवाक्यां। नाहमभागा याज्यां
भविष्यामीति याज्यां। न मयाऽभागेन वषट्कारिष्यथेति
वषट्कारः। यद्यजमानभागं निधाय पुरोडाशं बर्हिषदं
करोति। तानेव तद्वाग्निनः करोति। चतुर्धा करोति। चतस्रो
दिशः। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठति। बर्हिषदं करोति॥५४॥

यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा बर्हिः। यजमानमेव
प्रजासु प्रतिष्ठापयति। तस्मादस्त्राऽन्याः प्रजाः

प्रति॒तिष्ठ॑न्ति। मा॒ऽसेना॒न्याः। अथो॒ खल्वा॑हुः। दक्षि॑णा
वा ए॒ता ह॑विर्य॒ज्ञस्या॑न्तर्वे॒द्यव॑ रुध्यन्ते। यत्पु॑रोडाशं
बर्हि॑षदं क॒रोतीति॑। च॒तुर्धा॑ क॒रोति। च॒त्वारो॑ ह्ये॒ते
ह॑विर्य॒ज्ञस्य॑त्विजः॥ ५५॥

ब्र॒ह्मा होता॑ऽध्व॒र्युर॒ग्रीत्। तम॒भि मृ॑शेत्। इ॒दं ब्र॒ह्मणः॑। इ॒दं
होतुः॑। इ॒दम॑ध्व॒र्योः। इ॒दम॑ग्रीध इति॑। यथै॒वादः॑ सौ॒म्येऽध्व॑रो।
आ॒देश॑मृ॒त्विग्भ्यो॑ दक्षि॑णा नी॒यन्ते॑। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्रीधे॑
प्रथ॒माया॑ द॒धाति॥ ५६॥

अ॒ग्निमु॑खा ह्यृद्धिः॑। अ॒ग्निमु॑खामेव॒र्द्धिं यज॑मान ऋ॒ध्नोति॑।
स॒कृदु॑प॒स्तीर्य॑ द्वि॒राद॑धत्। उ॒प॒स्तीर्य॑ द्वि॒रभि॑ घा॒रय॑ति।
ष॒द्वम्प॑द्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। वे॒देन॑ ब्र॒ह्मणे॑
ब्र॒ह्मभा॒गं परि॑हरति। प्रा॒जाप॒त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जाप॒त्यो
ब्र॒ह्मा॥ ५७॥

स॒वि॒ता य॒ज्ञस्य॑ प्रसू॒त्यै। अथ॑ का॒मम॒न्येन॑। ततो॑ हो॒त्रे।
म॒ध्यं वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यद्धोता॑। म॒ध्यत॑ ए॒व य॒ज्ञं प्री॑णाति।
अथा॑ध्व॒र्यवे॑। प्र॒ति॒ष्ठा वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। यद॑ध्व॒र्युः।
तस्मा॑द्ध॒विर्य॒ज्ञस्यै॒तामे॒वावृ॑त॒मनु॑॥ ५८॥

अ॒न्या दक्षि॑णा नी॒यन्ते। य॒ज्ञस्य॑ प्र॒ति॑ष्ठि॒त्यै। अ॒ग्निम॑ग्नीत्स॒कृत्स॑कृ॒
मृ॒द्धीत्या॑ह। परा॑डि॒व ह्ये॒तर॑हि॒ य॒ज्ञः। इ॒षि॒ता दै॒व्या हो॒ता॒र॒
इत्या॑ह। इ॒षि॒तः हि क॑र्म क्रि॒यते॑। भ॒द्र॒वा॒च्याय॑ प्रे॒षितो॑
मा॒नु॒षः सू॒क्त॒वा॒काय॑ सू॒क्ता ब्रू॑हीत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा
शा॑स्ते। स्व॒गा दै॒व्या हो॒तृ॒भ्य इत्या॑ह। य॒ज्ञमे॒व तत्स्व॒गा
क॑रोति। स्व॒स्ति॒र्मा॒नु॒षे॒भ्य इत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा
शा॑स्ते। शं॒ योर्ब्रू॑हीत्या॑ह। शं॒युमे॒व बा॑र्हस्प॒त्यं भा॑ग॒धेये॑न॒
सम॑र्धयति॥५९॥

च॒रत्य॑ध्व॒र्युः प्र॒जाति॑र्हयते वेदा॑ब्रवीद्व॒र्हिप॑दं करोत्यृ॒त्विजो॑ दधाति ब्र॒ह्माऽनु॑करोति च॒त्वारि॑
च॥

[८]

अथ॒ स्रु॒चा॒वनु॑ष्टु॒ग्भ्यां वा॒ज॒वती॑भ्यां व्यू॒हति॑। प्र॒ति॒ष्ठा वा
अ॒नु॒ष्टुक्। अन्नं॒ वा॒जः प्र॒ति॑ष्ठि॒त्यै। अ॒न्नाद्य॑स्याव॒रुद्ध्यै॑। प्राचीं॑
जुहू॑मू॒हति॑। जा॒ताने॒व भ्रात॑र्य॒न्म्रणु॑दते। प्र॒तीची॑मुप॒भृत॑म्।
ज॒नि॒ष्यमा॑णाने॒व प्र॒ति॒नु॒दते॑। सवि॑षू॒च ए॒वापो॑ह्य॒ स॒पत्नान्
य॒ज॑मानः। अ॒स्मिँल्लो॒के प्र॒ति॑तिष्ठति॥६०॥

द्वा॒भ्याम्। द्वि॒प्र॒ति॒ष्ठो हि। वसु॑भ्यस्त्वा रु॒द्रेभ्य॑स्त्वा-
ऽऽदि॒त्येभ्य॑स्त्वेत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। सु॒क्षु प्र॑स्त॒रम॑नक्ति।

इ॒मे वै लो॒काः सु॒चः। यज॑मानः प्र॒स्तुरः। यज॑मानमे॒व
तेज॑साऽन॒क्ति। त्रे॒धाऽन॑क्ति। त्रयं इ॒मे लो॒काः॥६१॥

ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ऽन॒क्ति। अ॒भिपूर्व॑मन॒क्ति। अ॒भिपूर्व॑मे॒व
यज॑मानन्तेज॑साऽन॒क्ति। अ॒क्तः॑ रि॒हाणा॑ इत्या॒ह। तेजो॑ वा
आज्य॑म्। यज॑मानः प्र॒स्तुरः। यज॑मानमे॒व तेज॑साऽन॒क्ति।
वि॒यन्तु॑ वय॒ इत्या॑ह। वयं ए॒वैनं॑ कृ॒त्वा। सु॒वर्गं॑ लो॒कं
ग॑मयति॥६२॥

प्र॒जां योनिं॑ मा निर्मृ॑क्ष॒मित्या॑ह। प्र॒जायै॑ गोपी॒थाय॑।
आ॒प्याय॑न्ता॒माप॑ ओष॑धय॒ इत्या॑ह। आप॑ ए॒वौष॑धी॒रा
प्या॑ययति। म॒रुतां॑ पृष॑तयः॒ स्थेत्या॑ह। म॒रुतो॑ वै वृ॒ष्ट्या
ई॒शते॑। वृ॒ष्टिमे॒वाव॑ रुन्धे। दि॒वं गच्छ॑ ततो॑ नो वृ॒ष्टिमे॒रये॑त्या॒ह।
वृ॒ष्टिर्वै द्यौः। वृ॒ष्टिमे॒वाव॑ रुन्धे॥६३॥

याव॑द्वा अ॒ध्वर्युः॑ प्र॒स्तरं॑ प्र॒हर॑ति। ताव॑द॒स्यायु॑र्मी॒यते॑।
आ॒युष्पा॑ अ॒ग्नेऽस्या॑यु॒र्मे पा॑हीत्या॒ह। आ॒युरे॒वात्म॑न्य॒त्ते।
याव॑द्वा अ॒ध्वर्युः॑ प्र॒स्तरं॑ प्र॒हर॑ति। ताव॑द॒स्य चक्षु॑र्मी॒यते॑।
च॒क्षुष्पा॑ अ॒ग्नेऽसि॑ चक्षु॒र्मे पा॑हीत्या॒ह। चक्षु॑रे॒वात्म॑न्य॒त्ते।
ध्रु॒वाऽसी॑त्या॒ह प्र॒तिष्ठि॑त्यै। यं प॑रि॒धिं प॒र्यध॑त्था॒ इत्या॑ह॥६४॥

यथायजुरेवैतत्। अग्ने देव पुणिभिर्वीयमाण इत्याह। अग्नयं
 एवैनं जुष्टं करोति। तन्तं एतमनु जोषं भरामीत्याह।
 सजातानेवास्मा अनुकान्करोति। नेदेष त्वदपचेतयाता
 इत्याहानुख्यात्यै। यज्ञस्य पाथ उप समितमित्याह।
 भूमानमेवोपैति। परिधीन्प्र हरति। यज्ञस्य समिष्ठ्यै॥६५॥

सुचौ सं प्रस्रावयति। यदेव तत्र क्रूरम्। तत्तेन
 शमयति। जुह्वामुपभृतम्। यजमानदेवत्या वै जुहूः।
 भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति।
 सःस्रावभागाः स्थेत्याह। वसवो वै रुद्रा आदित्याः
 सःस्रावभागाः। तेषान्तद्भागधेयम्॥६६॥

तानेव तेन प्रीणाति। वैश्वदेव्यर्चा। एते हि विश्वे देवाः।
 त्रिष्टुग्भवति। इन्द्रियं वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने
 दधाति। अग्नेर्वामपन्नगृहस्य सदसि सादयामीत्याह। इयं
 वा अग्निरपन्नगृहः। अस्या एवैने सदने सादयति। सुम्नायं
 सुम्निनी सुम्ने मा धत्तमित्याह॥६७॥

प्रजा वै पशवः सुम्नम्। प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। धुरि धुर्यौ
 पातमित्याह। जायापत्योर्गोपीथाय। अग्नेऽदध्यायोऽशीततनो

इत्याह। यथायजुरेवैतत्। पाहि माऽद्य दिवः पाहि प्रसित्यै
 पाहि दुरिष्ठ्यै पाहि दुरद्वन्यै पाहि दुश्चरितादित्याह।
 आशिषमेवैतामा शास्ते। अविषन्नः पितुं कृणु सुषदा योनिः
 स्वाहेतीध्मसंवृश्चनान्यन्वाहार्यपचनेऽभ्याधाय फलीकरणहोमं
 जुहोति। अतिरिक्तानि वा इध्मसं वृश्चनानि॥६८॥

अतिरिक्ताः फलीकरणाः। अतिरिक्तमाज्योच्छेषणम्।
 अतिरिक्त एवातिरिक्तं दधाति। अथो अतिरिक्तेनैवातिरिक्तमास्व
 रुन्धे। वेदिर्देवेभ्यो निलायत। तां वेदेनान्वविन्दन्। वेदेन
 वेदिं विविदुः पृथिवीम्। सा पप्रथे पृथिवी पार्थिवानि। गर्भं
 बिभर्ति भुवनेष्वन्तः। ततो यज्ञो जायते विश्वदानिरिति
 पुरस्तात्स्तम्बयजुषो वेदेन वेदिः सम्मार्ष्ट्यनुवित्यै॥६९॥

अथो यद्वेदश्च वेदिश्च भवतः। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।
 प्रजापतेर्वा एतानि श्मश्रूणि। यद्वेदः। पत्न्या उपस्थ
 आस्यति। मिथुनमेव करोति। विन्दते प्रजाम्। वेदः होता-
 ऽऽहवनीयात्स्तृणन्नेति। यज्ञमेव तत्सन्तनोत्योत्तरस्मादर्धमासात्
 तः सन्ततमुत्तरेऽर्धमास आलभते॥७०॥

तङ्कालेकाल आगते यजते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। स त्वा

अध्वर्युः स्यात्। यो यतो यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयतीति।
 वाताद्वा अध्वर्युर्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। देवा गातुविदो गातुं वित्वा
 गातुमित्याह। यत एव यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयति।
 प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥ ७१॥

तिष्ठतीमे लोका गमयति द्यौर्वृष्टिमेवावरुन्धे पर्यधत्वा इत्याह समिष्ठौ भागधेयन्धत्तमित्याह वा
 इध्मसं वृश्नान्यनुवित्त्यै लभते यजमानः॥ [१]

यो वा अयथादेवतं यज्ञमुपचरति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते।
 पापीयान्भवति। यो यथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्च्यते।
 वसीयान्भवति। वारुणो वै पाशः। इमं विष्यामि वरुणस्य
 पाशमित्याह। वरुणपाशादेवैनां मुञ्चति। सवितृप्रसूतो
 यथादेवतम्॥ ७२॥

न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। धातुश्च योनौ
 सुकृतस्य लोक इत्याह। अग्निर्वै धाता। पुण्यङ्गर्म सुकृतस्य
 लोकः। अग्निरेवैनां धाता। पुण्ये कर्मणि सुकृतस्य
 लोके दधाति। स्योनं मे सह पत्यां करोमीत्याह।
 आत्मनश्च यजमानस्य चानात्यै सन्त्वाय। समायुषा सं
 प्रजयेत्याह॥ ७३॥

आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते पूर्ण॑पा॒त्रे। अ॒न्त॒तोऽनु॑ष्टु॒भा॑। चतु॑ष्प॒द्वा
ए॒तच्छ॑न्दः प्र॒ति॑ष्ठितं प॒त्न्यै पूर्ण॑पा॒त्रे भ॑वति। अ॒स्मिँल्लो॒के
प्र॒ति॑ति॒ष्ठानी॑ति। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॒ति॑ति॒ष्ठति॑। अथो॒ वाग्वा
अ॒नु॑ष्टुक्। वाङ्मि॑थुनम्। आपो॒ रेतः॑ प्र॒जन॑नम्। ए॒तस्मा॑द्वै
मि॑थुनाद्विद्योत॑मानः स्त॒नय॑न्वर्षति। रेतः॑ सि॒ञ्चन्॥ ७४॥

प्र॒जाः प्र॑ज॒नय॑न्। यद्वै य॒ज्ञस्य॑ ब्रह्म॑णा यु॒ज्यते॑। ब्रह्म॑णा वै तस्य॑
विमो॒कः। अ॒द्भिः शा॒न्तिः। विमु॑क्तं वा ए॒तर्हि॑ यो॒क्तं ब्रह्म॑णा।
आ॒दायै॑न॒त्पत्नीं॑ स॒हाप॑ उप॑गृही॒ते शा॒न्त्यै॑। अ॒ञ्जलौ पूर्ण॑पा॒त्रमा
न॑यति। रेत॑ ए॒वास्यां॑ प्र॒जान्द॑धाति। प्र॒जया॑ हि म॑नु॒ष्यः पूर्णः॑।
मुखं॑ वि मृ॑ष्टे। अ॒व॒भृथ॑स्यै॒व रू॒पं कृ॒त्वोत्ति॑ष्ठति॥ ७५॥

सवितृप्रसूतो यथादेवतं प्रजयेत्याह सिञ्चन्मृष्ट एकं च॥ [१०]

परि॒वेषो॑ वा ए॒ष वन॑स्पती॒नाम्। यदु॑प॒वेषः॑। य ए॒वं
वेद॑। वि॒न्दते॑ परि॒वेषा॑रम्। तमु॑त्क॒रे। यं दे॒वा म॑नु॒ष्येषु॑।
उ॒प॒वेष॑मधा॒रय॑न्। ये अ॒स्मद॑पं चे॒तसः॑। ता॒न॒स्मभ्य॑मिहा
कुरु॑। उ॒प॒वेषो॑पं वि॒द्धि नः॥ ७६॥

प्र॒जां पु॑ष्टि॒मथो॒ धन॑म्। द्वि॒पदो॑ न॒श्चतु॑ष्पदः। ध्रु॒वान॑न॒पगा॑न्कुर्वि॒ति
पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्च॑मु॒पं गू॑हति। तस्मा॑त्पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्चः॑ शू॒द्रा

अवस्यन्ति। स्थवि॒रु॒त उप॑गूहति। अप्र॑तिवादिन
ए॒वैनान्कुरु॑ते। धृष्टि॑र्वा उ॒पवे॑षः। शु॒च॒र्तो वज्रो॑ ब्रह्म॑णा
सं॒शितः॑। योप॑वे॒षे शुक्। साऽमु॑मृच्छतु यं द्वि॒ष्म
इति॑॥ ७७ ॥

अथा॑स्मै नाम॒ गृह्य॒ प्रह॑रति। निर॒मुन्नु॑द ओक॑सः। स॒पत्नो॒
यः पृ॑त॒न्यति॑। नि॒र्बा॒ध्येन॑ ह॒विषा॑। इन्द्र॑ एणं॒ परा॑शरीत्। इ॒हि
ति॒स्रः प॑रावतः। इ॒हि प॑श्च जना॒ः अति॑। इ॒हि ति॒स्रोऽति॑
रोच॑नायावत्। सूर्यो॑ अस॑द्वि॒वि। प॒र॒मान्त्वा॑ प॒राव॑तम्॥ ७८ ॥

इन्द्रो॑ नयतु वृ॒त्रहा॑। यतो॑ न पुन॒राय॑सि। श॒श्वती॑भ्यः
समा॑भ्य॒ इति॑। त्रि॒वृ॒द्धा ए॒ष वज्रो॑ ब्रह्म॑णा सं॒शितः॑। शु॒चैवैन॑
वि॒ध्वा। ए॒भ्यो लो॒केभ्यो॑ निर्णु॑द्य। वज्रे॑ण ब्रह्म॑णा स्तृणु॑ते।
ह॒तोऽसा॑वव॑धिष्मामु॒मित्या॑ह॒ स्तृत्यै॑। यं द्वि॒ष्यात्त॑न्ध्यायेत्।
शु॒चैवैन॑मर्पयति॥ ७९ ॥

प्रत्यु॑ष्टं दि॒वः शिल्प॑मय॒ज्ञो घृ॑तं च॒ देवा॑सुराः स ए॒तमिन्द्र॑ आपो॑ देवी॒रग्नि॑ना॒ धिष्णि॑या
अथ॒ स्नुचौ॑ यो वा अय॑थादेवतं परि॒वे॒षो वा एका॑दश॥ ११ ॥

प्रत्यु॑ष्टमय॒ज्ञ ए॒षा हि वि॒श्वेषां॑ दे॒वाना॑मूर्जा॒ पृथि॑वीमथो रक्ष॑सान्तां प्रजा॑तिं द्वाभ्यां॒ तं
का॒लेका॒ले नव॑सप्ततिः॥ ७९ ॥

प्रत्यु॑ष्टमर्पयति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभते। क्षत्राय राजन्यम्। मरुद्ध्यो वैश्यम्।
तपसे शूद्रम्। तमसे तस्करम्। नारकाय वीरहणम्। पाप्मने
क्लीबम्। आक्रयायायोगूम्। कामाय पुश्चलूम्। अतिक्रुष्टाय
मागधम्॥ १ ॥

गीताय सूतम्। नृत्ताय शैलूषम्। धर्माय सभाचरम्। नर्माय
रेभम्। नरिष्ठाय भीमलम्। हसाय कारिम्। आनन्दाय
स्त्रीषखम्। प्रमुदे कुमारीपुत्रम्। मेधायै रथकारम्। धैर्याय
तक्षाणम्॥ २ ॥

श्रमाय कौलालम्। मायायै कार्मारम्। रूपाय मणिकारम्।
शुभे वपम्। शरव्याया इषुकारम्। हेत्यै धन्वकारम्। कर्मणे
ज्याकारम्। दिष्टाय रज्जुसर्गम्। मृत्यवे मृगयुम्। अन्तकाय
श्वनितम्॥ ३ ॥

सन्धये जारम्। गेहायोपपतिम्। निर्ऋत्यै परिवित्तम्।
आत्यै परिविविदानम्। अराध्यै दिधिषूपतिम्। पवित्राय

भिषजम्। प्रज्ञानाय नक्षत्रदर्शम्। निष्कृत्यै पेशस्कारीम्।
बलायोपदाम्। वर्णायानूरुधम्॥४॥

नदीभ्यः पौञ्जिष्टम्। ऋक्षीकाभ्यो नैषादम्। पुरुषव्याघ्राय
दुर्मदम्। प्रयुञ्ज्य उन्मत्तम्। गन्धर्वाप्सरभ्यो ब्रात्यम्।
सर्पदेवजनेभ्योऽप्रतिपदम्। अवैभ्यः कितवम्। इर्यताया
अकितवम्। पिशाचेभ्यो बिदलकारम्। यातुधानैभ्यः
कण्टककारम्॥५॥

उत्सादेभ्यः कुब्जम्। प्रमुदे वामनम्। द्वाभ्यः स्रामम्।
स्वप्रायान्धम्। अधर्माय बधिरम्। संज्ञानाय स्मरकारीम्।
प्रकामोद्यायोपसदम्। आशिक्षायै प्रश्जिनम्। उपशिक्षाया
अभिप्रश्जिनम्। मर्यादायै प्रश्जविवाकम्॥६॥

ऋत्यै स्तेनहृदयम्। वैरहत्याय पिशुनम्। विवित्त्यै क्षत्तारम्।
औपद्रष्टाय सङ्गहीतारम्। बलायानुचरम्। भूम्ने परिष्कुन्दम्।
प्रियाय प्रियवादिनम्। अरिष्ट्या अश्वसादम्। मेधाय वासः
पल्पूलीम्। प्रकामाय रजयित्रीम्॥७॥

भायै दार्वारम्। प्रभाया आग्नेन्धम्। नाकस्य
पृष्ठायाभिषेत्तारम्। ब्रध्नस्य विष्टपाय पात्रनिर्णेगम्।

दे॒व॒लो॒काय॑ पे॒शि॒तार॑म् । म॒नु॒ष्य॒लो॒काय॑ प्र॒क॒रि॒तार॑म् ।
 स॒र्वेभ्यो॑ लो॒केभ्य॑ उ॒प॒से॒त्तार॑म् । अ॒व॒र्त्यै॑ व॒धा॒यो॒प॒म॒न्थि॒तार॑म् ।
 सु॒व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ भा॒ग॒दु॒घम् । व॒र्षि॒ष्ठाय॑ ना॒काय॑
 प॒रि॒वे॒ष्टार॑म् ॥ ८ ॥

अ॒र्मेभ्यो॑ ह॒स्ति॒पम् । ज॒वा॒या॑श्च॒पम् । पु॒ष्ट्यै॑ गो॒पा॒लम् ।
 तेज॑सेऽज॒पा॒लम् । वी॒र्या॑यावि॒पा॒लम् । इ॒रा॑यै की॒ना॒शम् ।
 की॒ला॒लाय॑ सु॒रा॒का॒रम् । भ॒द्राय॑ गृ॒ह॒पम् । श्रेय॑से वि॒त्त॒धम् ।
 अ॒ध्य॑क्षा॒यानु॑क्ष॒त्तार॑म् ॥ ९ ॥

म॒न्य॒वे॑ऽय॒स्ता॒पम् । क्रो॒धा॑य॒ नि॒स॒रम् । शो॒का॑याभि॒स॒रम् ।
 उ॒त्कूल॑वि॒कूल॑ाभ्या॑न्नि॒स्थि॒नम् । यो॒गा॑य॒ यो॒त्तार॑म् । क्षे॒मा॑य॒
 वि॒मो॒त्तार॑म् । व॒पु॒षे॒ मान॑स्कृ॒तम् । शी॒ला॑याञ्जनी॒का॒रम् ।
 नि॒र्ऋ॑त्यै को॒श॒का॒रीम् । य॒मा॒या॒सूम् ॥ १० ॥

य॒म्यै॑ य॒म॒सूम् । अ॒थ॒र्व॒भ्यो॑ऽव॒तो॒का॒म् । सं॒व॒त्स॒राय॑
 प॒र्या॒रिणी॑म् । प॒रि॒व॒त्स॒रा॒यावि॑जा॒ता॒म् । इ॒दा॒व॒त्स॒रा॒याप॑स्क॒द्व॒री॒म् ।
 इ॒द्व॒त्स॒रा॒याती॑त्वं॒वरी॑म् । व॒त्स॒रा॒य॒ विज॑र्ज॒राम् । स॒र्व॒न्त्स॒रा॒य॒
 प॒लि॑क्री॒म् । व॒ना॑य॒ वन॑प॒म् । अ॒न्य॒तो॒र॒ण्या॒य॒ दा॒व॒पम् ॥ ११ ॥

स॒रो॒भ्यो॑ धै॒व॒रम् । वेश॑न्ता॒भ्यो॑ दा॒श॒म् । उ॒प॒स्था॑व॒री॒भ्यो॑

बैन्दम्। नङ्गुलाभ्यः शौष्कलम्। पार्याय कैवर्तम्। अवार्याय
मार्गारम्। तीर्थेभ्य आन्दम्। विषमेभ्यो मैनालम्। स्वनेभ्यः
पर्णकम्। गुहाभ्यः किरातम्। सानुभ्यो जम्भकम्। पर्वतेभ्यः
किम्पूरुषम्॥१२॥

प्रतिश्रुत्काया ऋतुलम्। घोषाय भूषम्। अन्ताय बहुवादिनम्।
अनन्ताय मूकम्। महसे वीणावादम्। क्रोशाय तूणवध्मम्।
आक्रन्दाय दुन्दुभ्याघातम्। अवरस्पराय शङ्खध्मम्।
ऋभुभ्योजिनसन्धायम्। साध्येभ्यश्चर्मम्॥१३॥

बीभत्सायै पौल्कसम्। भूत्यै जागरणम्। अभूत्यै स्वपनम्।
तुलायै वाणिजम्। वर्णाय हिरण्यकारम्। विश्वेभ्यो देवेभ्यः
सिध्मलम्। पश्चाद्दोषाय ग्लावम्। ऋत्यै जनवादिनम्। व्यृद्ध्या
अपगल्भम्। सशराय प्रच्छिदम्॥१४॥

हसाय पुञ्चलूमा लभते। वीणावादङ्गणकङ्गीताय।
यादसे शाबुल्याम्। नर्माय भद्रवतीम्। तूणवध्मं ग्राम्ण्यं
पाणिसङ्घातवृत्ताय। मोदायानुक्रोशकम्। आनन्दाय
तलवम्॥१५॥

अक्षराजाय कितवम्। कृताय सभाविनम्। त्रेताया

आदिनवद॒र्शम्। द्वा॒प॒राय॑ ब॒हिः स॒दम्। क॒ल॒ये स॒भा॒स्था॒णुम्।
 दुष्कृ॒ताय॑ च॒रका॑चार्यम्। अ॒ध्व॒ने ब्र॒ह्मचा॑रिणम्। पि॒शा॒चेभ्यः॑
 सै॒लग॒म्। पि॒पा॒सायै॑ गोव्य॒च्छम्। नि॒र्ऋ॒त्यै गो॒घा॒तम्। क्षु॒धे
 गो॒वि॒कृ॒तम्। क्षु॒त्तृ॒ष्णाभ्या॑न्तम्। यो गां वि॒कृ॒न्त॑न्तं मा॒सं
 भि॒क्ष॑माण उप॒तिष्ठ॑ते॥१६॥

भू॒म्यै पी॒ठस॒र्पि॒ण॒मा ल॑भते। अ॒ग्नये॑ऽस॒लम्। वा॒यवे॑
 चा॒ण्डा॒लम्। अ॒न्तरि॑क्षाय व॒श॒न॒र्ति॒नम्। दि॒वे ख॑ल॒तिम्।
 सू॒र्याय॑ ह॒र्य॒क्षम्। च॒न्द्रम॑से मि॒र्मि॒रम्। नक्ष॑त्रेभ्यः कि॒ला॒सम्।
 अ॒ह्ने शु॒क्लं पि॒ङ्ग॒लम्। रा॒त्रि॒यै कृ॒ष्णं पि॒ङ्गा॒क्षम्॥१७॥

वा॒चे पु॒रु॒ष॒मा ल॑भते। प्रा॒णम॑पा॒नव्या॑नमु॒दान॑स॒मान॑न्तान्
 वा॒यवे॑। सू॒र्याय॑ चक्षु॒रा ल॑भते। म॒नश्च॒न्द्रम॑से। दि॒ग्भ्यः श्रो॒त्रम्।
 प्र॒जाप॑तये पु॒रु॒षम्॥१८॥

अथै॒तान॑रू॒पेभ्य॑ आल॑भते। अति॑ह॒स्वम॑तिदी॒र्घम्।
 अति॑कृ॒शम॑त्य॒सल॑म्। अति॑शु॒क्लम॑तिकृष्णम्। अति॑श्लक्ष्ण॒-
 मति॑लोमशम्। अति॑कि॒रि॒टम॑तिद॒न्तु॒रम्। अति॑मि॒र्मि॒रम॑तिमे॒मिष॑
 आ॒शा॒यै जा॒मिम्। प्र॒ती॒क्षा॒यै कु॒मा॒रीम्॥१९॥

ब्रह्म॑णे गी॒ताय॑ श्रमा॑य स॒न्धये॑ न॒दीभ्य॑ उत्सा॒देभ्य॑ ऋ॒त्यै भा॒या अ॒मै॒भ्यो म॒न्यवे॑ य॒म्यै

दशदश॒ सरो॑भ्यो॒ द्वाद॑श॒ प्रति॒श्रुत्का॑यै॒ बीभ॑त्सायै॒ दश॑दश॒ हसा॑य॒ सप्ता॑क्षरा॒जाय॑ त्रयो॑दश॒
भूम्यै॒ दश॑ वा॒चे षड॑थ॒ नवैका॑न्नवि॒ंशतिः॥१९॥

ब्रह्म॑णे॒ यम्यै॑ नव॑दश॥१९॥

ब्रह्म॑णे॒ कुमा॑रीम्॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

स॒त्यं प्र॑पद्ये। ऋ॒तं प्र॑पद्ये। अ॒मृतं॑ प्र॑पद्ये। प्र॒जाप॑तेः प्रि॒यां
 त॒नुव॑मना॒र्ता प्र॑पद्ये। इ॒दम॒हं प॑ञ्चद॒शेन॑ वज्रेण। द्विष॑न्तं
 भ्रातृ॑व्य॒मव॑ क्रामामि। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः।
 भूर्भुवः॑ सु॒वः। हिम्॥१॥

स॒त्यं द॑श॥ _____ [१]

प्र वो॒ वाजा॑ अ॒भिद्य॑वः। ह॒विष्म॑न्तो घृ॒ताच्या॑। दे॒वाञ्जि॑गाति
 सु॒म्रयुः॑। अ॒ग्न आ॑या॒हि वी॒तये॑। गृ॒णानो॑ ह॒व्यदा॑तये। नि होता॑
 स॒त्सि ब॒र्हिषि॑। तन्त्वा॑ स॒मिद्भि॑रङ्गि॒रः। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि।
 बृ॒हच्छो॑चा यविष्म। स नः॑ पृथुः श्र॒वाय्य॑म्॥२॥

अच्छा॑ दे॒व वि॑वाससि। बृ॒हद॑ग्रे सु॒वीर्य॑म्। ई॒डेन्यो॑
 नम॑स्य॒स्तिरः॑। तमा॑सि द॒र्शतः॑। स॒मग्नि॑रि॒ध्यते॑ वृषा॑। वृषो॑
 अ॒ग्निः स॒मिध्य॑ते। अ॒श्वो न॑ दे॒ववा॑हनः। त॒ ह॒विष्म॑न्त
 ई॒डते॑। वृष॑णन्त्वा व॒यं वृष॑न्। वृषा॑णः स॒मिधी॑महि॥३॥

अ॒ग्ने दी॑द्यतं बृ॒हत्। अ॒ग्निं दू॑तं वृ॒णीम॑हे। होता॑रं वि॒श्ववे॑दसम्।
 अ॒स्य य॒ज्ञस्य॑ सु॒क्रतु॑म्। स॒मिध्य॑मानो अ॒ध्वरे॑। अ॒ग्निः पा॑व॒क

ईड्यः। शोचिष्केशस्तमीमहे। समिद्धो अग्न आहुत। देवान्
यक्षि स्वध्वर। त्वं हि हव्यवाडसि। आ जुहोत दुवस्यत।
अग्निं प्रयत्यध्वरे। वृणीध्वं हव्यवाहनम्। त्वं वरुण उत
मित्रो अग्ने। त्वां वर्धन्ति मतिभिर्वसिष्ठाः। त्वे वसु सुषणनानि
सन्तु। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥४॥

श्रवाय्यमिधीमह्यसि सप्त च॥ [२]

अग्ने महां असि ब्राह्मण भारत। असावसौ। देवेद्धो
मन्विद्धः। ऋषिष्ठुतो विप्रानुमदितः। कविशस्तो ब्रह्मसंशितो
घृताहवनः। प्रणीर्यज्ञानाम्। रथीरध्वराणाम्। अतूर्तो होता।
तूर्णिरहव्यवाट्। आस्पात्रं जुहूर्देवानाम्॥५॥

चमसो देवपानः। अरां इवाग्ने नेमिर्देवांस्त्वं परिभूरसि।
आ वह देवान् यजमानाय। अग्निमग्न आवह। सोममावह।
अग्निमावह। प्रजापतिमावह। अग्नीषोमावावह। इन्द्राग्नी
आवह। इन्द्रमावह। महेन्द्रमावह। देवां औज्यपां
आवह। अग्निं होत्रायावह। स्वं महिमानमा वह। आ चाग्ने
देवान् वह। सुयजा च यज जातवेदः॥६॥

देवानामिन्द्रमा वह षट् च॥ [३]

अ॒ग्निर्हो॒ता वे॒त्व॒ग्निः। हो॒त्रं वै॑त्तु प्रा॒वि॒त्रम्। स्मो व॒यम्। सा॒धु
ते॑ यज॒मान दे॒वता॑। घृ॒तव॑तीमध्व॒र्यो सु॒च॒मास्य॑स्व। दे॒वायु॑वं
वि॒श्ववा॑राम्। ई॒डा॒म॒है दे॒वाः ई॒डे॒न्यान्। न॒म॒स्याम॑ नम॒स्यान्।
यजा॑म॒ य॒ज्ञिया॑न्॥७॥

अ॒ग्निर्हो॒ता न॒वा॑॥ _____ [४]

स॒मिधो॑ अ॒ग्र आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु॑। तनू॒नपा॑द॒ग्र आ॒ज्य॑स्य
वे॒तु। इ॒डो अ॑ग्र॒ आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु॑। ब॒र्हि॒र॒ग्र आ॒ज्य॑स्य
वे॒तु। स्वाहा॑ऽग्निम्। स्वाहा॑ सोमम्। स्वाहा॑ऽग्निम्। स्वाहा॑
प्र॒जाप॑तिम्। स्वाहा॑ऽग्नी॒षोमौ॑। स्वाहे॑न्द्रा॒ग्नी। स्वाहे॑न्द्रम्।
स्वाहा॑ महे॒न्द्रम्। स्वाहा॑ दे॒वाः आ॑ज्य॒पान्। स्वाहा॑ऽग्निः
हो॒त्राञ्जु॑षा॒णाः। अ॒ग्र आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु॑॥८॥

इ॒न्द्रा॒ग्नी प॒ञ्च॑ च॥ _____ [५]

अ॒ग्निर्वृ॒त्राणि॑ जङ्घ॒नत्। द्र॒वि॒ण॒स्युर्वि॑प॒न्यया॑। स॒मि॒द्धः शु॒क्र
आ॒हु॑तः। जु॒षा॒णो अ॒ग्निरा॒ज्य॑स्य वे॒तु। त्व॑ः सो॒मासि॑
स॒त्प॑तिः। त्व॑ः रा॒जो॒त वृ॑त्र॒हा। त्वं भ॒द्रो अ॑सि॒ क्रतुः॑।
जु॒षा॒णः सोम॑ आ॒ज्य॑स्य ह॒विषो॑ वे॒तु। अ॒ग्निः प्र॒त्नेन॑
जन्म॑ना। शु॒म्भा॒नस्त॒नुव॑ः स्वाम्। क॒विर्वि॑प्रे॒ण वावृ॑धे।

जुषा॒णो अ॒ग्निराज्य॑स्य वेतु। सोमं॑ गी॒र्भि॒ष्ट्वा व॒यम्। व॒र्धया॑मो
वचो॒विदः॑। सु॒मृ॒डी॒को न॒ आवि॑श। जुषा॒णः सोम॒ आ॒ज्य॑स्य
ह॒विषो॑ वेतु॥१॥

स्वा५ पद च॥

[६]

अ॒ग्नि॒र्मूर्धा॑ दि॒वः क॒कुत्। प॒तिः पृ॒थि॒व्या अ॒यम्। अ॒पा५
रेता॑५सि जिन्वति। भुवो॑ य॒ज्ञस्य॑ रज॑सश्च ने॒ता। यत्रा॑ नि॒यु॒द्धिः
सच॑से शि॒वाभिः॑। दि॒वि मूर्धा॑न॒न्दधि॑षे सुव॒र॒षाम्। जि॒ह्वा॒म॒ग्रे
चकृ॑षे ह॒व्यवा॑हम्। प्रजा॑पते॒ न त्वदे॑तान्य॒न्यः। वि॒श्वा॑ जा॒तानि॑
परि॒ ता ब॑भूव। यत्का॑मास्ते जहु॒मस्तं॑ नो॒ अस्तु॥१०॥

व॒यः५ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। स वे॑द पु॒त्रः पि॒तर॑५ स
मा॒तर॑म्। स सू॒नुर्भु॑व॒त्स भु॑व॒त्पुन॑र्मघः। स द्या॒मौर्णो॑द॒न्तरि॑क्ष॒ः५
स सु॒वः। स वि॒श्वा भुवो॑ अभव॒त्स आ॑भवत्। अ॒ग्नी॒षोमा॑
सवे॑दसा। सह॑ती वनत॒ङ्गिरः॑। सन्दे॑वत्रा ब॑भूवथुः। यु॒वमे॒तानि॑
दि॒वि रो॑च॒नानि॑। अ॒ग्निश्च॑ सोम॒ सक्र॑तू अध॒त्तम्॥११॥

यु॒व५ सि॒न्धू५ र॒भि॒शस्ते॑रव॒द्यात्। अ॒ग्नी॒षोमा॑वमु॒श्चतं॑
गृ॒भी॒तान्। इन्द्रा॑ग्नी रोच॒ना दि॒वः। परि॒ वाजे॑षु भूषथः।
तद्वा॑श्चेति॒ प्रवी॑र्यम्। श॒जथ॑द्व॒त्रमु॒त सं॑नोति॒ वाज॑म्। इन्द्रा॑

यो अ॒ग्नी स॒हुरी स॒पर्यात्। इ॒र॒ज्यन्ता॑ वस॒व्यस्य॑ भूरैः।
 स॒ह॒स्त॒मा स॒ह॒सा वा॒ज्यन्ता॑। ए॒न्द्र सान॒सि॑ र॒यिम्॥१२॥
 स॒जित्वा॑न॒ र सदा॒सह॑म्। व॒र्षि॑ष्ठमू॒तये॑ भर। प्र॒स॒साहि॑षे
 पु॒रु॒हूत॑ श॒त्रून्। ज्ये॑ष्ठ॒स्ते शु॒ष्म इ॒ह रा॒तिर॑स्तु। इन्द्रा भ॑र
 दक्षि॑णेना॒ वसू॑नि। प॒तिः सिन्धू॑नाम॒सि रे॒वती॑नाम्। म॒हा र
 इन्द्रो॑ य ओज॑सा। प॒र्जन्यो॑ वृ॒ष्टि॒मा र इ॒वा स्तोमै॑र्व॒त्सस्य॑
 वावृ॑धे। म॒हा र इन्द्रो॑ नृ॒वदा॑च॒र्षणि॒प्राः॥१३॥

उ॒त द्वि॒र्ब॒र्हा अ॒मिनः॑ स॒हो॑भिः। अ॒स्म॒द्रिय॑ग॒वावृ॑धे वी॒र्या॑य।
 उ॒रुः पृ॒थुः सु॒कृतः॑ क॒र्तृभि॑र्भूत। पि॒प्री॑हि दे॒वा र उ॑श॒तो
 य॑विष्ठ। वि॒द्वा र ऋ॒तू र ऋ॒तु॒पते॑ यजे॒ह। ये दै॒व्या
 ऋ॒त्वि॒ज॒स्तेभि॑र॒ग्ने। त्व र हो॑तृ॒णाम॒स्याय॑जिष्ठः। अ॒ग्नि र
 स्वि॑ष्ट॒कृत॑म्। अ॒या॒ङ्गि॒र॒ग्नेः प्रि॒या धा॑मानि। अ॒या॒द्भोम॑स्य
 प्रि॒या धा॑मानि॥१४॥

अ॒या॒ङ्गि॒र॒ग्नेः प्रि॒या धा॑मानि। अ॒या॒द्भु॒जाप॑तेः प्रि॒या धा॑मानि।
 अ॒या॒ङ्ग्री॒षोम॑योः प्रि॒या धा॑मानि। अ॒या॒ङ्गिन्द्रा॑ग्नि॒योः प्रि॒या
 धा॑मानि। अ॒या॒ङ्गिन्द्र॑स्य प्रि॒या धा॑मानि। अ॒या॒ण्महे॑न्द्रस्य
 प्रि॒या धा॑मानि। अ॒या॒ङ्गै॒वाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धा॑मानि।

यक्षदग्नेरहोतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्।
 आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः।
 जुषतां हविः। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतः। पावक
 शोचे वेष्ट्वं हि यज्वा। ऋता यजासि महिना वियद्भूः।
 हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥१५॥

अस्त्वधत्तं रुयिं चरषणिप्राः सोमस्य प्रिया धामानीषः षट्॥ [७]

उपहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या। उप मा रथन्तरं सह
 पृथिव्या ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण। उप मा
 वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपहूतं बृहत्सह दिवा।
 उप मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपहूताः सप्त होत्राः। उप
 मा सप्त होत्रा ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः सहर्षभा। उप मा
 धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥१६॥

उपहूतो भक्षः सखा। उप मा भक्षः सखा ह्वयताम्।
 उपहूतां (४) हो। इडोपहूता। उपहूतेडा। उपो अस्मां
 इडा ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडा। मानवी घृतपदी
 मैत्रावरुणी। ब्रह्म देवकृतमुपहूतम्॥१७॥

दैव्या अध्वर्यव उपहूताः। उपहूता मनुष्याः। य इमं

य॒ज्ञम॑वान्। ये य॒ज्ञप॑तिं॒ वर्धा॑न्। उप॑हू॒ते द्या॑वा॒पृथि॑वी।
 पू॒र्वजे॑ ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उप॑हू॒तोऽयं॑ यज॑मानः।
 उत्त॑रस्या॒न्देव॑य॒ज्याया॑मुप॑हूतः। भूय॑सि ह॒विष्क॑रण॒ण उप॑हूतः।
 दि॒व्ये धा॑म॒न्नुप॑हूतः। इ॒दं मे॑ दे॒वा ह॒विर्जु॑षन्ता॒मिति॑
 तस्मि॒न्नुप॑हूतः। वि॒श्वम॑स्य प्रि॒यमुप॑हूतम्। वि॒श्वस्य॑
 प्रि॒यस्योप॑हूत॒स्योप॑हूतः॥१८॥

सहर्षभा ह्वयतामुपहूतः हविष्करणं उपहूतश्चत्वारिं च॥ [८]

दे॒वं ब॒र्हिः। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु। दे॒वो न॑रा॒शः सः॑।
 व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा
 म॒न्द्रः क॒विः। स॒त्यम॑न्माय॒जी हो॑ता॑। हो॒तुर्हो॑तु॒राय॑जीयान्।
 अ॒ग्ने या॑न् दे॒वान॑या॑ट्। या॑ अ॒पिप्रेः॑। ये ते॑ हो॒त्रे अ॑म॒त्सत॑।
 ता॑ सं॒स॒नुषी॑ हो॒त्रा॑न्दे॒वङ्ग॑माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
 स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॑ग्ने होता॑ऽभूः। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य न॒मोवा॑के
 वी॒हि॑॥१९॥

अपिप्रेः पञ्च च॥ [९]

इ॒दं द्या॑वा॒पृथि॑वी भ॒द्रम॑भूत्। आ॒र्ध्मं सू॑क्तवा॒कम्। उ॒त
 न॑मोवा॒कम्। ऋ॒ध्यास्म॑ सू॒क्तोच्य॑मग्ने। त्व॑ सू॒क्तवा॑गंसि।

उपश्रितो दिवः पृथिव्योः। ओमन्वती तेऽस्मिन् युज्ञे यजमान-
द्यावापृथिवी स्ताम्। शङ्गये जीरदानू। अत्रसू अप्रवेदे।
उरुगव्यूती अभयं कृतौ॥२०॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापा। शम्भुवौ मयोभुवौ। ऊर्जस्वती च
पयस्वती च। सूपचरणा च स्वधिचरणा च। तयोराविदि।
अग्निरिदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
सोम इदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
अग्निरिदं हविरंजुषत॥२१॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। प्रजापतिरिदं हविरंजुषत।
अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अग्नीषोमाविदं
हविरंजुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्। इन्द्राग्नी
इदं हविरंजुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्।
इन्द्र इदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
महेन्द्र इदं हविरंजुषत॥२२॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। देवा अज्यपा आज्यमजुषन्त।
अवीवृधन्त महो ज्यायोऽकृत। अग्निर्होत्रेणेदं हविरंजुषत।
अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अस्यामृध्दोत्रायान्देवङ्गमायाम्।

आशा॑स्तेऽयं यज॑मानोऽसौ। आयु॑रा शा॑स्ते। सुप्र॒जा॒स्त्वमा
शा॑स्ते। स॒जा॒त॒व॒न॒स्यामा शा॑स्ते॥२३॥

उत्तरा॑न्देवय॒ज्यामा शा॑स्ते। भूयो॑ हवि॒ष्कर॑ण॒मा शा॑स्ते।
दिव्य॑न्धामा शा॑स्ते। विश्वं॑ प्रि॒यमा शा॑स्ते। यद॒नेन॑ ह॒विषा॑-
ऽऽशा॑स्ते। तद॑श्या॒त्तदृ॑ध्यात्। तद॑स्मै दे॒वा रा॑सन्ताम्।
तद॒ग्नि॑र्दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ वन॑ते। व॒यम॒ग्नेर्मा॑नु॒षाः। इ॒ष्टं च॑ वी॒तं च॑।
उ॒भे च॑ नो द्यावा॑पृथि॒वी अ॒हंस॑स्पाताम्। इ॒ह गति॑र्वा॒मस्ये॑दं
च॑। नमो॑ दे॒वेभ्यः॑॥२४॥

अ॒भुयं॑ कृता॑वकृता॒ग्निरि॑दं ह॒विर॑जुषत महेन्द्र इ॒दं ह॒विर॑जुषत स॒जा॒त॒व॒न॒स्यामा शा॑स्ते वी॒तं
च॑ त्रीणि॑ च॥ [१०]

तच्छृ॑ं योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवी॑
स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मा॑नु॒षेभ्यः॑। ऊ॒र्ध्वञ्जि॑गातु भेष॒जम्।
शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदै॑। शञ्चतु॑ष्पदे॥२५॥

तच्छृ॑ं योरष्टौ॥ [११]

आप्या॑यस्व॒ सन्तौ॑। इ॒ह त्वष्टा॑रम॒ग्निय॑न्त॒न्नस्तु॑रीपम्। दे॒वानां॑
पत्नी॑रुश॒तीर॑वन्तु नः। प्राव॑न्तु नस्तु॒जये॑ वाज॑सातये। याः
पार्थि॑वासो॒ या अ॒पाम॑पि॒ व्रते॑। ता नो॑ दे॒वीः सु॒हवाः॑ शर्म॑

यच्छत। उ॒त ग्रा वि॒यन्तु दे॒वप॑त्नीः। इन्द्रा॑ण्य॒ग्राय्य॑श्चिनी॒
राट्। आ रोद॑सी वरु॒णा॒नी शृ॑णोतु। वि॒यन्तु दे॒वीर्य॑
ऋतु॑र्जनी॒नाम्॥२६॥

अ॒ग्निर्हो॑ता गृ॒हप॑तिः स राजा॑। वि॒श्वा वेद॑ जनि॒मा
जा॒तवे॑दाः। दे॒वाना॑मु॒त यो म॑र्त्या॒नाम्। यजि॑ष्ठः स प्र
य॑जतामृ॒तावा॑। व॒यमु॑ त्वा गृ॒हप॑ते जना॒नाम्। अ॒ग्ने अ॑कर्म
स॒मिधा॑ बृ॒हन्त॑म्। अ॒स्थूरि॑ णो॒ गार्ह॑पत्यानि सन्तु। ति॒ग्मेन॑
न॒स्तेज॑सा॒ सः शि॑शाधि॥२७॥

जनी॒नाम॒ष्टौ च॑॥

[१२]

उप॑हूतः रथन्त॒रः स॒ह पृ॑थि॒व्या। उप॑ मा रथन्त॒रः स॒ह
पृ॑थि॒व्या ह॑यताम्। उप॑हूतं वामदे॒व्यः स॒हान्तरि॑क्षेण। उप॑ मा
वामदे॒व्यः स॒हान्तरि॑क्षेण ह॑यताम्। उप॑हूतं बृ॒हत्स॒ह दि॒वा।
उप॑ मा बृ॒हत्स॒ह दि॒वा ह॑यताम्। उप॑हूताः स॒प्त हो॑त्राः। उप॑
मा स॒प्त हो॑त्रा ह॑यन्ताम्। उप॑हूता धे॒नुः स॒हर्ष॑भा। उप॑ मा
धे॒नुः स॒हर्ष॑भा ह॑यताम्॥२८॥

उप॑हूतो भ॒क्षः स॒खा। उप॑ मा भ॒क्षः स॒खा ह॑यताम्।
उप॑हूताँ(४)हो। इडोप॑हूता। उप॑हूतेडौ। उपो॑ अ॒स्माः

इडां ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडां। मा॒न॒वी घृ॒तप॑दी
मै॒त्राव॑रु॒णी। ब्र॒ह्म दे॒वकृ॑त॒मुप॑हूतम्॥ २९॥

दै॒व्या अ॒ध्व॒र्यव॑ उप॑हूताः। उप॑हूता म॒नु॒ष्याः। य इ॒मं
य॒ज्ञम॑वान्। ये य॒ज्ञप॑त्नीं॒ वर्धा॑न्। उप॑हूते द्या॒वापृ॑थि॒वी। पू॒र्वजे॑
ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उप॑हूते॒यं यज॑माना। इ॒न्द्रा॑णी॒वा-
ऽवि॑ध॒वा। अ॒दि॒तिरि॑व सु॒पु॒त्रा। उत्त॑रस्या॒न्देव॑य॒ज्याया॑मु॒पहू॑ता।
भूय॑सि ह॒विष्क॑रण॒ उप॑हूता। दि॒व्ये धा॑म॒न्नुप॑हूता। इ॒दं मे॑ दे॒वा
ह॒विर्जु॑षन्ता॒मिति॑ तस्मि॒न्नुप॑हूता। वि॒श्वम॑स्याः प्रि॒यमु॑पहूतम्।
वि॒श्वस्य॑ प्रि॒यस्यो॑प॒हूत॑स्यो॒पहू॑ता॥ ३०॥

स॒ह॒र्ष॑भा ह्वयता॒मुप॑हूत॑ सु॒पु॒त्रा षट्॥ [१३]

स॒त्यं प्र॑वोऽग्ने॑ म॒हान॑ग्नि॒रहो॑ता॒ समि॑धोऽग्नि॒र्वृ॒त्राण्य॑ग्नि॒र्मूर्धो॑प॒हूतं॑ दे॒वं ब॒र्हि॒रि॒दं द्या॑वापृथि॒वी
तच्छुं॑ यो॒रा प्या॑य॒स्वोप॑हूत॒न्नयो॑दश॥ १३॥

स॒त्यं व॒यं स्या॑म वृ॒ष्टि॒द्या॒वा त्रिं॑शत्॥ ३०॥

स॒त्यमु॑पहूता॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तः। वनस्पते मधुना दैव्येन।
 यदूर्ध्वस्तिष्ठाद्विणेह धत्तात्। यद्वा क्षयो मातुरस्या
 उपस्थे। उच्छ्रयस्व वनस्पते। वर्ष्मन्पृथिव्या अधि। सुमिती
 मीयमानः। वर्चोधा यज्ञवाहसे। समिद्धस्य श्रयमाणः
 पुरस्तात्। ब्रह्म वन्वानो अजरः सुवीरम्॥१॥

आरे अस्मदमतिं बाधमानः। उच्छ्रयस्व महते सौभगाय।
 ऊर्ध्व ऊषुणं ऊतये। तिष्ठा देवो न संविता। ऊर्ध्वो वाजस्य
 सनिता यदञ्जिभिः। वाघद्विर्विह्वयामहे। ऊर्ध्वो नः पाह्यः हंसो
 नि केतुना। विश्वः समन्त्रिणन्दह। कृधी न ऊर्ध्वा च रथाय
 जीवसे। विदा देवेषु नो दुवः॥२॥

जातो जायते सुदिनत्वे अहाम्। समर्य आ विदथे वर्धमानः।
 पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा। देवया विप्र उदियति वाचम्।
 युवा सुवासाः परिवीत आगात्। स उ श्रेयान्भवति
 जायमानः। तन्धीरांसः कवय उन्नयन्ति। स्वाधियो
 मनसा देवयन्तः। पृथुपाजा अमर्त्यः। घृतनिर्णिख्स्वाहुतः।

अ॒ग्निर्य॒ज्ञस्य॑ ह॒व्य॒वाट्। त॑ꣳ स॒बाधो॑ य॒तः सु॒चः। इ॒त्था
धि॒या य॒ज्ञव॑न्तः। आच॑क्रु॒रग्नि॒मूत॑यै। त्वं वरु॑ण उ॒त मि॒त्रो
अ॒ग्ने। त्वां व॑र्धन्ति म॒तिभि॑र्वसि॒ष्ठाः। त्वे वसु॑ सुष॒ण॒नानि॑
सन्तु। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः॥३॥

सुवीर॒न्दुवः॑ स्वा॒हुतो॒ऽष्टौ च॑॥ [१]

होता॑ यक्षद॒ग्निꣳ स॒मिधा॑ सु॒षमि॒धा स॒मिद्धं॑ नाभा॑
पृथि॒व्याः स॒ङ्ग॒थे वा॒मस्य॑। वर्ष्म॑न्दि॒व इ॒डस्प॑दे वे॒त्वाज्य॑स्य
होत॑र्यज॒। होता॑ यक्ष॒त्तनू॑नपा॒तम॑दि॒तेर्गर्भ॑ भुव॑नस्य गो॒पाम्।
मध्वा॒द्य दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ दे॒व्याना॑न्प॒थो अ॑नक्तु वे॒त्वाज्य॑स्य
होत॑र्यज॒। होता॑ यक्ष॒न्नरा॑शꣳसं नृ॒शस्त्रं॑ नृꣳः प्र॑णे॒त्रम्।
गोभि॑र्व॒पावा॒न्त्स्याद्वी॑रैः शक्ती॑वा॒न्नथैः॑ प्रथ॒मया वा॒ हिर॑ण्यैश्च॒न्द्री
वे॒त्वाज्य॑स्य होत॑र्यज॒। होता॑ यक्षद॒ग्निमि॒ड ई॒डितो॑ दे॒वो
दे॒वाꣳ आ॒वक्ष॑द्दूतो ह॒व्य॒वाड॑मूरः। उपे॒मं य॒ज्ञमु॑पे॒मां दे॒वो
दे॒वह॑तिमवतु वे॒त्वाज्य॑स्य होत॑र्यज॒। होता॑ यक्षद्व॒र्हिः
सु॒ष्टरी॑मोर्ण॒म्रदा॑ अ॒स्मिन् य॒ज्ञे वि च॒ प्र च॑ प्रथ॒ताꣳ
स्वा॒स॒स्थं दे॒वेभ्यः॑। ए॒मेन॑दद्य वस॑वो रु॒द्रा आ॑दि॒त्याः स॑दन्तु
प्रि॒यमि॒न्द्र॑स्यास्तु वे॒त्याज्य॑स्य होत॑र्यज॒॥४॥

होता यक्षदुरं ऋष्याः कव्यो कोषधावनीरुदाताभीर्जिहतां
 विपक्षोभिः श्रयन्ताम्। सुप्रायणा अस्मिन् यज्ञे
 विश्रयन्तामृतावृधो वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
 यक्षदुषासानक्ता बृहती सुपेशासा नृः पतिभ्यो योनिं
 कृण्वाने। सः स्मयमाने इन्द्रेण देवैरेदं बरुहिः सीदतां
 वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतारा
 मन्द्रा पोतारा कवी प्रचेतसा। स्विष्टमद्यान्यः करदिषा
 स्वभिगूर्तमन्य ऊर्जा सतवसेमं यज्ञं दिवि देवेषु धत्तां
 वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तिस्त्रो देवीरपसामपस्तमा
 अच्छिद्रमद्येदमपस्तन्वताम्। देवेभ्यो देवीर्देवमपो
 वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्वष्टारमचिष्टुमपाकं
 रेतोधां विश्रवसं यशोधाम्। पुरुरूपमकामकर्शनं
 सुपोषः पोषैः स्यात्सुवीरो वीरैर्वेत्वाज्यस्य होतर्यजं।
 होता यक्षद्वनस्पतिमुपावस्रक्षद्वियो जोष्टारं शशमन्नरः।
 स्वदात्स्वधितिरुत्तुथाद्य देवो देवेभ्यो हव्यावाङ्मेत्वाज्यस्य
 होतर्यजं। होता यक्षदग्निः स्वाहाऽऽज्यस्य स्वाहा
 मेदसः स्वाहा स्तोकानां स्वाहा स्वाहाकृतीनां स्वाहा
 हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवाः आज्यपान्त्स्वाहाऽग्निः

होत्राञ्जुषाणा अग्र आज्यस्य वियन्तु होतर्यजं॥५॥

प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाज्यस्य होतर्यजं सुवीरो वीरैर्वेत्वाज्यस्य होतर्यजं चत्वारि च
(अग्निन्तनूनपातन्नराशंसमग्निमिड ईडितो बृहिर्दुर उषासानक्ता देव्या तिस्रस्त्वष्टारं
वनस्पतिमग्निम्। पञ्च वेत्वेकौ वियन्तु द्विर्वीतामेकौ वियन्तु द्विर्वेत्वेकौ वियन्तु होतर्यजं॥)[२]

समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे। देवो देवान् यजसि जातवेदः।
आ च वह मित्रमहश्चिकित्वान्। त्वन्दूतः कविरसि प्रचेताः।
तनूनपात्पथ ऋतस्य यानान्। मध्वा समञ्जन्तस्वदया सुजिह्वा।
मन्मानि धीभिरुत यज्ञमृन्धन्। देवत्रा च कृणुह्यध्वरन्नः।
नराशंसस्य महिमानमेषाम्। उप स्तोषाम यज्ञतस्य
यज्ञैः॥६॥

ते सुक्रतवः शुचयो धियन्धाः। स्वदन्तु देवा उभयानि हव्या।
आजुह्वान ईड्यो वन्द्यश्च। आयाह्यग्रे वसुभिः सजोषाः। त्वं
देवानामसि यहु होता। स एनान् यक्षीषितो यजीयान्।
प्राचीनं बृहिः प्रदिशा पृथिव्याः। वस्तोरस्या वृज्यते
अग्रे अहाम्। व्यु प्रथते वितुरं वरीयः। देवेभ्यो अदितये
स्योनम्॥७॥

व्यचस्वतीरुर्विया विश्रयन्ताम्। पतिभ्यो न जनयः
शुम्भमानाः। देवीर्द्वारो बृहतीर्विश्वमिन्वाः। देवेभ्यो भवथ

सुप्रायुणाः। आसुष्वयन्ती यजते उपाके। उषासानक्ता
सदतां नि योनौ। दिव्ये योषणे बृहती सुरुक्मे। अधि श्रियः
शुक्रपिशन्दधाने। दैव्या होतांरा प्रथमा सुवाचा। मिमांसा
यज्ञं मनुषो यजध्वै॥८॥

प्रचोदयन्ता विदथेषु कारू। प्राचीनं ज्योतिः प्रदिशां दिशन्ता।
आ नो यज्ञं भारती तूयमेतु। इडां मनुष्वदिह चेतयन्ती। तिस्रो
देवीर्बर्हिरेदः स्योनम्। सरस्वती स्वपंसः सदन्तु। य इमे
द्यावापृथिवी जनित्री। रूपैरपिः शङ्खवनानि विश्वा। तमद्य
होतरिषितो यजीयान्। देवन्त्वष्टारमिह यक्षि विद्वान्॥९॥

उपावसृजत्मन्यां समञ्जन्। देवानां पार्थ ऋतुथा हवीःषि।
वनस्पतिः शमिता देवो अग्निः। स्वदन्तु हव्यं मधुना घृतेन।
सद्यो जातो व्यमिमीत यज्ञम्। अग्निर्देवानामभवत्पुरोगाः।
अस्य होतुः प्रदिश्युतस्य वाचि। स्वाहाकृतः हविरदन्तु
देवाः॥१०॥

यज्ञैः स्योनं यजध्वै विद्वानष्टौ च॥ [३]

अग्निर्होता नो अध्वरे। वाजी सन्परिणीयते। देवो देवेषु
यज्ञियः। परित्रिविष्ट्यध्वरम्। यात्यग्नी रथीरिव। आ देवेषु
प्रयो दधत्। परि वाजपतिः कविः। अग्निर्हव्यान्यक्रमीत्।

दध॒द्रत्नानि दा॒शुषे॑ ॥११॥

अ॒ग्निर्होता॑ नो नव॑ ॥ [४]

अजै॑द॒ग्निः। अस॑न॒द्वाज॒न्नि। दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यावा॑ट्।
प्रा॒ञ्जोभि॑र्हिन्वा॒नः। धेना॑भिः कल्प॑मानः। य॒ज्ञस्यायुः॑
प्रति॒रन्। उप॒ प्रेष्य॑ होतः। ह॒व्या दे॒वेभ्यः॑ ॥१२॥

अजै॑दृष्टौ ॥ [५]

दैव्याः॑ शमि॒तार उ॒त म॑नुष्या॒ आर॑भध्वम्। उप॑नयत् मे॒ध्या
दुरः॑। आ॒शासा॑ना॒ मेध॑पतिभ्यां॒ मेध॑म्। प्रा॒स्मा अ॒ग्निं भ॑रत।
स्तृ॒णीत ब॒र्हिः। अन्वे॑न॒ मा॒ता म॑न्यताम्। अनु॑ पि॒ता। अनु॑
भ्रा॒ता सग॑र्भ्यः। अनु॑ सखा॒ सयू॑थ्यः। उ॒दी॒चीना॑ अस्य प॒दो
निध॑त्तात् ॥१३॥

सूर्य॑श्चक्षु॒र्गम॑यतात्। वात॑ प्रा॒णम॑न्वव॑सृजतात्। दि॒शः
श्रोत्र॑म्। अ॒न्तरि॑क्ष॒मसु॑म्। पृथि॒वी शरी॑रम्। ए॒कधा॑ऽस्य
त्वच्मा॑च्छा॒तात्। पु॒रा नाभ्या॑ अपि॒शसो॑ व॒पामु॑त्खि॑दतात्।
अ॒न्तरे॑वोष्माणं॑ वा॒रय॑तात्। श्ये॒नम॑स्य॒ वक्षः॑ कृणु॒तात्।
प्र॒शसो॑ बा॒हू ॥१४॥

श॒ला दो॒षणी॑। क॒श्यपे॒वा सा॑। अ॒च्छि॒द्रे श्रो॒णी॑।

क॒व॒षो॒रू स्ने॒क॒प॒र्णा॒ष्ठी॒व॒न्ता॑॥ ष॒ड्विं॑शतिरस्य॒ व॒ङ्क॒यः॑।
 ता अ॒नु॒ष्ठो॒च्या॒व॒य॒तात्॑। गा॒त्रं॒ङ्गा॒त्र॒म॒स्या॒नू॒नं कृ॑णुतात्।
 ऊ॒व॒ध्य॒गो॒हं पा॒र्थि॒व॒ङ्ग॒न॒तात्॑। अ॒स्त्रा र॒क्षः स॑सृजतात्।
 व॒नि॒ष्ठु॒म॒स्य॒ मा रा॑विष्ट॥१५॥

उ॒रू॒कं म॒न्य॑मा॒नाः। ने॒द्वं॒स्तो॒के त॒न॑ये। र॒वि॒ता॒र॒व॑च्छ॒मि॒ता॒रः॑।
 अ॒ग्नि॑गो श॒मी॒ध्वम्। सु॒श॒मिं श॒मी॒ध्वम्। श॒मी॒ध्व॒म॒ग्नि॑गो।
 अ॒ग्नि॑गु॒श्चापा॑पश्च। उ॒भौ दे॒वाना॑सं श॒मि॒ता॒रौ॑। ता॒वि॒मं प॒शु॑स्र
 श्र॑पयतां प्र॒वि॒द्वा॑सौ॑। यथा॑यथाऽस्य॒ श्र॒प॑ण॒न्त॒था॑तथा॥१६॥

ध॒त्ता॒द्वा॒हू मा रा॑विष्ट॒ तथा॑तथा॥ [६]

जु॒ष॒स्व॒ स॒प्र॒थ॑स्त॒मम्। व॒चो॑ दे॒व॒प्स॑रस्त॒मम्। ह॒व्या जु॒ह्वा॑न
 आ॒स॒नि॑। इ॒मं नो॑ य॒ज्ञ॒म॒मृ॒ते॒षु धे॑हि। इ॒मा ह॒व्या जा॑तवे॒दो
 जु॒ष॒स्व। स्तो॒का॒ना॒म॒ग्ने मे॒द॑सो घृ॒त॒स्य॑। हो॒तः प्रा॑शा॒न प्र॒थ॒मो
 नि॒ष॒द्य॑। घृ॒त॒व॑न्तः पा॒व॒क॒ ते। स्तो॒काः श्रो॑त॒न्ति मे॒द॑सः। स्व॒ध॒र्मं
 दे॒व॒वी॑तये॥१७॥

श्रे॒ष्ठं नो॑ धे॒हि वा॒र्य॑म्। तु॒भ्य॑स्र स्तो॒का घृ॑त॒श्चु॒तः॑। अ॒ग्ने
 वि॒प्रा॑य स॒न्त्य॑। ऋ॒षिः श्रे॒ष्ठः स॒मि॑ध्यसे। य॒ज्ञ॒स्य॑ प्रा॒वि॒ता
 भ॑वा। तु॒भ्य॑स्र श्रो॒त॒न्त्य॑ग्नि॒गो श॒ची॒वः॑। स्तो॒का॒सो अ॒ग्ने

मेद॑सो घृ॒तस्य॑। क॒वि॒श॒स्तो बृ॑ह॒ता भा॒नुनागाः॑। ह॒व्या
जु॑षस्व मेधिर। ओजि॑ष्ठन्ते मध्य॒तो मेद॑ उद्धृ॒तम्। प्र ते
व॒यन्द॑दामहे। श्रोत॑न्ति ते वसो स्तो॒का अधि॑त्व॒चि। प्रति॒
तान्दे॑व॒शोवि॑हि॥१८॥

देववी॑तय॒ उद्धृ॑त॒श्रीणि॑ च॥—————[७]

आवृ॑त्रहणा वृ॒त्रह॑भिः शु॒ष्मैः। इन्द्र॑ या॒तन्नमो॑भिरग्ने अ॒र्वाक्।
युव॑ꣳ राधो॑भि॒रक॑वेभिरिन्द्र। अग्ने॑ अ॒स्मे भ॑वतमुत्त॒मेभिः॑। होता॑
यक्षदिन्द्रा॒ग्नी। छाग॑स्य व॒पाया॒ मेद॑सः। जुषे॑ताꣳ ह॒विः।
होत॑र्यज॑। वि॒ह्यख्य॑न्मन॑सा॒ वस्य॑ इच्छन्। इन्द्रा॑ग्नी ज्ञा॒स उ॒त
वा॑ सजा॒तान्॥१९॥

नान्या॑ युव॒त्प्रम॑तिरस्ति॒ मह्य॑म्। स वा॒न्धियं॑ वाज॒यन्ती॑मतक्षम्।
होता॑ यक्षदिन्द्रा॒ग्नी। पुरो॑डाश॑स्य जुषे॑ताꣳ ह॒विः। होत॑र्यज॑।
त्वामी॑डते अजि॒रन्दू॑त्याय। ह॒विष्म॑न्तः स॒दमि॑न्मानु॒षासः॑।
यस्य॑ दे॒वैरास॑दो ब॒र्हिर्ग॑ग्ने। अहा॑न्यस्मै सु॒दिना॑ भवन्तु। होता॑
यक्षद॑ग्निम्। पुरो॑डाश॑स्य जुषे॑ताꣳ ह॒विः। होत॑र्यज॑॥२०॥

सजा॑तान्प्रिन्दे च॥—————[८]

गी॒र्भिर्वि॑प्रः प्रम॑तिमिच्छ॒मानः॑। ईदृ॑ र॒यिं य॒शसं॑ पू॒र्वभा॑जम्।

इन्द्रा॑ग्नी वृ॒त्रह॑णा सुवज्रा॑ । प्र णो॑ नव्यै॑भिस्तिरतं
 दे॒ष्णैः । मा॒च्छेद्व॑ र॒श्मीर॑ति॒ नाध॑मानाः । पि॒तृणां॑
 शक्ती॑रनुयच्छ॑मानाः । इन्द्रा॑ग्निभ्या॒ङ्कं वृष॑णो मदन्ति । ता॒ह्यद्रीं॑
 धि॒षणा॑या उ॒पस्थे॑ । अ॒ग्निः सु॑दी॒तिः सु॒दृशं॑ गृणन्तः ।
 न॒म॒स्याम॒स्त्वेड्यं॑ जा॒तवे॑दः । त्वान्दू॒तम॑र॒तिः ह॑व्य॒वाह॑म् ।
 दे॒वा अ॑कृ॒ण्वन्न॒मृत॑स्य॒ नाभि॑म् ॥ २१ ॥

जा॒तवे॑दो द्वे चं ॥ _____ [९]

त्व॑ ह्य॒ग्ने प्र॑थ॒मो म॒नोता॑ । अ॒स्या धि॒यो अ॒भवो॑ दस्म॒होता॑ ।
 त्व॑ सीं वृष॒न्नकृ॑णोर्दुष्ट॒रीतु॑ । स॒हो वि॒श्वस्मै॑ स॒हसे॑ स॒हध्वे॑ ।
 अधा॑ होता॒ न्यसी॑दो॒ यजी॑यान् । इ॒डस्प॒द इ॒षय॒त्रीड्यः॑
 सन् । तन्त्वा॑ नरः॒ प्रथ॑म॒न्दे॒वय॑न्तः । म॒हो रा॒ये चि॒तय॑न्तो॒
 अनु॑गमन् । वृ॒तेव॑ यन्त॑ ब॒हुभि॑र्वस॒व्यैः । त्वे र॒यिजा॑गृ॒वाः सो॒
 अनु॑गमन् ॥ २२ ॥

रु॒शन्त॑म॒ग्निं द॑र॒शत॑म्बृ॒हन्त॑म् । वृ॒पाव॑न्तं वि॒श्वहा॑ दी॒दिवा॑ः स॒मम् ।
 प॒दं दे॒वस्य॑ न॒मसा॑ वि॒यन्तः॑ । श्र॒व॒स्यवः॑ श्र॒व आ॑प॒न्नमृ॑क्तम् ।
 ना॒मा॒नि चि॒दधि॑रे य॒ज्ञिया॑नि । भ॒द्राया॑न्ते रण॒यन्त॑ स॒न्दृष्टौ॑ ।
 त्वां व॑र्धन्ति क्षि॒तयः॑ पृथि॒व्याम् । त्व॑ रा॒य उ॒भया॑सो॒

जनानाम्। त्वन्ना॒ता त॑रणे॒ चेत्यो॑भूः। पि॒ता मा॒ता
सद॒मिन्मानु॑षाणाम्॥२३॥

सप॒र्येण्यः॒ स प्रि॒यो वि॒क्ष्वग्निः॑। होता॑ म॒न्द्रो निष॑सादा
यजी॑यान्। तन्त्वा॑ व॒यन्द॑म् आ दी॑दिवा॒सम्। उप॑जु॒बाधो॑
नम॑सा सदेम। तन्त्वा॑ व॒यः सु॒धियो॒ नव्य॑मग्ने। सु॒म्नाय॑व
ईम॑हे देव॒यन्तः॑। त्वं वि॒शो अन॑यो दी॒द्यानः॑। दि॒वो अ॑ग्ने
बृ॒हता॑ रौच॒नेन॑। वि॒शां क॒विं वि॒शप॑ति॒ः शश्व॑तीनाम्।
नि॒तोश॑नं वृष॒भं च॑र्षणी॒नाम्॥२४॥

प्रेती॑षणि मि॒षय॑न्तं पाव॒कम्। राज॑न्तम॒ग्निं य॑ज॒तः र॑यी॒णाम्।
सो अ॑ग्न ई॒जे श॑श॒मे च॒ मर्तः॑। यस्त॒ आन॑द्भूमि॒धा ह॒व्यदा॑तिम्।
य आ॑हु॒तिं परि॒ वेदा॒ नमो॑भिः। वि॒श्वेत्स॑वा॒मा द॑धते॒ त्वोतः॑।
अ॒स्मा उ॑ ते॒ महि॑ म॒हे वि॑धेम। नमो॑भिर॒ग्ने स॒मिधो॑त ह॒व्यैः।
वेदी॑सू॒नो स॑हसो गी॒र्भिरु॒क्थैः। आ ते भ॒द्राया॑ः सु॒मतौ॑
य॑तेम॥२५॥

आ॒ यस्त॑तन्थ॒ रोद॑सी॒ विभा॑सा। श्रवो॑भिश्च श्रव॒स्यंस्त॑रु॒त्रः।
बृ॒हद्भि॑र्वा॒जैः स्थ॑वि॒रेभि॑र॒स्मे। रे॒वद्भि॑र॒ग्ने वि॒तरं॑ वि भा॑हि।
नृ॒वद्व॑सो॒ सद॒मिद्धे॑ह्य॒स्मे। भूरि॑तो॒काय॑ तन॒याय॑ प॒श्वः। पू॒र्वीरि॑षो

बृहतीरा॒रे अ॒घाः। अ॒स्मे भ॒द्रा सौ॑श्रव॒सानि॑ सन्तु। पु॒रू॒ण्य॒ग्रे
पु॒रु॒धा त्वा॒या। वसू॑नि राज॒न्व॒सुता॑ते अश्याम्। पु॒रू॒णि हि
त्वे पु॑रुवार॒ सन्ति॑। अ॒ग्रे वसु॑ विध॒ते राज॑नि॒त्वे॥ २६॥

जा॒गृ॒वा॒सो॒ अनु॑ग्मन्मानु॒षाणा॑श्चर्षणी॒नां य॑तेमाश्या॒न्द्रे च॑॥ ————— [१०]

आ॒भ॒र॒त॒श्च॑ शि॒क्ष॒तं व॒ज्र॒बा॒हू। अ॒स्मा॒श्च॑ इ॒न्द्रा॒ग्नी॒ अव॑त॒श्च॑
श॒ची॒भिः। इ॒मे नु॑ ते र॒श्म॒यः सूर्य॑स्य। येभिः स॒पि॒त्वं पि॒तरो॑
न॒ आय॑न्। हो॒ता य॑क्षदि॒न्द्रा॒ग्नी। छा॒ग॑स्य ह॒विष॑ आ॒त्ता॑म॒द्य।
म॒ध्य॒तो मे॒द उ॒द्धृ॑तम्। पु॒रा द्वे॒षो॑भ्यः। पु॒रा पौ॑रु॒षे॒य्या गृ॑भः।
घ॒स्ता॑न्नू॒नम्॥ २७॥

घा॒से अ॑ज्राणां॒ यव॑सप्रथ॒मानाम्। सु॒म॒त्क्ष॑राणा॒श्च॑
श॒तरु॑द्रि॒याणा॑म्। अ॒ग्नि॒ष्वा॒त्ता॒नां पी॒वो॑पव॒सनाना॑म्। पा॒र्श्व॒तः
श्रौ॑णि॒तः शि॑ता॒म॒त उ॑त्सा॒द॒तः। अ॒ङ्गा॒द॒ङ्गा॒दव॑त्ताना॒म्। क॑र॒त
ए॒वेन्द्रा॒ग्नी। जु॒षे॒ता॒श्च॑ ह॒विः। हो॒तर्य॑ज॒। दे॒वे॒भ्यो॑ व॒न॒स्प॒ते
ह॒वी॒श्च॑। हि॒र॒ण्य॒पर्ण॑ प्र॒दि॒व॒स्ते अ॒र्थम्॥ २८॥

प्र॒द॒क्षि॒णि॒द्र॒श॒नया॑ नि॒यू॒य। ऋ॒त॒स्य॑ व॒क्षि प॒थि॒भी
र॒जि॑ष्ठैः। हो॒ता य॑क्षद्व॒न॒स्प॒ति॑म॒भि॒हि। पि॒ष्ट॒त॑म॒या
र॒भि॑ष्ठया र॒श॒नया॑धि॒त। यत्रे॑न्द्रा॒ग्नि॒यो॒श्छा॑ग॑स्य ह॒विषः॑

प्रिया धामानि। यत्र वनस्पतैः प्रिया पाथांसि।
 यत्र देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि। यत्राग्नेर्होतुः
 प्रिया धामानि। तत्रैतं प्रस्तुत्येवोपस्तुत्ये वोपावस्रक्षत्।
 रभीयांसमिव कृत्वी॥२९॥

करदेवं देवो वनस्पतिः। जुषतां हविः। होतर्यजं। पिप्रीहि
 देवां उशतो यविष्ठ। विद्वां ऋतूँर्ऋतुपते यजेह।
 ये दैव्यां ऋत्विजस्तेभिरग्ने। त्वं होतृणामस्यायजिष्ठः।
 होता यक्षदग्निं स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरिन्द्राग्नियोश्छागंस्य
 हविषः प्रिया धामानि। अयाङ्ग्वनस्पतैः प्रिया पाथांसि।
 अयाङ्ग्वेवानामाज्यपानां प्रिया धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः
 प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्। आयजतामेज्या
 इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः। जुषतां हविः।
 होतर्यजं॥३०॥

नूनमर्थं कृत्वी पाथांसि सप्त च॥ [११]

उपो ह यद्विदथं वाजिनो गूः। गीर्भिर्विप्राः प्रमतिमिच्छमानाः।
 अर्वन्तो न काष्ठान्नक्षमाणाः। इन्द्राग्नी जोहुवतो नरस्ते।
 वनस्पते रशनयाऽभिधाय। पिष्टतमया वयुनानि विद्वान्।

वहं देवत्रा दिधिषो हवींषि। प्र चंदातारंममृतेषु वोचः।
अग्निं स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरिन्द्राग्नियोश्छगंस्य हविषः
प्रिया धामानि॥३१॥

अयाङ्गनस्पतेः प्रिया पाथांसि। अयाङ्गवानामाज्यपानां
प्रिया धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं
महिमानम्। आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा
जातवेदाः। जुषतां हविः। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य
होतः। पावक शोचे वेष्ट्वं हि यज्वा। ऋता यजासि महिना
वियद्भूः। हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥३२॥

धामानि भूरेकं च॥—————[१२]

देवं बर्हिः सुदेवं देवैः स्यात्सुवीरं वीरैर्वस्तोर्वृज्येताक्तोः
प्रभ्रियेतात्यन्यान्नाया बर्हिष्मतो मदेम वसुवने वसुधेयस्य
वेतु यजं। देवीद्वारः सङ्घाते विद्धीर्यामञ्छिथिरा ध्रुवा
देवहूतौ वत्स ईमेनास्तरुण आमिमीयात्कुमारो
वा नवजातो मैना अवा रेणुककाटः पृणग्वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवी उषासानक्ताऽद्यास्मिन्यज्ञे
प्रयत्यहेतामपि नूनन्देवीर्विशः प्रायांसिष्टां सुप्रीते

सुधिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं। देवी जोष्टी
 वसुधिते ययोरन्याऽघाद्वेषांसि यूयवदान्यावक्षद्वसु
 वार्याणि यजमानाय वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं।
 देवी ऊर्जाहुती इषमूर्जमन्यावक्षत्सग्धिः सपीतिमन्या
 नवेन पूर्वन्दयमानाः स्याम पुराणेन नवन्तामूर्जमूर्जाहुती
 ऊर्जयमाने अधातां वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं।
 देवा दैव्या होतांरा नेष्टांरा पोतांरा हुताघंशः सावाभरद्वसू
 वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं। देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीरिडा
 सरस्वती भारती द्यां भारत्यादित्यैरस्पृक्षत्सरस्वतीमः
 रुद्रैर्यज्ञमावीदिहैवेडया वसुमत्या सधमादं मदेम वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवो नराशः सस्त्रिशीर्षा
 षडक्षः शतमिदेनः शितिपृष्ठा आदधति सहस्रमीं
 प्रवहन्ति मित्रावरुणेदस्य होत्रमरहतो बृहस्पतिः
 स्तोत्रमश्विनाऽऽध्वर्यवं वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं।
 देवो वनस्पतिर्वरुषप्रांवा घृतनिर्णिग्दामग्रेणास्पृक्षदान्तरिक्षं
 मध्येनाप्राः पृथिवीमुपरेणादृहीद्वसुवने वसुधेयस्य वेतु
 यजं। देवं बर्हिर्वारितीनां निधेधांसि प्रच्युतीनामप्र-

च्युतत्रिकामुधरणं पुरुस्पारुहं यशस्वदेना बरुहिषाऽन्या
 बरुहीःष्यभि ष्याम वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवो
 अग्निः स्विष्टकृत्सुद्रविणा मन्द्रः कविः सत्यमन्माऽऽयजी
 होता होतुर्होतुरायजीयानग्ने यान्देवानयाड्याः अपिप्रेर्ये
 ते होत्रे अमत्सत ताः संसनुषीः होत्रान्देवङ्गमान्दिवि
 देवेषु यज्ञमेरयेमः स्विष्टकृच्चाग्ने होताऽभूर्वसुवने वसुधेयस्य
 नमोवाके वीहि यज॥ ३३॥

यजैकं च॥ [१३]

देवं बरुहिः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवीद्वारिः। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु। देवी उषासानक्ता। वसुवने वसुधेयस्य
 वीताम्। देवी जोष्टी। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्। देवी
 ऊर्जाहुती। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्॥ ३४॥

देवा दैव्या होताः। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्।
 देवीस्तिस्त्रस्त्रो देवीः। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु। देवो
 नराशंसः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवो वनस्पतिः।
 वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवं बरुहिर्वारितीनाम्। वसुवने
 वसुधेयस्य वेतु॥ ३५॥

दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा म॒न्द्रः क॒विः।
 स॒त्यम॑न्मा॒यजी होता॑। होतु॑र्होतुराय॑जीयान्। अ॒ग्ने
 या॒न्दे॒वानया॑ट्। या॑ अ॒पि॒प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अम॑त्स॒त। ता॑
 स॑स॒नुषी॑ हो॒त्रा॑न्दे॒वङ्ग॑माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
 स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने होता॑ऽभूः। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य नमो॒वा॒के
 वी॒हि॑॥ ३६॥

वी॒तां वे॒त्वभू॑रेकं च॥ [१४]

अ॒ग्निम॑द्य हो॒ता॑रमवृ॒णीता॑यं यज॑मानः प॒चन्प॒क्तीः
 प॒चन्पु॑रो॒डाशं ब॒ध्नन्नि॑न्द्रा॒ग्निभ्या॑ञ्छा॒गं सूप॑स्था अ॒द्य
 दे॒वो व॒न॒स्पति॑रभवदिन्द्रा॒ग्निभ्यां॑ छा॒गे॒नाघ॑स्तान्तं मे॒दस्तः
 प्र॒ति॒प॒च॒ताग्र॑भी॒ष्टाम॑वी॒वृधे॑तां पु॒रो॒डा॒शेन॑ त्वाम॒द्यर्ष॑ आ॒र्षेय॑
 ऋ॒षी॒णान्न॑पादवृ॒णीता॑यं यज॑मानो ब॒हुभ्य॑ आ स॒ङ्ग॑तेभ्य
 ए॒ष मे॑ दे॒वेषु॑ व॒सु वा॒र्या य॑क्ष्य॒त इति॑ ता या दे॒वा
 दे॒व॒दाना॑न्यदु॒स्तान्य॑स्मा॒ आ च॑ शा॒स्वा च॑ गुर॒स्वेषि॑तश्च
 हो॒त॒रसि॑ भ॒द्रवा॑च्याय॒ प्रेषि॑तो॒ मानु॑षः सू॒क्तवा॑काय॒ सूक्ता॑
 ब्रू॒हि॑॥ ३७॥

अ॒ग्निम॑द्यैकम्॥ [१५]

अ॒ञ्जन्ति॑ होता॑ यक्ष॒त्समि॑द्धो अ॒द्याग्नि॑रजै॒दैव्या॑ जुष॒स्वा वृ॑त्र॒हणा॑ गी॒र्भिस्त्व॑ ह्याभ॑र॒तमु॑पो॒ह

यदे॒वं ब॒र्हिः सु॒दे॒वं दे॒वं ब॒र्हिर्ग॒ग्नि॒म॒द्य पञ्च॑दश॥१५॥

अ॒ञ्ज॒न्त्य॒ग्नि॒र्हो॒ता नो॑ गी॒र्भिरु॒पो ह॒ यद्वि॒दथ॑ वा॒जिनः॑ स॒प्तत्रिं॑शत्॥३७॥

अ॒ञ्ज॒न्ति॑ सू॒क्ताब्रू॑हि॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

सर्वान् वा एषोऽग्नौ कामान्प्रवेशयति। योऽग्नीनन्वाधाय
 व्रतमुपैति। स यदनिष्ट्वा प्रयायात्। अकामप्रीता एनङ्कामा
 नानुप्रयायुः। अतेजा अवीर्यः स्यात्। स जुहुयात्। तुभ्यन्ता
 अङ्गिरस्तम। विश्वाः सुक्षितयः पृथक्। अग्ने कामाय येमिर
 इति। कामानेवास्मिन्दधाति॥१॥

कामप्रीता एनङ्कामा अनु प्रयान्ति। तेजस्वी वीर्यावान्भवति।
 सन्ततिर्वा एषा यज्ञस्य। योऽग्नीनन्वाधाय व्रतमुपैति।
 स यदुद्धायति। विच्छित्तिरेवास्य सा। तं प्राञ्चमुद्धृत्य।
 मनसोपतिष्ठेत्। मनो वै प्रजापतिः। प्राजापत्यो यज्ञः॥२॥
 मनसैव यज्ञः सन्तनोति। भूरित्याह। भूतो वै प्रजापतिः।
 भूतिमेवोपैति। वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते।
 यस्याहिताग्नेरग्निरपक्षायति। यावच्छम्यया प्रविध्यैत्। यदि
 तावदपक्षायैत्। तं सम्भरेत्। इदन्त एकं पर उत
 एकम्॥३॥

तृतीयेन ज्योतिषा संविंशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि। प्रिये

देवानां परमे जनित्र इति। ब्रह्मणैवैनं सम्भरति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यदि परस्तरामपक्षार्येत्। अनुप्रयायावस्येत्। सो एव ततः प्रायश्चित्तिः। ओषधीर्वा एतस्य पशून्पयः प्रविशति। यस्य हविषे वत्सा अपाकृता धरन्ति॥४॥

तान् यदुह्यात्। यातयाम्ना हविषा यजेत। यन्न दुह्यात्। यज्ञपरुरन्तरियात्। वायव्यां यवागून्निर्वपेत्। वायुर्वै पयसः प्रदापयिता। स एवास्मै पयः प्रदापयति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽवरुन्धे॥५॥

अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकुर्यात्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अन्यतरान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति। ये यजमानस्य सायं गृहमा गच्छन्ति। यस्य सायन्दुग्धं हविरार्तिमाच्छति। इन्द्राय व्रीहीन्निरुप्योप वसेत्। पयो वा ओषधयः। पय एवारभ्य गृहीत्वोप वसति। यत्प्रातः स्यात्। तच्छृतं कुर्यात्॥६॥

अथेतर ऐन्द्रः पुरोडाशः स्यात्। इन्द्रिये एवास्मै समीचीं दधाति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽवरुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकुर्यात्। सैव ततः

प्रायश्चित्तिः। उभयान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति। ये
यजमानस्य सायं च प्रातश्च गृहमा गच्छन्ति। यस्योभयं
हविरार्तिमाच्छति॥७॥

ऐन्द्रं पञ्चशरावमोदनन्निर्वपेत्। अग्निं देवतानां प्रथमं यजेत्।
अग्निमुखा एव देवताः प्रीणाति। अग्निं वा अन्वन्या देवताः।
इन्द्रमन्वन्याः। ता एवोभयीः प्रीणाति। पयो वा ओषधयः।
पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽवरुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे
वत्सानपाकुर्यात्॥८॥

सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अर्धो वा एतस्य यज्ञस्य मीयते।
यस्य व्रत्येऽहन्पत्यनालम्भुका भवति। तामपुरुषं यजेत।
सर्वेणैव यज्ञेन यजते। तामिद्धोपं ह्वयेत। अमूहमस्मि।
सा त्वम्। द्यौरहम्। पृथिवी त्वम्। सामाहम्। ऋक्त्वम्।
तावेहि सम्भवाव। सह रेतो दधावहै। पुंसे पुत्राय वेत्तवै।
रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्यायेति। अर्ध एवैनामुपं
ह्वयते। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥९॥

दधाति यज्ञ उत एकन्धयन्ति रुन्धे कुर्यादाच्छत्यपाकुर्यात्पृथिवी त्वमष्टौ च (सर्वान् वि वै
यदि परस्तरामोषंधीरन्यतरानुभयानर्धो वै॥)॥

यद्विष्यण्णेन जुहुयात्। अप्रजा अपशुर्यजमानः स्यात्।
 यदनायतने निनयेत्। अनायतनः स्यात्। प्राजापत्ययर्चा
 वल्मीकवपायामव नयेत्। प्राजापत्यो वै वल्मीकः। यज्ञः
 प्रजापतिः। प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। भूरित्याह।
 भूतो वै प्रजापतिः॥१०॥

भूतिमेवोपैति। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्।
 सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्कीटावपन्नेन जुहुयात्। अप्रजा
 अपशुर्यजमानः स्यात्। यदनायतने निनयेत्। अनायतनः
 स्यात्। मध्यमेन पर्णेन द्यावापृथिव्ययर्चाऽन्तः परिधि
 निनयेत्। द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥११॥

तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।
 यदववृष्टेन जुहुयात्। अपरूपमस्यात्मजायेत। किलासो
 वास्यादर्शसो वा। यत्प्रत्येयात्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्। स
 जुहुयात्। मित्रो जनां न्कल्पयति प्रजानन्॥१२॥

मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्याम्। मित्रः कृष्टीरनिमिषाऽभि
 चष्टे। सत्यायं हव्यं घृतवञ्जुहोतेति। मित्रेणैवैनत्कल्पयति।
 तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।

यत्पूर्वस्यामाहुत्या९ हुतायामुत्तराऽऽहुतिः स्कन्देत्। द्विपाद्भिः
पशुभिर्यजमानो व्यृध्येत। यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥१३॥

चतुष्पाद्भिः पशुभिर्यजमानो व्यृध्येत। यत्र वेत्थं वनस्पते
देवानां गुह्या नामानि। तत्र हव्यानि गामयेति वानस्पत्ययर्चा
समिधमाधाय। तूष्णीमेव पुनर्जुहुयात्। वनस्पतिनैव
यज्ञस्यार्ताश्चानार्ताश्चाहुती वि दाधार। तत्कृत्वा। अन्यां
दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्पुरा
प्रयाजेभ्यः प्राङङ्गारः स्कन्देत्। अध्वर्यवे च यजमानाय
चाकः९ स्यात्॥१४॥

यदक्षिणा। ब्रह्मणे च यजमानाय चाकः९ स्यात्। यत्प्रत्यक्।
होत्रे च पत्नियै च यजमानाय चाकः९ स्यात्। यदुदङ्। अग्नीधे
च पशुभ्यश्च यजमानाय चाकः९ स्यात्। यदभिजुहुयात्।
रुद्रोस्य पशून्धातुकः स्यात्। यन्नाभिजुहुयात्। अशान्तः
प्रह्रियेत॥१५॥

स्रुवस्य बुध्रेनाभिनिदध्यात्। मा तमो मा यज्ञस्तमन्मा
यजमानस्तमत्। नमस्ते अस्त्वायते। नमो रुद्र परायते।
नमो यत्र निषीदसि। अमुं मा हिंसीरमुं मा हिंसीरिति

येन॒ स्कन्दे॑त्। तं प्रह॑रेत्। स॒हस्रं॑ शृ॒ङ्गो वृष॑भो जा॒तवे॑दाः।
 स्तोमं॑ पृ॒ष्ठो घृ॒तवा॑न्त्सुप्रती॒कः। मा नो॑ हासीन्मेत्थि॒तो नेत्वा॑
 जहा॑म। गो॒पोषं॑ नो॒ वीर॑पोषं च॒ यच्छे॑ति। ब्रह्म॑णै॒वैनं॑ प्र
 ह॑रति। सैव ततः॒ प्रायश्चि॑त्तिः॥१६॥

वै प्रजापतिः स्थापयति प्रजान्नभि जुहुयात्स्याद्वियेत जहाम त्रीणि च (यद्विष्णवेन
 प्राजापत्यया यत्कीटा मध्यमेन यदववृष्टेन यत्पूर्वस्यां यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राङ्ङारो यदक्षिणा
 यत्प्रत्यग्यदुदङ्ङ्॥)॥ [२]

वि वा ए॒ष इन्द्रि॑येण॒ वीर्ये॑ण॒र्ध्यते॑। यस्याहि॑ताग्नेर॒ग्निर्मथ्य॑मानो
 न जा॑यते। यत्रा॒न्यं पश्ये॑त्। तत॑ आ॒हृत्य॑ होत॒व्यम्।
 अ॒ग्नावे॒वास्या॑ग्निहोत्रं॑ हुतं भ॑वति। यद्य॒न्यत्र॑ वि॒न्देत्।
 अ॒जायां॑ होत॒व्यम्। आ॒ग्नेयी॑ वा ए॒षा। यद॒जा।
 अ॒ग्नावे॒वास्या॑ग्निहोत्रं॑ हुतं भ॑वति॥१७॥

अ॒जस्य॑ तु नाश्जी॑यात्। यद॒जस्या॑श्जी॒यात्। यामे॒वाग्नावा॑हुतिं
 जुहु॑यात्। ताम॑द्यात्। तस्मा॑द॒जस्य॑ नाश्य॑म्। यद्य॒जान्न॑
 वि॒न्देत्। ब्रा॒ह्मण॑स्य॒ दक्षि॑णे॒ हस्ते॑ होत॒व्यम्। ए॒ष वा
 अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। यद्वा॑ह्म॒णः। अ॒ग्नावे॒वास्या॑ग्निहोत्रं॑ हुतं
 भ॑वति॥१८॥

ब्राह्मणन्तु वसत्यै नापं रुन्ध्यात्। यद्ब्राह्मणं वसत्या
 अपरुन्ध्यात्। यस्मिन्नेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तम्भागधेयेन
 व्यर्धयेत्। तस्माद्ब्राह्मणो वसत्यै नापरुध्यः। यदि
 ब्राह्मणं न विन्देत्। दर्भस्तम्बे होतव्यम्। अग्निवान् वै
 दर्भस्तम्बः। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। दर्भास्तु
 नाध्यासीत॥१९॥

यद्दर्भानध्यासीत। यामेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तामध्यासीत।
 तस्माद्दर्भा नाध्यासितव्याः। यदि दर्भान्न विन्देत्। अप्सु
 होतव्यम्। आपो वै सर्वा देवताः। देवतास्वेवास्याग्निहोत्रं
 हुतं भवति। आपस्तु न परिचक्षीत। यदापः परिचक्षीत॥२०॥

यामेवाप्स्वाहुतिं जुहुयात्। तां परिचक्षीत। तस्मादापो न
 परिचक्ष्याः। मेध्या च वा एतस्यामेध्या च तनुवौ सः सृज्येते।
 यस्याहिताग्नेरन्यैरग्निभिर्ग्नयः सः सृज्यन्ते। अग्नये विविचये
 पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्। मेध्याश्चैवास्यामेध्या च तनुवौ
 व्यावर्तयति। अग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।
 अग्निमेव व्रतपतिं स्वेन भागधेयेनोप धावति। स एवैनं
 व्रतमा लम्भयति॥२१॥

गर्भं॑ स्रवन्तमगदमंकः। अ॒ग्निरिन्द्र॑स्त्वष्टा॒ बृह॑स्पतिः।
 पृथि॒व्यामव॑ चुश्नोतै॒तत्। नाभि॑प्राप्नोति॒ निर्ऋ॑तिं परा॒चैः।
 रेतो॑ वा ए॒तद्वाजि॑न॒माहि॑ताग्नेः। यद॑ग्नि॒होत्र॑म्। तद्यत्स्र॑वेत्।
 रेतो॑ऽस्य॒ वाजि॑नः॒ स्रवे॑त्। गर्भं॑ स्रवन्तमगदमंक॒रित्या॑ह।
 रेत॑ ए॒वास्मि॒न्वाजि॑नं दधाति॥२२॥

अ॒ग्निरित्या॑ह। अ॒ग्निर्वै रेतो॑धाः। रेत॑ ए॒व तद॑धाति। इन्द्र॑
 इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्दधाति। त्वष्टे॒त्याह। त्वष्टा॒ वै
 प॑शूनां मि॒थुना॑नां॒ रूप॑कृत्। रू॒पमे॒व प॑शुषु दधाति।
 बृह॑स्पति॒रित्या॑ह। ब्रह्म॒ वै दे॒वानां॑ बृह॑स्पतिः। ब्रह्म॑णै॒वास्मै॑
 प्र॒जाः प्र ज॑नयति। पृथि॒व्यामव॑ चुश्नोतै॒तदित्या॑ह।
 अ॒स्यामे॒वैन॑त्प्रति॒ष्ठाप॑यति। नाभि॑प्राप्नोति॒ निर्ऋ॑तिं
 परा॒चैरित्या॑ह। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै॥२३॥

अ॒जाऽग्नावे॒वास्या॑ग्नि॒होत्रं॑ हुतं भवति भवत्यासीत परि॒चर्क्षी॑त लम्बयति दधाति दे॒वानां॑
 बृह॑स्पतिः पञ्च॑ च (वि वै यद्यन्यम॒जायां॑ ब्राह्म॒णस्य॑ दर्भस्तु॒र्भ्वेऽप्सु॑ होत॒व्यम्॥)॥—[३]

याः पु॒रस्ता॑त्प्र॒स्रव॑न्ति। उ॒परि॑ष्ठात्सर्व॒तश्च॒ याः। ताभी॑
 र॒श्मिप॑वित्राभिः। श्र॒द्धां यु॒ज्ञमा र॑भे। दे॒वा गा॑तुविदः।
 गा॒तुं यु॒ज्ञाय॑ विन्दत। मन॑स॒स्पति॑ना दे॒वेन॑। वाता॑द्य॒ज्ञः प्र
 यु॑ज्यताम्। तृती॑यस्यै दि॒वः। गा॒य॒त्रि॒या सोम॑ आभृतः॥२४॥

सोमपीथाय सन्नयितुम्। वकलमन्तरमा ददे। आपो देवीः
 शुद्धाः स्थ। इमा पात्राणि शुन्धत। उपातङ्काय देवानाम्।
 पर्णवल्कमुत शुन्धत। पयो गृहेषु पयो अघ्नियासु। पयो
 वत्सेषु पय इन्द्राय हविषे धियस्व। गायत्री पर्णवल्केन।
 पयः सोमं करोत्विमम्॥२५॥

अग्निं गृह्णामि सुरथं यो मयोभूः। य उद्यन्तमारोहति
 सूर्यमहै। आदित्यज्योतिषां ज्योतिरुत्तमम्। श्वो यज्ञाय
 रमतां देवताभ्यः। वसून्नुद्रानादित्यान्। इन्द्रेण सह देवताः।
 ताः पूर्वः परिं गृह्णामि। स्व आयतने मनीषया। इमामूर्जं
 पञ्चदशीं ये प्रविष्टाः। तान्देवान्परिं गृह्णामि पूर्वः॥२६॥

अग्निर्हव्यवाडिह ताना वहतु। पौर्णमासं हविरिदमेषां
 मयि। आमावास्यं हविरिदमेषां मयि। अन्तराऽग्नी पशवः।
 देवसंसदमा गमन्। तान्पूर्वः परिं गृह्णामि। स्व आयतने
 मनीषया। इह प्रजा विश्वरूपा रमन्ताम्। अग्निं गृहपतिमभि
 संवसानाः। ताः पूर्वः परिं गृह्णामि॥२७॥

स्व आयतने मनीषया। इह पशवो विश्वरूपा रमन्ताम्। अग्निं
 गृहपतिमभि संवसानाः। तान्पूर्वः परिं गृह्णामि। स्व आयतने

मनीषया॥ अयं पितॄणामग्निः। अवाङ्मुखा पितॄभ्य आ। तं
पूर्वः परि गृह्णामि। अविषन्नः पितुं करत्। अजस्रन्त्वा
सभापालाः॥ २८॥

विजयभागः समिन्धताम्। अग्ने दीदाय मे सभ्य।
विजित्यै शरदः शतम्। अन्नमावसथीयम्। अभि हराणि
शरदः शतम्। आवसथे श्रियं मन्त्रम्। अहिर्बुध्नियो नि
यच्छतु। इदमहमग्निज्येष्ठेभ्यः। वसुभ्यो यज्ञं प्रब्रवीमि।
इदमहमिन्द्रज्येष्ठेभ्यः॥ २९॥

रुद्रेभ्यो यज्ञं प्र ब्रवीमि। इदमहं वरुणज्येष्ठेभ्यः। आदित्येभ्यो
यज्ञं प्र ब्रवीमि। पयस्वतीरोषधयः। पयस्वद्वीरुधां पयः। अपां
पयसो यत्पयः। तेन मामिन्द्र सः सृज। अग्ने व्रतपते व्रतं
चरिष्यामि। तच्छकेयन्तन्मे राध्यताम्। वायो व्रतपत आदित्य
व्रतपते॥ ३०॥

व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छकेयन्तन्मे
राध्यताम्। इमां प्राचीमुदीचीम्। इषमूर्जमभि सः स्कृताम्।
बहुपर्णामशुष्काग्राम्। हरामि पशुपामहम्। यत्कृष्णो रूपं
कृत्वा। प्राविशस्त्वं वनस्पतीन्। ततस्त्वामेकविंशतिधा।

सम्भरामि सुसम्भृतां॥३१॥

त्रीन्यपरिधीः स्तिस्रः समिधः। यज्ञायुरनुसञ्चरान्। उपवेष्टं
मेक्षणं धृष्टिम्। सं भरामि सुसम्भृतां। या जाता ओषधयः।
देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा। तासां पर्व राध्यासम्। परिस्तरमाहरन्।
अपां मेध्यं यज्ञियम्। सदेवः शिवमस्तु मे॥३२॥

आच्छेत्ता वो मा रिषम्। जीवानि शरदः शतम्।
अपरिमितानां परिमिताः। सन्नह्ये सुकृताय कम्। एनो
मा निगाङ्कतमच्चनाहम्। पुनरुत्थाय बहुला भवन्तु।
सकृदाच्छिन्नं बरुहिरूणामृदु। स्योनं पितृभ्यस्त्वा
भराम्यहम्। अस्मिन्त्सीदन्तु मे पितरः सोम्याः। पितामहाः
प्रपितामहाश्चानुगैः सह॥३३॥

त्रिवृत्पलाशे दर्भः। इयान्प्रादेशसंमितः। यज्ञे पवित्रं
पोतृतमम्। पयो हव्यं करोतु मे। इमौ प्राणापानौ।
यज्ञस्याङ्गानि सर्वशः। आप्याययन्तौ सञ्चरताम्। पवित्रे
हव्यशोधने। पवित्रे स्थो वैष्णवी। वायुर्वा मनसा पुनातु॥३४॥
अयं प्राणश्चापानश्च। यजमानमपि गच्छताम्। यज्ञे ह्यभूतां
पोतारौ। पवित्रे हव्यशोधने। त्वया वेदिं विविदुः पृथिवीम्।

त्वया यज्ञो जायते विश्वदानिः। अच्छिद्रं यज्ञमन्वेषि विद्वान्।
 त्वया होता सन्तनोत्यर्धमासान्। त्रयस्त्रिंशोऽसि तन्तूनाम्।
 पवित्रेण सहागहि॥ ३५॥

शिवेयं रज्जुरभिधानी। अघ्नियामुपं सेवताम्। अप्रस्रं साय
 यज्ञस्य। उखे उपदधाम्यहम्। पशुभिः सन्नीतं बिभृताम्।
 इन्द्राय शृतं दधि। उपवेषोऽसि यज्ञाय। त्वां
 परिवेषमधारयन्। इन्द्राय हविः कृण्वन्तः। शिवः शग्मो
 भवासि नः॥ ३६॥

अमृन्मयन्देवपात्रम्। यज्ञस्यायुषि प्र युज्यताम्। तिरः
 पवित्रमतिनीताः। आपो धारय मातिगुः। देवेन सवित्रोत्पूताः।
 वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः। गान्दोहपवित्रे रज्जुम्। सर्वा पात्राणि
 शुन्धता। एता आ चरन्ति मधुमद्बुहानाः। प्रजावतीर्यशसो
 विश्वरूपाः॥ ३७॥

बहीर्भवन्तीरुपजायमानाः। इह व इन्द्रो रमयतु गावः।
 पूषा स्थ। अयक्ष्मा वः प्रजया सः सृजामि। रायस्पोषेण
 बहुलाभवन्तीः। ऊर्जं पयः पिन्वमाना घृतं च। जीवो
 जीवन्तीरुपवः सदेयम्। द्यौश्चेमं यज्ञं पृथिवी च

सन्दुहाताम्। धाता सोमैः सह वातेन वायुः। यजमानाय
द्रविणन्दधातु॥ ३८॥

उत्सन्दुहन्ति कलशश्चतुर्विलम्। इडां देवीम्मधुमतीः
सुवर्विदम्। तदिन्द्राग्नी जिन्वतः सूनृतावत्। तद्यजमानममृतत्वे
दधातु। कामधुक्षः प्र णौ ब्रूहि। इन्द्राय हविरिन्द्रियम्। अमूं
यस्यां देवानाम्। मनुष्याणां पयो हितम्। बहु दुग्धीन्द्राय
देवेभ्यः। हव्यमा प्यायतां पुनः॥ ३९॥

वत्सेभ्यो मनुष्येभ्यः। पुनर्दोहाय कल्पताम्। यज्ञस्य
सन्ततिरसि। यज्ञस्य त्वा सन्ततिमनु सन्तनोमि।
अदस्तमसि विष्णवे त्वा। यज्ञायार्षि दधाम्यहम्।
अद्विररित्तेन पात्रेण। याः पूताः परिशेरते। अयं पयः सोमं
कृत्वा। स्वां योनिमर्षि गच्छतु॥ ४०॥

पूर्णवल्कः पवित्रम्। सौम्यः सोमाद्धि निर्मितः। इमौ पूर्णं च
दर्भं च। देवानां हव्यशोधनौ। प्रातर्वेषाय गोपाय। विष्णो
हव्यः हि रक्षसि। उभावग्नी उपस्तृणते। देवता उपवसन्तु
मे। अहं ग्राम्यानुप वसामि। मह्यङ्गोपतये पशून्॥ ४१॥

आभृत इमं गृह्णामि पूर्वस्ताः पूर्वः परिगृह्णामि सभापाला इन्द्रज्येष्ठेभ्य आदित्य व्रतपते सुसम्भृतां

मे सह पुनातु गहि नो विश्वरूपा दधातु पुनर्गच्छतु पशून् (याः पुरस्तादिमामूर्जमिह प्रजा
इह पशवोऽयं पितृणामग्निः।)॥ [४]

देवां देवेषु पराक्रमध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु। द्वितीयास्तृतीयेषु।
त्रिरेकादशा इह माऽवत। इदं शकेयं यदिदं करोमि।
आत्मा करोत्वात्मनै। इदं करिष्ये भेषजम्। इदम्मे
विश्वभेषजा। अश्विना प्रावतं युवम्। इदमहं सेनाया
अभीत्वयै॥४२॥

मुखमपोहामि। सूर्यं ज्योतिर्वि भाहि। महत इन्द्रियाय।
आ प्यायतां घृतयोनिः। अग्निर्हव्याऽनु मन्यताम्। खमङ्घ्रि
त्वचमङ्घ्रि। सुरूपन्त्वा वसुविदम्। पशूनान्तेजसा। अग्नये
जुष्टमभि धारयामि। स्योनन्ते सदनं करोमि॥४३॥

घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि। तस्मिन्त्सीदामृते
प्रतितिष्ठ। ब्रीहीणाम्मेध सुमनस्यमानः। आर्द्रः प्रथस्सुर्भुवनस्य
गोपाः। श्रुत उत्स्राति जनिता मतीनाम्। यस्तं आत्मा पशुषु
प्रविष्टः। देवानां विष्टामनु यो वितस्थे। आत्मन्वान्त्सोम
घृतवान् हि भूत्वा। देवान्गच्छ सुवर्विन्द यजमानाय मह्यम्।
इरा भूतिः पृथिव्यै रसो मोत्क्रमीत्॥४४॥

देवाः॑ पितरः॑ पितरो॑ देवाः। योऽहमस्मि॑ स सन् यजे।
 यस्या॑स्मि न तमन्तरे॑मि। स्वं मं इष्टं॑ स्वन्दत्तम्। स्वं
 पूर्तं॑ स्वं॑ श्रान्तम्। स्व॑ हुतम्। तस्य॑ मेऽग्निरुप॑द्रष्टा।
 वा॒युरु॑पश्रो॒ता। आ॒दि॒त्योऽनु॑ख्या॒ता। द्यौः पि॒ता॥४५॥

पृ॒थि॒वी मा॒ता। प्र॒जाप॑तिर्बन्धुः॑। य ए॒वास्मि॑ स सन् यजे। मा
 भेर्मा॑ संवि॒क्था मा त्वा॑ हि॒सिष॑म्। मा ते॒ तेजोऽप॑ क्रमीत्।
 भ॒र॒तमु॑द्धरे॒मनु॑ षिञ्च। अ॒व॒दाना॑नि ते प्र॒त्यव॑दास्यामि।
 नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑ हि॒सीः। यद॑व॒दाना॑नि तेऽव॒घ्नन्।
 वि॒लो॒माका॑र्षमा॒त्मनः॑॥४६॥

आज्ये॑न प्रत्ये॑नज्म्येनत्। तत् आ॒ प्या॑यतां पुनः॑। अज्या॑यो
 यवमा॒त्रात्। आ॒व्या॒धात्कृ॑त्यतामि॒दम्। मा रू॒रुपाम॑
 य॒ज्ञस्य॑। शुद्धं॑ स्विष्टमि॒दं ह॒विः। मनु॑ना दृष्टाङ्घ्रि॑तपदीम्।
 मि॒त्रावरु॑णसमी॒रिता॑म्। द॒क्षि॒णा॒र्धाद॑सम्भिन्दन्। अव॑द्याम्ये-
 क॒तोमु॑खाम्॥४७॥

इडे॑ भा॒गं जु॑षस्व नः। जिन्व॒ गा जिन्वा॑र्वतः। तस्या॑स्ते
 भक्षि॒वाणः॑ स्याम। सर्वा॑त्मानः॒ सर्व॑गणाः। ब्र॒ध्र पि॒न्वस्व।
 दद॑तो मे॒ मा क्षा॑यि। कुर्व॑तो मे॒ मोप॑दसत्। दि॒शां कृ॑प्तिरसि।

दिशो मे कल्पन्ताम्। कल्पन्ताम्मे दिशः॥४८॥

दैवींश्च मानुषीश्च। अहोरात्रे मे कल्पेताम्। अर्धमासा
मे कल्पन्ताम्। मासा मे कल्पन्ताम्। ऋतवो मे
कल्पन्ताम्। संवत्सरो मे कल्पताम्। कृत्तिरसि कल्पतां
मे। आशानां त्वाऽऽशापालेभ्यः। चतुर्भ्यो अमृतैभ्यः। इदं
भूतस्याध्यक्षेभ्यः॥४९॥

विधेम हविषा वयम्। भजतां भागी भागम्। मा भागोऽभक्त।
निरभागं भजामः। अपस्विन्वा ओषधीर्जिन्वा द्विपात्पाहि।
चतुष्पादवा दिवो वृष्टिमेरया ब्राह्मणानामिदं हविः॥५०॥
सोम्यानां सोमपीथिनाम्। निर्भक्तो ब्राह्मणः। नेहा
ब्राह्मणस्यास्ति। समङ्कां बर्हिर्हविषा घृतेन। समादित्यैर्वसुभिः
सम्मरुद्भिः। समिन्द्रेण विश्वेभिर्देवेभिरङ्गाम्। दिव्यं नभो
गच्छतु यत्स्वाहा। इन्द्राणीवाऽविधवा भूयासम्। अदितिरिव
सुपुत्रा। अस्थूरि त्वा गार्हपत्य॥५१॥

उपनिषदे सुप्रजास्त्वाय। सं पत्नी पत्या सुकृतेन गच्छताम्।
यज्ञस्य युक्तौ धुर्यावभूताम्। संजानानौ विजहतामरातीः।
दिवि ज्योतिरजरमा रभेताम्। दशते तनुवो यज्ञ यज्ञियाः।

ताः प्रीणातु यजमानो घृतेन। नारिष्ठयौः प्रशिषमीडमानः।
 देवानां दैव्येऽपि यजमानोऽमृतोऽभूत्। यं वां देवा
 अकल्पयन्॥५२॥

ऊर्जो भागः शतक्रतू। एतद्वां तेन प्रीणानि। तेन
 तृप्यतमः सहौ। अहं देवानां सुकृतामस्मि लोके।
 ममेदमिष्टं न मिथुर्भवाति। अहन्नारिष्ठावनुं यजामि विद्वान्।
 यदाभ्यामिन्द्रो अदधाद्वागधेयम्। अदारसृद्धवत देवसोम।
 अस्मिन् यज्ञे मरुतो मृडता नः। मा नो विददभिभामो
 अशस्तिः॥५३॥

मा नो विदद्वृजना द्वेष्या या। ऋषभं वाजिनं वयम्। पूर्णमासं
 यजामहे। स नो दोहताः सुवीर्यम्। रायस्पोषः सहस्रिणम्।
 प्राणाय सुराधंसे। पूर्णमासाय स्वाहा। अमावास्या सुभगा
 सुशेवा। धेनुरिव भूय आप्यायमाना। सा नो दोहताः
 सुवीर्यम्। रायस्पोषः सहस्रिणम्। अपानाय सुराधंसे।
 अमावास्यायै स्वाहा। अभि स्तृणीहि परि धेहि वेदिम्।
 जामिम्मा हिः सीरमुया शयाना। होतृषदना हरिताः
 सुवर्णाः। निष्का इमे यजमानस्य ब्रध्ने॥५४॥

अभीर्त्वर्ये करोमि क्रमीत्पिताऽऽत्मनं एकतो मुखां मे दिशोऽध्यक्षेभ्यो हविर्गार्हपत्या
कल्पयन्नशस्तिः सा नो दोहताः सुवीर्यः सप्त च॥—————[५]

परिस्तृणीत परिधत्ताग्निम्। परिहितोऽग्निर्यजमानं भुनक्तु।
अपाः रस ओषधीनाः सुवर्णः। निष्का इमे यजमानस्य
सन्तु कामदुघाः। अमुत्रामुष्मिल्लोके। भूपते भुवनपते।
महतो भूतस्य पते। ब्रह्माणन्त्वा वृणीमहे। अहं भूपतिरहं
भुवनपतिः। अहं महतो भूतस्य पतिः॥५५॥

देवेन सवित्रा प्रसूत आर्त्विज्यङ्करिष्यामि। देवं सवितरेतन्त्वा
वृणते। बृहस्पतिं दैव्यं ब्रह्माणम्। तदहं मनसे प्र ब्रवीमि।
मनो गायत्रियै। गायत्री त्रिष्टुभे। त्रिष्टुजगत्यै। जगत्यनुष्टुभे।
अनुष्टुप्पङ्क्तौ। पङ्क्तिः प्रजापतये॥५६॥

प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः। विश्वे देवा बृहस्पतये।
बृहस्पतिर्ब्रह्मणे। ब्रह्म भूर्भुवः सुवः। बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्मा।
अहं मनुष्याणाम्। बृहस्पते यज्ञङ्गोपाय। इदं तस्मै हर्म्यं
करोमि। यो वो देवाश्चरति ब्रह्मचर्यम्। मेधावी दिक्षु मनसा
तपस्वी॥५७॥

अन्तर्दूतश्चरति मानुषीषु। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः।

घृतप्रतीका॒ भुवनस्य॒ मध्ये॑। म॒र्मृज्यमा॑ना मह॒ते सौभ॑गाय।
मह्य॑न्धु॒क्ष्व यज॑मानाय॒ कामान्॑। भूमि॑र्भू॒त्वा म॑हि॒मानं॑ पु॒पोष।
ततो॑ दे॒वी वर्ध॑यते॒ पया॑ंसि। य॒ज्ञिया॑ य॒ज्ञं वि च॒ यन्ति॒ शं
च॑। ओष॑धी॒राप॑ इ॒ह शक्नो॑श्च। यो मा॑ हृ॒दा मन॑सा॒ यश्च॑
वा॒चा॥५८॥

यो ब्रह्म॑णा॒ कर्म॑णा॒ द्वेष्टि॑ दे॒वाः। यः श्रु॒तेन॒ हृद॑येनेष्ण॒ता च॑।
तस्ये॑न्द्र॒ वज्रे॑ण॒ शिर॑श्छि॒नन्नि॑। ऊ॒र्णामृ॑दु प्रथ॑मानं॒ स्यो॒नम्।
दे॒वेभ्यो॑ जुष्टं॒ सद॑नाय ब॒र्हिः। सु॒वर्गे॑ लो॒के यज॑मानं॒ हि
धे॒हि। मां नाक॑स्य पृ॒ष्ठे प॑र॒मे व्यो॑मन्। चतुः॑ शिखण्डा यु॒वतिः॑
सु॒पेशाः॑। घृत॑प्रतीका व॒युना॑नि वस्ते। साऽऽस्ती॒र्यमा॑णा मह॒ते
सौभ॑गाय॥५९॥

सा मे॑ धु॒क्ष्व यज॑मानाय॒ कामान्॑। शि॒वा च॑ मे श॒ग्मा चै॑धि।
स्यो॒ना च॑ मे सु॒षदा॑ चैधि। ऊ॒र्जस्व॑ती च मे॒ पय॑स्वती चैधि।
इष॑मूर्जं॑ मे पि॒न्वस्व। ब्रह्म॒ तेजो॑ मे पि॒न्वस्व। क्ष॒त्रमो॑जो॑ मे
पि॒न्वस्व। वि॒शं पु॒ष्टिं मे॑ पि॒न्वस्व। आयु॑र॒न्नाद्य॑म्मे पि॒न्वस्व।
प्र॒जां प॒शून्मे॑ पि॒न्वस्व॥६०॥

अ॒स्मिन् य॒ज्ञ उ॒प भू॒य इ॒न्नु मे॑। अ॒वि॒क्षो॑भाय प॒रिधी॑न्द॒धामि॑।

ध॒र्ता ध॒रुणो॒ धरी॑यान्। अ॒ग्निर्द्वेषा॑सि॒ निरि॒तो नु॑दातै।
 विच्छि॑न्नन्नि॒ विधृ॑तीभ्या॑ स॒पत्नान्। जा॒तान्भ्रातृ॑व्यान् ये
 च॑ जनि॒ष्यमा॑णाः। वि॒शो य॒त्राभ्यां॑ विध॑माम्येनान्। अ॒हं स्व॑ना॒मुत्त॑मोऽसानि दे॒वाः। वि॒शो य॒त्रे नु॑दमा॒ने अ॒राति॑म्।
 विश्वं॑ पा॒प्मान॒मम॑तिं दु॒र्मरा॒युम्॥६१॥

सीद॑न्ती दे॒वी सु॑कृ॒तस्य॑ लो॒के। धृ॒तीं स्थो॑ विधृ॑ती
 स्वधृ॑ती। प्रा॒णान्मयि॑ धारयतम्। प्र॒जाम्मयि॑ धारयतम्।
 प॒शून्मयि॑ धारयतम्। अ॒यं प्र॑स्तर उ॒भय॑स्य ध॒र्ता। ध॒र्ता
 प्र॑या॒जाना॑मु॒तानू॑या॒जाना॑म्। स दा॑धार स॒मिधो॑ वि॒श्वरू॑पाः।
 तस्मि॑न्त्सु॒चो अध्या॑ सा॒दयामि॑। आ रो॑ह प॒थो जु॑हु
 दे॒वया॑नान्॥६२॥

यत्र॑र्षयः प्रथ॒मजा॑ ये पु॒राणाः॑। हि॒र॒ण्यप॑क्षाऽजि॒रा
 सम्भृ॑ताङ्गा। वहा॑सि मा सु॒कृतां॑ यत्र॒ लो॒काः। अवा॑हं बा॒ध
 उप॑भृता॒ स॒पत्नान्। जा॒तान्भ्रातृ॑व्यान् ये च॑ जनि॒ष्यमा॑णाः।
 दोहै॑ य॒ज्ञं सु॑दु॒घामि॑व धे॒नुम्। अ॒हमु॑त्त॒रो भू॑यासम्।
 अध॑रे॒ मत्स॑पत्नाः। यो मा॑ वा॒चा मन॑सा दु॒र्मरा॒युः।
 हृ॒दाऽरा॑तीयाद॒भिदा॑सद॒ग्ने॥६३॥

इदमस्य चित्तमधरन्ध्रुवायाः। अहमुत्तरो भूयासम्। अधरे
मत्सपत्नाः। ऋषभोऽसि शाकुरः। घृताचीनाः सूनुः।
प्रियेण नाम्ना प्रिये सदसि सीद। स्योनो मे सीद सुषदः
पृथिव्याम्। प्रथयि प्रजया पशुभिः सुवर्गे लोके। दिवि सीद
पृथिव्यामन्तरिक्षे। अहमुत्तरो भूयासम्॥६४॥

अधरे मत्सपत्नाः। इयः स्थाली घृतस्य पूर्णा। अच्छिन्नपयाः
शतधार उत्सः। मारुतेन शर्मणा दैव्येन। यज्ञोऽसि सर्वतः
श्रितः। सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतम्मे
सन्त्वाशिषः। सहस्रम्मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः।
प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः॥६५॥

सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतं मे सन्त्वाशिषः। सहस्रं
मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः। इदमिन्द्रियममृतं
वीर्यम्। अनेनेन्द्राय पशवोऽचिकित्सन्। तेन देवा अवतोप
माम्। इहेषमूर्जं यशः सह ओजः सनेयम्। शृतं मयि
श्रयताम्। यत्पृथिवीमचरत्तत्प्रविष्टम्॥६६॥

येनासिंश्चद्वलमिन्द्रे प्रजापतिः। इदन्तच्छुक्रं मधुं वाजिनीवत्।
येनोपरिष्टादधि नोन्महेन्द्रम्। दधि मान्धिनोतु। अयं वेदः

पृथिवीमन्वविन्दत्। गुहां सुतीङ्गहने गह्वरेषु। स विन्दतु
यजमानाय लोकम्। अच्छिद्रं यज्ञं भूरिकर्मा करोतु।
अयं यज्ञः समसदद्धविष्मान्। ऋचा साम्ना यजुषा
देवताभिः॥६७॥

तेन लोकान्सूर्यवतो जयेम। इन्द्रस्य सख्यममृतत्वमश्याम्।
यो नः कनीय इह कामयातै। अस्मिन् यज्ञे यजमानाय
मह्यम्। अप तमिन्द्राग्नी भुवनान्नुदेताम्। अहं प्रजां वीरवतीं
विदेय। अग्ने वाजजित्। वाजन्त्वा सरिष्यन्तम्। वाजं
जेष्यन्तम्। वाजिनं वाजजितम्॥६८॥

वाजजित्यायै सं मांज्मि। अग्निमन्नादमन्नाद्याय। उपहूतो द्यौः
पिता। उप मान्द्यौः पिता ह्वयताम्। अग्निराग्नीध्रात्। आयुषे
वर्चसे। जीवात्वै पुण्याय। उपहूता पृथिवी माता। उप मां
माता पृथिवी ह्वयताम्। अग्निराग्नीध्रात्॥६९॥

आयुषे वर्चसे। जीवात्वै पुण्याय। मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यम्।
विच्छिन्नं यज्ञं समिमन्दधातु। बृहस्पतिस्तनुतामिमन्नः।
विश्वे देवा इह मादयन्ताम्। यन्ते अग्न आवृश्चामि। अहं
वा क्षिपितश्चरन्। प्रजां च तस्य मूलं च। नीचैर्देवा नि

वृश्चत॥ ७० ॥

अग्ने॑ यो नोऽभि॒दास॑ति। स॒मा॒नो यश्च॑ नि॒ष्ठ्यः। इ॒ध्मस्ये॑व
प्र॒क्षाय॑तः। मा तस्योच्छे॑षि॒ किञ्च॑न। यो मा॒न्द्वेष्टि॑ जा॒तवे॑दः।
यश्चा॒ह॒न्द्वेष्टि॑ यश्च॒ माम्। सर्वा॑ऽस्तान॑ग्ने॒ सन्द॑ह। या॑
श्चा॒ह॒न्द्वेष्टि॑ ये च॒ माम्। अग्ने॑ वाज॒जित्। वाज॑न्त्वा
स॒सृवा॑ऽसम्॥ ७१ ॥

वाज॑ जि॒गि॒वा॑ऽसम्। वा॒जिनं॑ वाज॒जितम्। वा॒ज॒जि॒त्यायै॑
स॒म्मा॑र्जिम्। अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्या॒य। वेदि॑र्ब॒र्हिः श्रु॑त॑ ह॒विः।
इ॒ध्मः परि॑ध॒यः सु॒चः। आ॒ज्यं य॒ज्ञ ऋ॒चो य॒जुः। या॒ज्याश्च॑
व॒षट्काराः॑। स॒म्मे स॒न्नत॑यो नमन्ताम्। इ॒ध्मस॒न्नह॑ने हु॒ते॥ ७२ ॥

दि॒वः खी॑लोऽव॑ततः। पृ॒थि॒व्या अ॒ध्युत्थि॑तः। तेना॑
स॒हस्र॑काण्डेन। द्विष॑न्त॑ शोच॒याम॑सि। द्विष॑न्मे॒ बहु॑
शो॒चतु॑। ओष॑धे॒ मो अ॒ह॑ऽशु॒चम्। य॒ज्ञ नम॑स्ते य॒ज्ञ।
नमो॑ नम॑श्च ते य॒ज्ञ। शि॒वेन॑ मे॒ सन्ति॑ष्ठस्व। स्यो॒नेन॑ मे॒
सन्ति॑ष्ठस्व॥ ७३ ॥

सु॒भूतेन॑ मे॒ सन्ति॑ष्ठस्व। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सेन॑ मे॒ सन्ति॑ष्ठस्व।
य॒ज्ञस्य॑र्द्धि॒मनु॑ सन्ति॑ष्ठस्व। उप॑ ते य॒ज्ञ नमः॑। उप॑ ते॒ नमः॑।

उप ते नमः। त्रिष्फलीक्रियमाणानाम्। यो न्यङ्गो अंशशिष्यते।
रक्षसां भागधेयम्। आपस्तत्र वहतादितः॥७४॥

उलूखले मुसले यच्च शूर्पे। आशिक्षेषं दृषदि यत्कपाले।
अवप्रुषो विप्रुषः संयजामि। विश्वे देवा हविरिदं जुषन्ताम्।
यज्ञे या विप्रुषः सन्ति बह्वीः। अग्नौ ताः सर्वाः स्विष्टाः सुहुता
जुहोमि। उद्यन्नद्यमित्र महः। सपत्नान्मे अनीनशः। दिवैनान्
विद्युतां जहि। निम्रोचन्नधरान्कृधि॥७५॥

उद्यन्नद्य वि नो भज। पिता पुत्रेभ्यो यथा। दीर्घायुत्वस्य
हेशिषे। तस्य नो देहि सूर्य। उद्यन्नद्य मित्रमहः। आरोहन्नुत्तरां
दिवम्। हृद्रोगम्ममं सूर्य। हरिमाणं च नाशय। शुकेषु मे
हरिमाणम्। रोपणाकांसु दध्मसि॥७६॥

अथो हारिद्रवेषु मे। हरिमाणं नि दध्मसि। उदगादयमादित्यः।
विश्वेन सहसा सह। द्विषन्तं मम रन्धयन्। मो अहन्द्भिषतो
रधम्। यो नः शपादशपतः। यश्च नः शपतः शपात्। उषाश्च
तस्मै निमृक्कं। सर्वं पापं समूहताम्॥७७॥

यो नः सपत्नो यो रणः। मर्तोऽभिदासन्ति देवाः।
इध्मस्येव प्रक्षायतः। मा तस्योच्छेषि किञ्चन। अवसृष्टः

परांपत। शूरो ब्रह्मसंशितः। गच्छामित्रान्प्र विंश।
मैषाङ्कश्चनोच्छिषः॥७८॥

पतिः प्रजापतये तपस्वी वाचा सौभगाय पशून्मै पिन्वस्व दुर्मरायुं देवयानानग्नेऽन्तरिक्षेऽहमुत्तरो
भूयासं प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः प्रविष्टं देवताभिर्वाज्जितं पृथिवी ह्वयतामग्निराग्नीध्राद्वश्चत
ससृवांसं हुते स्योनेन मे सन्तिष्ठस्वेतः कृधि दध्मस्यूहतामद्यौ च॥—————[६]

सक्षेदं पश्य। विधर्तरिदं पश्य। नाकेदं पश्य। रमतिः
पनिष्ठा। ऋतं वर्षिष्ठम्। अमृतायान्याहुः। सूर्यो वर्षिष्ठो
अक्षभिर्विभाति। अनु द्यावापृथिवी देवपुत्रे। दीक्षाऽसि
तपसो योनिः। तपोऽसि ब्रह्मणो योनिः॥७९॥

ब्रह्मासि क्षत्रस्य योनिः। क्षत्रमस्यृतस्य योनिः। ऋतमसि
भूरा रभे। श्रद्धां मनसा। दीक्षान्तपसा। विश्वस्य
भुवनस्याधिपत्नीम्। सर्वे कामा यजमानस्य सन्तु। वातं
प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे। प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः।
स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसः॥८०॥

ज्योग्जीवा जरामशीमहि। इन्द्रं शाक्र गायत्रीं प्र पद्ये। तान्ते
युनज्मि। इन्द्रं शाक्र त्रिष्टुभं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं
शाकर् जगतीं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्रानुष्टुभं

प्र पंचे। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्वर पङ्क्तिं प्रपंचे॥८१॥

तान्ते युनज्मि। आऽहन्दीक्षामरुहमृतस्य पत्नीम्। गायत्रेण
छन्दसा ब्रह्मणा च। ऋतं सत्येऽधायि। सत्यमृतेऽधायि।
ऋतं च मे सत्यञ्चाभूताम्। ज्योतिरभूवः सुवर्गगमम्।
सुवर्गं लोकं नाकस्य पृष्ठम्। ब्रध्नस्य विष्टपमगमम्। पृथिवी
दीक्षा॥८२॥

तयाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। ययाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। तया
त्वा दीक्षया दीक्षयामि। अन्तरिक्षन्दीक्षा। तया वायुर्दीक्षया
दीक्षितः। यया वायुर्दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया
दीक्षयामि। द्यौर्दीक्षा। तयाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः।
ययाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः॥८३॥

तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। दिशो दीक्षा। तया चन्द्रमा
दीक्षया दीक्षितः। यया चन्द्रमा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा
दीक्षया दीक्षयामि। आपो दीक्षा। तया वरुणो राजा दीक्षया
दीक्षितः। यया वरुणो राजा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा
दीक्षया दीक्षयामि। ओषधयो दीक्षा॥८४॥

तया सोमो राजा दीक्षया दीक्षितः। यया सोमो राजा दीक्षया

दीक्षितः। तया॑ त्वा दीक्षया॑ दीक्षयामि। वाग्दीक्षा। तया॑
 प्रा॒णो दीक्षया॑ दीक्षितः। यया॑ प्रा॒णो दीक्षया॑ दीक्षितः। तया॑
 त्वा दीक्षया॑ दीक्षयामि। पृथि॒वी त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षताम्।
 अ॒न्तरि॑क्षन्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षताम्। द्यौस्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑
 दीक्षताम्॥८५॥

दिश॑स्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। आप॑स्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑
 दीक्षन्ताम्। ओष॑धयस्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। वाक्का
 दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षताम्। ऋच॑स्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्।
 सामा॑नि त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। यजू॑ंषि त्वा
 दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। अह॑श्च रात्रि॑श्च। कृषि॑श्च वृष्टि॑श्च।
 त्विषि॑श्चाप॑चितिश्च॥८६॥

अप॒श्चौष॑धयश्च। ऊ॒र्क् स॒नृता॑ च। तास्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑
 दीक्षन्ताम्। स्वे दक्षे॑ दक्ष॑पिते॒ह सी॑द। दे॒वानां॑ सु॒प्तो मे॑हृते
 रणा॑य। स्वा॒स॒स्थस्त॑नुवा संवि॑शस्व। पि॒तेवै॑धि स॒नव॑ आ
 सु॒शेवः॑। शि॒वो मा॑ शि॒वमा वि॑श। स॒त्यम्मा॑ आ॒त्मा। श्रद्धा
 मेऽक्षि॑तिः॥८७॥

तपो॑ मे प्रति॒ष्ठा। स॒वि॒तृप्र॑सूता मा॒ दिशो॑ दीक्षयन्तु।

सत्यमस्मि। अहन्त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममासि
 योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे
 लोककृज्जातवेदः। आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तात्। अग्ने स्वां
 योनिमा सीद साध्या। अस्मिन्सधस्थे अध्युत्तरस्मिन्॥८८॥

विश्वे देवा यजमानश्च सीदत। एकमिषे विष्णुस्त्वाऽन्वेतु।
 द्वे ऊर्जे विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। त्रीणि व्रताय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु।
 चत्वारि मायोभवाय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। पञ्च पशुभ्यो
 विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। षड्रायस्पोषाय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। सप्त
 सप्तभ्यो होत्राभ्यो विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। सखायः सप्तपदा
 अभूम्। सख्यन्ते गमेयम्॥८९॥

सख्यात्ते मा योषम्। सख्यान्मे मा योषाः। साऽसि सुब्रह्मण्ये।
 तस्यास्ते पृथिवी पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्यास्तेऽन्तरिक्षं
 पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्यास्ते द्यौः पादः। साऽसि
 सुब्रह्मण्ये। तस्यास्ते दिशः पादः॥९०॥

पुरोरजास्ते पञ्चमः पादः। सा न इषमूर्जन्धुक्ष्व। तेजं
 इन्द्रियम्। ब्रह्मवर्चसमन्नाद्यम्। वि मिमे त्वा पर्यस्वतीम्।
 देवानाभ्येनु९ सुदुधामनपस्फुरन्तीम्। इन्द्रः सोमं पिबतु।

क्षेमो॑ अस्तु नः। इ॒मान्न॑राः कृणु॒त वेदि॑मेत्य॑। वसु॑मती॒५
रु॒द्रव॑तीमादि॒त्यव॑तीम्॥११॥

व॒र्ष्मन्दि॑वः। नाभा॑ पृथि॒व्याः। यथा॒ऽयं यज॑मानो न रि॒ष्येत्।
दे॒वस्य॑ सवि॒तुः स॒वे। चतुः॑ शिखण्डा युव॒तिः सु॒पेशाः॑।
घृ॒तप्र॑तीका॒ भुव॑नस्य॒ मध्ये॑। तस्या॒॑ सुप॒र्णावधि॑ यौ
नि॒विष्टौ। तयोर्दे॒वाना॑मधि॒ भाग॑धेयम्। अ॒प ज॒न्यम्भ॒यन्नु॑द।
अप॑ च॒क्राणि॑ वर्तय। गृ॒ह॒ सोम॑स्य गच्छ॒तम्। न वा उ॑
वे॒तन्म्रि॑यसे न रि॒ष्यसि॑। दे॒वा॒ इ॒देषि॑ पृथि॒भिः सु॒गेभिः॑।
यत्र॑ यन्ति॒ सु॒कृतो॑ नापि॒ दु॒ष्कृतः॑। तत्र॑ त्वा दे॒वः स॒वि॒ता
द॑धातु॥१२॥

ब्रह्म॑णो योनि॒र॒हंसः॑ प॒ङ्क्तिं प्रप॑द्ये दी॒क्षा यया॑ऽऽदि॒त्यो दी॒क्षया॑ दी॒क्षित॑स्तया॑ त्वा दी॒क्षया॑
दी॒क्षया॒म्योष॑धयो दी॒क्षा द्यौस्त्वा॒ दी॒क्षमाण॑मनु॒ दी॒क्षता॑मप॒चिति॑श्चाक्षि॒तिरुत्तर॑स्मिन्गमेयं दि॒शः पादं॑
आदि॒त्यव॑तीं वर्तय॒ पञ्च॑ च॥

[७]

यद॒स्य पा॒रे रज॑सः। शु॒क्रज्योति॑रजायत। तन्नः॑ पर्ष॒दति॑
द्विषः॑। अ॒ग्ने वैश्वान॑र॒ स्वाहा॑। यस्मा॑द्दी॒षाऽवा॑शिष्ठाः। ततो॑ नो॒
अभ॑यं कृधि। प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृ॒डा। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒ढुषे॑।
यस्मा॑द्दी॒षा न्यष॑दः। ततो॑ नो॒ अभ॑यं कृधि॥१३॥

प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृडा। नमो रुद्राय मीढुषे। उदुस्र तिष्ठ
 प्रतितिष्ठ मारिषः। मेमं यज्ञं यजमानं च रीरिषः। सुवर्गे
 लोके यजमानं हि धेहि। शन्न एधि द्विपदे शञ्चतुष्पदे।
 यस्माद्दीषाऽवैपिष्ठाः पलायिष्ठाः समज्ञास्थाः। ततो नो अभयं
 कृधि। प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृडा। नमो रुद्राय मीढुषे॥१४॥

य इदमकः। तस्मै नमः। तस्मै स्वाहा। न वा उवेतन्म्रियसे।
 आशानान्त्वा विश्वा आशाः। यज्ञस्य हि स्थ ऋत्वियौ।
 इन्द्राग्नी चेतनस्य च। हुताहुतस्य तृप्यतम्। अहुतस्य हुतस्य
 च। हुतस्य चाहुतस्य च। अहुतस्य हुतस्य च। इन्द्राग्नी
 अस्य सोमस्य। वीतं पिबतं जुषेथाम्। मा यजमानन्तमो
 विदत्। मर्त्विजो मो इमाः प्रजाः। मा यः सोममिमं पिबात्।
 सः सृष्टमुभयं कृतम्॥१५॥

कृधि मीढुषेऽहुतस्य च सप्त च॥ [८]

अनागसंस्त्वा वयम्। इन्द्रेण प्रेषिता उप। वायुष्टे
 अस्त्वः शभूः। मित्रस्ते अस्त्वः शभूः। वरुणस्ते
 अस्त्वः शभूः। अपाक्षया ऋतस्य गर्भाः। भुवनस्य
 गोपाः श्येना अतिथयः। पर्वतानाङ्गकुभः प्रयुतो नपातारः।

व॒ग्नुने॒न्द्रः॑ ह॒यत। घो॒षेणा॒मी॒वां॑ श्चा॒तय॑त॥९६॥

यु॒क्ताः स्थ॑ व॒ह॑त। दे॒वा ग्रा॒वा॑ण॒ इन्द्र॑रिन्द्र॒ इत्य॑वादिषुः।
ए॒न्द्रम॑चुच्यवुः प॒रम॑स्याः प॒राव॑तः। आऽस्मात्स॒धस्था॑त्।
ओ॒रोर॑न्तरि॒क्षात्। आ सु॑भू॒तम॑सुषवुः। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम्
आसु॑षवुः। स॒मरे॑ रक्षा॑स्यवधिषुः। अ॒प॒ह॑तं ब्र॒ह्मज्य॑स्य।
वाक्क्र॑ त्वा॒ मन॑श्च श्रीणीताम्॥९७॥

प्रा॒णश्च॑ त्वाऽपान॑श्च श्रीणीताम्। चक्षु॑श्च त्वा॒ श्रोत्रं॑ च
श्रीणीताम्। दक्ष॑श्चत्वा॒ बलं॑ च श्रीणीताम्। ओज॑श्च त्वा॒
सह॑श्च श्रीणीताम्। आयु॑श्च त्वाऽज॒रा च॑ श्रीणीताम्। आ॒त्मा
च॑ त्वा त॒नूश्च॑ श्रीणीताम्। शृ॒तोऽसि॑ शृ॒तं कृ॑तः। शृ॒ताय॑
त्वा शृ॒तेभ्य॑स्त्वा। यमिन्द्र॑मा॒हुर्व॑रुणं॒ यमा॒हुः। य॒मि॒त्रमा॒हुर्य॑मुं
स॒त्यमा॒हुः॥९८॥

यो दे॒वानां॑ दे॒वत॑मस्तपो॒जाः। तस्मै॑ त्वा॒ तेभ्य॑स्त्वा। मयि॑
त्यदिन्द्रि॑यम्मह॒त्। मयि॑ दक्षो॒ मयि॑ ऋतुः। मयि॑ धायि
सु॒वीर्य॑म्। त्रि॒शु॒ग्ध॒र्मो वि॑ भा॒तु मे॑। आकू॑त्या॒ मन॑सा
स॒ह। वि॒राजा॒ ज्योति॑षा स॒ह। य॒ज्ञेन॒ पय॑सा स॒ह। तस्य॑
दोह॑मशीमहि॥९९॥

तस्य सु॒म्नम॑शीमहि। तस्य भ॒क्षम॑शीमहि। वाग्जु॑षा॒णा
सोम॑स्य तृप्यतु। मि॒त्रो जना॑न्त्र स मि॒त्र। यस्मान्न जा॑तः
परो॑ अ॒न्यो अस्ति॑। य आ॑वि॒वेश भुव॑नानि वि॒श्व। प्र॒जाप॑तिः
प्र॒जया॑ संवि॒दानः। त्रीणि॑ ज्योती॑षि सचते स षोड॑शी।
ए॒ष ब्र॒ह्मा य ऋ॒त्वियः॑। इन्द्रो॑ नाम॑ श्रुतो गु॒णे॥१००॥

प्र ते॑ म॒हे वि॒दथे॑ श॒सिष॑ हरी॑। य ऋ॒त्वियः॑ प्र ते॑
वन्वे। व॒नुषो॑ हर्य॒तम्म॑दम्। इन्द्रो॑ नाम॑ घृ॒तन्न॑यः। हरि॑भि॒श्चारु॑
सेच॑ते। श्रुतो॑ गु॒ण आ त्वा॑ विशन्तु। हरि॑वर्षस॒ङ्गिरः॑।
इन्द्राधि॑पतेऽधि॑पति॒स्त्वं दे॒वाना॑मसि। अधि॑पति॒म्माम्।
आयु॑ष्मन्तं वर्च॑स्वन्तम्मनु॒ष्येषु॑ कुरु॥१०१॥

इन्द्र॑श्च स॒म्राड्व॑रुणश्च॒ राजा॑। तौ ते॑ भ॒क्षं च॑क्रतु॒रग्रं॑ ए॒तम्।
तयो॑रनु॒ भक्षं॑ भ॒क्षयामि॑। वाग्जु॑षा॒णा सोम॑स्य तृप्यतु।
प्र॒जाप॑तिर्वि॒श्वक॑र्मा। तस्य॒ मनो॑ दे॒वं य॒ज्ञेन॑ रा॒ध्यास॑म्।
अ॒र्थेगा॑ अ॒स्य ज॑हितः। अ॒वसान॑पतेऽव॒सान॑म्मे वि॒न्द। नमो॑
रु॒द्राय॑ वास्तो॒ष्पत॑ये। आय॑ने वि॒द्रव॑णे॥१०२॥

उ॒द्याने॑ यत्प॒राय॑णे। आ॒वर्त॑ने वि॒वर्त॑ने। यो गो॑पा॒यति॑
त॑ ह॒वे। यान्य॑पा॒मित्या॒न्यप्र॑ती॒त्तान्य॑स्मि। य॒मस्य॑ ब॒लिना॑

चरामि। इहैव सन्तः प्रति तद्यातयामः। जीवा जीवेभ्यो नि
हराम एनत्। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिन्। तृतीये लोके
अनृणाः स्याम। ये दैवयानां उत पितृयाणां॥१०३॥

सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेम। इदमूनु श्रेयोऽवसानमा गन्म।
शिवे नो द्यावापृथिवी उभे इमे। गोमृद्धनवदश्ववदूर्जस्वत्।
सुवीरा वीरैरनु सञ्चरेम। अर्कः पवित्रं रजसो विमानः।
पुनाति देवानाम्भुवनानि विश्वा। द्यावापृथिवी पयसा
संविदाने। घृतं दुहाते अमृतं प्रपीने। पवित्रमर्को रजसो
विमानः। पुनाति देवानाम्भुवनानि विश्वा। सुवर्ज्योतिर्यशो
महत्। अशीमहि गाधमुत प्रतिष्ठाम्॥१०४॥

चातयत् श्रीणीतां सत्यमाहुरशीमहि गणे कुरु विद्रवणे पितृयाणां अर्को रजसो विमानस्त्रीणि
च॥

[९]

उदस्ताम्प्सीत्सविता मित्रो अर्यमा। सर्वान्मित्रानवधीद्युगेन।
बृहन्तम्मामंकरद्वीरवन्तम्। रथन्तरे श्रयस्व स्वाहा पृथिव्याम्।
वामदेव्ये श्रयस्व स्वाहाऽन्तरिक्षे। बृहति श्रयस्व स्वाहा
दिवि। बृहता त्वोपस्तभ्रोमि। आ त्वा ददे यशसे वीर्याय
च। अस्मास्वघ्निया यूयन्दधाथेन्द्रियं पयः। यस्तै द्रप्सो यस्तै

उद॒रू॒षः॥१०५॥

दै॒व्यः के॒तुर्वि॒श्व॒म्भुव॑न॒मावि॑वेश। स नः पा॒ह्यरि॑ष्ट्यै स्वाहा॑।
अनु॑ मा॒ सर्वो॑ य॒ज्ञोऽय॑मेतु। वि॒श्वे दे॒वा म॒रुतः॑ सा॒मार्कः॑।
आ॒प्रि॒यश्छ॒न्दा॑सि नि॒विदो॑ य॒जू॑षि। अ॒स्यै पृ॑थि॒व्यै
यद्य॒ज्ञिय॑म्। प्र॒जाप॑तेर्व॒र्तनि॑मनु॒ वर्त॑स्व। अनु॑वी॒रैरनु॑
रा॒ध्याम॒ गोभिः॑। अ॒न्वश्चै॒रनु॑ स॒र्वैरु॑ पु॒ष्टैः। अनु॑ प्र॒जया॒
ऽन्वि॑न्द्रि॒येण॑॥१०६॥

दे॒वा नो॑ य॒ज्ञमृ॑जु॒धा न॑यन्तु। प्र॒ति॒क्ष॒त्रे प्र॒ति॒ति॒ष्ठामि॑ रा॒ष्ट्रे।
प्र॒त्यश्चै॑षु प्र॒ति॒ति॒ष्ठामि॑ गो॒षु। प्र॒ति प्र॒जायां॑ प्र॒ति॒ति॒ष्ठामि॑
भ॒व्यै। वि॒श्वम॒न्याऽभि॑ वावृ॒धे। तद॒न्यस्या॒मधि॑श्रि॒तम्। दि॒वे
च॑ वि॒श्वक॑र्मणे। पृ॒थि॒व्यै चा॑क॒रन्न॑मः। अ॒स्का॒न्द्यौः पृ॑थि॒वीम्।
अ॒स्का॑नृ॒षभो॑ यु॒वागाः॑॥१०७॥

स्क॒न्ने॒मा वि॒श्वा भु॑व॒ना। स्क॒न्नो य॒ज्ञः प्र॑ ज॒नय॑तु।
अ॒स्का॒नज॑नि प्रा॒जनि॑। आ स्क॒न्नाज्जा॑यते वृ॒षा। स्क॒न्नात्प्र॑
ज॒निषी॑महि। ये दे॒वा येषा॑मि॒दम्भा॑ग॒धेय॑म्ब॒भूव॑। येषा॑ प्र॒याजा॑
उ॒तानू॑या॒जाः। इन्द्र॑ज्ये॒ष्ठेभ्यो॑ वरु॒णरा॑ज॒भ्यः। अ॒ग्नि॒होतृ॑भ्यो
दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑। उ॒त त्या नो॑ दि॒वा म॒तिः॥१०८॥

अदितिरू॒त्या ग॑मत्। सा शन्ता॑ची॒ मय॑स्करत्। अप॒
 स्त्रिधः॑। उ॒त त्या दै॒व्या भि॑षजा। शन्न॑स्करतो अ॒श्विना॑।
 यू॒याता॑म॒स्मद्र॑पः। अप॒ स्त्रिधः॑। शम॒ग्निर॒ग्निभि॑स्करत्।
 शन्न॑स्तपतु सूर्यः॑। शं वातो॑ वात्वर॒पाः॥१०९॥

अप॒ स्त्रिधः॑। तदित्प॒दं न विचि॑केत वि॒द्वान्। यन्मृ॑तः पुन॑र॒प्येति॑
 जी॒वान्। त्रि॒वृद्ध॒द्भुवन॑स्य रथ॒वृत्। जी॒वो गर्भो॑ न मृ॒तः स
 जी॒वात्। प्रत्य॑स्मै पिपी॑षते। विश्वा॑नि वि॒दुषे॑ भर। अ॒र॒ङ्गमा॑य
 जग्म॑वे। अप॑श्चाद्वध्वने॒ नरे॑। इन्दुरिन्दुम॑वा॒गात्। इन्दो॑रिन्द्रो॒-
 ऽपात्। तस्य॑ त इन्द॒विन्द्र॑पीतस्य॒ मधु॑मतः। उप॑हूत॒स्योप॑हूतो
 भक्ष॑यामि॥११०॥

उ॒द॒र॒ष इन्द्रि॑येण॒ गा म॒तिर॑र॒पा अ॑गा॒त्रीणि॑ च॥—————[१०]

ब्रह्म॑ प्र॒ति॒ष्ठा म॑न॒सो ब्रह्म॑ वा॒चः। ब्रह्म॑ य॒ज्ञाना॑
 ह॒विषा॑माज्य॑स्य। अति॑रिक्त॒ङ्कर्म॑णो॒ यच्च॑ ही॒नम्। य॒ज्ञः
 प॒र्वाणि॑ प्र॒ति॒र॒न्नेति॑ क॒ल्पय॑न्। स्वाहा॑कृ॒ताऽऽहु॑तिरेतु
 दे॒वान्। आ॒श्रा॒वित॑म॒त्याश्रा॑वितम्। वष॑ट्कृतम॒त्यनू॑क्तं च य॒ज्ञे।
 अति॑रिक्त॒ङ्कर्म॑णो॒ यच्च॑ ही॒नम्। य॒ज्ञः प॒र्वाणि॑ प्र॒ति॒र॒न्नेति॑
 क॒ल्पय॑न्। स्वाहा॑कृ॒ताऽऽहु॑तिरेतु दे॒वान्॥१११॥

यद्वो देवा अतिपादयानि। वाचा चित्प्रयतन्देवहेडनम्। अरायो
 अस्मा९ अभिदुच्छुनायते। अन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधेतन।
 ततम्म आपस्तदु तायते पुनः। स्वादिष्टा धीतिरुचथाय
 शस्यते। अय९ समुद्र उत विश्वभेषजः। स्वाहाकृतस्य
 समुतृष्णुतर्भुवः। उद्वयन्तमसस्परि। उदुत्यश्चित्रम्॥११२॥

इमम्मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने।
 त्वमग्ने अयासि प्रजापते। इमञ्जीवेभ्यः परिधिन्दधामि।
 मैषान्नुगादपरो अर्धमेतम्। शतञ्जीवन्तु शरदः पुरूचीः। तिरो
 मृत्युन्दधतां पर्वतेन। इष्टेभ्यः स्वाहा वषडनिष्टेभ्यः स्वाहा।
 भेषजन्दुरिष्ट्यै स्वाहा निष्कृत्यै स्वाहा। दौराध्यै स्वाहा
 दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा॥११३॥

ऋद्धौ स्वाहा समृद्धौ स्वाहा। यत इन्द्र भयामहे। ततो नो
 अभयं कृधि। मघवञ्छुग्धि तव तन्न ऊतयै। वि द्विषो वि
 मृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिः। वृत्रहा वि मृधो वशी।
 वृषेन्द्रः पुर एतु नः। स्वस्तिदा अभयङ्करः। आभिर्गीर्भिर्यदतो
 न ऊनम्॥११४॥

आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा

रुजासि। भूयिष्ठभाजो अर्धं ते स्याम। अनाज्ञातं यदाज्ञातम्।
यज्ञस्य क्रियते मिथु। अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि
वेत्थं यथातथम्। पुरुषसम्मितो यज्ञः। यज्ञः पुरुषसम्मितः।
अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि वेत्थं यथातथम्। यत्पाकत्रा
मनसा दीनदक्षा न। यज्ञस्य मन्वते मर्तासः। अग्निष्ठद्वोता
ऋतुविद्विजानन्। यजिष्ठो देवां ऋतुशो यजाति॥११५॥

देवांश्चित्रं तनूभ्यः स्वाहो नं पुरुषसम्मितोऽग्ने तदस्य कल्पय पञ्च च॥———[११]

यद्देवा देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
मुश्चत। ऋतस्यर्तेन मामुत। देवा जीवनकाम्या यत्। वाचा-
ऽनृतमूदिम। अग्निर्मा तस्मादेनसः। गार्हपत्यः प्रमुश्चतु।
दुरिता यानि चकृमा। करोतु मामनेनसम्॥११६॥

ऋतेन द्यावापृथिवी। ऋतेन त्वं संरस्वति। ऋतान्मा
मुश्चतां हंसः। यदन्यकृतमारिम। सजातशंसादुत वा
जामिशंसात्। ज्यायंसः शंसादुत वा कनीयसः।
अनाज्ञातं देवकृतं यदेनः। तस्मात्त्वमस्माञ्जातवेदो मुमुग्धि।
यद्वाचा यन्मनसा। बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवद्भ्याम्॥११७॥

शिश्नैर्यदनृतश्चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः।

यद्धस्ताभ्याश्चकर किल्बिषाणि। अक्षाणां वृग्मुपजिघ्रमानः।
 दूरेपश्या च राष्ट्रभृच्च। तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि।
 अदीव्यनृणं यदहश्चकार। यद्वादास्यन्त्सञ्जगारा जनैभ्यः।
 अग्निर्मा तस्मादेनसः। यन्मयि माता गर्भं सति॥११८॥

एनश्चकार यत्पिता। अग्निर्मा तस्मादेनसः। यदा पिपेष मातरं
 पितरम्। पुत्रः प्रमुदितो धयन्। अहिंसितौ पितरौ मया
 तत्। तदग्रे अनृणो भवामि। यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्याम्।
 यन्मातरं पितरं वा जिहिंसिमा। अग्निर्मा तस्मादेनसः।
 यदाशसा निशसा यत्पराशसा॥११९॥

यदेनश्चकृमा नूतनं यत्पुराणम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः। अतिं
 क्रामामि दुरितं यदेनः। जहामि रिप्रं परमे सधस्थै। यत्र यन्ति
 सुकृतो नापि दुष्कृतः। तमा रोहामि सुकृतान्नु लोकम्। त्रिते
 देवा अमृजतैतदेनः। त्रित एतन्मनुष्येषु मामृजे। ततो मा
 यदि किञ्चिदानुशे। अग्निर्मा तस्मादेनसः॥१२०॥

गार्हपत्यः प्र मुञ्चतु। दुरिता यानि चकृमा कुरोतु
 मामनेनसम्। दिवि जाता अप्सु जाताः। या जाता
 ओषधीभ्यः। अथो या अग्निजा आपः। ता नः शुन्धन्तु

शुन्धनीः। यदापो नक्तन्दुरितश्चराम। यद्वा दिवा नूतनं
यत्पुराणम्। हिरण्यवर्णास्तत उत्पुनीत नः। इमम्मे
वरुण तत्त्वां यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने
अयासि॥१२१॥

अनेनसंमष्टीवद्वा१ सति पराशसाऽऽनशैऽग्निर्मा तस्मादेनसः पुनीत नस्त्रीणि च (यदेवा
देवा ऋतेन सजातशःसाद्यद्वाचा यद्वस्ताभ्यामदीव्यं यन्मयि माता यदा पिपेप यदन्तरिक्षं
यदाशसाऽति क्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता अप्सु जाता यदाप इमम्मे वरुण तत्त्वां यामि
त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने त्वमग्ने अयासि।)॥—————[१२]

यत्ते ग्राव्णां चिच्छिदुः सोम राजन्। प्रियाण्यङ्गानि स्वधिता
परू१षि। तत्सन्धत्स्वाज्येनोत वर्धयस्व। अनागसो
अधमित्सङ्गयेम। यत्ते ग्रावां बाहुच्युतो अचुच्यवुः। नरो यत्ते
दुदुहुर्दक्षिणेन। तत् आप्यायतान्तत्ते। निष्प्रायतान्देव सोम।
यत्ते त्वचम्बिभिदुर्यच्च योनिम्। यदास्थानात्प्रच्युतो वेनसि
त्मनो॥१२२॥

त्वया तत्सोम गुप्तमस्तु नः। सा नः सन्धासत्परमे व्योमन्।
अहाच्छरीरं पर्यसा समेत्य। अन्योन्यो भवति वर्णो अस्य।
तस्मिन्वयमुपहृतास्तव स्मः। आ नो भज सदसि विश्वरूपे।
नृचक्षाः सोम उत शुश्रुगस्तु। मा नो वि हासीद्भिरं

आवृणानः। अनांगास्तनुवौ वावृधानः। आ नो रूपं बहत्तु
जायमानः॥१२३॥

उप क्षरन्ति जुह्वो घृतेन। प्रियाण्यङ्गानि तव वर्धयन्तीः।
तस्मै ते सोम नम इद्वषद्व। उप मा राजन्त्सुकृते ह्वयस्व।
सं प्राणापानाभ्यां समु चक्षुषा त्वम्। सः श्रोत्रेण गच्छस्व
सोम राजन्। यत्त आस्थितं शमु तत्त अस्तु। जानीतान्नः
सङ्गमने पथीनाम्। एतज्जानीतात्परमे व्योमन्। वृकाः सधस्था
विद रूपमस्य॥१२४॥

यदागच्छात्पथिभिर्देवयानैः। इष्टापूर्यते कृणुतादाविरस्मै।
अरिष्टो राजन्नगदः परेहि। नमस्ते अस्तु चक्षसे रघूयते।
नाकमारोह सह यजमानेन। सूर्यं गच्छतात्परमे व्योमन्।
अभूद्देवः संविता वन्द्यो नु नः। इदानीमहं उपवाच्यो नृभिः।
वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः। श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा
दधत्। उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह
नः सखाया। आदित्यानां प्रसितिर्हेतिः। उग्रा शतापांष्ठा
घविषा परि णो वृणक्तु। आप्यायस्व सन्तैः॥१२५॥

त्मना जायमानोऽस्य दधत्पञ्च च॥ [१३]

यद्दिदीक्षे मनसा यच्च वाचा। यद्वा प्राणैश्चक्षुषा यच्च
 श्रोत्रेण। यद्रेतसा मिथुनेनाप्यात्मना। अद्ध्यो लोका दधिरे
 तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो
 विमोक्तीर्मयि तेज इन्द्रियम्। यदृचा साम्ना यजुषा।
 पशूनाश्चर्मन् हविषा दिदीक्षे। यच्छन्दोभिरोषधीभिर्वनस्पतौ।
 अद्ध्यो लोका दधिरे तेज इन्द्रियम्॥१२६॥

शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि तेज
 इन्द्रियम्। येन ब्रह्म येन क्षत्रम्। येनेन्द्राग्नी प्रजापतिः
 सोमो वरुणो येन राजा। विश्वे देवा ऋषयो येन प्राणाः।
 अद्ध्यो लोका दधिरे तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो
 विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि तेज इन्द्रियम्। अपां
 पुष्पमस्योषधीनां रसः। सोमस्य प्रियन्धाम्॥१२७॥

अग्नेः प्रियतमं हविः स्वाहा। अपां पुष्पमस्योषधीनां रसः।
 सोमस्य प्रियन्धाम्। इन्द्रस्य प्रियतमं हविः स्वाहा। अपां
 पुष्पमस्योषधीनां रसः। सोमस्य प्रियन्धाम्। विश्वेषां देवानां
 प्रियतमं हविः स्वाहा। वयं सोम व्रते तव मनस्तनूषु
 पिप्रतः। प्रजावन्तो अशीमहि॥१२८॥

दे॒वेभ्यः पि॒तृभ्यः स्वाहा॑। सो॒म्येभ्यः पि॒तृभ्यः स्वाहा॑। क॒व्येभ्यः
 पि॒तृभ्यः स्वाहा॑। दे॒वांस इ॒ह मा॑दयध्वम्। सो॒म्यांस इ॒ह
 मा॑दयध्वम्। क॒व्यांस इ॒ह मा॑दयध्वम्। अ॒नन्तरि॑ताः पि॒तरः
 सो॒म्याः सोम॑पी॒थात्। अपै॑तु मृ॒त्युरमृ॑तन्न॒ आगन्। वै॒वस्व॑तो
 नो अ॒भयं॑ कृणोतु। प॒र्णं वन॑स्पते॒रिव॥१२९॥

अ॒भि नः॑ शी॒यता॑ र॒यिः। सच॑तान्नः शची॒पतिः॑। पर॑म्मृ॒त्यो
 अनु॑ परे॒हि पन्था॑म्। यस्ते॒ स्व इ॒तरो॑ दे॒व्याना॑त्। चक्षु॑ष्मते
 शृण्व॑ते ते॒ ब्रवी॑मि। मा नः॑ प्र॒जा री॑रिषो॒ मोत॑ वी॒रान्।
 इ॒दमू॑नु श्रेयो॑व॒सान॒माग॑न्म। यद्गो॒जिद्धं॑ न॒जिद॑श्च॒जिद्य॑त्।
 प॒र्णं वन॑स्पते॒रिव। अ॒भि नः॑ शी॒यता॑ र॒यिः। सच॑तान्नः
 शची॒पतिः॑॥१३०॥

वन॒स्पता॑वृ॒द्धो लो॒का द॑धिरे॒ तेजं॑ इन्द्रि॒यन्धामा॑शीमहीवा॒भिर्नः॑ शी॒यता॑ र॒यिरेकं॑ च॥-[१४]

सर्वान् यद्विष्ण॑णेन॒ वि वै याः॑ पु॒रस्ता॑द्दे॒वा दे॒वेषु॑ परि॑स्तृणीत॒ सक्षे॑दं यद॒स्य पा॑रे॒ऽना॒गस॑
 उद॑स्ताम्सीद्व॒ह्मं प्रति॑ष्ठा यद्वैवा॒ यत्ते॑ ग्राव॑णा॒ यद्वि॑दीक्षे चतु॑र्दश॥१४॥

सर्वा॑न्भूति॑मे॒व यामे॑वाप्स्वाहु॑तिं व्र॒ताना॑ प॒र्णव॑ल्कः सो॒म्याना॑म॒स्मिन् यज्ञे॑ऽग्ने॒ यो नो॑ ज्यो॒ग्जीवाः॑
 पु॒रोर॑जाः प्र॒तैमहे॑ ब्र॒ह्मं प्रति॑ष्ठा गा॒रुह॑पत्यस्त्रि॒ंशदु॑त्तरश॒तम्॥१३०॥

सर्वा॑ञ्छची॒पतिः॑॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

साङ्गहृण्येष्ट्या यजते। इमाञ्जनता२ सङ्गह्नीति। द्वादशारत्नी
 रशना भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरेवाव
 रुन्धे। मौञ्जी भवति। ऊर्वे मुञ्जाः। ऊर्जमेवाव रुन्धे। चित्रा
 नक्षत्रम्भवति। चित्रं वा एतत्कर्म॥१॥

यदश्वमेधः समृद्धौ। पुण्यनाम देवयजनमध्यवस्यति।
 पुण्यामेव तेन कीर्तिमभि जयति। अपदातीनृत्विजः
 समावहन्त्या सुब्रह्मण्यायाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
 केशश्मश्रु वपते। नखानि नि कृन्तते। दतो धावते। स्नाति।
 अहतं वासः परिधत्ते। पाप्मनोऽपहत्यै। वाचं यत्वोप
 वसति। सुवर्गस्य लोकस्य गुप्त्यै। रात्रिं जागरयन्त आसते।
 सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥२॥

कर्म धत्ते पञ्च च॥ _____ [१]

चतुष्टय्य आपो भवन्ति। चतुः शफो वा अश्वः प्राजापत्यः
 समृद्धौ। ता दिग्भ्यः समाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं
 वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते।

तदव रुन्धे। तासु ब्रह्मोदनं पंचति। रेत एव तदधाति॥३॥
 चतुः शरावो भवति। दिक्ष्वैव प्रतितिष्ठति। उभयतोरुक्मौ
 भवतः। उभयत एवास्मिन्नुचं दधाति। उद्धरति श्रुतत्वाय।
 सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय। चत्वारि आर्षेयाः प्राश्नन्ति।
 दिशामेव ज्योतिषि जुहोति। चत्वारि हिरण्यानि ददाति।
 दिशामेव ज्योतींष्यव रुन्धे॥४॥

यदाज्यमुच्छिष्यते। तस्मिन् रश्नान्युनत्ति। प्रजापतिर्वा
 ओदनः। रेत आज्यम्। यदाज्ये रश्नान्युनत्ति। प्रजापतिमेव
 रेतसा समर्धयति। दर्भमयी रश्ना भवति। बहु वा एष
 कुचरो मेध्यमुपगच्छति। यदश्वः। पवित्रं वै दर्भाः॥५॥

यदर्भमयी रश्ना भवति। पुनात्येवैनम्। पूतमेनमेध्यमा
 लभते। अश्वस्य वा आलब्धस्य महिमोदक्रामत्।
 स महर्त्विजः प्राविशत्। तन्महर्त्विजाम्महर्त्विक्कम्।
 यन्महर्त्विजः प्राश्नन्ति। महिमानमेवास्मिन्तदधाति।
 अश्वस्य वा आलब्धस्य रेत उदक्रामत्। तत्सुवर्णं
 हिरण्यमभवत्। यत्सुवर्णं हिरण्यन्ददाति। रेत एव
 तदधाति। ओदने ददाति। रेतो वा ओदनः। रेतो हिरण्यम्।

रेतसैवास्मिन्नेतो दधाति॥६॥

दधाति रुन्धे दर्भा अंभवत्थद् च॥ [२]

यो वै ब्रह्मणे देवेभ्यः प्रजापतयेऽप्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं
बध्नाति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यः
प्रतिप्रोच्य। न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति।
यदाह। ब्रह्मन्नश्वम्मेध्यम्भन्त्स्यामि देवेभ्यः प्रजापतये तेन
राध्यासमिति। ब्रह्म वै ब्रह्मा। ब्रह्मण एव देवेभ्यः प्रजापतये
प्रतिप्रोच्याश्वम्मेध्यम्बध्नाति॥७॥

न देवताभ्य आ वृश्च्यते। वसीयान्भवति। देवस्य त्वा सवितुः
प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह।
अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह।
यत्यै। व्यृद्धं वा एतद्यज्ञस्य। यदयजुष्केण क्रियते।
इमामगृभ्णन्नशनामृतस्येत्यधि वदति यजुष्कृत्यै। यज्ञस्य
समृद्धौ॥८॥

तदाहुः। द्वादशारत्नी रशना कर्तव्या ३ त्रयोदशारत्नी ३ रिति।
ऋषभो वा एष ऋतूनाम्। यत्संवत्सरः। तस्य त्रयोदशो
मासो विष्टपम्। ऋषभ एष यज्ञानाम्। यदश्वमेधः। यथा

वा ऋषभस्य विष्टपम्। एवमेतस्य विष्टपम्। त्रयोदशमं रत्नं
रशनायामुपा दधाति॥९॥

यथर्षभस्य विष्टपं सः स्करोति। तादृगेव तत्। पूर्वं
आयुषि विदथेषु कव्येत्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति।
तया देवाः सुतमा बभूवुरित्याह। भूतिमेवोपावर्तते।
ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्तीत्याह। सत्यं वा ऋतम्।
सत्येनैवैनमृतेनारभते। अभिधा असीत्याह॥१०॥

तस्मादश्वमेधयाजी सर्वाणि भूतान्यभि भवति।
भुवनमसीत्याह। भूमानमेवोपैति। यन्ताऽसीत्याह।
यन्तारमेवैनं करोति। धर्तासीत्याह। धर्तारमेवैनं करोति।
सौऽग्निं वैश्वानरमित्याह। अग्नावेवैनं वैश्वानरे जुहोति।
सप्रथसमित्याह॥११॥

प्रजयैवैनं पशुभिः प्रथयति। स्वाहाकृत इत्याह। होमं
एवास्यैषः। पृथिव्यामित्याह। अस्यामेवैनं प्रतिष्ठापयति।
यन्ता राड्यन्ताऽसि यमनो धर्तासि धरुण इत्याह।
रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा
रय्यै त्वा पोषाय त्वेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। स्वगा

त्वा॑ दे॒वेभ्य॑ इत्या॑ह। दे॒वेभ्य॑ ए॒वैन॑ः स्व॒गा क॑रोति। स्वाहा॑
 त्वा प्र॒जाप॑तय॒ इत्या॑ह। प्रा॒जाप॑त्यो वा अश्वः॑। यस्या॑ ए॒व
 दे॒वता॑या आल॒भ्यते॑। तयै॒वैन॑ः सम॑र्धयति॥१२॥

ब्र॒ह्मा॒ति॒ समृ॑द्धा उ॒पाद॑धात्य॒सीत्या॑ह सप्र॑थस॒मित्या॑ह दे॒वेभ्य॑ इत्या॑ह पञ्च॑ च॥———[३]

यः पि॒तुर॑नु॒जायाः॑ पु॒त्रः। स पु॒रस्ता॑न्नयति। यो मा॒तुर॑नु॒जायाः॑
 पु॒त्रः। स प॒श्चान्न॑यति। विष्व॑श्चमे॒वास्मा॑त्पा॒प्मानं॑ विवृ॑हतः।
 यो अर्व॑न्तं जिघा॑सति॒ तम॒भ्यमी॑ति॒ वरु॑ण॒ इति॒ श्वानं॑
 चतु॑र॒क्षं प्र॑सौति। प॒रो म॑र्तः प॒रः श्वे॑ति॒ शुन॑श्चतु॒रक्ष॑स्य॒ प्रह॑न्ति।
 श्वे॒व वै पा॒प्मा भ्रातृ॑व्यः। पा॒प्मान॑मे॒वास्य॑ भ्रातृ॑व्यः ह॒न्ति।
 सै॒ध्रक॑म्मु॒सल॑म्भवति॥१३॥

कर्म॑कर्मै॒वास्मै॑ सा॒धय॑ति। पौ॒ःश्च॒ले॒यो ह॑न्ति। पु॒ःश्च॒ल्वां
 वै दे॒वाः शुच॑न्य॒दधुः। शु॒चैवा॑स्य॒ शुच॑ ह॒न्ति। पा॒प्मा
 वा ए॒तमी॑प्स॒तीत्या॑हुः। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑ यज॑न्त॒ इति॑।
 अश्व॑स्याध॒स्पद॑मुपा॑स्यति। व॒ज्री वा अश्वः॑ प्रा॒जाप॑त्यः।
 वज्रे॑णै॒व पा॒प्मान॑म्भ्रातृ॑व्यम॒व क्राम॑ति। द॒क्षिणा॑ऽपं
 प्ला॒वय॑ति॥१४॥

पा॒प्मान॑मे॒वास्मा॑च्छ॒मल॑मपं प्ला॒वय॑ति। ऐ॒षी॒क उ॑दू॒हो

भवति। आयुर्वा इषीकाः। आयुरेवास्मिन्दधति। अमृतं वा
 इषीकाः। अमृतमेवास्मिन्दधति। वेतसशाखोपसम्बद्धा
 भवति। अप्सुयौनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वैतसः।
 स्वादेवैनं योनेर्निर्मिमीते। पुरस्तात्प्रत्यश्चमभ्युदूहति।
 पुरस्तादेवास्मिन्प्रतीच्यमृतं दधाति। अहं च त्वं च
 वृत्रहन्निति ब्रह्मा यजमानस्य हस्तं गृह्णाति। ब्रह्मक्षत्रे
 एव सन्दधाति। अभिक्रत्वेन्द्र भूरधज्मन्नित्यध्वर्युर्यजमानं
 वाचयत्यभिजित्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिमीते पञ्च च॥ [४]

चत्वारं ऋत्विजः समुक्षन्ति। अभ्य एवैनं चतसृभ्यो
 दिग्भ्योऽभि समीरयन्ति। शतेनं राजपुत्रैः सहाध्वर्युः।
 पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
 राजा वृत्रं वध्यादिति। राज्यं वा अध्वर्युः। क्षत्रं राजपुत्रः।
 राज्येनैवास्मिन्क्षत्रन्दधाति। शतेना राजभिरुग्रैः सह
 ब्रह्मा॥१६॥

दक्षिणत उदङ्गिष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
 राजाप्रतिधृष्योऽस्त्विति। बलं वै ब्रह्मा। बलमराजोग्रः।

बलेनैवास्मिन्बलं दधाति। शतेन सूतग्रामणिभिः सह
होता। पश्चात्प्राङ्निष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
राजाऽस्यै विशः॥१७॥

बहुग्वै बहुश्वायै बह्वजाविकायै। बहुव्रीहियवायै
बहुमाषतिलायै। बहुहिरण्यायै बहुहस्तिकायै। बहुदासपुरुषायै
रयिमत्यै पुष्टिमत्यै। बहुरायस्पोषायै राजास्त्विति। भूमा
वै होता। भूमा सूतग्रामण्यः। भूमैवास्मिन्भूमानं दधाति।
शतेन क्षत्तसङ्ग्रहीतृभिः सहोद्गाता। उत्तरतो दक्षिणा
तिष्ठन्प्रोक्षति॥१८॥

अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं राजा सर्वमायुरेत्विति। आयुर्वा
उद्गाता। आयुः क्षत्तसङ्ग्रहीतारः। आयुषैवास्मिन्नायुर्दधाति।
शतं शतम्भवन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रति तिष्ठति। चतुः शता भवन्ति। चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव प्रति
तिष्ठति॥१९॥

ब्रह्मा विश उक्षति दिश एकं च॥ _____ [५]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
स्कन्दति। यन्निक्तमनोलब्धमुत्सृजन्ति। यत्स्तोक्या अन्वाहं।

सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्। यद्धुतस्य
स्कन्दति। सहस्रमन्वाह। सहस्रसम्मितः सुवर्गो लोकः।
सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै॥२०॥

यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमव रुन्धीत। अपरिमिता
अन्वाह। अपरिमितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
समंष्ट्यै। स्तोक्या जुहोति। या एव वर्ष्या आपः। ता अव
रुन्धे। अस्यां जुहोति। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः॥२१॥

अस्यामेवैनाः प्रतिष्ठापयति। उवाच ह प्रजापतिः। स्तोक्यासु
वा अहमंश्वमेधं संस्थापयामि। तेन ततः संस्थितेन
चरामीति। अग्नये स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं जुहोति। सोमाय
स्वाहेत्याह। सोमायैवैनं जुहोति। सवित्रे स्वाहेत्याह। सवित्र
एवैनं जुहोति॥२२॥

सरस्वत्यै स्वाहेत्याह। सरस्वत्या एवैनं जुहोति। पूष्णे
स्वाहेत्याह। पूष्ण एवैनं जुहोति। बृहस्पतये स्वाहेत्याह।
बृहस्पतय एवैनं जुहोति। अपाम्मोदाय स्वाहेत्याह।
अद्ध्य एवैनं जुहोति। वायवे स्वाहेत्याह। वायव एवैनं
जुहोति॥२३॥

मित्राय॑ स्वाहेत्या॑ह। मित्रायै॑वैनं जुहोति। वरुणाय॑
 स्वाहेत्या॑ह। वरुणायै॑वैनं जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो
 जुहोति। दश॑दश स॒म्पादं॑ जुहोति। दशा॑क्षरा वि॒राट्।
 अन्नं॑ वि॒राट्। वि॒राजै॑वान्नाद्य॒मव॑ रुन्धे। प्र वा ए॒षो-
 ऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वते। यः परा॑ची॒राहु॑तीर्जुहोति। पुनः॑
 पुनर॑भ्यावर्तं जुहोति। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। ए॒ता५
 ह वाव॑ सौ॒ऽश्वमे॒धस्य॑ स॒ंस्थि॑तिमुवा॒चास्क॑न्दाय। अस्क॑न्न॒५
 हि तत्। यद्य॒ज्ञस्य॑ स॒ंस्थि॑तस्य॒ स्कन्द॑ति॥ २४॥

अ॒भिजि॑त्यै वैश्वान॒रः संवि॑त्र ए॒वैनं॑ जुहोति वा॒यवं ए॒वैनं॑ जुहोति च्यवते षट् च॥—[६]

प्र॒जाप॑तये त्वा जुष्टं प्रोक्षा॒मीति॑ पुरस्ता॑त्प्रत्यङ्मोक्ष॑ति।
 प्र॒जाप॑तिर्वै दे॒वाना॑मन्ना॒दो वी॒र्या॑वान्। अ॒न्नाद्य॑मे॒वास्मि॑न्वी॒र्यं
 दधा॑ति। तस्मा॑द॒श्वः प॒शूना॑मन्ना॒दो वी॒र्या॑वत्तमः।
 इन्द्रा॑ग्निभ्यान्त्वेति॑ दक्षिण॒तः। इन्द्रा॑ग्नी वै दे॒वाना॑मोजिष्ठौ
 बलि॑ष्ठौ। ओजं॑ ए॒वास्मि॑न्बलं दधाति। तस्मा॑द॒श्वः
 प॒शूना॑मोजिष्ठौ बलि॑ष्ठः। वा॒यवे॑ त्वेति॑ प॒श्चात्। वा॒युर्वै
 दे॒वाना॑मा॒शुः सा॑रसा॒रित॑मः॥ २५॥

ज॒वमे॒वास्मि॑न्दधाति। तस्मा॑द॒श्वः प॒शूना॑मा॒शुः सा॑रसा॒रित॑मः।

विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युत्तरतः। विश्वे वै देवा देवानां
 यशस्वितमाः। यश एवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः
 पशूनां यशस्वितमः। देवेभ्यस्त्वेत्यधस्तात्। देवा वै
 देवानामपचिततमाः। अपचितिमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः
 पशूनामपचिततमः॥ २६॥

सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपरिष्ठात्। सर्वे वै देवास्त्विषिमन्तो
 हरस्विनः। त्विषिमेवास्मिन् हरो दधाति। तस्मादश्वः
 पशूनान्त्विषिमान्हरस्वितमः। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा
 पृथिव्यै त्वेत्याह। एभ्य एवैनं लोकेभ्यः प्रोक्षति।
 सते त्वाऽसते त्वाऽद्ध्यस्त्वौषधीभ्यस्त्वा विश्वेभ्यस्त्वा
 भूतेभ्य इत्याह। तस्मादश्वमेधयाजिनः सर्वाणि
 भूतान्युपजीवन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यत्प्राजापत्योऽश्वः।
 अथ कस्मादेनमन्याभ्यो देवताभ्योऽपि प्रोक्षतीति। अश्वे वै
 सर्वा देवता अन्वायन्ताः। तं यद्विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इति
 प्रोक्षति। देवता एवास्मिन्नन्वा यातयति। तस्मादश्वे सर्वा
 देवता अन्वायन्ताः॥ २७॥

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
स्कन्दति। यत्प्रोक्षितमनालब्धमुत्सृजन्ति। यदश्वचरितानि
जुहोति। सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्।
यद्धुतस्य स्कन्दति। ईङ्गाराय स्वाहेनं कृताय स्वाहेत्याह।
एतानि वा अश्वचरितानि। चरितैरेवैनं समर्धयति॥२८॥

तदाहुः। अनाहुतयो वा अश्वचरितानि। नैता होतव्या इति।
अथो खल्वाहुः। होतव्या एव। अत्र वावैवं विद्वानश्वमेधं
संस्थापयति। यदश्वचरितानि जुहोति। तस्माद्धोतव्या
इति। बहिर्धा वा एनमेतदायतनादधाति। भ्रातृव्यमस्मै
जनयति॥२९॥

यस्यानायतनं अन्यत्राग्नेराहुतीर्जुहोति। सावित्रिया इष्ट्याः
पुरस्तात्स्विष्टकृतः। आहवनीयेऽश्वचरितानि जुहोति।
आयतन एवास्याहुतीर्जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति।
तदाहुः। यज्ञमुखेयज्ञमुखे होतव्याः। यज्ञस्य कृत्यैः। सुवर्गस्य
लोकस्यानुख्यात्या इति। अथो खल्वाहुः॥३०॥

यद्यज्ञमुखेयज्ञमुखे जुहुयात्। पशुभिर्यजमानं व्यर्धयेत्।
अव सुवर्गाल्लोकात्पद्येत। पापीयान्त्स्यादिति। सकृदेव

होत॒व्याः। न यज॑मानं प॒शुभिर्व्य॑र्धयति। अ॒भि सु॒वर्गं लो॒कं
ज॑यति। न पापी॑यान्भवति। अ॒ष्टाच॑त्वारि॒ंशतम॑श्वरूपाणि
जुहोति। अ॒ष्टाच॑त्वारि॒ंशदक्षरा॑ जग॑ती। जाग॒तोऽश्वः
प्राजा॑पत्यः समृ॑द्ध्यै। ए॒कमति॑रिक्तं जुहोति। तस्मा॒देकः
प्र॒जास्वर्धु॑कः॥ ३१॥

अर्धयति जनयति खल्वाहुर्जगती त्रीणि च॥ [८]

वि॒भूर्मा॒त्रा प्र॒भूः पि॒त्रेत्या॑ह। इ॒यं वै मा॒ता। अ॒सौ पि॒ता।
आ॒भ्यामे॒वैनं॑ परि॑ददाति। अश्वो॑ऽसि॒ हयो॑ऽसीत्या॑ह।
शा॒स्त्ये॒वैनमे॑तत्। तस्मा॑च्छि॒ष्टाः प्र॒जा जा॑यन्ते। अत्यो॑-
ऽसीत्या॑ह। तस्मा॒दश्वः॑ सर्वा॑न्प॒शून्त्ये॑ति। तस्मा॒दश्वः॑ सर्वे॑षां
प॒शूना॑श्चै॒ष्ठ्यं गच्छ॑ति॥ ३२॥

प्र यशः॑ श्रैष्ठ्यमाप्नोति। य ए॒वं वेद॑। नरो॑ऽस्यर्वा॑ऽसि॒
सप्ति॑रसि वा॒ज्यंसीत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॑तन्महि॒मानं॑ व्याच॑ष्टे।
ययु॑र्नामा॒ऽसीत्या॑ह। ए॒तद्वा अश्व॑स्य प्रि॒यन्नाम॑धेयम्।
प्रि॒येणै॒वैनन्नाम॑धेये॒नाभि॑ वंदति। तस्मा॒दप्या॑मित्रौ स॒ङ्गत्य॑।
नाम्ना॑ चेद्धये॑ते। मि॒त्रमे॒व भ॑वतः॥ ३३॥

आ॒दि॒त्यानां॑ प॒त्वाऽन्वि॑हीत्या॑ह। आ॒दि॒त्याने॒वैनं॑ गमयति।

अ॒ग्नये॒ स्वाहा॒ स्वाहेन्द्रा॑ग्निभ्या॒मिति॑ पूर्व॒होमां जु॑होति। पूर्व
 ए॒व द्विष॑न्त॒म्भ्रातृ॑व्य॒मिति॑ क्राम॒ति। भूर॑सि भु॒वे त्वा॒ भव्या॑य
 त्वा भविष्य॒ते त्वेत्यु॑त्सृज॒ति सर्व॑त्वाय॑। दे॒वा आ॑शा॒पाला ए॒तं
 दे॒वेभ्योऽश्व॑म्मेधा॒य प्रोक्षि॑तङ्गोपा॒यतेत्या॑ह। श॒तं वै त॒ल्प्या
 राज॑पु॒त्रा दे॒वा आ॑शा॒पालाः। तेभ्य॑ ए॒वैनं॒ परि॑ द॒दाति॑। ई॒श्वरो
 वा अ॒श्वः प्रमु॑क्तः॒ परा॑ परा॒वत॑ङ्गन्तोः॑। इ॒ह धृ॑तिः॒ स्वाहे॑ह
 वि॒धृतिः॒ स्वाहे॑ह रन्तिः॒ स्वाहे॑ह रम॑तिः॒ स्वाहे॑ति चत॒सृषु प॒त्सु
 जु॑होति॥ ३४॥

ए॒ता वा अ॒श्वस्य॑ बन्ध॑नम्। ताभि॑रे॒वैन॑म्बध्रा॒ति। तस्मा॑द॒श्वः
 प्रमु॑क्तो बन्ध॑न॒मा ग॑च्छति। तस्मा॑द॒श्वः प्रमु॑क्तो बन्ध॑नं न
 ज॑हाति। रा॒ष्ट्रं वा अ॑श्वमे॒धः। रा॒ष्ट्रे ख॒लु वा ए॒ते व्याय॑च्छन्ते।
 येऽश्व॑म्मेध्य॒रक्ष॑न्ति। तेषां॒ य उ॒दृचं॑ गच्छ॑न्ति। रा॒ष्ट्रादे॒व ते
 रा॒ष्ट्रं ग॑च्छन्ति। अथ॒ य उ॒दृचं॑ न गच्छ॑न्ति॥ ३५॥

रा॒ष्ट्रादे॒व ते व्य॑वच्छिद्यन्ते। परा॒ वा ए॒ष सि॑च्यते। योऽब॒लो-
 ऽश्व॑मे॒धेन॒ यज॑ते। यद॒मित्रा॒ अश्व॑ वि॒न्देर॑न्। ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः।
 च॒तुः श॒ता र॑क्षन्ति। य॒ज्ञस्या॑घा॒ताय॑। अथा॒न्यमा॒नीय॑ प्रोक्षे॒युः।
 सैव॑ ततः प्रायश्चित्तिः॥ ३६॥

गच्छति भवतः पत्सु जुहोति न गच्छन्ति नव च॥ [९]

प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन यजेयेति। स तपोऽतप्यत।
तस्य तेपानस्य। सप्तात्मनो देवता उदक्रामन्। सा
दीक्षाऽभवत्। स एतानि वैश्वदेवान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्।
तैर्वै स दीक्षामवारुन्ध। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। दीक्षामेव
तैर्यजमानोऽव रुन्धे॥ ३७॥

सप्त जुहोति। सप्त हि ता देवता उदक्रामन्। अन्वहं जुहोति।
अन्वहमेव दीक्षामव रुन्धे। त्रीणि वैश्वदेवानि जुहोति।
चत्वार्योद्ग्रहणानि। सप्त सम्पद्यन्ते। सप्त वै शीर्षण्याः
प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे॥ ३८॥

एकविंशतिं वैश्वदेवानि जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकाः।
द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रय इमे लोकाः। असावादित्य
एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। तद्वै व्यं क्षत्रम्। सा श्रीः।
तद्ब्रध्नस्य विष्टपम्। तत्स्वाराज्यमुच्यते॥ ३९॥

त्रिंशतमोद्ग्रहणानि जुहोति। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं
विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। त्रेधा विभज्य देवतां
जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां

लो॒काना॒मात्यै॑। ए॒षां लो॒कानां॑ क्लृ॒त्यै। अप॒ वा ए॒तस्मात्प्रा॒णाः
क्रा॑मन्ति॥४०॥

यो दी॒क्षाम॑तिरे॒चय॑ति। स॒प्ताहं॑ प्रच॑रन्ति। स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः
प्रा॒णाः। प्रा॒णा दी॒क्षा। प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व॒ रुन्धे।
पू॒र्णाहु॑तिमु॒त्त॒मां जु॑होति। सर्व॑ वै पू॒र्णाहु॑तिः। सर्व॑मे॒वाप्नो॑ति।
अथो॑ इ॒यं वै पू॒र्णाहु॑तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति॥४१॥

रुन्धे प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व॒ रुन्ध॑ उच्यते क्रा॑मन्ति तिष्ठ॑ति॥ [१०]

प्र॒जाप॑तिर॒श्वमे॑धम॒सृज॑त। त॒ं सृष्टं॑ न कि॒ञ्चनो॑द॒यच्छ॑त्। तं
वै॒श्वदे॒वान्ये॒वोद॑यच्छन्। यद्वै॒श्वदे॒वानि॑ जु॒होति॑। य॒ज्ञस्यो॑द्य॒त्यै।
स्वाहाऽऽधि॑मा॒धी॒ताय॑ स्वाहा॑। स्वाहाऽधी॑तं॒ मन॑से॒ स्वाहा॑।
स्वाहा॑ मनः॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। का॒य॒ स्वाहा॑ कस्मै॑
स्वाहा॑ क॒त॒मस्मै॑ स्वाहे॒ति॑ प्रा॒जाप॑त्ये॒ मुख्ये॑ भवतः।
प्र॒जाप॑तिमु॒खाभि॑रे॒वैनं॑ दे॒वता॑भि॒रुद्य॑च्छते॥४२॥

अदि॒त्यै स्वाहाऽदि॒त्यै म॒ह्यै स्वाहाऽदि॒त्यै सु॑मृ॒डीका॒यै
स्वाहे॒त्याह॑। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या ए॒वैनं॑ प्र॒तिष्ठा॑योद्य॒च्छते॑।
सर॑स्व॒त्यै स्वाहा॑ सर॑स्व॒त्यै बृ॒ह॒त्यै स्वाहा॑ सर॑स्व॒त्यै पा॒व॒कायै॑
स्वाहे॒त्याह॑। वा॒ग्वै सर॑स्व॒ती। वा॒चैवैन॑मुद्य॒च्छते॑। पू॒ष्णे स्वाहा॑

पूष्णे प्रप॒थ्याय॒ स्वाहा॑ पूष्णे न॒रन्धि॑षाय॒ स्वाहेत्या॑ह। प॒शवो॑
 वै पू॒षा। प॒शुभि॑रे॒वैन॒मुद्य॑च्छते। त्वष्ट्रे॒ स्वाहा॒ त्वष्ट्रे॑ तुरी॒पाय॒
 स्वाहा॒ त्वष्ट्रे॑ पुरु॒रूपाय॒ स्वाहेत्या॑ह। त्वष्टा॒ वै प॑शूनां
 मि॒थुना॑नां॒ रूप॒कृत्। रूप॒मेव॒ प॒शुषु॑ दधाति। अथो
 रू॒पैरे॒वैन॒मुद्य॑च्छते। विष्ण॑वे॒ स्वाहा॒ विष्ण॑वे नि॒खुर्य॑पाय॒
 स्वाहा॒ विष्ण॑वे नि॒भूय॑पाय॒ स्वाहेत्या॑ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑।
 य॒ज्ञायै॒वैन॒मुद्य॑च्छते। पूर्णा॒हुति॑मु॒त्तमां॑ जु॒होति॑। प्रत्यु॒त्त॑ब्ध्यै
 स॒य॒त्वाय॑॥ ४३॥

यच्छते पुरु॒रूपाय॒ स्वाहेत्या॑हाष्टौ च॥ _____ [११]

सा॒वि॒त्रम॑ष्टाक॒पालं॑ प्रा॒तर्निर्व॑पति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गा॒य॒त्रं
 प्रा॒तः स॒व॒नम्। प्रा॒तः स॒व॒नादे॒वैनं॑ गा॒य॒त्रियाश्छ॑न्द॒सोऽधि॑
 निर्मि॑मीते। अथो॑ प्रा॒तः स॒व॒नमे॒व तेना॑प्रोति। गा॒य॒त्रीं छ॑न्दः।
 स॒वि॒त्रे प्र॑स॒वि॒त्र एका॑दशक॒पालं॑ म॒ध्यन्दि॑ने। एका॑दशाक्षरा
 त्रि॒ष्टुप्। त्रै॒ष्टुभं॑ मा॒ध्यं दि॒नं स॒व॒नम्। मा॒ध्यं दि॒नादे॒वैनं॑
 स॒व॒नात्रि॑ष्टुभश्छ॑न्द॒सोऽधि॑ निर्मि॑मीते॥ ४४॥

अथो मा॒ध्यं दि॒नमे॒व स॒व॒नं तेना॑प्रोति। त्रि॒ष्टुभं॑ छ॑न्दः। स॒वि॒त्र
 आ॑स॒वि॒त्रे द्वा॑दशक॒पालम॑परा॒ह्णे। द्वा॑दशाक्षरा॒ जग॑ती। जा॒ग॒तं

तृतीयसवनम्। तृतीयसवनादेवैनं जगत्याश्छन्दसोऽधि
निर्मिमीते। अथो तृतीयसवनमेव तेनाप्रोति। जगतीं छन्दः।
ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं गन्तोः। इह धृतिः
स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमतिः स्वाहेति
चतस्र आहुतीर्जुहोति॥४५॥

चतस्रो दिशः। दिग्भिरैवैनं परिगृह्णाति। आश्वत्थो
व्रजो भवति। प्रजापतिर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं
कृत्वा। सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
यदाश्वत्थो व्रजो भवति। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥४६॥

त्रिष्टुभश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते जुहोति नव च॥—————[१२]

आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामित्याह। ब्राह्मण एव
ब्रह्मवर्चसं दधाति। तस्मात्पुरा ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्यंजायत।
आऽस्मिन्नाष्ट्रे राजन्यं इषव्यः शूरो महारथो जायतामित्याह।
राजन्यं एव शौर्यं महिमानं दधाति। तस्मात्पुरा राजन्यं
इषव्यः शूरो महारथोऽजायत। दोग्ध्रीं धेनुरित्याह।
धेन्वामेव पयो दधाति। तस्मात्पुरा दोग्ध्रीं धेनुरंजायत।
वोढाऽनुङ्घानित्याह॥४७॥

अ॒न॒डु॒ह्ये॒व वी॒र्यं दधा॑ति। तस्मा॑त्पु॒रा वोढा॑ऽन॒ङ्घ्रान॑जायत।
 आ॒शुः स॒प्तिरि॒त्याह॑। अ॒श्व ए॒व ज॒वं द॑धाति। तस्मा॑त्पु॒रा-
 ऽऽशु॑रश्वो॑ऽजायत। पु॒रन्धि॒र्योषे॑त्याह॑। यो॒षित्ये॒व रू॒पं द॑धाति।
 तस्मा॑त्स्त्री यु॒वतिः प्रि॒या भावु॑का। जि॒ष्णू र॑थे॒ष्टा इ॒त्याह॑। आ
 ह॒ वै तत्र॑ जि॒ष्णू र॑थे॒ष्टा जा॑यते॥४८॥

यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। स॒भेयो॑ युवे॒त्याह॑। यो वै पू॑र्ववय॒सी।
 स स॒भेयो॑ युवा॑। तस्मा॑द्युवा॒ पुमा॑न्प्रि॒यो भावु॑कः। आऽस्य
 यज॑मानस्य वी॒रो जा॑यता॒मित्या॑ह॑। आ ह॒ वै तत्र॑ यज॑मानस्य
 वी॒रो जा॑यते। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। नि॒का॒मेनि॑कामे नः
 पु॒र्जन्यो॑ व॒र्षत्वि॒त्याह॑। नि॒का॒मेनि॑कामे ह॒ वै तत्र॑ पु॒र्जन्यो॑
 व॒र्षति॑। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। फ॒लिन्यो॑ न॒ ओष॑धयः
 प॒च्यन्ता॒मित्या॑ह॑। फ॒लिन्यो॑ ह॒ वै तत्रौष॑धयः प॒च्यन्ते॑। यत्रै॒तेन॑
 य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। यो॒ग॒क्षेमो॑ नः क॒ल्पता॒मित्या॑ह॑। क॒ल्पते॑ ह॒ वै
 तत्र॑ प्र॒जाभ्यो॑ यो॒ग॒क्षेमः॑। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते॥४९॥

अ॒न॒ङ्घ्रानि॒त्याह॑ जायते व॒र्षति॑ सप्त॒ च॥ [१३]

प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑ य॒ज्ञान्व्यादि॑शत्। स आ॒त्मन्न॑श्चमे॒धम॑धत्त।
 तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्। ए॒ष वाव॑ य॒ज्ञः। यद॑श्चमे॒धः। अ॒प्ये॒व

नोत्रास्त्विति। तेभ्यं एतानन्नहोमान्प्रायच्छत्। तानजुहोत्।
तैर्वै स देवानंप्रीणात्। यदन्नहोमां जुहोति॥५०॥

देवानेव तैर्यजमानः प्रीणाति। आज्येन जुहोति। अग्नेर्वा
एतद्रूपम्। यदाज्यम्। यदाज्येन जुहोति। अग्निमेव
तत्प्रीणाति। मधुना जुहोति। महृत्यै वा एतद्देवतायै रूपम्।
यन्मधु। यन्मधुना जुहोति॥५१॥

महतीमेव तद्देवतां प्रीणाति। तण्डुलैर्जुहोति। वसूनां
वा एतद्रूपम्। यत्तण्डुलाः। यत्तण्डुलैर्जुहोति। वसूनेव
तत्प्रीणाति। पृथुकैर्जुहोति। रुद्राणां वा एतद्रूपम्।
यत्पृथुकाः। यत्पृथुकैर्जुहोति॥५२॥

रुद्रानेव तत्प्रीणाति। लाजैर्जुहोति। आदित्यानां वा
एतद्रूपम्। यल्लाजाः। यल्लाजैर्जुहोति। आदित्यानेव
तत्प्रीणाति। करम्बैर्जुहोति। विश्वेषां वा एतद्देवानां रूपम्।
यत्करम्बाः। यत्करम्बैर्जुहोति॥५३॥

विश्वानेव तद्देवान्प्रीणाति। धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राणां
वा एतद्रूपम्। यद्धानाः। यद्धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राण्येव
तत्प्रीणाति। सक्तुभिर्जुहोति। प्रजापतेर्वा एतद्रूपम्।

यत्सक्तवः। यत्सक्तुभिर्जुहोति॥५४॥

प्रजापतिमेव तत्प्रीणाति। मसूस्यैर्जुहोति। सर्वासां वा
एतद्देवतानां रूपम्। यन्मसूस्यानि। यन्मसूस्यैर्जुहोति।
सर्वा एव तद्देवताः प्रीणाति। प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति।
प्रियाङ्गा ह वै नामैते। एतैर्वै देवा अश्वस्याङ्गानि
समदधुः। यत्प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति। अश्वस्यैवाङ्गानि
सन्दधाति। दशान्नानि जुहोति। दशाक्षरा विराट्।
विराट्कृत्स्नस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ॥५५॥

जुहोति मधुना जुहोति पृथुकेर्जुहोति कर्मबैर्जुहोति सक्तुभिर्जुहोति प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति
चत्वारि च (अन्नहोमानाज्येनाग्नेर्मधुना तण्डुलैः पृथुकेर्लाजैः कर्मबैर्धानाभिः सक्तुभिर्मसूस्यैः
प्रियङ्गुतण्डुलैर्दशान्नानि द्वादश।)॥ [१४]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं रक्षांस्यजिघांसन्।
स एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानपश्यत्। तानंजुहोत्। तैर्वै
स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव
तैर्यजमानो रक्षांस्यप हन्ति। आज्येन जुहोति। वज्रो वा
आज्यम्। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षांस्यप हन्ति॥५६॥

आज्यस्य प्रतिपदं करोति। प्राणो वा आज्यम्। मुखत

ए॒वास्यं प्रा॒णं द॑धाति। अ॒न्न॒हो॒माञ्जु॑होति। शरी॑रवदे॒वावं
रुन्धे। व्य॒त्यासं जु॑होति। उ॒भय॑स्याव॑रुद्धौ। नक्तं जुहोति।
रक्ष॑साम॒प॒हत्यै। आ॒ज्ये॒नान्त॑तो जु॑होति॥५७॥

प्रा॒णो वा आ॒ज्यम्। उ॒भय॑त ए॒वास्यं प्रा॒णं द॑धाति।
पु॒रस्ता॑च्चो॒परि॑ष्ठाच्च। ए॒कस्मै स्वा॑हेत्या॒ह। अ॒स्मिन्ने॒व
लो॒के प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। द्वा॒भ्याः स्वा॑हेत्या॒ह। अ॒मुष्मि॑न्ने॒व
लो॒के प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति। उ॒भयो॑रे॒व लो॒कयोः प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति।
अ॒स्मि॑श्चा॒मुष्मि॑श्च। श॒ताय॑ स्वा॑हेत्या॒ह। श॒तायु॑र्वै पु॒रुषः
श॒तवी॑र्यः। आ॒यु॑रे॒व वी॒र्य॑म॒व रुन्धे। स॒हस्रा॑य॒ स्वा॑हेत्या॒ह।
आ॒यु॑र्वै स॒हस्र॑म्। आ॒यु॑रे॒वाव रुन्धे। स॒र्वस्मै स्वा॑हेत्या॒ह।
अ॒प॒रि॒मित॑मे॒वाव रुन्धे॥५८॥

ए॒व य॒ज्ञाद्रक्षा॑स्य॒प॒हन्त्यन्त॑तो जु॑होति श॒ताय॑ स्वा॑हेत्या॒ह सप्त॑ च॥—————[१५]

प्र॒जाप॑तिं वा ए॒ष ई॒प्स॒तीत्या॑हुः। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑त॒ इति॑।
अथो॑ आहुः। स॒र्वाणि भू॑तानीति। ए॒कस्मै स्वा॑हेत्या॒ह।
प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒कः। तमे॒वाप्रो॑ति। ए॒कस्मै स्वा॑हा द्वा॒भ्याः
स्वा॑हेत्य॒भिपूर्व॑माहु॒तीर्जु॑होति। अ॒भिपूर्व॑मे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कमे॑ति।
ए॒को॒त्तरं जु॑होति॥५९॥

ए॒क॒व॒दे॒व सु॒व॒र्गं लो॒कमे॒ति। सन्त॑तं जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ सन्त॑त्यै। श॒ताय॑ स्वाहेत्या॑ह। श॒तायुर्वै॑ पु॒रुषः॑
श॒तवी॑र्यः। आ॒यु॒रे॒व वी॒र्य॑मव॑रुन्धे। स॒हस्रा॑य॒ स्वाहेत्या॑ह।
आ॒युर्वै॑ स॒हस्र॑म्। आ॒यु॒रे॒वाव॑ रुन्धे। अ॒युता॑य॒ स्वाहा॑
नि॒युता॑य॒ स्वाहा॑ प्र॒युता॑य॒ स्वाहेत्या॑ह॥६०॥

त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। इ॒माने॒व लो॒कान॑व॒ रुन्धे॑। अ॒र्बुदा॑य॒
स्वाहेत्या॑ह। वा॒ग्वा अ॒र्बुद॑म्। वाच॑मे॒वाव॑ रुन्धे। न्य॒र्बुदा॑य॒
स्वाहेत्या॑ह। यो वै वा॒चो भू॒मा। तन्य॑र्बुदम्। वा॒च ए॒व
भू॒मान॑म॒व॑ रुन्धे। स॒मुद्रा॑य॒ स्वाहेत्या॑ह॥६१॥

स॒मु॒द्रमे॒वाप्रो॑ति। म॒ध्याय॑ स्वाहेत्या॑ह। म॒ध्यमे॒वाप्रो॑ति।
अन्ता॑य॒ स्वाहेत्या॑ह। अन्त॑मे॒वाप्रो॑ति। प॒रा॒र्धाय॑ स्वाहेत्या॑ह।
प॒रा॒र्धमे॒वाप्रो॑ति। उ॒षसे॑ स्वाहा व्यु॒ष्ट्यै॑ स्वाहेत्या॑ह।
रात्रि॑र्वा उ॒षाः। अ॒ह॒र्व्यु॒ष्टिः। अ॒हो॒रा॒त्रे ए॒वाव॑रुन्धे। अथो॑
अ॒हो॒रा॒त्रयो॑रे॒व प्र॒ति॑तिष्ठति। ता यदु॒भयी॑र्दि॒वा वा॒ नक्तं॑
वा जुहु॑यात्। अ॒हो॒रा॒त्रे मो॑हयेत्। उ॒षसे॑ स्वाहा व्यु॒ष्ट्यै॑
स्वाहो॑दे॒ष्यते॑ स्वाहो॑द्य॒ते स्वाहेत्यनु॑दिते जुहोति। उ॒दि॒ताय॑
स्वाहा॑ सु॒व॒र्गाय॑ स्वाहा॑ लो॒काय॑ स्वाहेत्यु॒दिते॑ जुहोति।

अ॒हो॒रा॒त्रयो॒रव्य॑तिमोहाय॥६२॥

एको॒त्तरं जु॑होति प्र॒युता॑य॒ स्वाहे॒त्याह॑ समु॒द्राय॑ स्वाहे॒त्याहा॑हव्युष्टिः सप्त च॥—[१६]

वि॒भूर्मा॒त्रा प्र॒भूः पि॒त्रेत्य॑श्वना॒मानि॑ जुहोति। उ॒भयो॑रे॒वैनं॑
लो॒कयो॑र्नाम॒धेयं॑ गमयति। आ॒य॑नाय॒ स्वाहा॑ प्रा॒य॑णाय॒
स्वाहे॒त्युद्वा॑वाञ्जुहोति। सर्व॑मे॒वैन॒मस्क॑न्न॒ सुव॑र्गं लो॒कं
ग॑मयति। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑ सोमा॑य॒ स्वाहे॑ति॒ पूर्व॑होमाञ्जुहोति।
पूर्व॑ ए॒व द्वि॑षन्तं भ्रातृ॒व्यम॑तिं क्रामति। पृथि॒व्यै स्वाहा॑-
ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहे॒त्याह॑। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑
सोमा॑य॒ स्वाहे॑ति॒ पूर्व॑दीक्षा जुहोति। पूर्व॑ ए॒व द्वि॑षन्तं
भ्रातृ॒व्यम॑तिं क्रामति॥६३॥

पृथि॒व्यै स्वाहा॑ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहे॒त्येक॑वि॒ंशिनीं॑ दी॒क्षां
जु॑होति। एक॑वि॒ंशति॑र्वै दे॒वलो॒काः। द्वा॒द॒श मा॒साः
पञ्च॑त॒र्वः। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒सावा॑दित्य एक॑वि॒ंशः। ए॒ष
सु॒व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। भुवो॑ दे॒वानां॑
कर्म॑णेत्यु॒दीक्षा॑ जुहोति। ऋतू॑ने॒वास्मै॑ कल्पयति। अ॒ग्नये॒
स्वाहा॑ वा॒यवे॒ स्वाहे॑ति॒ जुहो॒त्यन॑न्तरि॒त्यै॥६४॥

अ॒र्वा॒ङ्य॒ज्ञः स॒ङ्गाम॑त्वित्याप्तीर्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑प्त्यै॥

भूतं भव्यं भविष्यदिति पर्याप्तीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य
 पर्याप्त्यै। आ मे गृहा भवन्त्वित्याभूर्जुहोति। सुवर्गस्य
 लोकस्याभूत्यै। अग्निना तपोऽन्वभवदित्यनुभूर्जुहोति।
 सुवर्गस्य लोकस्यानुभूत्यै। स्वाहाऽऽधिमाधींताय स्वाहेति
 समस्तानि वैश्वदेवानि जुहोति। समस्तमेव द्विषन्तं
 भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६५॥

दद्ध्यः स्वाहा हनूभ्याꣳ स्वाहेत्यङ्गहोमाञ्जुहोति। अङ्गेअङ्गे वै
 पुरुषस्य पाप्मोपश्लिष्टः। अङ्गादङ्गादेवैनं पाप्मनस्तेन मुञ्चति।
 अञ्जेताय स्वाहा कृष्णाय स्वाहा श्वेताय स्वाहेत्यश्वरूपाणि
 जुहोति। रूपैरेवैनꣳ समर्धयति। ओषधीभ्यः स्वाहा
 मूलेभ्यः स्वाहेत्योषधिहोमाञ्जुहोति। द्वय्यो वा ओषधयः।
 पुष्पेभ्योऽन्याः फलं गृह्णन्ति। मूलेभ्योऽन्याः। ता एवोभयीरव
 रुन्धे॥६६॥

वनस्पतिभ्यः स्वाहेति वनस्पतिहोमाञ्जुहोति। आरण्यस्यान्नाद्यस्य
 मेषस्त्वा पचतैरवत्वित्यपाव्यानि जुहोति। प्राणा वै देवा
 अपाव्याः। प्राणानेवाव रुन्धे। कूप्याभ्यः स्वाहाद्ध्यः
 स्वाहेत्यपाꣳ होमाञ्जुहोति। अप्सु वा आपः। अन्नं वा

आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदव
रुन्धे॥६७॥

पूर्वदीक्षा जुहोति पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं कामत्यनन्तरित्यै कामति रुन्धे जायत एकं
च॥ [१७]

अम्भा॑सि जुहोति। अ॒यं वै लो॒कोऽम्भा॑सि। तस्य॒ वस॒वो-
ऽधि॑पतयः। अ॒ग्निज्यो॑तिः। यदम्भा॑सि जुहोति। इ॒ममे॒व
लो॒कम॑व रुन्धे। वसू॑ना॒स्य सायु॑ज्यं गच्छति। अ॒ग्निं ज्यो॑तिर॒व
रुन्धे। नभा॑सि जुहोति। अ॒न्तरि॑क्षं वै नभा॑सि॥६८॥

तस्य॒ रु॒द्रा अधि॑पतयः। वा॒युज्यो॑तिः। यन्नभा॑सि जुहोति।
अ॒न्तरि॑क्षमे॒वाव रुन्धे। रु॒द्राणा॑स्य सायु॑ज्यं गच्छति। वा॒युं
ज्यो॑तिर॒व रुन्धे। महा॑सि जुहोति। अ॒सौ वै लो॒को
महा॑सि। तस्या॑दित्या अधि॑पतयः। सूर्यो॒ ज्योतिः॑॥६९॥

यन्महा॑सि जुहोति। अ॒मुमे॒व लो॒कम॑व रुन्धे। आ॒दि॒त्याना॑स्य
सायु॑ज्यं गच्छति। सूर्य॑ ज्यो॒तिर॒व रुन्धे। नमो॒ राज्ञे॑ नमो॒
वरु॑णा॒येति॑ य॒व्यानि॑ जुहोति। अ॒न्नाद्य॑स्याव॒रुद्धौ। म॒योभू॒र्वतो॑
अ॒भि वा॑तू॒न्ना इति॑ ग॒व्यानि॑ जुहोति। प॒शूना॑म॒वरुद्धौ।
प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहेति॑ सन्तति॒होमाञ्जु॑होति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सन्त॑त्यै॥७०॥

सि॒ताय॒ स्वाहाऽसि॒ताय॒ स्वाहेति॒ प्रमु॑क्तीर्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑
 लो॒कस्य॑ प्रमु॑क्त्यै। पृथि॒व्यै स्वाहाऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहेत्या॑ह।
 य॒थाय॒जुरे॒वैतत्। द॒त्वते॒ स्वाहाऽद॒न्तका॑य॒ स्वाहेति॑
 शरी॒रहो॑माञ्जुहोति। पि॒तृलो॒कमे॒व तैर्य॑ज॒मानोऽव॑ रुन्धे।
 कस्त्वा॑ यु॒नक्ति॒ स त्वा॑ यु॒नक्ति॑ति॒ परि॒धीन् यु॑नक्ति। इ॒मे वै
 लो॒काः परि॑धयः। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान् यु॑नक्ति। सु॒व॒र्गस्य॑
 लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै॥ ७१॥

यः प्रा॑ण॒तो य आ॑त्म॒दा इति॑ म॒हिमा॑नौ जुहोति। सु॒व॒र्गो
 वै लो॒को म॒हः। सु॒व॒र्गमे॒व ताभ्यां॑ लो॒कं यज॑मानोऽव॑
 रुन्धे। आ ब्र॒ह्मन्ब्रा॒ह्मणो॑ ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी जा॑यता॒मिति॑ सम॑स्तानि
 ब्र॒ह्मव॑र्च॒सानि॑ जुहोति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒व तैर्य॑ज॒मानोऽव॑ रुन्धे।
 जज्ञि॑ बी॒जमि॑ति॒ जुहो॑त्यन॒न्तरि॑त्यै। अ॒ग्नये॒ सम॑न॒मत्पृथि॑व्यै
 सम॑न॒मदि॑ति॒ सन्न॑तिहो॒माञ्जु॑होति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
 सन्न॑त्यै। भू॒ताय॒ स्वाहा॑ भवि॒ष्यते॒ स्वाहेति॑ भू॒ताभ॒व्यौ होमौ॑
 जुहोति। अ॒यं वै लो॒को भू॑तम्॥ ७२॥

अ॒सौ भ॑वि॒ष्यत्। अ॒नयो॑रे॒व लो॒कयोः॑ प्र॒ति॑तिष्ठति।
 सर्व॑स्या॒प्त्यै। सर्व॑स्याव॒रुद्धौ॑। यद॒क्र॑न्दः प्रथ॒मं जा॑य॒मान॒

इत्यंश्वस्तोमीयं जुहोति। सर्वस्याप्त्यै। सर्वस्य जित्यै।
 सर्वमेव तेनाप्रोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन यजते॥७३॥
 य उ चैनमेवं वेद। यज्ञं रक्षांस्यजिघांसन्। स
 एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानं पश्यत्। तानं जुहोत्। तैर्वै स
 यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव
 तैर्यजमानो रक्षांस्यपाहन्ति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै
 स्वाहेत्यन्ततो जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥७४॥

वै नभांसि सूर्यो ज्योतिः सन्तत्यै समष्ट्यै भूतं यजते नवं च॥—————[१८]

एकयूपो वैकादशिनीं वा। अन्येषां यज्ञानां यूपा भवन्ति।
 एकविंशिन्यश्वमेधस्य। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै।
 बैल्वो वा खादिरो वा पालाशो वा। अन्येषां यज्ञक्रतूनां
 यूपा भवन्ति। राज्जुदाल एकविंशत्यरत्निरश्वमेधस्य।
 सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। नान्येषां पशूनां तैजस्या
 अवदन्ति। अवदन्त्यश्वस्य॥७५॥

पाप्मा वै तैजनी। पाप्मनोऽपहत्यै। प्लक्षशाखायामन्येषां
 पशूनामवदन्ति। वेतसशाखायामश्वस्य। अप्सु योनिर्वा
 अश्वः। अप्सु जो वेतसः। स्व एवास्य योनाववं द्यति।

यूपेषु ग्राम्यान्पशून्नियुञ्जन्ति। आरुकेष्वारण्यान्धारयन्ति।
पशूनां व्यावृत्त्यै। आ ग्राम्यान्पशूल्लभन्ते। प्रारण्यान्त्सृजन्ति।
पाप्मनोऽपहृत्यै॥ ७६॥

अश्वस्य व्यावृत्त्यै त्रीणि च॥ [१९]

राज्जुदालमग्निष्ठं मिनोति। भ्रूणहृत्याया अपहृत्यै।
पौतुद्रवावभितो भवतः। पुण्यस्य गन्धस्यावरुद्धौ।
भ्रूणहृत्यामेवास्मादपहृत्यै। पुण्येन गन्धेनोभयतः परि
गृह्णाति। षड्बैलुवा भवन्ति। ब्रह्मवर्चसस्यावरुद्धौ। षड्बादिराः।
तेजसोऽवरुद्धौ॥ ७७॥

षट्बालाशाः। सोमपीथस्यावरुद्धौ। एकविंशतिः सम्पद्यन्ते।
एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रयं
इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। शतं पशवो भवन्ति॥ ७८॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति
तिष्ठति। सर्वं वा अश्वमेध्याप्नोति। अपरिमिता भवन्ति।
अपरमितस्यावरुद्धौ। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्।
दक्षिणतोऽन्येषां पशूनामवद्यन्ति। उत्तरतोऽश्वस्येति। वारुणो

वा अश्वः॥७९॥

ए॒षा वै वरु॑णस्य दिक्। स्वाया॑मे॒वास्य॑ दि॒श्यव॑द्यति।
यदि॑तरेषां पशूना॑मव॒द्यति॑। श॒त॒दे॒वत्य॑ तेना॑व रुन्धे।
चि॒तेऽग्रा॑वधि॑ वैत॒से कटेऽश्व॑ चिनोति। अ॒प्सुयो॑नि॒र्वा
अश्वः॑। अ॒प्सुजो॑ वैत॒सः। स्व ए॒वैनं॑ योनौ॒ प्रति॑ष्ठापयति।
पुरस्ता॑त्प्रत्यश्च॑ तूप॒रं चि॑नोति। प॒श्चात्प्रा॒चीनं॑ गोमृ॒गम्॥८०॥

प्रा॒णापा॑नावे॒वास्मि॑न्त्स॒म्यश्चौ॑ दधाति। अश्वं॑ तूप॒रं गो॑मृ॒गमि॑ति
सर्व॑हुत॑ ए॒ताञ्जु॑होति। ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। आ॒त्मना॑ऽभि
जु॑होति। सा॒त्मान॑मे॒वैन॒ः सत॑नुं करोति। सा॒त्मा-
ऽमुष्मि॑ल्लो॒के भ॑वति। य ए॒वं वेद॑। अथो॒ वसो॑रे॒व
धा॒रां तेना॑व रुन्धे। इ॒लुव॑र्दाय॒ स्वाहा॑ ब॒लि॒वर्दा॑य॒
स्वाहे॑त्या॒ह। सं॒वत्स॑रो वा इ॒लुव॑र्दः। प॒रि॒वत्स॑रो ब॒लि॒वर्दः॑।
सं॒वत्स॑रादे॒व प॑रि॒वत्स॑रादायु॒रव॑ रुन्धे। आ॒युरे॑वास्मि॑न्दधाति।
तस्मा॑दश्वमे॒धया॒जी ज॒रसा॑ वि॒स्रसा॑मुं लो॒कमे॑ति॥८१॥

तेज॒सोऽव॑रुद्धौ भव॒न्त्यश्वौ॑ गोमृ॒गमि॑लुव॑र्दश्च॒त्वारि॑ च॥ [२०]

ए॒क॒वि॒ंशो॑ऽग्नि॑र्भवति। ए॒क॒वि॒ंशः॑ स्तोमः॑। ए॒क॒वि॒ंशति॑र्यूपाः॑।

यथा वा अश्वा वरुषभा वा वृषाणः सङ्स्फुरेरन्। एवमेव
तत्स्तोमाः सङ्स्फुरन्ते। यदेकविंशः। ते यत्संमृच्छेरन्।
हन्येतास्य यज्ञः। द्वादश एवाग्निः स्यादित्याहुः। द्वादशः
स्तोमः॥८२॥

एकादश यूपाः। यद्द्वादशोऽग्निर्भवति। द्वादश मासाः
संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। यद्वश यूपा
भवन्ति। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव
रुन्धे। य एकादशः। स्तन एवास्यै सः॥८३॥

दुह एवैनां तेन। तदाहुः। यद्द्वादशोऽग्निः स्याद्द्वादशः
स्तोम एकादश यूपाः। यथा स्थूरिणा यायात्। तादृक्तत्।
एकविंश एवाग्निः स्यादित्याहुः। एकविंशः स्तोमः।
एकविंशतिर्यूपाः। यथा प्रष्टिभिर्याति। तादृगेव तत्॥८४॥

यो वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभो वेद। ककुद्ध राज्ञा
भवति। एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः।
एकविंशतिर्यूपाः। एता वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभः। य एवं
वेद। ककुद्ध राज्ञा भवति। यो वा अश्वमेधे त्रीणि शीरूषाणि
वेद। शिरो ह राज्ञा भवति। एकविंशोऽग्निर्भवति।

ए॒क॒वि॒ंशः॑ स्तोमः॑। ए॒क॒वि॒ंश॒तिर्यू॒पाः॑। ए॒तानि॑ वा अ॒श्वमे॒धे
त्रीणि॑ शी॒रू॒षाणि॑। य ए॒वं वेद॑। शिरो॑ ह॒ राज्ञा॑ भवति॥८५॥

द्वादशः स्तोमः स एव तच्छिरो ह॒ राज्ञा॑ भवति षट् च॥—————[२१]

दे॒वा वा अ॒श्वमे॒धे प॒व॒माने॑। सु॒व॒र्गं लो॒कं न प्रा॒जा॒नन्। तमश्वः॑
प्रा॒जा॒नात्। यद॑श्वमे॒धेऽश्वे॒न मे॒ध्येनोद॑श्चो बहिष्पवमा॒नः
स॒र्प॒न्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ प्र॒ज्ञा॒त्यै। न वै म॑नुष्यः सु॒व॒र्गं
लो॒कम॒ञ्ज॑सा वेद। अश्वो॑ वै सु॒व॒र्गं लो॒कम॒ञ्ज॑सा वेद।
यदु॑द्गातोद्गाये॑त्। यथा॑ क्षे॒त्र॒ज्ञोऽन्ये॑न प॒था प्र॑तिपा॒दये॑त्।
ता॒दृ॒क्तत्॥८६॥

उ॒द्गा॒तार॑म॒प॒रु॒ध्य। अश्व॑मु॒द्गी॒थाय॑ वृणीते। यथा॑ क्षे॒त्र॒ज्ञोऽञ्ज॑सा
नय॑ति। ए॒वमे॒वैन॑मश्वः सु॒व॒र्गं लो॒कम॒ञ्ज॑सा नयति। पु॒च्छं म॑न्वा
र॑भन्ते। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै। हिं क॑रोति। सा॒मैवा॒कः।
हिं क॑रोति। उ॒द्गी॒थ ए॒वा॒स्य सः॥८७॥

वड॑बा॒ उप॑ रुन्धन्ति। मि॒थु॒न॒त्वाय॑ प्र॒ज्ञा॒त्यै। अथो॑
यथो॑पगा॒तार॑ उप॒गाय॑न्ति। ता॒दृ॒गे॒व तत्। उद॑गासीदश्वो॑
मे॒ध्य इ॒त्या॒ह। प्रा॒जा॒प॒त्यो वा अश्वः॑। प्र॒जाप॑तिरु॒द्गी॒थः।
उ॒द्गी॒थमे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॑ ऋ॒क्सामयो॑रे॒व प्र॑ति तिष्ठति।

हिरण्येनोपाकरोति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेव मुखतो
दधाति। यजमाने च प्रजासु च। अथो हिरण्यज्योतिरेव
यजमानः सुवर्गं लोकमेति॥८८॥

तत्स उपाकरोति चत्वारि च॥—————[२२]

पुरुषो वै यज्ञः। यज्ञः प्रजापतिः। यदश्वं पशून्नियुञ्जन्ति।
यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। अश्वं तूपरं गोमृगम्। तानग्निष्ठ
आलभते। सेनामुखमेव तत्सङ्श्यति। तस्माद्राजमुखं भीष्मं
भावुकम्। आग्नेयं कृष्णाग्नीवं पुरस्ताल्ललाटे। पूर्वाग्निमेव तं
कुरुते॥८९॥

तस्मात्पूर्वाग्निं पुरस्तात्स्थापयन्ति। पौष्णमन्वञ्चम्। अन्नं वै
पूषा। तस्मात्पूर्वाग्नावाहार्यमा हरन्ति। ऐन्द्रापौष्णमुपरिष्ठात्।
ऐन्द्रो वै राजन्योऽन्नं पूषा। अन्नाद्येनैवैनमुभयतः परि गृह्णाति।
तस्माद्राजन्योऽन्नादो भावुकः। आग्नेयो कृष्णाग्नीवौ बाहुवोः।
बाहुवोरेव वीर्यं धत्ते॥९०॥

तस्माद्राजन्यो बाहुबलीभावुकः। त्वाष्ट्रौ लोमशसक्थौ
सक्थ्योः। सक्थ्योरेव वीर्यं धत्ते। तस्माद्राजन्यं
ऊरुबलीभावुकः। शितिपृष्ठौ बार्हस्पत्यौ पृष्ठे।

ब्रह्मवर्चसमेवोपरिष्ठाद्धत्ते। अथो क्वचै एवैते अभितः
पर्यूहते। तस्माद्राजन्यः सन्नद्धो वीर्यं करोति। धात्रे
पृषोदरमधस्तात्। प्रतिष्ठामेवैतां कुरुते। अथो इयं वै धाता।
अस्यामेव प्रति तिष्ठति। सौर्यं बलक्षं पुच्छे। उत्सेधमेव तं
कुरुते। तस्मादुत्सेधम्भुये प्रजा अभिसंश्रयन्ति॥११॥

कुरुते धत्ते कुरुते पञ्च च॥ [२३]

साङ्ग्रहण्या चतुष्टय्यो यो वै यः पितृश्रुत्वारो यथा नित्तं प्रजापतये त्वा यथा प्रोक्षितं
विभूरंह प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन प्रजापतिर्न किञ्चन सावित्रमा ब्रह्मन्प्रजापतिर्देवैभ्यः
प्रजापती रक्षांसि प्रजापतिमीप्सति विभूरश्वनामान्यम्भांस्येकयूपो राज्ञुदालमेकविंशो
देवाः पुरुषस्त्रयोविंशतिः॥२३॥

साङ्ग्रहण्या तस्मादश्वमेधयाजी यत्परिमिता यद्यज्ञमुखे यो दीक्षां देवानेव त्रयं इमे सितायं
प्राणापानावेवास्मिन्तस्माद्राजन्यं एकंनवतिः॥११॥

साङ्ग्रहण्या संश्रयन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ नवमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः ॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपि क्रामत्।
 तमष्टादशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तमाप्नोत्। तमात्वाष्टादशिभिरवारुन्ध
 यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। यज्ञमेव तैरात्वा यजमानोऽवरुन्धे।
 संवत्सरस्य वा एषा प्रतिमा। यदष्टादशिनः। द्वादश मासाः
 पञ्चर्तवः॥१॥

संवत्सरोऽष्टादशः। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। संवत्सरमेव
 तैरात्वा यजमानोऽवरुन्धे। अग्निष्टेऽन्यान्पशूनुपाकरोति।
 इतरेषु यूपेष्वष्टादशिनोऽजामित्वाय। नवन्वालेभ्यन्ते
 सवीर्यत्वाय। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। व्यवस्येतां
 पितापुत्रौ। व्यध्वानः क्रामेयुः। विदूरं ग्रामयोर्ग्रामान्तौ
 स्याताम्॥२॥

ऋक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं आव्याधिनीस्तस्करा
 अरण्येष्वजायेरन्। तदाहुः। अपशवो वा एते। यदारण्याः।
 यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। क्षिप्रे यजमानमरण्यं मृतं हरेयुः।
 अरण्यायतना ह्यारण्याः पशव इति। यत्पशून्नालभेत।

अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेत्॥३॥
यज्ञवेशसं कुर्यात्। यत्पशूनालभते। तेनैव पशूनवरुन्धे।
यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजत्ययज्ञवेशसाय। अवरुद्धा अस्य पशवो
भवन्ति। न यज्ञवेशसम्भवति। न यजमानमरण्यम्मृतं
हरन्ति। ग्राम्यैः सः स्थापयति। एते वै पशवः क्षेमो नाम।
सं पितापुत्राववस्यतः। समध्वानः क्रामन्ति। समन्तिकं
ग्रामयोग्रामान्तौ भवतः। नक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं
आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायन्ते॥४॥

ऋतवः स्यातामुत्सृजेत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेत् च॥ [१]

प्रजापतिरकामयतोभौ लोकावव रुन्धीयेति। स
एतानुभयांन्पशूनपश्यत्। ग्राम्याश्चरण्याश्च। तानालभत।
तैर्वै स उभौ लोकाववारुन्धे। ग्राम्यैरेव पशुभिरेमं
लोकमवारुन्धे। आरण्यैरमुम्। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते।
इममेव तैर्लोकमव रुन्धे। यदारण्यान्॥५॥

अमुन्तैः। अनवरुद्धो वा एतस्य संवत्सर इत्याहुः। य
इतइतश्चातुर्मास्यानि संवत्सरं प्रयुङ्क्त इति। एतावान् वै
संवत्सरः। यच्चातुर्मास्यानि। यदेते चातुर्मास्याः पशव

आलभ्यन्ते। प्रत्यक्षमेव तैः संवत्सरं यजमानोऽवरुन्धे।
वि वा एष प्रजयां पशुभिर्ऋध्यते। यः संवत्सरं प्रयुङ्के।
संवत्सरः सुवर्गो लोकः॥६॥

सुवर्गन्तु लोकन्नापराधोति। प्रजा वै पशवं एकादशिनीं।
यदेत ऐकादशिनाः पशवं आलभ्यन्ते। साक्षादेव प्रजां
पशून् यजमानोऽवरुन्धे। प्रजापतिर्विराजमसृजत। सा
सृष्टाऽश्वमेधं प्राविशत्। तान्दशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तामाप्रोत्।
तामाप्त्वा दशिभिरवारुन्ध। यद्दशिनं आलभ्यन्ते॥७॥

विराजमेव तैराप्त्वा यजमानोऽवरुन्धे। एकादश दशतु
आलभ्यन्ते। एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभाः पशवः।
पशूनेवावरुन्धे। वैश्वदेवो वा अश्वः। नानादेवत्याः
पशवो भवन्ति। अश्वस्य सर्वत्वाय। नानारूपा भवन्ति।
तस्मान्नानारूपाः पशवः। बहुरूपा भवन्ति। तस्माद्बहुरूपाः
पशवः समृद्धौ॥८॥

आरण्याल्लोको दशिनं आलभ्यन्ते नानारूपाः पशवो द्वे च॥_____ [२]

अस्मै वै लोकाय ग्राम्याः पशव आलभ्यन्ते।
अमुष्मा आरण्याः। यद्ग्राम्यान्पशूनालभन्ते। इममेव

तैर्लो॒कमव॑रुन्धे। यदा॑र॒ण्यान्। अ॒मु॒न्तैः। उ॒भया॑न्प॒शूनाल॑भते।
 गा॒म्याऽश्वा॑र॒ण्याऽश्व॑। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॒रवरु॑द्धौ। उ॒भया॑न्प॒शूनाल॑भ
 गा॒म्याऽश्वा॑र॒ण्याऽश्व॑। उ॒भय॑स्या॒न्नाद्य॑स्यावरुद्धौ। उ॒भया॑न्प॒शूनाल॑भ
 गा॒म्याऽश्वा॑र॒ण्याऽश्व॑। उ॒भये॑षां प॒शूनाम॑वरुद्धौ। त्रय॑स्त्रयो
 भव॑न्ति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑। ब्र॒ह्म॒वा॒दिना॑
 वद॑न्ति। कस्मा॑त्स॒त्यात्॥१०॥

अ॒स्मिँल्लो॒के ब॒हवः॑ का॒मा इति॑। यत्स॑मा॒नीभ्यो॑ दे॒वता॑भ्योऽन्ये॒-
 ऽन्ये प॒शव॑ आल॒भ्यन्ते॑। अ॒स्मिन्ने॒व तल्लो॒के का॒मा॑न्दधाति।
 तस्मा॑द॒स्मिँल्लो॒के ब॒हवः॑ का॒माः। त्रया॑णात्रया॑णां
 स॒ह व॒पा जु॑होति। त्र्या॑वृतो वै दे॒वाः। त्र्या॑वृत इ॒मे
 लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑। ए॒षां लो॒कानां॑ क॒ृत्यै॑।
 पर्य॑ग्निकृताना॒र॒ण्यानु॑त्सृ॒जन्त्य॑हि॒सायै॑॥११॥

अवरुद्धा उ॒भया॑न्प॒शूनाल॑भते स॒त्याद॑हि॒सायै॑॥ [३]

यु॒ञ्जन्ति॑ ब्र॒ध्नमि॒त्याह॑। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्यो ब्र॒ध्नः।
 आ॒दि॒त्यमे॒वास्मै॑ युनक्ति। अ॒रु॒षमि॒त्याह॑। अ॒ग्नि॒र्वा अ॒रु॒षः।
 अ॒ग्निमे॒वास्मै॑ युनक्ति। च॒रन्त॑मि॒त्याह॑। वा॒युर्वै च॒रन्।
 वा॒युमे॒वास्मै॑ युनक्ति। प॒रि॒त॒स्थुष॑ इ॒त्याह॑॥१२॥

इ॒मे वै लो॒काः परि॑त॒स्थुषः॑। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान्
यु॑नक्ति। रोच॑न्ते रोच॒ना दि॒वीत्या॑ह। नक्ष॑त्राणि॒ वै रो॑चना
दि॒वि। नक्ष॑त्राण्ये॒वास्मै॑ रोचयति। यु॒ञ्जन्त्य॑स्य॒ काम्ये॑त्या॑ह।
का॒मा॒ने॒वास्मै॑ युनक्ति। ह॒री वि॑पक्ष॒सेत्या॑ह। इ॒मे वै ह॒री
वि॑पक्ष॒सा। इ॒मे ए॒वास्मै॑ युनक्ति॥१३॥

शो॒णा धृ॒ष्णू नृ॒वाह॑सेत्या॑ह। अ॒हो॒रा॒त्रे वै नृ॒वाह॑सा।
अ॒हो॒रा॒त्रे ए॒वास्मै॑ युनक्ति। ए॒ता ए॒वास्मै॑ दे॒वता॑ युनक्ति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै। के॒तुं कृ॑ण्वन्न॒केत॑व॒ इति॑ ध्व॒जं
प्र॒ति॒मु॒ञ्चति॑। यश॑ ए॒वैन॑ ५ रा॒ज्ञाङ्ग॑मयति। जी॒मूत॑स्येव भवति॒
प्र॒ती॒क॒मि॒त्या॑ह। यथा॑य॒जुरे॒वैत॑त्। ये ते॒ प॒न्था॑नः स॒वितः॑
पू॒र्व्यास॑ इत्य॑ध्व॒र्युर्य॑ज॒मानं॑ वाचयत्य॒भिजि॑त्यै॥१४॥

प॒रा वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञ ए॑ति। यस्य॑ प॒शु॒रु॒पाकृ॑तोऽन्यत्र॒
वे॒द्या ए॑ति। ए॒त ५ स्तो॑त॒रे॒तेन॑ प॒था पु॑न॒रश्व॑माव॒र्तया॑सि न॒
इत्या॑ह। वा॒युर्वै स्तो॑ता॒। वा॒युमे॒वास्य॑ प॒रस्ता॑द॒धात्या॑वृ॒त्त्यै।
यथा॑ वै ह॒विषो॑ गृही॒तस्य॑ स्कन्द॑ति। ए॒वं वा ए॒तद॑श्व॒स्य
स्कन्द॑ति। यद॑स्यो॒पाकृ॑तस्य॒ लोमा॑नि शीय॑न्ते। यद्वा॒लेषु॑
का॒चाना॑व॒यन्ति॑। लोमा॑न्ये॒वास्य॑ तत्स॒म्भ॑रन्ति॥१५॥

भूर्भुवः सुवरिति प्राजापत्याभिरावयन्ति। प्राजापत्यो
 वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयन्ति। भूरिति
 महिषी। भुव इति वावाता। सुवरिति परिवृत्ती। एषां
 लोकानामभिजित्यै। हिरण्ययाः काचा भवन्ति। ज्योतिर्वै
 हिरण्यम्। राष्ट्रमश्वमेधः॥१६॥

ज्योतिश्चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। सहस्रम्भवन्ति।
 सहस्रसम्मितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै।
 अप वा एतस्मात्तेज इन्द्रियं पशवः श्रीः क्रामन्ति।
 योऽश्वमेधेन यजते। वसंवस्त्वाऽअन्तु गायत्रेण छन्दसेति
 महिष्यभ्यनक्ति। तेजो वा आज्यम्। तेजो गायत्री।
 तेजसैवास्मै तेजोऽवरुन्धे॥१७॥

रुद्रास्त्वाऽअन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसेति वावाता। तेजो वा आज्यम्।
 इन्द्रियत्रिष्टुप्। तेजसैवास्मा इन्द्रियमवरुन्धे। आदित्यास्त्वा-
 ऽअन्तु जागतेन छन्दसेति परिवृत्ती। तेजो वा आज्यम्।
 पशवो जगती। तेजसैवास्मै पशूनवरुन्धे। पत्नयोऽभ्यञ्जन्ति।
 श्रिया वा एतद्रूपम्॥१८॥

यत्पत्नयः। श्रियमेवास्मिन्तद्धति। नास्मात्तेज इन्द्रियं
 पशवः श्रीरप क्रामन्ति। लाजी (३) ञ्छाची (३)

न यशोम॑माँ(४) इत्यतिरिक्तमन्नमश्वा॑योपा॒हरन्ति।
 प्र॒जामे॒वान्नादीं॑ कुर्वते। ए॒तद्दे॒वा अन्न॑मत्तै॒तदन्न॑मद्धि
 प्रजाप॑त॒ इत्या॑ह। प्र॒जाया॑मे॒वान्नाद्य॑न्दधते। यदि॒ नाव॑जिघ्रे॑त्।
 अ॒ग्निः प॒शुरा॑सी॒दित्य॑व॒घ्राप॑येत्। अव॑ है॒व जि॑घ्रति।
 आक्रान्॑ वा॒जी क्रमै॑रत्य॒क्रमी॑द्वा॒जी द्यौस्ते॑ पृ॒ष्ठं पृ॑थि॒वी
 स॒धस्थ॑मित्य॒श्वम॑नु॒मन्त्र॑यते। ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै।
 समि॑द्धो अ॒ञ्जन्कृ॑द॒रं मती॑नामित्य॒श्वस्या॑प्रि॒यो भव॑न्ति
 सरू॑प॒त्याय॑॥१९॥

परित॑स्थुष॒ इत्या॑हेमे ए॒वास्मै॑ युनक्त्य॒भिजि॑त्यै भरन्त्य॒श्वमे॑धो रुन्धे रू॒पञ्जि॑घ्रति त्रीणि॑ च॥[४]

तेज॑सा॒ वा ए॒ष ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ व्यृ॒द्ध्यते। योऽ॑श्वमे॒धेन॑ यज॑ते।
 होता॑ च ब्र॒ह्मा च॑ ब्र॒ह्मोद्य॑ वदतः। तेज॑सा चै॒वैनं॑ ब्रह्मवर्च॒सेनं॑
 च॒ सम॑र्धयतः। द॒क्षिण॑तो ब्र॒ह्मा भ॑वति। द॒क्षिण॑तआ॒यत॑नो॒ वै
 ब्र॒ह्मा। बा॒र॒ह॒स्प॒त्यो वै ब्र॒ह्मा। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वास्य॑ दक्षिण॑तो
 द॑धाति। तस्मा॑द्दक्षि॒णोऽर्धो॑ ब्रह्मवर्च॒सित॑रः। उ॒त्तर॑तो होता॑
 भ॑वति॥२०॥

उ॒त्तर॑तआ॒यत॑नो॒ वै होता॑। आ॒ग्ने॒यो वै होता॑। तेजो॑
 वा अ॒ग्निः। तेज॑ ए॒वास्यो॑त्तर॒तो द॑धाति। तस्मा॑दु॒त्तरो॑-

ऽर्धस्तेजस्वितरः। यूपमभितो वदतः। यजमानदेवत्यो
 वै यूपः। यजमानमेव तेजसा च ब्रह्मवर्चसेन च
 समर्धयतः। किं स्विदासीत्पूर्वचित्तिरित्याह। द्यौर्वै वृष्टिः
 पूर्वचित्तिः॥२१॥

दिवमेव वृष्टिमवरुन्धे। किं स्विदासीद्बृहद्वय इत्याह। अश्वो
 वै बृहद्वयः। अश्वमेवावरुन्धे। किं स्विदासीत्पिशङ्गिलेत्याह।
 रात्रिर्वै पिशङ्गिला। रात्रिमेवावरुन्धे। किं स्विदासीत्पिलिप्पिले
 श्रीर्वै पिलिप्पिला। अन्नाद्यमेवावरुन्धे॥२२॥

कः स्विदेकाकी चरतीत्याह। असौ वा आदित्य
 एकाकी चरति। तेज एवावरुन्धे। क उस्विज्ञायते
 पुनरित्याह। चन्द्रमा वै जायते पुनः। आयुरेवावरुन्धे।
 किं स्विद्धिमस्य भेषजमित्याह। अग्निर्वै हिमस्य भेषजम्।
 ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे। किं स्विदावपनं महदित्याह॥२३॥

अयं वै लोक आवपनम्महत्। अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति।
 पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इत्याह। वेदिर्वै परो-
 ऽन्तः पृथिव्याः। वेदिमेवावरुन्धे। पृच्छामि त्वा भुवनस्य
 नाभिमित्याह। यज्ञो वै भुवनस्य नाभिः। यज्ञमेवावरुन्धे।

पृच्छामि॑ त्वा॒ वृष्णो॑ अश्व॑स्य॒ रेतु॑ इत्या॒ह। सोमो॑ वै
 वृष्णो॑ अश्व॑स्य॒ रेतः॑। सोम॑पी॒थमे॒वावरु॑न्धे। पृच्छामि॑
 वा॒चः पर॑मं व्यो॑मेत्या॒ह। ब्रह्म॑ वै वा॒चः पर॑मं व्यो॑म।
 ब्रह्म॑व॒र्चसमे॒वावरु॑न्धे॥ २४॥

होता॑ भवति॒ वै वृष्टिः॑ पूर्व॑चित्ति॒रन्नाद्य॑मे॒वावरु॑न्धे म॒हदित्या॑ह सोमो॑ वै वृष्णो॑ अश्व॑स्य॒ रेतश्च॑त्वारि॑
 च॥ [५]

अप॒ वा ए॒तस्मा॑त्प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते।
 प्रा॒णाय॒ स्वाहा॑ व्या॒नाय॒ स्वाहे॑ति॒ संज्ञ॑प्यमा॒न आहु॑तीर्जुहोति।
 प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। नास्मा॑त्प्रा॒णा अप॑क्रामन्ति।
 अव॑न्तीः स्थाव॑न्तीस्त्वाऽवन्तु। प्रि॒यन्त्वा॑ प्रि॒याणा॑म्।
 वर्षि॑ष्ठमाप्या॒नाम्। नि॒धी॒नान्त्वा॑ निधि॒पतिः॑ हवामहे वसो
 म॒मेत्या॑ह। अपै॒वास्मै॒ तद्धु॑वते॥ २५॥

अथो॑ धुवन्त्ये॒वैनम्॑। अथो॒ न्ये॒वास्मै॑ ह्रुवते। त्रिः परि॑यन्ति।
 त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ धुवते। त्रिः पुनः॑
 परि॑यन्ति। ष॒द्वम्प॑द्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वैन॑न्धुवते।
 अप॒ वा ए॒तेभ्यः॑ प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति॥ २६॥

ये य॒ज्ञे धुव॑नन्त॒न्वते॑। न॒व॒कृत्वः॑ परि॑यन्ति। न॒व॒ वै पुरु॑षे

प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वात्म॑न्दधते। नै॒भ्यः प्रा॒णा अप॑क्रामन्ति। अ॒म्बे
अ॒म्बा॒ल्यम्बि॑क इति॒ पत्नी॑मु॒दान॑यति। अ॒ह॒तै॒वैना॑म्। सु॒भ॒गे
का॒म्पी॑ल॒वासि॑नीत्या॒ह। तप॑ ए॒वैना॑मु॒प॑नयति। सु॒व॒र्गे लो॒के
स॒म्प्रो॒र्ण्वा॒थामि॑त्या॒ह॥ २७ ॥

सु॒व॒र्गमे॒वैना॑ लो॒कं ग॑मयति। आ॒ऽह॒म॑जा॒नि गर्भ॑ध॒मा
त्वम॑जा॒ऽसि गर्भ॑धमि॒त्या॒ह। प्र॒जा वै प॒शवो॑ गर्भः।
प्र॒जामे॒व प॒शूना॑त्म॒न्ध॑ते। दे॒वा वा अ॑श्वमे॒धे प॑व॒माने॑।
सु॒व॒र्गं लो॒कं न प्रा॑जा॒नन्। तम॑श्वः प्रा॒जा॒नात्।
यत्सू॒चीभि॑र॒सिप॒थान्क॑ल्पयन्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
प्र॒ज्ञा॑त्यै। गा॒य॒त्री त्रि॒ष्टु॒जग॑तीत्या॒ह॥ २८ ॥

य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। त्र॒य्यः सू॒च्यो भ॑वन्ति। अ॒य॒स्मय्यो॑ रज॒ता
ह॒रि॒ण्यः। अ॒स्य वै लो॒कस्य॑ रू॒पम॑य॒स्मय्यः। अ॒न्तरि॑क्षस्य
रज॒ताः। दि॒वो ह॒रि॒ण्यः। दि॒शो वा अ॑य॒स्मय्यः। अ॒वा॒न्तरि॑दि॒शा
र॑ज॒ताः। ऊ॒र्ध्वा ह॒रि॒ण्यः। दि॒श ए॒वास्मै॑ कल्पयति। क॒स्त्वा
छा॒ति क॒स्त्वा वि॒शा॒स्तीत्या॒हाहि॑सायै॥ २९ ॥

हु॒वते॒ क्रा॒म॒न्त्यूर्वा॒थामि॑त्या॒ह जग॑तीत्या॒ह कल्प॑यत्येकं च॥ [६]

अप॒ वा ए॒तस्मा॑च्छ्री॒ राष्ट्रं॑ क्रा॒मति॑। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑

यजते। ऊर्ध्वामेनामुच्छ्रयतादित्याह। श्रीर्वै राष्ट्रमंश्वमेधः।
 श्रियमेवास्मै राष्ट्रमूर्ध्वमुच्छ्रयति। वेणुभारङ्गिराविवेत्याह। राष्ट्रं
 वै भारः। राष्ट्रमेवास्मै पर्यूहति। अथास्या मध्यमेधतामित्याह।
 श्रीर्वै राष्ट्रस्य मध्यम्॥३०॥

श्रियमेवावरुन्धे। शीते वाते पुनन्निवेत्याह। क्षेमो वै राष्ट्रस्य
 शीतो वातः। क्षेममेवावरुन्धे। यद्धरिणी यवमत्तीत्याह। विड्वै
 हरिणी। राष्ट्रं यवः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति।
 न पुष्टं पशु मन्यत इत्याह। तस्माद्राजां पशून् पुष्यति॥३१॥

शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायतीत्याह। तस्माद्वैशीपुत्रन्नाभिषि
 इयं युका शकुन्तिकेत्याह। विड्वै शकुन्तिका। राष्ट्रमंश्वमेधः।
 विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आहलमिति
 सर्पतीत्याह। तस्माद्राष्ट्राय विशः सर्पन्ति। आहतङ्गभे पस
 इत्याह। विड्वै गभः॥३२॥

राष्ट्रं पसः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं घातुकम्।
 माता च ते पिता च त इत्याह। इयं वै माता। असौ पिता।
 आभ्यामेवैनं परिददाति। अग्रं वृक्षस्य रोहत इत्याह। श्रीर्वै
 वृक्षस्याग्रम्। श्रियमेवावरुन्धे॥३३॥

प्रसुलामीति ते पिता गुभे मुष्टिमंतः सयदित्याह। विद्वे गभः।
 राष्ट्रम्मुष्टिः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं घातुकम्।
 अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति। ये यज्ञेऽपूतं वदन्ति।
 दधिक्राव्णो अकारिषमिति सुरभिमतीमृचं वदन्ति। प्राणा
 वै सुरभयः। प्राणानेवात्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति।
 आपो हि ष्ठा मयोभुव इत्यद्भिर्मार्जयन्ते। आपो वै सर्वा
 देवताः। देवताभिरेवात्मानं पवयन्ते॥३४॥

राष्ट्रस्य मध्यं पुष्यति गभो रुन्धे दधते चत्वारि च॥—————[७]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा प्रेणाऽनु प्राविशत्। ताभ्यः पुनः
 सम्भवितुन्नाशक्रोत्। सोऽब्रवीत्। ऋध्रवदित्सः। यो मेतः पुनः
 सम्भरदिति। तं देवा अश्वमेधेनैव सम्भरन्। ततो वै त
 आर्ध्वन्। योऽश्वमेधेन यजते। प्रजापतिमेव सम्भरत्युधोति।
 पुरुषमालभते॥३५॥

वैराजो वै पुरुषः। विराजमेवालभते। अथो अन्नं वै
 विराट्। अन्नमेवावरुन्धे। अश्वमालभते। प्राजापत्यो वा
 अश्वः। प्रजापतिमेवालभते। अथो श्रीर्वा एकशफम्।
 श्रियमेवावरुन्धे। गामालभते॥३६॥

य॒ज्ञो वै गौः। य॒ज्ञमे॒वाल॑भते। अथो॒ अन्नं॒ वै गौः।
 अन्नमे॒वाव॑रुन्धे। अ॒जा॒वी आल॑भते भू॒म्ने। अथो॒ पुष्टि॑र्वै भू॒मा।
 पुष्टिमे॒वाव॑रुन्धे। पर्य॑ग्निकृतं पुरुषश्चा॒र॒ण्याः॑श्चोत्सृ॑जन्त्यहि॑सार्थं
 उ॒भौ वा ए॒तौ प॒शू आल॑भ्येते। यश्चा॑व॒मो यश्च॑ पर॒मः।
 तै॑ऽस्यो॒भये॑ य॒ज्ञे ब॒द्धाः। अ॒भीष्टा॑ अ॒भिप्री॑ताः। अ॒भिजि॑ता
 अ॒भिहु॑ता भवन्ति। नैन॑न्द॒द्भ्यः॑ प॒शवो॑ य॒ज्ञे ब॒द्धाः। अ॒भीष्टा॑
 अ॒भिप्री॑ताः। अ॒भिजि॑ता अ॒भिहु॑ता हि॑सन्ति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒
 यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥ ३७॥

लभते गामालभते परमोऽष्टौ च॥ [८]

प्र॒थ॒मेन॒ वा ए॒ष स्तो॑मे॒न रा॒ध्वा। च॒तु॒ष्टो॒मेन॑ कृ॒तेना॒या॒नामु॒त्तरे॑हन्।
 ए॒क॒वि॒ंशे॒ प्रति॑ष्ठायां प्र॒ति ति॑ष्ठति। ए॒क॒वि॒ंशात्प्र॑तिष्ठायां
 ऋ॒तून॒न्वारो॑हति। ऋ॒तवो॑ वै पृ॒ष्ठानि॑। ऋ॒तवः॑ संवत्स॒रः।
 ऋ॒तुष्वे॒व संव॑त्स॒रे प्र॑तिष्ठायां दे॒वता॑ अ॒भ्यारो॑हति। श॒क्र॒रयः॑
 पृ॒ष्ठ॒म्भ॒वन्त्य॒न्यद॑न्यच्छ॒न्दः। अ॒न्यै॑ऽन्ये॒ वा ए॒ते प॒शव॑
 आल॑भ्यन्ते॥ ३८॥

उ॒ते॒वं ग्रा॒म्याः। उ॒तेवा॑र॒ण्याः। अ॒हरे॑व रू॒पेण॑ स॒मर्ध॑यति।
 अथो॒ अहं॑ ए॒वैष॑ ब॒लिर्हि॑यते। तदा॑हुः। अप॑शवो॒ वा ए॒ते।

यदजावयश्चारण्याश्च। एते वै सर्वे पशवः। यद्रव्या इति।
गव्यान्पशून्तुमेऽहं नालभते॥३९॥

तेनैवोभयान्पशूनवरुन्धे। प्राजापत्या भवन्ति। अनभिजितस्याभि-
सौरीर्नव श्वेता वशा अनूबन्ध्या भवन्ति। अन्तत एव
ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। सोमाय स्वराज्ञेऽनोवाहावनद्वाहाविति
द्वन्द्विनः पशूनालभते। अहोरात्राणामभिजित्यै। पशुभिर्वा
एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते। छगलङ्कल्माषङ्किदिदीविं
विदीगयमिति त्वाष्ट्रान्पशूना लभते। पशुभिरेवात्मानं
समर्धयति। ऋतुभिर्वा एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते।
पिशङ्गास्त्रयो वासन्ता इत्येतुपशूनालभते। ऋतुभिरेवात्मानं
समर्धयति। आ वा एष पशुभ्यो वृश्च्यते। योऽश्वमेधेन
यजते। पर्यग्निकृता उत्सृजन्त्यनाव्रस्काय॥४०॥

लभ्यन्ते लभते त्वाष्ट्रान्पशूनालभतेऽष्टौ च॥ [९]

प्रजापतिरकामयत महानन्नादः स्यामिति। स एतावश्वमेधे
महिमानावपश्यत्। तावंगृहीत। ततो वै स महानन्नादो-
ऽभवत्। यः कामयेत महानन्नादः स्यामिति। स एतावश्वमेधे
महिमानौ गृहीत। महानेवान्नादो भवति। यजमानदेवत्या

वै वृ॒पा। राजा॑ महि॒मा। यद्वृ॒पाम्महि॒म्नोभ॒यतः॑ परि॒यज॑ति।
 यज॑मानमे॒व रा॒ज्येनो॑भ॒यतः॑ परिगृ॒ह्णाति। पु॒रस्ता॑त्स्वाहाकारा
 वा अ॒न्ये दे॒वाः। उ॒परि॑ष्ठात्स्वाहाकारा अ॒न्ये। ते वा ए॒तेऽश्व॑
 ए॒व मे॒ध्यं उ॒भयेऽव॑रुध्यन्ते। यद्वृ॒पाम्महि॒म्नोभ॒यतः॑ परि॒यज॑ति।
 ताने॒वोभया॑न्प्रीणाति॥ ४१॥

परि॒यज॑ति षट्॥ _____ [१०]

वैश्व॒दे॒वो वा अश्वः॑। तं यत्प्रा॑जाप॒त्यं कुर्या॑त्। या
 दे॒वता॑ अपि॒भागाः। ता भा॑ग॒धेये॑न॒ व्य॑र्धयेत्। दे॒वता॑भ्यः
 सु॒मद॑न्दध्यात्। स्ते॒गान्द॑ष्ट्राभ्याम्मुण्डू॒कां ज॑म्ये॒भिरि॑ति।
 आ॒ज्यम॑व॒दानं॑ कृ॒त्वा प्र॑तिस॒ङ्ख्या॒यमाहु॑तीर्जुहोति। या ए॒व
 दे॒वता॑ अपि॒भागाः। ता भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। न दे॒वता॑भ्यः
 सु॒मदं॑ दधाति॥ ४२॥

चतु॑र्दशै॒तान॑नुवा॒काञ्जु॑होत्यन॑न्तरित्यै। प्र॒या॒साय॑ स्वाहेति॑
 पञ्च॑दशम्। पञ्च॑दश॒ वा अ॑र्धमा॒सस्य॑ रात्र॒यः। अ॒र्धमा॒सशः॑
 सं॒वत्स॒र आ॑प्यते। दे॒वा॒सुराः सं॑य॒त्ता आ॑सन्। तेऽब्रु॑वन्न॒ग्नयः॑
 स्विष्ट॑कृतः। अश्व॑स्य॒ मे॒ध्यस्य॑ व॒यमु॑द्धा॒रमु॑द्धरामहे।
 अथै॑तान॒भि भ॑वा॒मेति॑। ते लोहि॑तमु॒द॑हरन्त। ततो॑ दे॒वा
 अ॒भवन्॑॥ ४३॥

पराऽसुराः। यत्स्विष्टकृद्भ्यो लोहितं जुहोति भ्रातृव्याभिभूत्यै।
 भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। गोमृगकण्ठेन
 प्रथमामाहुतिं जुहोति। पशवो वै गोमृगः। रुद्रोऽग्निः
 स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो यत्रैषा-
 ऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः पशूनभिमन्यते॥४४॥

अश्वशफेन द्वितीयामाहुतिं जुहोति। पशवो वा एकशफम्।
 रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो यत्रैषा-
 ऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः पशूनभिमन्यते। अयस्मयेन
 कमण्डलुना तृतीयाम्। आहुतिं जुहोत्यायास्यो वै प्रजाः।
 रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा अन्तर्दधाति। अथो
 यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः प्रजा अभिमन्यते॥४५॥

दधात्यभवंन्मन्यते प्रजा अन्तर्दधाति द्वे च ॥ ————— [११]

अश्वस्य वा आलब्धस्य मेध उदक्रामत्। तदश्वस्तोमीयमभवत्।
 यदश्वस्तोमीयं जुहोति। समेधमेवैनमालभते। आज्येन
 जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधोऽश्वस्तोमीयम्।
 मेधेनैवास्मिन्मेधं दधाति। षट्त्रिंशत् जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
 बृहती॥४६॥

बार्हताः पशवः। सा पशूनाम्मात्रा। पशूनेव मात्रया
 समर्धयति। तायद्भूयसीर्वा कनीयसीर्वा जुहुयात्।
 पशून्मात्रया व्यर्धयेत्। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
 बृहती। बार्हताः पशवः। सा पशूनाम्मात्रा। पशूनेव मात्रया
 समर्धयति॥४७॥

अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति। द्विपाद्वै पुरुषो
 द्विप्रतिष्ठः। तदेनं प्रतिष्ठया समर्धयति। तदाहुः। अश्वस्तोमीयं
 पूर्वं होतव्यां (३) न्द्विपदां (३) इति। अश्वो वा
 अश्वस्तोमीयम्। पुरुषो द्विपदाः। अश्वस्तोमीयं हुत्वा
 द्विपदा जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव
 चतुष्पदः प्रतिष्ठायपति। द्विपदा हुत्वा। नान्यामुत्तरामाहुतिं
 जुहुयात्। यदन्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। प्र प्रतिष्ठायामश्ववेत।
 द्विपदा अन्ततो जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥४८॥

बृहत्सर्धयति स्थापयति पञ्च च॥ [१२]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।
 तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।
 तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्।

यत्संवत्सरमिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। सावित्रियो
भवन्ति॥४९॥

इयं वै सविता। यो वा अस्यान्नश्यति यो निलयते।
अस्यां वाव तं विन्दन्ति। न वा इमाङ्कश्चनेत्याहुः।
तिर्यङ्गोर्ध्वोत्येतुमर्हतीति। यत्सावित्रियो भवन्ति। सवितृप्रसूत
एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतङ्गन्तोः।
यत्सायं धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै॥५०॥
यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। यत्सायं
धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै। तस्मात्सायं
प्रजाः क्षेम्या भवन्ति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव
तदन्विच्छति। तस्माद्विवां नष्टेष एति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते
सायं धृतीर्जुहोति। अहोरात्राभ्यामेवैनमन्विच्छति। अथो
अहोरात्राभ्यामेवास्मै योगक्षेमं कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या एनमन्विच्छत्येकं च॥ [१३]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रङ्गमति। योऽश्वमेधेन यजते।
ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ गायतः। श्रिया वा एतद्रूपम्। यद्वीणा।
श्रियमेवास्मिन्तद्धतः। यदा खलु वै पुरुषः श्रियमश्नुते।

वीणां॑ऽस्मै वाद्यते। तदा॑हुः। यदु॒भौ ब्रा॑ह्म॒णौ गा॑येताम्॥५२॥
 प्र॒भ्र॑ꣳशु॒कास्मा॒च्छ्रीः स्या॑त्। न वै ब्रा॑ह्म॒णे श्री र॑मत् इति॑।
 ब्रा॒ह्म॒णो॑ऽन्यो गा॑येत्। रा॒ज॒न्यो॑ऽन्यः। ब्रह्म॒ वै ब्रा॑ह्म॒णः।
 क्ष॒त्रꣳ रा॑ज॒न्यः। तथा॑ हा॒स्य ब्रह्म॑णा च क्ष॒त्रेण॑ चोभ॒यतः॑
 श्रीः परि॑गृहीता भवति। तदा॑हुः। यदु॒भौ दि॒वा गा॑येताम्।
 अपा॑स्माद्राष्ट॒ष्टङ्ग॑मेत्॥५३॥

न वै ब्रा॑ह्म॒णे रा॒ष्ट्रꣳ र॑मत् इति॑। यदा॑ खलु॒ वै राजा॑ का॒मय॑ते।
 अथ॑ ब्राह्म॒णञ्जि॑नाति। दि॒वा ब्रा॑ह्म॒णो गा॑येत्। नक्तꣳ रा॑ज॒न्यः।
 ब्रह्म॑णो॒ वै रू॒पम॑हः। क्ष॒त्रस्य॑ रा॒त्रिः। तथा॑ हा॒स्य ब्रह्म॑णा च
 क्ष॒त्रेण॑ चोभ॒यतो॑ रा॒ष्ट्रं परि॑गृहीतम्भवति। इत्य॑ददा॒ इत्य॑यजथा॒
 इत्य॑पच॒ इति॑ ब्राह्म॒णो गा॑येत्। इ॒ष्टा॒पूर्त॑ वै ब्रा॑ह्म॒णस्य॑॥५४॥
 इ॒ष्टा॒पूर्ते॑नै॒वैनꣳ स॑ सम॑र्धयति। इत्य॑जिना॒ इत्य॑युध्यथा॒
 इत्य॑मुꣳ स॒ङ्गाम॑मह॒न्निति॑ रा॑ज॒न्यः। यु॒द्धं वै रा॑ज॒न्यस्य॑।
 यु॒द्धेनै॒वैनꣳ स॑ सम॑र्धयति। अक्लृ॑प्ता॒ वा ए॒तस्य॑र्तव॒ इत्या॑हुः।
 यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑त॒ इति॑। ति॒स्रो॑ऽन्यो गा॑यति ति॒स्रो॑ऽन्यः।
 ष॒द्वम्प॑द्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॑तवः। ऋ॒तूने॒वास्मै॑ कल्पयतः। ताभ्याꣳ
 सꣳस्था॑याम्। अ॒नो॒युक्ते॑ च॒ श॒ते च॑ ददाति। श॒तायुः॑ पुरु॑षः
 श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑॥५५॥

गायेताङ्गामेद्वाह्णस्य कल्पयतश्चत्वारि च॥ [१४]

सर्वेषु वा एषु लोकेषु मृत्यवोऽन्वायन्ताः। तेभ्यो यदाहुतीर्न
जुहुयात्। लोकलोक एनं मृत्युर्विन्देत्। मृत्यवे स्वाहा
मृत्यवे स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। लोकाल्लोकादेव
मृत्युमवयजते। नैनं लोकलोके मृत्युर्विन्दति। यदमुष्मै
स्वाहाऽमुष्मै स्वाहेति जुह्वत्सञ्चक्षीत। बह्वं मृत्युममित्रं
कुर्वीत। मृत्यवे स्वाहेत्येकस्मा एवैकां जुहुयात्। एको वा
अमुष्मिल्लोके मृत्युः॥५६॥

अशनया मृत्युरेव। तमेवामुष्मिल्लोकेऽवयजते। भ्रूणहत्यायै
स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति। भ्रूणहत्यामेवाव यजते।
तदाहुः। यद्भ्रूणहत्या पात्र्याऽथ। कस्माद्यज्ञेऽपि क्रियत
इति। अमृत्युर्वा अन्यो भ्रूणहत्याया इत्याहुः। भ्रूणहत्या
वाव मृत्युरिति। यद्भ्रूणहत्यायै स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं
जुहोति॥५७॥

मृत्युमेवाहुत्या तर्पयित्वा परिपाणं कृत्वा। भ्रूणघ्ने
भेषजं करोति। एतां ह वै मुण्डिभ औदन्यवः।

भ्रूणहृत्यायै प्रायश्चित्तिं विदां चकार। यो हास्यापि प्रजायां
 ब्राह्मणं हन्ति। सर्वस्मै तस्मै भेषजं करोति। जुम्बकाय
 स्वाहेत्यवभृथ उत्तमामाहुतिं जुहोति। वरुणो वै जुम्बकः।
 अन्तत एव वरुणमवयजते। खलतेर्विक्लिधस्य शुक्लस्य
 पिङ्गाक्षस्य मूर्धं जुहोति। एतद्वै वरुणस्य रूपम्। रूपेणैव
 वरुणमवयजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे च॥ [१५]

वारुणो वा अश्वः। तं देवतया व्यर्धयति। यत्प्राजापत्यं
 करोति। नमो राज्ञे नमो वरुणायेत्याह। वारुणो वा अश्वः।
 स्वयैवैनं देवतया समर्धयति। नमोऽश्वाय नमः प्रजापतय
 इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति।
 नमोऽधिपतय इत्याह॥५९॥

धर्मो वा अधिपतिः। धर्ममेवावरुन्धे। अधिपतिरस्यधिपतिम्मा
 कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयासमित्याह। अधिपतिमेवैनं
 समानानां करोति। मान्धेहि मयि धेहीत्याह। आशिषमेवैतामाश
 उपाकृताय स्वाहेत्युपाकृते जुहोति। आलब्धाय स्वाहेति
 नियुक्ते जुहोति। हुताय स्वाहेति हुते जुहोति। एषां

लोकानामभिजित्यै॥६०॥

प्र वा ए॒ष ए॒भ्यो लो॒केभ्यश्च॑वते। योऽ॒श्वमे॒धेन॒ यज॑ते।
आ॒ग्ने॒यमै॑न्द्रा॒ग्रमा॑श्चि॒नम्। तान्प॒शूल॑भते॒ प्रति॑ष्ठित्यै। यदा॑ग्ने॒यो
भ॑व॒ति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वाव॑रुन्धे। ब्र॒ह्म वा
अ॒ग्निः। क्ष॒त्रमिन्द्रः॑। यदै॑न्द्रा॒ग्नो भ॑व॒ति॥६१॥

ब्र॒ह्मक्ष॑त्रे ए॒वाव॑रुन्धे। यदा॑श्चि॒नो भ॑व॒ति। आ॒शिषा॑मव॒रुद्धौ।
त्रयो॑ भवन्ति। त्रयं इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वे॒व लो॒केषु॒ प्रति॑तिष्ठति।
अ॒ग्नये॑ऽहो॒मुचे॑ऽष्टाक॑पाल॒ इति॒ दश॑हविष॒मिष्टिं॑ निर्व॑पति।
दशा॑क्षरा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्। वि॒राजै॑वान्नाद्य॒मव॑रुन्धे।
अ॒ग्नेर्म॑न्वे प्रथ॒मस्य॒ प्रचे॑तस॒ इति॑ याज्यानुवा॒क्या भ॑वन्ति
सर्व॑त्वाय॥६२॥

अधिपतय॒ इत्या॑हामिजित्या ऐन्द्रा॒ग्नो भ॑व॒ति रु॒न्ध ए॒कं च॥—————[१६]

यद्य॑श्व॒मुप॑तप॒द्विन्दे॑त्। आ॒ग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं॒ निर्व॑पेत्। सौ॒म्यं
च॒रुम्। सा॒वि॒त्रम॒ष्टाक॑पालम्। यदा॑ग्ने॒यो भ॑व॒ति। अ॒ग्निः सर्वा॑
दे॒वताः॑। दे॒वता॑भिरे॒वैन॑म्भिषज्यति। यत्सौ॒म्यो भ॑व॒ति। सोमो॒
वा ओष॑धीना॒ं राजा॑। याभ्य॑ ए॒वैनं॑ वि॒न्दति॥६३॥
ताभिरे॒वैन॑म्भिषज्यति। यत्सा॑वि॒त्रो भ॑व॒ति। स॒वि॒तृप्र॑सूत

ए॒वैन॑म्भिषज्यति। ए॒ताभि॑रे॒वैन॑ दे॒वता॑भिर्भिषज्यति। अ॒ग॒दो
है॒व भ॑वति। पौ॒ष्णं च॒रुं निर्व॑पेत्। यदि॑ श्लो॒णः स्यात्। पू॒षा
वै श्लो॒ण्यस्य॑ भि॒षक्। स ए॒वैन॑म्भिषज्यति। अश्लो॑णो है॒व
भ॑वति॥६४॥

रौ॒द्रं च॒रुं निर्व॑पेत्। यदि॑ म॒हती॑ दे॒वता॑ऽभि॒मन्ये॑त। ए॒तद्दे॒वत्यो॑
वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैन॑ दे॒वता॑या भिषज्यति। अ॒ग॒दो है॒व भ॑वति।
वै॒श्वान॒रं द्वा॑द॒शक॑पालं निर्व॑पेन्मृ॒गाख॑रे यदि॑ नागच्छे॑त्।
इ॒यं वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। इ॒यमे॒वैन॑म॒र्चिभ्या॑ परि॒रोध॑मानयति।
आहै॒व सु॒त्यम॑हर्गच्छति। यद्य॑धी॒यात्॥६५॥

अ॒ग्नये॑ऽहो॒मुचे॑ऽष्टा॒कपालः॑। सौ॒र्यं प॑यः। वा॒य॒व्यं
आ॒ज्य॑भागः। यज॑मानो वा अ॒श्वः। अ॒हंसा॒ वा ए॒ष
गृ॑हीतः। यस्याश्चो॒ मेधा॑य॒ प्रोक्षि॑तोऽध्येति॑। यद॑हो॒मुचे॑
निर्व॑पति। अ॒हंस॑ ए॒व तेन॑ मुच्यते। यज॑मानो वा अ॒श्वः।
रेत॑सा॒ वा ए॒ष व्यृ॑ध्यते॥६६॥

यस्याश्चो॒ मेधा॑य॒ प्रोक्षि॑तोऽध्येति॑। सौ॒र्यं रेतः॑। यत्सौ॒र्यं प॑यो
भ॑वति। रेत॑सै॒वैन॑ स॒ सम॑र्धयति। यज॑मानो वा अ॒श्वः।
गर्भै॒र्वा ए॒ष व्यृ॑ध्यते। यस्याश्चो॒ मेधा॑य॒ प्रोक्षि॑तोऽध्येति॑।

वा॒य॒व्या॑ गर्भाः॑। यद्वा॒य॒व्यं आ॒ज्य॑भा॒गो भ॑व॒ति। गर्भै॑र॒वेन॑
स॒ सम॑र्धयति। अथो॒ यस्यै॒षाऽश्व॑मे॒धे प्राय॑श्चित्तिः क्रि॒यते॑।
इ॒ष्ट्वा व॑सी॒यान्भ॑वति॥६७॥

विन्दत्यश्वो॒णो ह॒व भ॑वत्यधी॒यादृ॑ध्यते गर्भै॑र॒वेन॑ स॒ सम॑र्धयति द्वे च॥—————[१७]

तदा॑हुः। द्वा॒द॒श ब्र॑ह्मो॒दनान्त्स॑ स्थि॒ते निर्व॑पेत्। द्वा॒द॒शभि॑र्वेष्टि॒भिर्य॑
यदिष्टि॑भिर्यजे॒त। उ॒प॒नामु॑क ए॒नं य॒ज्ञः स्या॑त्। पा॒पीया॑स्तु
स्या॑त्। आ॒प्तानि॒ वा ए॒तस्य॒ छन्दा॑सि। य ई॒जानः॑। तानि॒
क ए॒ताव॑दाशु पुनः॑ प्रयुं जी॒तेति॑। सर्वा॒ वै स॑ स्थि॒ते य॒ज्ञे
वागा॑प्यते॥६८॥

सा॒प्ता भ॑वति या॒तया॑म्नी। क्रू॒रीकृ॑तेव॒ हि भ॑वत्यरु॒ष्कृता॑। सा न
पुनः॑ प्र॒युज्ये॑त्याहुः। द्वा॒द॒शैव ब्र॑ह्मो॒दनान्त्स॑ स्थि॒ते निर्व॑पेत्।
प्र॒जाप॑ति॒र्वा ओ॒दनः॑। य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः। उ॒प॒नामु॑क ए॒नं य॒ज्ञो
भ॑वति। न पा॒पीया॑न्भवति। द्वा॒द॒श भ॑वन्ति। द्वा॒द॒शमा॑साः
सं॒वत्स॑रः। सं॒वत्स॑र ए॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति॥६९॥

आप्यते सं॒वत्स॑र एकं च॥—————[१८]

ए॒ष वै वि॒भूर्नाम॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ वि॒भु भ॑वति। यत्रै॒तेन॑
य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै प्र॒भूर्नाम॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ प्र॒भु

भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा ऊर्जस्वान्नाम यज्ञः।
 सर्वं ह वै तत्रोर्जस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै
 पयस्वान्नाम यज्ञः॥ ७० ॥

सर्वं ह वै तत्र पयस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै
 विधृतो नाम यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विधृतम्भवति। यत्रैतेन
 यज्ञेन यजन्ते। एष वै व्यावृत्तो नाम यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र
 व्यावृत्तम्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रतिष्ठितो
 नाम यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रतिष्ठितम्भवति॥ ७१ ॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै तेजस्वी नाम यज्ञः। सर्वं
 ह वै तत्र तेजस्वि भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष
 वै ब्रह्मवर्चसी नाम यज्ञः। आ ह तत्र ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी
 जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा अतिव्याधी नाम
 यज्ञः। आ ह वै तत्र राजन्योऽतिव्याधी जायते। यत्रैतेन
 यज्ञेन यजन्ते। एष वै दीर्घो नाम यज्ञः। दीर्घायुषो ह वै तत्र
 मनुष्या भवन्ति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै क्लृप्तो नाम
 यज्ञः। कल्पते ह वै तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन
 यजन्ते॥ ७२ ॥

पर्यस्वान्नमं यज्ञः प्रतिष्ठितम्भवति यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते षट् (एष वै विभूः प्रभूरूर्जस्वान्पर्यस्वान्
विधृतो व्यावृत्तः प्रतिष्ठितस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यतिव्याधी दीर्घः क्लृप्तो द्वादश॥)॥—[१९]

तार्प्येणाश्वः संज्ञपयन्ति। यज्ञो वै तार्प्यम्। यज्ञेनैवैनः
समर्धयन्ति। यामेन साम्ना प्रस्तोताऽनूपतिष्ठते।
यमलोकमेवैनं गमयति। तार्प्ये च कृत्यधीवासे चाश्वः
संज्ञपयन्ति। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैव पशूनवरुन्धे।
हिरण्यकशिपु भवति। तेजसोऽवरुद्धौ॥ ७३॥

रुक्मो भवति। सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै। अश्वो भवति।
प्रजापतेराप्त्यै। अस्य वै लोकस्य रूपन्तार्प्यम्। अन्तरिक्षस्य
कृत्यधीवासः। दिवो हिरण्यकशिपु। आदित्यस्य रुक्मः।
प्रजापतेरश्वः। इममेव लोकन्तार्प्येणाप्नोति॥ ७४॥

अन्तरिक्षं कृत्यधीवासेन। दिवः हिरण्यकशिपुना।
आदित्यः रुक्मेण। अश्वेनैव मेध्येन प्रजापतेः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।
सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति। योऽश्वमेधेन यजन्ते। य
उ चैनमेवं वेद॥ ७५॥

अवरुद्ध्या आप्नोत्यष्टौ च॥—[२०]

आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। तेऽङ्गिरस
 आदित्येभ्यः। अमुमादित्यमश्वं श्वेतं भूतं दक्षिणामनयन्।
 तैऽब्रुवन्। यन्नो नैष्ट। स वर्यो भूदिति। तस्मादश्वं
 सवर्येत्याह्वयन्ति। तस्माद्यज्ञे वरो दीयते। यत्प्रजापतिरा-
 लब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वो नाम॥ ७६॥

यच्चयदरुरासीत्। तस्मादर्वा नाम। यत्सद्यो वाजान्त्सम-
 जयत्। तस्माद्वाजी नाम। यदसुराणां लोकानादत्त।
 तस्मादादित्यो नाम। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरा-
 यतनम्। सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं
 उत्तरवेदिमुपवपति। योनिमन्तमेवैनमायतनवन्तं करोति॥ ७७॥

योनिमानायतनवान्भवति। य एवं वेद। प्राणापानौ वा एतौ
 देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। प्राणापानावेवावरुन्धे। ओजो बलं
 वा एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। ओजो बलमेवावरुन्धे।
 अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्। सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनम्।
 यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिश्चिनोति। तावर्काश्वमेधौ।
 अर्काश्वमेधावेवावरुन्धे। अथो अर्काश्वमेधयोरेव
 प्रतितिष्ठति॥ ७८॥

प्रजापतिं वै देवाः पितरम्। पशुम्भूतम्मधायालभन्त।
 तमालभ्योपावसन्। प्रातर्यष्टास्मह इति। एकं वा
 एतद्देवानामहः। यत्संवत्सरः। तस्मादश्वः पुरस्तात्संवत्सर
 आलभ्यते। यत्प्रजापतिरालभ्योऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः।
 यत्सद्यो मेधोऽभवत्॥७९॥

तस्मादश्वमेधः। वेदुकोऽश्वमाशुम्भवति। य एवं वेद।
 यद्वै तत्प्रजापतिरालभ्योऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः प्रजापतेः
 पशूनामनुरूपतमः। आऽस्य पुत्रः प्रतिरूपो जायते। य एवं
 वेद। सर्वाणि भूतानि सम्भृत्यालभते। समेनं देवास्तेजसे
 ब्रह्मवर्चसाय भरन्ति। योऽश्वमेधेन यजते॥८०॥

य उ चैनमेवं वेद। एतद्वै तद्देवा एतान्देवताम्।
 पशुम्भूतम्मधायालभन्त। यज्ञमेवा। यज्ञेन यज्ञमयजन्त
 देवाः। कामप्रं यज्ञमकुर्वत। तेऽमृतत्वमकामयन्त।
 तेऽमृतत्वमगच्छन्। योऽश्वमेधेन यजते। देवानामेवायनेनैति॥८१॥
 प्राजापत्येनैव यज्ञेन यजते कामप्रेण। अपुनर्मारमेव
 गच्छति। एतस्य वै रूपेण पुरस्तात्प्राजापत्यमृषभं तूपरं
 बहुरूपमालभते। सर्वेभ्यः कामेभ्यः। सर्वस्यात्यै। सर्वस्य

जित्यै॑। सर्व॑मे॒व तेना॑प्रोति। सर्व॑ जयति। योऽश्व॑मे॒धेन॒
यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥८२॥

मेधोऽर्भ॑वृद्धज॑न्त ए॒ति वेद॑॥ [२२]

यो वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ लोम॑नी॒ वेद॑। अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य॒
लोमं॑ लोमं॑ जुहोति। अ॒होरा॑त्रे वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ लोम॑नी।
यत्सा॒यं प्रा॑तर्जुहोति। अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य॒ लोमं॑ लोमं॑ जुहोति।
ए॒तद॑नुकृति ह स्म॒ वै पु॒रा। अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ लोमं॑ लोमं॑
जुह॑ति। यो वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ प॒दे वेद॑। अश्व॑स्यै॒व
मेध्य॑स्य॒ प॒देप॑दे जुहोति। द॒र्श॒पूर्ण॑मा॒सौ वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒
प॒दे॥८३॥

यद॒र्शपूर्ण॑मा॒सौ यज॑ते। अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य॒ प॒देप॑दे जुहोति।
ए॒तद॑नुकृति ह स्म॒ वै पु॒रा। अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ प॒देप॑दे
जुह॑ति। यो वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ वि॒वर्त॑नं॒ वेद॑। अश्व॑स्यै॒व
मेध्य॑स्य॒ वि॒वर्त॑ने॒विवर्त॑ने जुहोति। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽश्वः॑।
स आ॑ह॒वनी॒य॒माग॑च्छति। तद्वि॒वर्त॑ते। यद॑ग्नि॒होत्रं॑ जुहोति।
अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य॒ वि॒वर्त॑ने॒विवर्त॑ने जुहोति। ए॒तद॑नुकृति ह
स्म॒ वै पु॒रा। अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ वि॒वर्त॑ने॒विवर्त॑ने जुह॑ति॥८४॥

पदे अग्निहोत्रं जुहोति त्रीणि च॥ [२३]

प्रजापतिस्तमष्टादशिभिः प्रजापतिरकामयतोभावस्मै युञ्जन्ति तेजसाऽपंप्राणा अपश्रूरूर्ध्वा
 प्रजापतिः प्रेणाऽनुं प्रथमेन प्रजापतिरकामयत महान्वैश्वदेवो वा अश्वोऽश्वस्य प्रजापतिस्तं
 यज्ञक्रतुभिरपश्रूब्राह्मणौ सर्वेषु वारुणो यद्यश्वन्तदाहुरेष वै विभूस्ताप्येणादित्याः प्रजापतिं
 पितरं यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी त्रयोविंशतिः॥२३॥

प्रजापतिस्मिल्लोक उत्तरतः श्रियमेव प्रजापतिरकामयत महान्यत्प्रातः प्र वा एष एभ्यो
 लोकेभ्यः सर्वं ह वै तत्र पयः स्वद्य उ चैनमेवं वेदं चत्वार्यशीतिः॥२४॥

प्रजापतिरश्वमेधं जुहोति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभिर्यज॑त्राः।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
 स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्पति॑र्दधातु॥
 ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभिर्यज॑त्राः।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
 स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्पति॑र्दधातु॥
 आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः॥१॥

अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह सं॑श्चस्कर॒र्द्धिया॑। वा॒य्वश्वा॑
 रश्मि॑पत॒यः। मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भुव॑न॒सूव॑रीः।
 पु॒त्रव॑त्वाय॒ मे सु॑त। म॒हाना॑ग्नीर्म॒हामा॑नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः
 स्वः॑। दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॑त्वाय॒ मे सु॑त॥२॥

अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पार॑घम्। अ॒पा॑घ्रा॒मपं॑
चाव॑र्तिम्। अ॒पदे॑वीरि॒तो हि॑त। वज्रं॑ दे॒वीर॑जी॒ताऽश्च॑। भुव॑नं
देव॒सूव॑रीः। आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमुदी॒षत॑।
शि॒वा नः॑ शन्त॑मा भवन्तु। दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृ॒डीका॑
सर॑स्वति। मा ते॒ व्यो॑म स॒न्दृशि॑॥३॥

[१]

स्मृ॑तिः प्र॒त्यक्ष॑मैति॒ह्यम्। अनु॑मानश्चतुष्ट॒यम्। ए॒तैरा॑दि॒त्य-
मण्ड॑लम्। स॒र्वैरे॒व वि॒धास्य॑ते। सूर्यो॑ मरी॒चिमा॑दत्ते।
सर्व॑स्माद्भुव॑नाद॒धि। तस्याः॑ पाकवि॑शेषेण। स्मृ॒तं का॑ल-
वि॒शेष॑णम्। न॒दीव॒ प्रभ॑वात्का॒चित्। अ॒क्षय्या॑त्स्यन्द॒ते
यथा॑॥४॥

तां नद्योऽ॒भि सं॑माय॒न्ति। सोरुः॑ सती॑ न नि॒वर्त॑ते। ए॒वं
ना॒नास॑मुत्था॒नाः। का॒लाः सं॑वत्सर॑ऽश्रिताः। अणु॑शश्च
म॒हश॑श्च। स॒र्वे स॑मव॒यत्रि॑तम्। स॒तैः स॒र्वैः सं॑माविष्टः। ऊ॒रुः
स॒न्न नि॒वर्त॑ते। अधि॑संवत्सरं वि॒द्यात्। तदे॒वं लक्ष॑णे॥५॥

अणु॑भिश्च म॒हद्भि॑श्च। सु॒मारूढः॑ प्र॒दृश्य॑ते। सं॑वत्सरः
प्र॒त्यक्षे॑ण। ना॒धि॒स॒त्त्वः प्र॒दृश्य॑ते। प॒टरौ वि॒क्लि॑धः पि॒ङ्गः।

एतद्वरुणलक्षणम्। यत्रैतदुपदृश्यते। सहस्रं तत्र नीयते।
एकं हि शिरो नाना मुखे। कृत्स्नं तदृतुलक्षणम्॥६॥

उभयतः सप्तैन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे
संवत्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं
तै अन्यद्यजतं तै अन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा
हि माया अवसि स्वधावः। भद्रा तै पूषन्निह रातिरस्त्विति।
नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नाऽऽदित्यः संवत्सर
एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमं
रूपम्। योऽस्य महानर्थ उत्पत्स्यमानो भवति। इदं पुण्यं
कुरुष्वेति। तमाहरणं दद्यात्॥७॥

[२]

साकञ्जानां सप्तथमाहुरेकजम्। षडुद्यमा ऋषयो देवजा
इति। तेषामिष्टानि विहितानि धामशः। स्थात्रे रजन्ते
विकृतानि रूपशः। को नु मर्या अमिथितः। सखा
सखायमब्रवीत्। जहाको अस्मदीषते। यस्तित्याजं
सखिविदं सखायम्। न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति।
यदीं शृणोत्यलकं शृणोति॥८॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति। ऋतुर्ऋतुना
 नुद्यमानः। विननादाभिधावः। षष्टिश्च त्रिंशंका वल्गाः।
 शुक्लकृष्णौ च षाष्टिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः। वसन्तो
 वसुभिः सह। संवत्सरस्य सवितुः। प्रैषकृत्प्रथमः स्मृतः।
 अमूनादयतेत्यन्यान्॥९॥

अमूँश्च परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। यत्रैतदुपदृश्यते।
 एतदेव विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये। विशेषणं तु
 वक्ष्यामः। ऋतूनां तन्निबोधत। शुक्लवासां रुद्रगणः।
 ग्रीष्मेणाऽऽवर्तते सह। निजहन् पृथिवीं सर्वां॥१०॥

ज्योतिषाऽप्रतिख्येन सः। विश्वरूपाणि वासांसि।
 आदित्यानां निबोधत। संवत्सरीणां कर्मफलम्।
 वर्षाभिर्ददतां सह। अदुःखो दुःखचक्षुरिव। तद्भाऽऽपीत
 इव दृश्यते। शीतेनाव्यथयन्निव। रुरुदक्ष इव दृश्यते।
 ह्लादयते ज्वलतश्चैव। शाम्यतश्चास्य चक्षुषी। या वै प्रजा
 भ्रंश्यन्ते। संवत्सरात्ता भ्रंश्यन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति।
 संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वर्षाभ्य इत्यर्थः॥११॥

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने कनीनिके। आङ्गे चाद्र्गं
नास्ति। ऋभूणां तन्निबोधत। कनकाभानि वासांसि।
अहतानि निबोधत। अन्नमश्रीत मृज्मीत। अहं वो
जीवनप्रदः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। शरद्यत्रोपदृश्यते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त इव। वातवन्तो मरुद्गणाः।
अमुतो जेतुमिषुमुखमिव। सन्नद्धाः सह ददृशे ह।
अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव। विशिखासः कपर्दिनः। अक्रुद्धस्य
योत्स्यमानस्य। क्रुद्धस्यैव लोहिनी। हेमतश्चक्षुषी विद्यात्।
अक्षण्योः क्षिपणोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु। मनूनामुदकं गृहे। एता वाचः प्रवदन्तीः।
वैद्युतो यान्ति शैशिरीः। ता अग्निः पवमना अन्वैक्षत। इह
जीविकामपरिपश्यन्। तस्यैषा भवति। इहेहवः स्वतपसः।
मरुतः सूर्यत्वचः। शर्म सप्रथा आवृणो॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासांसि। अष्टिवज्रिशतघ्निं च। विश्वे देवा
विप्रहरन्ति। अग्निजिह्वा असश्चत। नैव देवो न मर्त्यः। न
राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः। मातृक्कच्चन

विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरारिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥
 तस्येन्द्रो वम्रिरूपेण। धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम्। तदिन्द्रधनु-
 रित्यज्यम्। अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य।
 एतद्रुद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरारिः। शिर उत्पिपेष। स
 प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य
 स शिरः प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं
 वेद॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्वात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं
 न वासांसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न
 हिंसातः। सतस्तद्देवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्णिः।
 सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि
 निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति। तस्मै
 सर्व ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं
 आप्नोति। य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः
 सह। इन्द्राय सर्वान्कामानभिवहति। स द्रप्सः। तस्यैषा

भवति॥१८॥

अवद्रप्सो अ॑शुमती॑मतिष्ठत्। इ॒यानः कृ॒ष्णो द॒शभिः
स॒हस्रैः। आव॑र्तमिन्द्रः श॒च्या ध॑मन्तम्। उ॒प्सुहि तं
नृ॒मणाम॑थ॒द्रामि॑ति। ए॒तयै॑वेन्द्रः स॒लावृ॑क्या स॒ह। अ॒सुरान्
प॑रिवृ॒श्चति। पृथि॑व्य॒शुम॑ती। ताम॒न्वव॑स्थितः सं॒वत्स॒रो दि॒वं
च॑। नै॒वं वि॒दुषाऽऽचा॑र्या॒न्तेवा॑सिनौ। अ॒न्यो॒न्यस्मै॑ द्रु॒ह्याता॑म्।
यो द्रु॒ह्यति। भ्र॑श्यते स्व॒र्गाल्लो॒कात्। इ॒त्यृ॒तुम॑ण्डल॒नि।
सूर्य॑मण्डल॒न्याख्या॑यिकाः। अ॒त ऊ॒र्ध्वं स॑र्नि॒र्वच॑नाः॥१९॥

[६]

आ॒रोगो भ्रा॑जः प॒टरः प॒तङ्गः। स्व॒र्णरो ज्यो॑तिषि॒मान्
वि॒भा॒सः। ते अ॒स्मै स॑र्वे दि॒वमा॑त॒पन्ति॑। ऊ॒र्जं दु॑हाना
अ॒नप॑स्फुरन्त इ॒ति। क॒श्यपोऽष्ट॑मः। स म॒हामे॑रुं न
ज॒हाति॑। तस्यै॒षा भ॑वन्ति। य॒त्ते शि॒ल्पं क॒श्यप॑ रोच॒नाव॑त्।
इ॒न्द्रि॒याव॑त्पुष्क॒लं चि॒त्रभा॑नु। यस्मि॒न्सूर्या॑ अ॒र्पिताः स॒प्त
सा॒कम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे
कश्यपाज्योतिर्लभन्ते। तान्त्सोमः कश्यपादधिनिर्द्धमति।

भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि। सप्त
 शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्सप्त
 सूर्यानि। पञ्चकर्णो वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥
 आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न
 हि शेकुमिव महामेरुं गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं
 परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त महामेरुम्।
 एकं चाजहत्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति।
 तस्मादिह तत्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषामेषा भवति। सप्त
 सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पथिभिर्दक्षिणावान्। ते
 अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति।
 सप्तर्त्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सप्त दिशो
 नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः
 सोमाभी रक्षण इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति।
 एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा
 भवति। यद्वाव इन्द्र ते शतं शतं भूमीः। उतस्युः। नत्वा

वज्रिन्त्सहस्रं सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादृतूनां
नानासूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टात
ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवति। चित्रं देवानामुदगादनीकम्।
चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्।
सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति॥२५॥

[७]

क्वेदमभ्रं निविशते। क्वायं संवत्सरो मिथः। क्वाहः क्वेयं
देव रात्री। क्व मासा ऋतवः श्रिताः। अर्द्धमासा मुहूर्ताः।
निमेषास्तुटिभिः सह। क्वेमा आपो निविशन्ते। यदीतो
यान्ति सम्प्रति। काला अप्सु निविशन्ते। आपः सूर्ये
समाहिताः॥२६॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युत्सूर्ये समाहिता। अनवर्णे इमे
भूमी। इयं चाऽसौ च रोदसी। किंस्विदत्रान्तरा भूतम्।
येनेमे विधृते उभे। विष्णुना विधृते भूमी। इति वत्सस्य
वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूर्यवसिनी मनुषे
दशस्ये॥२७॥

व्यष्टभ्राद्रोदसी विष्णवेते। दाधर्थ पृथिवीमभितो
मयूखैः। किं तद्विष्णोर्बलमाहुः। का दीप्तिः किं
परायणम्। एको यद्धारयद्देवः। रेजती रोदसी उभे।
वाताद्विष्णोर्बलमाहुः। अक्षरादीप्तिरुच्यते। त्रिपदाद्धारयद्देवः।
यद्विष्णोरेकमुत्तमम्॥२८॥

अग्नयो वायवश्चैव। एतदस्य परायणम्। पृच्छामि त्वा परं
मृत्युम्। अवमं मध्यमश्चतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्।
एतत्पृच्छामि सम्प्रति। अमुमाहुः परं मृत्युम्। पवमानं तु
मध्यमम्। अग्निरेवावमो मृत्युः। चन्द्रमाश्चतुरुच्यते॥२९॥

अनाभोगाः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति सर्वदा। आभोगास्त्वेवं
संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो मध्यममायन्ति।
चतुर्माग्निं च सम्प्रति। पृच्छामि त्वा पापकृतः। यत्र यातयते
यमः। त्वं नस्तद्वहन् प्रब्रूहि। यदि वैत्थाऽसतो गृहान्॥३०॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निर्घ्नन्ति सर्वदा। रोदस्योन्तर्द-
शेषु। तत्र न्यस्यन्ते वासवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते। यथा-
ऽपुण्यस्य कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र तेऽयोनिजा

ज॒नाः। मृ॒त्वा पुन॑र्मृ॒त्युमा॑पद्य॒न्ते। अ॒द्यमा॑नाः स्व॒कर्म॑भिः॥३१॥
 आ॒शा॒ति॒काः क्रि॑मय॒ इ॒वा ततः॑ पू॒यन्ते॑ वा॒स॒वैः। अपै॑तं मृ॒त्युं
 ज॑यति। य ए॒वं वेद॑। स ख॒ल्वै॒वं वि॒द्वद्वा॒ह्मणः॑। दी॒र्घश्रु॑त्तमो
 भ॑वति। कश्य॑प॒स्याति॑थिः सि॒द्धग॑मनः सि॒द्धग॑मनः। तस्यै॒षा
 भ॑वति। आ॒यस्मि॑न्त्स॒प्त वा॑स॒वाः। रोह॑न्ति पू॒र्व्या रु॒हः॥३२॥
 ऋषि॑र्ह दी॒र्घश्रु॑त्तमः। इन्द्र॑स्य घ॒र्मो अति॑थि॒रिति॑।
 कश्य॑पः पश्य॑को भ॒वति॑। यत्सर्वं॑ परि॒पश्य॑तीति
 सौ॒क्ष्म्यात्। अथा॒ग्नेर॑ष्टपुरुष॒स्य। तस्यै॒षा भ॑वति। अ॒ग्ने
 न॑यं सु॒पथा॑ रा॒ये अ॒स्मान्। वि॒श्वानि॑ दे॒व व॒युना॑नि
 वि॒द्वान्। यु॒यो॒र्ध्यस्म॑ञ्जु॒हुरा॒णमे॑नः। भूयि॑ष्ठां ते नम॒ उक्तिं॑
 वि॒धेमे॒ति॥३३॥

[८]

अ॒ग्निश्च॑ जा॒तवे॑दाश्च। स॒हो॒जा अ॑जि॒राप्र॑भुः। वै॒श्वान॑रो
 न॑र्यापाश्च। प॒ङ्क्ति॑रा॒धाश्च॒ सप्त॑मः। वि॒सर्पे॑वाऽष्ट॒मोऽग्नी॑नाम्।
 ए॒तेऽष्टौ॑ व॒सवः॑, क्षि॑ता इ॒ति। यथ॑त्वे॒वाग्ने॑र॒र्चिर्व॑र्णविशेषाः।
 नी॒लार्चि॑श्च पी॒तका॑र्चिश्चेति। अथ॑ वा॒योरे॒काद॑शपुरुषस्यै॒का॒द॑श॒स्त्रीक॑स्य। प्र॒भ्राज॑माना व्य॒वदा॑ताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला
अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं
वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामं हन्ति॥३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानुभ्राट्। अङ्घ्रिर्बम्भारिः।
हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्तसूर्यवर्चाः।
कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च महादेवाः। रश्मयश्च
देवा गरगिरः॥३६॥

नैनं गरो हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि
तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी
बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्।
अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः
स्वतपसः॥३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये
चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति।
वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिविपरीताः। सप्तभिर्वा
तैरुदीरिताः। अमूल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति।
समानमेतदुदकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं
जिन्वन्त्यग्रय इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा
उपासते। महर्षिमस्य गोप्तारम्। जमदग्निमकुर्वत।
जमदग्निराप्यायते। छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोमस्य
तृप्तासः॥ ३९॥

ब्रह्मणा वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छ्रुं
योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदै। शं चतुष्पदे। सोमपा (३) असोमपा
(३) इति निगदव्याख्याताः॥ ४०॥

[९]

सहस्रवृद्धियं भूमिः। परं व्योम सहस्रवृत्। अश्विना
भुज्यूनासत्या। विश्वस्य जगतस्पती। जाया भूमिः
पतिव्योम। मिथुनन्ता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः।
सरमा इति स्त्रीपुमम्। शुक्रं वामन्यद्यजतं वामन्यत्।
विषुरूपे अहनी द्यौरिव स्थः॥ ४१॥

विश्वा हि माया अवथः स्वधावन्तौ। भद्रा वा पूषणाविह

रातिरस्तु। वासांत्यौ चित्रौ जगंतो निधानौ। द्यावाभूमी चरथः
स५ सखायौ। तावश्विना रासभाश्वा हवं मे। शुभस्पती
आगतः सूर्यया सह। त्युग्रोह भुज्युमश्विनोदमेघे। रयिं
न कश्चिन्ममृवां (२) अवाहाः। तमूहथुर्नोभिरात्मन्वर्तीभिः।
अन्तरिक्षप्रुङ्गिरपोदकाभिः॥४२॥

तिस्रः, क्षपस्त्रिरहातिव्रजद्विः। नासंत्या भुज्युमूहथुः
पतङ्गैः। समुद्रस्य धन्वन्तार्द्रस्य पारे। त्रिभीरथैः शतपद्विः
षडश्वैः। सवितारं वितन्वन्तम्। अनुबध्नाति शाम्बरः।
आपपूरषम्बरश्चैव। सवितारेपसोऽभवत्। त्य५ सुतृप्तं
विदित्वैव। बहुसोम गिरं वशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रो वक्रियान्तम्। आयसूयान्तसोमंतृप्सुषु। स
सङ्ग्रामस्तमोद्योऽत्योतः। वाचो गाः पिपाति तत्। स
तद्गोभिः स्तवाऽत्येत्यन्ये। रक्षसानन्विताश्च ये। अन्वेति
परिवृत्याऽस्तः। एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः पृथिव्योः।
अहरहर्गर्भं दधाथे॥४४॥

तयोरेतौ वत्सावहोरात्रे। पृथिव्या अहः। दिवो रात्रिः।
ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वत्सौ।

अ॒ग्निश्चा॑दि॒त्यश्च॑ । रा॒त्रेर्व॑त्सः । श्वे॒त आ॑दि॒त्यः । अ॒होऽग्निः॑ ॥ ४५ ॥
ता॒म्रो अ॑रु॒णः । ता अ॑वि॒सृष्टौ॑ । दम्प॑ती ए॒व भ॑वतः । तयो॑रे॒तौ
व॒त्सौ । वृ॒त्रश्च॑ वैद्यु॒तश्च॑ । अ॒ग्नेर्वृ॑त्रः । वैद्यु॒त आ॑दि॒त्यस्य॑ । ता
अ॑वि॒सृष्टौ॑ । दम्प॑ती ए॒व भ॑वतः । तयो॑रे॒तौ व॒त्सौ ॥ ४६ ॥

उ॒ष्मा च॑ नीहा॒रश्च॑ । वृ॒त्रस्यो॑ष्मा । वैद्यु॒तस्य॑ नीहा॒रः । तौ ता॒वेव
प्रति॑पद्येते । से॒यः रा॒त्री ग॑र्भिणीं पु॒त्रेण॑ सं॒वस॑ति । तस्या॒ वा
ए॒तदु॒ल्बण॑म् । यद्रा॒त्रौ र॒श्मयः॑ । यथा॒ गोर्ग॑र्भिण्या॑ उ॒ल्बण॑म् ।
ए॒वमे॒तस्या॑ उ॒ल्बण॑म् । प्र॒जयि॑ष्णुः प्र॒जया॑ च प॒शुभि॑श्च भ॒वति॑ ।
य ए॒वं वे॒द । ए॒तमु॒द्यन्त॑मपि॒यन्तं॑ चे॒ति । आ॒दि॒त्यः पु॒ण्यस्य॑
व॒त्सः । अथ॑ पवि॒त्राङ्गि॑रसः ॥ ४७ ॥

[१०]

प॒वित्र॑वन्तः परि॒वाज॑मा॒सन्ते॑ । पि॒त॑ेषां प्र॒लो अ॑भि॒रक्ष॑ति व्र॒तम् ।
म॒हः सं॒मुद्रं॑ वरु॒णस्ति॒रोद॑धे । धी॒रा इ॒च्छेकु॑र्धरु॒णेष्वा॒रभ॑म् ।
प॒वित्रं॑ ते॒ वित॑तं ब्रह्म॑ण॒स्पत॑े । प्र॒भुर्गा॑त्राणि॒ पर्य॑षि॒विश्व॑तः ।
अत॑प्ततनूर्न॒ तदा॑मो अ॒श्रुते॑ । शृ॒तासु॑ इ॒द्वह॑न्त॒स्तत्स॑मा॒शत॑ ।
ब्र॒ह्मा दे॒वाना॑म् । अ॒सन्तः स॒द्ये तत॑क्षुः ॥ ४८ ॥

ऋष॑यः स॒प्तात्रि॑श्च॒ यत् । सर्वे॑ऽत्रयो अ॒ंगस्त्य॑श्च । नक्ष॑त्रैः

शङ्कुतोऽवसन्। अथ सवितुः श्यावाश्वस्याऽवर्तिकामस्य।
अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा। नक्तं ददृश्रे कुहचिद्विवेयुः।
अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि। विचाकशच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति।
तत्सवितुर्वरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि॥४९॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तत्सवितुर्वृणीमहे। वयं देवस्य
भोजनम्। श्रेष्ठं सर्वधातमम्। तुरं भगस्य धीमहि।
अपांगूहत सविता तृभीन्। सर्वान्दिवो अन्धसः। नक्तं
तान्यभवन्दृशे। अस्थ्यस्त्रा सम्भविष्यामः। नाम नामैव नाम
मै॥५०॥

नपुंसकं पुमांस्यस्मि। स्थावरोऽस्म्यथ जङ्गमः।
यजेऽयक्षि यष्टाहे च। मया भूतान्ययक्षत। पशवो मम
भूतानि। अनूबन्ध्योऽस्म्यहं विभुः। स्त्रियः सतीः। ता उमे
पुंस आहुः। पश्यदक्षणात्रविचेतदन्धः। कविर्यः पुत्रः स
इमा चिकेत॥५१॥

यस्ता विजानात्सवितुः पितासत्। अन्धो मणिमविन्दत्।
तमनङ्गुलिरावेयत्। अग्रीवः प्रत्यमुञ्चत्। तमजिह्वा असञ्चत्।
ऊर्ध्वमूलमवाकछाखम्। वृक्षं यो वेद सम्प्रति। न स जातु

जनः श्रद्ध्यात्। मृत्युर्मा मारयादितिः। हसितं रुदितं
गीतम्॥५२॥

वीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि
स्नेव विद्धि तत्। अतृष्यंस्तृष्यध्यायत्। अस्माज्जाता
मै मिथू चरन्। पुत्रो निर्ऋत्या वैदेहः। अचेता यश्च
चेतनः। स तं मणिमविन्दत्। सोऽनङ्गुलिरावयत्। सोऽग्रीवः
प्रत्यमुश्चत्॥५३॥

सोऽजिह्वो असञ्चत। नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्। यदि
प्रविशेत्। मिथौ चरित्वा प्रविशेत्। तत्सम्भवंस्य व्रतम्।
आतमग्ने रथं तिष्ठ। एकांश्वमेकयोजनम्। एकचक्रमेकधुरम्।
वातध्राजिगतिं विभो। न रिष्यति न व्यथते॥५४॥

नास्याक्षो यातु सञ्जति। यच्छ्वेतांन् रोहितांश्चाग्नेः। रथे
युक्त्वाऽधितिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये
विंशत्या च। तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च। नियुद्धिर्वायविह
ता विमुश्च॥५५॥

[११]

आतनुष्व प्रतनुष्व। उद्धमाऽऽधमं सन्धम। आदित्ये

चन्द्रवर्णानाम्। गर्भमाधेहि यः पुमान्। इतः सिक्तः
सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं कृधि। वारादं जनयाग्रेऽग्निम्। य
एको रुद्र उच्यते। असङ्ख्याताः सहस्राणि। स्मर्यते न च
दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधत। आमन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। याहि मयूररोमभिः।
मा त्वा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव ता इहि।
मा मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। यामि मयूररोमभिः। मा मा
केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। निधन्वेव तां (२) इमि। अणुभिश्च
महद्भिश्च॥५७॥

निघृष्वैरसमायुतैः। कालैरहरित्वमापन्नैः। इन्द्राऽऽयाहि
सहस्रयुक्। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्रुकः।
संवत्सरो विषूवर्णैः। नित्यास्तेऽनुचरास्तव। सुब्रह्मण्योः
सुब्रह्मण्योः सुब्रह्मण्योम्। इन्द्राऽऽगच्छ हरिव आगच्छ
मेधातिथेः। मेष वृषणश्वस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार। कौशिकब्राह्मण गौतमब्रुवाण।
अरुणाश्वा इहागताः। वसंवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वासो-
ऽग्नयः। अग्निश्च जातवेदाश्चेत्येते। ताम्राश्वास्ताम्ररथाः।

ताम्रवर्णास्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः खादुदतः। इतो रुद्राः
पराङ्मताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता च।
विश्वरूपैरिहाऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा इति
तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि च। कालावयवानामितः
प्रतीज्या। वासात्या इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं
करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति।
वाश्रेव विद्युदिति। ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि।
ब्रह्मण आस्तरणमसि। ब्रह्मण उपस्तरणमसि॥६०॥

[१२]

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद
न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्।
अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न
चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीममूं
दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं

म॒हीमू षु। अ॒दि॒ति॒र्द्यौर॒दि॒तिर॒न्तरि॑क्षम्। अ॒दि॒तिर्मा॒ता
स पि॒ता स पु॒त्रः। वि॒श्वे दे॒वा अ॒दि॒तिः प॒ञ्चज॒नाः।
अ॒दि॒तिर्जा॒तम॒दि॒तिर्ज॒नि॒त्वम्। अ॒ष्टौ पु॒त्रासो॒ अ॒दि॒तेः। ये
जा॒तास्त॒न्वः परि॑। दे॒वां (२) उप॑प्रैत्स॒प्तभिः॥६२॥

प॒रा मा॒र्ताण्ड॑मास्य॒त्। स॒प्तभिः पु॒त्रैर॒दि॒तिः। उप॑प्रैत्पू॒र्व्यं
युग॑म्। प्र॒जायै॑ मृ॒त्यवे॑ त॒त्। प॒रा मा॒र्ताण्ड॑माभ॒र॒दि॒तिः।
ता॒ननु॑क्र॒मिष्या॑मः। मि॒त्रश्च॒ वरु॑णश्च। धा॒ता चा॒र्य॒मा च।
अ॒श॒श्च॒ भग॑श्च। इन्द्रश्च॒ वि॒वस्वा॑श्चेत्ये॒ते। हि॒र॒ण्य॒ग॒र्भो
ह॒सः शु॒चि॒षत्। ब्र॒ह्म॑ज॒ज्ञानं॑ तदि॒त्प॒दमि॒ति। गु॒र्भः
प्रा॒जाप॒त्यः। अथ॑ पु॒रुषः॒ सप्त॑ पु॒रुषः॥६३॥

[य॒था॒स्था॒नं ग॑र्भि॒ण्यः]

[१३]

योऽसौ॑ त॒पन्नु॒देति॑। स॒ सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॒दायो॒देति॑। मा
मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शू॒नाम्। मा म॑म॒ प्रा॒णाना॒दायो॒द॒गाः। अ॒सौ
यो॑ऽस्त॒मेति॑। स॒ सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॒दाया॒ऽस्त॒मेति॑। मा मे॑
प्र॒जाया॒ मा प॑शू॒नाम्। मा म॑म॒ प्रा॒णाना॒दाया॒ऽस्त॒ङ्गाः। अ॒सौ
य आ॒पूर्य॑ति। स॒ सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरा॒पूर्य॑ति॥६४॥

मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरा॒पूरि॑ष्ठाः।
 अ॒सौ योऽप॑क्षीयति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑क्षीयति। मा
 मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑क्षेष्ठाः। अ॒मूनि॒
 नक्ष॑त्राणि। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति
 च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत्
 मोत्सृ॑पत॥६५॥

इ॒मे मासा॑श्चार्धमा॒साश्च॑। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पन्ति॒
 चोत्स॑र्पन्ति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑
 प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मोत्सृ॑पत। इ॒म ऋ॒तवः॑। सर्वे॑षां भू॒तानां॑
 प्रा॒णैरप॑प्रसर्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्।
 मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मोत्सृ॑पत। अ॒य॑ सं॒वत्स॒रः। सर्वे॑षां
 भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति॒ चोत्स॑र्पति च॥६६॥

मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प।
 इ॒दम॑हः। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति॒ चोत्स॑र्पति च। मा
 मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प।
 इ॒य॑ रा॒त्रिः। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति॒ चोत्स॑र्पति च।

मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा म॑म॒ प्रा॒णैर॑प॒प्रसृ॑प॒ मोत्सृ॑प।
ॐ भूर्भुवः॑ स्वः। एत॒द्वो मि॑थुनं मा नो मि॑थुनं री॒द्वम्॥६७॥

[१४]

अथाऽऽदि॒त्यस्या॑ष्टपुरुष॒स्य। वसू॑नामादि॒त्याना॑ऽ स्थाने
स्वतेज॑सा भा॒नि। रु॒द्राणा॑मादि॒त्याना॑ऽ स्थाने स्वतेज॑सा
भा॒नि। आदि॒त्याना॑मादि॒त्याना॑ऽ स्थाने स्वतेज॑सा भा॒नि।
स॒ताः स॒त्याना॑म्। आदि॒त्याना॑ऽ स्थाने स्वतेज॑सा भा॒नि।
अभि॑धू॒न्वता॑मभि॒घ्नता॑म्। वा॒तव॑तां म॒रुता॑म्। आदि॒त्याना॑ऽ
स्थाने स्वतेज॑सा भा॒नि। ऋ॒भूणा॑मादि॒त्याना॑ऽ स्थाने
स्वतेज॑सा भा॒नि। वि॒श्वेषा॑ दे॒वाना॑म्। आदि॒त्याना॑ऽ स्थाने
स्वतेज॑सा भा॒नि। सं॒वत्स॑र॒स्य स॒वितुः॑। आदि॒त्यस्य॑ स्थाने
स्वतेज॑सा भा॒नि। ॐ भूर्भुवः॑ स्वः। र॒श्मयो॑ वो मि॑थुनं मा
नो मि॑थुनं री॒द्वम्॥६८॥

[१५]

आ॒रोग॑स्य स्थाने स्वतेज॑सा भा॒नि। भ्राज॑स्य स्थाने
स्वतेज॑सा भा॒नि। प॒टर॑स्य स्थाने स्वतेज॑सा भा॒नि।
प॒तङ्ग॑स्य स्थाने स्वतेज॑सा भा॒नि। स्व॒र्णर॑स्य स्थाने
स्वतेज॑सा भा॒नि। ज्योति॑षी॒मत॑स्य स्थाने स्वतेज॑सा भा॒नि।

विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।

रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७१॥

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी न॒रकः। तस्मान्नः प॑रिपा॒हि।
दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी न॒रकः। तस्मान्नः प॑रिपा॒हि।
उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी न॒रकः। तस्मान्नः प॑रिपा॒हि।
उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी न॒रकः। तस्मान्नः प॑रिपा॒हि। आ
यस्मिन्त्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रत॑वित्येते॥ ७३॥

[१९]

इन्द्र॒घोषा वो॒ वसु॑भिः पु॒रस्ता॒दुप॑दधताम्। मनोजवसो
वः पि॒तृभिर्दक्षि॑णत उप॑दधताम्। प्रचै॒ता वो रु॒द्रैः
प॒श्चादुप॑दधताम्। विश्वक॑र्मा व आ॒दि॒त्यैरु॒त्तर॑त उप॑दधताम्।
त्वष्टा॑ वो रू॒पैरु॒परि॑ष्टा॒दुप॑दधताम्। संज्ञानं वः प॑श्चादि॒ति।
आ॒दि॒त्यः सर्वो॑ऽग्निः पृथि॒व्याम्। वा॒युरन्तरि॑क्षे। सूर्यो॑ दि॒वि।
च॒न्द्रमा॑ दि॒क्षु। नक्ष॑त्राणि स्वलो॒के। ए॒वा ह्ये॒वा। ए॒वा ह्यग्ने॑।
ए॒वा हि वा॑यो। ए॒वा हीन्द्र॑। ए॒वा हि पू॑षन्। ए॒वा हि
दे॒वाः॥ ७४॥

[२०]

आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः। अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒

सूर्यश्च। सह संश्चस्करद्धिया। वाय्वश्चा रश्मिपतयः।
मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे
सुत। महानाम्रीर्महामानाः। महसो महसः स्वः॥७५॥

देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत। अपाश्र्युष्णिमपा
रक्षः। अपाश्र्युष्णिमपारघम्। अपाघ्नमपंचावर्तिम्।
अपदेवीरितो हित। वज्रं देवीरजीताश्च। भुवनं देवसूवरीः।
आदित्यानदितिं देवीम्। योनिनोर्ध्वमुदीषत॥७६॥

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।
केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठाꣳ शतधा
हि। समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु।
दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम
सन्दृशि॥७७॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।

चन्द्रमा वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।
अग्निर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽग्नेरायतनं
वेद॥७८॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्। आयतनवान्
भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान्
भवति। वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो
वायोरायतनं वेद। आयतनवान् भवति॥७९॥

आपो वै वायोरायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं
वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। असौ वै
तपन्नपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽमुष्यं तपत
आयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वा अमुष्यं तपत
आयतनम्॥८०॥

आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं
वेद। आयतनवान् भवति। चन्द्रमा वा अपामायतनम्।
आयतनवान् भवति। यश्चन्द्रमसं आयतनं वेद। आयतनवान्
भवति। आपो वै चन्द्रमसं आयतनम्। आयतनवान्
भवति॥८१॥

य ए॒वं वेद॑। यो॑ऽपामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति।
नक्ष॑त्राणि वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यो
नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै
नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य ए॒वं वेद॑॥८२॥

यो॑ऽपामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। पर्जन्यो॒ वा
अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यः पर्जन्य॑स्यऽऽय॒तनं॑
वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै पर्जन्य॑स्यऽऽय॒तनम्॑।
आ॒यत॑नवान् भवति। य ए॒वं वेद॑। यो॑ऽपामा॒यत॑नं वेद॑॥८३॥

आ॒यत॑नवान् भवति। संव॑त्सरो वा अ॒पामा॒यत॑नम्।
आ॒यत॑नवान् भवति। यः संव॑त्सरस्यऽऽय॒तनं॑ वेद॑।
आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै संव॑त्सरस्यऽऽय॒तनम्॑।
आ॒यत॑नवान् भवति। य ए॒वं वेद॑। यो॑ऽप्सु ना॒वं प्र॑ति॒ष्ठितां॑
वेद॑। प्रत्ये॒व ति॑ष्ठति॥८४॥

इ॒मे वै लो॒का अ॒प्सु प्र॑ति॒ष्ठिताः। तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता। अ॒पा॑
रस॑मुद॑य॑सन्। सूर्ये॑ शु॒क्र॑ स॒माभृ॑तम्। अ॒पा॑ रस॑स्य॒ यो
रसः॑। तं वो॑ गृह्णाम्युत्त॑ममि॒ति। इ॒मे वै लो॒का अ॒पा॑ रसः॑।
ते॑ऽमुष्मि॑न्नादि॒त्ये स॒माभृ॑ताः। जा॒नुद॒घ्नीमु॑त्तरवे॒दीं खा॒त्वा।

अ॒पां पू॒रयि॒त्वा गु॒ल्फद॒घ्नम्॥८५॥

पुष्कर॑पर्णैः पुष्कर॑दण्डैः पुष्करै॑श्च स॒स्तीर्य॑। तस्मि॑न्वि॒हाय॑से। अ॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति। कस्मा॑त्प्रणी॒तेऽयम॒ग्निश्ची॒यते॑। साप्र॑णी॒तेऽयम॒प्सु ह्ययं॑ ची॒यते॑। अ॒सौ भुव॑ने॒प्यना॑हिता॒ग्निरे॒ताः। तम॑भित॑ ए॒ता अ॒बीष्ट॑का॒ उप॑दधाति। अ॒ग्निहो॒त्रे दर्श॑पूर्णमा॒सयोः॑। प॒शुब॒न्धे चा॑तुर्मा॒स्येषु॑॥८६॥

अथो॑ आहुः। सर्वेषु॑ यज्ञ॑कृतुष्विति॑। ए॒तद्धं॑ स्म॒ वा आ॑हुः शण्डि॒लाः। कम॒ग्निं चि॑नुते। स॒त्रियम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। सं॒वत्सरं॑ प्र॒त्यक्षे॑ण। कम॒ग्निं चि॑नुते। सा॒वित्रम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। अ॒मुमा॑दित्यं प्र॒त्यक्षे॑ण। कम॒ग्निं चि॑नुते॥८७॥

ना॒चिके॑तम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। प्रा॒णान्प्र॒त्यक्षे॑ण। कम॒ग्निं चि॑नुते। चा॒तुर्हो॒त्रियम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। ब्र॒ह्म प्र॒त्यक्षे॑ण। कम॒ग्निं चि॑नुते। वै॒श्वसृ॒जम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। शरी॑रं प्र॒त्यक्षे॑ण। कम॒ग्निं चि॑नुते। उ॒पा॒नुवा॒क्यमा॒शुम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः॥८८॥

इ॒माँल्लो॒कान्प्र॒त्यक्षे॑ण। कम॒ग्निं चि॑नुते। इ॒ममा॑रुणकेतुकम॒ग्निं चि॑न्वा॒न इति॑। य ए॒वासौ॑। इ॒तश्चा॒ऽमुत॑श्चा॒ऽव्यती॑पा॒ती।

तमिति। योऽग्नेर्मिथूया वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा
अग्नेर्मिथूयाः। मिथुनवान्भवति। य एवं वेद॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमांसन्त्सलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे
समभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत। इदं
सृजेयमिति। तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा
वदति। तत्कर्मणा करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे
समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो
मनीषेति। उपैनुन्तदुपनमति। यत्कामो भवति। य एवं
वेद। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा। शरीरमधूनुत। तस्य
यन्मांसमासीत्। ततोऽरुणाः केतवो वातरशना ऋषय
उदतिष्ठन्॥९१॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो
रसः। सोऽपाम्। अन्तरतः कूर्मं भूतं सर्पन्तम्। तमब्रवीत्।
मम वैत्वङ्मांसम्। समभूत्॥९२॥

नेत्यब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासमिति। तत्पुरुषस्य पुरुषत्वम्।

स सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। भूत्वोदतिष्ठत्।
तमब्रवीत्। त्वं वै पूर्वः समभूः। त्वमिदं पूर्वः कुरुष्वेति। स
इत आदायापः॥१३॥

अञ्जलिना पुरस्तादुपादधात्। एवाह्येवेति। तत आदित्य
उदतिष्ठत्। सा प्राची दिक्। अथारुणः केतुर्दक्षिणत
उपादधात्। एवाह्यग्र इति। ततो वा अग्निरुदतिष्ठत्। सा
दक्षिणा दिक्। अथारुणः केतुः पश्चादुपादधात्। एवा हि
वायो इति॥१४॥

ततो वायुरुदतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथारुणः केतुरुत्तरत
उपादधात्। एवाहीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र उदतिष्ठत्। सोदीची
दिक्। अथारुणः केतुर्मध्यं उपादधात्। एवा हि पूषन्निति।
ततो वै पूषोदतिष्ठत्। सेयं दिक्॥१५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्ठादुपादधात्। एवा हि देवा इति।
ततो देवमनुष्याः पितरः। गन्धर्वाप्सरसश्चोदतिष्ठन्। सोर्ध्वा
दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा रक्षांसि
पिशाचाश्चोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुङ्गो हि ते
समभवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१६॥

आपो ह यद्ब्रूहीतीर्गर्भमायन्। दक्षं दधाना जूनयन्तीः
स्वयम्भुम्। तत इमेध्यसृज्यन्त सर्गाः। अद्ध्यो वा इदं
समभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म स्वयम्भ्विति। तस्मादिदं
सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव
तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्।
तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः
प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य।
आत्मनाऽऽत्मानंमभि संविवेशेति। सर्वमेवेदमात्वा।
सर्वमवरुद्ध। तदेवानुप्राविशति। य एवं वेद॥१८॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपां रूपाणि।
मेघो विद्युत्। स्तनयिबुर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति
वर्षा गृह्णाति। ताः पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या
आपः। मुखत एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखतो
ब्रह्मवर्चसितरः॥१९॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता वै

तेजस्विनीरापः। तेज एवास्य दक्षिणतो दधाति।
तस्मादक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा गृह्णाति। ताः
पश्चादुपदधाति। प्रतितिष्ठता वै स्थावराः। पश्चादेव प्रतितिष्ठति।
वहन्तीगृह्णाति॥१००॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एता वहन्तीरिवोद्गतीरिव
आकूजतीरिव धावन्तीः। ओज एवास्योत्तरतो दधाति।
तस्मादुत्तरोऽर्ध ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य
उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति।
पुल्वल्या गृह्णाति। ता उपरिष्ठादुपादधाति॥१०१॥

असौ वै पुल्व्याः। अमुष्यामेव प्रतितिष्ठति। दिक्षूपदधाति।
दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते।
यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदवरुन्धे। तं वा एतमरुणाः केतवो
वातरशना ऋषयोऽचिन्वन्। तस्मादारुणकेतुकः॥१०२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः।
प्रतिष्ठां शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसमिति।
शतशश्चैव सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य
उचैनमेवं वेद॥१०३॥

[२४]

जा॒नु॒द॒घ्नीमु॒त्तरवे॒दीं खा॒त्वा। अ॒पां पू॒रय॑ति। अ॒पा॒५ सं॒र्व॒त्वाय॑।
पु॒ष्कर॒पर्ण॑५ रु॒क्मं पु॒रुष॑मित्युप॒दधा॑ति। तपो॒ वै पु॒ष्कर॒पर्णम्।
स॒त्य॑५ रु॒क्मः। अ॒मृतं॑ पु॒रुषः॑। ए॒ताव॑द्वा वाँ॑ऽस्ति। याव॑दे॒तत्।
याव॑दे॒वास्ति॑॥१०४॥

तदव॑रुन्धे। कूर्ममुप॒दधा॑ति। अ॒पामे॒व मे॒धम॑वरुन्धे। अथो॑
स्वर्ग॑स्य॒ लोक॑स्य॒ सम॑ष्ठ्यै। आ॒प॒मा॒पाम॑पः सर्वाः॑।
अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः। अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह
सं॒श्चस्कर॑र्द्धि॒या इति॑। वा॒य्वश्वा॑ रश्मि॒पत॑यः। लो॒कं
पृ॒णच्छि॒द्रं पृ॒ण॥१०५॥

यास्ति॒स्रः प॑रम॒जाः। इ॒न्द्रघो॑षा वो॒ वसु॑भिरे॒वाह्ये॑वेति।
पञ्च॒चित॑य॒ उप॑दधाति। पाङ्गो॒ऽग्निः। यावा॑ने॒वाग्निः। तं चि॑नुते।
लो॒कं पृ॑णया द्वितीया॒मुप॑दधाति। पञ्च॑ पदा॒ वै वि॒राट्।
तस्या॒ वा इ॒यं पादः॑। अ॒न्तरि॑क्षं॒ पादः॑। द्यौः पादः॑। दि॒शः
पादः॑। प॒रोर॑जाः पादः॑। वि॒राज्ये॑व प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। य ए॒तम॑ग्निं
चि॑नुते। य उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑॥१०६॥

[२५]

अ॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑। तम॒भित॑ ए॒ता अ॒बीष्ट॑का॒ उप॑दधाति।
अ॒ग्नि॒हो॒त्रे दर्श॑पूर्णमा॒सयोः॑। प॒शुब॒न्धे चा॑तुर्मा॒स्येषु॑। अथो॑
आहुः। सर्वेषु॑ यज्ञ॒ऋतु॑ष्विति॑। अथ॑ ह स्माहारुणः
स्वा॒य॒म्भुवः॑। सा॒वि॒त्रः सर्वो॑ऽग्निरित्यन॑नुषङ्गं॑ मन्यामहे। नाना॒
वा ए॒तेषां॑ वी॒र्या॑णि। कम॒ग्निं चि॑नुते॥१०७॥

स॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। कम॒ग्निं चि॑नुते। सा॒वि॒त्रम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः।
कम॒ग्निं चि॑नुते। ना॒चि॒के॒तम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। कम॒ग्निं चि॑नुते।
चा॒तुर्हो॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। कम॒ग्निं चि॑नुते। वै॒श्व॒सृ॒जम॒ग्निं
चि॑न्वा॒नः। कम॒ग्निं चि॑नुते॥१०८॥

उ॒पा॒नु॒वा॒क्य॑मा॒शुम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। कम॒ग्निं चि॑नुते।
इ॒ममो॑रुणकेतुकम॒ग्निं चि॑न्वा॒न इति॑। वृषा॒ वा अ॒ग्निः।
वृषा॑णौ स॒ऽस्फा॑लयेत्। ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः। तस्मा॑न्नानुष॒ज्यः।
सो॒त्तर॑वेदिषु॑ ऋ॒तुषु॑ चिन्वीत। उ॒त्तर॑वे॒द्याः ह्य॑ग्निश्ची॒यते॑।
प्र॒जाका॑मश्चिन्वीत॥१०९॥

प्रा॒जा॒प॒त्यो वा ए॒षोऽग्निः॑। प्रा॒जा॒प॒त्याः प्र॒जाः। प्र॒जावा॑न्
भवति॑। य ए॒वं वेद॑। प॒शुका॑मश्चिन्वीत। सं॒ज्ञानं॑ वा ए॒तत्
प॑शूनाम्। यदापः॑। प॒शूनामे॒व सं॒ज्ञाने॑ऽग्निं चि॑नुते। प॒शुमान्

भवति। य ए॒वं वेद॑॥११०॥

वृष्टि॑कामश्चिन्वीत। आपो॒ वै वृष्टिः॑। पर्जन्यो॒ वर्षु॑को भवति।
य ए॒वं वेद॑। आ॒मया॒वी चि॑न्वीत। आपो॒ वै भेष॑जम्।
भेष॑जमे॒वास्मै॑ करोति। सर्व॒मायु॑रेति। अ॒भिचर॑श्चिन्वीत।
वज्रो॒ वा आपः॑॥१११॥

वज्र॑मे॒व भ्रातृ॑व्येभ्यः प्रहरति। स्तृणु॑त ए॒नम्। तेज॑स्कामो॒
यश॑स्कामः। ब्र॒ह्मव॑र्चस॒कामः॑ स्व॒र्गका॑मश्चिन्वीत। ए॒ताव॑द्वा
वा॑ऽस्ति। याव॑दे॒तत्। याव॑दे॒वास्ति॑। तदव॑रुन्धे। तस्यै॒तद्व॑तम्।
वर्ष॑ति॒ न धा॑वेत्॥११२॥

अ॒मृतं॒ वा आपः॑। अ॒मृत॑स्यान॒न्तरि॑त्यै। नाप्सु॑ मूत्र॑पुरी॒षं
कुर्या॑त्। न निष्ठी॑वेत्। न वि॒वस॑नः स्नायात्। गुह्यो॒ वा
ए॒षोऽग्निः॑। ए॒तस्या॒ग्नेरन॑तिदाहाय। न पु॑ष्कर॒पर्णानि॑ हि॒रण्यं॑
वाऽधि॑तिष्ठेत्। ए॒तस्या॒ग्नेरन॑भ्यारोहाय। न कूर्म॑स्याश्री॒यात्।
नोद॑कस्या॒घातु॑का॒न्येन॑मोद॒कानि॑ भवन्ति। अ॒घातु॑का॒ आपः॑।
य ए॒तम॒ग्निं चि॑नुते। य उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑॥११३॥

[२६]

इ॒मानु॑कं भु॒वना॑ सीषधे॒म। इन्द्र॑श्च॒ विश्वे॑ च दे॒वाः। य॒ज्ञं

च नस्तुन्वं च प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु।
आदित्यैरिन्द्रः सगणो मरुद्भिः। अस्माकं भूत्वविता
तनूनाम्। आप्लवस्व प्रप्लवस्व। आण्डीभवज मा मुहुः।
सुखादीन्दुःखनिधनाम्। प्रतिमुञ्चस्व स्वां पुरम्॥११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यकल्पयन्। ते ते देहं
कल्पयन्तु। मा च ते ख्यास्मं तीरिषत्। उत्तिष्ठत् मा स्वप्ता।
अग्निमिच्छध्वं भारताः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः। सूर्येण
सयुजोषसः। युवां सुवासाः। अष्टाचक्रा नवद्वारा॥११५॥

देवानां पूरयोध्या। तस्यां हिरण्मयः कोशः। स्वर्गो लोको
ज्योतिषाऽऽवृतः। यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतेनाऽऽवृतां
पुरीम्। तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च। आयुः कीर्तिं प्रजां ददुः।
विभ्राजमानां हरिणीम्। यशसा सम्परीवृताम्। पुरं
हिरण्मयीं ब्रह्मा॥११६॥

विवेशाऽपरार्जिता। परादेत्यज्यामयी। परादेत्यनाशकी।
इह चामुत्र चान्वेति। विद्वान्देवासुरानुभयान्। यत्कुमारी
मन्द्रयते। यद्योषिद्यत्पतिव्रता। अरिष्टं यत्किं च क्रियते।
अग्निस्तदनुवेधति। अश्रुतांसः श्रुतासश्च॥११७॥

यज्वानो॒ येऽप्ययज्वनः॑। स्वर्यन्तो॒ नापैक्षन्ते॑। इन्द्रमग्निं च॑
ये विदुः। सिकता इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः।
अस्माल्लोकादमुष्माच्च। ऋषिभिरदात्पृश्निभिः। अपेत वीत वि
च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तु-
भिर्व्यक्तम्॥११८॥

यमो ददात्ववसानमस्मै। नृ मुणन्तु नृपात्वर्यः। अकृष्टा ये
च कृष्टजाः। कुमारीषु कनीनीषु। जारिणीषु च ये हिताः।
रेतः पीता आण्डपीताः। अङ्गारेषु च ये हुताः। उभयान्
पुत्रपौत्रकान्। युवेऽहं यमराजंगान्। शतमिन्नु शरदः॥११९॥
अदो यद्वह्म विलबम्। पितृणां च यमस्य च।
वरुणस्याश्विनोरग्नेः। मरुतां च विहायसाम्। कामप्रयवणं मे
अस्तु। स ह्येवास्मि सनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो रायो
धनम्। पुत्रानापो देवीरिहाऽऽहित॥१२०॥

[२७]

विशीर्ष्णीं गृध्रशीर्ष्णीं च। अपेतो निर्ऋतिः हथः। परिबाधः
श्वेतकुक्षम्। निजङ्घः शबलोदरम्। स तान् वाच्यायया सह।
अग्ने नाशय सन्दृशः। ईर्ष्यासूये बुभुक्षाम्। मन्युं कृत्यां च

दीधिरे। रथेन किं शुकावन्ता। अग्ने नाशय सन्दृशः॥१२१॥

[२८]

प॒र्जन्या॑य॒ प्रगा॑यत। दि॒वस्पु॑त्राय॒ मी॒ढुषे॑। स नो॑
य॒वस॑मिच्छतु। इ॒दं वचः॑ प॒र्जन्या॑य स्व॒राजे॑। हृ॒दो
अ॒स्त्वन्त॑र॒न्तद्यु॑योत। म॒योभू॑र्वातो॒ विश्व॑कृ॒ष्टयः॑ सन्त्व॒स्मे।
सु॒पिप्प॒ला ओष॑धीर्दे॒वगो॑पाः। यो गर्भ॑मोष॒धीना॑म्। गवा॑
कृ॒णोत्य॑र्वताम्। प॒र्जन्यः॑ पु॒रुषी॑णाम्॥१२२॥

[२९]

पुन॑र्मा॒मैत्वि॑न्द्रि॒यम्। पुन॑रायुः पुन॑र्भगः। पुन॑र्ब्रा॒ह्मण॑मैतु
मा। पुन॑र्द्रवि॒णमैतु॑ मा। यन्मे॒ऽद्य रे॑तः पृथि॒वीम॑स्कान्।
यदोष॑धीर॒प्यस॑र॒द्यदा॑पः। इ॒दं तत्पुन॑राददे। दी॒र्घायु॑त्वाय॒
वर्च॑से। यन्मे॒ रेतः॑ प्रसि॑च्यते। यन्म॒ आज॑ायते पुनः। तेन॑
मा॒ममृ॑तं कुरु। तेन॑ सु॒प्रज॑सं कुरु॥१२३॥

[३०]

अ॒द्भ्यस्ति॑रो॒ऽधाऽजा॑यत। तव॑ वैश्र॒वणः॑ स॒दा। ति॑रो॒ऽधेहि॑
स॒प॒त्नान्नः॑। ये अपो॑ऽश्र॒न्ति के॒चन॑। त्वा॒ष्ट्रीं मा॒यां वैश्र॑व॒णः।
रथ॑ सह॒स्रव॑न्धुरम्। पु॒रुश्च॑क्र॒ सह॑स्राश्वम्। आ॒स्था॒याया॑हि

नो बलिम्। यस्मै भूतानि बलिमावहन्ति। धनं गावो हस्ति
हिरण्यमश्वान्॥१२४॥

असाम सुमतौ यज्ञियस्य। श्रियं बिभ्रतोऽन्नमुखीं
विराजम्। सुदर्शने च क्रौञ्चे च। मैनागे च महागिरौ।
शतद्वाट्टारंगमन्ता। स॒ह्यं नगरं तव। इति मन्त्राः।
कल्पोऽत ऊर्ध्वम्। यदि बलि॑ हरेत्। हिरण्यनाभये
वितुदये कौबेरायायं बलिः॥१२५॥

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलि॑ हृत्वोपतिष्ठेत।
क्षत्रं क्षत्रं वैश्रवणः। ब्राह्मणा वयु॑ स्मः। नमस्ते
अस्तु मा मां हि॑सीः। अस्मात्प्रविश्यान्नमद्धीति। अथ
तमग्निमादधीत। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः।
तिरोऽधा भुवः॥१२६॥

तिरोऽधाः स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां
लोकानामाधिपत्ये सीदेति। अथ तमग्निमिन्धीत।
यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः स्वाहा॑। तिरोऽधा
भुवः स्वाहा॑। तिरोऽधाः स्वः स्वाहा॑। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः
स्वाहा॑। यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुतीरहुता भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुञ्जीत। परः
सुप्तजनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः
सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्। सर्वार्था
न सिद्ध्यन्ते। यस्ते विघातुको भ्राता। ममान्तरहृदये
श्रितः॥१२८॥

तस्मा इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थान्मा विवंधीत्। मयि
स्वाहा। राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने। नमो वयं वैश्रवणाय
कुर्महे। स मे कामान्कामकामाय मह्यम्। कामेश्वरो वैश्रवणो
ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय। महाराजाय नमः। केतवो
अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठाः शतधा हि।
समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु।
दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम
सन्दृशि॥१२९॥

[३१]

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः
समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी।
चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयत्।
औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मामैत्विन्द्रियमि-

त्येतेनऽनुवाकेन। उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥
 अंसश्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये।
 चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति
 व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः।
 अरण्येऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा॥१३१॥
 महानाम्नीभिरुदकं संस्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा
 नः शन्तमेत्योषधीरालुभते। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे।
 धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्।
 यथाशक्ति वा। एवं स्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत।
 तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
 स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाग्ँ संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।
 स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
 स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्रये नमः पृथिव्यै नमः
ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां
वयं स्वर्गं लोकमेष्यामो वयमेष्याम इति तेऽसुराः
सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा
अमुह्यस्ते न प्राजानस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं
लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन्
प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो
यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते
यजंत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्येवाधीयीत याजयेद्यजंत वा
यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं
बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं
प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान्

प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत् तानि वरमवृणीताऽऽदित्यो
नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति
तस्मादुत्तिष्ठन्तु ह वा तानि रक्षांस्यादित्यं योधयन्ति
यावदस्तमन्वंगात्तानि ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रिया-
ऽभिमन्त्रितेनाम्भसा शाम्यन्ति तदु ह वा एते ब्रह्मवादिनः
पूर्वाभिमुखाः सन्ध्यायां गायत्रियाऽभिमन्त्रिता आप ऊर्ध्वं
विक्षिपन्ति ता एता आपो वज्रीभूत्वा तानि रक्षांसि
मन्देहारुणे द्वीपे प्रक्षिपन्ति यत्प्रदक्षिणं प्रक्रमन्ति तेन
पाप्मानम् अवधून्वन्त्युद्यन्तमस्तं यन्तम् आदित्यमभिध्यायन्
कुर्वन् ब्राह्मणो विद्वान्सकलं भद्रमश्रुतेऽसावादित्यो ब्रह्मेति
ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति य एवं वेद॥२॥

[२]

यद्देवा देवहेळनं देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
मुश्चतर्तस्यर्तेन मामिता। देवा जीवनकाम्या यद्वाचाऽनृत-
मूदिमा। तस्मान्न इह मुश्चत विश्वे देवाः सजोषसः। ऋतेन
द्यावापृथिवी ऋतेन त्वं सरस्वति। कृतान्नः पाह्येनसो यत्किं
चानृतमूदिमा। इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः।
ते नो मुश्चन्त्वेनसो यदन्यकृतमारिमा। सजातशसादुत

जामिश॑सा॒ज्याय॑सः श॑सा॒दुत वा॒ कनी॑यसः। अना॑धृष्टं
देव॑कृतं॒ यदेन॑स्तस्मा॒त् त्वम॑स्मा॒ज्जात॑वेदो मुमु॒ग्धि॥३॥

यद्वा॒चा यन्मन॑सा बा॒हुभ्या॑मू॒रुभ्या॑म॒ष्टीव॑द्वा॒ शिश्रै॑र्यद॒नृतं॑
चकृ॑मा व॒यम्। अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑देन॑सो॒ गार्ह॑पत्यः प्रमु॑ञ्चतु
चकृ॑म या॒नि दुष्कृ॑ता। येन॑ त्रि॒तो अ॑र्ण॒वान्निर्ब॑भूव॒ येन॑
सूर्य॑ तम॑सो निर्मु॒मोच॑। येनेन्द्रो॒ विश्वा॒ अज॑हा॒दरा॑तीस्तेना॒हं
ज्योति॑षा॒ ज्योति॑रान॒शान॑ आ॒क्षि। यत्कु॑सी॒दम॑प्रती॒त्तं मये॑ह
येन॑ य॒मस्य॑ नि॒धिना॒ चरा॑मि। ए॒तत्तद॑ग्रे अ॒नृणो॑ भ॒वामि॑
जीव॑न्ने॒व प्रति॑ तत्ते॒ दधामि॑। यन्मयि॑ मा॒ता यदा॑ पि॒पेष॑
यद॒न्तरि॑क्षं॒ यदा॑शसा॒तिक्रामा॑मि त्रि॒ते दे॒वा दि॒वि जा॒ता
यदा॑प॒ इमं॑ मे॒ वरु॑ण॒ तत्त्वा॑ यामि॒ त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं नो॑
अ॒ग्रे त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑॥४॥

[३]

यददी॑व्य॒नृणम॑हं ब॒भूवादि॑त्सन्वा सञ्ज॒गर॒ जने॑भ्यः।
अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑दिन्द्र॒श्च संवि॑दानौ प्रमु॑ञ्चताम्। यद्ध॑स्ता॒भ्यां
च॒कर॒ किल्बि॑षाण्य॒क्षाणां॑ व॒श्रुमु॑प॒जिघ्र॑मानः। उ॒ग्रं प॒श्या
च॑ रा॒ष्ट्रभृ॑च्च॒ तान्य॑प्सरसा॒वनु॑दत्तामृ॒णानि॑। उ॒ग्रं प॒श्ये
रा॒ष्ट्रभृ॑त्कि॒ल्बिषा॑णि॒ यदक्ष॑वृ॒त्तमनु॑दत्तमे॒तत्। नेत्रं॑ ऋ॒णानृ॑णव॒

इत्स॑मानो य॒मस्य॑ लो॒के अधि॑रञ्जुराय॑। अव॑ ते हे॒ळ
उदु॑त्त॒ममि॑मं मे॒ वरु॑ण॒ तत्त्वा॑ यामि॒ त्वं नो॑ अ॒ग्ने स त्वं
नो अ॒ग्ने। सङ्कु॑सुको॒ विकु॑सुको॒ निर्ऋ॑थो यश्च॑ निस्व॒नः।
तेऽ(१)स्म॒द्यक्ष्म॑म॒नाग॑सो दू॒रादू॒रम॑चीचतम्। निर्य॑क्ष्ममचीचते
कृ॒त्यां निर्ऋ॑तिं च। तेन॒ योऽ(१)स्म॒त्समृ॑च्छातै॒ तम॑स्मै
प्रसु॑वामसि। दुःश॒ः सानु॑श॒ः साभ्या॑ घ॒णेना॑नुघ॒णेन॑ च।
तेना॒न्योऽ(१)स्म॒त्समृ॑च्छातै॒ तम॑स्मै प्रसु॑वामसि। सं वर्च॑सा
पय॑सा॒ सन्त॑नूभि॒रग॑न्महि॒ मन॑सा॒ सः शि॒वेन॑। त्वष्टा॑ नो
अत्र॒ विद॑धातु रा॒योऽनु॑मार्ष्ट॒ तन्वो॑(१) यद्वि॒लिष्ट॑म्॥५॥

[४]

आयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒द्यम॑ग्निर्वरे॑ण्यः। पुन॑स्ते प्रा॒ण आया॑ति
परा॒यक्ष्म॑ सुवामि॒ ते। आयु॑र्दा अ॒ग्ने ह॒विषो॑ जुषा॒णो
घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑निरेधि। घृ॒तं पी॒त्वा मधु॑ चारु॒ गव्यं॑
पि॒तेव॑ पु॒त्रम॑भि॒रक्ष॑तादिमम्। इ॒मम॑ग्र॒ आयु॑षे वर्च॑से कृधि
ति॒ग्ममो॑जो॒ वरु॑ण॒ सः शि॑शाधि। मा॒तेवा॑स्मा अदि॒ते शर्म॑
यच्छ॒ विश्वे॑ देवा॒ जर॑दष्टि॒र्यथा॑ऽस॑त्। अ॒ग्र आयू॑षि पवस॒
आ सु॒वोर्ज॑मिषं च नः। आ॒रे बा॑धस्व दु॒च्छुना॑म्। अ॒ग्ने पव॑स्व

स्वपां अ॒स्मे वर्चः सु॒वीर्यम्। दध॑द्रु॒यिं मयि॑ पोषम्॥६॥

अ॒ग्निर्ऋ॒षिः पव॑मानः पा॒ञ्चज॑न्यः पु॒रोहि॑तः। तमी॑महे
महाग॒यम्। अ॒ग्ने जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जात॑वेदो
नुदस्व। अ॒स्मे दी॑दिहि सु॒मना॒ अहे॑ळ॒ञ्छर्म॑न्ते स्याम त्रि॒वरू॑थ
उ॒द्धौ। सहे॑सा जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जात॑वेदो
नुदस्व। अधि॑ नो ब्रूहि सु॒मन॒स्यमा॑नो व॒यः॒ स्याम॑
प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्। अ॒ग्ने यो नोऽभि॑तो॒ जनो॑ वृ॒को वा॒रो
जिघा॑सति। ता॒ऽस्त्वं वृ॒त्रहं॑ जहि॒ वस्व॑स्मभ्य॒माभ॑र। अ॒ग्ने
यो नोऽभि॑दास॒ति समा॑नो यश्च॒ निष्प॑तः। तं व॒यः॒ समिधं॑
कृ॒त्वा तुभ्य॑म॒ग्नेऽपि॑ दध्मसि॥७॥

यो नः॒ शपा॑दश॒पतो॒ यश्च॑ नः॒ शप॑तः शपा॑त्। उ॒षाश्च॒ तस्मै॑
नि॒मृक्क॒ सर्वं॑ पा॒पः॒ समू॑हताम्। यो नः॒ स॒पत्नो॒ यो र॑णो॒
मर्तो॑ऽभि॒दास॑ति दे॒वाः। इ॒ध्मस्ये॑व प्र॒क्षाय॑तो॒ मा तस्यो॑च्छे॒षि
किं॒ च॒न। यो मां॑ द्वेष्टि॒ जात॑वेदो॒ यं चा॑हं द्वेष्मि॒ यश्च॑
मा॒म्। सर्वा॑ऽस्तान॒ग्ने स॑न्द॒ह या॑ऽश्वा॒हं द्वेष्मि॒ ये च॑ मा॒म्।
यो अ॒स्मभ्य॑मराती॒याद्य॑श्च॒ नो॒ द्वेष्ट॑ते॒ जनः॑। नि॒न्दा॒द्यो
अ॒स्मान्दि॒प्साच्च॒ सर्वा॑ऽस्तान्म॒ष्मषा॑ कुरु। स॒शितं॑ मे॒

ब्रह्म स॑शितं वी॒र्या(१)म्बलम्। स॑शितं क्ष॒त्रं मे॑ जि॒ष्णु
 यस्या॒हमस्मि॑ पु॒रोहि॑तः। उ॒देषां॑ बा॒हू अ॑तिर॒मुद्व॑र्चो अथो
 बलम्। क्षि॒णोमि॒ ब्रह्म॑णा॒ऽमित्रा॑नु॒न्नयामि॒ स्वा(१)म् अ॒हम्।
 पुन॑र्मनः पुन॒रायु॑र्म आगा॒त्पुन॑श्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म॒ आगा॒त्पुनः॑
 प्रा॒णः पुन॑राकू॒तं म॒ आगा॒त्पुन॑श्चित्तं पुन॒राधी॑तं म॒ आगा॑त्।
 वै॒श्वान॒रो मे॒ऽद॑ब्धस्तनूपा अव॑बाधतां दुरि॒तानि॒ विश्वा॑॥८॥

[५]

वै॒श्वान॒राय॒ प्रति॑वेदयामो यदी॒नृण॑ सं॒ङ्गरो॑ दे॒वता॑सु। स
 ए॒तान्पाशा॑न् प्र॒मुच॑न् प्रवे॒द् स नो॑ मुञ्चातु दुरि॒ताद॑व॒द्यात्।
 वै॒श्वान॒रः प॑व॒यान्नः॒ पवि॑त्रैर्यत्सं॒ङ्गर॑म॒भिधा॑वा॒म्याशाम्।
 अना॑जान॒न्मन॑सा याच॑मानो यदत्रै॒नो अव॑ तत्सु॒वामि॑।
 अ॒मी ये सु॑भगे दि॒वि वि॒चृतौ॑ नाम॒ तार॑के। प्रे॒हामृ॑तस्य
 यच्छ॑तामे॒तद्व॑द्धक॒मोच॑नम्। वि॒जिही॑र्ष्व लो॒कान्कृ॑धि
 ब॒न्धान्मु॑ञ्चासि ब॒द्धक॑म्। योने॑रिव प्रच्यु॒तो गर्भः॑ सर्वा॑न्
 प॒थो अ॑नुष्व। स प्र॑जा॒नन्प्रति॑गृ॒णीत॑ वि॒द्वान्प्रजा॑पतिः
 प्रथ॑म॒जा ऋ॒तस्य॑। अ॒स्माभि॑र्दत्तं ज॒रसः॑ प॒रस्ता॑दच्छि॒त्रं
 तन्तु॑मनुस॒ञ्चरे॑म॥९॥

त॒तं त॒न्तु॒मन्वे॒के अनु॒ सञ्च॑रन्ति॒ येषां॑ द॒त्तं पि॒त्र्य॒माय॑नवत्।
 अ॒बन्ध्वे॒के द॒दतः॑ प्र॒यच्छा॑दातुं चेच्छ॒क्रवा॑ः स्व॒र्ग ए॑षाम्।
 आ॒र॒भे॒थाम॒नु स॑र॒भे॒थाः स॒मानं॑ प॒न्था॑मवथो घृ॒तेन॑। यद्वा॑
 पू॒तं परि॑विष्टं॒ यद॒ग्नौ तस्मै॑ गो॒त्राये॑ह जा॒याप॑ती स॑र॒भे॒थाम्।
 यद॒न्तरि॑क्षं पृ॒थि॒वीमु॒त द्यां॑ यन्मा॒तरं॑ पि॒तरं॑ वा जिहि॑ः सि॒म।
 अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑दे॒नसो॑ गा॒र्हप॑त्य उ॒न्नो न॑ेषद्दुरि॒ता या॒नि
 च॒कृ॒म। भू॒मि॒र्मा॒ताऽदि॑तिर्नो ज॒नि॒त्रं भ्रा॒ताऽन्तरि॑क्षम॒भि॒श॑स्त
 ए॒नः। द्यौर्नः॑ पि॒ता पि॒तृ॒याच्छं॑ भ॒वासि॑ जा॒मि मि॒त्वा मा
 वि॒वित्सि॑ लो॒कात्। यत्र॑ सु॒हार्दः॑ सु॒कृतो॑ म॒दन्ते॑ वि॒हाय॑ रोगं
 त॒न्वा(१)ः॑ स्वा॒याम्। अ॒श्लो॒णाङ्गै॑र॒हुताः॑ स्व॒र्गे तत्र॑ प॒श्येम
 पि॒तरं॑ च पु॒त्रम्। यद॒न्नम॑द्व्यनृ॒तेन॑ दे॒वा दा॑स्यन्नदा॑स्यन्न॒त
 वा॑ करि॒ष्यन्। यद्दे॒वानां॑ चक्षु॒ष्या॒गो अ॒स्ति यदे॒व किं॑
 च॑ प्र॒तिज॑ग्रा॒हम॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु। यद॒न्नम॑न्नि
 बहु॒धा वि॒रूपं॑ वा॒सो हि॒र॒ण्यमु॒त गा॒म॒जा॒मवि॑म्। यद्दे॒वानां॑
 चक्षु॒ष्या॒गो अ॒स्ति यदे॒व किं॑ च॑ प्र॒तिज॑ग्रा॒हम॒ग्नि॒र्मा
 तस्मा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु। यन्म॒या म॒नसा॑ वा॒चा कृ॑तमे॒नः
 कदा॒चन। सर्व॑स्मा॑त्तस्मा॑न्मेळि॒तो मो॒ग्धि त्वं॑ हि वे॒त्थ

यथातथम्॥१०॥

[६]

वात॑र॒शना॑ ह॒ वा ऋ॒षयः॑ श्रम॑णा ऊ॒र्ध्वम॑न्धि॒नो
ब॑भूवु॒स्तानृ॑ष॒योऽर्थ॑मा॒युऽस्ते॑ नि॒लाय॑मचर॒ऽस्तेऽनु॑प्रविशुः
कू॒श्माण्डा॑नि॒ ताऽस्ते॑ष्वन्व॒विन्द॑ञ्छ्रद्धया॑ च॒ तप॑सा च॒
तानृ॑ष॒योऽब्रु॑वन्क॒था नि॒लाय॑ चर॒थेति॑ त ऋ॒षीन्ब्रु॑वन्नमो॑
वोऽस्तु॑ भगव॒न्तोऽस्मिन्धा॑मि॒ केन॑ वः सपर्या॒मेति॑
तानृ॑ष॒योऽब्रु॑वन्प॒वित्रं॑ नो ब्रू॒त येना॑रेपसः॒ स्यामेति॑ त
ए॒तानि॑ सू॒क्तान्य॑पश्यन् यद्वै॒वा दे॒वहे॑ळ॒नं यददी॑व्य॒न्नृण॑म॒हं
ब॒भूवाऽऽयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒दित्ये॒तैराज्यं॑ जुहु॒त वैश्वान॑राय॒
प्रति॑वेदयाम् इत्यु॒पतिष्ठ॑त॒ यद॑र्वा॒चीन्मेनो॑ भ्रू॒णह॑त्याया॒-
स्तस्मा॑न्मोक्ष्यध्व॒ इति॑ त ए॒तैरजु॑हवु॒स्तेऽरे॒पसो॑-
ऽभव॑न्कर्मा॒दिष्वे॒तैर्जु॑ह्यात्पू॒तो दै॒वलो॒कान्त्सम॑श्नुते॥११॥

[७]

कू॒श्माण्डैर्जु॑ह्या॒द्योऽपू॑त इव॒ मन्ये॑त॒ यथा॑ स्ते॒नो यथा॑
भ्रू॒णहै॒वमेष॑ भ॒वति॑ योऽयो॒नौ रे॒तः सि॒ञ्चति॑ यद॑र्वा॒चीन्मेनो॑
भ्रू॒णह॑त्याया॒स्तस्मा॑न्मुच्यते॒ याव॑दे॒नो दी॒क्षामु॑पैति दी॒क्षित॑

ए॒तैः सं॒त॒ति जु॒होति सं॒वत्स॒रं दी॑क्षि॒तो भ॑वति
 सं॒वत्स॒रादे॒वाऽऽत्मा॑नं पु॒नीते मा॑सं दी॒क्षितो भ॑वति
 यो मा॑सः स सं॒वत्स॒रः सं॒वत्स॒रादे॒वाऽऽत्मा॑नं पु॒नीते
 चतु॑र्विंश॒तिः रा॒त्रीर्दी॑क्षि॒तो भ॑वति चतु॑र्विंश॒तिर॒र्धमा॑साः
 सं॒वत्स॒रः सं॒वत्स॒रादे॒वाऽऽत्मा॑नं पु॒नीते द्वा॑द॒श रा॒त्रीर्दी॑क्षि॒तो
 भ॑वति द्वा॑द॒श मा॑साः सं॒वत्स॒रः सं॒वत्स॒रादे॒वाऽऽत्मा॑नं
 पु॒नीते ष॒ड्रा॒त्रीर्दी॑क्षि॒तो भ॑वति ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑ सं॒वत्स॒रः
 सं॒वत्स॒रादे॒वाऽऽत्मा॑नं पु॒नीते ति॒स्रो रा॒त्रीर्दी॑क्षि॒तो भ॑वति
 त्रि॒पदा॑ गा॒य॒त्री गा॑य॒त्रिया ए॒वाऽऽत्मा॑नं पु॒नीते न
 मा॒सम॑श्नी॒यान्न स्त्रि॒यमु॑पे॒यान्नोप॑र्यासीत् जु॒गुप्से॑तानृ॒तात्प॑र्यो
 ब्रा॒ह्म॒णस्य॑ व्र॒तं य॑वा॒गू रा॑ज॒न्यस्या॑मि॒क्षा वै॒श्यस्या॑थो
 सौ॒म्येप्य॑ध्व॒र ए॒तद्व्र॑तं ब्रू॒याद्य॑दि म॒न्ये॒तोप॑दस्या॒मीत्यो॑दनं
 धा॒नाः स॒क्तू घृ॑तमित्यनु॒व्रत॑येदा॒त्मनो॑ऽनु॒पदा॑साय॥१२॥

[८]

अ॒जान् ह॒ वै पृ॒श्नीऽस्त॑प॒स्यमा॑नान् ब्र॒ह्म स्व॑य॒म्ब॒भ्यान् र॑ष॒त्त
 ऋ॒षयो॑ऽभ॒वन्त॑दृ॒षीणा॑मृषि॒त्वं तां दे॒वता॑मु॒पा॑तिष्ठन्त
 य॒ज्ञका॑मा॒स्त ए॒तं ब्र॑ह्म॒य॒ज्ञम॑पश्यन्तमा॒हर॑न्तेना॒यज॑न्त

यदृचोऽध्यर्गीषतु ताः पर्याहुतयो देवानामभवन् यद्यजूंषि
 घृताहुतयो यत्सामानि सोमाहुतयो यदथर्वाङ्गिरसो
 मध्वाहुतयो यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीर्मेदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः क्षुधं पाप्मानम-
 पाघ्नन्नपहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन् ब्रह्मणः
 सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

[१]

पञ्च वा एते महायज्ञाः सन्ति प्रतायन्ते सन्ति सन्तिष्ठन्ते
 देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति
 यदग्नौ जुहोत्यपि समिधं तद्देवयज्ञः सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः
 स्वधा करोत्यप्यपस्तत्पितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्भूतेभ्यो बलिं
 हरति तद्भूतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्मणेभ्योऽन्नं ददाति
 तन्मनुष्ययज्ञः सन्तिष्ठते यत्स्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं
 यजुः सामं वा तद्ब्रह्मयज्ञः सन्तिष्ठते यदृचोऽधीते पर्यसः
 कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति यद्यजूंषि घृतस्य
 कूल्या यत्सामानि सोमं एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गिरसो
 मधोः कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीर्मेदसः कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति

यदृचोऽधीते पयं आहुतिभिरेव तद्देवाः स्तर्पयति यद्यजूंषि
घृताहुतिभिर्यत्सामानि सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो मध्वा-
हुतिभिर्यद्ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथां
नाराशंसीमेदाहुतिभिरेव तद्देवाः स्तर्पयति त एनं तृप्ता
आयुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन च
तर्पयन्ति ॥ १४ ॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादच्छदिर्दर्श उदीच्यां
प्रागुदीच्यां वोदित आदित्ये दक्षिणत उपवीयोपविश्य
हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य सकृदुपस्पृश्य
शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य यत्रिराचामति
तेन ऋचः प्रीणाति यद्विः परिमृजति तेन यजूंषि
यत्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यत्सव्यं पाणिं पादौ
प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते
तेनार्थर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथां
नाराशंसीः प्रीणाति दर्भाणां महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा
प्राङासीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां रसो

यद्दुर्भाः सरसमेव ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा
 सपवित्रावोमिति प्रतिपद्यत एतद्वै यजुस्त्रयीं विद्यां प्रत्येषा
 वागेतत्परममक्षरं तदेतदृचाऽभ्युक्तमृचो अक्षरे परमे व्योमन्
 यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
 य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः
 स्वरित्याहैतद्वै वाचः सत्यं यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्क्तार्थं
 सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पच्छोऽर्धर्चशोऽनवानं सविता
 श्रियः प्रसविता श्रियमेवाऽऽप्नोत्यथो प्रज्ञातयैव प्रतिपदा
 छन्दांसि प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत दिवा नक्तं वेति हं
 स्माऽऽह शौच आह्वेय उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नुत
 ब्रजन्नुताऽऽसीन उत शयानोऽधीयीतैव स्वाध्यायं तपस्वी
 पुण्यो भवति य एवं विद्वान्त्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे
 नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे
 नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥१६॥

[१२]

म॒ध्यन्दि॑ने प्र॒बल॒मधी॑यीता॒सौ खलु॑ वावैष आ॑दित्यो
यद्वा॑ह्मणस्तस्मात्तर्हि॑ तेऽक्षि॑णं तपति॑ तदे॒षाऽभ्यु॑क्ता।
चि॒त्रं दे॒वाना॑मुद॒गादनी॑कं चक्षु॑र्मित्रस्य॒ वरु॑णस्या॒ग्नेः। आऽप्रा॒
द्यावा॑पृथि॒वी अ॒न्तरि॑क्ष॒ः सूर्य॑ आ॒त्मा जग॑तस्त॒स्थुष॑श्चेति॒
स वा ए॒ष य॒ज्ञः स॒द्यः प्रता॑यते स॒द्यः सन्ति॑ष्ठते तस्य॒ प्राक्
सा॒यम॑वभृ॒थो नमो॑ ब्रह्म॑ण॒ इति॑ परिधा॒नीयां त्रि॑रन्वा॒हाप
उ॒पस्पृ॑श्य गृ॒हाने॑ति॒ ततो॑ यत्किं च॒ ददा॑ति सा दक्षि॑णा॥१७॥

[१३]

तस्य॒ वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञस्य॑ मेघो॑ हवि॒र्धानं॑ वि॒द्युद॒ग्निर्व॑र्ष॒ः
ह॒विः स्त॑नयि॒तुर्व॑ष॒द्धारो॑ यद॒वस्फू॑र्जति॒ सोऽनु॑वष॒द्धारो॑
वा॒युरा॒त्माऽमा॑वा॒स्यां स्वि॑ष्ट॒कृद्य॑ ए॒वं वि॒द्वान्मे॒घे व॑र्षति॒
वि॒द्योत॑माने स्त॒नय॑त्यव॒स्फूर्ज॑ति प॒वमा॑ने वा॒याव॑मावा॒स्याया॑ः
स्वा॒ध्याय॑मधी॒ते तप॑ ए॒व तत्त॑प्यते॒ तपो॑ हि स्वा॒ध्याय॑ इत्यु॒त्तमं॑
नाक॑ः रोहत्यु॒त्तमः॑ स॒माना॑नां भवति॒ याव॑न्तः॒ ह वा इ॒मां
वि॒त्तस्य॑ पूर्णां दद॑त्स्वर्गं लो॒कं ज॑यति॒ ताव॑न्तं लो॒कं ज॑यति॒
भूया॑ः सं चाक्ष॒य्यं चाप॑ पुनर्मृ॒त्युं ज॑यति॒ ब्रह्म॑णः सायु॑ज्यं
गच्छ॑ति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः
 समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उषस्युदिते
 ब्रजः स्तिष्ठन्नासीनः शयानोऽरण्ये ग्रामे वा यावत्तरसः
 स्वाध्यायमधीते सर्वाल्लोकाञ्जयति सर्वाल्लोकाननृणोऽनु-
 सञ्चरति तदेषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मि-
 स्तृतीयं लोके अनृणाः स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणाः
 सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेमेत्यग्निं वै जातं पाप्मा जग्राह
 तं देवा आहुतीभिः पाप्मानमपाघ्नन्नाहुतीनां यज्ञेन यज्ञस्य
 दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दोभिश्छन्दसाः
 स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायो देवपवित्रं वा एतत्तं
 योऽनूत्सृजत्यभागो वाचि भवत्यभागो नाके तदेषाऽभ्युक्ता।
 यस्तित्याजं सखिविदः सखायं न तस्य वाच्यपि भागो
 अस्ति। यदीः शृणोत्यलकः शृणोति न हि प्रवेदं सुकृतस्य
 पन्थामिति तस्मात्स्वाध्यायोऽध्येतव्यो यं यं क्रतुमधीते
 तेन तेनास्येष्टं भवत्यग्नेर्वायोरादित्यस्य सायुज्यं गच्छति
 तदेषाऽभ्युक्ता। ये अर्वाङ्मुत वा पुराणे वेदं विद्वांसमभितो
 वदन्त्यादित्यमेव ते परिवदन्ति सर्वे अग्निं द्वितीयं

तृतीयं च ह॒समि॒ति याव॑ती॒र्वे दे॒वता॒स्ताः सर्वा॑ वेद॒विदि॑
ब्राह्म॒णे व॑सन्ति॒ तस्मा॑द्ब्राह्म॒णेभ्यो॑ वेद॒विद्भ्यो॑ दि॒वे दि॒वे
नम॑स्कुर्यान्नाश्ली॒लं की॑र्तयेदे॒ता ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रिच्य॑त इ॒व वा ए॒ष प्रे॒व रिच्य॑ते॒ यो या॒जय॑ति॒ प्रति॑
वा गृ॒ह्णाति॑ या॒जयि॑त्वा॒ प्रति॑गृ॒ह्य वाऽन॑श्च॒न्निः स्वा॑ध्या॒यं
वे॒दम॑धी॒यीत॑ त्रिरा॒त्रं वा॑ सा॒वित्रीं॑ गा॒यत्री॑म॒न्वाति॑रेचयति॒ वरो॑
दक्षि॑णा॒ वरे॑णै॒व वर॑ः स्पृ॒णोत्या॒त्मा हि वरः॑॥२०॥

[१६]

दु॒हे ह॒ वा ए॒ष छ॒न्दा॑सि॒ यो या॒जय॑ति॒ स
येन॑ य॒ज्ञक्र॑तुना॑ या॒जये॑त्सोऽर॑ण्यं प॒रेत्य॑ शुचौ॒ देशे॑
स्वा॑ध्या॒यमे॒वैन॑म॒धीय॑न्नासी॒त तस्या॑न॒शनं॑ दी॒क्षा स्था॑नमु॒प॒सद॑
आ॒स॒नं सु॒त्या वाग्जु॑हूर्मनं॒ उप॑भृ॒द्धृति॑र्ध्रु॒वा प्रा॑णो ह॒विः
सा॒माध्व॑र्युः स वा ए॒ष य॒ज्ञः प्रा॑णदक्षि॒णोऽन॑न्तदक्षि॒णः
समृ॑द्धतरः॥२१॥

[१७]

क॒ति॒धाव॑की॒र्णी प्र॑वि॒शति॑ चतु॒र्धेत्या॑हुर्ब्रह्म॒वादि॑नो॒ म॒रुतः॑

प्राणैरिन्द्रं बलेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्वेण
तस्यैतां प्रायश्चित्तिं विदां चकार सुदेवः काश्यपो यो
ब्रह्मचार्यवकिरेदमावास्यायाः रात्र्यामग्निं प्रणीयोपसमाधाय
द्विराज्यस्योपघातं जुहोति कामावकीर्णोऽस्यवकीर्णोऽस्मि
काम कामाय स्वाहा कामाभिर्द्रुग्धोऽस्यभिर्द्रुग्धोऽस्मि काम
कामाय स्वाहेत्यमृतं वा आज्यममृतमेवाऽऽत्मन्धत्ते
हुत्वा प्रयताञ्जलिः कवातिर्यङ्मुग्निमभिमन्त्रयेत् सं
माऽऽसिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः। सं
माऽयमग्निः सिञ्चत्वायुषा च बलेन चाऽऽयुष्मन्तं करोतु
मेति प्रति हास्मै मरुतः प्राणान्दधति प्रतीन्द्रो बलं
प्रति बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरत्सर्वः सर्वतनुर्भूत्वा
सर्वमायुरेति त्रिरभिमन्त्रयेत् त्रिषत्या हि देवा योऽपूत
इव मन्येत स इत्थं जुहुयादित्थमभिमन्त्रयेत् पुनीत
एवाऽऽत्मानमायुरेवाऽऽत्मन्धत्ते वरो दक्षिणा वरेणैव वरः
स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२२॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म

प्रपद्ये ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं
 ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं
 प्रपद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य
 यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा
 विष्णुरहृदयः संवत्सरः प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं
 मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत्
 इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स वा एष दिव्यः शांकरः
 शिशुमारस्तः ह य एवं वेदापं पुनर्मृत्युं जयति जयति
 स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते
 नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य
 क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानां श्रेष्ठोऽसि
 त्वां भूतान्युप पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः
 शिशुकुमाराय नमः ॥ २३ ॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
 नमो नमो दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां
 प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमः प्रतीच्यै दिशे याश्च देवता

ए॒तस्यां॑ प्र॒ति॒वस॑न्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑ नम॒ उदी॑च्यै दि॒शे या॑श्च
 दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒ति॒वस॑न्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑ नम॒ ऊ॒र्ध्वायै॑ दि॒शे
 या॑श्च दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒ति॒वस॑न्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑ नमोऽध॒रायै॑
 दि॒शे या॑श्च दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒ति॒वस॑न्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑
 नमो॑ऽवा॒न्तरा॑यै दि॒शे या॑श्च दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒ति॒वस॑न्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒
 नमो॑ नमो॑ गङ्गा॒यमु॒नयो॑र्मध्ये ये॒ वस॑न्ति ते मे प्रस॒न्नात्मा॑नश्चिरं
 जी॒वितं॑ वर्ध॒यन्ति॑ नमो॑ गङ्गा॒यमु॒नयो॑र्मुनि॒भ्यश्च॒ नमो॑ नमो॑
 गङ्गा॒यमु॒नयो॑र्मुनि॒भ्यश्च॒ नमः॑ ॥ २४ ॥

[२०]

ॐ नमो॑ ब्र॒ह्म॑णे॒ नमो॑ अ॒स्त्व॒ग्रये॑ नमः॑ पृथि॒व्यै नम॑
 ओष॑धी॒भ्यः। नमो॑ वा॒चे नमो॑ वा॒चस्प॑तये॒ नमो॑ विष्ण॑वे बृ॒हते॑
 क॑रोमि॥

॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

ॐ तच्छ्रुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
 स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
 शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥
 चित्तिः स्रुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बर्हिः। केतो
 अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवृक्ता। प्राणो
 हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम ते नाम।
 विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। आऽस्मासु
 नृमणन्धात्स्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥ _____ [१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवृक्ता।
 वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय
 वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
 जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दश॥ _____ [२]

अग्निर्होता। अश्विनाध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवृक्ता।
 सोमः सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रुतास्तं

इन्द्र॑ सोमाँः। वाता॑पेर्हव॒न॒श्रुतः॑ स्वाहा॑॥३॥

अ॒ग्निर्हो॑ताऽष्टौ॥ [३]

सूर्य॑ ते चक्षुः॑। वातं॑ प्रा॒णः। द्यां॑ पृ॒ष्ठम्। अ॒न्तरि॑क्षमा॒त्मा।
अङ्गै॑र्य॒ज्ञम्। पृथि॒वी२ शरी॑रैः। वाच॑स्पतेऽच्छि॑द्रया वा॒चा।
अच्छि॑द्रया जु॒ह्वी॑। दि॒वि दे॒वावृ॑ध॒२ हो॒त्रा मे॑रयस्व॒ स्वाहा॑॥४॥

सूर्य॑ ते नव॑॥ [४]

म॒हाह॑वि॒र॒होता॑। स॒त्यह॑वि॒र॒ध्वर्युः॑। अच्यु॑तपाजा अ॒ग्नीत्।
अच्यु॑तमना उपव॒क्ता। अ॒नाधृ॑ष्यश्चा॑प्रतिधृ॑ष्यश्च॑ य॒ज्ञस्या॑भिग॒रौ।
अ॒यास्य॑ उद्गा॒ता। वाच॑स्पते ह॒द्विधे॑ नामन्। वि॒धेम॑ ते नाम॑।
वि॒धेस्त्वम॒स्माकं॑ नाम॑। वा॒चस्प॑तिः सोम॑मपात्। मा
दैव्य॑स्तन्तु॒श्छेदि॑ मा म॒नुष्यः॑। नमो॑ दि॒वे। नमः॑ पृथि॒व्यै
स्वाहा॑॥५॥

अ॒पा॒न्नी॒णि च॑॥ [५]

वाग्धो॑ता॑। दी॒क्षा प॒त्नी॑। वातो॑ऽध्व॒र्युः। आपो॑ऽभिग॒रः। मनो॑
ह॒विः। तप॑सि जुहोमि। भूर्भुवः॑ सुवः॑। ब्रह्म॑ स्वय॒म्भु। ब्रह्म॑णे
स्वय॒म्भुवे॑ स्वाहा॑॥६॥

वाग्धोता नवं॥

[६]

ब्राह्मण एकहोता। स यज्ञः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। यज्ञश्च मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भर्ता। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। भर्ता च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता। स प्रतिष्ठा॥७॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्। अन्तरिक्षं चतुर्होता। स विष्ठाः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। विष्ठाश्च मे भूयात्। वायुः पञ्चहोता। स प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणश्च मे भूयात्॥८॥

चन्द्रमाः षड्होता। स ऋतून्कल्पयाति। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। ऋतवश्च मे कल्पन्ताम्। अन्नं सप्तहोता। स प्राणस्य प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणस्य च मे प्राणो भूयात्। द्यौरष्टहोता। सौऽनाधृष्यः॥९॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। अनाधृष्यश्च भूयासम्। आदित्यो नवहोता। स तेजस्वी। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। तेजस्वी च भूयासम्। प्रजापतिर्दशहोता। स इन्द्रः सर्वम्। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। सर्वं च मे

भूयात्॥१०॥

प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥—————[७]

अ॒ग्निर्य॑जु॒र्भिः। स॒वि॒ता स्तो॑मैः। इन्द्रं॑ उक्थाम॒दैः।
मि॒त्रावरु॑णावा॒शिषा॑। अङ्गि॑रसो धिष्णि॑यैर॒ग्निभिः॑। म॒रुतः॑
सदो॑हवि॒र्धाना॑भ्याम्। आपः॑ प्रोक्ष॑णीभिः। ओष॑धयो ब॒र्हिषा॑।
अदि॑तिर्वेद्या॑। सोमो॑ दी॒क्षया॑॥११॥

त्वष्टे॑ध्मेन। विष्णु॑र्य॒ज्ञेन॑। वस॑व आ॒ज्येन॑। आ॒दि॒त्या
दक्षि॑णाभिः। विश्वे॑ दे॒वा ऊ॒र्जा। पू॒षा स्व॑गाका॒रेण॑। बृह॑स्पतिः
पुरो॑धया॑। प्र॒जाप॑तिरुद्गी॒थेन॑। अ॒न्तरि॑क्षं प॒वित्रे॑ण। वा॒युः
पात्रैः॑। अ॒ह॒ः श्रद्ध॑या॑॥१२॥

दीक्षया॑ पात्रैरेकं च॥—————[८]

सेनेन्द्र॑स्य। धेना॒ बृह॑स्पतेः। प॒त्न्या पू॑ष्णः। वाग्वा॒योः। दी॒क्षा
सोम॑स्य। पृ॒थिव्य॑ग्नेः। वसू॑नां गाय॒त्री। रु॒द्राणां॑ त्रि॒ष्टुक्।
आ॒दि॒त्यानां॑ जग॑ती। विष्णो॑रनु॒ष्टुक्॥१३॥

वरु॑णस्य वि॒राट्। य॒ज्ञस्य॑ प॒ङ्क्तिः॑। प्र॒जाप॑तेरनु॒मतिः॑। मि॒त्रस्य॑
श्रद्धा॑। स॒वि॒तुः प्र॑सूतिः। सूर्य॑स्य मरी॒चिः। च॒न्द्रम॑सो
रोहि॑णी। ऋषी॑णामरुन्ध॒ती। प॒र्जन्य॑स्य वि॒द्युत्। चत॑स्रो

दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च
वृष्टिश्च। त्विषिश्चापचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृता
च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुप्दिशः षट्॥ [१]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो
हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि
दक्षिणेऽग्नये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमंश्याम्। वयो दात्रे।
मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मा अदात्। कामः
कामाय। कामो दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामश्च समुद्रमाविश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्तै। एषा तै काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय गाम्।
वरुणायाम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पूष्णेऽविम्। निर्ऋत्या
अश्वतरगर्दभौ। हिमवतो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सराम्यः स्रगलं
करणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्। ब्रह्मण
ओदनम्। समुद्रायार्षः॥१७॥

उत्ता॒नायाङ्गी॒रसा॒यानः॑ । वै॒श्वान॒राय॒ रथम्॑ । वै॒श्वान॒रः
 प्र॒त्नथा॒ नाक॒मारु॑हत् । दि॒वः पृ॒ष्ठं भ॒न्द॑मानः सु॒मन्म॑भिः ।
 स पू॒र्वव॑ज्जनय॑ज्जन्तवे॒ धनम्॑ । सु॒मा॒नम॑ज्मा॒ परि॑याति
 जागृ॑विः । राजा॑ त्वा वरु॑णो नयतु दे॒वि दक्षि॑णे वै॒श्वान॒राय॒
 रथम्॑ । तेना॑मृत॒त्वम॑श्याम् । वयो॑ दा॒त्रे । मयो॑ मह्य॑मस्तु
 प्रति॒ग्रही॒त्रे ॥ १८ ॥

क इ॒दं कस्मा॑ अ॒दात् । कामः॑ का॒माय॑ । कामो॑ दा॒ता ।
 कामः॑ प्रति॒ग्रही॒ता । कामः॑ स॒मुद्र॑मा वि॒श । कामे॑न
 त्वा प्रति॑गृह्णामि । कामै॑तत्तै॑ । ए॒षा ते॑ काम॒ दक्षि॑णा ।
 उत्ता॒नस्त्वाङ्गी॒रसः॑ प्रति॑गृह्णातु ॥ १९ ॥

दा॒ता पु॒रुष॑मपः॑ प्रति॒ग्रही॒त्रे नव॑ च ॥ [१०]

सु॒वर्णं॑ घ॒र्मं परि॑वेद वे॒नम् । इन्द्र॑स्या॒त्मानं॑ द॒शधा॑ चर॑न्तम् ।
 अ॒न्तः स॑मु॒द्रे मन॑सा चर॑न्तम् । ब्र॒ह्मन्वा॑विन्द्र॒द्वश॑होता॒रम॑र्णै॑ ।
 अ॒न्तः प्र॑विष्टः शा॒स्ता जना॑नाम् । एकः॑ स॒न्बहु॑धा वि॒चारः॑ ।
 श॒तः शु॒क्राणि॑ यत्रै॒कं भव॑न्ति । सर्वे॑ वेदा॒ यत्रै॒कं भव॑न्ति । सर्वे॑
 होता॑रो॒ यत्रै॒कं भव॑न्ति । सु॒मान॑सीन आ॒त्मा जना॑नाम् ॥ २० ॥

अ॒न्तः प्र॑विष्टः शा॒स्ता जना॑ना॒ः सर्वा॑त्मा । सर्वाः॑ प्र॒जा यत्रै॒कं

भवन्ति। चतुर्होतारो यत्र सम्पदं गच्छन्ति देवैः। सुमानसीन
आत्मा जनानाम्। ब्रह्मेन्द्रमग्निं जगतः प्रतिष्ठाम्। दिव
आत्मानं सवितारं बृहस्पतिम्। चतुर्होतारं प्रदिशोऽनु
क्लृप्तम्। वाचो वीर्यं तपसाऽन्वविन्दत्। अन्तः प्रविष्टं
कर्तारमेतम्। त्वष्टारं रूपाणि विकुर्वन्तं विपश्चिम्॥२१॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो
निचिंक्युः। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितं
गुहासु। अमृतेन क्लृप्तं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं
कवयो निचिंक्युः। शतं नियुतः परिवेद विश्वा विश्ववारः।
विश्वमिदं वृणाति। इन्द्रस्यात्मा निहितः पञ्चहोता। अमृतं
देवानामायुः प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्रं राजानं सवितारमेतम्। वायोरात्मानं कवयो
निचिंक्युः। रश्मिं रश्मीनां मध्ये तपन्तम्। ऋतस्य
पदे कवयो निपान्ति। य आण्डकोशे भुवनं बिभर्ति।
अनिर्भिण्णः सन्नथं लोकान् विचष्टे। यस्याण्डकोशं
शुष्ममाहुः प्राणमुल्बम्। तेन क्लृप्तोऽमृतेनाहमस्मि। सुवर्णं
कोशं रजसा परीवृतम्। देवानां वसुधानीं विराजम्॥२३॥

अमृतस्य पूर्णान्तामु कलां विचक्षते। पादः षड्भौतुर्न
 किलाविवित्से। येनर्तवः पञ्चधोत क्लृप्ताः। उत वा षड्धा
 मनसोत क्लृप्ताः। तः षड्भौतारमृतुभिः कल्पमानम्।
 ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्।
 अन्तश्चन्द्रमसि मनसा चरन्तम्। सहैव सन्तं न विजानन्ति
 देवाः। इन्द्रस्यात्मानः शतधा चरन्तम्॥२४॥

इन्द्रो राजा जगतो य ईशे। सप्तहोता सप्तधा विकृप्तः।
 परेण तन्तुं परिषिच्यमानम्। अन्तरादित्ये मनसा चरन्तम्।
 देवानां हृदयं ब्रह्मान्वविन्दत्। ब्रह्मैतद्ब्रह्मण उज्जभार। अर्कः
 श्रोतन्तः सरिरस्य मध्ये। आ यस्मिन्त्सप्त परेवः। मेहन्ति
 बहुलाः श्रियम्। बह्वश्वामिन्द्र गोमतीम्॥२५॥

अच्युतां बहुलाः श्रियम्। स हरिर्वसुवित्तमः। पेरुरिन्द्राय
 पिन्वते। बह्वश्वामिन्द्र गोमतीम्। अच्युतां बहुलाः श्रियम्।
 मह्यमिन्द्रो नियच्छतु। शतः शता अस्य युक्ता हरीणाम्।
 अर्वाडा यातु वसुभी रश्मिरिन्द्रः। प्रमहमाणो बहुलाः
 श्रियम्। रश्मिरिन्द्रः सविता मे नियच्छतु॥२६॥

घृतं तेजो मधुमदिन्द्रियम्। मय्ययमग्निर्दधातु। हरिः पतङ्गः

पट॒री सु॒पर्णः। दि॒वि॒क्षयो॒ नभ॑सा॒ य ए॒ति। स न॒ इन्द्रः॑
 काम॒वरं॑ द॒दातु। पञ्चा॑रं च॒क्रं परि॑वर्तते पृथु। हि॒र॒ण्यज्यो॑तिः
 सरि॒रस्य॑ म॒ध्ये। अज॑स्रं ज्योति॒र्नभ॑सा॒ सर्प॑देति। स न॒ इन्द्रः॑
 काम॒वरं॑ द॒दातु। स॒प्त यु॑ञ्जन्ति॒ रथ॑मेकचक्रम्॥२७॥

एको॒ अश्वो॑ वहति सप्तना॒मा। त्रि॒नाभिं॑ च॒क्रम॑ज॒रम॑न॒र्वम्।
 येने॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि तस्थुः। भ॒द्रं प॑श्यन्त॒ उप॑सेदुर॒ग्रे। तपो॑
 दी॒क्षामृष॑यः सुव॒र्विदः॑। ततः॑ क्ष॒त्रं बल॑मोज॒श्च जा॒तम्। तद॒स्मै
 दे॒वा अ॒भि स॒न्नम॑न्तु। श्वे॒तः र॒श्मिं बो॑भुज्यमा॒नम्। अ॒पां
 ने॒तारं॑ भुव॑नस्य गो॒पाम्। इन्द्रं॑ निचि॑क्युः पर॒मे व्यो॑मन्॥२८॥

रोहि॑णीः पिङ्ग॒ला एक॑रूपाः। क्षर॑न्तीः पिङ्ग॒ला एक॑रूपाः।
 श॒तः स॒हस्रा॑णि प्र॒युता॑नि॒ नाव्या॑नाम्। अ॒यं यः श्वे॒तो र॒श्मिः।
 परि॒ सर्व॑मिदं जग॑त्। प्र॒जां प॒शून्धना॑नि। अ॒स्माकं॑ ददातु।
 श्वे॒तो र॒श्मिः परि॒ सर्वं॑ बभूव। सुव॒न्मह्यं॑ प॒शून् वि॒श्वरू॑पान्।
 प॒त॒ङ्गम॑क्तमसुरस्य मा॒यया॑॥२९॥

हृ॒दा प॑श्यन्ति॒ मन॑सा मनी॒षिणः॑। स॒मु॒द्रे अ॒न्तः क॒वयो॑
 विच॑क्षते। मरी॑चीनां प॒दमि॑च्छन्ति वे॒धसः॑। प॒त॒ङ्गो वाचं॑
 मन॑सा बिभर्ति। तां ग॒न्धर्वो॑ऽवद॒द्भर्भे॑ अ॒न्तः। तां द्योत॑मानाः

स्वर्यं मनीषाम्। ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। ये ग्राम्याः
पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। अग्निस्तां
अग्रे प्रमुमोक्तु देवः॥३०॥

प्रजापतिः प्रजयां संविदानः। वीतं स्तुकेस्तुके।
युवमस्मासु नियच्छतम्। प्र प्र यज्ञपतिन्तिर। ये ग्राम्याः
पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां
सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय
सुवीर्याय। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो
बहुधैकरूपाः। वायुस्तां अग्रे प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः
प्रजयां संविदानः। इडाये सृतं घृतवच्चराचरम्। देवा
अन्वविन्दन्गुहां हितम्। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः।
विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु।
रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय॥३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्तं विपश्चिं प्रजानां वसुधानां विराजं चरन्तं गोमतीं मे नियच्छत्वैकचक्रं
व्योमन्मायया देव एकरूपा अष्टौ च॥ [११]

सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं विश्वतो
वृत्वा। अत्यतिष्ठद्वशाङ्गुलम्। पुरुष एवेदं सर्वम्। यद्भूतं यच्च

भव्यम्। उ॒तामृ॑त॒त्वस्ये॑शानः। यद॒न्नैनाति॑रोह॒ति। ए॒तावा॑नस्य
महि॒मा। अतो॒ ज्याया॑श्च पू॒रुषः॥ ३२॥

पादो॑ऽस्य॒ विश्वा॑ भू॒तानि॑। त्रि॒पाद॑स्यामृ॒तं दि॒वि। त्रि॒पाद॑ध्वं
उदै॒त्पुरु॑षः। पादो॑ऽस्ये॒हाभ॑वात्पुनः। ततो॒ विष्व॑ङ्म॒क्राम॑त्।
सा॒श॒ना॒न॒श॒ने अ॒भि। तस्मा॑द्वि॒राड॑जायत। वि॒राजो॒ अधि॑
पू॒रुषः। स जा॒तो अत्य॑रिच्यत। प॒श्चाद्भूमि॑मथो॒ पुरः॥ ३३॥

यत्पुरु॑षेण ह॒विषा॑। दे॒वा य॒ज्ञम॑तन्वत। व॒स॒न्तो
अ॒स्यासी॑दाज्यम्। ग्री॒ष्म इ॒ध्मः श॒रद्ध॒विः। स॒प्तास्या॑सन्परि॒
धयः॑। त्रिः स॒प्त स॒मिधः॑ कृ॒ताः। दे॒वा यद्य॑ज्ञं त॒न्वा॒नाः।
अब॑ध्नन्पुरु॑षं प॒शुम्। तं य॒ज्ञं ब॒र्हिषि॑ प्रौक्षन्। पुरु॑षं
जा॒तम॑ग्र॒तः॥ ३४॥

तेन॑ दे॒वा अय॑जन्त। सा॒ध्या ऋष॑यश्च॒ ये। तस्मा॑द्य॒ज्ञात्सर्व॑हुतः।
सम्भृ॑तं पृषदाज्यम्। प॒शूँस्ताँश्च॑क्रे वा॒य॒व्यान्।
आ॒र॒ण्यान्ग्रा॒म्याश्च॒ ये। तस्मा॑द्य॒ज्ञात्सर्व॑हुतः। ऋचः॑
सा॒मा॒नि ज॒ज्ञिरे। छ॒न्दाँसि॑ ज॒ज्ञिरे॒ तस्मा॑त्।
यजु॑स्तस्मा॑दजायत॥ ३५॥

तस्मा॑द॒श्वा अ॑जायन्त। ये के चो॒भया॑दतः। गा॒वो ह ज॒ज्ञिरे॒

तस्मात्। तस्माज्जाता अजावयः। यत्पुरुषं व्यदधुः। कृतिधा
व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरू पादावुच्येते।
ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥३६॥

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पद्भ्यां शूद्रो अजायत। चन्द्रमा
मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च।
प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्यां आसीदन्तरिक्षम्। शीर्ष्णो द्यौः
समवर्तत। पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकाः
अकल्पयन्॥३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु
पारे। सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि
कृत्वाऽभिवदन् यदास्ते। धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार।
शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानमृत इह भवति।
नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः।
तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचन्ते।
यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः॥३८॥

पूरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पूरुषः। अन्यत्र पूरुषः॥)॥[१२]

अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः समवर्तताधि।

तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रै।
वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्।
तमेवं विद्वानमृतं इह भवति। नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय।
प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो बहुधा
विजायते॥३९॥

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति
वेधसः। यो देवेभ्य आतपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो
देवेभ्यो जातः। नमो रुचाय ब्राह्मणे। रुचं ब्राह्मं जनयन्तः।
देवा अग्रे तदब्रुवन्। यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्। तस्य देवा
असन्वशे। ह्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ। अहोरात्रे पार्श्वे। नक्षत्राणि
रूपम्। अश्विनौ व्यात्तम्। इष्टं मनिषाण। अमुं मनिषाण।
सर्वं मनिषाण॥४०॥

जायते वशे सप्त च॥ _____ [१३]

भर्ता सन्प्रियमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्टः। यदा
भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। निधाय भारं पुनरस्तमेति। तमेव
मृत्युममृतं तमाहुः। तं भर्तारं तमु गोप्तारमाहुः। स भृतो
प्रियमाणो बिभर्ति। य एनं वेद सत्येन भर्तुम्। सद्यो जातमुत

जहात्येषः। उतो जरन्तं न जहात्येकम्॥४१॥

उतो बहूनेकमहर्जहार। अतन्द्रो देवः सदमेव प्रार्थः। यस्तद्वेद
यत आबभूव। सन्धां च या५ सन्दधे ब्रह्मणैषः। रमते
तस्मिन्नुत जीर्णे शयाने। नैनं जहात्यहः सु पूर्वेषु। त्वामापो
अनु सर्वाश्चरन्ति जानतीः। वत्सं पयसा पुनानाः। त्वमग्निः
हव्यवाहः समिन्त्से। त्वं भर्ता मातरिश्वा प्रजानाम्॥४२॥

त्वं यज्ञस्त्वमुवेवासि सोमः। तवं देवा हवमायन्ति सर्वे।
त्वमेकोऽसि बहूननुप्रविष्टः। नमस्ते अस्तु सुहवो म एधि।
नमो वामस्तु शृणुत५ हवं मे। प्राणापानावजिर५ सश्चरन्तौ।
ह्वयामि वां ब्रह्मणा तूर्तमेतम्। यो मां द्वेष्टि तं जहितं
युवाना। प्राणापानौ संविदानौ जहितम्। अमुष्यासुनामा
सङ्गसाथाम्॥४३॥

तं मे देवा ब्रह्मणा संविदानौ। वधाय दत्तं तमह५ ह्वनामि।
असंज्ञजान सत आबभूव। यं यं जजान स उ गोपो अस्य।
यदा भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। पुरास्य भारं पुनरस्तमेति। तद्वै
त्वं प्राणो अभवः। महान्भोगः प्रजापतेः। भुजः करिष्यमाणः।
यद्देवान्प्राणयो नव॥४४॥

एकं प्रजानाङ्गसाथां नव॥ _____ [१४]

हरि॒५ हर॑न्त॒मनु॑यन्ति दे॒वाः। वि॒श्वस्ये॑शानं वृष॒भं म॑ती॒नाम्।
ब्र॒ह्म स॑रूप॒मनु॑मे॒दमा॑गात्। अय॑नं॒ मा वि॑व॒धीर्वि॑क्रमस्व। मा
छि॒दो मृ॒त्यो मा व॑धीः। मा मे॒ बलं॑ वि॒वृहो॑ मा प्रमो॑षीः।
प्र॒जां मा मे॑ रीरिष॒ आयु॑रुग्र। नृ॒चक्ष॑सं त्वा ह॒विषा॑ विधेम।
स॒द्यश्च॑क॒माना॑य। प्र॒वे॒पा॒नाय॑ मृ॒त्यवै॑॥४५॥

प्रा॒स्मा आ॑शा अशृ॒ण्वन्। का॒मे॒ना॒ज॒नय॑न्पुनः। का॒मे॒न मे॒
का॒म आ॑गात्। हृ॒दया॑द्धृ॒दयं॑ मृ॒त्योः। य॒दमी॑षा॒मदः॑ प्रि॒यम्।
तदै॒तूप॒माम॑भि। परं॑ मृ॒त्यो अनु॑ परे॒हि प॑न्था॒म्। यस्ते॒ स्व
इ॒तरो॑ दे॒व्याना॑त्। चक्षु॑ष्मते शृ॒ण्वते॑ ते॒ ब्रवी॑मि। मा नः॑ प्र॒जा५
री॒रिषो॑ मोत वी॒रान्। प्र पू॒र्व्यं मन॑सा॒ वन्द॑मानः। नाध॑मानो
वृष॒भं च॑र्षणी॒नाम्। यः प्र॒जाना॑मे॒क॒राण्मा॑नु॒षीणा॑म्। मृ॒त्युं
य॑जे प्रथ॒म॒जामृ॑तस्य॥४६॥

मृत्यवै वीरा५श्चत्वारि च॥ _____ [१५]

त॒रणि॑र्वि॒श्वद॑र्शतो ज्योति॑ष्कृ॒दसि॑ सूर्य। वि॒श्वमा॑ भा॒सि
रोच॑नम्। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽसि॒ सूर्या॑य त्वा॒ भ्राज॑स्वत ए॒ष ते॒
योनिः॑ सूर्या॑य त्वा॒ भ्राज॑स्वते॥४७॥

[१६]

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम विश्वाभिरूतिभिः। भवा नः
सप्रथस्तमः॥४८॥

[१७]

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन् व्युच्छन्तीमुषसं मर्त्यासः।
अस्माभिरू नु प्रतिचक्ष्याऽभूदो ते यन्ति ये अपरीषु
पश्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि
ज्योतिर्विदं त्वा सादयामि भास्वतीं त्वा सादयामि ज्वलन्तीं
त्वा सादयामि मल्मलाभवन्तीं त्वा सादयामि दीप्यमानां
त्वा सादयामि रोचमानां त्वा सादयाम्यजस्रां त्वा सादयामि
बृहज्ज्योतिषं त्वा सादयामि बोधयन्तीं त्वा सादयामि जाग्रतीं
त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्रयासाय स्वाहाऽऽयासाय स्वाहा वियासाय स्वाहा
संयासाय स्वाहोद्यासाय स्वाहाऽवयासाय स्वाहा शुचे

स्वाहा शोकाय॑ स्वाहा॑ तप्य॒त्वै स्वाहा॑ तप॑ते स्वाहा॑
 ब्रह्म॒हत्यायै॑ स्वाहा॑ सर्व॑स्मै स्वाहा॑॥५१॥

[२०]

चित्॑ ५ सं॒न्ता॒नेन॑ भ॒वं य॒क्रा रु॒द्रन्त॑नि॒म्ना प॒शुप॑तिः
 स्थू॒लहृ॑द॒येन॒ग्निः ५ हृ॑द॒येन रु॒द्रं लो॒हि॒तेन॑ श॒र्वं म॒त॑स्नाभ्यां
 म॒हादे॒वम॒न्तः पार्श्वे॑नौषिष्ठ॒हनः॑ शिङ्गी॒निको॒श्याभ्या॑म्॥५२॥

[२१]

तच्छ्रुं॑ योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवीः॑
 स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मा॑नु॒षेभ्यः॑। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु भेष॒जम्।
 शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शं चतु॑ष्पदे। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो
मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो
मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां
देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं
वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो
मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो

मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
 शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं
 वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
 मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
 शोभायै पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मनं उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो
 विपश्चितः। वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इत्। मही
 देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे। अभिरसि
 नारिरसि। अध्वरकृद्देवेभ्यः। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

देवयन्तस्त्वेमहे। उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवः। इन्द्र प्राशूर्भवा

सचा॑। प्रैतु॑ ब्रह्म॑णस्पतिः॑। प्र दे॒व्येतु॑ सू॒नृता॑। अ॒च्छा॑ वी॒रं न॑र्यं
प॒ङ्क्ति॑राधसम्। दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु नः। दे॒वीं द्या॑वापृथि॒वी अ॒नु
मे म॑सा॒थाम्। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः॑॥३॥

म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे। इ॒यत्य॑ग्रं आसीः।
ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः॑। म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑
त्वा शी॒र्ष्णे। दे॒वीर्व॑म्री॒रस्य॑ भू॒तस्य॑ प्रथम॒जा ऋ॒ताव॑रीः।
ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः॑॥४॥

म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे। इ॒न्द्रस्यो॑जोऽसि।
ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः॑। म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा
शी॒र्ष्णे। अ॒ग्नि॒जा अ॑सि प्र॒जाप॑ते॒ रेतः॑। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑
शि॒रः॑॥५॥

म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे। आ॒यु॒र्धेहि॑ प्रा॒णं धे॑हि।
अ॒पा॒नं धे॑हि व्या॒नं धे॑हि। चक्षु॑र्धेहि श्रो॒त्रं धे॑हि। म॒नो॑ धेहि
वाचं॑ धेहि। आ॒त्मानं॑ धेहि प्र॒तिष्ठां॑ धेहि। मां धे॑हि म॒यि धे॑हि।
मधु॑ त्वा मधु॒ला क॑रोतु। म॒खस्य॑ शि॒रोऽसि॑॥६॥

य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थः॑। गा॒य॒त्रेण॑ त्वा छ॒न्दसा॑ करोमि। त्रैष्टु॑भेन त्वा
छ॒न्दसा॑ करोमि। जा॒ग॒तेन॑ त्वा छ॒न्दसा॑ करोमि। म॒खस्य॑

रास्नांसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्गेन छन्दसा। सूर्यस्य
हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पुते शिरं ऋतावरीरुद्धासंमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरोऽसि नवं च॥—————[२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु।
मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा।
ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो
बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युम्नं
चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु।
सुपाणिः स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शक्त्या। अपद्यमानः
पृथिव्याम्। आशा दिश आ पूण। उत्तिष्ठ बृहन्मव॥९॥

ऊर्ध्वस्तिष्ठद्भुवस्त्वम्। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्षे। ऋजवे
त्वा। साधवे त्वा। सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वा। इदमहममुमा-
मुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामि। गायत्रेण
त्वा छन्दसाऽऽच्छृणद्भि। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृणद्भि।
जागतेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृणद्भि। छृणत्तु त्वा वाक्। छृणत्तु
त्वोर्क्। छृणत्तु त्वा हविः। छृन्धि वाचम्। छृन्ध्यूर्जम्। छृन्धि

हविः। देव॑ पुर॒श्चर॑ स॒ग्यासं॑ त्वा॥१०॥

पृथि॒वीं भ॑व॒ वा॒ख्य॒द्वा॥ [३]

ब्रह्म॑न् प्रव॒र्ग्येण॑ प्रच॑रिष्यामः। होत॑र्ध॒र्मम॒भिष्टु॑हि। अ॒ग्नी॒द्रौहि॑णौ
पुरो॒डाशा॒वधि॑श्रय। प्रति॑प्रस्थात॒र्विह॑र। प्रस्तो॑तः सा॒मानि॑
गाय। यजु॑र्यु॒क्तं॑ सा॒मभिरा॑क्त॒खन्त्वा॑। वि॒श्वेदे॒वैरनु॑मतं
म॒रुद्भिः॑। दक्षि॑णाभिः प्रत॑तं पा॒रयि॑ष्णुम्। स्तु॒भो वह॑न्तु
सुम॑न॒स्यमा॑नम्। स नो॒ रुचं॑ धे॒ह्यह्णी॑यमानः। भूर्भुवः॒ सुवः॑।
ओमि॑न्द्र॒वन्तः॑ प्रच॑रत॥११॥

अह्णी॑यमानो द्वे च॥ [४]

ब्रह्म॑न्प्रच॑रिष्यामः। होत॑र्ध॒र्मम॒भिष्टु॑हि। य॒माय॑ त्वा म॒खाय॑ त्वा।
सूर्य॑स्य॒ हर॑से त्वा। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहा॑ऽपा॒नाय॑
स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॒ श्रोत्रा॑य॒ स्वाहा॑। मन॑से स्वाहा॒ वाचे॑
सर॑स्वत्यै स्वाहा॑। दक्षा॑य॒ स्वाहा॑ क॒तवे॑ स्वाहा॑। ओज॑से
स्वाहा॒ बला॑य॒ स्वाहा॑। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता म॒ध्वाऽन॑क्तु॥१२॥

पृथि॒वीं तप॑स॒स्त्राय॑स्व। अ॒र्चिर॑सि शो॒चिर॑सि॒ ज्योति॑रसि॒
तपो॑ऽसि। स॒सी॒दस्व॑ म॒हा॒ अ॑सि। शोच॑स्व दे॒ववी॑तमः।
वि॒धूम॑म॒ग्ने अरु॑षं मि॒येध्य॑। सृ॒ज प्र॑शस्तद॒र्शत॑म्। अ॒ञ्जन्ति॑

यं प्रथयन्तो न विप्राः। वृपावन्तं नाग्निना तपन्तः। पितुर्न
पुत्र उपसि प्रेष्ठः। आ घर्मो अग्निमृतयन्नसादीत्॥१३॥

अनाधृष्या पुरस्तात्। अग्नेराधिपत्ये। आयुर्मे दाः। पुत्रवती
दक्षिणतः। इन्द्रस्याधिपत्ये। प्रजां मे दाः। सुषदा पश्चात्।
देवस्य सवितुराधिपत्ये। प्राणं मे दाः। आश्रुतिरुत्तरतः॥१४॥

मित्रावरुणयोरधिपत्ये। श्रोत्रं मे दाः। विधृतिरुपरिष्ठात्।
बृहस्पतेराधिपत्ये। ब्रह्म मे दाः। क्षत्रं मे दाः। तेजो मे धा वर्चो
मे धाः। यशो मे धास्तपो मे धाः। मनो मे धाः। मनोरश्वाऽसि
भूरिपुत्रा। विश्वाभ्यो मा नाष्ट्राभ्यः पाहि॥१५॥

सूपसदा मे भूया मा मा हिंसीः। तपोष्वग्ने अन्तरां
अमित्रान्। तपाशंसमरुषः परस्य। तपावसो चिकितानो
अचित्तान्। वि ते तिष्ठन्तामजरा अयासः। चितः स्थ
परिचितः। स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्व। मा असि। प्रमा
असि। प्रतिमा असि॥१६॥

सम्मा असि। विमा असि। उन्मा असि। अन्तरिक्षस्यान्तर्द्धि-
रसि। दिवं तपसस्त्रायस्व। आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनम्।
आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा

रुजासि। भूयिष्ठभाजो अर्धं ते स्याम। शुक्रं ते अन्यद्यजतं
ते अन्यत्॥१७॥

विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा हि माया अवसि
स्वधावः। भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु। अर्हन्विभरषि
सायकानि धन्व। अर्हं निष्कं यजतं विश्वरूपम्। अर्हं
निदन्दयसे विश्वमभुवम्। न वा ओर्जीयो रुद्र त्वदस्ति।
गायत्रमसि। त्रैष्टुभमसि। जागंतमसि। मधु मधु मधु॥१८॥

अनक्तसादीदुत्तरतः पाहि प्रतिमा असि यजतन्ते अन्यज्जागंतमस्येकं च॥—————[५]

दश प्राचीर्दश भासि दक्षिणा। दश प्रतीचीर्दश भास्युदीचीः।
दशोर्ध्वा भासि सुमनस्यमानः। स नो रुचं धेह्यहणीयमानः।
अग्निष्वा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसा। स मां
रुचितो रोचय। इन्द्रस्त्वा रुद्रेर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेन
छन्दसा। स मां रुचितो रोचय। वरुणस्त्वादित्यैः पश्चाद्रोचयतु
जागतेन छन्दसा। स मां रुचितो रोचय॥१९॥

द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्भिरुत्तरतो रोचयत्वानुष्टुभेन छन्दसा।
स मां रुचितो रोचय। बृहस्पतिस्त्वा विश्वैर्देवैरुपरिष्टाद्रोचयतु
पाङ्केन छन्दसा। स मां रुचितो रोचय। रोचितस्त्वं देव घर्म

दे॒वेष्व॑सि॒। रो॒चि॒षी॒याहं॑ म॒नुष्ये॑षु। स॒म्रा॑द्धि॒र्म रु॒चि॒तस्त्वं॑
 दे॒वेष्व॑यायु॒ष्माऽस्ते॒ज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्य॑सि। रु॒चि॒तोऽहं॑
 म॒नुष्ये॑ष्वयायु॒ष्माऽस्ते॒ज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी भू॑यासम्। रु॒ग॑सि।
 रु॒चं म॑यि॒ धेहि॑॥२०॥

म॒यि रु॒क्। द॒शं पु॒रस्ता॑द्रोच॒से। द॒शं द॒क्षि॒णा। द॒शं प्र॒त्यङ्मु॑ः।
 द॒शोद॑ङ्मुः। द॒शोर्ध्वो॑ भा॒सि सु॒मन॒स्यमा॑नः। स नः॑ स॒म्रा॒डिष॒मूर्जं॑
 धेहि॑। वा॒जी वा॒जिने॑ पवस्व। रो॒चि॒तो घ॒र्मो रु॑ची॒य॥२१॥

रोचय धेहि नवं च॥ [६]

अप॑श्यं गो॒पाम॑निपद्यमानम्। आ च॒ परां॑ च प॒थिभि॑श्चर॒न्तम्।
 स स॒ध्रीचीः॑ स वि॒षूची॑र्वसानः। आ व॑रीवर्ति॒ भुव॑नेष्वन्तः।
 अत्र॑ प्रा॒वीः। मधु॒ माध्वी॑भ्यां मधु॒ माधू॑चीभ्याम्। अनु॑ वां
 दे॒ववी॑तये। स॒म॒ग्नि॒र॒ग्निना॑ गत। सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒ सूर्ये॑ण
 रोच॑ते॥२२॥

स्वाहा॒ स॒म॒ग्नि॒स्तप॑सा गत। सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒ सूर्ये॑णारोचिष्ट। ध॒र्ता दि॒वो विभा॑सि रज॑सः। पृ॒थि॒व्या ध॒र्ता।
 उ॒रोर॒न्तरि॑क्षस्य ध॒र्ता। ध॒र्ता दे॒वो दे॒वाना॑म्। अम॑र्त्यस्तपो॒जाः।
 हृ॒दे त्वा॒ मन॑से त्वा। दि॒वे त्वा॒ सूर्या॑य त्वा॥२३॥

ऊ॒र्ध्वमि॒मम॑ध्व॒रं कृ॑धि। दि॒वि दे॒वेषु॑ हो॒त्रां यच्छ॑। वि॒श्वा॑सां
भु॒वां प॑ते। वि॒श्वस्य॑ भु॒वन॑स्प॒ते। वि॒श्वस्य॑ म॒नस॑स्प॒ते। वि॒श्वस्य॑
व॒चस॑स्प॒ते। वि॒श्वस्य॑ त॒पस॑स्प॒ते। वि॒श्वस्य॑ ब्र॒ह्मण॑स्प॒ते।
दे॒वश्रू॑स्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वान्पा॑हि। त॒पो॒जां वाच॑म॒स्मे नि॒यच्छ॑
दे॒वायु॑वम्॥ २४॥

ग॒र्भो दे॒वाना॑म्। पि॒ता म॑ती॒नाम्। प॒तिः प्र॒जाना॑म्। म॒तिः
क॒वीना॑म्। सं दे॒वो दे॒वेन॑ स॒वि॒त्रा य॑ति॒ष्ट। स॒ सूर्ये॑णारु॒क्त।
आ॒यु॒र्दास्त्व॑म॒स्मभ्य॑ घ॒र्म व॑र्चो॒दा अ॑सि। पि॒ता नो॑ऽसि
पि॒ता नो॑ बो॒ध। आ॒यु॒र्द्धास्त॑नू॒धाः प॑यो॒धाः। व॒र्चो॒दा व॑रि॒वो॒दा
द्र॑वि॒णो॒दाः॥ २५॥

अ॒न्तरि॑क्ष॒प्र उ॒रोर्व॑री॒यान्। अ॒शीम॑हि॒ त्वा मा मा॑ हि॒ सः॒सीः।
त्व॑म॒ग्ने गृ॒हप॑तिर्वि॒शाम॑सि। वि॒श्वा॑सां॒ मानु॑षी॒णाम्। श॒तं
पृ॒भि॒र्य॑वि॒ष्ट पा॒ह्य॒ सः॒हः॒सः। स॒मे॒द्धार॑ स॒तः हि॒माः॒।
त॒न्द्रा॒विण॑ स॒ हार्दि॑वान॒म्। इ॒हैव॑ रा॒तयः॑ स॒न्तु। त्व॑ष्टी॒मती
ते स॑पे॒य। सु॒रेता॒ रेतो॑ द॒धाना॑। वी॒रं वि॑दे॒य तव॑ स॒न्दृशि॑।
माऽह॑ स॒ रा॒यस्पोषे॑ण॒ वि यो॑षम्॥ २६॥

रोच॑ते सूर्या॒य त्वा दे॒वायु॑वं द्रवि॒णो॒दा द॑धाना॒ द्वे च॑॥ [७]

देवस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो
हस्ता॑भ्या॒माद॑दे। अदि॒त्यै रा॒स्नासि॑। इड॒ एहि॑। अदि॒त एहि॑।
सर॑स्व॒त्येहि॑। असा॒वेहि॑। असा॒वेहि॑। असा॒वेहि॑॥ २७ ॥

अदि॒त्या उ॒ष्णीष॑मसि। वा॒युर॑स्यै॒डः। पू॒षा त्वो॒पाव॑सृजतु।
अ॒श्विभ्यां॑ प्रदा॑पय। यस्ते॒ स्तनः॑ शश॒यो यो म॑यो॒भूः। येन॒
विश्वा॒ पुष्य॑सि॒ वार्या॑णि। यो र॑त्न॒धा व॑सुविद्यः सु॒दत्रः॑।
सर॑स्वति॒ तमि॑ह धात॑वेकः। उ॒स्रं घ॒र्म॑ शि॒ष। उ॒स्रं घ॒र्म॑
पा॑हि॥ २८ ॥

घ॒र्माय॑ शि॒ष। बृ॒हस्प॑ति॒स्त्वोप॑सीदतु। दान॑वः स्थ॒ पे॒रवः॑।
वि॒ष्वग्वृ॑तो॒ लोहि॑तेन। अ॒श्विभ्यां॑ पि॒न्वस्व। सर॑स्व॒त्यै
पि॒न्वस्व। पू॒ष्णे पि॑न्वस्व। बृ॒हस्प॑तये पि॒न्वस्व। इन्द्रा॑य
पि॒न्वस्व। इन्द्रा॑य पि॒न्वस्व॥ २९ ॥

गा॒य॒त्रोऽसि॑। त्रैष्टु॑भोऽसि। जा॒ग॒तम॑सि। स॒होर्जो॑
भा॒गेनो॑प॒मेहि॑। इन्द्रा॑श्विना॒ मधु॑नः सार॒घस्य॑। घ॒र्म
पा॑त वसवो॒ यज॑न्ता॒ वद॑। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑
वृष्टि॑वन॑ये जुहोमि। मधु॑ ह॒विर॑सि। सूर्य॑स्य॒ तप॑स्तप।
द्यावा॑पृथि॒वीभ्यां॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामि॥ ३० ॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामि। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तॄणा॑मनु॒मतो॒ भर्तु॑ः
 शके॑यम्। तेजो॑ऽसि। तेजो॑ऽनु प्रेहि॑। दि॒वि॒स्पृङ्गा मां हि॑ःसीः।
 अ॒न्तरि॑क्ष॒स्पृङ्गा मां हि॑ःसीः। पृ॒थि॒वि॒स्पृङ्गा मां हि॑ःसीः।
 सु॒व॒रसि॑ सु॒व॒र्मे यच्छ॑। दि॒वं यच्छ॑ दि॒वो मां पाहि॑॥ ३१॥

एहिं पाहि पिन्वस्व गृह्णामि नवं च॥ [८]

स॒मु॒द्राय॑ त्वा वा॒ताय॑ स्वाहा॑। स॒लि॒लाय॑ त्वा वा॒ताय॑ स्वाहा॑।
 अ॒ना॒धृ॒ष्याय॑ त्वा वा॒ताय॑ स्वाहा॑। अ॒प्र॒ति॒धृ॒ष्याय॑ त्वा वा॒ताय॑
 स्वाहा॑। अ॒व॒स्य॑वे॒ त्वा वा॒ताय॑ स्वाहा॑। दु॒व॒स्वते॑ त्वा वा॒ताय॑
 स्वाहा॑। शि॒मि॒द्वते॑ त्वा वा॒ताय॑ स्वाहा॑। अ॒ग्नये॑ त्वा व॒सु॒मते॑
 स्वाहा॑। सो॒माय॑ त्वा रु॒द्रव॑ते॒ स्वाहा॑। व॒रु॒णाय॑ त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते॒
 स्वाहा॑॥ ३२॥

बृ॒ह॒स्प॒तये॑ त्वा वि॒श्वदे॑व्याव॒ते स्वाहा॑। स॒वि॒त्रे त्व॑र्भु॒मते॑
 वि॒भु॒मते॑ प्र॒भु॒मते॑ वा॒जव॑ते॒ स्वाहा॑। य॒माय॑ त्वाऽङ्गि॒रस्व॑ते
 पि॒तृ॒मते॑ स्वाहा॑। वि॒श्वा आ॑शा दक्षि॒ण॒सत्। वि॒श्वा
 दे॒वान॑याडि॒ह। स्वाहा॑कृतस्य घ॒र्मस्य॑। म॒धोः पि॑बतमश्विना।
 स्वाहा॑ऽग्नये॑ य॒ज्ञिया॑य। शं य॒जु॒र्भिः। अ॒श्वि॑ना घ॒र्म पा॑तः
 हा॒दि॒वान॑म्॥ ३३॥

अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी मंसाताम्।
 स्वाहेन्द्राय। स्वाहेन्द्रावद्। घर्ममपातमश्विना हर्दिवानम्।
 अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी अंमंसाताम्।
 तं प्राव्यं यथा वद्। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै॥३४॥

दिवि धां इमं यज्ञम्। यज्ञमिमं दिवि धाः। दिवं गच्छ।
 अन्तरिक्षं गच्छ। पृथिवीं गच्छ। पञ्च प्रदिशो गच्छ।
 देवान्घर्मपान्गच्छ। पितॄन्घर्मपान्गच्छ॥३५॥

आदित्यवन्ते स्वाहा हर्दिवानं पृथिव्या अष्टौ च॥—————[९]

इषे पीपिहि। ऊर्जे पीपिहि। ब्रह्मणे पीपिहि। क्षत्राय पीपिहि।
 अद्भ्यः पीपिहि। ओषधीभ्यः पीपिहि। वनस्पतिभ्यः पीपिहि।
 द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि। सुभूताय पीपिहि। ब्रह्मवर्चसाय
 पीपिहि॥३६॥

यजमानाय पीपिहि। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहि। त्विष्यै त्वा।
 द्युम्नाय त्वा। इन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वा। धर्माऽसि सुधर्मा मे
 न्यस्मे। ब्रह्माणि धारय। क्षत्राणि धारय। विशं धारय। नेत्वा
 वातः स्कन्दयात्॥३७॥

अमुष्यं त्वा प्राणे सादयामि। अमुना सह निरर्थं गच्छ।

योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। पूष्णे शरसे स्वाहा। ग्रावभ्यः
स्वाहा। प्रतिरेभ्यः स्वाहा। द्यावापृथिवीभ्याः स्वाहा। पितृभ्यो
घर्मपेभ्यः स्वाहा। रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा॥३८॥

अहज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिज्योतिषाः स्वाहा।
रात्रिज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिज्योतिषाः स्वाहा।
अपीपरो माऽहो रात्रियै मा पाहि। एषा ते अग्ने समित्।
तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः। अपीपरो मा
रात्रिया अहो मा पाहि॥३९॥

एषा ते अग्ने समित्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः।
वर्चसा माञ्जीः। अग्निज्योतिज्योतिरग्निः स्वाहा। सूर्यो
ज्योतिज्योतिः सूर्यः स्वाहा। भूः स्वाहा। हुतं हविः। मधु
हविः। इन्द्रतमेऽग्नौ॥४०॥

पिता नोऽसि मा मां हिंसीः। अश्यामं ते देवघर्म। मधुमतो
वाजवतः पितुमतः। अङ्गिरस्वतः स्वधाविनः। अशीमहि त्वा
मा मां हिंसीः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्यः। स्वाहा त्वा
नक्षत्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि स्कन्दयाद्रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहाऽहो मा पाह्यग्नौ सप्त च॥—[१०]

घर्म॒ या ते॑ दि॒वि शुक्। या गा॑य॒त्रे छन्द॑सि। या ब्रा॑ह्म॒णे। या
ह॑वि॒र्द्धा॒ने॑। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। घर्म॒ या ते॑ऽन्तरि॑क्षे
शुक्। या त्रैष्टु॑भे॒ छन्द॑सि। या रा॑ज॒न्यै। याऽऽग्नी॑ध्रे। तान्तं॑
ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑॥४२॥

घर्म॒ या ते॑ पृथि॒व्याꣳ शुक्। या जा॑ग॒ते छन्द॑सि। या वैश्ये॑।
या स॑द॒सि। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। अनु॑नोऽद्यानु॑मतिः।
अ॒न्विद॑नुमते॒ त्वम्। दि॒वस्त्वा॑ पर॒स्पायाः॑। अ॒न्तरि॑क्षस्य त॒नुवः॑
पाहि। पृथि॒व्यास्त्वा॒ धर्म॑णा॥४३॥

व॒यमनु॑क्रामाम सुवि॒ताय॒ नव्य॑से। ब्रह्म॑णस्त्वा पर॒स्पायाः॑।
क्ष॒त्रस्य॑ त॒नुवः॑ पाहि। वि॒शस्त्वा॒ धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम
सुवि॒ताय॒ नव्य॑से। प्रा॒णस्य॑ त्वा पर॒स्पायै॑। चक्षु॑षस्त॒नुवः॑
पाहि। श्रो॒त्रस्य॑ त्वा॒ धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम सुवि॒ताय॒ नव्य॑से।
व॒ल्गुर॑सि शं युधा॑याः॥४४॥

शि॒शुर्जन॑धायाः। शं च॒ वक्षि॑ परि॒ च॒ वक्षि॑। चतुः॑
स्र॒क्तिर्नाभि॑र्ऋ॒तस्य॑। स॒दो वि॒श्वायुः॑ शर्म॑ स॒प्रथाः॑। अप॒ द्वेषो॑
अप॒ह्वरः॑। अ॒न्यद्व॑तस्य सश्चि॒म। घर्मे॑तत्तेऽन्न॑मे॒तत्पुरी॑षम्। तेन॑
व॒र्धस्व॒ चाऽऽ च॑ प्यायस्व। व॒र्धिषी॑महि॒ च॒ व॒यम्। आ च॑

प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्तिर्नामासि दिव्यो गन्धर्वः। तस्य ते पद्वद्धविद्धानम्।
अग्निर्ध्यक्षाः। रुद्रोऽधिपतिः। समहमायुषा। सं प्राणेन। सं
वर्चसा। सं पयसा। सं गौपत्येन। स२ रायस्पोषेण॥४६॥

व्यसौ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। अचिक्रदद्वृषा
हरिः। महान्मित्रो न दर्शतः। स२ सूर्येण रोचते। चिदसि
समुद्रयोनिः। इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा। हिरण्यपक्षः शकुनो
भुरण्युः। महान्तसधस्थे ध्रुव आनिषत्तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। विश्वावसु२ सोम गन्धर्वम्।
आपो ददृशुषीः। तदृतेनाव्यायन्। तदन्ववैत्। इन्द्रो रारहाण
आसाम्। परि सूर्यस्य परिधी२ रपश्यत्। विश्वावसुरभि तन्नो
गृणातु। दिव्यो गन्धर्वो रजसो विमानः। यद्वा घा सत्यमुत
यन्न विद्म॥४८॥

धियो हिन्वानो धियु इन्नो अव्यात्। सस्त्रिमविन्दच्चरणे
नदीनाम्। अपावृणोद्गुरो अश्मव्रजानाम्। प्रासाङ्गान्धर्वो
अमृतानि वोचत्। इन्द्रो दक्षं परिजानादहीनम्। एतत्त्वं
देव घर्म देवो देवानुपागाः। इदमहं मनुष्यो मनुष्यान्।

सोमपी॒थानु॑मेहि॑। स॒ह प्र॒जया॑ स॒ह रा॒यस्पोषे॑ण। सुमि॒त्रा न॒
आप॒ ओष॑धयः सन्तु॥४९॥

दुर्मि॒त्रास्तस्मै॑ भूयासुः। योऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्विष्मः॑।
उद्व॒यं तम॑स॒स्परि॑। उदु॒त्यं चि॒त्रम्। इ॒ममू॒षुत्य॑म॒स्मभ्य॑
स॒निम्। गा॒य॒त्रं नवी॑या॒सम्। अ॒ग्ने दे॒वेषु॑ प्रवोचः॥५०॥

याऽऽग्नी॑ध्रे॒ तान्तं॑ ए॒तेनाव॑ यजे॒ स्वाहा॑ धर्म॒णा शं॑ युधा॒याः प्या॑सिषीमहि॒ पोषे॑ण॒ निष॑त्तो वि॒द्म
सन्त्व॑ष्टौ॥ [११]

म॒हीनां॑ पयो॑ऽसि॒ विहि॑तं दे॒व॒त्रा। ज्यो॒ति॒र्भा अ॑सि॒
व॒न॒स्पती॑ना॒मोष॑धीना॒स्र॒ रसः॑। वा॒जिनं॑ त्वा वा॒जिनो॑ऽव॒
न॒यामः॑। ऊ॒र्ध्वं मनः॑ सुव॒र्गम्॥५१॥

[१२]
अ॒स्का॒न्धौः पृ॑थि॒वीम्। अ॒स्का॒नृष॑भो युवा॒गाः। स्कु॒न्नेमा॑ वि॒श्वा
भुव॑ना। स्कु॒न्नो यु॒ज्ञः प्र॒ज॒नय॑तु। अ॒स्का॒न॒ज॒नि॒ प्रा॒ज॒नि। आ
स्कु॒न्नाज्जा॑यते॒ वृषा॑। स्कु॒न्नात् प्र॒ज॒निषी॑महि॥५२॥

[१३]
या पु॒रस्ता॑द्वि॒द्युदा॑प॒तत्। तान्तं॑ ए॒तेनाव॑ यजे॒ स्वाहा॑। या
दक्षि॑ण॒तः। या प॒श्चात्। योत्त॑र॒तः। योप॑रि॒ष्टाद्वि॒द्युदा॑प॒तत्।

तान्तं ए॒तेनाव॑ य॒जे स्वाहा॑॥५३॥

[१४]

प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहा॑ऽपा॒नाय॑ स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॑
श्रो॒त्राय॑ स्वाहा॑। मन॑से स्वाहा॑ वा॒चे सर॑स्वत्यै स्वाहा॑॥५४॥

[१५]

पू॒ष्णे स्वाहा॑ पू॒ष्णे शर॑से स्वाहा॑। पू॒ष्णे प्र॑प॒त्थ्याय॑ स्वाहा॑
पू॒ष्णे न॒रन्धि॑षाय॑ स्वाहा॑। पू॒ष्णेऽङ्घ्रि॑णये स्वाहा॑ पू॒ष्णे न॒रुणा॑य॑
स्वाहा॑। पू॒ष्णे सा॑के॒ताय॑ स्वाहा॑॥५५॥

[१६]

उद॑स्य शु॒ष्माद्भानु॑नार्तं बिभ॑र्ति। भा॒रं पृ॑थि॒वी न भू॑मः।
प्र शु॒क्रैतु॑ दे॒वी म॑नी॒षा। अ॒स्मत्सु॑त॒ष्टो रथो॑ न वा॒जी।
अ॒र्चन्त॑ ए॒के म॒हि सा॑म॒मन्व॑त। तेन॑ सूर्य॑मधारयन्। तेन॑
सूर्य॑मरोचयन्। घ॒र्मः शि॒रस्त॑दयम॒ग्निः। पु॒रीष॑मसि॒ सं
प्रि॑यं प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्भुवत्। प्र॒जाप॑ति॒स्त्वा सा॑दयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥५६॥

[१७]

यास्ते॑ अ॒ग्न आ॒र्द्रा यो॑न॒यो याः कु॑ला॒यिनीः॑। ये ते॑

अ॒ग्न इ॒न्द्रवो॒ या उ॒ नाभ॑यः। यास्ते॑ अ॒ग्ने त॒नुव॒ ऊर्जो॑
नाम॑। ताभि॒स्त्वमु॒भयी॑भिः संवि॒दानः॑। प्र॒जाभि॑र॒ग्ने द्रवि॑णे॒ह
सी॑द। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा
सी॑द॥ ५७ ॥

[१८]

अ॒ग्नि॒र॒सि वै॒श्वान॒रोऽसि॑। सं॒वत्स॒रोऽसि॑ परि॒वत्स॒रोऽसि॑।
इ॒दा॒वत्स॒रोऽसी॑दु॒वत्स॒रोऽसि॑। इ॒द्वत्स॒रोऽसि॑ वत्स॒रोऽसि॑।
तस्य॑ ते वस॒न्तः शि॒रः। ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒र्षाः पु॒च्छम्।
श॒रदु॑त्तरः प॒क्षः। हे॒मन्तो॑ म॒ध्यम्। पू॒र्वप॒क्षाश्चि॑तयः। अ॒पर॒पक्षाः
पु॒रीष॑म्। अ॒हो॒रा॒त्राणी॑ष्ट॒काः। तस्य॑ ते मा॒साश्चा॒र्द्धमा॒साश्च॑
कल्प॑न्ताम्। ऋ॒तव॑स्ते कल्प॑न्ताम्। सं॒वत्स॒रस्ते॑ कल्प॑ताम्।
अ॒हो॒रा॒त्राणि॑ ते कल्प॑न्ताम्। ए॒ति प्रे॒ति वी॒ति॒ समि॑त्यु॒दिति॑।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवः
सी॑द॥ ५८ ॥

चित्तयो नव च॥

[१९]

भूर्भुवः॑ सु॒वः। ऊ॒र्ध्व ऊ॒ षु ण॑ ऊ॒तये॑। ऊ॒र्ध्वो नः॑ पा॒ह्य॒हंसः॑।
वि॒धु॒न्द॒द्राण॒॑ सम॑ने ब॒हूना॑म्। युवा॑न॒॒ सन्त॑ प॒लितो॑ ज॒ंगार॑।

देवस्य॑ पश्य॒ काव्यं॑ महि॒त्वाद्या॑ म॒मारं॑। सह्यः॑ स॒मान्। यदृ॒ते
चि॒दभि॒श्रिषः॑। पु॒रा ज॒र्तुभ्य॑ आ॒तृदः॑। स॒न्धा॑ता स॒न्धिं म॒घवा॑
पु॒रोव॑सुः॥५९॥

निष्क॑र्ता वि॒हृतं॑ पुनः॑। पुन॑रू॒र्जा स॒ह र॒य्या। मा नो॑ घ॒र्म
व्यथि॑तो वि॒व्यथो॑ नः। मा नः॑ प॒रम॑ध॒रं मा रजो॑ऽनैः।
मोष्व॑स्मा॒ऽस्तम॑स्यन्त॒रा धाः॑। मा रु॒द्रिया॑सो अ॒भिगु॑र्वृ॒धानः॑।
मा नः॑ ऋतु॑भिर्हीडि॒तेभि॑र॒स्मान्। द्विषा॑सुनी॒ते मा प॑रा दाः।
मा नो॑ रु॒द्रो नि॒र्ऋति॑र्मा नो अ॒स्ता। मा द्यावा॑पृथि॒वी
ही॑डिषाताम्॥६०॥

उप॑ नो मि॒त्रावरु॑णावि॒हाव॑तम्। अ॒न्वादी॑ध्याथा॒मिह नः॑
सखा॑या। आ॒दि॒त्यानां॑ प्रसि॑तिर्हे॒तिः। उ॒ग्रा श॒तापा॑ष्ठा
घ॒विषा॑ परि॒ णो वृ॑णक्तु। इ॒मं मे॑ वरु॒ण तत्त्वा॑ यामि। त्वं नो॑
अ॒ग्ने स त्वं नो॑ अ॒ग्ने। त्वम॑ग्ने अ॒यासि॑। उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑।
उ॒दुत्यं॑ चि॒त्रम्। वयः॑ सु॒पर्णाः॥६१॥

पु॒रोव॑सुर्हीडिषाता॒ सु॒पर्णाः॥ ————— [२०]

भूर्भुवः॑ सु॒वः। मयि॑ त्यदि॒न्द्रियं॑ म॒हत्। मयि॑ दक्षो॒ मयि॑ ऋतुः॑।
मयि॑ धायि सु॒वीर्य॑म्। त्रि॒शु॒ग्ध॒र्मो वि॒भातु॑ मे। आकू॑त्या

मनसा सह। विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन पर्यसा
 सह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षत्रेण यशसा सह। सत्येन
 तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य सुम्नमशीमहि।
 तस्य भक्षमशीमहि। तस्य तु इन्द्रेण पीतस्य मधुमतः।
 उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह षट्॥ [२१]

यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। अस्रुक्कानाहुतिश्च।
 अशनया च पिपासा च। सेदिश्चामतिश्च। एतास्ते अग्ने
 घोरास्तनुवः। ताभिरमुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं
 द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक् स्त्रीहिंतिश्च स्त्रिहिंतिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च
 भीमा च। सदाग्री सेदिरनिरा। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः।
 ताभिरमुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। निलिम्पश्च विलिम्पश्च
 विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्च धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयंश्च। सहस्रह्वयंश्च
सहमानश्च सहस्वांश्च सहीयांश्च। एत्य प्रेत्य
विक्षिपः॥६६॥

[२५]

अहोरात्रे त्वोदीरयताम्। अर्धमासास्त्वोदीं जयन्तु।
मासांस्त्वा श्रपयन्तु। ऋतवंस्त्वा पचन्तु। संवत्सरस्त्वा
हन्त्वसौ॥६७॥

[२६]

खट् फट् जहि। छिन्धी भिन्धी हन्धी कट्। इति वाचः
ऋराणि॥६८॥

[२७]

विगा इन्द्र विचरन्त्स्पाशयस्व। स्वपन्तमिन्द्र पशुमन्तमिच्छ।
वज्रेणामुं बोधय दुर्विदत्रम्। स्वपतोऽस्य प्रहर भोजनेभ्यः।
अग्ने अग्निना संवदस्व। मृत्यो मृत्युना संवदस्व।
नमस्ते अस्तु भगवः। सकृत्ते अग्ने नमः। द्विस्ते
नमः। त्रिस्ते नमः। चतुस्ते नमः। पञ्चकृत्वस्ते नमः।
दशकृत्वस्ते नमः। शतकृत्वस्ते नमः। आसहस्रकृत्वस्ते

नमः। अ॒परि॒मित॒कृ॒त्वस्ते॒ नमः। नमस्ते अस्तु मा मां
हि॒ंसीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सप्त च॥—————[२८]

असृ॑न्मुखो रु॒धिरे॒णाव्य॑क्तः। य॒मस्य॑ दू॒तः श्व॒पा॒द्विधा॑वसि।
गृ॒ध्रः सु॒पर्णः कु॒णपं॑ निषे॑वसे। य॒मस्य॑ दू॒तः प्रहि॑तो भ॒वस्य॑
चो॒भयोः॥७०॥

—————[२९]

यदे॒तद्वृ॑क॒सो भू॒त्वा। वाग्दे॑व्यभि॒राय॑सि। द्वि॒षन्तं॑ मेऽभि॒राय॑।
तं मृ॑त्यो मृ॒त्यवे॑ नय। स आ॒र्त्या॒र्तिमा॑र्च्छतु॥७१॥

—————[३०]

यदी॑षि॒तो यदि॑ वा स्वका॒मी। भ॒येडं॑को वद॑ति वाच॑मे॒ताम्।
तामिन्द्रा॒ग्नी ब्र॑ह्म॒णा संवि॑दानौ। शि॒वाम॒स्मभ्य॑ कृ॒णुतं॑
गृ॒हेषु॑॥७२॥

—————[३१]

दी॒र्घमु॑खि॒ दुर्ह॑णु। मा स्म॑ दक्षि॒णतो॑ वदः। यदि॑ दक्षि॒णतो॑
वदा॑द्वि॒षन्तं॑ मेऽव॑ बाधा॒सै॥७३॥

—————[३२]

इत्थादुलूक आपतत्। हिरण्याक्षो अयोमुखः। रक्षसां दूत
आगतः। तमितो नाशयाग्रे॥७४॥

[३३]

यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य। दैवीं वाचं वदसि। द्विषतो नः परावद।
तान्मृत्यो मृत्यवे नय। त आर्त्याऽऽर्तिमाच्छन्तु। अग्निनाऽग्निः
संवदताम्॥७५॥

[३४]

प्रसार्य सुक्थ्यौ पतसि। सुव्यमक्षिं निपेपि च। मेहकस्य
चनाममत्॥७६॥

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जुमदग्निना।
विश्वावसोर्ब्रह्मणा हतः। क्रिमीणां राजा। अप्येषां
स्थपतिरहतः। अथो माताऽथो पिता। अथो स्थूरा अथो
क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो आशातिका हताः।
श्वेताभिः सह सर्वे हताः॥७७॥

[३६]

आहूरावद्य। शृतस्य हविषो यथा। तत्सत्यम्। यदमुं यमस्य

जम्भयोः। आदधामि तथा हि तत्। खण्फण्मसि॥७८॥

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि। घोरेण त्वा
भृगूणां चक्षुषा प्रेक्षे। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि।
अघस्य त्वा धारया विद्धामि। अधरो मत्पद्यस्वाऽसौ॥७९॥

[३८]

उत्तुद शिमिजावरि। तल्पेजे तल्प उत्तुद। गिरी५ रनु
प्रवेशय। मरीचीरुप सन्नुद। यावदितः पुरस्तादुदयाति
सूर्यः। तावदितोऽमुं नाशय। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं
द्विष्मः॥८०॥

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्धायि
भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि। नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णं
नृम्णायि नृम्णम्। निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो
वायि। ए अस्मे अस्मे। सुवर्न ज्योतीः॥८१॥

[४०]

पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे।

ताम॒ह॑ स॒मिन्धे॑। सा मा॒ स॒मिद्धा॑। आयु॑षा॒ तेज॑सा। वर्च॑सा
श्रि॒या। यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन॑। अ॒न्नाद्ये॑न॒ स॒मिन्ता॑ꣳ स्वाहा॑।
अ॒न्तरि॑क्ष॑ स॒मि॒त्॥८२॥

तां वा॒युः स॒मिन्धे॑। सा वा॒युः स॒मिन्धे॑। ताम॒ह॑ स॒मिन्धे॑।
सा मा॒ स॒मिद्धा॑। आयु॑षा॒ तेज॑सा। वर्च॑सा श्रि॒या। यश॑सा
ब्रह्मवर्च॑सेन॑। अ॒न्नाद्ये॑न॒ स॒मिन्ता॑ꣳ स्वाहा॑। द्यौः स॒मि॒त्।
तामा॑दित्यः स॒मिन्धे॑॥८३॥

साऽऽदि॒त्यः स॒मिन्धे॑। ताम॒ह॑ स॒मिन्धे॑। सा मा॒ स॒मिद्धा॑।
आयु॑षा॒ तेज॑सा। वर्च॑सा श्रि॒या। यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन॑।
अ॒न्नाद्ये॑न॒ स॒मिन्ता॑ꣳ स्वाहा॑। प्रा॒जाप॑त्या मे॑ स॒मि॒द॒सि
स॒प॒त्न॒क्षय॑णी। भ्रा॒तृव्य॑हा मे॑ऽसि॒ स्वाहा॑। अ॒ग्ने॑ व्रत॒प॒ते व्र॑तं
च॑रिष्यामि॥८४॥

तच्छ॑केयं॑ तन्मे॑ राध्यताम्। वायो॑ व्रत॒प॒त आ॑दित्य व्रत॒प॒ते।
व्र॒तानां॑ व्रत॒प॒ते व्र॑तं च॑रिष्यामि। तच्छ॑केयं॑ तन्मे॑ राध्यताम्।
द्यौः स॒मि॒त्। तामा॑दित्यः स॒मिन्धे॑। साऽऽदि॒त्यः स॒मिन्धे॑।
ताम॒ह॑ स॒मिन्धे॑। सा मा॒ स॒मिद्धा॑। आयु॑षा॒ तेज॑सा॥८५॥

वर्च॑सा श्रि॒या। यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन॑। अ॒न्नाद्ये॑न॒ स॒मिन्ता॑ꣳ

स्वाहा॥ अ॒न्तरि॑क्षं स॒मि॒त् । तां वा॒युः स॒मि॒न्धे । सा वा॒युः
स॒मि॒न्धे । ताम॒हः स॒मि॒न्धे । सा मा॒ स॒मि॒द्धा । आ॒यु॒षा तेज॑सा ।
वर्च॑सा श्रि॒या ॥८६॥

यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन॑ । अ॒न्नाद्ये॑न॒ स॒मि॒न्ताः स्वाहा॑ । पृ॒थि॒वी
स॒मि॒त् । ताम॒ग्निः स॒मि॒न्धे । साऽग्नि॑ः स॒मि॒न्धे । ताम॒हः
स॒मि॒न्धे । सा मा॒ स॒मि॒द्धा । आ॒यु॒षा तेज॑सा । वर्च॑सा श्रि॒या ।
यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन॑ ॥८७॥

अ॒न्नाद्ये॑न॒ स॒मि॒न्ताः स्वाहा॑ । प्रा॒जाप॒त्या मे॑ स॒मि॒द॑सि
स॒प॒त्न॒क्षय॑णी । भ्रा॒तृव्य॒हा मे॑ऽसि॒ स्वाहा॑ । आ॒दि॒त्य
व्र॒त॒प॒ते व्र॒त॒म॑चा॒रिष॑म् । तद॑श॒कं त॒न्मेऽरा॑धि । वा॒यो
व्र॒त॒प॒तेऽग्ने॑ व्र॒त॒प॒ते । व्र॒ता॒नां व्र॒त॒प॒ते व्र॒त॒म॑चा॒रिष॑म् । तद॑श॒कं
त॒न्मेऽरा॑धि ॥८८॥

स॒मि॒त्स॒मि॒न्धे व्र॒तं च॑रि॒ष्या॒म्यायु॑षा॒ तेज॑सा॒ वर्च॑सा श्रि॒या यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेना॒ष्टौ च॑ ॥-[४१]

शं नो॒ वा॒तः प॒व॒तां मा॒त॒रि॒श्वा शं न॑स्त॒प॒तु सूर्यः॑ । अ॒हा॒नि॒शं
भ॑वन्तु नः॒ शः रा॒त्रिः प्र॒ति॒धी॒य॒ताम् । श॒मु॒षा नो॒ व्यु॑च्छ॒तु
श॒मा॒दि॒त्य उ॒दे॒तु नः॑ । शि॒वा नः॑ श॒न्त॑मा॒ भव॑ सु॒मृ॒डी॒का
स॒र॑स्व॒ति । मा॒ ते व्यो॑म॒ स॒न्दृ॒शि । इ॒डा॒यै वा॒स्त्व॑सि

वास्तुमद्वास्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तोश्छित्स्मह्यवास्तुः
 स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। प्रतिष्ठासि
 प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठायाश्छित्स्मह्यप्रतिष्ठः स
 भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आ वात वाहि भेषजं
 वि वात वाहि यद्रपः। त्व९ हि विश्वभेषजो देवानां दूत
 ईयसे। द्वाविमौ वातौ वात आ सिन्धोरा परावतः॥८९॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः। यददो वातते
 गृहेऽमृतस्य निधिर्हितः। ततो नो देहि जीवसे ततो
 नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह आवह वात आवातु
 भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे प्र ण आयू९षि तारिषत्।
 इन्द्रस्य गृहोऽसि तं त्वा प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे
 अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः
 सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्येऽनांतां देवतां प्रपद्येऽश्मानमाखणं
 प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्य ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं
 म उर्वन्तरं बृहदग्रयः पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या
 स्वस्तिमान्तया स्वस्त्या स्वस्तिमानसानि। प्राणापानौ
 मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मयि मेधां मयि

प्र॒जां म॒य्य॒ग्निस्तेजो॑ दधातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयीन्द्र॑
इन्द्रि॒यं द॑धातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयि॑ सूर्यो॒ भ्राजो॑
दधातु॥ १० ॥

द्युभि॒र॒क्तुभिः॑ परि॒पात॑म॒स्मान॑रि॒ष्टेभि॑र॒श्विना॒ सौभ॑गेभिः। तन्नो॑
मि॒त्रो वरु॑णो माम॒हन्ता॑मदि॒तिः सिन्धुः॑ पृथि॒वी उ॒त द्यौः। कया॑
नश्चि॒त्र आ भु॑वदूती स॒दावृ॑धः सखा॑। कया॒ शचि॑ष्ठया वृ॒ता।
कस्त्वा॑ स॒त्यो मदा॑नां म॒हि॒ष्ठो मत्स॑दन्ध॒सः। दृ॒ढाचि॑दा॒रुजे॑
वसु॑। अ॒भी षु णः॑ सखा॑नामवि॒ता ज॑रितृ॒णाम्। श॒तं
भ॒वा॒स्यूति॑भिः। वयः॑ सु॒पर्णा॑ उप॒सेदु॑रिन्द्र॑ प्रि॒यमे॑धा ऋष॒यो
नाध॑मानाः। अप॑ ध्वान्तमूर्णु॒हि पू॒र्धि चक्षु॑र्मुमु॒ग्ध्य॑स्मान्निधये॒व
ब॒द्धान्॥ ११ ॥

शं नो॑ दे॒वीर॒भिष्ट॑य आपो॑ भवन्तु पी॒तये॑। शं यो॒र॒भिस्र॑वन्तु
नः। ईशा॑ना॒ वार्या॑णां क्षय॑न्तीश्च॒रष॑णी॒नाम्। अ॒पो या॑चामि
भे॒ष॒जम्। सु॒मि॒त्रा न॒ आप॑ ओष॒धयः॑ सन्तु दु॒र्मि॒त्रास्त॑स्मै
भूया॑सु॒र्योऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। आपो॑ हि ष्ठा
म॒योभु॑व॒स्ता न॑ ऊ॒र्जे द॑धातन। म॒हे रणा॑य चक्ष॒से। यो वः॑
शि॒वत॑मो॒ रस॑स्तस्य॑ भाजयते॒ह नः॑। उ॒श॒तीरि॑व मा॒तरः॑।

तस्मा॒ अरं॑ ग॒माम॒ वो॒ यस्य॒ क्षया॑य॒ जिन्व॑थ॥९२॥

आपो॑ ज॒नय॑था च नः। पृथि॒वी शा॒न्ता साऽग्नि॑ना
शा॒न्ता सा मे॑ शा॒न्ता शुच॑ः शमयतु। अ॒न्तरि॑क्षः
शा॒न्तं तद्वा॒युना॑ शा॒न्तं तन्मे॑ शा॒न्तः शुच॑ः शमयतु।
द्यौः शा॒न्ता साऽऽदि॒त्येन॑ शा॒न्ता सा मे॑ शा॒न्ता शुच॑ः
शमयतु। पृथि॒वी शान्ति॑र॒न्तरि॑क्षः शान्ति॑द्यौः शान्ति॑दि॒शः
शान्ति॑र॒वान्तर॑दि॒शः शान्ति॑र॒ग्निः शान्ति॑र्वा॒युः शान्ति॑रा॒दित्यः
शान्ति॑श्चन्द्र॒माः शान्ति॑र्नक्ष॒त्राणि॑ शा॒न्तिरा॒पः शान्ति॑रोष॒धयः
शान्ति॑र्वन॒स्पत॑यः शान्ति॑र्गौः शान्ति॑र॒जा शान्ति॑र॒श्वः शान्तिः
पुरु॑षः शान्ति॑र्ब्रह्म शान्ति॑र्ब्राह्म॒णः शान्तिः॑ शान्ति॑रे॒व शान्तिः॑
शान्ति॑र्मे अस्तु शान्तिः॑। तया॒हः शा॒न्त्या स॑र्वशा॒न्त्या मह्यं॑
द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पदे च शान्तिं॑ करोमि शान्ति॑र्मे अस्तु शान्तिः॑। एह
श्रीश्च॒ ह्रीश्च॒ धृति॑श्च तपो॑ मे॒धा प्र॑ति॒ष्ठा श्रद्धा॑ स॒त्यं धर्म॑श्चै॒तानि॑
मोत्ति॑ष्ठन्त॒मनू॑त्तिष्ठन्तु मा माः॑ श्रीश्च॒ ह्रीश्च॒ धृति॑श्च तपो॑ मे॒धा
प्र॑ति॒ष्ठा श्रद्धा॑ स॒त्यं धर्म॑श्चै॒तानि॑ मा मा हा॑सिषुः। उ॒दायु॑षा
स्वा॒युषो॑दोष॒धीना॑ः रसे॒नोत्प॑र्जन्यस्य शुष्मे॒णोद॑स्थाम॒मृता॑ः
अनु॑। तच्चक्षु॑र्दे॒वहि॑तं पु॒रस्ता॑च्छुक्रमु॒च्चर॑त्। पश्ये॑म श॒रदः॑

श॒तं जी॒वेम॑ श॒रदः॑ श॒तं नन्दा॑म श॒रदः॑ श॒तं मोदा॑म
 श॒रदः॑ श॒तं भवा॑म श॒रदः॑ श॒त९ शृ॒णवा॑म श॒रदः॑ श॒तं
 प्र॒ब्र॒वाम॑ श॒रदः॑ श॒तम॑जी॒ताः स्या॑म श॒रदः॑ श॒तं ज्यो॑क्
 सूर्यं दृ॒शे। य उ॒द॑गा॒न्म॒हतोऽर्ण॑वा॒द्वि॒भ्राज॑मानः सरि॒रस्य॑
 म॒ध्या॒त्स मां वृ॒षभो॑ लो॒हिता॒क्षः सूर्यो॑ वि॒प॒श्चिन्म॑न॒सा पु॑नातु।
 ब्र॒ह्म॒ण॒श्चो॒त॒न्यसि॑ ब्र॒ह्म॒ण आ॒णी स्थो॑ ब्र॒ह्म॒ण आ॒व॒प॒न॒मसि॑
 धा॒रि॒तेयं पृ॑थि॒वी ब्र॒ह्म॒णा म॒ही धा॑रि॒तमे॑नेन म॒हद॑न्त॒रि॒क्षं
 दि॒वं दा॑धार पृथि॒वी९ स॒दे॒वां यद॑हं वेद॒ तद॑हं धा॒रया॑णि
 मा म॒द्वेदोऽधि॑वि॒स्र॑सत्। मे॒धाम॑नी॒षे मावि॑शता९ स॒मीचीं
 भू॒तस्य॑ भ॒व्य॒स्याव॑रु॒ध्यै स॒र्वमा॑यु॒रया॑णि स॒र्वमा॑यु॒रया॑णि।
 आ॒भि॒र्गी॒र्भिर्य॑दतो॒ न ऊ॒नमा॑प्या॒यय॑ हरि॒वो वर्ध॑मानः। य॒दा
 स्तो॒तृभ्यो॑ म॒हि गो॒त्रा रु॒जासि॑ भूयिष्ठ॒भाजो॑ अ॒ध ते स्या॑म।
 ब्र॒ह्म प्रा॒वादि॑ष्म॒ तन्नो॑ मा हा॒सीत्। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
 शान्तिः॑ ॥ ९३ ॥

परा॒वतो॑ दधातु ब॒द्धां जि॒न्व॒थ दृ॒शे स॒प्त च॑ ॥ [४२]

नमो॑ वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता॒ तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑
 वा॒चे नमो॑ वा॒चस्प॑तये॒ नम॑ ऋषि॒भ्यो म॒न्त्रकृ॑द्भ्यो म॒न्त्रप॑ति॒भ्यो

मा मामृषं॑यो म॒त्र॒कृ॒तो म॒त्र॒प॒त॒यः परा॑दु॒र्माह॑मृषी॑न्म॒त्र॒कृ॒तो
 म॒त्र॒प॒तीन्परा॑दां वैश्व॒दे॒वीं वाच॑मु॒द्यास॑ शु॒वि॒वाम॑द॒स्तां जुष्टा॑
 दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ वि॒श्वमि॑दं जगत्।
 शर्म॑ च॒न्द्रश्च॑ सू॒र्यश्च॑ शर्म॑ ब्रह्म॒प्रजा॑प॒ती। भू॒तं व॑दिष्ये भु॒वं
 व॑दिष्ये तेजो॑ व॑दिष्ये यशो॑ व॑दिष्ये तपो॑ व॑दिष्ये ब्रह्म॑ व॑दिष्ये
 स॒त्यं व॑दिष्ये तस्मा॑ अ॒हमि॑दमु॒प॒स्तर॑णमु॒प॒स्तृण॑ उप॒स्तर॑णं
 मे प्र॒जायै॑ पशू॒नां भू॒यादु॑प॒स्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशू॒नां भू॒यासं॑
 प्राणा॑पानौ मृ॒त्योर्मा॑ पातं प्राणा॑पानौ मा मां हा॒सिष्टं॑ मधु॑
 म॒निष्ये॑ मधु॑ ज॒निष्ये॑ मधु॑ वक्ष्यामि॒ मधु॑ व॑दिष्यामि॒ मधु॑मतीं
 दे॒वेभ्यो॑ वाच॑मु॒द्यास॑ शुश्रू॒षेण्या॑ म॒नुष्ये॑भ्यस्तं मा दे॒वा अ॑वन्तु
 शो॒भायै॑ पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥
 दे॒वा वै स॒त्रमा॑सत। ऋ॒द्धि॑परिमितं॒ यश॑स्का॒माः। ते॑ऽब्रुवन्।
 यन्नः॑ प्रथ॒मं यश॑ ऋ॒च्छात्। सर्वे॑षां न॒स्तत्स॒हास॒दिति॑। तेषां॑
 कुरु॑क्षेत्रं वेदि॑रासीत्। तस्यै॑ खाण्ड॒वो दक्षि॑णा॒र्द्ध आ॑सीत्।
 तूर्ध्न॑मुत्तरा॒र्द्धः। प॒रीण॑ज्जघना॒र्द्धः। म॒रुवं उत्क॑रः॥१॥

तेषां॑ म॒खं वैष्ण॑वं यश॑ आ॒र्च्छत्। तन्न्य॑कामयत।
 तेनापा॑क्रामत्। तं दे॒वा अन्वा॑यन्। यशो॑ऽव॒रुरु॑त्स॒मानाः।
 तस्या॒न्वाग॑तस्य। स॒व्याद्ध॑नुरजा॑यत। दक्षि॑णा॒दिष॑वः।
 तस्मा॑दिषुध॒न्वं पु॒ण्य॑जन्म। य॒ज्ञज॑न्मा॒ हि॥२॥

तमेक॑ऽ सन्तम्। ब॒हवो॑ नाभ्य॑धृष्णुवन्। तस्मा॑देक॑मिषुध॒न्वि॒नम्।
 ब॒हवो॑ऽनिषुध॒न्वा नाभि॑धृष्णुवन्ति। सो॑ऽस्मयत। एकं॑
 मा सन्तं ब॒हवो॑ नाभ्य॑धर्षिषुरिति॑। तस्य॑ सिष्मि॒याण॑स्य
 तेजो॑ऽपा॑क्रामत्। तद्दे॒वा ओष॑धीषु न्य॑मृजुः। ते श्या॒माका॑
 अभवन्। स्म॒याका॒ वै ना॑मैते॥३॥

तत्स्म॒याका॑नाऽ स्म॒याक॑त्वम्। तस्मा॑द्दीक्षितेनापि॒गृह्य॑
 स्मेत॒व्यम्। तेज॑सो धृ॒त्यै। स धनुः॑ प्रति॒ष्कभ्या॑तिष्ठत्। ता

उपदीकां अब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ व इमं रन्ध्रयाम। यत्र
क्व च खनाम। तदपोऽभितृणदामेति। तस्मादुपदीका यत्र
क्व च खनन्ति। तदपोऽभितृन्दन्ति॥४॥

वारिवृतं ह्यासाम्। तस्य ज्यामप्यादन्। तस्य
धनुर्विप्रवमाणं शिर उदवर्तयत्। तद्वावापृथिवी
अनुप्रावर्तत। यत् प्रावर्तत। तत्प्रवर्ग्यस्य प्रवर्ग्यत्वम्।
यद्वा(४)इत्यपतत्। तद्घर्मस्य घर्मत्वम्। महतो
वीर्यमपप्तदिति। तन्महावीरस्य महावीरत्वम्॥५॥

यदस्याः समभरन्। तत्सम्राज्ञः सम्राट्त्वम्। तं स्तृतं
देवतास्त्रेधा व्यगृह्णत। अग्निः प्रातः सवनम्। इन्द्रो माध्यं
दिनं सवनम्। विश्वेदेवास्तृतीयसवनम्। तेनापशीर्ष्णा यज्ञेन
यजमानाः। नाशिषोऽवारुन्धत। न सुवर्गं लोकमभ्यजयन्।
ते देवा अश्विनावब्रुवन्॥६॥

मिषजौ वै स्थः। इदं यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमिति।
तावब्रूतां वरं वृणावहे। ग्रह एव नावत्रापि गृह्यतामिति।
ताभ्यामेतमाश्विनमगृह्णन्। तावेतद्यज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्ताम्।
यत्प्रवर्ग्यः। तेन सशीर्ष्णा यज्ञेन यजमानाः। अवाशिषो-

ऽरुन्धत। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। यत्प्र॑व॒र्ग्यं प्र॒वृण॑क्ति।
 य॒ज्ञस्यै॒व तच्छि॑रः प्र॒ति॑दधाति। तेन॒ सशी॑र्ष्णा य॒ज्ञेन॒
 यज॑मानः। अवा॒शिषो॑ रुन्धे। अ॒भि सु॒व॒र्गं लो॒कं ज॑यति।
 तस्मा॑देष आ॒श्विन॑प्रवया इव। यत्प्र॑व॒र्ग्यः॥७॥

उत्क॑रो ह॑न्ते तृ॒न्दन्ति॑ महा॒वीर॑त्वम॒ब्रुव॑न्नजयन्त्सु॒प्तं च॥ [१]

सा॒वि॒त्रं जु॑होति॒ प्र॒सू॒त्यै। च॒तु॒र्गृ॒ही॒तेन॑ जुहोति। चतु॑ष्पादः
 प॒शवः॑। प॒शून्वा॑व॒रुन्धे॑। चत॑स्रो दि॒शः। दि॒क्ष्वै॒व प्र॒ति॑तिष्ठति।
 छ॒न्दा॑ंसि दे॒वेभ्यो॑ऽपा॒क्राम॑न्। न वो॑ऽभा॒गानि॑ ह॒व्यं
 व॑क्ष्याम॒ इति॑। तेभ्य॑ ए॒तच्च॑तु॒र्गृ॒ही॒तम॑धारयन्। पु॒रो॒नु॒वा॒क्या॑यै
 या॒ज्या॑यै॥८॥

दे॒वता॑यै वष॑ट्काराय। यच्च॑तु॒र्गृ॒ही॒तं जु॑होति। छ॒न्दा॑स्ये॒व
 तत् प्री॑णाति। तान्य॑स्य प्री॒तानि॑ दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑हन्ति।
 ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। हो॒त॒व्यं दी॒क्षित॑स्य गृ॒हा(३)इ न
 हो॒त॒व्या(३)मि॑ति। ह॒वि॒र्वै दी॑क्षितः। य॒ज्ञं हु॑यात्। ह॒विष्कृ॑तं
 यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑द॒ध्यात्। यन्न जु॑ह्यात्॥९॥

य॒ज्ञप॑रु॒रन्तरि॑यात्। यजु॑रे॒व व॑देत्। न ह॒विष्कृ॑तं यज॑मानम॒ग्नौ
 प्र॑दधाति। न य॑ज्ञप॒रु॒रन्तरि॑ति। गा॒य॒त्री छ॒न्दा॑स्यत्य॑मन्यत।

तस्यै वषट्कारोऽभ्यय्य शिरोऽच्छिनत्। तस्यै द्वेधा रसः
परापतत्। पृथिवीमर्द्धः प्राविशत्। पशूनर्द्धः। यः पृथिवीं
प्राविशत्॥१०॥

स खंदिरोऽभवत्। यः पशून्। सोऽजाम्। यत्खादिर्यग्भिर्भ-
वति। छन्दसामेव रसेन यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यदौदुम्बरी।
ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैष्णवी।
तेजो वै वेणुः॥११॥

तेजसैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैकङ्कती। भा
एवावरुन्धे। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यग्निमादत्ते
प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यु
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। वज्रं इव वा एषा।
यदग्निः। अग्निरसि नारिरसीत्याह शान्त्यै॥१२॥

अध्वरकृद्देवेभ्य इत्याह। यज्ञो वा अध्वरः। यज्ञकृद्देवेभ्य
इति वावैतदाह। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्याह। ब्रह्मणैव
यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरित्याह। प्रेत्यैव
यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्र देव्येतु सूनृतेत्याह। यज्ञो वै
सूनृता। अच्छा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसमित्याह॥१३॥

पाङ्क्तो हि यज्ञः। देवा यज्ञं नयन्तु न इत्याह। देवानेव यज्ञनियः
 कुरुते। देवीं द्यावापृथिवीं अनु मे म२साथामित्याह।
 आभ्यामेवानुमतो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऋद्ध्यासमृद्ध
 मुखस्य शिर इत्याह। यज्ञो वै मुखः। ऋद्ध्यासमृद्ध यज्ञस्य
 शिर इति वावैतदाह। मखाय त्वा मुखस्य त्वा शीर्ष्ण
 इत्याह। निर्दिश्यैवैनद्धरति॥१४॥

त्रिर्हरति। त्रय इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य
 शिरः सम्भरति। तूष्णीं चतुर्थं हरति। अपरिमितादेव
 यज्ञस्य शिरः सम्भरति। मृत्खनादग्रे हरति। तस्मान्मृत्खनः
 करुण्यतरः। इयत्यग्रं आसीरित्याह। अस्यामेवाछम्बद्वारं
 यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऊर्जं वा एतं रसं पृथिव्या
 उपदीका उद्दिहन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवृषा संम्भारो भवति। ऊर्जमेव रसं
 पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः।
 यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति। य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय
 वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र पराक्रमत॥१६॥

तन्नाद्धियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सोऽद्धियत।

सोऽब्रवीत्। ऊ॒तिं वै मे॑ धा॒ इति॑। तदू॒तीका॑नामू॒तीक॑त्वम्।
यदू॒तीका॑ भव॑न्ति। य॒ज्ञायै॑वोतिं द॑धति। अ॒ग्नि॒जा अ॑सि
प्र॒जाप॑ते॒ रेत॒ इत्या॑ह। य ए॒व रसः॑ प॒शून्प्रावि॑शत्॥१७॥

तमे॒वाव॑रुन्धे। प॒ञ्चै॒ते स॑म्भा॒रा भ॑वन्ति। पा॒ङ्क्तौ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व
य॒ज्ञः। तस्य॑ शि॒रः स॑म्भ॑रति। यद्वा॒म्याणां॑ प॒शूनां॑ च॒र्मणा॑
स॒म्भरे॑त्। ग्रा॒म्यान्प॒शूञ्छु॑चाऽर्प॑येत्। कृ॒ष्णाजि॑नेन॒ सम्भ॑रति।
आ॒र॒ण्याने॒व प॒शूञ्छु॑चा॒र्पय॑ति। तस्मा॑त्स॒माव॑त्प॒शूनां॑
प्र॒जाय॑मानानाम्॥१८॥

आ॒र॒ण्याः प॒शवः॑ कनी॑या॒सः। शु॒चा ह्यृ॑ताः। लो॒म॒तः
स॒म्भ॑रति। अतो॒ ह्य॑स्य॒ मेध्य॑म्। प॒रि॒गृह्या॑ य॒न्ति।
रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। ब॒हवो॑ हर॒न्ति। अप॑चितिमे॒वास्मि॑न्दधति।
उद्ध॑ते॒ सिक॑तोपो॒प्ते परि॑श्रिते॒ निद॑धति॒ शान्त्यै॑। म॒द॒न्तीभि॑रु॒पं
सृ॒जति॑॥१९॥

तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। मधुं॑ त्वा मधु॒ला क॑रो॒त्वित्या॑ह।
ब्रह्म॑णै॒वास्मि॑न्तेजो॑ दधाति। यद्वा॒म्याणां॑ पात्रा॑णां क॒पालैः॑
स॒सृ॑जेत्। ग्रा॒म्याणि॑ पात्रा॑णि शु॒चाऽर्प॑येत्। अ॒र्म॒क॒पालैः॑
स॒सृ॑जति। ए॒तानि॑ वा अ॒नुप॑जीवनी॒यानि॑। ता॒न्ये॒व

शु॒चार्प॑यति। शर्क॑राभिः स॒सृज॑ति धृ॒त्यै॑। अथो॑ श॒न्त्वाय॑।
अ॒ज॒लो॒मैः स॒सृज॑ति। ए॒षा वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूः। यद॒जा।
प्रि॒ययै॒वैनं॑ त॒नुवा॒ स॒सृज॑ति। अथो॑ तेज॑सा। कृ॒ष्णाजि॒नस्य॑
लोम॑भिः स॒सृज॑ति। य॒ज्ञो वै कृ॒ष्णाजि॒नम्। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञः
स॒सृज॑ति॥ २०॥

याज्या॑यै न जु॒ह्यादवि॑शद्वेणुः शान्त्यै॑ प॒ङ्क्तिरा॑धस॒मित्या॑ह हरति दिहन्ति प॒राक॑म॒तावि॑शत्
प्र॒जाय॑मानानां॑ सृजति श॒न्त्वाया॑ष्टो च॥ [२]

परि॑श्रिते करोति। ब्र॒ह्मव॑र्चसस्य परि॑गृहीत्यै। न कुर्व॑न्नभि
प्रा॑ण्यात्। यत्कुर्व॑न्नभि प्रा॒ण्यात्। प्रा॒णाञ्छु॑चार्पयेत्। अ॒प॒हाय॑
प्राणि॑ति। प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। न प्र॑व॒र्ग्यं चादि॒त्यं चा॒न्तरे॑यात्।
यद॑न्तरे॒यात्। दु॒श्चर्मा॑ स्यात्॥ २१॥

तस्मा॒न्नान्तरा॒य्यम्। आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। वेणु॑ना करोति।
तेजो॑ वै वेणुः। तेजः॑ प्र॒व॒र्ग्यः। तेज॑सै॒व तेजः॑ स॒मर्द्ध॑यति।
म॒खस्य॑ शिरोऽसीत्या॑ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः।
यत्प्र॑व॒र्ग्यः॥ २२॥

तस्मा॑दे॒वमा॑ह। य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थ॑ इत्या॑ह। य॒ज्ञस्य॑ ह्ये॒ते

पदे। अथो प्रतिष्ठित्यै। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमीत्याह।
छन्दोभिरेवैनं करोति। त्र्युद्धिं करोति। त्रयं इमे लोकाः।
एषां लोकानामाप्त्यै। छन्दोभिः करोति॥२३॥

वीर्यं वै छन्दांसि। वीर्येणैवैनं करोति। यजुषा बिलं करोति
व्यावृत्यै। इयं तं करोति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्।
इयं तं करोति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयं तं करोति। एतावद्वै
पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥२४॥

अपरिमितं करोति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। परिग्रीवं
करोति धृत्यै। सूर्यस्य हरसा श्रायेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
अश्वशकेन धूपयति। प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय।
वृष्णो अश्वस्य निष्पदसीत्याह। असौ वा आदित्यो
वृषाऽश्वः। तस्य छन्दांसि निष्पत्॥२५॥

छन्दोभिरेवैनं धूपयति। अर्चिषे त्वा शोचिषे त्वेत्याह। तेजं
एवास्मिन्दधाति। वारुणोऽभीद्धः। मैत्रियोपैति शान्त्यै। सिद्धौ
त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। देवस्त्वा सवितोद्वपत्वित्याह।
सवितृप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिरुद्वपति। अपद्यमानः
पृथिव्यामाशा दिश आपृणेत्याह॥२६॥

तस्माद्दग्निः सर्वा दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ बृहन्मवोर्ध्वस्तिष्ठ
 ध्रुवस्त्वमित्याह प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः।
 यः प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्ष इत्याह।
 चक्षुषो गोपीथाय। ऋजवे त्वा साधवे त्वा सुक्षित्यै त्वा
 भूत्यै त्वेत्याह। इयं वा ऋजुः। अन्तरिक्षं साधु। असौ
 सुक्षितिः॥२७॥

दिशो भूतिः। इमानेवास्मै लोकान्कल्पयति। अथो
 प्रतिष्ठित्यै। इदमहममुमांमुष्यायुणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन
 पर्यहामीत्याह। विशैवेन पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यहति। विशेति
 राजन्यस्य ब्रूयात्। विशैवेन पर्यहति। पशुभिरिति वैश्यस्य।
 पशुभिरेवेन पर्यहति। असुर्य पात्रमनाच्छृणम्॥२८॥

आच्छृणत्ति। देवत्राकः। अजक्षीरेणाऽऽच्छृणत्ति। परमं वा
 एतत्पयः। यदजक्षीरम्। परमेणैवेन पयसाऽऽच्छृणत्ति।
 यजुषा व्यावृत्त्यै। छन्दोभिराच्छृणत्ति। छन्दोभिर्वा एष
 क्रियते। छन्दोभिरेव छन्दाऽस्याच्छृणत्ति। छन्धि
 वाचमित्याह। वाचमेवावरुन्धे। छन्ध्यूर्जमित्याह।
 ऊर्जमेवावरुन्धे। छन्धि हविरित्याह। हविरेवाकः।

देवं पुरश्चर सृध्यासन्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्॥२९॥

स्याद्यत् प्रवर्ग्यंश्छन्दांभिः करोति वीर्यसम्मितं छन्दांसि निष्पत्पृणेत्याह

सुक्षितिरनच्छृणुच्छन्दांस्याच्छृणुत्यष्टौ च॥ [३]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामो होतर्धर्ममभिष्टुहीत्याह। एष वा एतर्हि
बृहस्पतिः। यद्वह्मा। तस्मा एव प्रतिप्रोच्य प्रचरति।
आत्मनोऽनात्यै। यमाय त्वा मखाय त्वेत्याह। एता वा
एतस्य देवताः। ताभिरेवेन५ समर्द्धयति। मदन्तीभिः
प्रोक्षति। तेज एवास्मिन्दधाति॥३०॥

अभिपूर्वं प्रोक्षति। अभिपूर्वमेवास्मिन्तेजो दधाति। त्रिः
प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। होताऽन्वाह।
रक्षसामपहत्यै। अनवानम्। प्राणाना५ सन्तत्यै। त्रिष्टुभः
सतीर्गायत्रीरिवान्वाह॥३१॥

गायत्रो हि प्राणः। प्राणमेव यजमाने दधाति। सन्ततमन्वाह।
प्राणानामन्नाद्यस्य सन्तत्यै। अथो रक्षसामपहत्यै।
यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमवरुन्धीत। अपरिमिता
अन्वाह। अपरिमितस्यावरुद्धौ। शिरो वा एतद्यज्ञस्य॥३२॥

यत्प्रवर्ग्यः। ऊर्ध्वञ्जोः। यन्मौञ्जो वेदो भवति। ऊर्जैव

य॒ज्ञस्य॒ शिरः॒ सम॑र्द्धयति। प्रा॒णा॒हुती॑र्जुहोति। प्रा॒णाने॒व
यज॑माने दधाति। स॒प्त जु॑होति। स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः
प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता
मध्वा॑ऽन॒क्तित्या॑ह॥ ३३॥

तेज॑सै॒वैन॑मनक्ति। पृ॒थि॒वीं तप॑स॒स्त्राय॑स्वेति॒ हिर॑ण्य॒मुपा॑स्यति।
अ॒स्या अन॑तिदाहाय। शिरो॒ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।
अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑। प्र॒ल॒वाना॑दी॒प्योपा॑स्यति। दे॒वता॑स्वे॒व
य॒ज्ञस्य॒ शिरः॒ प्रति॑दधाति। अ॒प्रति॑शीर्णाग्रं भवति।
ए॒तद्व॑र्हि॒र्ह्येषः॑॥ ३४॥

अ॒र्चि॒र॒सि शो॒चिर॒सीत्या॑ह। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्ब्रह्मव॒र्चसं॑ दधाति।
स॒सी॑दस्व म॒हा॒ अ॒सीत्या॑ह। म॒हान् ह्येषः॑। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑
वदन्ति। ए॒ते वाव॑ त ऋ॒त्विजः॑। ये द॑र्शपूर्णमा॒सयोः॑। अथ॑
क॒था होता॑ यज॑मानायाऽऽशिषो॒ नाशा॑स्त॒ इति॑। पु॒रस्ता॑दाशीः
खलु॒ वा अ॒न्यो य॒ज्ञः। उ॒परि॑ष्ठादाशीर॒न्यः॑॥ ३५॥

अ॒ना॒धृ॒ष्या पु॒रस्ता॑दिति॒ यदे॒तानि॒ यजू॑ऽ॒प्याह॑। शी॒र्ष॒त ए॒व
य॒ज्ञस्य॒ यज॑मान आ॒शिषो॑ऽव॒रुन्धे॑। आयुः॒ पु॒रस्ता॑दाह। प्र॒जां
दक्षि॑णतः। प्रा॒णं प॒श्चात्। श्रोत्र॑मुत्त॒रतः॑। वि॒धृ॒तिमु॒परि॑ष्ठात्।

प्राणानेवासमै समीचो दधाति। ईश्वरो वा एष
दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति॥३६॥

मनोरश्वासि भूरिपुत्रेतीमामभिमृशति। इयं वै मनोरश्वा
भूरिपुत्रा। अस्यामेव प्रतितिष्ठत्यनुन्मादाय। सूपसदा मे
भूया मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। चितः स्थ परिचित
इत्याह। अपचितिमेवास्मिन्दधाति। शिरो वा एतद्यज्ञस्य।
यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तस्य मरुतो
रश्मयः॥३७॥

स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्वेत्याह। अमुमेवाऽऽदित्यं
रश्मिभिः पर्यूहति। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोके रश्मिभिः
पर्यूढः। तस्माद्राजा विशा पर्यूढः। तस्माद्भ्रामणीः संजातैः
पर्यूढः। अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आच्छत्।
यद्वैकङ्कताः परिधयो भवन्ति। भा एवावरुन्धे। द्वादश
भवन्ति॥३८॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवावरुन्धे। अस्ति
त्रयोदशो मास इत्याहुः। यत्रयोदशः परिधिर्भवति।
तेनैव त्रयोदशं मासमवरुन्धे। अन्तरिक्षस्यान्तर्द्धिरसीत्याहुः

व्यावृत्त्यै। दिवं तपसस्त्रायस्वेत्युपरिष्ठाद्धिरण्यमधि निदधाति।
अमुष्या अनतिदाहाय। अथो आभ्यामेवैनमुभयतः
परिगृह्णाति। अर्हन् बिभर्षि सायंकानि धन्वेत्याह॥३९॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागतमसीति
ध्वित्राण्यादत्ते। छन्दोभिरेवैनान्यादत्ते। मधु मध्विति धूनीति।
प्राणो वै मधु। प्राणमेव यजमाने दधाति। त्रिः परियन्ति।
त्रिवृद्धि प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्थसम्पद्यन्ते।
षड्वा ऋतवः। ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां
तनुवमाक्रामति। दुश्चर्मा वै स भवति। एष ह वा अस्य प्रियां
तनुवमाक्रामति। यत् त्रिः परीत्य चतुर्थ पर्येति। एतां ह
वा अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्चर्माऽभवत्। तस्मात्त्रिः परीत्य न चतुर्थ
परीयात्। आत्मनो गोपीथाय। प्राणा वै ध्वित्राणि।
अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्यै। विनिषद्य
धून्वन्ति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै। सर्वतो धून्वन्ति। तस्मादयं सर्वतः

पवते॥४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहेप उपरिष्ठादाशीरन्यो व्यास्थापर्यन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञश्चक्राम
समष्टौ द्वे च॥ [४]

अग्निष्ठा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसेत्याह।
अग्निरेवैनं वसुभिः पुरस्ताद्रोचयति गायत्रेण छन्दसा।
समारुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। इन्द्रस्त्वा
रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेन छन्दसेत्याह। इन्द्र एवैनं
रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयति त्रैष्टुभेन छन्दसा। समारुचितो
रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। वरुणस्त्वाऽऽदित्यैः
पश्चाद्रोचयतु जागतेन छन्दसेत्याह। वरुण एवैनमादित्यैः
पश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा॥४३॥

समारुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। द्युतानस्त्वा
मारुतो मरुद्भिर्रुत्तरतो रोचयत्वानुष्टुभेन छन्दसेत्याह।
द्युतान एवैनं मारुतो मरुद्भिर्रुत्तरतो रोचयत्वानुष्टुभेन
छन्दसा। समारुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते।
बृहस्पतिस्त्वा विश्वैर्देवैरुपरिष्ठाद्रोचयतु पाङ्केन छन्दसेत्याह।
बृहस्पतिरेवैनं विश्वैर्देवैरुपरिष्ठाद्रोचयति पाङ्केन छन्दसा।

समारुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते॥४४॥

रोचितस्त्वं देव घर्म देवेष्वसीत्याह। रोचितो ह्येष देवेषु।
रोचिषीयाहं मनुष्येष्वित्याह। रोचत एवैष मनुष्येषु। सम्राद्धर्म
रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसीत्याह।
रुचितो ह्येष देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी। रुचितोऽहं
मनुष्येष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासमित्याह।
रुचित एवैष मनुष्येष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी
भवति। रुगंसि रुचं मयि धेहि मयि रुगित्याह।
आशिषमेवैतामाशास्ते। तं यदेतैर्यजुर्भिररोचयित्वा। रुचितो
घर्म इति प्रब्रूयात्। अरोचुकोऽध्वर्युः स्यात्। अरोचुको
यजमानः। अथ यदेनमेतैर्यजुर्भी रोचयित्वा। रुचितो घर्म
इति प्राह। रोचुकोऽध्वर्युर्भवति। रोचुको यजमानः॥४५॥

पश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा समारुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते
शास्तेऽष्टौ च॥ [५]

शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत् प्रवर्ग्यः। ग्रीवा उपसदः।
पुरस्तादुपसदा प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। ग्रीवास्वेव यज्ञस्य शिरः
प्रतिदधाति। त्रिः प्रवृणक्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव

लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा
ऋतवः॥४६॥

ऋतुभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। द्वादशकृत्वः प्रवृणक्ति।
द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरादेव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे।
चतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते। चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः।
अर्द्धमासेभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। अथो खलु।
सकृदेव प्रवृज्यः। एकं हि शिरः॥४७॥

अग्निष्टोमे प्रवृणक्ति। एतावान् वै यज्ञः। यावानग्निष्टोमः।
यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। नोक्थ्यै प्रवृज्यात्।
प्रजा वै पशवं उक्थानि। यदुक्थ्यै प्रवृज्यात्। प्रजां पशूनस्य
निर्दहेत्। विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति॥४८॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं
च्यावयित्वाऽवरुन्धे। अपश्यं गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः।
प्राणमेव प्रजासु वियातयति। अपश्यं गोपामित्याह। असौ
वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपायति। तमेव
प्रजानां गोप्तरं कुरुते। अनिपद्यमानमित्याह॥४९॥

न ह्येष निपद्यते। आ च परा च पृथिभिश्चरन्तमित्याह।

आ च ह्येष परां च पृथिभिश्चरति। स सध्रीचीः स
 विषूचीर्वसान् इत्याह। सध्रीचींश्च ह्येष विषूचीश्च वसानः
 प्रजा अभि विपश्यति। आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तरित्याह। आ
 ह्येष वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीर्मधु माध्वीभ्यां मधु
 माधूचीभ्यामित्याह। वासन्तिकावेवास्मां ऋतू कल्पयति।
 समग्निरग्निना गतेत्याह॥५०॥

ग्रेष्मावेवास्मां ऋतू कल्पयति। समग्निरग्निना गतेत्याह।
 अग्निर्ह्यैषोऽग्निना सङ्गच्छते। स्वाहा समग्निस्तपसा
 गतेत्याह। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। धर्ता दिवो
 विभासि रजसः पृथिव्या इत्याह। शारदावेवास्मां ऋतू
 कल्पयति॥५१॥

दिवि देवेषु होत्रा यच्छेत्याह। होत्राभिरेवेमाँल्लोकान्तसन्द-
 धाति। विश्वासां भुवां पतु इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मां
 ऋतू कल्पयति। देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहीत्याह।
 शैशिरावेवास्मां ऋतू कल्पयति। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ
 देवायुवमित्याह। या वै मेध्या वाक्। सा तपोजाः।
 तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानामित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता
मतीनामित्याह। प्रजा वै मृतयः। तासामेष एव पिता। यत्
प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह। पतिर्ह्येष
प्रजानाम्। मतिः कवीनामित्याह॥५३॥

मतिर्ह्येष कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ
स९ सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं चैवाऽऽदित्यं प्रवर्ग्यं च
स९शास्ति। आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असीत्याह।
आशिषमेवैतामाशास्ते। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह।
बोधयत्येवैनम्। न वै तेऽवकाशा भवन्ति। पत्नियै दशमः।
नव वै पुरुषे प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा
विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य
शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः। ऋत्विजोऽवेक्षन्ते।
एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥५५॥
रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत।
प्रजाना९ सृष्ट्यै। रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो
वर्षति। वर्षुकः पर्जन्यो भवति। सं प्रजा एधन्ते।

रुचि॒तम॑वे॒क्षन्ते। रुचि॒तं वै ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सिनो॑
भव॑न्ति॥५६॥

अ॒धी॒यन्तो॑ऽवे॒क्षन्ते। सर्व॒मायु॑र्यन्ति। न प॒त्यवे॑क्षेत।
यत्प॒त्यवे॑क्षेत। प्रजा॑येत। प्र॒जां त्व॑स्यै निर्द॑हेत्। यन्नावे॑क्षेत।
न प्रजा॑येत। नास्यै॑ प्र॒जां निर्द॑हेत्। ति॒रस्कृ॑त्य॒ यजु॑र्वाचयति।
प्रजा॑यते। नास्यै॑ प्र॒जां निर्द॑हति। त्व॒ष्टी॑मती ते स॒पेये॒त्याह॑।
स॒पा॒द्धि प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते॥५७॥

ऋत॒वो हि शि॒रः सर्व॑पृष्ठे प्रवृण॑न्त्यनि॒पद्य॑मान॒मित्या॑ह॒ ग॒तेत्या॑ह॒ शा॒र॒दावे॑वास्मां ऋ॒तू क॑ल्पयति
रु॒न्धे क॒वीना॑मित्या॑ह॒ प्रा॒णाः प्र॑ति॒दधा॑ति भव॑न्ति वाच॑यति च॒त्वारि॑ च॥—————[६]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒स॒व इति॑ र॒शना॑माद॒त्ते प्र॑सू॒त्यै।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॑ह॒। अ॒श्विनौ हि दे॒वाना॑म॒ध्वर्यू॑
आ॒स्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामित्या॑ह॒ यत्यै॑। आ॒द॒दे॒ऽदित्यै॑
रा॒स्नाऽसी॒त्याह॑ यजु॑ष्कृत्यै। इ॒ड ए॒ह्यदि॑त॒ एहि॑
स॒र॒स्व॒त्येही॒त्याह॑। ए॒तानि॑ वा अ॒स्यै दे॒वना॑मानि॑।
दे॒वना॑मै॒रेवैना॑माह्व॑यति। अ॒सा॒वे॒ह्यसा॒वे॒ह्यसा॒वेही॒त्याह॑।
ए॒तानि॑ वा अ॒स्यै म॑नुष्यना॒मानि॑॥५८॥

म॒नु॒ष्यना॑मै॒रेवैना॑माह्व॑यति। षट्थ॑सम्प॒द्यन्ते॑। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑।

ऋतुभिरेवैनामाह्वयति। अदित्या उष्णीषमसीत्याह।
यथायजुरेवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै वत्सः।
पूषा त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया पशवः॥५९॥

स्वयैवैनं देवतयोपावसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह।
अश्विनौ वै देवानां मिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति।
यस्ते स्तनः शशय इत्याह। स्तौत्येवैनान्। उस्त्रं घर्मः
शिःषोस्त्रं घर्मं पाहि घर्मायं शिःषेत्याह। यथा ब्रूयादमुष्मै
देहीति। तादृगेव तत्। बृहस्पतिस्त्वोप सीदत्वित्याह॥६०॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनामुपसीदति। दानवः स्थ
पेरव इत्याह। मेध्यानेवैनान्करोति। विष्वग्वृतो लोहितेनेत्याह
व्यावृत्त्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै पिन्वस्व पूष्णे
पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः
पिन्वते। इन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह। इन्द्रमेव
भागधेयेन समर्द्धयति। द्विरिन्द्रायेत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि त्रैष्टुभोऽसि
जागतमसीति शफोपयमानादत्ते। छन्दोभिरेवैनानादत्ते।
सहोर्जो भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं भागमकः।

अ॒श्विनौ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॒ शिरः॑ प्रति॒दध॑तावब्रूताम्।
 आ॒वाभ्या॑मे॒व पूर्वा॑भ्यां वष॑ट्क्रियाता इति॑। इन्द्रा॑श्विना॒ मधु॑नः
 सार॒घस्ये॑त्याह। अ॒श्विभ्या॑मे॒व पूर्वा॑भ्यां वष॑ट्करोति। अथो॑
 अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति॥६२॥

घ॒र्म पा॑त वसवो॒ यज॑ता॒ वडि॑त्याह। वसू॑ने॒व भा॑ग॒धेये॑न॒
 सम॑र्द्धयति। यद्व॑षट्कुर्यात्। या॒तया॑माऽस्य वष॑ट्कारः स्या॑त्। यन्न
 व॑षट्कुर्यात्। रक्षा॑सि॒ यज्ञ॑ ह॒न्युः। वडि॑त्याह। प॒रोक्ष॑मे॒व
 वष॑ट्करोति। नास्य॑ या॒तया॑मा वष॑ट्कारो भव॑ति। न य॒ज्ञः
 रक्षा॑सि घ्नन्ति॥६३॥

स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑ वृष्टि॒वन॑ये जुहोमीत्याह। यो वा
 अ॒स्य पु॑ण्यो र॒श्मिः। स वृष्टि॒वनिः॑। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
 मधु॑ ह॒विर॒सीत्या॑ह। स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्॑। सूर्य॑स्य तप॑स्तपेत्याह।
 य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। द्यावा॑पृथि॒वीभ्यां॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामीत्याह।
 द्यावा॑पृथि॒वीभ्यामे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति॥६४॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामीत्याह। अ॒न्तरि॑क्षेणै॒वैन॑मुप॑यच्छति।
 न वा ए॒तं म॑नु॒ष्यो भ॑र्तुम॒र्हति॑। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॑मतो॒

भर्तुः॑ शकेयमित्याह। देवैरेवैनं॑ पितृभिरनु॑मत आदत्ते। वि
वा ए॒नमे॒तद॑र्द्धयन्ति। यत्प॒श्चात्प्र॑वृज्यं पुरो जुह्व॑ति। तेजो॑ऽसि
तेजो॑ऽनु प्रेहीत्याह। तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। दि॒विस्पृ॑ङ्गा
मां हि॒॑सीरन्तरि॑क्षस्पृङ्गा मां हि॒॑सीः पृथि॑विस्पृङ्गा मां
हि॒॑सीरित्या॒हाहि॒॑सायै॑॥६५॥

सुव॑रसि सुव॑र्मे यच्छ॒ दिवं॑ यच्छ॒ दिवो॑ मां पा॒हीत्या॑ह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। शिरो॑ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य। यत्प्र॑वृ॒र्ग्यः।
आ॒त्मा वा॒युः। उ॒द्यत्य॑ वातना॒मान्या॑ह। आ॒त्मन्ने॒व य॑ज्ञस्य
शिरः॑ प्रति॑दधाति। अन॑वानम्। प्रा॒णाना॒॑ सन्त॑त्यै।
पश्चा॑ह॥६६॥

पाङ्क्तो॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शिरः॑ प्रति॑दधाति। अ॒ग्नये॑
त्वा वसु॑मते॒ स्वाहे॑त्याह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्नि॑र्वसु॑मान्।
तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। सोमा॑य त्वा रु॒द्रव॑ते॒ स्वाहे॑त्याह।
च॒न्द्रमा॒ वै सोमो॑ रु॒द्रवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय
त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते॒ स्वाहे॑त्याह॥६७॥

अ॒प्सु वै वरु॑ण आदि॒त्यवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
बृ॒हस्प॑तये॒ त्वा वि॒श्वदै॑व्यावते॒ स्वाहे॑त्याह। ब्र॒ह्म वै

देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनं जुहोति। सवित्रे त्वंभुमते
 विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहेत्याह। संवत्सरो वै
 सवितर्भुमान् विभुमान्प्रभुमान् वाजवान्। तस्मा एवैनं
 जुहोति। यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहेत्याह। प्राणो
 वै यमोऽङ्गिरस्वान्पितृमान्॥६८॥

तस्मा एवैनं जुहोति। एताभ्यं एवैनं देवताभ्यो जुहोति।
 दश सम्पद्यन्ते। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्।
 विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। रौहिणाभ्यां वै देवाः सुवर्गं
 लोकमायन्। तद्रौहिण्यो रौहिणत्वम्। यद्रौहिणौ भवतः।
 रौहिणाभ्यामेव तद्यजमानः सुवर्गं लोकमेति। अहर्ज्योतिः
 केतुना जुषताः सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा रात्रिर्ज्योतिः
 केतुना जुषताः सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहेत्याह।
 आदित्यमेव तदमुष्मिल्लोकेऽह्ना परस्ताद्वाधार। रात्रिया
 अवस्तात्। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोकेऽहोरात्राभ्यां
 धृतः॥६९॥

मनुष्यनामानि पशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहार्द्धयति घ्नन्ति गृह्णात्यहिंसायै पञ्चाऽहादित्यवन्ते
 स्वाहेत्याह पितृमानेति चत्वारि च॥

विश्वा॑ आशा॑ दक्षिण॑सदित्या॑ह। विश्वा॑ने॒व दे॒वान्प्री॑णाति।
 अथो॑ दुरि॑ष्ट्या ए॒वैनं॑ पाति। विश्वा॑ दे॒वानया॑डिहेत्या॑ह।
 विश्वा॑ने॒व दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति। स्वाहा॑कृतस्य घ॒र्मस्य॑
 मधोः॑ पिबतमश्चि॒नेत्या॑ह। अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति।
 स्वाहा॑ऽग्नये॑ य॒ज्ञिया॑य॒ शं यजु॑र्भिरित्या॑ह। अ॒भ्ये॒वैनं॑ घारयति।
 अथो॑ ह॒विरे॒वाकः॑ ॥ ७० ॥

अ॒श्विना॑ घ॒र्म पा॑त॒ः हा॑र्दि॒वानम॑हर्दि॒वाभि॑रू॒तिभि॑रित्या॑ह।
 अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी
 म॑सा॒तामि॒त्याहा॑नु॒मत्यै॑। स्वाहे॑न्द्रा॒य स्वाहे॑न्द्रा॒वडि॒त्याह॑।
 इन्द्रा॑य॒ हि पु॒रो हू॒यते॑। आ॒श्राव्या॑ह घ॒र्मस्य॑ य॒जेति॑।
 वष॑ट्कृते जुहोति। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। अनु॑यजति स्व॒गाकृ॑त्यै।
 घ॒र्मम॑पातमश्चि॒नेत्या॑ह ॥ ७१ ॥

पूर्व॑मे॒वोदि॑तम्। उत्त॑रेणा॒भिगृ॑णाति। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी
 अ॑म॒साता॑मि॒त्याहा॑नु॒मत्यै॑। तं प्रा॒व्यं यथा॑वण्णमो॑ दि॒वे
 नमः॑ पृथि॒व्या इत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। दि॒विधा॑ इ॒मं य॒ज्ञं
 य॒ज्ञमि॑मं दि॒विधा॑ इत्या॑ह। सु॒वर्गमे॒वैनं॑ लो॒कं ग॑मयति। दि॒वं
 गच्छा॑न्तरि॒क्षं गच्छ॑ पृथि॒वीं ग॒च्छेत्या॑ह। ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑

प्रतिष्ठापयति। पञ्चं प्रदिशो गच्छेत्याह॥७२॥

दिक्ष्वैवैनं प्रतिष्ठापयति। देवान्धर्मपान्गच्छ पितृन्धर्मपान्गच्छेत्याह। उभयैष्वैवैनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते। वर्षुकः पर्जन्यो भवति। तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः। यत्प्राङ्पिन्वते। तद्देवानाम्। यदक्षिणा। तत्पितृणाम्॥७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्बुद्धाणाम्। प्राञ्चमुदञ्चं पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा अनु दिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते। अन्तःपरिधिं पिन्वयति॥७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिहूर्जे पीपिहीत्याह। इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह। यजमानायैवैतामाशिषमाशास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहीत्याह। आत्मन एवैतामाशिषमाशास्ते। त्विष्यै त्वा द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। धर्मासि सुधर्मा मे न्यस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति यद्यभिचरेत्। अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं

गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैनं सह निरर्थं
 गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः।
 ताम्यं एवैनं जुहोति। गावभ्यः स्वाहेत्याह। या एवान्तरिक्षे
 वाचः॥ ७६॥

ताम्यं एवैनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै
 देवाः प्रतिराः। तेभ्यं एवैनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्यां
 स्वाहेत्याह। द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं जुहोति। पितृभ्यो
 घर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह। ये वै यज्वानः। ते पितरो घर्मपाः।
 तेभ्यं एवैनं जुहोति॥ ७७॥

रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहेत्याह। रुद्रमेव भागधेयेन समर्द्धयति।
 सर्वतः समनक्ति। सर्वत एव रुद्रं निरवदयते। उदञ्चं
 निरस्यति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं
 निरवदयते। अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। नान्वीक्षेत।
 यदन्वीक्षेत॥ ७८॥

चक्षुरस्य प्रमायुकं स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अपीपरो
 माऽहो रात्रियै मा पाह्येषा ते अग्ने समित्तया समिध्यस्वायुर्मे
 दा वर्चसा माऽऽञ्जीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति।

अपी॑परो मा॒ रात्रि॑या॒ अहो॑ मा पा॒ह्येषा॑ ते अ॒ग्ने
 स॒मि॒त्तया॑ स॒मि॒ध्य॒स्वाऽऽयु॑र्मे दा॒ वर्च॑सा माऽऽञ्जी॒रित्या॑ह।
 आयु॑रे॒वास्मि॒न्वर्चो॑ दधाति। अ॒ग्निज्यो॑ति॒ज्योति॑र॒ग्निः
 स्वाहा॒ सूर्यो॑ ज्योति॒ज्योतिः॑ सूर्यः॒ स्वाहे॑त्या॒ह।
 य॒था॒य॒जुरे॑वैतत्। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। हो॒त॒व्यम॒ग्निहो॑त्रा(३)न
 हो॒त॒व्या(३)मि॒ति॥ ७९॥

यद्य॒जुषा॑ जुहुयात्। अय॑थापूर्वमाहु॑ती जुहुयात्। यन्न
 जुहुयात्। अ॒ग्निः परा॑भवेत्। भूः स्वाहे॑त्ये॒व हो॒त॒व्यम्।
 य॒था॒पूर्वमाहु॑ती जुहोति॑। ना॒ग्निः परा॑भवति। हु॒तः ह॒विर्मधु॑
 ह॒विरि॑त्या॒ह। स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्। इन्द्र॑तमे॒ऽग्नावि॑त्या॒ह॥ ८०॥

प्रा॒णो वा इन्द्र॑तमो॒ऽग्निः। प्रा॒ण ए॒वैन॒मिन्द्र॑तमे॒ऽग्नौ जु॑होति।
 पि॒ता नो॑ऽसि मा॑ मा॑ हि॒ःसी॒रित्या॑हाहि॒ःसायै॑। अ॒श्यामं॑
 ते दे॒व घ॑र्म॒ मधु॑मतो॒ वाज॑वतः॒ पितु॑मत॒ इत्या॑ह।
 आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। स्व॒धा॒विनो॑ऽशी॒महि॑ त्वा॒ मा मा॑
 हि॒ःसी॒रित्या॑हाहि॒ःसायै॑। तेज॑सा॒ वा ए॒ते व्य॑ध्यन्ते। ये
 प्र॒व॒ग्येण॑ चर॑न्ति। प्राश्न॑न्ति। तेज॑ ए॒वात्म॑न्दधते॥ ८१॥

सं॒व॒त्सरं॑ न मा॒ः सम॑श्जीयात्। न रा॒मामु॑पेयात्। न मृ॒न्मये॑न

पिबेत्। नास्य॑ रा॒म उच्छि॑ष्टं पिबेत्। तेज ए॒व तत्स॑श्यति।
 दे॒वा॒सुराः संय॑न्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः। वि॒भ्राजि॑
 सौ॒र्ये ब्र॒ह्म॒सन्त्य॑दधत। यत्किं च॑ दि॒वाकी॒र्त्यम्। तदे॒तेनै॒व
 व्र॒तेना॑गोपायत्। तस्मा॑दे॒तद्व्र॑तं चा॒र्यम्। तेज॑सो गोपी॒थाय॑।
 तस्मा॑दे॒तानि॒ यजू॑षि वि॒भ्राजः॑ सौ॒र्यस्ये॒त्याहुः। स्वाहा॑ त्वा
 सूर्य॑स्य र॒श्मिभ्य॑ इति॑ प्रा॒तः स॑सा॒दय॑ति। स्वाहा॑ त्वा
 नक्ष॑त्रेभ्य॒ इति॑ सा॒यम्। ए॒ता वा ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वैन॑
 सम॑र्द्धयति॥८२॥

अ॒क्र॒श्विने॒त्याह॑ प्र॒दिशो॑ ग॒च्छे॒त्याह॑ पि॒तृणा॑मन्तःप॒रिधि॑ पि॒न्वय॑ति धा॒रये॒त्याह॑ वा॒चो घ॑र्मपास्तेभ्यं
 ए॒वैनं॑ जुहोत्य॒न्वीक्षे॑त होत॒व्या(३)मि॒त्यग्नावि॒त्याह॑ दधते॒जोपा॑यत्स॒प्त च॑॥—————[८]

घ॒र्म या ते॑ दि॒वि शु॒गिति॑ ति॒स्र आहु॑तीर्जुहोति।
 छ॒न्दोभि॑रे॒वास्यै॒भ्यो लो॒केभ्यः॑ शु॒च॒मव॑ यजते। इ॒य॒त्यग्रे॑
 जुहोति। अथे॒य॒त्यथे॑यति। त्रयं इ॒मे लो॒काः। अनु॑ नो॒ऽद्यानु॑-
 मति॑रि॒त्याहा॑नु॒मत्यै॑। दि॒वस्त्वा॑ प॒र॒स्पाया॑ इ॒त्याह॑। दि॒व
 ए॒वेमाँल्लो॒कान्दा॑धार। ब्र॒ह्म॑णस्त्वा प॒र॒स्पाया॑ इ॒त्याह॑॥८३॥
 ए॒ष्वे॒व लो॒केषु॑ प्र॒जा दा॑धार। प्रा॒णस्य॑ त्वा प॒र॒स्पाया॑
 इ॒त्याह॑। प्र॒जास्वे॒व प्रा॒णान्दा॑धार। शि॒रो वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑।

यत्प्रवर्ग्यः। अ॒सौ खलु॒ वा आ॑दि॒त्यः प्र॑वर्ग्यः। तं यदक्षि॑णा
प्र॒त्यश्च॒मुद॑श्चमु॒द्वासयै॑त्। जि॒ह्वं य॒ज्ञस्य॒ शिरो॑ हरेत्।
प्राश्च॒मुद्वास॑यति। पु॒रस्ता॑दे॒व य॒ज्ञस्य॒ शिरः॒ प्रति॑दधाति॥८४॥

प्राश्च॒मुद्वास॑यति। तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्यः पु॒रस्ता॑दुदे॒ति।
श॒फोप॑य॒मान्ध॒वित्रा॑णि धृ॒ष्टी इ॒त्यन्व॑व॒हरन्ति॑। सा॒त्मा॑न॒मेवै॒नः
सत॑नुं करोति। सा॒त्माऽमु॒ष्मि॑ल्लो॒के भ॑वति। य ए॒वं वेद॑।
औदु॑म्बराणि भवन्ति। ऊ॒र्वा उ॑दु॒म्बरः। ऊ॒र्जमे॒वाव॑रुन्धे।
व॒र्त्मना॒ वा अ॒न्वित्य॑॥८५॥

य॒ज्ञः रक्षा॑सि जिघा॑सन्ति। साम्ना॑ प्र॒स्तो॒ताऽन्व॑वैति।
साम॒ वै र॑क्षो॒हा। रक्ष॑साम॒प॑ह॒त्यै। त्रि॒र्नि॒धन॒मुपै॑ति। त्रयं इ॒मे
लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॒ रक्षा॑स्य॒प॑हन्ति। पु॒रुषः॑ पु॒रुषो॑
नि॒धन॒मुपै॑ति। पु॒रुषः॑ पु॒रुषो॑ हि र॑क्ष॒स्वी। रक्ष॑साम॒प॑ह॒त्यै॥८६॥

यत्पृ॑थि॒व्यामु॑द्वासयै॑त्। पृ॒थि॒वीः शु॒चाऽर्प॑येत्। यद॒प्सु। अ॒पः
शु॒चा॒र्प॑येत्। यदोष॑धीषु। ओष॑धीः शु॒चाऽर्प॑येत्। यद्वन॒स्पति॑षु।
व॒न॒स्पती॑ञ्छु॒चा॒र्प॑येत्। हि॒र॒ण्यं नि॒धायो॑द्वासयति। अ॒मृतं॒ वै
हि॒र॒ण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनं प्रतिष्ठापयति। वल्गुरसि शं युधाया इति
 त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति। त्रिवृद्धा अग्निः। यावानेवाग्निः।
 तस्य शुचं शमयति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्थसम्पद्यन्ते।
 षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवास्य शुचं शमयति। चतुः
 सक्तिर्नाभिर्ऋतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा ऋतम्। तस्या एष एव नाभिः। यत् प्रवर्ग्यः।
 तस्मादेवमाह। सदो विश्वायुरित्याह। सदो हीयम्। अप द्वेषो
 अप ह्वर इत्याह भ्रातृव्यापनुत्यै। घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति
 दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।
 ऊर्जैवैनमन्नाद्येन समर्द्धयति॥८९॥

अनशनायुको भवति। य एवं वेद। रन्तिर्नामासि दिव्यो गन्धर्व
 इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं रन्ति बन्धुतां व्याचष्टे।
 समहमायुषा सं प्राणेनेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। व्यसौ
 योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह। अभिचार एवास्येषः।
 अचिक्वदद्वेषा हरिरित्याह। वृषा ह्येषः॥९०॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह। स्तौत्येवैनमेतत्।
 चिदसि समुद्रयोनिरित्याह। स्वामेवैनं योनिं गमयति।

नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। विश्वावसुं
सोम गन्धर्वमित्याह। यदेवास्य क्रियमाणस्यान्तर्यन्ति।
तदेवास्यैतेनाप्याययति। विश्वावसुरभि तन्नो गृणात्वित्याह॥११॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्वानो धिय इन्नो
अव्यादित्याह। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसां गन्धर्वो
अमृतानि वोचदित्याह। प्राणा वा अमृताः। प्राणानेवास्मै
कल्पयति। एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपांगा इत्याह। देवो
ह्येष सं देवानुपैति। इदमहं मनुष्यो मनुष्यानित्याह॥१२॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै
प्रवर्ग्यमुद्वासयन्। प्रजां पशून्सोमपीथमनुद्वासः सोम
पीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेणेत्याह। प्रजामेव
पशून्सोमपीथमात्मन्धत्ते। सुमित्रा न आप ओषधयः
सन्वित्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। दुर्मित्रास्तस्मै
भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह।
अभिचार एवास्यैषः। प्र वा एषोऽस्माल्लोकाच्चवते। यः
प्रवर्ग्यमुद्वासयति। उदुत्यं चित्रमिति सौरीभ्यामृग्भ्यां पुनरेत्य

गार्हपत्ये जुहोति। अयं वै लोको गार्हपत्यः। अस्मिन्नेव
लोके प्रतितिष्ठति। असौ खलु वा आदित्यः सुवर्गो लोकः।
यत्सौरी भवतः। तेनैव सुवर्गाल्लोकान्नैति॥१३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षसामपंहत्यै वै हिरण्यमाहार्द्धयति ह्येष
गृणात्वित्याह मनुष्यानित्याहास्यैषोऽष्टौ च॥—————[९]

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तदेभ्यो न व्यभवत्।
तदग्निर्व्यकरोत्। तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां
यो रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयजूंष्यभवन्। शुक्रियाणां
वा एतानि शुक्रियाणि। सामपयसं वा एतयोरन्यत्।
देवानामन्यत्पयः। यद्गोः पयः॥१४॥

तत्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः।
तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति। तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव
तत्पयसाऽन्नाद्येन समर्द्धयन्ति। एष ह त्वै साक्षात्प्रवर्ग्यं
भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वास-
येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥१५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्द्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासये-
दन्नकामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।

मुखमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णेव मुखं सन्धात्यन्नाद्याय।
अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि
पर्यासते। परि वै तां समां प्रजा वयांस्यसते॥१६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय। पुरो
वा पश्चाद्वोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदेति।
तत्पश्चान्निम्रोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां
मध्य उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्ज्योतिरजायत।
ज्योतिः प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥१७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष
वा अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि
प्रवर्तयति। औदुम्बर्यां शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्वा
उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः॥१८॥

इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपि दहामीत्याह।
शुचैवास्यं प्राणमपि दहति। ताजगार्तिमाच्छति। यत्र
दर्भा उपदीकंसन्तताः स्युः। तदुद्वासयेद्वृष्टिकामस्य। एता
वा अपामनूज्झ्रावर्यो नाम। यद्दर्भाः। असौ खलु वा
आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो वृष्टिं

नियच्छति। ता आपो नियता धन्वना यन्ति॥११॥

गोः पयं उत्तरवेदिंरांसते स्थापयति घर्मो यन्ति॥—————[१०]

प्रजापतिः सम्भ्रियमाणः। सम्राट्सम्भृतः। घर्मः प्रवृक्तः।
महावीर उद्भासितः। असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः।
स एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥१००॥

यो वै वसीयांसं यथानाममुपचरति। पुण्यातिं वै स तस्मै
कामयते। पुण्यातिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेद। तस्मादेवं
विद्वान्। घर्म इति दिवाऽऽचक्षीत। सम्राडिति नक्तम्। एते
वा एतस्य प्रिये तनुवौ। एते अस्य प्रिये नामनी। प्रिययैवेनं
तनुवौ॥१०१॥

प्रियेण नाम्ना समर्द्धयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति
जनतामायतः। गायत्री देवेभ्योऽपाक्रामत्। तां देवाः
प्रवर्ग्येणैवानु व्यभवन्। प्रवर्ग्येणाप्रुवन्। यच्चतुर्विंशतिकृत्वः
प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। गायत्रीमेव तदनु विभवति। गायत्रीमाप्नोति।
पूर्वाऽस्य जनं यतः कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः स संन्नः॥१०२॥
वसवः प्रवृक्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः

पयस्यानीयमाने। मारुतः कथन्। पौष्ण उदन्तः।
सारस्वतो विष्यन्दमानः। मैत्रः शरो गृहीतः। तेज उद्यतः।
वायुर्हियमाणः। प्रजापतिर्हूयमानो वाग्धुतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि
नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति। यन्मृन्मयमाहुतिं नाश्नुतेऽथ। कस्मादिषोऽश्नुत
इति। वागेष इति ब्रूयात्। वाच्येव वाचं दधाति॥१०४॥

तस्मादश्नुते। प्रजापतिर्वा एष द्वादशधा विहितः।
यत्प्रवर्ग्यः। यत्प्रागवकाशेभ्यः। तेन प्रजा असृजत।
अवकाशैर्देवासुरानसृजत। यदूर्ध्वमवकाशेभ्यः। तेनान्नम-
सृजत। अन्नं प्रजापतिः। प्रजापतिर्वैषः॥१०५॥

वदन्ति तनुवा स९सन्नो हूयमानो वाग्धुतो दधात्येषः॥[११]

सविता भूत्वा प्रथमेऽहन्प्रवृज्यते। तेन कामा९ एति।
यद्वितीयेऽहन्प्रवृज्यते। अग्निर्भूत्वा देवानेति। यत्तृतीयेऽहन्प्र-
वृज्यते। वायुर्भूत्वा प्राणानेति। यच्चतुर्थेऽहन्प्रवृज्यते।
आदित्यो भूत्वा रश्मीनेति। यत्पञ्चमेऽहन्प्रवृज्यते। चन्द्रमा
भूत्वा नक्षत्राण्येति॥१०६॥

यत्षष्ठेऽहं॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॑वत्स॒रमे॑ति। यत्सप्त॑मेऽहं॑न्प्र-
वृ॒ज्यते॑। धा॒ता भू॒त्वा श॑क्क॒रीमे॑ति। यदष्ट॑मेऽहं॑न्प्रवृ॒ज्यते॑।
बृह॑स्पतिर्भू॒त्वा गा॑य॒त्रीमे॑ति। यन्न॑वमेऽहं॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। मि॒त्रो
भू॒त्वा त्रि॒वृतं॑ इ॒माँल्लो॒काने॑ति। यद॑शमेऽहं॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। वरु॑णो
भू॒त्वा वि॒राज॑मेति॥१०७॥

यदे॑काद॒शेऽहं॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। इन्द्रो॑ भू॒त्वा त्रि॒ष्टुभ॑मेति।
यद्वा॑द॒शेऽहं॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। सोमो॑ भू॒त्वा सु॒त्यामे॑ति।
यत्पु॑रस्ता॒दुप॒सदां॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑दि॒तः परा॑ङ्मूँल्लो॒कां-
स्तप॑न्नेति। यदु॒परि॑ष्टादुप॒सदां॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑द॒मुतो॒र्वा-
ङ्मूँल्लो॒कां-
स्तप॑न्नेति। य ए॒वं वेद॑। ऐ॒व त॑पति॥१०८॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति॥ [१२]

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा॑ सि॒श्चामि॑ यजुषा॑ प्र॒जामायु॑र्धनं च॥ ॐ शान्तिः॒
शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

प॒रे॒यु॒वा॑ꣳसं प्र॒वतो॑ म॒हीरनु॑ ब॒हुभ्यः॑ पन्था॑मनपस्पशानम्।
वै॒व॒स्व॒त॑ꣳ स॒ङ्गम॑नं जना॑नां य॒मꣳ राजा॑नꣳ ह॒विषा॑
दुवस्य॑त। इ॒दं त्वा॒ वस्त्रं॑ प्रथ॒मन्वा॒गन्न॑पै॒तदू॒ह॒ यदि॑हा॒विभः॑
पु॒रा। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒ सम्प॑श्य॒ दक्षि॑णां॒ यथा॑ ते द॒त्तं बहु॑धा
विब॑न्धुषु। इ॒मौ यु॑नज्मि ते व॒ह्नी अ॒सुनी॑थाय वो॒ढवै॑।
याभ्यां॑ य॒मस्य॑ सा॒दनꣳ सु॒कृतां॑ चापि॑ गच्छ॒तात्। पू॒षा
त्वे॒तश्चा॑वयतु प्रवि॒द्वानन॑ष्टपशु॒र्भुवन॑स्य गो॒पाः। स त्वै॒तेभ्यः॑
परि॑ददात्पि॒तृभ्यो॑ऽग्नि॒र्दे॒वेभ्यः॑ सु॒विद॑त्रेभ्यः। पू॒षेमा॑ आशा॒
अनु॑वेद॒ सर्वाः॑ सो अ॒स्माꣳ अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा
अघृ॑णिः॒ सर्व॑वी॒रोऽप्र॑युच्छन्पु॒र ए॑तु प्रवि॒द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॑ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु प्रप॑थे पु॒रस्ता॑त्।
यत्रा॑स॒ते सु॒कृतो॑ यत्र॒ ते य॒युस्तत्र॑ त्वा दे॒वः स॑वि॒ता द॑धातु।
भु॒वन॑स्य पत इ॒दꣳ ह॒विः। अ॒ग्नये॑ रयि॒मते॒ स्वाहा॑। पु॒रुष॑स्य
सया॑व॒र्यपे॒द्धानि॑ मृज्महे। यथा॑ नो अ॒त्र नाप॑रः पु॒रा ज॒रस॑

आय॑न्ति। पुरु॑षस्य सया॒वरि॒ वि ते॑ प्रा॒णम॑सि स्रसम्। शरी॑रेण
म॒हीमि॑हि॒ स्व॒धये॑हि॒ पि॒तृनु॑पं प्र॒जया॒ऽस्मानि॑हाव॑ह। मैव॑ मा॒ऽ
स्ता प्रि॑येऽहं दे॒वी स॒ती पि॑तृ॒लोकं॑ यदैषि॑। वि॒श्ववा॑रा नभ॑सा
सं॒व्यय॑न्त्यु॒भौ नो॑ लो॒कौ पय॑सा॒ऽभ्याव॑वृ॒त्स्व॥ २॥

इ॒यं ना॑री पति॒लोकं॑ वृ॒णा॒ना नि॑प॒द्यत॑ उप॑ त्वा म॒र्त्य
प्रेत॑म्। वि॒श्वं पु॒रा॒णम॑नु॒ पा॒लय॑न्ती॒ तस्यै॑ प्र॒जां द्र॒विणं॑ चे॒ह
धे॑हि। उदी॑र्ष्व ना॒र्यभि॑ जी॒वलो॑कमि॒तासु॑मे॒तमु॑प॒शेष॑ ए॒हि।
ह॒स्तग्रा॑भस्य॑ दि॒धिषो॑स्त्वमे॒तत्प॒त्युर्ज॑नि॒त्वम॑भि॒ सम्ब॑भूव।
सु॒वर्ण॑ः ह॒स्ता॑दा॒ददा॑ना मृ॒तस्य॑ श्रि॒यै ब्र॒ह्म॑णे॒ तेज॑से॒ बला॑य।
अ॒त्रैव॑ त्वमि॒ह व॒यः सु॑शे॒वा वि॒श्वाः स्पृ॑धो॒ अ॒भिमा॑ती॒र्जये॑म।
ध॒नुर॑ह॒स्ता॑दा॒ददा॑ना मृ॒तस्य॑ श्रि॒यै क्ष॒त्रायो॑ज॒से ब॒लाय॑। अ॒त्रैव॑
त्वमि॒ह व॒यः सु॑शे॒वा वि॒श्वाः स्पृ॑धो॒ अ॒भिमा॑ती॒र्जये॑म। म॒णिः
ह॒स्ता॑दा॒ददा॑ना मृ॒तस्य॑ श्रि॒यै वि॒शे पु॒ष्ट्यै॑ ब॒लाय॑। अ॒त्रैव॑
त्वमि॒ह व॒यः सु॑शे॒वा वि॒श्वाः स्पृ॑धो॒ अ॒भिमा॑ती॒र्जये॑म॥ ३॥

इ॒मम॑ग्रे चम॒सं मा॒ विजी॑ह्वरः प्रि॒यो दे॒वाना॑मु॒त सो॒म्याना॑म्।
ए॒ष यश्च॑म॒सो दे॑व॒पान॒स्तस्मि॑न्दे॒वा अ॒मृता॑ मा॒दय॑न्ताम्।
अ॒ग्नेर्व॑र्म॒ परि॒ गोभि॑र्व्ययस्व॒ सं प्रो॑र्णुष्व॒ मेद॑सा॒ पीव॑सा

च। नेत्वा धृष्णुर्हरसा जर्हृषाणो दधद्विधक्ष्यन्पर्यङ्ग्याते।
 मैनमग्ने विदहो माऽभिषोचो माऽस्य त्वचं चिक्षिपो
 मा शरीरम्। यदा शृतं कुरवो जातवेदोऽथेमेनं
 प्रहिणुतात्पितृभ्यः। शृतं यदा कुरसि जातवेदोऽथेमेनं
 परिदत्तात्पितृभ्यः। यदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथा देवानां
 वशनीर्भवाति। सूर्यं ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च
 गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वां गच्छ यदि तत्र ते
 हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अजो भागस्तपसा तं
 तपस्व तं ते शोचिस्तपतु तं ते अर्चिः। यास्ते शिवास्तनुवो
 जातवेदस्ताभिर्वहेम९ सुकृतां यत्र लोकाः। अयं वै
 त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तदस्य योनिरसि। वैश्वानरः पुत्रः
 पित्रे लोककृज्जातवेदो वहेम९ सुकृतां यत्र लोकाः॥४॥

विद्वानभ्याववृत्स्वाभिमांतीर्जयेम् शरीरैश्चत्वारि च॥ [१]

य एतस्य पथो गोप्तारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथो
 रक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथोभिरक्षितारस्तेभ्यः
 स्वाहाऽऽख्यात्रे स्वाहाऽपारख्यात्रे स्वाहाऽभिलालपते
 स्वाहाऽपलालपते स्वाहाऽग्नये कर्मकृते स्वाहा यमत्र

नाधीमस्तस्मै स्वाहा॥ यस्तं इध्मं जुभरत्सिष्विदानो मूर्धानं
 वात तपते त्वाया। दिवो विश्वस्मात्सीमघायत उरुष्यः।
 अस्मात्त्वमधि जातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः। अग्नये
 वैश्वानराय सुवर्गाय लोकाय स्वाहा॥५॥

य एतस्य त्वत्पञ्च॥ [२]

प्र केतुना बृहता भात्यग्निराविर्विश्वानि वृषभो रौरवीति।
 दिवश्चिदन्तादुप मामुदानडुपामुपस्थे महिषो वर्ध। इदं
 त एकं पर ऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व।
 संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थे।
 नाके सुपर्णमुप यत्पतन्तः हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा।
 हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्।
 अतिद्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा।
 अथा पितृन्सुविदत्राः अपीहि यमेन ये सधमादं मदन्ति।
 यौ ते श्वानौ यमरक्षितारौ चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसा।
 ताभ्याः राजन्परि देह्येनः स्वस्ति चास्मा अनमीवं च
 धेहि॥६॥

उरुणसावसुतृपावुलुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो वशाः अनु।

तावस्मभ्यं दृशये सूर्याय पुनर्दत्ता वसुमद्येह भद्रम्। सोम
 एकैभ्यः पवते घृतमेक उपासते। येभ्यो मधु प्रधावति
 तांश्चिदेवापि गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधनेषु शूरांसो ये
 तनुत्यजः। ये वा सहस्रदक्षिणास्तांश्चिदेवापि गच्छतात्।
 तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये सुवर्गताः। तपो ये
 चक्रिरे महत्तांश्चिदेवापि गच्छतात्। अश्मन्वती रेवतीः
 सः रभध्वमुत्तिष्ठत् प्रतरता सखायः। अत्रा जहाम ये
 असन्नशेवाः शिवान् वयमभि वाजानुत्तरेम॥७॥

यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रः सहस्रधारं विततमन्तरिक्षे।
 येनापुनादिन्द्रमनार्तमार्त्ये तेनाहं माः सर्वतनुं पुनामि। या
 राष्ट्रात्पन्नादप यन्ति शाखा अभिमृता नृपतिमिच्छमानाः।
 धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्नय्या वर्चसा
 सः सृजाथ। उद्वयं तमसस्परि पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्।
 देवं देवत्रा सूर्यमगन्म् ज्योतिरुत्तमम्। धाता पुनातु सविता
 पुनातु। अग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसा॥८॥

धेह्युत्तरमाष्टौ च॥ _____ [३]

यन्ते अग्निममन्थाम वृषभायेव पक्तवे। इमन्तः शमयामसि

क्षीरेण चोदकेन च। यन्त्वमग्ने समदहस्त्वमु निर्वापया पुनः।
 क्याम्बूरत्र जायतां पाकदूर्वा व्यल्कशा। शीतिके शीतिकावति
 ह्लादुके ह्लादुकावति। मण्डूक्या सुसङ्गमयेमः स्वग्निः शमय।
 शं ते धन्वन्या आपः शमु ते सन्त्वनूक्याः। शं ते समुद्रिया
 आपः शमु ते सन्तु वर्ष्याः। शं ते स्रवन्तीस्तनुवे शमु ते सन्तु
 कूप्याः। शन्ते नीहारो वर्षतु शमु पृष्ठाऽवशीयताम्॥९॥

अव सृज पुनरग्ने पितृभ्यो यस्त आहुतश्चरति स्वधाभिः।
 आयुर्वसान उप यातु शेषः सङ्गच्छतां तनुवा जातवेदः।
 सङ्गच्छस्व पितृभिः सः स्वधाभिः समिष्टापूर्तेन परमे
 व्योमन्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः
 संविता दधातु। यत्ते कृष्णः शकुन आतुतोद पिपीलः
 सर्प उत वा श्वापदः। अग्निष्टद्विश्वादनृणं कृणोतु सोमश्च
 यो ब्राह्मणमाविवेश। उत्तिष्ठातस्तनुवः सम्भरस्व मेह
 गात्रमवहा मा शरीरम्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र
 त्वा देवः संविता दधातु। इदं त एकं पर ऊत एकं
 तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि
 प्रियो देवानां परमे सधस्थे। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः कृणुष्व

पर॒मे व्यो॑मन्। य॒मेन॒ त्वं य॒म्यां संवि॑दानोत्त॒मं नाक॑मधि॒
रोहे॑मम्। अश्म॑न्वती रेवती॒र्यद्वै दे॒वस्य॑ सवि॒तुः प॒वित्रं॑ या
रा॒ष्ट्रात्प॒न्नादुद्व॑यं तम॑स॒स्परि॑ धा॒ता पु॑नातु। अ॒स्मात्त्वमधि॑
जा॒तोऽस्य॑यं त्वदधि॑जायताम्। अ॒ग्नये॑ वैश्वान॒राय॑ सुव॒र्गाय॑
लो॒काय॒ स्वाहा॑॥१०॥

अव॑शीयता५ स॒धस्थे॑ पञ्च॑ च॥ _____ [४]

आया॑तु दे॒वः सु॒मना॑भि॒रूति॑भि॒र्यमो॑ ह॒वेह॑ प्रय॑ताभि॒रक्ता॑।
आसी॑दता५ सुप्र॑यते॒ह ब॒र्हिष्य॑र्जाय जा॒त्यै मम॑ शत्रु॒हत्यै॑।
य॒मे इ॒व यत॑माने॒ यदै॑तं प्रवा॑म्भर॒न्मानु॑षा दे॒वय॑न्तः।
आसी॑दतः५ स्व॒मुं लो॒कं वि॑दाने स्वा॒स॒स्थे भ॑वत॒मिन्दे॑वे
नः। य॒माय॑ सोम५ सु॒नुत॑ य॒माय॑ जुहु॒ता ह॒विः। यम५
हं य॒ज्ञो ग॑च्छत्य॒ग्निदू॑तो अर॑ङ्कतः। य॒माय॑ घृ॒तव॑द्ध॒विर्जु॑होत
प्र च॑ तिष्ठत। स नो॑ दे॒वेष्वाय॑मदी॒र्घमायुः॑ प्र जी॒वसे॑।
य॒माय॑ मधु॑मत्त॒मः५ राज्ञे॑ ह॒व्यं जु॑होतन। इ॒दं नम॑ ऋषि॒भ्यः
पूर्व॑जेभ्यः पूर्वे॒भ्यः प॑थि॒कृद्भ्यः॑॥११॥

योऽस्य॑ कौष्ठ॒ जग॑तः पार्थि॒वस्यै॑कं इद्व॒शी। य॒मं
भ॑ङ्ग्यश्र॒वो गा॑य॒ यो रा॒जान॑प॒रोध्यः॑। य॒मङ्गाय॑ भ॑ङ्ग्यश्र॒वो यो

राजा॑न॒प॒रो॒ध्यः। येना॒पो न॒द्यौ ध॒न्वा॑नि॒ येन॒ द्यौः पृ॒थि॒वी
दृ॒ढा। हि॒र॒ण्य॒क॒क्ष्यान् सु॒धुरा॑न् हि॒र॒ण्य॒क्षा॒न॒यः श॒फान्।
अ॒श्वान॑न॒श्य॒तो दा॒नं य॒मो रा॑जाभि॒ तिष्ठ॑ति। य॒मो दा॑धार
पृथि॒वीं य॒मो वि॒श्वमि॑दं जग॑त्। य॒माय॒ सर्व॑मि॒त्र॒स्थे यत्
प्रा॒णद्वा॒युर॑क्षि॒तम्। यथा॒ पञ्च॒ यथा॒ षड्॒ यथा॒ पञ्च॑ द॒श॒र्ष॒यः।
य॒मं यो वि॑द्या॒त्स ब्रू॒याद्य॑थैक ऋ॒षिर्वि॑जान॒ते॥१२॥

त्रि॒क॒द्रु॒केभिः॑ पत॑ति॒ षडु॑र्वी॒रेक॑मि॒द्वृह॑त्। गा॒य॒त्री
त्रि॒ष्टु॒च्छ॒न्दा॑सि॒ सर्वा॑ ता य॒म आ॑हि॒ता। अ॒ह॒र॒ह॒र्न॒य॒मा॒नो
गा॒म॒श्वं पु॒रु॒षं जग॑त्। वैव॑स्वतो॒ न तृ॑प्यति॒ पञ्च॑भि॒र्मान॑वैर्य॒मः।
वैव॑स्वते॒ वि॒वि॒च्यन्ते॒ यमे॒ राज॑नि॒ ते ज॒नाः। ये
चे॒ह स॒त्येने॑च्छन्ते॒ य उ॒ चानृ॑तवादि॒नः। ते रा॑जन्नि॒ह
वि॒वि॒च्यन्ते॒ऽथा य॑न्ति॒ त्वा॒मुप॑। दे॒वाश्च॑ ये न॒म॒स्य॑न्ति॒
ब्रा॒ह्म॒णाश्चा॑प॒चित्य॑ति। यस्मि॑न्वृ॒क्षे सु॑प॒ला॒शे दे॒वैः स॒म्पि॒ब॒ते
य॒मः। अत्रा॑ नो वि॒श॒पतिः॑ पि॒ता पु॑रा॒णा अनु॑वे॒नति॥१३॥

पृथिकृद्भ्यो विजानतेऽनु वेनति॥

[५]

वै॒श्वान॑रे॒ ह॒वि॒रि॒दं जु॑होमि॒ सा॒ह॒स्र॑मु॒त्स॑ श॒त॒धा॒रमे॑तम्।
तस्मि॑न्ने॒ष पि॒तरं॑ पि॒ताम॑हं प्रपि॑ताम॒हं बि॒भ॒र॒त्पि॒न्व॑माने।

द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः।
 तृतीयं योनिमनु सञ्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः।
 इमं संमुद्रं शतधारमुत्सव्यच्यमानं भुवनस्य मध्ये।
 घृतं दुहानामदितिं जनायाग्ने मा हिंसीः परमे व्योमन्।
 अपैत वीत वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च
 नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तुभिर्व्यक्तं यमो ददात्ववसानमस्मै।
 सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे।
 तेभिर्युज्यन्तामग्निः॥१४॥

शुनं वाहाः शुनं नाराः शुनं कृषतु लाङ्गलम्। शुनं वरत्रा
 बध्यन्तां शुनमष्टामुदिङ्गय शुनांसीरा शुनमस्मासु धत्तम्।
 शुनांसीराविमां वाचं यद्विवि चक्रथुः पयः। तेनेमामुप
 सिञ्चतम्। सीते वन्दांमहे त्वाऽर्वाची सुभगे भवा यथा
 नः सुभगा संसि यथा नः सुफला संसि। सवितैतानि
 शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभिरदिते शं भवा
 विमुच्यध्वमग्निः देवयाना अतारिष्म तमसस्पारमस्य।
 ज्योतिरापाम् सुवरगन्म॥१५॥

प्र वाता वान्ति पतयन्ति विद्युत् उदोषधीर्जिहते पिन्वते

सुवः। इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवी५
 रेतसाऽवति। यथा यमाय हार्म्यमवपन्पञ्च मानवाः। एवं
 वपामि हार्म्यं यथासाम जीवलोके भूरयः। चितः स्थ परिचितं
 ऊर्ध्वचितः श्रयध्वं पितरो देवता। प्रजापतिर्वः सादयतु तया
 देवतया। आप्यायस्व सन्तै॥१६॥

अग्निः अंगम् सप्त च॥ [६]

उत्ते तन्नोमि पृथिवीं त्वत्परीमं लोकं निदधन्मो अह५
 रिषम्। एताः स्थूणां पितरो धारयन्तु तेऽत्रा यमः
 सादनात्ते मिनोतु। उपसर्प मातरं भूमिमेतामुरुव्यचसं
 पृथिवी५ सुशेवाम्। ऊर्णम्रदा युवतिर्दक्षिणावत्येषा त्वा
 पातु निर्ऋत्या उपस्थै। उद्धञ्चस्व पृथिवि मा विबाधिथाः
 सूपायनास्मै भव सूपवञ्चना। माता पुत्रं यथासिचाभ्येनं
 भूमि वृणु। उद्धञ्चमाना पृथिवी हि तिष्ठसि सहस्रं मित
 उप हि श्रयन्ताम्। ते गृहासो मधुश्चुतो विश्वाहास्मै शरणाः
 सन्त्वत्र। एणीर्धाना हरिणीरर्जुनीः सन्तु धेनवः। तिलवत्सा
 ऊर्जमस्मै दुहाना विश्वाहा सन्त्वनपस्फुरन्ती॥१७॥

एषा ते यमसादने स्वधा निधीयते गृहे। अक्षितिर्नाम ते

असौ। इदं पितृभ्यः प्रभरेम बर्हिर्देवेभ्यो जीवन्तु उत्तरं
 भरेम। तत्त्वमारोहासो मेघ्यो भवं यमेन त्वं यम्या संविदानः।
 मा त्वा वृक्षौ सम्बाधिष्ठां मा माता पृथिवि त्वम्। पितृन्
 हि यत्र गच्छास्येधांसं यमराज्ये। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधेथां
 मा माता पृथिवी मही। वैवस्वतः हि गच्छासि यमराज्ये
 विराजसि। नळं प्लवमारोहेतं नळेन पथोऽन्विहि। स त्वं
 नळप्लवो भूत्वा सन्तरं प्रतरोत्तरं॥१८॥

सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभ्यः
 पृथिवि शं भव। षड्वीता सूर्यं ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां
 च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वां गच्छ यदि तत्र ते
 हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। परं मृत्यो अनुपरेहि पन्थां
 यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा
 नः प्रजाः रीरिषो मोत वीरान्। शं वातः शः हि ते घृणिः
 शम् ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां मे दिशः शग्माः। पृथिव्यास्त्वा
 लोके सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा
 सादयतु तया देवतया। अन्तरिक्षस्य त्वा दिवस्त्वा दिशां त्वा
 नाकस्य त्वा पृष्ठे ब्रध्नस्य त्वा विष्टपे सादयाम्यमुष्य शर्मासि

पितॄँ देवताँ। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तयाँ देवतयाँ॥१९॥
 अपूपवाँन्धृतवाँश्चरुरेह सीदतूत्तभुवन् पृथिवीँ द्यामुतोपरिँ।
 योनि॒कृतः पथि॒कृतः सपर्य॑त॒ ये दे॒वानाँ घृ॒तभा॑गा इ॒ह स्थ।
 ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा निधी॑यते गृहेँऽसौ। दशाँक्षराँ
 ताँ र॑क्षस्व॒ तां गो॑पायस्व॒ तां ते॒ परि॑ददामि॒ तस्याँ
 त्वा मा द॑भन्पि॒तरो॑ देवताँ। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तयाँ
 देवतयाँ। अपूपवाँञ्छृतवाँन् क्षीर॒वान्दधि॑वान्मधु॒माँश्चरुरेह
 सीदतूत्तभुवन् पृथिवीँ द्यामुतोपरिँ। योनि॒कृतः पथि॒कृतः
 सपर्य॑त॒ ये दे॒वानाँ शृ॒तभा॑गाः क्षीर॒भागा॑ दधि॒भागा॑ मधु॒भागा॑
 इ॒ह स्थ। ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा निधी॑यते गृहेँऽसौ।
 श॒ताक्ष॑रा स॒हस्राँक्ष॑रा॒युताँक्ष॑राऽच्यु॒ताक्ष॑रा ताँ र॑क्षस्व॒ तां
 गो॑पायस्व॒ तां ते॒ परि॑ददामि॒ तस्याँ त्वा मा द॑भन्पि॒तरो॑
 देवताँ। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तयाँ देवतयाँ॥२०॥

अन॑पस्फुरन्तीरु॒त्तर॑ देवतयाँ द्वे च॥ [७]

ए॒तास्तेँ स्व॒धा अ॒मृताँः करो॑मि॒ यास्तेँ धा॒नाः परि॑किरा॒म्यत्र॑।
 तास्तेँ य॒मः पि॒तृभिः॑ संविदा॒नोऽत्र॑ धे॒नूः का॑म॒दुघाँः
 करो॑तु। त्वाम॒र्जुनौष॑धीनां॒ पयोँ ब्र॒ह्माण॑ इ॒द्विदुः॑। तासाँ त्वा

मध्यादाददे चरुभ्यो अपिधातवे। दूर्वाणां स्तुम्बमाहरैतां
 प्रियतमां मम। इमां दिशं मनुष्याणां भूयिष्ठानु वि रोहतु।
 काशानां स्तुम्बमाहर रक्षसामपहत्यै। य एतस्यै दिशः
 पुराभवन्नघायवो यथा तेनाभवान्पुनः। दर्भाणां स्तुम्बमाहर
 पितृणामोषधीं प्रियाम्। अन्वस्यै मूलं जीवादनु काण्डमथो
 फलम्॥२१॥

लोकं पृण ता अस्य सूददोहसः। शं वातः शं हि ते
 घृणिः शमु ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां ते दिशः सर्वाः।
 इदमेव मेतोऽपरामार्तिमाराम काञ्चन। तथा तदश्विभ्यां कृतं
 मित्रेण वरुणेन च। वरणो वारयादिदं देवो वनस्पतिः। आत्यै
 निर्ऋत्यै द्वेषाच्च वनस्पतिः। विधृतिरसि विधारयास्मदघा
 द्वेषांसि शमि शमयास्मदघा द्वेषांसि यव यवयास्मदघा
 द्वेषांसि। पृथिवीं गच्छान्तरिक्षं गच्छ दिवं गच्छ दिशो
 गच्छ सुवर्गच्छ सुवर्गच्छ दिशो गच्छ दिवं गच्छान्तरिक्षं
 गच्छ पृथिवीं गच्छाऽऽपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु
 प्रतितिष्ठा शरीरैः। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं
 या राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु॥२२॥

फलं पुनातु॥

[८]

आ रोहताऽऽयुर्जरसं गृणाना अनुपूर्वं यतमाना यतिष्ठा।
 इह त्वष्टा सुजनिमा सुरत्नो दीर्घमायुः करतु जीवसे वः।
 यथाऽहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तव ऋतुभिर्यन्ति क्लृप्ताः। यथा
 न पूर्वमपरो जहात्येवा धातरायूँषि कल्पयैषाम्। न हि ते
 अग्ने तनुवै क्रूरं चकार मर्त्यः। कपिर्बभस्ति तेजं पुनर्जरायु
 गौरिवा अप नः शोशुचदधमग्ने शुशुध्या रयिम्। अप नः
 शोशुचदधं मृत्यवे स्वाहा। अनङ्गाहमन्वारभामहे स्वस्तये।
 स न इन्द्र इव देवेभ्यो वह्निः सम्पारणो भव॥२३॥

इमे जीवा वि मृतैराववर्तिन्नभूद्भद्रा देवहूतिं नो अद्य।
 प्राञ्जोगामानृतये हसाय द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
 मृत्योः पदं योपयन्तो यदैम द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
 आप्यायमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः।
 इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मा नोऽनुगादपरो अर्धमेतम्।
 शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीस्तिरो मृत्युं दद्महे पर्वतेन।
 इमा नारीरविधवाः सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा सम्मृशन्ताम्।
 अनश्रवो अनमीवाः सुशेवा आरोहन्तु जनयो योनिमग्ने।

यदाञ्जनं त्रैककुदं जातं हिमवतस्परि। तेनामृतस्य
मूलेनारातीर्जम्भयामसि। यथा त्वमुद्भिन्नत्स्योषधे पृथिव्या
अधि। एवमिम उद्भिन्दन्तु कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन।
अजोऽस्यजास्मदघा द्वेषांसि यवोऽसि यवयास्मदघा
द्वेषांसि॥ २४॥

भव जम्भयामसि त्रीणि च॥ _____ [९]

अपं नः शोशुचदधमग्रे शुशुध्या रयिम्। अपं नः
शोशुचदधम्। सुक्षेत्रिया सुगातुया वसूया च यजामहे। अपं
नः शोशुचदधम्। प्रयद्वन्दिष्ठ एषां प्रास्माकांसश्च सूरयः।
अपं नः शोशुचदधम्। प्रयदग्रेः सहस्वतो विश्वतो यन्ति
सूरयः। अपं नः शोशुचदधम्। प्रयत्ते अग्रे सूरयो जायेमहि
प्र ते वयम्। अपं नः शोशुचदधम्॥ २५॥

त्वं हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि। अपं नः
शोशुचदधम्। द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेवं पारय।
अपं नः शोशुचदधम्। स नः सिन्धुमिव नावयाति
पर्षा स्वस्तये। अपं नः शोशुचदधम्। आपः प्रवणादिव
यतीरपास्मत्स्यन्दतामघम्। अपं नः शोशुचदधम्।
उद्वनादुदकानीवापास्मत्स्यन्दतामघम्। अपं नः शोशुचदधम्।

आ॒न॒न्दाय॑ प्र॒मो॒दाय॑ पु॒न॒रागा॑ꣳ स्वा॒नृ॒हान्। अप॑ नः
शो॒शु॒च॒द॒धम्। न वै तत्र॑ प्र॒मी॒यते॑ गौ॒र॒श्वः पु॒रु॒षः प॒शुः। यत्रे॒दं
ब्र॒ह्म क्रि॒यते॑ परि॒धि॒र्जी॒व॒नाय॑कमप॑ नः शो॒शु॒च॒द॒धम्॥२६॥

अ॒धम॑धं च॒त्वारि॑ च॥ _____ [१०]

अप॑श्याम यु॒व॒ति॒मा॒च॒र॒न्तीं मृ॒ताय॑ जी॒वां प॑रिणी॒यमा॑नाम्।
अ॒न्धेन॑ या तम॑सा प्रावृ॑ताऽसि प्राची॒मवा॑ची॒मव॑यन्नरि॒ष्ट्यै।
मयै॒तां मा॑ꣳस्तां भ्रि॒यमा॑णा दे॒वी स॒ती पि॑तृ॒लो॒कं यदै॑षि।
वि॒श्ववा॑रा नभ॑सा सं॒व्य॑यन्त्यु॒भौ नो॑ लो॒कौ प॑य॒साऽऽवृ॑णीहि।
रयि॑ष्ठाम॒ग्निं मधु॑मन्तमृ॒र्मि॒णमूर्जः॑ सन्तं त्वा प॑य॒सोप॑
सꣳस॑देम। सꣳ र॒य्या स॑मु॒ वर्च॑सा सच॑स्वा नः स्व॒स्तये॑।
ये जी॒वा ये च॑ मृ॒ता ये जा॒ता ये च॑ ज॒न्त्याः। तेभ्यो॑
घृ॒तस्य॑ धा॒रयि॑तुं मधु॑धारा व्यु॒न्द॒ती। मा॒ता रु॒द्राणा॑ दुहि॒ता
वसू॑नाꣳ स्वसा॑दि॒त्याना॑म॒मृत॑स्य नाभिः॑। प्रणु॑वोचं चि॒कि॒तुषे॑
जना॑य॒ मागा॑मना॒गाम॑दि॒तिं व॑धिष्ट। पिब॑तू॒दकं॑ तृणा॑न्यत्तु।
ओमु॑त्सृजत॥ २७॥

व॒धिष्ट॑ द्वे च॑॥ _____ [११]

सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॑ यजु॒षां प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒

शान्तिः॥

सुमङ्गलीरियं वधूरिमां॑ संमेत॒ पश्य॑त। सौभाग्यम॒स्यै
दत्त्वा॒याथा॒स्तं वि॒ परे॑तन। इ॒मां त्वमिन्द्र॑ मी॒द्वः सु॒पुत्रां॑
सु॒भगां॑ कुरु। दशा॑स्यां पु॒त्राना॑ धेहि॒ पति॑मेकाद॒शं कृ॑धि॥
आ॒वह॑न्ती वि॒तन्वा॒ना। कु॒र्वाणा॑ ची॒रमा॒त्मनः॑। वा॒सां॑ सि॒
मम् गा॒वंश्च। अ॒न्नपा॒ने च॑ सर्व॒दा। ततो॑ मे श्रिय॒माव॑ह।
ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली ॥

शं नो मि॒त्रः शं वरु॑णः। शं नो भव॑त्व॒र्य॒मा। शं न॒ इन्द्रो॑
 बृह॑स्पतिः। शं नो विष्णु॑रुरु॒क्रमः। नमो॑ ब्रह्म॑णे। नम॑स्ते वायो।
 त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्म॑ वदिष्यामि। ऋ॒तं
 वदि॑ष्यामि। स॒त्यं वदि॑ष्यामि। तन्मा॑मवतु। तद्व॒त्कार॑मवतु।
 अव॑तु माम्। अव॑तु व॒त्कार॑म्। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥१॥

स॒त्यं वदि॑ष्यामि पञ्च॑ च॥—————[१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः॒ स्वरः॑। मात्रा॒ बलम्। सामं
 सन्ता॑नः। इत्यु॒क्तः शी॑क्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां पञ्च॑॥—————[२]

स॒ह नो॒ यशः॑। स॒ह नो॒ ब्रह्म॑व॒र्च॒सम्। अथा॑तः स॒हिता॑या
 उप॑निषदं व्याख्यास्यामः। पञ्च॑स्व॒धि॒कर॑णेषु। अधि॑लोकमधि॒
 ज्यौति॑षमधि॒विद्य॑मधि॒प्रज॑मध्या॒त्मम्। ता॒ महा॑स॒हिता॑
 इ॒त्याच॑क्षते। अथा॑धि॒लोक॑म्। पृथि॑वी पूर्॒वरूप॑म्।
 द्यौरु॑त्त॒ररूप॑म्। आका॑शः स॒न्धिः॑॥३॥

वायुः॑ स॒न्धान॑म्। इत्य॑धि॒लोक॑म्। अथा॑धि॒ज्यौति॑षम्। अग्निः॑
 पूर्॒वरूप॑म्। आदि॑त्य उत्त॒ररूप॑म्। आपः॑ स॒न्धिः॑। वैद्यु॑तः

सन्धानम्। इत्यधिज्यौतिषम्। अथाधिविद्यम्। आचार्यः
पूर्वरूपम्॥४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सन्धिः। प्रवचनं सन्धानम्।
इत्यधिविद्यम्। अथाधिप्रजम्। माता पूर्वरूपम्।
पितोत्तररूपम्। प्रजा सन्धिः। प्रजननं सन्धानम्।
इत्यधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्।
वाक्सन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा
महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेदा।
सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण
लोकेन॥६॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥ [३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव। स
मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु। अमृतस्य देवधारणो भूयासम्। शरीरं
मे विचर्षणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां भूरि विश्रुवम्।
ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयापिहितः। श्रुतं मे गोपाय। आवहन्ती
वितन्वाना॥७॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च। अन्नपाने च
 सर्वदा। ततो मे श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह स्वाहा।
 आ मां यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। वि मां ऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः
 स्वाहा। प्र मां ऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। दमायन्तु
 ब्रह्मचारिणः स्वाहा। शमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥८॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा। श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा। तं
 त्वां भग प्रविशानि स्वाहा। स मां भग प्रविश स्वाहा।
 तस्मिन्त्सहस्रशाखे। निभंगाहं त्वयि मृजे स्वाहा। यथाऽऽपः
 प्रवता यन्ति। यथा मासा अहर्जरम्। एवं मां ब्रह्मचारिणः।
 धातरायन्तु सर्वतः स्वाहा। प्रतिवेशोऽसि प्र मां भाहि प्र मां
 पद्यस्व॥९॥

[४]

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्त्रिस्रो व्याहृतयः। तासामुहस्मै तां
 चतुर्थीम्। माहाचमस्यः प्रवेदयते। मह इति। तद्ब्रह्म। स
 आत्मा। अङ्गान्यन्या देवताः। भूरिति वा अयं लोकः। भुव
 इत्यन्तरिक्षम्। सुवरित्यसौ लोकः॥१०॥

मह इत्यादित्यः। आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते।

भूरिति वा अग्निः। भुव इति वायुः। सुवरित्यादित्यः।
 मह इति चन्द्रमाः। चन्द्रमसा वाव सर्वाणि ज्योतींषि
 महीयन्ते। भूरिति वा ऋचः। भुव इति सामानि। सुवरिति
 यजूंषि॥११॥

मह इति ब्रह्म। ब्रह्मणा वाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरिति
 वै प्राणः। भुव इत्यपानः। सुवरिति व्यानः। मह इत्यन्नम्।
 अन्नेन वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता वा एताश्चतस्रश्चतुर्धा।
 चतस्रश्चतस्रो व्याहृतयः। ता यो वेद। स वेद ब्रह्म। सर्वेऽस्मै
 देवा बलिमावहन्ति॥१२॥

असौ लोको यजूंषि वेद द्वे च॥—————[५]

स य एषोऽन्तर्हृदय आकाशः। तस्मिन्नयं पुरुषो मनोमयः।
 अमृतो हिरण्मयः। अन्तरेण तालुके। य एष स्तन इवाव-
 लम्बते। सैन्द्रयोनिः। यत्रासौ केशान्तो विवर्तते। व्यपोह्य
 शीर्षकपाले। भूरित्यग्नौ प्रतितिष्ठति। भुव इति वायौ॥१३॥
 सुवरित्यादित्ये। मह इति ब्रह्मणि। आप्रोति स्वाराज्यम्।
 आप्रोति मनसस्पतिम्। वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः। श्रोत्रपतिर्वि-
 ज्ञानपतिः। एतत्ततो भवति। आकाशशरीरं ब्रह्म।

स॒त्यात्म॑प्रा॒णारा॑मं॒ मन॑ आनन्दम्। शान्ति॑समृद्धम॒मृत॑म्।
इति॑ प्राचीनयो॒ग्योपा॑स्व॥१४॥

वा॒याव॑मृतमेकं च॥ [६]

पृ॒थि॒व्यन्त॑रि॒क्षं द्यौर्दि॑शोऽवा॒न्तर॑दि॒शाः। अ॒ग्नि॒र्वा॒युरा॑दि॒त्य-
श्च॒न्द्रमा॒ नक्ष॑त्राणि। आप॒ ओष॑धयो॒ वन॑स्पत॑य आका॒श
आ॒त्मा। इत्य॑धिभू॒तम्। अथा॑ध्या॒त्मम्। प्रा॒णो व्या॒नोऽपान॑
उ॒दानः॑ स॒मानः॑। चक्षुः॑ श्रोत्रं॒ मनो॑ वाक्कक्। चर्म॑ मा॒सः
स्ना॒वास्थि॑ म॒ज्जा। ए॒तद॑धि वि॒धाय॑र्षि॒रवो॑चत्। पाङ्क्तुं॑ वा इ॒दं
सर्व॑म्। पाङ्क्तु॑नै॒व पाङ्क्तु॑ः स्पृ॒णोती॑ति॥१५॥

सर्वमेकं च॥ [७]

ओमि॑ति॒ ब्रह्म॑। ओमि॑ती॒दं सर्व॑म्। ओमि॑त्ये॒तद॑नुकृति
ह स्म॒ वा अ॒प्योश्रा॑वयेत्याश्रा॑वयन्ति। ओमि॑ति॒
सा॒मा॒नि गाय॑न्ति। ओ॒शोमि॑ति॒ शस्त्रा॑णि श॒सन्ति॑।
ओमि॑त्य॒ध्वर्युः॑ प्र॒तिग॑रं प्र॒तिगृ॑णाति। ओमि॑ति॒ ब्रह्मा॑ प्र॒सौति॑।
ओमि॑त्य॒ग्निहो॑त्रमनु॒जाना॑ति। ओमि॑ति॒ ब्राह्म॑णः प्र॒वक्ष्य॑न्नाह
ब्रह्मोपा॑प्रवा॒नीति॑। ब्रह्मै॒वोपा॑प्रोति॥१६॥

ओन्दश॥ [८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च।
 तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च
 स्वाध्यायप्रवचने च। अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं
 च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च।
 मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने
 च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने
 च। सत्यमिति सत्यवचा रार्थीतरः। तप इति तपोनित्यः
 पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि
 तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥ _____ [१]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिवा। ऊर्ध्वपवित्रो
 वाजिनीव स्वमृतमस्मि। द्रविणं सर्वर्चसम्। सुमेधा
 अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं षट्॥ _____ [१०]

वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं
 चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य
 प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न
 प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्।

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितुव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितुव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः। तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रश्वसितुव्यम्। श्रद्धया देयम्। अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। ह्रिया देयम्। भिया देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः। अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्। तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितुव्यम्। एवमु चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान् प्रमदितुं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्तस्तु च॥—[११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं
न इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुरुक्रमः। नमो
ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव
प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्। ऋतमवादिषम्। सत्यमवादिषम्।
तन्मामावीत्। तद्वक्तारमावीत्। आवीन्माम्। आवीद्वक्तारम्।
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥२३॥

सत्यमवादिषं पञ्च च॥—[१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

ब्रह्मविदाप्रोति परम्। तदेषाभ्युक्ता। सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म।
यो वेदं निहितं गुहायां परमे व्योमन्। सोऽश्रुते
सर्वान्कामान्सह। ब्रह्मणा विपश्चितेति। तस्माद्वा
एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः। आकाशाद्वायुः।
वायोरग्निः। अग्रेरापः। अद्भ्यः पृथिवी। पृथिव्या ओषधयः।

ओषधीभ्योऽन्नम्। अन्नात्पुरुषः। स वा एष पुरुषोऽन्नरसमयः।
तस्येदमेव शिरः। अयं दक्षिणः पक्षः। अयमुत्तरः पक्षः।
अयमात्मा। इदं पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥१॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते। याः काश्च पृथिवीः श्रिताः।
अथो अन्नैनैव जीवन्ति। अथैनदपि यन्त्यन्ततः। अन्नं
हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। सर्वं वै
तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं ब्रह्मोपासते। अन्नं हि भूतानां
ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। अन्नाद्भूतानि जायन्ते।
जातान्यन्नेन वर्धन्ते। अद्यतेऽस्ति च भूतानि। तस्मादन्नं
तदुच्येत इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयात्। अन्योऽन्तर
आत्मा प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव।
तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राणं एव
शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः पक्षः। आकाश
आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥२॥
प्राणं देवा अनु प्राणन्ति। मनुष्याः पशवश्च ये। प्राणो
हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव त
आयुर्यन्ति। ये प्राणं ब्रह्मोपासते। प्राणो हि भूतानामायुः।

तस्मात्सर्वायुषमुच्यत इति। तस्यैष एव शारीर आत्मा।
यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात्। अन्योऽन्तर
आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव।
तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यजुरेव
शिरः। ऋग्दक्षिणः पक्षः। सामोत्तरः पक्षः। आदेश आत्मा।
अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥३॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो
विद्वान्। न बिभेति कदाचनेति। तस्यैष एव शारीर आत्मा।
यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा
विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य
पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं
दक्षिणः पक्षः। सत्यमुत्तरः पक्षः। योग आत्मा। महः पुच्छं
प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः
सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेद। तस्माच्चेन्न
प्रमाद्यति। शरीरे पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्त्समश्रुत
इति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा

एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष
पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्।
अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः
पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं
प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥५॥

असन्नेव स भवति। असद्ब्रह्मेति वेद चेत्। अस्ति ब्रह्मेति
चेद्वेद। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव शरीर
आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वानमुं
लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुंलोकं
प्रेत्य। कश्चित्समंश्नुता(३) उ। सोऽकामयत। बहु स्यां
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। इदं
सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। तदेवानु प्राविशत्।
तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च।
निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं
चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तत्सत्यमित्याचक्षते।
तदप्येष श्लोको भवति॥६॥

असद्वा इदमग्र आसीत्। ततो वै सदजायत।

तदात्मानं स्वयमकुरुत। तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति। यद्वै
 तत्सुकृतम्। रसो वै सः। रसं ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी
 भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश
 आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष
 एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां
 विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष
 एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव
 भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदेति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्नि-
 श्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य
 मीमांसा भवति। युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो
 दृढिष्ठो बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा
 स्यात्। स एको मानुष आनन्दः। ते ये शतं मानुषा
 आनन्दाः। स एको मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य
 चाकामहतस्य। ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स
 एको देवगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः। स एकः पितॄणां
 चिरलोकलोकानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकानां मानुन्दाः। स एक
 आजानजानां देवानां मानुन्दाः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते
 ये शतमाजानजानां देवानां मानुन्दाः। स एकः कर्मदेवानां
 देवानां मानुन्दाः। ये कर्मणा देवानपियन्ति। श्रोत्रियस्य
 चाकामहतस्य। ते ये शतं कर्मदेवानां देवानां मानुन्दाः।
 स एको देवानां मानुन्दाः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतं देवानां मानुन्दाः। स एक इन्द्रस्यानुन्दाः।
 श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतमिन्द्रस्यानुन्दाः।
 स एको बृहस्पतैरानुन्दाः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतं बृहस्पतैरानुन्दाः। स एकः प्रजापतैरानुन्दाः।
 श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं प्रजापतैरानुन्दाः।
 स एको ब्रह्मण आनुन्दाः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। स
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्।
 अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं
 प्राणमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं मनोमयमात्मानमुप-
 सङ्कामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतमानन्द-
 मयमात्मानमुपसङ्कामति। तदप्येष श्लोको भवति॥८॥
 यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो

विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एत९ ह वाव॑ न त॒पति।
 किमह९ साधु॑ नाकरवम्। किमहं पापमकर॑वमिति। स य
 एवं विद्वानेते आत्मानं३ स्पृणुते। उ॒भे ह्ये॒वैष॒ एते आत्मानं३
 स्पृणुते। य ए॒वं वेद॑। इत्यु॑पनिषत्॥१॥

स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै। ते॒ज॒स्वि
 ना॒वधी॑तमस्तु॒ मा वि॑द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली ॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।
 ते॒ज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु॒ मा वि॑द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
 शान्तिः॑॥

भृगु॒र्वै वा॑रु॒णिः। वरु॑णं॒ पित॑र॒मुप॑ससार। अधी॑हि भगवो॒
 ब्रह्मे॑ति। तस्मा॑ ए॒तत्प्रो॑वाच। अन्नं॑ प्रा॒णं चक्षुः॑ श्रोत्रं॒
 मनो॑ वाच॒मिति॑। त९ हो॑वाच। यतो॒ वा इ॒मानि॑
 भूता॑नि॒ जाय॑न्ते। येन॒ जाता॑नि॒ जीव॑न्ति। यत्प्रय॑न्त्य॒भि
 संवि॑शन्ति। तद्विजि॑ज्ञासस्व। तद्ब्र॑ह्मेति। स तपो॑ऽतप्यत। स
 तप॑स्त॒स्वा॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्धैव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।
अर्धीहि भगवो ब्रह्मेति। त९ होवाच। तपसा ब्रह्म
विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स
तपस्तप्त्वा॥ २॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्धैव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।
अर्धीहि भगवो ब्रह्मेति। त९ होवाच। तपसा ब्रह्म
विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स
तपस्तप्त्वा॥ ३॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात्। मनसो ह्यैव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभि
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।
अर्धीहि भगवो ब्रह्मेति। त९ होवाच। तपसा ब्रह्म
विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स
तपस्तप्त्वा॥ ४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात्। विज्ञानाद्धैव खल्विमानि
 भूतानि जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं
 प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं
 पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त९ होवाच।
 तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत।
 स तपस्तप्त्वा॥५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्। आनन्दाद्धैव खल्विमानि
 भूतानि जायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं
 प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। सैषा भार्गवी वारुणी विद्या।
 परमे व्योमन् प्रतिष्ठिता। य एवं वेद प्रतिष्ठिति।
 अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन।
 महान्कीर्त्या॥६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वृतम्। प्राणो वा अन्नम्। शरीरमन्नादम्।
 प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः प्रतिष्ठितः। तदेतदन्नमन्ने
 प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिति।
 अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन।
 महान्कीर्त्या॥७॥

अन्नं न परिचक्षीत। तद्वृतम्। आपो वा अन्नम्।

ज्योतिरन्नादम्। अप्सु ज्योतिः प्रतिष्ठितम्। ज्योतिष्यापुः
 प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने
 प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति
 प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बहु कुर्वीत। तद्वृतम्। पृथिवी वा अन्नम्।
 आकाशोऽन्नादः। पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे
 पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य
 एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति।
 महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्वृतम्। तस्माद्यथा कथा
 च विधया बह्वन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते।
 एतद्वै मुखतोऽन्नं राद्धम्। मुखतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वै मध्यतोऽन्नं राद्धम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वै अन्ततोऽन्नं राद्धम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 य एवं वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः।
 कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति
 पायौ। इति मानुषीः समाज्ञाः। अथ दैवीः। तृप्तिरिति
 वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति पशुषु। ज्योतिरिति

नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे।
 तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत।
 महान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्नम
 इत्युपासीत। नम्यन्तेऽस्मै कामाः। तद्ब्रह्मेत्युपासीत।
 ब्रह्मवान्भवति। तद्ब्रह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं
 प्रियन्ते द्विषन्तः सपत्नाः। परि येऽप्रिया भ्रातृव्याः। स
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्।
 अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्क्रम्य। एतं
 प्राणमयमात्मानमुपसङ्क्रम्य। एतं मनोमयमात्मानमुप-
 सङ्क्रम्य। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्क्रम्य। एतमानन्दमय-
 मात्मानमुपसङ्क्रम्य। इमाँल्लोकान्कामात्री कामरूप्यनु-
 सञ्चरन्। एतत्साम गायन्नास्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३)
 वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)ऽहमन्नादो(२)-
 ऽहमन्नादः। अह॑ श्लोककृदह॑ श्लोककृदह॑ श्लोककृत्।
 अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्य। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य
 ना(३) भाङ्। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः।
 अहमन्नमन्नमदन्तमा(३) द्वि। अहं विश्वं भुवनमभ्यभुवाम्।
 सुवर्न ज्योतीः। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥१०॥

स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै। ते॒ज॒स्वि
ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहै॑॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत् ॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।
ते॒ज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
शान्तिः॑॥

॥ अम्भस्य पारे ॥

अम्भ॑स्य पा॒रे भुव॑नस्य॒ मध्ये॒ नाक॑स्य पृ॒ष्ठे म॑ह॒तो म॒ही॒यान्।
शु॒क्रेण॒ ज्योती॑ः॒षि स॑मनुप्रविष्टः प्र॒जाप॑तिश्चरति॒ गर्भे॑ अ॒न्तः॥
यस्मि॑न्नि॒दं सं च॒ विचै॑ति॒ सर्वं॑ यस्मि॑न्दे॒वा अधि॑ वि॒श्वे
निषे॑दुः। तदे॒व भू॑तं तदु॒ भव्य॑मा इ॒दं तद॒क्षरे॑ पर॒मे व्यो॑मन्॥
येना॑ऽऽवृ॒तं खं च॒ दिवं॑ म॒हीं च॒ येना॑ऽऽदित्यस्तप॑ति
तेज॑सा॒ भ्राज॑सा च। यम॒न्तः सं॑मु॒द्रे क॒वयो॑ वय॑न्ति॒ यद॒क्षरे॑
पर॒मे प्र॒जाः॥ यतः॑ प्रसू॒ता ज॒गतः॑ प्रसू॒ती तो॒र्येन॑ जी॒वान्
व्यस॑स॒र्ज भू॒म्याम्। यदोष॑धीभिः पु॒रुषा॑न्प॒शूँश्च॒ विवे॑श
भू॒तानि॑ चराच॒राणि॑॥ अतः॑ परं॒ नान्य॑दणी॒यसं॑ हि परा॑त्परं॒
यन्म॑ह॒तो म॒हान्त॑म्। यदे॑कम॒व्यक्त॑मन॒न्तरूपं॑ वि॒श्वं पु॒राणं॑
तम॑सः॒ पर॑स्तात्॥१॥

तदेवर्तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्म परमं कवीनाम्। इष्टापूतं
 बहुधा जातं जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य नाभिः॥
 तदेवाग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः। तदेव शुक्रममृतं
 तद्ब्रह्म तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा जज्ञिरे विद्युतः
 पुरुषादधि। कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः॥
 अर्द्धमासा मासा ऋतवः संवत्सरश्च कल्पन्ताम्। स आपः
 प्रदुधे उभे इमे अन्तरिक्षमथो सुवः॥ नैनमूर्ध्वं न तिर्यश्च
 न मध्ये परिजग्रभत्। न तस्येशे कश्चन तस्य नाम
 महद्यशः॥ २॥

न सन्दृशे तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्।
 हृदा मनीषा मनसाऽभिकृप्तो य एनं विदुरमृतास्ते
 भवन्ति॥ अद्भ्यः सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ॥ एष हि
 देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वो हि जातः स उ गर्भे अन्तः।
 स विजायमानः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखोऽस्तिष्ठति
 विश्वतोमुखः॥ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त
 उत विश्वतस्पात्। सं बाहुभ्यां नमति सं पतत्रैर्द्यावापृथिवी
 जनयन्देव एकः॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि विद्वान् यत्र

विश्वं भवत्येकनीळम्। यस्मिन्निदं सं च विचैकं स ओतः
प्रोतश्च विभुः प्रजासु। प्र तद्वोचे अमृतं नु विद्वान्गन्धर्वो
नाम निहितं गुहासु॥३॥

त्रीणि पदा निहिता गुहासु यस्तद्वेदं सवितुः पिताऽसत्।
स नो बन्धुर्जनिता स विधाता धामानि वेद भुवनानि
विश्वा। यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये धामान्यभ्यैरयन्त।
परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः परि लोकान् परि
दिशः परि सुवः। ऋतस्य तन्तुं विततं विचृत्य
तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। परीत्य लोकान्परीत्य भूतानि
परीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा
ऋतस्यऽऽत्मनऽऽत्मानमभिसम्बभूव। सदसस्पतिमद्भुतं
प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। सनि मेधामयासिषम्। उद्दीप्यस्व
जातवेदोऽपघ्नन्निर्ऋतिं मम॥४॥

पशूँश्च मह्यमावह जीवनं च दिशो दिश। मा नो
हिंसीज्जातवेदो गामश्च पुरुषं जगत्। अबिभ्रदग्न आगहि
श्रिया मा परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो रुद्रः
प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो
रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि।
तन्नो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय
धीमहि॥ ५॥

तन्नो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय
धीमहि। तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे
सुवर्णपक्षाय धीमहि। तन्नो गरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय
विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात्।
नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तन्नो विष्णुः
प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदृष्टाय धीमहि॥ ६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे
महद्युतिकराय धीमहि। तन्नो आदित्यः प्रचोदयात्।
वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तन्नो अग्निः
प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि। तन्नो
दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

स॒ह॒स्र॒पर॑मा दे॒वी श॒तमू॑ला श॒ताङ्कु॑रा। सर्व॑ ह॒रतु॑ मे पा॒पं
दूर्वा दुः॑स्वप्न॒नाश॑नी। काण्डा॑त्काण्डात् प्र॒रोह॑न्ती॒ परुषः॑ परुषः
परि॑ ॥ ७ ॥

ए॒वानो॑ दूर्वे॒ प्रत॑नु स॒हस्रे॑ण श॒तेन॑ च। या श॒तेन॑ प्रत॒नोषि॑
स॒हस्रे॑ण वि॒रोह॑सि। तस्या॑स्ते दे॒वीष्टके॑ वि॒धेम॑ ह॒विषा॑
व॒यम्। अश्व॑क्रान्ते र॒थक्रान्ते॑ वि॒ष्णुक्रान्ते॑ व॒सुन्ध॑रा। शिरसा॑
धा॒रयिष्या॑मि र॒क्षस्व॑ मां पदे॒ पदे॑।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमि॑र्धेनु॒र्धर॑णी लो॒कधा॑रिणी। उ॒द्धृता॑ऽसि व॒राहे॑ण कृ॒ष्णेन॑
श॒तबा॑हुना। मृ॒त्तिके॑ ह॒न मे॑ पा॒पं य॒न्मया॑ दुष्कृतं कृतम्।
मृ॒त्तिके॑ ब्रह्म॒दत्ता॑ऽसि का॒श्यपे॑नाभि॒मन्त्रि॑ता। मृ॒त्तिके॑ देहि॑ मे
पुष्टिं॑ त्वयि॒ सर्वं॑ प्र॒तिष्ठि॑तम् ॥ ८ ॥

मृ॒त्तिके॑ प्र॒तिष्ठि॑ते स॒र्वं त॒न्मे निर्णु॑द् मृ॒त्तिके॑। तया॑ ह॒तेन॑ पा॒पेन॑
ग॒च्छामि॑ प॒रमा॑ ग॒तिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत॑ इन्द्र॒ भया॑महे॒ ततो॑ नो॒ अभयं॑ कृधि। मघ॑वन्धु॒ग्धि तव॑
तन्न॑ ऊ॒तये॑ वि॒द्विषो॑ वि॒मृधो॑ जहि। स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृ॒त्रहा॑
वि॒मृधो॑ व॒शी। वृषेन्द्रः॑ पु॒र ए॒तु नः॑ स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अ॒रि॒ष्टने॑मिः स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॒र्दधा॑तु।
आपा॑न्तमन्युस्तृ॒पल॑प्रभर्मा॒ धुनिः॑ शिमी॒वाञ्छ॑रुमा॒ ऋजी॑षी।
सोमो॑ वि॒श्वान्य॑त॒सावना॑नि॒ नार्वा॑गिन्द्रं॒ प्रति॑माना॒निदे॑भुः॥ ९॥
ब्रह्म॑जज्ञानं प्रथ॒मं पु॒रस्ता॑द्वि॒सीम॑तः सुरु॒चो वे॑न आ॒वः।
सबु॑ध्रिया॒ उप॒मा अ॑स्य वि॒ष्टाः स॒तश्च॑ योनि॒मस॑तश्च॒ विवः॑।
स्यो॒ना पृ॑थिवि॒ भवा॑ऽनृक्ष॒रा नि॒वेश॑नी। यच्छा॑नः शर्म सप्र॒थाः।
गन्ध॑द्वारां दुराध॒रूपां॑ नित्यपु॑ष्टां करी॒षिणी॑म्। ई॒श्वरी॑
सर्व॑भूता॒नां तामि॑होप॒ह्वये॑ श्रियम्। श्री॒र्मे भ॑जतु। अलक्ष्मी॒र्मे
न॒श्यतु। विष्णु॑मुखा॒ वै दे॒वाश्छन्दो॑भिरि॒माँल्लो॒कान॑नप॒-
ज॒य्यम॒भ्यज॑यन्। म॒हाः इन्द्रो॑ वज्रबाहुः षोड॒शी शर्म॑
यच्छ॑तु॥ १०॥

स्व॒स्ति नो॑ म॒घवा॑ करोतु हन्तु॑ पा॒प्मानं॑ यो॑ऽस्मान्

द्वेष्टि॑। सो॒मान्॒ꣳ स्वर॑णं कृणुहि ब्र॒ह्मण॑स्पते। क॒क्षी॒वंतं॑
य औ॒शि॒जम्। शरी॑रं यज्ञश॒मलं॑ कु॒सीदं॑ तस्मि॑न्त्सीदतु
योऽस्मा॑न् द्वेष्टि॑। च॒रणं प॒वित्रं॑ वि॒त॒तं पु॒रा॒णं येन॑ पू॒तस्तर॑ति
दुष्कृ॑तानि। तेन॑ प॒वित्रे॑ण शु॒द्धेन॑ पू॒ता अति॑ पा॒प्मान॒मरा॑तिं
तरे॑म। स॒जोषा॑ इन्द्र॒ सग॑णो म॒रुद्भिः॑ सोमं॑ पिब वृ॒त्रह॑ञ्छूर
वि॒द्वान्। ज॒हि शत्रू॑ꣳ रप॒ मृधो॑ नुद॒स्वाथा॑भयं कृणुहि
वि॒श्वतो॑ नः। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै
भूया॑सु॒र्योऽस्मा॑न् द्वेष्टि॑ यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। आपो॑ हि ष्ठा म॒यो
भुव॑स्ता न॒ ऊ॒र्जे द॑धातन॥११॥

म॒हेर॑णा॒य चक्ष॑से। यो वः॑ शि॒वत॑मो रस॒स्तस्य॑ भाजयते॒ ह
नः॑। उ॒श॒तीरि॑व मा॒तरः॑। तस्मा॑ अरं॑ गमा॒म वो॒ यस्य॑ क्षया॒य
जिन्व॑था। आपो॑ ज॒नय॑था च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिर॑ण्यशृङ्गं वरु॑णं प्रप॑द्ये ती॒र्थं मे॑ देहि याचि॑तः। य॒न्मया॑
भु॒क्तम॑साधू॒नां पा॒पेभ्य॑श्च प्र॒तिग्र॑हः। यन्मे॑ मन॑सा वा॒चा क॒र्मणा॑
वा दु॑ष्कृतं कृतम्। तन्न॒ इन्द्रो॑ वरु॑णो बृ॒हस्प॑तिः सवि॒ता
च पु॑नन्तु पुनः॑ पुनः॑। नमो॑ऽग्नये॑ऽप्सुम॑ते नम॒ इन्द्रा॑य नमो॑

वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्ध्यः॥१२॥

यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपंगच्छतात्।
अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो
राजा पाणिना ह्यवमर्शतु। सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो
मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्।
यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वधमर्षणः। इमं मे गङ्गे यमुने
सरस्वति शुतुद्रि स्तोमं सचता परुष्ण्या। असिक्रिया
मरुद्वृधे वितस्तयाऽऽर्जीकीये शृणुह्या सुषोमया। ऋतं च
सत्यं चाभीद्धात्तपसोऽध्यजायत। ततो रात्रिरजायत ततः
समुद्रो अर्णवः॥१३॥

समुद्रादर्णवादधि संवत्सरो अजायत। अहोरात्राणि
विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी। सूर्याचन्द्रमसौ धाता
यथापूर्वमकल्पयत्। दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो
सुवः। यत्पृथिव्या रजः स्वमान्तरिक्षे विरोदसी।
इमांस्तदापो वरुणः पुनात्वधमर्षणः। पुनन्तु वसवः
पुनातु वरुणः पुनात्वधमर्षणः। एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य
गोप्ता। एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योर्हिरण्मयम्।

द्यावापृथिव्योर्हिरण्मयꣳ सꣳश्रितꣳ सुवः॥१४॥

स नः सुवः सꣳशिशधि। आर्द्रं ज्वलति ज्योतिरहमस्मि।
ज्योतिर्ज्वलति ब्रह्माहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि।
अहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमेवाहं मां जुहोमि
स्वाहा॥ अकार्यकार्यवकीर्णी स्तेनो भ्रूणहा गुरुतल्पगः।
वरुणोऽपामघमर्षणस्तस्मात्पापात् प्रमुच्यते। रजो
भूमिस्त्वमाꣳ रोदयस्व प्रवदन्ति धीराः। आक्रान्तसमुद्रः
प्रथमे विधर्मं जनयन्प्रजा भुवनस्य राजा। वृषां पवित्रे
अधि सानो अव्ये बृहत्सोमो वावृधे सुवान इन्दुः॥१५॥

[१]

॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो निजहाति वेदः। स
नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरिताऽत्यग्निः।
तामग्निवर्णां तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टाम्।
दुर्गा देवीꣳ शरणमहं प्रपद्ये सुतरसि तरसे नमः। अग्ने त्वं
पारया नव्यो अस्मान्त्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा। पूश्च
पृथ्वी बहुला न उर्वी भवा तोकाय तनयाय शं योः। विश्वानि

नो दुर्गहा जातवेदः सिन्धुं न नावा दुरितातिं पर्षि।
 अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनाम्।
 पृतनाजितं सहमानमग्निमुग्रं हुवेम परमात्सधस्थात्। स
 नः पर्षदतिं दुर्गाणि विश्वा क्षामद्देवो अतिं दुरितात्यग्निः।
 प्रबोषिं कमीड्यो अध्वरेषु सनाच्च होता नव्यश्च सत्सिं।
 स्वाश्चाग्ने तनुवं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभगमायजस्व।
 गोभिर्जुष्टमयुजो निषिक्तं तवेन्द्र विष्णोरनुसञ्चरेम। नाकस्य
 पृष्ठमभि संवसानो वैष्णवीं लोक इह मादयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूरन्नमग्नये पृथिव्यै स्वाहा भुवोऽन्नं वायवेऽन्तरिक्षाय
 स्वाहा सुवरन्नमादित्याय दिवे स्वाहा भूर्भुवः सुवरन्नं
 चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः
 सुवरन्नमोम्॥१७॥

[३]

भूरग्नये पृथिव्यै स्वाहा भुवो वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा
 सुवरादित्याय दिवे स्वाहा भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे दिग्भ्यः

स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरग्र
ओम्॥१८॥

[४]

भूरग्रये च पृथिव्यै च महते च स्वाहा भुवो वायवे चान्तरिक्षाय
च महते च स्वाहा सुवरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा
भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च दिग्भ्यश्च महते च स्वाहा
नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवर्महरोम्॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि नो अग्न एनसे स्वाहा। पाहि नो विश्ववेदसे स्वाहा। यज्ञं
पाहि विभावसो स्वाहा। सर्वं पाहि शतक्रतो स्वाहा॥२०॥

[६]

पाहि नो अग्न एकया। पाह्युत द्वितीयया। पाह्यूर्जं तृतीयया।
पाहि गीर्भिश्च तसृभिर्वसो स्वाहा॥२१॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपश्छन्दोभ्यश्छन्दां स्याविवेश।

सता९ शि॒क्यः पु॒रोवाचो॑पनि॒षदिन्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठ इन्द्रि॒याय॑
ऋषि॑भ्यो॒ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॒ सुव॒श्छन्द॑
ओम्॥२२॥

[८]

नमो॑ ब्रह्म॑णे धा॒रणं मे अ॒स्त्वनि॑राकरणं धा॒रयि॑ता भूयासं
कर्ण॑योः श्रु॒तं मा च्यो॑ढुं ममा॒मुष्य॑ ओम्॥२३॥

[९]

॥तपः प्रशंसा॥

ऋ॒तं तपः॑ स॒त्यं तपः॑ श्रु॒तं तपः॑ शा॒न्तं तपो॑ दम॒स्तपः॑ शम॒स्तपो॑
दानं॑ तपो॒ यज्ञं॑ तपो॒ भूर्भुवः॑ सुव॒र्ब्रह्मै॑तदुपा॒स्यैतत्तपः॑॥२४॥

[१०]

॥विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च॥

यथा॑ वृ॒क्षस्य॑ स॒म्पुष्पि॑तस्य दू॒राद्गन्धो॑ वा॒त्ये॒वं पु॒ण्यस्य॑ क॒र्मणो॑
दू॒राद्गन्धो॑ वा॒ति॒ यथा॑ऽसि॒धारां॑ क॒र्तेऽव॑हितामव॒क्रामे॑ यद्यु॒वे
यु॒वे ह वा॑ वि॒ह्वयि॑ष्यामि क॒र्त॒ प॑तिष्या॒मीत्ये॒वम॒नृता॑दा॒त्मानं॑
जु॒गुप्से॑त्॥२५॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अ॒णोरणी॑यान्म॒हतो म॒हीयाना॑त्मा गु॒हायां॑ नि॒हितोऽस्य॑
ज॒न्तोः। तम॑क्र॒तुं प॒श्यति॑ वी॒तशो॒को धा॒तुः प्र॒सादा॑न्महि॒मानं-
मी॒शम्। स॒प्त प्रा॒णाः प्र॒भव॑न्ति॒ तस्मा॑त्स॒प्तार्चि॑षः स॒मिधः॑
स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त इ॒मे लो॒का येषु॑ चर॑न्ति प्रा॒णा
गु॒हाशयां॑ नि॒हिताः स॒प्त सं॒प्त। अतः॑ स॒मुद्रा गि॒रयश्च॑
सर्वे॑ऽस्मात्स्यन्द॑न्ते सिन्ध॑वः सर्व॑रूपाः। अत॑श्च वि॒श्वा
ओष॑धयो रसा॑च्च येनै॑ष भू॒तस्तिष्ठ॑त्यन्तरा॒त्मा। ब्र॒ह्मा दे॒वानां॑
प॒दवीः क॑वी॒नामृषि॑र्विप्रा॒णां म॒हिषो मृ॒गाणा॑म्। श्ये॒नो
गृ॒ध्राणा॑ꣳ स्व॒धिति॑र्वि॒नाना॑ꣳ सोमः॑ प॒वित्र॑मत्ये॑ति रे॒भन्।
अ॒जामे॑कां लो॒हित॑शुक्ल॒कृष्णां ब॒र्हीं प्र॒जां ज॒नय॑न्तीꣳ
स॒रूपाम्। अ॒जो ह्ये॒को जुष॑माणोऽनु॒शेते॑ जहा॑त्ये॒नां
भु॒क्तभो॑गा॒मजो॑ऽन्यः॥ २६॥

ह॒ꣳसः शु॒चिष॑द्वसु॒रन्तरि॑क्ष॒सद्धो॑ता वेदि॒षदति॑थिर्दु॒रोण॑सत्।
नृष॑द्वर॒सद॑त॒सद्धो॑म॒सद॑ब्जा गो॒जा ऋ॒तजा॑ अ॒द्रिजा॑
ऋ॒तं बृ॒हत्। घृ॒तं मि॑मिक्षिरे घृ॒तम॑स्य॒ योनि॑र्घृ॒ते श्रि॒तो
घृ॒तमु॑वस्य॒ धाम्। अ॒नुष्व॑धमाव॒ह मा॒दय॑स्व॒ स्वाहा॑कृतं

वृषभ वक्षि हव्यम्। समुद्रादूर्मिर्मधुमा॑ उदारदुपा॑ शुना॑
सममृतत्वमानद्। घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा
देवानाममृतस्य नाभिः। वयं नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन्
यज्ञे धारयामा नमोभिः। उपे ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुः
शृङ्गोऽवमीद्वोर एतत्। चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे
शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य। त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति
महो देवो मर्त्या॑ आविवेश॥२७॥

त्रिधा हितं पुणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन्।
इन्द्र एक॑ सूर्य एकं जजान वेनादेक॑ स्वधया
निष्ठतक्षुः। यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो रुद्रो
महर्षिः। हिरण्यगर्भं पश्यत् जायमानं स नो
देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति
किञ्चिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्। वृक्ष इव
स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न
कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः।
परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति।
वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्त्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः।

ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे।
 दहं विपापं परमैश्वरभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसुस्थम्।
 तत्रापि दहं गुगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्।
 यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य
 प्रकृतिलीनस्य यः परः स महेश्वरः॥२८॥

[१२]

॥ नारायणसूक्तम् ॥

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं
 देवमक्षरं परमं पदम्। विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं
 नारायणं हरिम्। विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति।
 पतिं विश्वस्य ऽऽत्मेश्वरं शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं
 महाज्ञेयं विश्वात्मानं परायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा
 नारायणः परः। नारायण परं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः
 परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च
 किञ्चिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा॥ अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं
 व्याप्य नारायणः स्थितः॥२९॥

अनन्तमव्ययं कविः समुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोश

प्रतीकाशं हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठ्या
 वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालमालाकुलं
 भाती विश्वस्यऽऽयतनं महत्। सन्ततं शिलाभिस्तु-
 लम्बत्याकोशसन्निभम्। तस्यान्ते सुषिरं सूक्ष्मं तस्मिन्त्सर्वं
 प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महानग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः।
 सोऽग्रभुग्विभजन्तिष्ठन्नाहारमजरः कविः। तिर्यगूर्ध्वमधः
 शायी रश्मयस्तस्य सन्तता। सन्तापयति स्वं देहमापादतल-
 मस्तकः। तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः।
 नीलतोयदमध्यस्थाद्विद्युल्लेखेव भास्वरा। नीवारशूकवत्तन्वी
 पीता भास्वत्यणूपमा। तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा
 व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः
 परमः स्वराट्॥ ३० ॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥ [१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता
 ऋचस्तदृचा मण्डलं स ऋचां लोकोऽथ य एष
 एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्नां

मण्डलं स साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि
पुरुषस्तानि यजूंषि स यजुषा मण्डलं स यजुषां लोकः
सैषा त्रय्येवं विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः
पुरुषः ॥ ३१ ॥

[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो
मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः
कः किं कं तत्सत्यमन्नमृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भु
ब्रह्मतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां
समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदैत्युपनिषत् ॥ ३२ ॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय
नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः। हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय
नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः। दिव्याय नमः।

दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय
नमः। शर्वलिङ्गाय नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय
नमः। ज्वलाय नमः। ज्वललिङ्गाय नमः। आत्माय नमः।
आत्मलिङ्गाय नमः। परमाय नमः। परमलिङ्गाय नमः।
एतत्सोमस्य सूर्यस्य सर्वलिङ्गं स्थापयति पाणिमन्त्रं
पवित्रम्॥ ३३॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमो नमः। भवे भवे
नाति भवे भवस्व माम्। भवोद्भवाय नमः॥ ३४॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः
कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो
बलाय नमो बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदमनाय नमो
मनोन्मनाय नमः॥ ३५॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अ॒घोरे॑भ्योऽथ॒ घोरे॑भ्यो॒ घो॒र॒घो॒र॒तरे॑भ्यः। सर्वे॑भ्यः सर्व॒शर्वे॑भ्यो॒ नम॑स्ते अस्तु रु॒द्ररू॑पेभ्यः॥३६॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पु॑रुषाय वि॒द्महे॑ माहा॒देवाय॑ धीमहि। तन्नो॑ रु॒द्रः प्र॒चो॒दया॑त्॥३७॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ई॒शानः॑ सर्व॒विद्या॒नामी॒श्वरः॑ सर्व॒भूता॒नां ब्र॒ह्माधि॑पतिर्ब्रह्म॒णो-
ऽधि॑पतिर्ब्रह्मा॒ शिवो॑ मे॒ अस्तु॑ सदाशिवो॒म्॥३८॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो॑ हि॒र॒ण्य॒बा॒हवे॑ हि॒र॒ण्य॒वर्णा॑य हि॒र॒ण्य॒रूपा॑य हि॒र॒ण्य॒पत॑ये-
ऽम्बिका॑पतय उ॒माप॑तये पशु॒पत॑ये॒ नमो॑ नमः॥३९॥

[२२]

ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरेतं
विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नमः॥४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः सन्महो
नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च
यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे। वो चेम् शन्तमं हृदे।
सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४२॥

[२५]

॥अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम्॥

यस्य वैकङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्याहुतय-
स्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृणुष्व पाज इति पञ्च॥४४॥

[२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदि॑तिर्दे॒वा गन्ध॒र्वा म॑नु॒ष्याः पि॒तरोऽसु॑रास्तेषां॑ सर्व॑भू॒तानां॑
मा॒ता मे॒दिनी॑ म॒हता म॒ही सा॑वि॒त्री गा॑य॒त्री जग॑त्यु॒र्वी पृ॑थ्वी
ब॒हुला वि॒श्वा भू॒ता क॑त॒मा का या सा स॒त्येत्य॑मृ॒तेति॑
वसि॑ष्ठः॥४५॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो॑ वा इ॒दं सर्वं॑ वि॒श्वा भू॒तान्यापः॑ प्रा॒णा वा आपः॑
प॒शव॑ आपोऽन्न॒मापोऽमृ॑त॒मापः॑ स॒म्राडापो॑ वि॒राडापः॑
स्व॒राडाप॑श्छन्दा॒ऽस्यापो॑ ज्योती॒ऽष्यापो॑ यजू॒ऽष्यापः॑
स॒त्यमापः॑ सर्वा॑ दे॒वता॑ आपो॑ भूर्भुवः॑ सुव॒राप॑ ओम्॥४६॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः॑ पुनन्तु पृथि॒वीं पृथि॒वी पृ॒ता पु॑नातु॒ माम् पुनन्तु॑
ब्रह्म॑ण॒स्पति॑र्ब्रह्म॑पृ॒ता पु॑नातु॒ माम् यदुच्छि॑ष्टमभो॑ज्यं॒ यद्वा
दुश्च॑रितं॒ मम॑ सर्वं॑ पुनन्तु॒ मामापो॑ऽस॒तां च॑ प्रति॒ग्रह॑ः
स्वाहा॑॥४७॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्षन्ताम्। यदह्मा पापमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्।
पद्भ्यामुदरेण शिश्वा। अहस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं
मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि जुहोमि
स्वाहा॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्षन्ताम्। यद्रात्रिया पापमकारिषम्। मनसा वाचा
हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण शिश्वा। रात्रिस्तदवलुम्पतु।
यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि
जुहोमि स्वाहा॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं
छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आया॑तु वर॑दा दे॒वी अ॒क्षरं॑ ब्रह्म॒सम्मि॑तम् । गा॒यत्रीं॑ छन्द॑सां
मा॒तेदं॑ ब्रह्म जुष॒स्व मे । यद॒ह्ना॑त्कुरु॒ते पा॒पं तद॒ह्ना॑त्प्रति॒मुच्य॑ते ।
यद्रा॒त्रिया॑त्कुरु॒ते पा॒पं तद्रा॒त्रिया॑त्प्रति॒मुच्य॑ते । सर्व॑ व॒र्णे
महा॑दे॒वि स॒न्ध्यावि॑द्ये स॒रस्व॑ति ॥ ५१ ॥

[३४]

ओजो॑ऽसि॒ सहो॑ऽसि॒ बल॑मसि॒ भ्राजो॑ऽसि॒ दे॒वानां॑ धाम्
नामा॑सि॒ विश्व॑मसि॒ विश्वा॑युः॒ सर्व॑मसि॒ सर्वा॑युरभिभू॒रो
गा॒यत्री॑मावा॑हया॒मि सा॒वित्री॑मावा॑हया॒मि सर॑स्वतीमावा॑ह॒
या॒मि छन्द॑ऋषी॒नावा॑हया॒मि श्रि॒यमा॑वा॑हया॒मि गा॒यत्रि॑या
गा॒यत्री॑च्छन्दो॒ विश्वा॑मित्र॒ ऋषिः॑ स॒विता॑ दे॒वता॑ऽग्नि॒मुखं॑
ब्रह्मा॑ शिरो॒ विष्णु॑र॒हृदय॑ रु॒द्रः शि॒खा पृ॒थि॒वी
योनिः॑ प्रा॒णापा॑नव्या॒नोदा॑नस॒माना॑ स॒प्राणा॑ श्वेतव॒र्णा
साङ्ख्या॑यनस॒गोत्रा॑ गा॒यत्री॑ चतुर्विं॑शत्यक्षरा त्रिपदा॑ षट्कुक्षिः
पञ्चशी॑र्षोपनयने वि॒नियो॑ग॒ ओं भूः । ओं भुवः । ओ॒
सुवः । ओं महः । ओं जनः । ओं तपः । ओ॒ स॒त्यम् ।
ओं तत्स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यं॒ भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धीमहि । धियो॒ यो

नः प्रचोदयात्। ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमै शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणेभ्योऽभ्यनु-
ज्ञाता गच्छ देवि यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वैदमाता
प्रचोदयन्ती पवनै द्विजाता। आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं
मह्यं दत्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभा वात्यक्षरम्। मधु क्षरन्ति
तद्रसम्। सत्यं वै तद्रसमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
सुवरोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्ममेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्ममेव मधुमेतु माम्। यास्ते
सोम प्रजावत्सोभि सो अहम्। दुःस्वप्रहन्दुरुष्यह। यास्ते

सोम प्रा॒णां॑ स्तां जु॒होमि॑ । त्रिसु॑पर्ण॒मया॑चितं ब्राह्म॒णाय॑
दद्यात् । ब्रह्म॒ह॒त्यां वा ए॒ते घ्न॑न्ति । ये ब्रा॒ह्म॒णास्त्रिसु॑पर्णं
पठ॑न्ति । ते सोमं प्राप्नु॑वन्ति । आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पुन॑न्ति ।
ओम् ॥ ५५ ॥

[३८]

ब्रह्म॑ मे॒धया॑ । मधु॑ मे॒धया॑ । ब्रह्म॑मे॒व मधु॑ मे॒धया॑ । अ॒द्या नो॑
देव स॒वितः प्र॒जाव॑त्सावीः सौभ॑गम् । परां दु॒ष्प्रि॑यं सु॒वा ।
विश्वा॑नि देव स॒वितर्दु॑रि॒तानि॑ परां सु॒वा । यद्भ॒द्रं तन्म॒ आ
सु॑वा । मधु॑ वातां ऋ॒ताय॑ते मधु॑ क्षर॑न्ति सिन्ध॑वः । मा॒ध्वीर्नः॑
स॒न्त्वोष॑धीः । मधु॑ नक्तंमु॒तोष॑सि मधु॑म॒त्पार्थि॑व॒ रजः॑ । मधु॑
द्यौर॑स्तु नः पि॒ता । मधु॑मान्नो वन॒स्पति॑र्मधु॑मा॒ अस्तु॑ सूर्यः ।
मा॒ध्वीर्गा॒वो भव॑न्तु नः । य इ॒मं त्रिसु॑पर्ण॒मया॑चितं ब्राह्म॒णाय॑
दद्यात् । भ्रू॒ण॒ह॒त्यां वा ए॒ते घ्न॑न्ति । ये ब्रा॒ह्म॒णास्त्रिसु॑पर्णं पठ॑न्ति ।
ते सोमं प्राप्नु॑वन्ति । आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पुन॑न्ति । ओम् ॥ ५६ ॥

[३९]

ब्रह्म॑ मे॒धवा॑ । मधु॑ मे॒धवा॑ । ब्रह्म॑मे॒व मधु॑ मे॒धवा॑ । ब्रह्मा
दे॒वानां॑ प॒दवीः क॑वी॒नामृषि॑र्वि॒प्राणां॑ म॒हिषो मृ॒गाणां॑म् । श्ये॒नो

गृध्राणां॑ स्वधितिर्वनानां॑ सोमः पवित्रमत्येति॑ रेभन्।
ह॑सः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता॑ वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
नृषद्वर॑सदृतसद्धोमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं
बृहत्। ऋचे त्वा रुचे त्वा समित्स्रवन्ति सरितो न
धेनाः॑। अन्तरहृदा मनसा पूयमानाः। घृतस्य धारा
अभिचाकशीमि। हिरण्ययो वेतसो मध्य आसाम्।
तस्मिन्त्सुपर्णो मधुकृत्कुलायी भजन्नास्ते मधुदेवताभ्यः।
तस्यासते हरयः सप्ततीरे स्वधां दुहाना अमृतस्य धाराम्।
य इदं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वीरहृत्यां वा
एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति।
आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

॥ मेधासूक्तम् ॥

मेधा देवी जुषमाणा न आगाद्विश्वाची भद्रा सुमनस्यमाना।
त्वया जुष्टा जुषमाणा दुरुक्ता न्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॑॥ त्वया
जुष्टं ऋषिर्भवति देवि त्वया ब्रह्माऽऽगतश्रीरुत त्वया॑। त्वया
जुष्टंश्चित्रं विन्दते वसु सा नो जुषस्व द्रविणो न मेधे॥५८॥

[४१]

मे॒धां म॒ इन्द्रो॑ द॒दातु॑ मे॒धां दे॒वी सर॑स्वती। मे॒धां मे॑
अ॒श्विना॑वु॒भावाध॑त्तां पु॒ष्कर॑स्रजा। अ॒प्स॒रासु॑ च॒ या मे॒धा
ग॒न्धर्वेषु॑ च॒ यन्मनः॑। दै॒वीं मे॒धा सर॑स्वती॒ सा मां मे॒धा
सु॒रभि॑र्जुषता॒ऽऽ स्वाहा॑॥५९॥

[४२]

आ मां मे॒धा सु॒रभि॑र्वि॒श्वरू॑पा॒ हिर॑ण्यवर्णा॒ जग॑ती जग॒म्या।
ऊ॒र्ज॑स्वती॒ पय॑सा॒ पिन्व॑माना॒ सा मां मे॒धा सु॒प्रती॑का
जुष॑न्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मय्य॑ग्निस्तेजो॑ द॒धातु॑ मयि॑ मे॒धां मयि॑
प्र॒जां मयीन्द्र॑ इन्द्रि॒यं द॑धातु॒ मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयि॑
सू॒र्यो भ्रा॑जो द॒धातु॑॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपै॑तु मृ॒त्युर॒मृतं॑ न॒ आग॑न्वैवस्व॒तो नो॒ अभ॑यं कृ॒णोतु॑।

प॒र्णं व॒न॒स्पते॑रि॒वा॒भि॒नः॑ शी॒यता॑ र॒यिः स च॑ ता॒न्नः
श॒ची॒पतिः॑ ॥ ६२ ॥

[४५]

परं॑ मृ॒त्यो अनु॑ परे॒हि प॒न्थां य॒स्ते स्व॑ इ॒तरो॑ दे॒व्याना॑त्।
चक्षु॑ष्मते शृ॒ण्वते॑ ते॒ ब्रवी॑मि॒ मा नः॑ प्र॒जा री॑रिषो॒ मोत॑
वी॒रान् ॥ ६३ ॥

[४६]

वा॒तं प्रा॒णं म॒नसा॑ऽन्वा र॑भामहे प्र॒जाप॑तिं यो भु॒वंस्य॑
गो॒पाः। स नो॑ मृ॒त्योस्त्रा॑यतां पा॒त्व हंसो॑ ज्यो॒ग्जी॒वा
ज॒राम॑शीमहि ॥ ६४ ॥

[४७]

अ॒मु॒त्र भू॒याद॒ध य॒द्य॒मस्य॑ बृ॒हस्प॑ते अ॒भि॒शस्ते॑रमु॒ञ्चः।
प्र॒त्यौ॒हता॑म॒श्विना॑ मृ॒त्युम॑स्माद्दे॒वाना॑म॒ग्ने भि॒षजा॑ श॒चीभिः॑ ॥ ६५ ॥

[४८]

हरि॑ र॒न्त॒मनु॑यन्ति दे॒वा वि॒श्वस्ये॑शा॒नं वृष॑भं म॒तीना॑म्।
ब्र॒ह्म स॒रूप॑मनु॒मे॒दमा॑गा॒दय॑न् मा वि॒व॒धीर्वि॑क्रमस्व ॥ ६६ ॥

[४९]

शल्लकैरग्निमिन्धान उ॒भौ लो॒कौ स॑नेम॒हम् । उ॒भयोर्लो॒कयोर्-
ऋ॒ध्वाऽति॑ मृत्युं त॑राम्य॒हम् ॥ ६७ ॥

[५०]

मा छि॑दो मृत्यो॒ मा व॑धी॒र्मा मे॒ बलं॑ विवृ॑हो मा प्रमो॑षीः । प्र॒जां
मा मे॑ रीरिष॒ आयु॑रुग्र नृचक्ष॑सं त्वा ह॒विषा॑ विधेम ॥ ६८ ॥

[५१]

मा नो॑ म॒हान्त॑मु॒त मा नो॑ अ॒र्भकं॑ मा न॒ उक्ष॑न्तमु॒त मा न॑
उक्षि॑तम् । मा नो॑ऽवधीः पि॒तरं॑ मोत मा॒तरं॑ प्रि॒या मा न॑स्त॒नुवो॑
रुद्र॑ रीरिषः ॥ ६९ ॥

[५२]

मा न॑स्तो॒के तन॑ये॒ मा न॒ आयु॑षि॒ मा नो॒ गोषु॑ मा नो॒ अश्वे॑षु
रीरिषः । वी॒रान्मा॑ नो॑ रुद्र भामि॒तोऽव॑धीर्ह॒विष्म॑न्तो॒ नम॑सा
विधेम ते ॥ ७० ॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॒न्यो वि॒श्वां जा॒तानि॑ परि॒ता ब॑भूव ।

यत्का॑मास्ते जुहु॑मस्तन्नो॑ अस्तु व॒यं॑ स्या॑म॒ पत॑यो
रयी॒णाम्॥ ७१ ॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्प॑तिर्वृ॒त्रहा॑ वि॒मृधो॑ व॒शी। वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु नः
स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः॥ ७२ ॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्रः ॥

त्र्य॑म्बकं यजामहे सु॒गन्धिं॑ पु॒ष्टि॒वर्ध॑नम्। उ॒र्वारु॒कमि॑व
बन्ध॑नान्मृत्यो॒र्मुक्षी॑य॒ माऽमृता॑त्॥ ७३ ॥

[५६]

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॑ पाशा॒ मृत्यो॑ म॒र्त्याय॑ हन्त॑वे। तान् य॒ज्ञस्य॑
मा॒यया॑ सर्वा॒नव॑ यजामहे॥ ७४ ॥

[५७]

मृ॒त्यवे॑ स्वाहा॑ मृ॒त्यवे॑ स्वाहा॑॥ ७५ ॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

दे॒वकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ म॒नुष्य॑कृ॒त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥
 पि॒तृकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ आ॒त्मकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥
 अ॒न्यकृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ अ॒स्मत्कृ॑त॒स्यै॑न॒सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥
 यद्वि॒वा च॒ नक्तं॑ चै॒नश्च॑कृ॒म
 तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ यत्स्व॒पन्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चै॒नश्च॑कृ॒म
 तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ यत्सु॒षुप्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चै॒नश्च॑कृ॒म
 तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ यद्वि॒द्वाꣳस॑श्चावि॒द्वाꣳस॑श्चै॒नश्च॑कृ॒म
 तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ ए॒नस॑ ए॒नसोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑॥ ७६॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो॑ दे॒वाश्च॑कृ॒म जि॒ह्वाया॑ गु॒रुम॑न॒सो वा॒ प्रयु॑ती दे॒व हे॒डन॑म्॥
 अ॒रा॒वा यो नो॑ अ॒भि दु॑च्छुना॒यते॒ तस्मि॑न्तदे॒नो॑ व॒सवो॒ निधे॑त॒न्
 स्वाहा॑॥ ७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षीन्नमो नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति नाहं
करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं
कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्नमो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति नाहं
करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं
कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसां सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु
स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपानं सर्वेषां श्रियै स्वाहा।
श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं
बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः
पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं

नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतुल्पगः। गोस्तेयं सुरापानं भ्रूणहत्या
तिला शान्तिं शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च कीर्ति
चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रज्ञा तु जातवेदः
सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतो-
बुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा। त्वक्कर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवो-
ऽस्थीनि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
स्वाहा। शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूदरजङ्घशिश्रोपस्थपायवो
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा।
उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि
ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मे

शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा।
मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा। अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। आत्मा मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं
विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। अन्तरात्मा मे शुद्धन्तां
ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। परमात्मा
मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा।
क्षुधे स्वाहा। क्षुत्पिपासाय स्वाहा। विविट्यै स्वाहा।
ऋग्विधानाय स्वाहा। कषोत्काय स्वाहा। क्षुत्पिपासामलं
ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहम्। अभूतिमसंमृद्धिं च सर्वान्निर्णुद
मे पाप्मानं स्वाहा। अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-
मानन्दमय-मात्मा मे शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अग्रये स्वाहा। विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा। ध्रुवाय भूमाय
स्वाहा। ध्रुवक्षितये स्वाहा। अच्युतक्षितये स्वाहा। अग्रये

स्विष्ट॑कृ॒ते स्वाहा॑ ॥ ध॒र्माय॑ स्वाहा॑ । अध॑र्माय॒ स्वाहा॑ । अ॒द्भ्यः
स्वाहा॑ । ओ॒षधि॑व॒नस्प॑तिभ्यः॒ स्वाहा॑ ॥ ८४ ॥

र॒क्षोदे॑व॒जने॑भ्यः॒ स्वाहा॑ । गृ॒ह्याभ्यः॑ स्वाहा॑ । अ॒व॒साने॑भ्यः
स्वाहा॑ । अ॒व॒सान॑पतिभ्यः॒ स्वाहा॑ । स॒र्वभू॑तेभ्यः॒ स्वाहा॑ ।
का॒माय॑ स्वाहा॑ । अ॒न्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॑ । यदे॑ज॒ति जग॑ति
यच्च॑ चेष्ट॑ति॒ नाम्नो॑ भा॒गोऽयं॑ नाम्ने॒ स्वाहा॑ । पृ॒थिव्यै॑ स्वाहा॑ ।
अ॒न्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॑ ॥ ८५ ॥

दि॒वे स्वाहा॑ । सू॒र्याय॑ स्वाहा॑ । च॒न्द्रम॑से स्वाहा॑ । नक्ष॑त्रेभ्यः
स्वाहा॑ । इन्द्रा॑य॒ स्वाहा॑ । बृ॒हस्प॑तये॒ स्वाहा॑ । प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑ ।
ब्र॒ह्मणे॑ स्वाहा॑ । स्व॒धा पि॑तृभ्यः॒ स्वाहा॑ । नमो॑ रु॒द्राय॑ पशु॑पतये॒
स्वाहा॑ ॥ ८६ ॥

दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑ । पि॑तृभ्यः॒ स्व॒धाऽस्तु॑ । भू॒तेभ्यो॑ नमः ।
म॒नुष्ये॑भ्यो॒ हन्ता॑ । प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑ । प॒रमे॑ष्ठिने॒ स्वाहा॑ ।
यथा॑ कूपः श॒तधा॑रः स॒हस्र॑धारो अक्षि॑तः । ए॒वा मे॑ अस्तु
धा॒न्यः सह॑स्र॒धारम॑क्षितम् । धन॑धान्यै॒ स्वाहा॑ । ये भू॒ताः
प्र॒चर॑न्ति॒ दिवा॑नक्तं॒ बलि॑मिच्छन्तो॒ वितु॑दस्य॒ प्रेष्याः॑ ।
तेभ्यो॑ ब॒लिं पु॑ष्टि॒कामो॑ हरामि॒ मयि॑ पुष्टिं॒ पुष्टि॑पतिर्दधातु॒

स्वाहा॥८७॥

[६७]

ओं तद्ब्रह्म। ओं तद्वायुः। ओं तदात्मा। ओं तत्सत्यम्।
ओं तत्सर्वम्। ओं तत्पुरोर्नमः॥ अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां
विश्वमूर्तिषु। त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमिन्द्रस्त्व९ रुद्रस्त्वं
विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः। त्वं तदाप आपो ज्योती
रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां मपाने
निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
श्रद्धायां मुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां समाने
निविष्टोऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय॥
अमृतोपस्तरणमसि॥ श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
शिवो मां विशाप्रदाहाय। प्राणाय स्वाहा॥ श्रद्धायां मपाने
निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। अपानाय
स्वाहा॥ श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो

मां वि॒शाप्र॑दाहाय। व्या॒नाय॒ स्वाहा॑॥ श्र॒द्धाया॑मुदा॒ने
निवि॑ष्टोऽमृतं जुहोमि। शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। उ॒दा॒नाय॒
स्वाहा॑॥ श्र॒द्धाया॑ꣳ स॒मा॒ने निवि॑ष्टोऽमृतं जुहोमि।
शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। स॒मा॒नाय॒ स्वाहा॑॥ ब्रह्म॑णि म
आ॒त्माऽमृ॑त॒त्वाय॑। अ॒मृ॒तापि॒धान॑मसि॥८९॥

[६९]

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्र॒द्धाया॑ प्रा॒णे निवि॑श्यामृतꣳ हु॒तम्। प्रा॒णम॒न्त्रे॑नाप्यायस्व।
श्र॒द्धाया॑मपा॒ने निवि॑श्यामृतꣳ हु॒तम्। अ॒पा॒नम॒न्त्रे॑नाप्यायस्व।
श्र॒द्धाया॑ व्या॒ने निवि॑श्यामृतꣳ हु॒तम्। व्या॒नम॒न्त्रे॑नाप्यायस्व।
श्र॒द्धाया॑मुदा॒ने निवि॑श्यामृतꣳ हु॒तम्। उ॒दा॒नम॒न्त्रे॑नाप्यायस्व।
श्र॒द्धाया॑ꣳ स॒मा॒ने निवि॑श्यामृतꣳ हु॒तम्। स॒मा॒नम॒न्त्रे॑नाप्या॒
यस्व॥९०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गु॑ष्ठमात्रः पुरु॑षोऽङ्गु॑ष्ठं च॑ स॒मा॒श्रितः। ई॒शः सर्व॑स्य जगतः
प्रभुः प्री॑णार्तिं वि॒श्वभु॑क्॥९१॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्म॑ आ॒सन्। न॒सोः प्रा॒णः। अ॒क्ष्योश्चक्षुः॑। कर्ण॑योः श्रोत्र॑म्।
बा॒हुवोर्बल॑म्। ऊ॒रुवोरोजः॑। अरि॑ष्टा वि॒श्वान्यङ्गा॑नि त॒नूः।
त॒नुवा॑ मे स॒ह नम॑स्ते अस्तु॒ मा मां हिं॑सीः॥९२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयः॑ सुप॒र्णा उप॑ सेदु॒रिन्द्रं॑ प्रि॒यमे॑धा ऋष॑यो नाध॑मानाः। अपं
ध्वा॒न्तमूर्णु॑हि पू॒र्धि चक्षु॑र्मुमु॒ग्ध्यस्मान्नि॒धये॑ऽव ब॒द्धान्।

[७३]

॥ हृदयालम्भनमन्त्रः ॥

प्रा॒णानां॑ ग्र॒न्थिरसि॑ रु॒द्रो मां वि॒शान्त॑कः। तेना॒न्नेना॑प्या॒यस्व॥९३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो॑ रु॒द्राय वि॒ष्णवे॑ मृ॒त्युर्मे पा॒हि॥९४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मन्स्परि। त्वं
वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः॥९५॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिवने मे सन्तिष्ठस्व स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेन
मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यर्धिमनु
सन्तिष्ठस्वोप ते यज्ञ नम उप ते नम उप ते नमः॥९६॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

सत्यं परं परं सत्यं सत्येन न सुवर्गाल्लोकाच्च्यवन्ते
कदाचन सतां हि सत्यं तस्मात्सत्ये रमन्ते । तप इति तपो
नानशानात्परं यद्धि परं तपस्तदुद्धर्षं तदुराधर्षं तस्मात्तपसि
रमन्ते । दम इति नियतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्दमे रमन्ते ।
शम इत्यरण्ये मुनयस्तस्माच्छमे रमन्ते । दानमिति सर्वाणि
भूतानि प्रशंसन्ति दानान्नाति दुष्करं तस्माद्दाने रमन्ते
। धर्म इति धर्मेण सर्वमिदं परिगृहीतं धर्मान्नाति दुष्करं

तस्माद्धर्मे रमन्ते । प्रजन् इति भूयांसस्तस्माद्धूयिष्ठाः
 प्रजायन्ते तस्माद्धूयिष्ठाः प्रजनने रमन्तेऽग्नय । इत्याहु
 तस्मादग्नय आधातव्या अग्निहोत्रमित्याहु तस्मादग्निहोत्रे
 रमन्ते । यज्ञ इति यज्ञो हि देवास्तस्माद्यज्ञे रमन्ते ।
 मानसमिति विद्वांसस्तस्माद्विद्वांस एव मानसे रमन्ते
 । न्यास इति ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि
 वा एतान्यवराणि परांसि न्यास एवात्यरेचयद्य एवं
 वेदेत्युपनिषत् ॥ १७ ॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारुणिः सुपर्णयः प्रजापतिं पितरमुपससार
 किं भगवन्तः परमं वदन्तीति तस्मै प्रोवाच । सत्येन
 वायुरावाति सत्येनाऽऽदित्यो रोचते दिवि सत्यं वाचः
 प्रतिष्ठा सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्सत्यं परमं वदन्ति ।
 तपसा देवा देवतामग्र आयन्तपसर्षयः सुवरन्वविन्दं तपसा
 सपत्नान् प्रणुदामारातीस्तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः
 परमं वदन्ति । दमेन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति
 दमेन ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छन्दमो भूतानां दुराधर्षं

दमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धमः परमं वदन्ति । शमेन
 शान्ताः शिवमाचरन्ति शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दुञ्छमो
 भूतानां दुराधर्षञ्छमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं
 वदन्ति । दानं यज्ञानां वरूथं दक्षिणा लोके दातारः
 सर्वभूतान्युपजीवन्ति दानेनारातीरपानुदन्त दानेन द्विषन्तो
 मित्रा भवन्ति दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं
 वदन्ति । धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं
 प्रजा उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं
 तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति । प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु
 प्रजायास्तन्तु तन्वानः पितृणामनृणो भवन्ति तदेव तस्यानृणं
 तस्मात् प्रजननं परमं वदन्त्यग्नयो वै त्रयीं विद्या ।
 देवयानः पन्थां गार्हपत्य ऋक्पृथिवी रथन्तरमन्वाहार्यपचनं
 यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः सामं सुवर्गो लोको
 बृहत्तस्मादग्नीन्परमं वदन्त्यग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणां
 निष्कृतिः स्विष्टं सुहुतं यज्ञक्रतूनां प्रायणं सुवर्गस्य
 लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति । यज्ञ इति
 यज्ञेन हि देवा दिवं गता यज्ञेनासुरानपानुदन्त यज्ञेन
 द्विषन्तो मित्रा भवन्ति यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं

परमं वदन्ति । मानसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन
मनसा साधु पश्यति मानसा ऋषयः प्रजा असृजन्त
मानसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानसं परमं वदन्ति । न्यास
इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतमः स्वयम्भुः
प्रजापतिः संवत्सर इति संवत्सरोऽसावादित्यो य एष
आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा । याभिरादित्यस्तपति
रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षति पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः
प्रजायन्त ओषधिवनस्पतिभिरन्नं भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं
बलेन तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धया मेधा मेधया मनीषा
मनीषया मनो मनसा शान्तिः शान्त्या चित्तं चित्तेन स्मृतिः
स्मृत्या स्मरः स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनात्मानं वेदयति
तस्मादन्नं ददन्त्सर्वाण्येतानि ददात्यन्नात् प्राणा भवन्ति ।
भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानन्दो ब्रह्मयोनिः
स वा एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं
पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदिशाश्च स वै
सर्वमिदं जगत्स च भूतं स भव्यं जिज्ञासकृत् ऋतुजा
रयिष्ठा । श्रद्धा सत्यो महस्वान्तपसो वरिष्ठाद्वात्वा तमेवं

मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपयाहि विद्वान्तस्मा^१न्यासमेषां
तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्वो विभूरसि प्राणे त्वमसि
सन्धाता । ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृत्तेजोदास्त्वमस्य^२ग्निरसि
वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस
उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे^३ त्वा । महस ओमित्यात्मानं
युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेद ब्रह्मणो
महिमानमाप्नोति तस्मा^४द्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥९८॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽऽत्मा यजमानः श्रद्धा
पत्नी शरीरमिध्ममुरो वेदिर्लोमानि बर्हिर्वेदः शिखा
हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः
शमयिता दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो
ब्रह्मा । श्रोत्रमग्नीद्यावद्धियते सा दीक्षा यदश्नाति
तद्धविर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो
यत्सञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं
तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य । विज्ञानं तज्जुहोति

यत्सायं प्रातर॑न्ति तत्स॒मिधं॑ यत्प्रा॒तर्म॑ध्यं दि॒नं सा॒यं च॒
तानि॑ स॒र्व॒नानि॑ ये अ॒होरा॑त्रे ते द॒र्शपूर्ण॑मा॒सौ येऽर्द्ध॑मा॒साश्च॑
मासा॑श्च ते चा॒तुर्मा॑स्यानि॒ य ऋ॒तव॑स्ते प॒शुब॑न्धा ये
सं॒वत्स॑राश्च॒ परि॑वत्स॒राश्च॑ तेऽह॑र्ग॒णाः स॑र्ववे॒दसं॑ वा ।
ए॒तत्स॒त्रं यन्म॑रणं॒ तदे॒वभृ॑थ ए॒तद्वै ज॑राम॒र्यम॑ग्निहो॒त्रं
स॒त्रं य ए॒वं वि॒द्वानु॑द॒गय॑ने प्र॒मीय॑ते दे॒वाना॑मे॒व म॑हि॒मानं॑
ग॒त्वाऽऽदि॑त्यस्य॒ सायु॑ज्यं गच्छ॒त्यथ॑ । यो दक्षि॑णे
प्र॒मीय॑ते पि॒तृणा॑मे॒व म॑हि॒मानं॑ ग॒त्वा च॑न्द्रम॒सः सायु॑ज्यं
स॒लो॒कता॑माप्रोत्ये॒तौ वै सूर्या॑चन्द्रम॒सोर्म॑हि॒मानौ॑ ब्राह्म॒णो
वि॒द्वान॒भिज॑यति॒ तस्मा॑द्ब्रह्म॒णो म॑हि॒मान॑माप्रोति॒ तस्मा॑द्ब्रह्म॒णो
म॑हि॒मान॑मित्युप॒निषत्॥११॥

[८०]

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।
ते॒ज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु॒ मा वि॑द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
शान्तिः॑॥

॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥ हरिः॒ ओम्॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं ज्ञानदभिज्ञानत्। सङ्कल्पमानं
प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपकृतं कृतम्। श्रेयो वसीय
आयत्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्त्सम्भान्।
ज्योतिष्माऽस्तेजस्वानातपऽस्तपन्नभितपन्। रोचनो
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता
विश्वरूपा सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया
सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी।
दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥५॥

आवेशयन्निवेशयन्त्संवेशनः सः शान्तः शान्तः। आभवन्प्र-
भवन्त्सम्भवन्त्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं सः स्तुतं
कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि तेजः समिद्धम्।
अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्। सविता प्रसविता
दीप्तो दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलज्वलिता तपन्वितपन्त्सन्तपन्।
रोचनो रोचमानः शुम्भूः शुम्भमानो वामः। सुता सुन्वती
प्रसुता सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीती प्रपा सम्पा

तृप्तिस्तुर्पयन्ती ॥ २ ॥

कान्ता काम्या कामजाताऽऽयुष्मती कामदुघा।
 अभिशास्ताऽनुमन्ताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषा-
 दयन्त्संसादनः संसन्नः सन्नः। आभूर्विभूः प्रभूः
 शम्भूर्भुवः। पवित्रं पवयिष्यन्पूतो मेध्यः। यशो
 यशस्वानायुरमृतः। जीवो जीविष्यन्स्वर्गो लोकः।
 सहस्वान्तसर्हीयानोजस्वान्तसहमानः। जयन्नभिजयन्त्सु-
 द्रविणो द्रविणोदाः। आर्द्रपवित्रो हरिकेशो मोदः प्रमोदः ॥ ३ ॥
 अरुणोऽरुणरजाः पुण्डरीको विश्वजिदभिजित्। आर्द्रः
 पिन्वमानोऽन्नवान्नसवानिरावान्। सर्वोषधः सम्भरो
 महस्वान्। एजत्का जौवत्काः। क्षुल्लकाः शिपिविष्टकाः।
 सरिस्रराः सुशेरवः। अजिरासो गमिष्णवः। इदानीं
 तदानीमेतर्हि क्षिप्रमजिरम्। आशुर्निमेषः फणो
 द्रवन्नतिद्रवन्। त्वरंस्त्वरमाण आशुराशीयाञ्जवः। अग्निष्टोम
 उक्थ्योऽतिरात्रो द्विरात्रस्त्रिरात्रश्चतूरात्रः। अग्निर्ऋतुः सूर्य
 ऋतुश्चन्द्रमा ऋतुः। प्रजापतिः संवत्सरो महान्कः ॥ ४ ॥

भूर॒ग्निं च॑ पृथि॒वीं च॑ मां च॑। त्री॒ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द।
 भुवो॑ वा॒युं चान्तरि॑क्षं च॑ मां च॑। त्री॒ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द।
 स्व॑रादि॒त्यं च॑ दि॒वं च॑ मां च॑। त्री॒ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द।
 भूर्भुवः॑ स्व॑श्चन्द्रम॑सं च॑ दि॒शश्च॑ मां च॑। त्री॒ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं
 च॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा
 सी॑द॥५॥

[२]

त्वमे॒व त्वां वै॑त्थ॒ योऽसि॑ सोऽसि॑। त्वमे॒व त्वाम॑चैषीः।
 चि॒तश्चा॑सि॒ सञ्चित॑श्चास्य॒ग्ने। ए॒तावा॑ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॑स्य॒ग्ने।
 यत्ते॑ अ॒ग्ने न्यूनं॑ यदु॒ तेऽति॑रिक्तम्। आ॒दि॒त्यास्त॑दङ्गि॒रस॑-
 श्चिन्वन्तु। वि॒श्वे ते॑ दे॒वाश्चि॑ति॒मापू॑रयन्तु। चि॒तश्चा॑सि॒
 सञ्चित॑श्चास्य॒ग्ने। ए॒तावा॑ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॑स्य॒ग्ने। मा ते॑ अ॒ग्ने
 च॒ येन॑ माऽति॑ च॒ येनाऽऽयु॑रावृ॒क्षि। स॒र्वेषां॑ ज्योति॑षां॒
 ज्योति॑र्यद॒दावु॑देति॑। तप॑सो जा॒तम॑नि॒भृष्ट॑मो॒जः। तत्ते॑

ज्योतिरिष्टके। तेन मे तप। तेन मे ज्वल। तेन मे दीदिहि।
यावद्देवाः। यावदसाति सूर्यः। यावदुतापि ब्रह्म॥६॥

[३]

संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि। इदावत्सरोऽसीदुवत्सरो-
ऽसि। इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः।
ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वरुषाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः।
हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्॥७॥

अहोरात्राणीष्टकाः। ऋषभोऽसि स्वर्गो लोकः। यस्यां दिशि
महीयसे। ततो नो मह आवह। वायुर्भूत्वा सर्वा दिश
आवाहि। सर्वा दिशोऽनुविवाहि। सर्वा दिशोऽनुसंवाहि।
चित्या चितिमापृण। अचित्या चितिमापृण। चिदसि
समुद्रयोनिः॥८॥

इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा। हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः।
महान्त्सधस्थे ध्रुव आनिषत्तः। नमस्ते अस्तु मा मा
हिंसीः। एति प्रेति वीति समित्युदिति। दिवं मे यच्छ।
अन्तरिक्षं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ।
अन्तरिक्षं मे यच्छ। दिवं मे यच्छ। अह्ना प्रसारया रात्र्या

समंच। रात्र्या प्रसारय। अह्ना समंच। कामं प्रसारय।
कामं५ समंच॥९॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो महत्। सत्यं
तपो नाम। रूपममृतम्। चक्षुः श्रोत्रम्। मन आयुः। विश्वं यशो
महः। समं तपो हरो भाः। जातवेदा यदि वा पावकोऽसि।
वैश्वानरो यदि वा वैद्युतोऽसि। शं प्रजाभ्यो यजमानाय
लोकम्। ऊर्जं पुष्टिं दददभ्याववृत्स्व॥१०॥

[५]

राज्ञीं विराज्ञीं। सम्राज्ञीं स्वराज्ञीं। अर्चिः शोचिः। तपो हरो
भाः। अग्निरिन्द्रो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते
मा सर्वे यशसा स५सृजन्तु॥११॥

[६]

असवे स्वाहा वसवे स्वाहा। विभुवे स्वाहा विवस्वते
स्वाहा। अभिभुवे स्वाहाऽधिपतये स्वाहा। दिवां पतये
स्वाहाऽहस्पत्याय स्वाहा। चाक्षुष्मत्याय स्वाहा।
ज्योतिष्मत्याय स्वाहा। राज्ञे स्वाहा विराज्ञे स्वाहा।

स॒म्राज्ञे॑ स्वाहा॑ स्व॒राज्ञे॑ स्वाहा॑। शू॒षाय॑ स्वाहा॑ सू॒र्याय॑
स्वाहा॑। च॒न्द्रम॑से स्वाहा॑ ज्योति॑षे स्वाहा॑। स॒र्पाय॑ स्वाहा॑
क॒ल्याणाय॑ स्वाहा॑। अ॒र्जुनाय॑ स्वाहा॑॥१२॥

[७]

वि॒प॒श्चिते॑ प॒व॒मानाय॑ गायत। म॒ही न धारा॑ऽत्य॒न्धो अ॑र॒षति॑।
अहि॑र॒ह जी॒र्णाम॑ति॒स॒र्पति॑ त्वच॑म्। अत्यो॑ न क्रीड॑न्न॒सर॒द्वृषा॑
हरि॑ः। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽसि मृ॒त्यवे॑ त्वा जुष्टं॑ गृह्णामि। ए॒ष ते
योनि॑र्मृ॒त्यवे॑ त्वा। अप॑मृ॒त्युम॑प॒क्षुध॑म्। अपे॑तः श॒पथं॑ जहि।
अधा॑ नो अ॒ग्न आ॑व॒ह। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्त्रिण॑म्॥१३॥

ये ते स॒हस्र॑म॒युतं॑ पाशाः॑। मृ॒त्यो म॑र्त्याय॑ हन्त॑वे। तान्
य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑। सर्वा॑न॒व॒य॒जाम॑हे। भ॒क्षोऽस्य॑मृत॒भक्षः॑।
तस्य॑ ते मृ॒त्युपी॑तस्या॒मृत॑वतः। स्व॒गाकृ॑तस्य॒ मधु॑मतः।
उप॑हूत॒स्योप॑हूतो भक्षयामि। म॒न्द्राऽभि॑भूतिः के॒तुर्य॑ज्ञानां॒
वाक्। असा॑वेहि॑॥१४॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॑वेहि॑। ब॒धिर॑ आ॒क्रन्द॑यितर॒पान॑।
असा॑वेहि॑। अ॒ह॒स्तो॒स्त्वा चक्षुः॑। असा॑वेहि॑। अ॒पा॒दाशो॑ मनः॑।
असा॑वेहि॑। क॒वे वि॑प्र॒चित्ते॑ श्रोत्रं। असा॑वेहि॑॥१५॥

सुह॒स्तः सु॒वा॒साः। शू॒षो ना॒मा॒स्य॒मृतो॒ मर्त्येषु॑। तं त्वा॒ऽहं
तथा॒ वेद॑। अ॒सा॒वेहि॑। अ॒ग्नि॒र्मे वा॒चि श्रि॒तः। वा॒ग्धृ॒दये॑। हृ॒दयं॑
मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। वा॒यु॒र्मे प्रा॒णे श्रि॒तः॥१६॥

प्रा॒णो हृ॒दये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। सू॒र्यो
मे चक्षु॑षि श्रि॒तः। चक्षु॑र॒हृदये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑
ब्रह्म॑णि। च॒न्द्र॒मा मे॒ मन॑सि श्रि॒तः॥१७॥

मनो॑ हृ॒दये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। दि॒शो मे॒
श्रोत्रे॑ श्रि॒ताः। श्रोत्र॑ꣳ हृ॒दये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑
ब्रह्म॑णि। आ॒पो मे॒ रेत॑सि श्रि॒ताः॥१८॥

रेतो॑ हृ॒दये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। पृथि॒वी
मे शरी॑रे श्रि॒ता। शरी॑रꣳ हृ॒दये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑।
अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। ओ॒षधि॒व॒न॒स्प॒तयो॑ मे॒ लोम॑सु श्रि॒ताः॥१९॥

लो॒मा॒नि हृ॒दये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। इन्द्रो॑
मे ब॒ले श्रि॒तः। ब॒लꣳ हृ॒दये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑
ब्रह्म॑णि। प॒र्जन्यो॑ मे मूर्ध्नि श्रि॒तः॥२०॥

मूर्धा॑ हृ॒दये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। ई॒शा॒नो
मे म॒न्यौ श्रि॒तः। म॒न्यु॒र॒हृदये॑। हृ॒दयं॑ मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑

ब्रह्मणि। आत्मा मं आत्मनि श्रितः॥२१॥ आत्मा हृदये।
हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म आत्मा
पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्। वैश्वानरो
रश्मिभिर्वावृधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवानंसृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त।
तान्व्यद्यत्। यद्व्यद्यत्। तस्माद्विद्युत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्।
तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्तुतः। वि च हैवास्य
तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो आहुः।
सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि विद्यं
मे पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्चं मे
पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेष्ट्वा वा। वि च हैवास्यैते देवते
पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतश्च। अत्यहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्प्रोच्य
प्रजिघाय। परेहि। प्लुक्षं दय्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थं
सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो

मा प्राहैषीत्। वेत्थ सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। पुरोरंजसीति। कस्तद्यत्पुरोरंजा इति। एष वाव स पुरोरंजा इति होवाच। य एष तपति। एषोऽर्वाग्रंजा इति। स कस्मिन्त्वेष इति। सत्य इति। किं तत्सत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच प्लक्षो दय्याम्पातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयान्भविष्यामि। यो मा सावित्रे समवादिष्टेति॥२७॥

तस्मात्सावित्रे न संवदेत। स यो ह वै सावित्रं विदुषां सावित्रे संवदेते। सहास्मिञ्छ्रियं दधाति। अनु ह वा अस्मा असौ तपञ्छ्रियं मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाह। संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एष एव तत्॥२८॥

अथ॒ यदाह॑। प्रस्तु॑तं विष्टु॑तं सु॒ता सु॑न्वतीति॑। ए॒ष ए॒व
तत्। ए॒ष ह्ये॒व तान्य॑हा॒नि। ए॒ष रा॒त्रयः॑। अथ॒ यदाह॑। चि॒त्रः
के॒तुर्दा॑ता प्र॒दा॒ता सं॒वि॒ता प्र॑सवि॒ता ऽभि॑शा॒स्ता ऽनु॑म॒न्तेति॑। ए॒ष
ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते ऽहो॑ मुहूर्ताः॑। ए॒ष रा॒त्रेः॑॥२९॥

अथ॒ यदाह॑। प॒वि॒त्रं प॒वयि॑ष्यन्त्सह॑स्वान्त्सही॑यानरु॒णो-
ऽरु॒णर॑जा इति॑। ए॒ष ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते ऽर्ध॑मा॒साः। ए॒ष
मा॒साः। अथ॒ यदाह॑। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑ उ॒क्थ्यो॑ ऽग्नि॒र्ऋ॒तुः प्र॒जाप॑तिः
सं॒वत्स॑र इति॑। ए॒ष ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते य॑ज्ञ॒ऋ॒तवः॑। ए॒ष
ऋ॒तवः॑॥३०॥

ए॒ष सं॒वत्स॑रः। अथ॒ यदाह॑। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मिति॑। ए॒ष ए॒व
तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते मु॑हूर्तानां॑ मुहूर्ताः॑। ज॒न॒को ह॒ वैदे॑हः।
अ॒होरा॑त्रेः स॒माज॑गाम। तं॑ हौचुः॑। यो वा अ॒स्मान् वेद॑।
वि॒जह॑त्पा॒प्मान॑मेति॥३१॥

सर्व॑मायुरेति॑। अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्या॒मुष्मि॑ल्लो॒के-
ऽन्नं॑ क्षीयत् इति॑। वि॒जह॑द्ध॒ वै पा॒प्मान॑मेति॑। सर्व॑मायुरेति॑।
अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्या॒मुष्मि॑ल्लो॒के ऽन्नं॑ क्षीयते। य
ए॒वं वेद॑। अ॒हीना॒ हा ऽऽश्व॑थ्यः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार॥३२॥

स हं ह॒सो हि॒र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमि॑याय।
आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॒ज्यम्। ह॒सो ह॒ वै हि॒र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा।
स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॒ज्यम्। य ए॒वं वेद॑।
दे॒वभा॑गो हं श्रौत॒रुषः॑। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार। त॒स्र ह॒
वाग॑दृश्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥ ३३॥

सर्वं॑ बत गौत॒मो वेद॑। यः सा॒वि॒त्रं वेदे॑ति। स हो॒वाच॑। कैषा
वाग॒सीति॑। अ॒यम॒ह॒स्र सा॑वि॒त्रः। दे॒वाना॑मुत्त॒मो लो॒कः। गुह्यं
महो॑ बिभ्र॒दिति॑। ए॒ताव॑ति ह गौत॒मः। य॒ज्ञोप॑वी॒तं कृ॒त्वाऽधो॑
निप॑पात। नमो॒ नम॒ इति॑॥ ३४॥

स हो॒वाच॑। मा भै॒षीगो॑तम। जि॒तो वै ते॑ लो॒क इति॑।
तस्मा॒द्ये के च॑ सा॒वि॒त्रं वि॒दुः। सर्वे॑ ते जि॒तलो॑काः। स यो
ह॒ वै सा॑वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒द॒स्र श्रि॒याऽभिषि॑क्तं वेद॑। श्रि॒या
हैवा॑भिषि॒च्यते॑। घृ॒णिरि॑ति॒ द्वे अ॒क्षरे॑। सूर्य॒ इति॒ त्रीणि॑।
आ॒दि॒त्य इति॒ त्रीणि॑॥ ३५॥

ए॒तद्वै सा॑वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒द॒स्र श्रि॒याऽभिषि॑क्तम्। य ए॒वं वेद॑।
श्रि॒या हैवा॑भिषि॒च्यते॑। तदे॒तदृ॒चाऽभ्यु॑क्तम्। ऋ॒चो अ॒क्षरे॑ पर॒मे
व्योम॑न्। यस्मि॒न्दे॒वा अधि॑ वि॒श्वे निषे॑दुः। यस्तं न वेद॑ किमृ॒चा

करिष्यति। य इत्तद्विदुस्त इमे समासत् इति। न ह वा
 एतस्यर्चा न यजुषा न साम्नाऽर्थोऽस्ति। यः सावित्रं वेद॥ ३६॥
 तदेतत्परि यदेवचक्रम्। आर्द्रं पिन्वमानं स्वर्गे लोक एति।
 विजहद्विश्वा भूतानि सम्पश्यत्। आर्द्रो ह वै पिन्वमानः।
 स्वर्गे लोक एति। विजहन्विश्वा भूतानि सम्पश्यन्। य
 एवं वेद। शूषो ह वै वार्ष्णेयः। आदित्येन समाजंगाम।
 तं होवाच। एहि सावित्रं विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः
 पारयिष्णुरमृतात्सम्भूत इति। एष वाव स सावित्रः। य एष
 तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवेनं तदुवाच॥ ३७॥

[९]

इयं वाव सरघा। तस्या अग्निरेव सारघं मधु। या एताः
 पूर्वपक्षापरपक्षयो रात्रयः। ता मधुकृतः। यान्यहानि। ते
 मधुवृषाः। स यो ह वा एता मधुकृतश्च मधुवृषाश्च वेद।
 कुर्वन्ति हास्येता अग्नौ मधु। नास्येष्टापूर्तं धयन्ति। अथ यो
 न वेद॥ ३८॥

न हास्येता अग्नौ मधु कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येष्टापूर्तम्। यो ह
 वा अहोरात्राणां नामधेयानि वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति।

संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एतावन्नुवाकौ पूर्वपक्षस्या-
होरात्राणां नामधेयानि। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता
सुन्वतीति। एतावन्नुवाकावपरपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि।
नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद॥३९॥

यो ह वै मुहूर्तानां नामधेयानि वेद। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।
चित्रः केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनु-
मन्तेति। एतेऽनुवाका मुहूर्तानां नामधेयानि। न
मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वा
अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि वेद।
नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। पवित्रं पवयिष्यन्त्सह-
स्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एतेऽनुवाका
अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि॥४०॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह
वै यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि वेद।
न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। अग्निष्टोम
उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एतेऽनुवाका

यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि॥४१॥
 न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। य एवं
 वेद। यो ह वै मुहूर्तानां मुहूर्तान् वेद। न मुहूर्तानां
 मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। इदानीं तदानीमिति। एते वै मुहूर्तानां
 मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। अथो
 यथा क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो
 भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव संलोकतां
 सायुज्यमश्नुते। अपं पुनर्मृत्युं जयति। य एवं वेद॥४२॥

[१०]

कश्चिद्ध वा अस्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेद। अयमहमस्मीति।
 कश्चित्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुग्धो हैव
 धूमतान्तः। स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अथ यो
 हैवैतमग्निं सावित्रं वेद। स एवास्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं
 वेद। अयमहमस्मीति॥४३॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ वेवेनं तत्सावित्रः।
 स्वर्गं लोकमभिवहति। अहोरात्रैर्वा इदं सयुग्भिः
 क्रियते। इतिरात्रायादीक्षिषत। इतिरात्राय व्रतमुपागुरिति।

तानिहानेवं विदुषः। अमुष्मिल्लोके शैवधिं धयन्ति। धीतं
 हैव स शैवधिमनु परैति। अथ यो हैवैतमग्निं सावित्रं
 वेद॥४४॥

तस्य हैवाहोरात्राणि। अमुष्मिल्लोके शैवधिं न धयन्ति।
 अधीतं हैव स शैवधिमनु परैति। भरद्वाजो ह
 त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्मचर्यमुवास। तं ह जीर्णिं स्थविरं
 शयानम्। इन्द्र उपव्रज्योवाच। भरद्वाज। यत्ते
 चतुर्थमायुर्दद्याम्। किमेनेन कुर्या इति। ब्रह्मचर्यमेवैनेन
 चरेयमिति होवाच॥४५॥

तं ह त्रीन्गिरिरूपानविज्ञातानिव दर्शयां चकार। तेषां
 हैकैकस्मान्मुष्टिनाऽऽदे। स होवाच। भरद्वाजेत्यामन्त्र्य। वेदा
 वा एते। अनन्ता वै वेदाः। एतद्वा एतैस्त्रिभिरायुर्भिर्नव-
 वोचथाः। अथ त इतरदननूक्तमेव। एहीमं विद्धि। अयं वै
 सर्वविद्येति॥४६॥

तस्मै हैतमग्निं सावित्रमुवाच। तं स विदित्वा। अमृतो
 भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो
 हैव भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं

वेदं। ए॒षो ए॒व त्रयीं वि॒द्या॥४७॥

याव॑न्त॒ः ह॒ वै त्र॒य्या वि॒द्यया॑ लो॒कं ज॑यति। ताव॑न्तं लो॒कं ज॑यति। य ए॒वं वेद॑। अ॒ग्नेर्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। अ॒ग्नेरे॒व सायु॑ज्य॒ः सलो॑कता॒माप्नो॑ति। य ए॒वं वेद॑। वा॒योर्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। वा॒योरे॒व सायु॑ज्य॒ः सलो॑कता॒माप्नो॑ति। य ए॒वं वेद॑। इन्द्र॑स्य॒ वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि॥४८॥

इन्द्र॑स्यै॒व सायु॑ज्य॒ः सलो॑कता॒माप्नो॑ति। य ए॒वं वेद॑। बृ॒हस्प॑ते॒र्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। बृ॒हस्प॑ते॒रे॒व सायु॑ज्य॒ः सलो॑कता॒माप्नो॑ति। य ए॒वं वेद॑। प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। प्र॒जाप॑ते॒रे॒व सायु॑ज्य॒ः सलो॑कता॒माप्नो॑ति। य ए॒वं वेद॑। ब्र॒ह्म॑णो॒ वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। ब्र॒ह्म॑ण ए॒व सायु॑ज्य॒ः सलो॑कता॒माप्नो॑ति। य ए॒वं वेद॑। स॒ वा ए॒षोऽ॑ग्नि॒रप॑क्षपु॒च्छो वा॒युरे॒व। तस्या॑ग्नि॒र्मुख॑म्। अ॒सावा॑दि॒त्यः शि॒रः। स य॑दे॒ते दे॒वते॒ अन्त॑रेण। तत्सर्व॑ः सी॒व्यति॑। तस्मा॑त्सावि॒त्रः॥४९॥

[११]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लो॒कोऽसि॑ स्व॒र्गोऽसि॑। अ॒न॒न्तोऽस्य॑पा॒रोऽसि॑। अक्षि॑तो-
 ऽस्य॑क्ष॒य्योऽसि॑। तप॑सः प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः। वि॒श्वं
 य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूतम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑
 जन॑यि॒ता। तं त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॑क्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
 साद॑यतु। तया॑ दे॒वतया॑ऽङ्गि॒रस्व॑द्ध्रुवा सी॑द॥१॥

तपो॑ऽसि लो॒के श्रि॒तम्। तेज॑सः प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः। वि॒श्वं
 य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूतम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तु वि॒श्वस्य॑
 जन॑यि॒तु। तत्त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॑क्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
 साद॑यतु। तया॑ दे॒वतया॑ऽङ्गि॒रस्व॑द्ध्रुवा सी॑द॥२॥

तेजो॑ऽसि तप॑सि श्रि॒तम्। स॒मु॒द्रस्य॑ प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः।
 वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूतम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तु वि॒श्वस्य॑
 जन॑यि॒तु। तत्त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॑क्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
 साद॑यतु। तया॑ दे॒वतया॑ऽङ्गि॒रस्व॑द्ध्रुवा सी॑द॥३॥

स॒मु॒द्रोऽसि॑ तेज॑सि श्रि॒तः। अ॒पां प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः। वि॒श्वं
 य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूतम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑

जनयि॑ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥४॥

आपः॑ स्थ समु॒द्रे श्रि॒ताः। पृ॒थि॒व्याः प्र॑ति॒ष्ठा यु॒ष्मासु॑।
इ॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भू॒तम्।
वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्र्यो वि॒श्वस्य॑ जनयि॒त्र्यः। ता व॒ उप॑दधे
काम॒दुघा॑ अक्षि॑ताः। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादय॑तु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥५॥

पृ॒थि॒व्यस्य॑प्सु श्रि॒ता। अ॒ग्नेः प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं
वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री वि॒श्वस्य॑ जनयि॒त्री।
तां त्वोप॑दधे काम॒दुघा॑मक्षि॑ताम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादय॑तु।
तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥६॥

अ॒ग्नि॒रसि॑ पृ॒थि॒व्यां श्रि॒तः। अ॒न्तरि॑क्षस्य प्र॑ति॒ष्ठा।
त्वयी॑दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑
भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा
सी॒द॥७॥

अ॒न्तरि॑क्षमस्य॒ग्नौ श्रि॒तम्। वा॒योः प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः।

विश्वं य॒क्षं विश्वं भू॒तं विश्वं सु॒भूतम् । विश्वस्य भ॒र्तु विश्वस्य
जनयि॒तु । तत्त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम् । प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादय॒तु । तया॑ दे॒वत॑या ऽङ्गि॒रस्व॒द्ध्रुवा सी॑द ॥८॥

वा॒युर॑स्यन्त॒रिक्षे॑ श्रि॒तः । दि॒वः प्र॑ति॒ष्ठा । त्वयी॒दम॑न्तः । विश्वं
य॒क्षं विश्वं भू॒तं विश्वं सु॒भूतम् । विश्वस्य भ॒र्ता विश्वस्य
जनयि॒ता । तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम् । प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादय॒तु । तया॑ दे॒वत॑या ऽङ्गि॒रस्व॒द्ध्रुवा सी॑द ॥९॥

द्यौर॑सि वा॒यौ श्रि॒ता । आ॒दि॒त्यस्य॑ प्र॒ति॒ष्ठा । त्वयी॒दम॑न्तः ।
विश्वं य॒क्षं विश्वं भू॒तं विश्वं सु॒भूतम् । विश्वस्य भ॒र्त्री विश्वस्य
जनयि॒त्री । तां त्वोप॑दधे काम॒दुघा॒मक्षि॑ताम् । प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादय॒तु । तया॑ दे॒वत॑या ऽङ्गि॒रस्व॒द्ध्रुवा सी॑द ॥१०॥

आ॒दि॒त्यो॑ ऽसि दि॒वि श्रि॒तः । च॒न्द्रम॑सः प्र॒ति॒ष्ठा । त्वयी॒दम॑न्तः ।
विश्वं य॒क्षं विश्वं भू॒तं विश्वं सु॒भूतम् । विश्वस्य भ॒र्ता विश्वस्य
जनयि॒ता । तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम् । प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादय॒तु । तया॑ दे॒वत॑या ऽङ्गि॒रस्व॒द्ध्रुवा सी॑द ॥११॥

च॒न्द्रमा॑ अस्यादि॒त्ये श्रि॒तः । नक्ष॑त्राणां प्र॒ति॒ष्ठा । त्वयी॒दम॑न्तः ।
विश्वं य॒क्षं विश्वं भू॒तं विश्वं सु॒भूतम् । विश्वस्य भ॒र्ता विश्वस्य

जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१२॥

नक्ष॑त्राणि स्थ च॒न्द्रम॑सि श्रि॒तानि॑। सं॒वत्स॒रस्य॑ प्रति॒ष्ठा
युष्मा॑सु। इ॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भू॒तम्।
वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तृणि॑ वि॒श्वस्य॑ जनयि॒तृणि॑। तानि॑ व॒ उप॑दधे
काम॒दुघान्य॑क्षि॑तानि। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१३॥

सं॒वत्स॒रोऽसि॑ नक्ष॑त्रेषु श्रि॒तः। ऋ॒तूनां॑ प्रति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः।
वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑
जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१४॥

ऋ॒तवः॑ स्थ सं॒वत्स॒रे श्रि॒ताः। मा॒सानां॑ प्रति॒ष्ठा युष्मा॑सु।
इ॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भू॒तम्।
वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तारो॑ वि॒श्वस्य॑ जनयि॒तारः॑। तान् व॒ उप॑दधे
काम॒दुघान॑क्षि॑तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१५॥

मा॒साः स्थ॒र्त॒षु श्रि॒ताः। अ॒र्धमा॒सानां॑ प्रति॒ष्ठा युष्मा॑सु।

इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे
कामदुधानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थ मासु श्रिताः। अहोरात्रयोः प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं
सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व
उपदधे कामदुधानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१७॥

अहोरात्रे स्थोऽर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य प्रतिष्ठे।
युवयोरिदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भूत्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यौ। ते वामुपदधे कामदुघे
अक्षिते। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥१८॥

पौर्णमास्यष्टकाऽमावास्या। अन्नादाः स्थान्नदुघो युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।

विश्वस्य भूर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१९॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं भूतमनुप्रभूता।
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भूर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां
धामामृतम्। अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥२१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष
ईशिषे। त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्गयः। त्वं पूषा विधृतः पांसि
नु त्मना। देवा देवेषु श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्।

द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः
पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः षष्ठेषु श्रयध्वम्॥२२॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा
नवमेषु श्रयध्वम्। नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु
श्रयध्वम्। एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्। द्वादशास्त्रयोदशेषु
श्रयध्वम्। त्रयोदशाश्चतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु
श्रयध्वम्। पञ्चदशाः षोडशेषु श्रयध्वम्॥२३॥

षोडशाः सप्तदशेषु श्रयध्वम्। सप्तदशा अष्टादशेषु श्रयध्वम्।
अष्टादशा एकान्नविंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नविंशा विंशेषु
श्रयध्वम्। विंशा एकविंशेषु श्रयध्वम्। एकविंशा
द्वाविंशेषु श्रयध्वम्। द्वाविंशास्त्रयोविंशेषु श्रयध्वम्।
त्रयोविंशाश्चतुर्विंशेषु श्रयध्वम्। चतुर्विंशाः पञ्चविंशेषु
श्रयध्वम्। पञ्चविंशाः षड्विंशेषु श्रयध्वम्॥२४॥

षड्विंशाः सप्तविंशेषु श्रयध्वम्। सप्तविंशा अष्टाविंशेषु
श्रयध्वम्। अष्टाविंशा एकान्नत्रिंशेषु श्रयध्वम्।
एकान्नत्रिंशास्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। त्रिंशा एकत्रिंशेषु
श्रयध्वम्। एकत्रिंशा द्वात्रिंशेषु श्रयध्वम्। द्वात्रिंशास्त्रय-
स्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। देवास्त्रिरेकादशास्त्रिंशस्त्रिंशः। उत्तरे

भवत। उत्तरवर्त्मान् उत्तरसत्त्वानः। यत्काम इदं जुहोमि।
तन्मे समृध्यताम्। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः
स्वः स्वाहा॥२५॥

[२]

अग्नाविष्णू सजोषसा। इमा वर्धन्तु वां गिरः।
द्युमैर्वाजेभिरागतम्। राज्ञी विराज्ञी। सम्राज्ञी स्वराज्ञी।
अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः। अग्निः सोमो बृहस्पतिः। विश्वे
देवा भुवनस्य गोपाः। ते सर्वे सङ्गत्य। इदं मे प्रावता वचः।
वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥२६॥

[३]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि। अन्मीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं
तारिषः। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते।
सोमं वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते। विष्णवाशानां पते।
मित्रं सत्यानां पते। वरुण धर्मणां पते॥२७॥

मरुतो गणानां पतयः। रुद्रं पशूनां पते। इन्द्रौजसां पते।
बृहस्पते ब्रह्मणस्पते। आ रुचा रोचेऽहं स्वयम्। रुचा
रुरुचे रोचमानः। अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन् योनौ

प्रज॒नौ प्रजा॑येय। व॒यं॑ स्या॒म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑
स्वः स्वाहा॑॥२८॥

[४]

स॒प्त तै॑ अ॒ग्ने स॒मिधः॑ स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त र्ष॑यः स॒प्त धाम॑
प्रि॒याणि॑। स॒प्त हो॒त्रा अनु॑वि॒द्वान्। स॒प्त योनी॑रापृ॒णस्वा
घृ॒तेन॑। प्राची॑ दिक्। अ॒ग्निर्दे॒वता॑। अ॒ग्निः स दि॒शां दे॒वं
दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। द॒क्षिणा
दिक्। इन्द्रो॑ दे॒वता॑॥२९॥

इन्द्रः॑ स दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑
दि॒शोऽभि॒दास॑ति। प्र॒तीची॑ दिक्। सोमो॑ दे॒वता॑। सोमः॑ स
दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति।
उ॒दीची॑ दिक्। मि॒त्रावरु॑णौ दे॒वता॑। मि॒त्रावरु॑णौ स दि॒शां
दे॒वो दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति॥३०॥

ऊ॒र्ध्वा दिक्। बृ॒हस्प॑तिर्दे॒वता॑। बृ॒हस्प॑तिः स दि॒शां दे॒वं
दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। इ॒यं दिक्।
अ॒दि॒तिर्दे॒वता॑। अ॒दि॒तिः स दि॒शां दे॒वीं दे॒वता॑नामृच्छतु।
यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। पु॒रुषो॑ दिक्। पु॒रुषो॑ मे
का॒मा॒न्त्सम॑र्धयतु॥३१॥

अ॒न्यो जा॒गृ॒विः प्रा॒ण। असा॒वेहि॑। ब॒धि॒र आ॑क्रन्दयितरपान।
 असा॒वेहि॑। उ॒षसं॑मुषसमशीय। अ॒हमसो॑ ज्योति॑रशीय।
 अ॒हमसो॑ऽपोऽशीय। व॒यं॒ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑
 स्वः॑ स्वाहा॑॥३२॥

[५]

यत्तेऽचि॑तं॒ यदु॑ चि॒तं ते॑ अ॒ग्ने। यत्त॑ ऊ॒नं यदु॑ तेऽति॑रिक्तम्।
 आ॒दि॒त्यास्त॒दङ्गि॑रसश्चिन्वन्तु। वि॒श्वे ते॑ दे॒वाश्चि॑तिमापूरयन्तु।
 चि॒तश्चा॑सि॒ सश्चि॑तश्चास्य॒ग्ने। ए॒तावा॑ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॑स्य॒ग्ने।
 लो॒कं पृ॑ण च्छि॒द्रं पृ॑ण। अथो॑ सीद शि॒वा त्वम्। इन्द्रा॑ग्नी त्वा
 बृह॒स्पतिः॑। अ॒स्मिन् योना॑वसीषदन्॥३३॥

तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्ध्रुवा सीद। ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः।
 सोम॑ऽश्री॒णन्ति॒ पृ॒थ्वयः॑। जन्मं॑ दे॒वानां॒ विशः॑। त्रि॒ष्वा
 रो॒चने॑ दि॒वः। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्ध्रुवा सीद। अ॒ग्ने दे॒वा
 इ॒हाऽऽव॑ह। ज॒ज्ञानो॑ वृ॒क्तब॑र्हिषे। अ॒सि होता॑ न॒ ईड्यः॑।
 अ॒गन्म॑ म॒हा मन॑सा॒ यवि॑ष्ठम्॥३४॥

यो दी॒दाय॑ स॒मिद्ध॑ स्वे दु॒रो॒णे। चि॒त्रभा॑नू रोद॑सी अ॒न्तरु॑र्वी।
 स्वा॑हुतं वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यश्च॑म॒। मे॒धाका॑रं वि॒दथ॑स्य प्र॒साध॑नम्।

अ॒ग्नि॒॒॒॑ हो॒ता॒रं॑ प॒रि॒भू॒त॒मं॑ म॒ति॒म्। त्वा॒म॒र्भ॑स्य ह॒वि॒षः॑
स॒मा॒न॒मि॒त्। त्वां॑ म॒हो वृ॑णते न॒रो नान्यं॑ त्वत्। म॒नु॒ष्व॒त्त्वा॒
नि॒धी॑महि। म॒नु॒ष्व॒त्स॒मि॒धी॑महि। अ॒ग्ने॑ म॒नु॒ष्व॒द॒ङ्गि॒रः॥ ३५॥

दे॒वा॒न्दे॒वा॒य॒ते य॑ज। अ॒ग्नि॒र्हि वा॒जिनं॑ वि॒शे। द॒दा॒ति
वि॒श्व॒च॑र्षणिः। अ॒ग्नी रा॒ये स्वा॒भुव॑म्। स प्री॒तो या॑ति वा॒र्य॑म्।
इ॒षः॑ स्तो॒तृभ्य॑ आ॒भ॒र। पृ॒ष्ठो दि॒वि पृ॒ष्ठो अ॒ग्निः पृ॑थि॒व्याम्।
पृ॒ष्ठो वि॒श्वा ओष॑धी॒रावि॑वेश। वै॒श्वान॒रः स॒ह॒सा पृ॒ष्ठो अ॒ग्निः।
स नो॑ दि॒वा स रि॒षः पा॑तु न॒क्त॑म्॥ ३६॥

[६]

अ॒यं वा॒व यः प॑वते। सो॒ऽग्नि॑र्ना॒चि॒के॒तः। स य॑त्प्राङ् प॑वते।
तद॑स्य॒ शि॒रः। अथ॒ यद॑क्षि॒णा। स द॑क्षि॒णः प॒क्षः। अथ॒
य॑त्प्र॒त्यक्। तत्पु॑च्छ॒म्। यदु॑दङ्ङि॒ः। स उ॑त्तरः प॒क्षः॥ ३७॥

अथ॒ यत्सं॑वा॒ति। तद॑स्य स॒म॒ञ्च॑नं च प्र॒सा॒र॒णं च। अथो॑
स॒म्प॒दे॒वा॒स्य॒ सा। स॒॒॒ ह वा अ॑स्मै स का॒मः प॑द्यते। यत्का॑मो
य॒ज॑ते। यो॒ऽग्निं ना॑चि॒के॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वे॑द। यो ह॒ वा
अ॒ग्नेर्ना॑चि॒के॒त॒स्याऽऽय॑त॒नं प्र॑ति॒ष्ठां वे॑द। आ॒य॑त॒न॒वा॒न्भव॑ति।
गच्छ॑ति प्र॒ति॒ष्ठाम्॥ ३८॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठा। य एवं वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तमो भाय्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च भाति। उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैते वरीयांसो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तः ह वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः परेणाऽऽदित्यम्॥४०॥

अनन्तः ह वा अपारमक्षय्यं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथो यथा रथे तिष्ठन्पक्षसी पर्यावर्तमाने प्रत्यपेक्षते। एवमहोरात्रे प्रत्यपेक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥४१॥

[७]

उ॒शन् ह॒ वै वा॑ज॒श्रव॑सः सर्व॑वेद॒सं द॑दौ। तस्य॑ ह॒ नचि॑केता॒
नाम॑ पु॒त्र आ॑स। त॒ ह॒ कुमा॑र॒ सन्त॑म्। दक्षि॑णासु
नी॒यमा॑नासु श्र॒द्धाऽऽवि॑वेश। स हो॑वाच। तत् कस्मै॒ मां
दा॑स्य॒सीति॑। द्वि॒तीयं॑ तृ॒तीयम्। त॒ ह॒ परी॑त उवाच। मृ॒त्यवे॑
त्वा द॑दामीति॑। त॒ ह॒ स्मोत्थि॑तं वा॒गुभि॑वदति॥४२॥

गौत॑म कुमा॒रमि॑ति। स हो॑वाच। परे॑हि मृ॒त्योर्गृ॑हान्। मृ॒त्यवे॑
वै त्वा॑ऽदा॒मिति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं ग॒न्ता॑सीति॑ होवाच। तस्य॑
स्म ति॒स्रो रा॒त्रीर॑ना॒श्वान्गृ॑हे वसतात्। स यदि॑ त्वा पृ॒च्छेत्।
कुमा॑र॒ कति॑ रा॒त्रीर॑वात्सीरिति॑। ति॒स्र इति॑ प्रति॒ब्रूता॑त्। किं
प्र॑थ॒मा॒ रा॒त्रिमा॑श्ना इति॑॥४३॥

प्र॒जां त॒ इति॑। किं द्वि॒तीया॑मिति॑। प॒शूँस्त॒ इति॑। किं
तृ॒तीया॑मिति॑। सा॒धुकृ॑त्यां त॒ इति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं जगाम।
तस्य॑ ह॒ ति॒स्रो रा॒त्रीर॑ना॒श्वान्गृ॑ह उ॒वास। तमा॑गत्य॑ पप्रच्छ।
कुमा॑र॒ कति॑ रा॒त्रीर॑वात्सीरिति॑। ति॒स्र इति॑ प्रत्यु॒वाच॥४४॥

किं प्र॑थ॒मा॒ रा॒त्रिमा॑श्ना इति॑। प्र॒जां त॒ इति॑। किं
द्वि॒तीया॑मिति॑। प॒शूँस्त॒ इति॑। किं तृ॒तीया॑मिति॑। सा॒धुकृ॑त्यां

तु इति। नमस्ते अस्तु भगव इति होवाच। वरं वृणीष्वेति।
पितरमेव जीवन्नयानीति। द्वितीयं वृणीष्वेति॥४५॥

इष्टापूरतयोर्मेऽक्षितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं
नाचिकेतमुवाच। ततो वै तस्यैष्टापूरते ना क्षीयेते।
नास्यैष्टापूरते क्षीयेते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपचितिं ब्रूहीति
होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽप
पुनर्मृत्युमजयत्॥४६॥

अपं पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य
उ चैनमेवं वेद। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स
हिरण्यमुदास्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्।
तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं
प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्येऽग्नौ वैश्वानरे
प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्विहिरण्यं कनिष्ठं
धनानाम्। भुञ्जत्प्रियतमम्। हृदयजः हि। स वै तमेव
नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनैष्यत्। तां स्वायैव हस्ताय

दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यङ्गृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सौऽदक्षत् दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। एतद्ध स्म वै तद्विद्वांसो वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्या दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां प्रतिगृह्येति। तैऽदक्षन्त दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं व्रीणाति॥४९॥

[८]

त९ हैतमेकं पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते। उत्तरवेदिसंमित एषोऽग्निरिति वदन्तः। तन्न तथा कुर्यात्। एतमग्निं कामेन व्यर्धयेत्। स एनं कामेन व्यृद्धः। कामेन व्यर्धयेत्। सौम्ये वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा भूयिष्ठा आहुतयो हूयेरन्। एतमग्निं कामेन समर्धयति। स एनं कामेन समृद्धः॥५०॥ कामेन समर्धयति। अथ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव सत्रियमचिन्वत। ततो वै तेऽविन्दन्त प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकमजयन्। विन्दत एव प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ

हैनं वा॒युर्ऋ॒द्धि॒कामः॥५१॥

य॒था॒न्यु॒प्तमे॒वोप॑दधे। ततो॒ वै स ए॒तामृ॒द्धिमा॑र्धोत्। या॒मि॒दं
वा॒युर्ऋ॒द्धः। ए॒तामृ॒द्धिमृ॑धोति। या॒मि॒दं वा॒युर्ऋ॒द्धः। यो॑ऽग्निं
ना॒चिके॑तं चि॒नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑ हैनं गोब॒लो
वा॒र्ष्णः प॒शुकामः॑। पा॒ङ्कमे॒व चि॑क्ये। प॒ञ्च पु॒रस्ता॑त्॥५२॥

प॒ञ्च दक्षि॑ण॒तः। प॒ञ्च प॒श्चात्। प॒ञ्चोत्त॑र॒तः। ए॒कां म॒ध्ये॑।
ततो॒ वै स स॒हस्रं॑ प॒शून्प्रा॑प्नोत्। प्र स॒हस्रं॑ प॒शूना॑प्नोति।
यो॑ऽग्निं ना॒चिके॑तं चि॒नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑ हैनं
प्र॒जाप॑ति॒ज्यैष्ठ्य॑कामो॒ यश॑स्कामः प्र॒जन॑न॒कामः॑। त्रि॒वृ॒तमे॒व
चि॑क्ये॥५३॥

स॒प्त पु॒रस्ता॑त्। ति॒स्रो दक्षि॑ण॒तः। स॒प्त प॒श्चात्। ति॒स्र उ॑त्त॒रतः॑।
ए॒कां म॒ध्ये॑। ततो॒ वै स प्र यशो॑ ज्यैष्ठ्यमा॑प्नोत्। ए॒तां प्रजा॑तिं
प्राजा॑यत। या॒मि॒दं प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते। त्रि॒वृ॒द्वे ज्यैष्ठ्य॑म्। मा॒ता
पि॒ता पु॒त्रः॥५४॥

त्रि॒वृ॒त्प्र॒जन॑नम्। उ॒प॒स्थो योनि॑र्मध्य॒मा। प्र यशो॑
ज्यैष्ठ्यमा॑प्नोति। ए॒तां प्रजा॑तिं प्रजा॑यते। या॒मि॒दं प्र॒जाः
प्र॒जाय॑न्ते। यो॑ऽग्निं ना॒चिके॑तं चि॒नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑।

अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनमुसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे। ततो वै सोऽभि स्वर्गं लोकमजयत्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्ण्यादुत्सर्पेत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णातु। तेजसा यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्येव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्। भूयिष्ठा दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि प्राच्येहीति प्राचीं जुषाणा वेत्वाऽऽज्यस्य स्वाहेति सुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति। पुरीषमुपधाय। चितिकृत्तिभिर्मृश्यं। अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। चतस्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति

शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णू इति वसोर्धारायाः।
अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति
विश्वप्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति।
अथो या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं
तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां
सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं
तया लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी
उरवश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिरभिजयति॥
कामचारौ ह वा अस्योरुषु च वरीयःसु च लोकेषु भवति।
योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा
अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः

कर्मकाराः। अ॒हो॒रा॒त्रे श॑तरु॒द्रीय॑म्। प॒र्जन्यो॒ वसो॑र्धारा॑। यथा॒
वै प॒र्जन्यः॒ सुवृ॑ष्टं वृ॒ष्ट्वा। प्र॒जाभ्यः॒ सर्वा॑न्कामान्त्सम्पूरय॑ति।
ए॒वमे॒व स तस्य॒ सर्वा॑न्कामान्त्सम्पूरय॑ति। योऽ॒ग्निं ना॑चिके॒तं
चि॑नुते॥६१॥

य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। स॒ंवत्स॒रो वा अ॒ग्निर्ना॑चिके॒तः। तस्य॑
वस॒न्तः शि॑रः। ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒र्षाः पु॒च्छम्।
श॒रदु॑त्तरः प॒क्षः। हे॒मन्तो॑ मध्य॑म्। पू॒र्वप॒क्षाश्चि॑तयः। अ॒पर॒प॒क्षाः
पु॒रीष॑म्। अ॒हो॒रा॒त्राणी॑ष्टकाः। ए॒ष वाव॑ सोऽ॒ग्निर॑ग्निमयः
पुन॑र्णवः। अ॒ग्निमयो॑ ह॒ वै पु॑न॒र्णवो॑ भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति।
आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। योऽ॒ग्निं ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॑
चैनमे॒वं वेद॑॥६२॥

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः॥२॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं॒ ता अ॑ङ्गि॒रस्त॑मा॒ऽश्या॑म् तं काम॑मग्ने। आशा॑नां त्वा
वि॒श्वा आशाः॑। अनु॑ नोऽद्या॒नुम॑तिरन्वि॒दनु॑मते॒ त्वम्। कामो॑

भूतस्य कामस्तदग्रे। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो
रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्यश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो
देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहृ॒ स्विष्टम्॥१॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति।
तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।
तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टि-
त्वम्। एष्ट्यो ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते परोक्षेण।
परोक्षप्रिया इव हि देवाः॥२॥

तमाशाऽब्रवीत्। प्रजापत आशया वै श्राम्यसि। अहम्
वा आशाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्याऽऽशा
भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। आशायै चरुम्।
अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽऽशाऽभवत्। अनु
स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्याऽऽशा भवति।
अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ

चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽऽशायै
स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥३॥

तं कामोऽब्रवीत्। प्रजापते कामेन वै श्राम्यसि। अहमु
वै कामोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यः कामो
भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। कामाय चरुम्।
अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यः कामोऽभवत्। अनु
स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य कामो भवति।
अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा
कामाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥४॥

तं ब्रह्माऽब्रवीत्। प्रजापते ब्रह्मणा वै श्राम्यसि। अहमु
वै ब्रह्माऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते ब्रह्मण्वान् यज्ञो
भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ब्रह्मणे चरुम्।
अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य ब्रह्मण्वान् यज्ञोऽभवत्। अनु

स्वर्गं लोकमविन्दत्। ब्रह्मण्वान् ह वा अस्य यज्ञो भवति।
 अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
 उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा
 ब्रह्मणे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥५॥

तं यज्ञोऽब्रवीत्। प्रजापते यज्ञेन वै श्राम्यसि। अहम्
 वै यज्ञोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यो यज्ञो
 भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। यज्ञाय चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यो यज्ञोऽभवत्। अनुं
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य यज्ञो भवति।
 अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
 उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा
 यज्ञाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥६॥

तमापोऽब्रुवन्। प्रजापतेऽप्सु वै सर्वे कामाः श्रिताः। वयम्
 वा आपः स्मः। अस्मान्नु यजस्व। अथ त्वयि सर्वे कामाः
 श्रयिष्यन्ते। अनुं स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये

कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अद्ध्यश्चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मिन्त्सर्वे कामा अश्रयन्त। अनु
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वे ह वा अस्मिन्कामाः श्रयन्ते। अनु
 स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं
 वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽद्ध्यः स्वाहा।
 अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय
 स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥७॥

तमग्निर्बलिमानब्रवीत्। प्रजापतेऽग्नये वै बलिमते सर्वाणि
 भूतानि बलिं हरन्ति। अहमु वा अग्निर्बलिमानस्मि। मां
 नु यजस्व। अथ ते सर्वाणि भूतानि बलिं हरिष्यन्ति।
 अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय
 पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अग्नये बलिमते चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मै सर्वाणि भूतानि बलिमहरन्।
 अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वाणि ह वा अस्मै भूतानि
 बलिं हरन्ति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
 कामाय स्वाहाऽग्नये बलिमते स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा

प्रजापंतये स्वाहा॥ स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये॥ स्विष्टकृते
स्वाहेति॥८॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविवित्ससि।
अहमु वा अनुवित्तिरस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते
सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अनुवित्त्यै
चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽनुवित्तिरभवत्।
अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्यानुवित्तिर्भवति।
अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ
चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽनुवित्त्यै
स्वाहा॥ अनुमत्यै स्वाहा॥ प्रजापंतये स्वाहा॥ स्वर्गाय
लोकाय स्वाहाऽग्नये॥ स्विष्टकृते स्वाहेति॥९॥

ता वा एताः सप्त स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। दिवःश्येनयोऽनु-
वित्तयो नाम। आशा प्रथमा९ रक्षति। कामो द्वितीयाम्।
ब्रह्म तृतीयाम्। यज्ञश्चतुर्थीम्। आपः पञ्चमीम्।
अग्निर्बलिमान्षष्ठीम्। अनुवित्तिः सप्तमीम्। अनु ह
वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गे लोके भवति।
य एताभिरिष्टिभिर्यजते। य उ चैना एव वेद। तास्वन्विष्टि।

प॒ष्ठौ॒ही॒व॒रां द॑द्यात्क॒५सं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒र॒५समृ॑द्ध्यै॥१०॥

[२]

तप॑सा दे॒वा दे॒वता॑मग्रं आयन्। तप॑सर्ष॒ण्यः स्वर॑न्वविन्दन्।
तप॑सा स॒पत्न्या॒न्प्रणु॑दामा॒रातीः॑। येने॒दं वि॒श्वं परि॑भूतं यदस्ति।
प्र॒थम॑जं दे॒व॒५ह॒विषा॑ विधेम। स्व॒य॒म्भु ब्र॒ह्म पर॑मं तपो॒
यत्। स ए॒व पु॒त्रः स पि॒ता स मा॒ता। तपो॑ ह य॒क्षं प्र॑थम॒५
सम्ब॑भूव। श्र॒द्धया दे॑वो दे॒वत्व॑मंश्रुते। श्र॒द्धा प्र॑ति॒ष्ठा लो॒कस्य॑
दे॒वी॥११॥

सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमागा॑त्। काम॑वत्साऽमृ॒तं दुहा॑ना। श्र॒द्धा
दे॒वी प्र॑थम॒जा ऋ॒तस्य॑। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री जग॑तः प्र॒तिष्ठा॑। ता॒५
श्र॒द्धा॒५ह॒विषा॑ यजामहे। सा नो॑ लो॒कम॑मृ॒तं दधा॑तु। ईशा॑ना
दे॒वी भुव॑न॒स्याधि॑पती। आगा॑त्स॒त्य॒५ह॒विरि॑दं जुषा॒णम्।
यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे॒ भुव॑नं च॒ विश्वे॑। तस्मै॑ विधेम ह॒विषा॑
घृ॒तेन॑॥१२॥

यथा॑ दे॒वैः स॑ध॒मादं॑ मदेम। यस्य॑ प्र॒तिष्ठो॑र्वन्तरि॒क्षम्।
यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे॒ भुव॑नं च॒ सर्वे॑। तत्स॒त्यम॑र्च॒दुप॑ य॒ज्ञं

न आगात्। ब्रह्माऽऽहुतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे
 सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि
 देवः सहस्रः सहीयान्। स नो जुषाण उप यज्ञमागात्।
 आकूतीनामधिपतिं चेतसां च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः।
 उपह्वैऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्।
 येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः।
 अति पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्।
 ज्योतिष्मद्भाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारां बहुधा
 दोहमानम्। चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा
 भुवः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहः
 स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
 प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं
 यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभि-
 रन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्ट्यो

ह वै नामा॑ । ता इष्ट॑य॒ इत्याचक्ष॑ते प॒रोक्षे॑ण । प॒रोक्ष॑प्रिया इव
हि दे॒वाः ॥१५॥

तं तपो॑ऽब्रवीत् । प्रजा॑पते॒ तप॑सा॒ वै श्रा॑म्यसि । अ॒हमु॒ वै
तपो॑ऽस्मि । मां नु य॑जस्व । अथ॑ ते स॒त्यं तपो॑ भविष्यति ।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति । स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
नि॒र॑वपत् । तप॑से च॒रुम् । अनु॑मत्यै च॒रुम् । ततो॒ वै तस्य॑
स॒त्यं तपो॑ऽभवत् । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत् । स॒त्यं ह॒ वा
अ॒स्य॒ तपो॑ भवति । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति । य ए॒तेन॑
ह॒विषा॒ यज॑ते । य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑ । सोऽत्र॑ जुहोति । अ॒ग्नये॑
स्वाहा॒ तप॑से॒ स्वाहा॑ । अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑ ।
स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति ॥१६॥

त॒ऽ श्र॒द्धाऽब्र॑वीत् । प्रजा॑पते॒ श्र॒द्धया॒ वै श्रा॑म्यसि । अ॒हमु॒ वै
श्र॒द्धाऽस्मि॑ । मां नु य॑जस्व । अथ॑ ते स॒त्या श्र॒द्धा भ॑विष्यति ।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति । स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
नि॒र॑वपत् । श्र॒द्धायै॑ च॒रुम् । अनु॑मत्यै च॒रुम् । ततो॒ वै तस्य॑
स॒त्या श्र॒द्धाऽभवत् । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत् । स॒त्या ह॒ वा
अ॒स्य॒ श्र॒द्धा भ॑वति । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति । य ए॒तेन॑
ह॒विषा॒ यज॑ते । य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑ । सोऽत्र॑ जुहोति । अ॒ग्नये॑

स्वाहा॑ श्रद्धायै॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॑ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑।
स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑॥१७॥

त॑ स॒त्यम॑ब्रवीत्। प्रजा॑पते स॒त्येन॒ वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॑ वै
स॒त्यम॑स्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्य॑ स॒त्यं भ॑विष्यति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
नि॒र॑वपत्। स॒त्याय॑ च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑
स॒त्य॑ स॒त्यम॑भवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्य॑ ह॒ वा
अ॑स्य स॒त्यं भ॑वति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॑
स्वाहा॑ स॒त्याय॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॑ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑।
स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑॥१८॥

तं मनो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते मन॑सा॒ वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॑ वै
मनो॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यं मनो॑ भविष्यति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
नि॒र॑वपत्। मन॑से च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑
स॒त्यं मनो॑ऽभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्य॑ ह॒ वा
अ॑स्य मनो॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॑

स्वाहा मन॑से स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑।
स्वर्गा॑य लो॒काय॑ स्वाहाऽग्नये॑ स्विष्ट॑कृते स्वाहेति॑॥१९॥

तं चरण॑मब्रवीत्। प्रजा॑पते चरणे॒न वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॑ वै
चरण॑मस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यं चरणं॑ भविष्यति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वेत्स्य॑सीति॑। स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
नि॒रव॑पत्। चरणाय॑ च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑
स॒त्यं चरण॑मभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यं ह
वा अ॑स्य चरणं॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॑
स्वाहा चरणाय॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑।
स्वर्गा॑य लो॒काय॑ स्वाहाऽग्नये॑ स्विष्ट॑कृते स्वाहेति॑॥२०॥

ता वा ए॒ताः प॒ञ्च स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः। अ॒पा॒घा अनु॑वित्तयो॒
नाम॑। तपः॑ प्रथ॒मा र॑क्षति। श्रद्धा॑ द्वितीया॑म्। स॒त्यं तृतीया॑म्।
मन॑श्चतु॒र्थीम्। चरणं॑ पञ्च॒मीम्। अनु॑ ह॒ वै स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति।
का॒म॒चा॒रौऽस्य॑ स्व॒र्गे लो॒के भ॑वति। य ए॒ताभि॑रिष्टि॑भिर्यज॑ते।
य उ॑ चैना ए॒वं वेद॑। तास्व॑न्विष्टि॑। प॒ष्ठौ ही॒वरां॑ दद्यात्क॒सं
चा॑ स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒रं स॑मृद्धौ॥२१॥

ब्रह्म वै चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधियज्ञो निर्मितः। नैनं
शप्तम्। नाभिचरित्मागच्छति। य एवं वेद। यो ह वै
चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वं वेद। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा
हास्मै दिशः कल्पन्ते। वाचस्पतिर्होता दशहोतृणाम्।
पृथिवी होता चतुर्होतृणाम्॥२२॥

अग्निर्होता पञ्चहोतृणाम्। वाग्धोता षड्होतृणाम्।
महाहविर्होता सप्तहोतृणाम्। एतद्वै चतुर्होतृणां
चतुर्होतृत्वम्। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः
कल्पन्ते। य एवं वेद। एषा वै सर्वविद्या। एतद्वेषजम्। एषा
पङ्क्तिः स्वर्गस्य लोकस्याञ्जसाऽयनिः स्मृतिः॥२३॥

एतान् योऽध्यैत्यच्छदिर्दशे यावत्तरसम्। स्वरिति। अनपब्रवः
सर्वमायुरेति। विन्दते प्रजाम्। रायस्पोषं गौपत्यम्।
ब्रह्मवर्चसी भवति। एतान् योऽध्यैति। स्पृणोत्यात्मानम्।
प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ।
एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्।
स्वरिति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः।

प्रजापशुकामो वा॥२५॥

पुरस्ताद्दशहोतारमुदञ्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं यजुषी
पत्यौ च। दक्षिणतः प्राञ्चं चतुरहोतारम्। पश्चादुदञ्चं
पञ्चहोतारम्। उत्तरतः प्राञ्चं षड्होतारम्। उपरिष्ठात्प्राञ्चं
सप्तहोतारम्। हृदयं यजूंषि पत्यश्च। यथावकाशं ग्रहान्।
यथावकाशं प्रतिग्रहल्लोकं पृणाञ्च। सर्वा हास्येता देवताः
प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥२६॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः। वज्रेणैव
पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः। एतावान्
वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते। इममेव लोकं
पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाल्लोकानहीनेन। अथो
सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरेणैव वरं स्पृणोति। आत्मा हि वरः।
एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः स्वर्गो
लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति।
शतं ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये

प्रति॑तिष्ठति। स॒हस्रं॑ ददाति। स॒हस्रं॑सम्मि॒तः स्व॒र्गो लो॒कः।
स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। अ॒न्वि॒ष्टकं॑ दक्षि॑णा ददाति।
सर्वा॑णि वया॑ंसि॥ २९॥

सर्व॑स्याऽऽप्त्यै॑। सर्व॑स्यावरु॒द्धौ। यदि॑ न वि॒न्देत्।
म॒न्थाने॑ताव॒तो द॑द्यादोद॒नान् वा॑। अ॒श्रुते॑ तं का॒मम्।
यस्मै॑ का॒माया॒ग्निश्ची॒यते॑। प॒ष्ठौर्हीं त्व॒न्तर्व॑तीं दद्यात्। सा हि
सर्वा॑णि वया॑ंसि। सर्व॑स्याऽऽप्त्यै॑। सर्व॑स्यावरु॒द्धौ॥ ३०॥

हि॒र॒ण्यं ददाति। हि॒र॒ण्यज्योति॑रे॒व स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। वा॒सो
ददाति। तेनाऽऽयुः॑ प्रति॑रते। वे॒दि॒तृती॑ये य॒जेत। त्रिष॑त्या हि
दे॒वाः। स स॑त्यम॒ग्निं चि॑नुते। तदे॒तत्प॑शुब॒न्धे ब्रा॒ह्मणं॑ ब्रूयात्।
नेत॑रेषु य॒ज्ञेषु॑। यो ह॒ वै चतु॑र्होतृ॒ननु॑स॒वनं॑ त॑र्पयित॒व्यान्
वेद॑॥ ३१॥

तृप्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॑न॒ सोम॑पी॒थो न॑मति। ए॒ते वै
चतु॑र्होतारोऽनु॒स॒वनं॑ त॑र्पयित॒व्याः। ये ब्रा॑ह्म॒णा ब॑हु॒विदः॑।
तेभ्यो॑ यदक्षि॑णा न नये॑त्। दुरि॑ष्टः स्यात्। अ॒ग्निम॑स्य
वृ॒ज्जीरन्। तेभ्यो॑ यथाश्रु॒द्धं द॑द्यात्। स्वि॑ष्टमे॒वैतत्क्रि॑यते।
नास्या॒ग्निं वृ॑ज्जते॥ ३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपुरुषा
 सम्मितम्। तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्।
 शर्करा अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्। सतेजसमेवाग्निं
 चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या
 वा। वीर्येण वा एष व्यध्यते। योऽग्निं चिनुते॥३३॥
 यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।
 सार्ष्टिता समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं चिनुते।
 य उ चैनमेवं वेद। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो
 नाचिकेते॥३४॥

[५]

यच्चा॒मृतं॒ यच्च॒ मर्त्यम्॑। यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न। सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः
 कृत्वा। उप॑ काम॒दुघां॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑
 देव॑तयाऽङ्गिर॒स्वद्ध्रु॑वा सी॒द। सर्वाः॑ स्त्रियः॒ सर्वा॑न्पु॒ंसः। सर्वं॑
 न स्त्री॑पुमं च॒ यत्। सर्वा॒स्ताः। याव॑न्तः पा॒सवो॑ भूमेः॑॥३५॥
 सङ्ख्या॑ता देवमा॒यया॑। सर्वा॒स्ताः। याव॑न्त॒ ऊषाः॑ पशूनाम्।
 पृथि॒व्यां पुष्टि॑र्हिताः। सर्वा॒स्ताः। याव॑तीः॒ सिक॑ताः॒ सर्वाः॑।

अप्स्वन्तश्च याः श्रिताः। सर्वास्ताः। यावतीः शर्करा धृत्यै।
अस्यां पृथिव्यामधि॥ ३६॥

सर्वास्ताः। यावन्तोऽश्मानोऽस्यां पृथिव्याम्। प्रतिष्ठासु
प्रतिष्ठिताः। सर्वास्ताः। यावतीर्वीरुधः सर्वाः। विष्ठिताः
पृथिवीमनु। सर्वास्ताः। यावतीरोषधीः सर्वाः। विष्ठिताः
पृथिवीमनु। सर्वास्ताः॥ ३७॥

यावन्तो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधि। सर्वास्ताः।
यावन्तो ग्राम्याः पशवः सर्वे। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः।
ये द्विपादश्चतुष्पादः। अपाद उदरसर्पिणः। सर्वास्ताः।
यावदाञ्जनमुच्यते॥ ३८॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः॥ यावत्कृष्णायस्र् सर्वम्।
देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावल्लोहायस्र् सर्वम्।
देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वस् सीस्र् सर्वं त्रपु।
देवत्रा यच्च मानुषम्॥ ३९॥

सर्वास्ताः। सर्वस् हिरण्यस् रजतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
सर्वास्ताः। सर्वस् सुवर्णस् हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन

ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥४०॥

[६]

सर्वा दिशो दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता
इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन
ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। अन्तरिक्षं च
केवलम्। यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च
याः प्रजाः॥४१॥

गन्धर्वाप्सरसश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्तसलिलान्।
अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्तसलिलान्।
स्थावराः प्रोष्याश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वा धुनिः
सर्वान्ध्वसान्। हिमो यच्च शीयते॥४२॥

सर्वास्ताः। सर्वान्मरीचीन् विततान्। नीहारो यच्च शीयते।
सर्वास्ताः। सर्वा विद्युतः सर्वान्स्तनयिबून्। हादुनीर्यच्च
शीयते। सर्वास्ताः। सर्वाः स्रवन्तीः सरितः। सर्वमप्सुचरं च
यत्। सर्वास्ताः॥४३॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत

प्रा॑स॒चीर्याः। सर्वा॑स्ताः। ये चो॒त्तिष्ठ॑न्ति जी॒मूताः॑। याश्च
वर्ष॑न्ति वृ॒ष्टयः॑। सर्वा॑स्ताः। तप॒स्तेज॑ आका॒शम्।
यच्चा॑ऽऽका॒शे प्र॑ति॒ष्ठितम्। सर्वा॑स्ताः। वा॒युं वया॑ऽसि
सर्वा॑णि॥४४॥

अ॒न्तरि॑क्षच॒रं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। अ॒ग्निः सूर्यं॑ च॒न्द्रम्। मि॒त्रं
वरु॑णं भग॒म्। सर्वा॑स्ताः। स॒त्यः श्रद्धां॑ तपो॒ दम॑म्। नामं
रूपं॑ च भू॒ताना॑म्। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑
दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा
सी॑द॥४५॥

[७]

सर्वा॑न्दि॒वः सर्वा॑न्दे॒वान्दि॒वि। यच्चा॑न्तर्भू॒तं प्र॑ति॒ष्ठितम्।
सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑
ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॑द। याव॑ती॒स्तार॑काः
सर्वाः॑। वि॒तता॑ रोच॒ने दि॒वि। सर्वा॑स्ताः। ऋ॒चो यजू॑ऽषि
सा॒मानि॑॥४६॥

अ॒थर्वा॑ङ्गि॒रस॑श्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। इ॒तिहा॑स॒पुरा॑णं च।
स॒र्पदे॒वज॒नाश्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। ये च॑ लो॒का ये चा॑लो॒काः।

अ॒न्तर्भू॑तं प्र॒ति॑ष्ठितम्। सर्वा॒स्ताः। यच्च॒ ब्र॒ह्म यच्चा॑ब्र॒ह्म।
अ॒न्तर्ब्र॑ह्मन्प्र॒ति॑ष्ठितम्॥४७॥

सर्वा॒स्ताः। अ॒हो॒रा॒त्राणि॑ सर्वा॒णि। अ॒र्ध॒मा॒साः॑श्च॒ के॒वल॑ान्।
सर्वा॒स्ताः। सर्वा॑नृ॒तून्त्सर्वा॑न्मा॒सान्। सं॒वत्स॑रं च॒ के॒वल॑म्।
सर्वा॒स्ताः। सर्वं॑ भू॒तः॑ सर्वं॑ भ॒व्यम्। यच्चा॑तोऽधि॑भविष्यति।
सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑
ब्र॒ह्म॒णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भु॒वा सी॑द॥४८॥

[८]

ऋ॒चां प्रा॒चीं मह॑ती दि॒गु॑च्यते। दक्षि॑णामाहु॒र्यजु॑षामपा॒राम्।
अथ॑र्व॒णाम॑ङ्गि॒रसां॑ प्र॒ती॒चीं। साम्ना॑मुदी॒चीं मह॑ती दि॒गु॑च्यते।
ऋ॒ग्भिः पू॒र्वा॒ह्ने दि॒वि दे॒व ई॑यते। य॒जुर्वे॑दे ति॒ष्ठति॑ मध्ये॒
अ॒हः। सा॒मवे॑देना॒ऽस्तम॑ये मही॑यते। वेदै॑रशू॒न्यस्त्रि॑भिरे॒ति
सूर्यः॑। ऋ॒ग्न्यो जा॒ताः॑ सर्व॒शो मूर्ति॑माहुः। सर्वा॑ गति॒र्याजु॑षी
है॒व शश्व॑त्॥४९॥

सर्वं॑ तेजः॑ सा॒मरू॒प्यः॑ हं शश्व॑त्। सर्वं॑ हे॒दं ब्र॒ह्म॒णा
है॒व सृ॑ष्टम्। ऋ॒ग्न्यो जा॒तं वैश्यं॑ वर्ण॑माहुः। य॒जुर्वे॑दं
क्ष॒त्रिय॑स्याऽऽहु॒र्योनि॑म्। सा॒मवे॑दो ब्रा॒ह्म॒णानां॑ प्रसू॑तिः।

पूर्वे पूर्वभ्यो वच एतदूचुः। आद॒र्शम॒ग्निं चि॒न्वा॒नाः।
पूर्वे विश्व॒सृजो॒ऽमृताः॑। श॒तं व॑र्षसहस्राणि। दी॒क्षिताः
स॒त्रमा॑सत॥५०॥

तप॑ आसीद्बृ॒हप॑तिः। ब्र॒ह्म ब्र॒ह्माऽभ॑वत्स्वयम्। स॒त्यं
ह॒ होत॑ैषामासीत्। यद्वि॒श्वसृ॒ज आ॑सत। अ॒मृत॑मेभ्य
उद॑गायत्। स॒हस्रं॑ परि॒वत्स॑रान्। भू॒तं हं प्र॑स्तोतैषामासीत्।
भ॒विष्य॑त्प्रति॑ चाहरत्। प्रा॒णो अ॑ध्व॒र्युर॑भवत्। इ॒दं स॑र्वं
सिषा॑सताम्॥५१॥

अ॒पा॒नो वि॒द्वाना॒वृतः॑। प्र॒ति॒प्रा॒तिष्ठ॑ध्वरे। आ॒र्त॒वा
उ॒पगा॑तारः। स॒द॒स्या ऋ॒तवो॑ऽभवन्। अ॒र्धमा॑साश्च
मासा॑श्च। च॒मसा॑ध्व॒र्यवो॑ऽभवन्। अ॒शं स॒द्वह्म॑ण॒स्तेजः॑।
अ॒च्छा॒वा॒कोऽभ॑वद्यशः। ऋ॒तमे॑षां प्र॒शास्ता॑ऽऽसीत्।
यद्वि॒श्वसृ॒ज आ॑सत॥५२॥

ऊ॒र्ग्राजा॑न॒मुद॑वहत्। ध्रु॒वगो॑पः स॒होऽभ॑वत्। ओजो॒ऽभ्य॑ष्टौ-
द्वा॒व्णः। यद्वि॒श्वसृ॒ज आ॑सत। अ॒प॒चि॒तिः पो॒त्रीया॑मयजत्।
ने॒ष्ट्रीया॑मयज॒त्त्विषिः॑। आ॒ग्नी॒द्धाद्वि॑दुषी स॒त्यम्। श्र॒द्धा
है॒वाय॑जत्स्वयम्। इ॒रा प॒त्नी वि॒श्वसृ॒जा॑म्। आ॒कू॒तिर॑पिन-

डुविः॥५३॥

इ॒ध्म॑ ह॒ क्षुच्चै॑भ्य उ॒ग्रे। तृ॒ष्णा चाऽऽव॑हतामु॒भे। वा॒गे॒षा॑
सु॒ब्र॒ह्म॒ण्याऽऽसी॑त्। छु॒न्दो॒यो॒गान् वि॑जान॒ती। क॒ल्प॒त॒त्राणि॑
तन्वा॒नाऽहः॑। स॒ऽस्थाश्च॑ स॒र्वशः॑। अ॒हो॒रा॒त्रे प॑शुपा॒ल्यौ।
मु॒हूर्ताः प्रे॒ष्या॑ अभवन्। मृ॒त्युस्तद॑भवद्धा॒ता। श॒मि॒तो॒ग्नो वि॒शां
पतिः॑॥५४॥

वि॒श्व॒सृजः॑ प्रथ॒माः स॒त्रमा॑सत। स॒हस्र॑स॒मं प्र॑सु॒तेन॒ यन्तः॑।
ततो॑ ह॒ जज्ञे॑ भु॒वन॑स्य गो॒पाः। हि॒र॒ण्म॒यः श॒कुनि॑र्ब्रह्म॒
नाम॑। येन॒ सूर्य॑स्तप॒ति तेज॑से॒द्धः। पि॒ता पु॒त्रेण॑ पि॒तृमा॑न्
यो॒नियो॑नौ। नावे॑दवि॒न्मनु॑ते॒ तं बृ॑हन्त॒म्। स॒र्वा॒नु॒भुमा॑त्मान॑
सम्प॑रा॒ये। ए॒ष नि॒त्यो म॑हि॒मा ब्रा॑ह्म॒णस्य॑। न क॑र्म॒णा वर्ध॑ते
नो क॑नी॒यान्॥५५॥

तस्यै॒वाऽऽत्मा॑ प॒द॒वित्तं॑ वि॒दित्वा॑। न क॑र्म॒णा लि॒प्यते॑
पाप॑केन। पञ्च॑पञ्चा॒शत॑स्त्रिवृ॒तः सं॑वत्स॒राः। पञ्च॑पञ्चा॒शतः॑
पञ्च॑द॒शाः। पञ्च॑पञ्चा॒शतः॑ सप्त॑द॒शाः। पञ्च॑पञ्चा॒शत॑
एक॑वि॒ंशः॑। वि॒श्व॒सृजा॑ सं॒हस्र॑सं॒वत्सर॑म्। ए॒तेन॒
वै वि॒श्व॒सृजं॑ इ॒दं वि॒श्व॑म॒सृज॑न्त। यद्वि॒श्व॑म॒सृज॑न्त।

तस्मा॑द्विश्व॑सृजः॑। विश्व॑मेना॒ननु॑ प्रजा॑यते। ब्रह्म॑णः सायु॑ज्यं
 सलो॒कता॑ यन्ति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॒ं सायु॑ज्यम्।
 सा॒र्ष्टिता॑ं॒ समानलो॒कता॑ यन्ति। य ए॒तदु॑प॒यन्ति॑। ये
 चै॒न॒त्प्राहुः॑। येभ्य॑श्चै॒न॒त्प्राहुः॑॥५६॥ ॐ॥

[९]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः
 समाप्तः॥३॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥
 हरिः ॐ॥